B/1576

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK.

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE.

A M. T. AKADÉMIA HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL.

SZERKESZTI

Dr. SZENDREI JÁNOS.

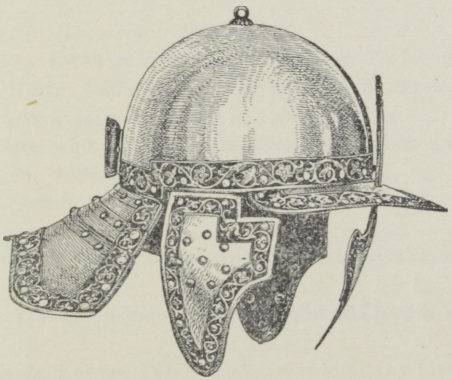

1911. TIZENKETTEDIK ÉVFOLYAM.
(XII. KÖTET.)

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

BUDAPEST
1911

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

Mária Terézia-korabeli huszár

ID. WEINWURM ANTAL
BUDAPEST, IV., KÁROLY-UTCA 3.

Mária Terézia-korabeli huszár

ID. WEINWURM ANTAL
BUDAPEST, IV., KÁROLY-UTCA 3.

TARTALOM.

Lap

Balanyi György. Nándorfejérvár ostroma és felmentése — — — — 167
Dongó Gyárfás Géza. Bocskay István zempléni főispán levele 1645-ből 477
« « « Budaházi Zsigmond ónodi kapitány levele 1649-ből 598
Gagyi Jenő. Az 1546. évi fegyverszünetre és a gyöngyösi tárgyalásokra vonatkozó adatok — — — — — — — — — — — — — 277
Gyalokay Jenő. Nagyvárad ostroma 1660-ban — — — — — — 31
« « A nagyváradi nemesi fölkelő sereg hadi szabályzata 1809-ben — — — — — — — — — — — — — — — 600
Holub József dr. Adatok a török ellen tervezett 1455-iki hadjárathoz 149
« « « Adalék az 1591-iki délvidéki harczok történetéhez — 469
Jedlicska Pál. Gróf Széchy Anna Máriának, Murány vára részére adott utasításai — — — — — — — — — — — — — — — 479
Karácson Imre dr. Buda ostroma 1602-ben — — — — — — — 19
« « « A törökországi magyar ezredek 1717-ben — — — 327
Kárffy Ödön dr. Hazun budai bég, Magyar Bálint kapitányt daliás párviadalra hívó levele 1555-ből — — — — — — 367
« « « Ostrosics Miklós hadi jelentése a pozsonyi kamarához 1536-ból — — — — — — — — — — 474
« « « László és Farkas vajdák folyamodványa naszádos szolgálatért. 1552 — — — — — — — — — 595
« « « Zay Ferencz, két szolnoki kémet kapitányságra ajánl. 1552 — — — — — — — — — — — — — — 597
Kemény Lajos. A kassai puskaporgyártók czéhszabályzata a XVIII-ik századból — — — — — — — — — — — — — — 118
Komáromy András dr. Kohári Péter érsekujvári kapitány levelei Thurzó György nádorhoz 1611—1616 — — — — — — — — — — 77
Lehóczky Tivadar. A szerednyei vár — — — — — — — — 397
Lukinich Imre dr. Adatok végváraink fenntartási költségeihez — — 334
Mangold Lajos dr. A hazánkat érdeklő 1909. évi külföldi hadtörténelmi irodalom repertoriuma — — — — — — 142
« « « Az 1910. évi hazai hadtörténelmi irodalom repertoriuma — — — — — — — — — — — 355
« « « A hazánkat érdeklő 1910. évi külföldi hadtörténelmi irodalom — — — — — — — — — — 464
Merényi Lajos dr. A zalai hódoltság történetéhez — — — — — 368
Molitoris Károly dr. A lechmezei csata 955-ben — — — — — — 497
Nagy Géza. Vitézvári báró Simonyi József — — — — — — 387, 519

*

Lap.

PILCH JENŐ. Ismertetés. Mittheilungen d. k. u. k. Kriegsarchivs — — 130, 343, 461, 591

REISZIG EDE dr. A János-lovagok részvéte Nagy Lajos király hadjárataiban — — — — — — — — — — — — — — — 1

SZENDREI JÁNOS dr. A magyar vezényszó — — — — — — — 49, 236

« « « A hadi tárogató — — — — — — — — — 575

« « « Hadseregünk egyenruházata és felszerelése a XVIII. század második felében — — — — — — 110, 320

« « « A katonák öltözetbeli külső ékességéről — — — 121

« « « Egykorú hadi tudósítás a Timok vize körül lefolyt harczokról 1789—1790-ben — — — — — — — 337

« « « Harczok Boszniában 1837-ben — — — — — 457

« « « Hadgyakorlat a Rákoson 1837-ben — — — — 458

« « « Egy magyar gyalogezred zászlószentelése Veronában 1837-ben — — — — — — — — — — — 458

« « « Egykorú hirlaptudósítások a franczia háborúk idejéből — — — — — — — — — — — — — 585

« « « A m. kir. I-ső honvéd gyalogezred zászlószentelési emléke — — — — — — — — — — — — 588

« « « Magyar lovasság regulamentuma 1722-ben — — 604

« « « Ismertetések. Márki Sándor dr. II. Rákóczi Ferencz III. k. — — — — — — — — — — — — — 126

« « « Jedlicska Pál. Eredeti részletek a gróf Pálffy-család okmánytárához — — — — — — — — — 127

« « « R. Kiss István. Az utolsó nemesi felkelés — — 128

Ortvay Tivadar. A mohácsi csata elvesztésének okai 129

« « « Téglás Gábor. A rómaiak hadihajó szolgálata Pannonia és Moesia területén Diocletiánig — — — 130

« « « Ismertetések: «Századok» — — — — — — 130

« « « « «Történelmi Tár» — — — — — 130

« « « « Adalékok Zemplén vármegye történetéhez — — — — — — — — 130

SZENTIVÁNYI GYULA. A magyar hadtörténelmi irodalom repertoriuma 1897—1909-ig — — — — — — — — — — — — — — 136, 349

TÉGLÁS GÁBOR. A két Moesia-légió emlékeinek jelentősége Alsó-Pannonia hadtörténetében — — — — — — — — — — — — — 197

VERESS ENDRE dr. I. Rákóczy György 1645-iki hadi szabályzata — 155

« « « Zarnóczi naplója Budavár 1686-iki ostromáról — 449

WERTNER MÓR dr. Magyar hadjáratok a XV-ik század első felében — 63, 251, 410, 537

Pályázatok — — — — — — — — — — — — — — 163, 383, 494, 609

Képek jegyzéke — — — — — — — — — — — 164, 384, 495, 613

Név- és tárgymutató — — — — — — — — — — — — — — 615

A JÁNOS-LOVAGOK RÉSZVÉTE NAGY LAJOS KIRÁLY HADJÁRATAIBAN.

Haditörténelmünknek alig van oly korszaka, a melyben a magyarországi János-lovagok jelentékenyebb szerepet játszottak volna, mint az Anjouk alatt. Elkezdve azon időtől, midőn Martel Károly, mint trónkövetelő megjelent a dalmát tengerpartokon, egészen Nagy Lajos király haláláig, szinte állandóan ott találjuk a lovagrend tagjait az Anjouk táborában. A drávántúli országrészekben fennállott rendházak, már akkor, a midőn Martel Károly 1290-ben megjelent Dalmácziában, az Anjou párthoz csatlakoztak.

De Martel Károly, a ki mindvégig csak trónkövetelő maradt, 1295-ben elhalálozott. Fia Róbert Károly, a kinek hosszas küzdelmek után sikerült a magyar trónt elnyernie, attól kezdve, a mint 1300-ban Dalmáczia földjére lépett, szintén a János-lovagokban találta leghívebb bajnokait. Bár a lovagrend magyarországi főkonventjei, mint Esztergom, Székesfehérvár és Budafelhévíz, melyek III. Endrének 1301-ben bekövetkezett halála után a Venczel-párt hatalmi körén belül estek, egyideig tétlenségre voltak kárhoztatva, de annál nagyobb buzgalmat fejtettek

ki a lovagok drávántúli rendházai Róbert Károly érdekében. Esztergom várának visszavételétől (1306) kezdve, mely Károly király ügyének első diadala volt, már az esztergomi, a budafelhévízi és a székesfehérvári lovagok is ott küzdhettek többi rendtársaikkal az Anjouk liliomos zászlói alatt.

Jelentékeny része volt a lovagrendnek az 1312 jun. 15-én kivívott rozgonyi diadalban, mely Róbert Károly király uralmát megszilárdította.

A király nem is maradt irántuk hálátlan. Még a fényes rozgonyi győzelem évében tartott viennei zsinat a templomos rendet végleg eltörölvén, annak javait Károly király a kincstár számára foglalta le.

Az egykori templomos-javakból azonban bőkezű adományokat nyertek a János-lovagok is.

A győri rendház már előzőleg megszerezte Kóny helységet, a templomosok egykori birtokát, melyről II. Ulászló király 1491 decz. 13-án megerősítő levelet állított ki. Az esztergomi és a csurgói rendházak 1312 után az ottani templomosok birtokait nyerték adományul. A muraközi Szentmárton, mely egykor szintén templomos birtok volt, 1313—1358-ban a János-lovagoké. Övék volt 1314-ben Dubicza vár az Unna folyó jobb partján, melyet a templomos rend 1269-ben szerzett csere útján s a mely a rend egyik főhelye volt. Továbbá Nekcse (Eszék közelében), mely a középkorban Baranya vármegyéhez tartozott, hol a János-lovagok 1315-ben már szintén birtokosok voltak.

Általában véve a drávántúli országrészekben a János lovagok igen sok birtokot nyertek adományul az egykori templomos-javakból.

Mint Glogovniczát Kőrös vármegyében, melyet még III. Béla király adományozott a templomos rendnek, Novákit a Dráva mellett Verőcze vármegyében, Joaneczet, mely később a bélavári rendházhoz tartozott, végül Vránát, Sebenico és Zára között, melyet 1312-ben Károly király szintén a kincstár számára foglalt le s csak később adományozott a János-lovagoknak.

Hogy mikor került Vrána a János-lovagrend birtokába, pontosan nem állapítható meg, annyi azonban kétségtelen, hogy még Róbert Károly király adományozta a lovagoknak.

Adataink szerint még Granana Fülöp tartományi mester alatt — a ki már 1323-ban szerepel — került Vrána a János-lovagrend birtokába.

Alatta a rend pénzügyei oly kedvezőtlenül állottak, hogy a lovagok a köteles tizedet sem tudták megfizetni a zágrábi káptalannak, a miből hosszadalmas per támadt a lovagrend és a káptalan között, míg végre 1324-ben Granana Fülöp mester kötelezvényt adott a káptalannak.

Hogy pénzhez jusson, egyre-másra idegenítette el a rend birtokait. 1325-ben a pozsegavármegyei Bezseniczát, 1326-ban pedig Szlatina nevü birtokot adta el.

Károly király, a ki mindenkor méltányolta ama nagy szolgálatokat, a melyeket a lovagok tettek, hogy a tengermelléki rendházak kedvezőtlen anyagi helyzetén segítsen, Vránát is odaadta a lovagoknak.

Úgy látszik azonban, a tengermelléki urak is szerették volna e nevezetes erősséget megszerezni. Subich Mladen bán ostrom alá vette a várat, melyet azonban Spingarole Lukács fia a zárai Kodul vitézül megvédelmezett.

Granana Fülöp tartományi mester, a ki ekkor Pakráczon székelt 1328-ban Spingarole Lukács fiának Mihagran nevü birtokot adományozta.[1]

Az adománylevél szerint tehát Vrána ekkor már a János-lovagok birtokában volt, de csak évek multán lett a magyar-szlavóniai rendtartomány főhelyévé.

Csak Granana Fülöp utóda Cormuto Péter, a ki 1336-ban még Bélavárában székelt, egyesítette a tartományi mesteri tisztet a vránai perjelséggel.

Ettől kezdve az ujonnan megerősített vránai vár lett a magyar-szlavóniai rendtartomány székhelye és egyúttal a lovagok hadiszertára és hadműködésének egyik kiindulási pontja.

Róbert Károly király halálakor (1342. jul. 16.) a magyarországi János-lovagrend virágzásának tetőpontján állott.

A templomos-rend feloszlatásával nem csupán javainak

[1] Fejér VIII. 2. 496. Farlati Illiricum S. V. 416. Fejér VIII. 2. 619. VIII. 3. 147. VIII. 3. 341.

egy részét nyerte adományul, hanem megszabadult hatalmas versenytársától, a kivel főleg a drávántúli országrészekben a XIII. század második felében elkeseredett birtokpereket folytatott.

Még IV. Béla király, a kinek hűséges társai voltak bujdosásában, majd az ország helyreállításának nagy munkájában, a lovagok bajnoki kardját többször vette igénybe, midőn a tatárok 1246-ban másodízben törtek be hazánkba, a keresztény Európának egy nemzete s egy fejedelme sem sietett a király segítségére, csak a János-lovagrend ajánlotta fel ismét bajnoki kardját a szorongatott IV. Bélának, a ki a Bertand de Compos nagymester személyes vezérlete alatt álló János-lovagok segítségével verte vissza a tatárokat.

Azokat a nagy szolgálatokat, a melyeket a rend ekkor a királynak és az országnak tett, részletesen elősorolja IV. Béla királynak 1248-ban a nagymesterhez intézett oklevele.[1]

IV. Béla királynak ama intézkedései, a melyekkel az országot úgy a keletről, mint a nyugatról jövő támadások ellenében egyaránt biztosítani törekedett, jelentékeny szerepet szántak a magyarországi János-lovagoknak is. Midőn 1242-ben IV. Béla király visszafoglalta Sopront Harczias Frigyes osztrák herczegtől, elsősorban a határszél biztosítása lebegett szemei előtt.

E végből 1247-ben jelentékeny kedvezmények fejében meghagyta a lovagrendnek, hogy bármely keresztény hatalmasság támadása esetén öt végvár: Moson, Pozsony, Sopron, Németujvár és Vasvár oltalmára 50 lovagot tartozik kiállítani.[2]

Rövid idő mulva a soproni polgárok egy torony őrizetét bizták a lovagrendre, melynek fejében annyi jövedelmet biztosítottak számukra, a mennyit a polgárok kaptak a torony megvédéséért. E szerződést IV. Béla király 1250 jul. 15-én megerősítvén, a lovagok Sopronban is letelepültek.

A keletről fenyegető veszedelem IV. Béla királyt, a Duna és az Olt közötti területen, tehát ott, a hol a tatárok serege legutoljára betört hazánkba, czélszerű védelmi intézkedésekre késztette.

E végből 1247-ben az Erdélylyel határos szörényi bánságot

[1] Dubsky Ferdinand: Fundata Species Facti etc. 1705. évi kiadás.
[2] Katona: Hist. Critica VI. 100.

és az Oltig terjedő földterületet 25 évre hűbérül adta a János-lovagoknak.

IV. Béla király ezen intézkedésével egy határőrvidéket akart létesíteni az ország délkeleti részén, de másfelől meg akarta könnyíteni az összeköttetést Konstantinápolylyal, melynek a lovagok könnyebben nyujthattak volna segítséget.

A János-lovagok csakugyan letelepedtek Szörényben, a mit IV, Béla királynak, a pápához 1254-ben intézett levele is igazol, csakhogy a lovagok csekély száma és a Szent Földön vívott harczaik, megakadályozták a rendet abban, hogy lábát az Al-Duna vidékén megvesse. Alig pár évi ottidőzés után a lovagok elhagyták Szörényt, a mi miatt a király neheztelését is magukra vonták, de a jó viszony csakhamar ismét helyreállván közöttük, tovább is híven szolgálták őt, valamint utódait kül- és belellenség ellenében egyaránt.

A XIV. század elején az ország belsejében is számos erődítvény volt a lovagrend birtokában. Így Bélavár Varasd vármegyében, mely a XIV. század elején már fennállott, s a melyet 1315-ben Héder nembeli III. Henrik pártütő fiai foglaltak el a lovagoktól, de már a következő évben visszakerült a rend birtokába, s egyideig a tartományi mesterek. székhelye is volt. 1347—1374 közötti időben Altanizi (Abaviz) Vilmos csurgói lovagfőnök volt a várnagya. Továbbá Dubiczavár, melyet a templomos-rend eltörlése után nyertek.

Váruk volt a Margitszigeten is, mely kétségkívül még abban az időben épült, midőn IV. Béla király is a szigeten lakott (1252—55), a melyről IV. László királynak 1278. évi oklevelei is megemlékeznek.[1]

Várszerüleg voltak megerősítve a lovagok jelentékenyebb rendházai is, mint az esztergomi Szent Istvánról nevezett convent is, mely a városon kívül a Kis-Duna mentén a párkányi Isten-hegyének átellenében emelkedett, melynek alapfalait részben 1895-ben ásták ki. E rendház jelentékeny szerepet játszott Esztergom várának 1306-ban történt visszavétele alkalmával, A győri rendház szintén erődítvény jellegével bírt.

[1] Veszprémi püspöks. vat. oklt. II. 13.

A csurgói rendház eredetileg királyi váracs volt, melyet II. Endre király adományozott a lovagoknak. Ezen adományt Róbert Károly király, Donatus magyar-szlavóniai alperjel kérelmére még 1324 előtt megerősítette. Végül erődítmény számba mehetett a székesfehérvári rendház is, mely mocsaras vizektől körülvett szigeten emelkedett, mely már a tatárjárás idejében is biztos védelmet nyujtott a lovagoknak.

Az elősorolt vázlatos adatokból is látható, hogy a Szent János-lovagrend még a XIV. század közepén is, jelentékeny szerepet játszott az ország védelmében, s a lovagok bajnoki kardjára bizton számíthatott Nagy Lajos király is.

*

Alig foglalta el a trónt Lajos király, Velenczével keveredett háborúba.

A velenczei körtársaság már évtizedek óta folytatta aknamunkáját a dalmát partvidéken, mely üzelmeihez alkalmas szövetségéseket nyert a délvidéki pártütő főurakban.

Róbert Károly király ez okból még 1340-ben hadat akart vezetni a tengerpartra, hogy a rakonczátlankodó horvát főurakat megfékezze s Velencze hatalmi törekvéseinek gátat vessen. Róbert Károly királyt azonban betegsége és a tatárok gyakori betörései megakadályozták szándéka keresztülvitelében.

Lajos király közvetlenül trónralépte után 1344-ben Lendvai Miklós szlavoniai bánt küldte Horvátországba, a koronához hűtlen urak megfenyitésére. A következő év nyarán pedig személyesen vezetett hadat Szlavóniába, mely alkalommal az akkori Szlavónia és Horvátország határán fekvő Bihácson ütött tábort.

Itt fogadta Horvátország lakosságának hódolatát, de a horvátokon kívül eljöttek a velenczei uralom alatt álló dalmát városok küldöttei is, sőt Zára, mely ekkor szintén Velencze hatalma alatt volt, is követeket küldött Bihácsra, de mire a követek oda értek volna, Lajos király már Zágráb felé vette útját.

Alig hagyta el Lajos király Szlavóniát, Velencze egész haderejével Zára ellen fordult.

Zára polgársága azonban bizton számítva a magyarok segítségére, elhatározta, hogy a küzdelmet felveszi a köztársasággal.

Már aug. 16-án követeket küldöttek Visegrádra Lajos királyhoz, a ki aug. 25-én határozott igéretet tett a követeknek, hogy a várost meg fogja védelmezni a velenczeiek támadásai ellenében.

Alig egy hónap leforgása alatt azonban Endre herczeg meggyilkoltatása új fordulatot adott az eseményeknek.

Lajos király, a ki elsősorban testvére gyilkosain akart boszút állani, személyesen nem jöhetett a záraiak segélyére, ezért megbizta Kotromanics István bosnya és Lendvai Miklós szlavon bánokat, hogy a mennyi katonát csak tudnak, szedjenek össze, vonuljanak Vrána alá, a hol Bellomontei Raymund vránai perjel, a János-lovagok tartományi mesterének tanácsát kérjék ki, s az ő támogatása mellett Zárát, mely várost a velenczeiek már körülzároltak, az ostromzár alól mentsék fel.[1]

Bármennyire is kész volt Raymund vránai perjel Lajos király óhaját teljesíteni, már csak azért is, mert a János-lovagoknak sok jó emberük volt a zárai polgárok között, nem sokat segíthetett rajtuk, mivel Velencze Kotromanics és Lendvai Miklós bánokat megvesztegette, ezeknek többé eszükágában sem volt Zára felmentésére sietni, hanem ide-oda csatangoltak hadaikkal s Vránánál tovább nem mentek.

A záraiak ugyan követeket küldöttek a bánokhoz: támadnák már meg az ostromló velenczeieket, de ők a követek előtt hadaiknak elégtelenségével mentegetődztek.[1]

Midőn a záraiak e kétszinü játékról értesültek, közvetlenül Lajos királyhoz küldöttek követeket. Lajos király, a kinek most úgy is tömérdek gondja volt az olaszországi hadjárat előkészítése miatt, 1346 május havában hadaival megindult Zára felmentésére, s jun. 2-án már Szemelniken (Zemnik) Zárától mintegy hat mértföld távolságra ütött tábort. Itt várták már a János-lovagok Raymund vránai perjel vezérlete alatt.

Lajos király ekkor magához vonván a bánok hadait is, jún. 10-én kétezer válogatott vitézzel Zára közelébe vágtatott.

[1] Pray György: Dissert. hist. crit. de prioratu Auranæ 14. lap.

[2] *Pór Antal* és *Schönherr Gyula*. Az Anjou-ház és örökösei. Budapest, 1895. Mill. tört. III. 174. l.

Zára felmentése azonban Lajos király táborában levő magyar urak árulása következtében, akiket a velenczeiek megvesztegettek, — meghiusult.

A velenczeiek jul. 1-én véres harczok után visszaverték a záraiakat s Lajos király kénytelen volt harmadnapra a város alól elvonulni.

Lajos király hadával Vrána felé vette útját, itt elbocsátván seregét. Raymund vránai perjelnél szállott meg.

Alkalmasint ekkor állapodott meg a János-lovagrenddel a nápolyi hadjáratban való részvétel dolgában.

A pápa, a ki igen féltette Siciliát, mindenképen arra törekedett, hogy a lovagokat a nápolyi hadjáratokbani részvételtől távoltartsa. Még 1343-ban az esztergomi érsek útján a lovagokat a törökök elleni keresztes hadjáratra szólította fel s most, midőn már kétség nem lehetett az iránt, hogy Lajos király öcscse meggyilkoltatását nem fogja megtorolatlanul hagyni, ebbeli felszólítását 1345-ben megismételte.

Raymund vránai perjel 1345-ben csakugyan már erősen készült a törökök elleni hadjáratra.

Velenczében egy nagyobb hadihajót rendelt, mely ép arra az időre készült el, mikor Zára birtokáért kitört a háború Velenczével.[1]

E hadihajónak a lovagok már jó hasznát vették a nápolyi hadjáratokban.

E hajó még elég jókor készült el, mert már később aligha engedték volna oda a velenczeiek a János-lovagoknak.

A lovagoknak Zára ostromakor tanusított magatartása ugyanis zavarba hozta a velenczeieket, akik szentül hitték, hogy a vránai perjelség nem fog ellenük fellépni, s akkor, a midőn kétségtelenné vált, hogy a lovagok Lajos király zászlói alá sorakoznak, a horvát lázadókat uszította ellenük.

Subics III. Mladen, alkalmasint Velencze ösztönzésére még 1346 decz. havában ostrom alá vette Vránát, melyet lángba borított, de bevenni nem tudta.

A signorinának ezen alattomos viselkedése csak megerősítette a lovagokat Nagy Lajos iránti hűségükben.

[1] Theiner I. 658—697. Ljubics Listine. II. 253.

Lajos király, midőn itthon az olaszországi hadjáratokra az előkészületeket megtette, 1347 márcz. havában Garai János veszprémi püspököt és Treutel Miklós pozsonyi ispánt előreküldte, hogy a sereg átvonulása ügyében az olasz urakkal az egyezséget megkössék.

Az év nyarán Vásári Miklós nyitrai püspök Ferrarán áthaladva, Abruzzok felé vonult. Nov. 11-én Lajos király is útra kelt Visegrádról, bizonnyára az esztergomi, a budafelhévizi és a székesfehérvári lovagok közül számosan kísérték el ezen útjában, vele volt még Pál mester, a ki 1341-ben az esztergomi és a budafelhévizi János lovagok főnöke volt s a kit Frater Paulus Launus seu Gallicus néven említenek az oklevelek. 1343 óta pedig Lajos király udvari orvosa is volt.[1]

Tudjuk a történelemből, hogy Olaszországban kitört pestisragály Lajos királyt a hazatérésre késztette. 1348 május havában Barlettában hajóra szállván, egyetlen gályán kevesedmagával Vránába hajózott.

Ekkor már Cornuto Péter volt a rend tartományi mestere és egyuttal vránai perjel, a ki e tisztében 1347-ben szerepel első izben, midőn a pécsi püspökkel a pakráczi és a nekcsei tizedek dolgában egyezkedett.

Mialatt Lajos király Vránában megpihent, itt fogadta a raguzaiak tisztelgő küldöttségét Illés érsek vezetése alatt, mely alkalommal szóba került Raguzának Velenczétől való elszakadása s magyar védnökség alá leendő helyezkedése is.[2]

Vránából Osztrovicza várába ment a király, melyet az előző évben szerzett cserében Zrinyi Gergelytől és Györgytől Zrinj váráért.

1350 április 18-án Lajos király másodízben indult el Zenggből egy gályán és néhány szállítóhajón és bárkán Apulia felé, Gilét fia Miklós nádor, valamint ennek két fia, továbbá Frankói Miklós zágrábi püspök s alkanczellár, Kálmán győri püspök, Bebek István és György, Széchi Miklós bán, Szécsényi Tamás fia Kónya és más főurak, valamint Fra Moniale vránai perjel társaságában.

[1] Fejér VIII. 4. 581. — IX. 1. 147. 151.

[2] Margalics Ede: Horvát tört. repert. 145—246.

Lajos király eredetileg Velenczétől kért útjára gályát, de Velencze megtagadta kérelmét, így a János-lovagok kölcsönözték a hajókat a királynak.

A hajók azonban korántsem voltak elégségesek a sereg tömeges átszállítására, miként Lucius is megjegyzi, a magyarok sokasága, mely a királyt követte különféle hajókon és sajkákon, oly rendetlenül hajózott át a tengeren, mikép ha Johanna királynő hajói idejekorán megjelentek volna, az átkelés könnyen meghiusult volna.

A hajók azonban kikerülték Johanna czirkálóit s nyolczadnapra Ortonában kötöttek ki.[1]

Averza ostroma után Lajos király Román át szárazföldön tért vissza Magyarországba. Mielőtt elhagyta volna Italiát Averza és a Capua kapitányává, valamint a Terra di Lavorno kormányzójává Fra Monialét tette meg, a ki azonban hűtlenné lett s a rábizott várakat átadta Tarenti Lajosnak.

Midőn Lajos király az árulásról értesült, Fra Monialét megfosztotta a vránai perjelségtől, az áruló nem is mert visszatérni Vránába, magával vivén a rend iratait és pecsétjét is.

Erre czéloz Lajos király ez évi rendelete, melyben meghagyja a lovagoknak, hogy a rend iratait és pecsétjét jobban őrizzék Vránában s a lovagok ne hordják széjjel.

Fra Moniale letétele után Cornuto Péter volt vránai perjel egyik rokona Cornuto Baudin (Baldon, Baudon) lett a rend magyar és szlavoniai tartományi mestere.

Cornuto Baudin, Lajos királynak igen kedvelt embere s a harczokban hű fegyvertársa volt. Ő kapta a dubiczai főispán czímét is, a melyet utódai is viseltek. Cornuto Baudin a mily ragaszkodással viseltetett Lajos király iránt, ép oly erélylyel s kitartással igyekezett a rend zilált birtokviszonyait rendezni.

1353-ban semmisnek nyilvánította hűtlen elődének összes intézkedéseit, majd a nápolyi hadjáratok befejeztével erélyes kezekkel fogott a rend birtokviszonyainak rendezéséhez. E törekvéseihez hathatós támaszt talált Lajos királyban, a ki a második nápolyi hadjárat után gyakran tüntette ki a lovagokat ki-

[1] Millenn. Tört. III. 210.

váltság és adománylevelekkel. E kiváltságlevelek annál jelentőségteljesebbek voltak a rendre nézve, mert a nápolyi hadjáratok alatt, az egyháziak és a világiak egyaránt fosztogatták a lovagok birtokait, e mellett pedig a lovagrend hűbéresei sem fizették meg tartozásaikat.

VI. Kelemen pápa már 1352-ben meghagyta a pécsi püspöknek s melléje kinevezett társainak, mint a boszniai püspöknek és a Szentmiklósról nevezett sebenicói apátnak, hogy a lovagok birtokait minden támadás ellen védelmezzék meg s Cornuto Baudin tartományi mester panaszait vegyék figyelembe.[1]

Lajos király kiváltságlevelei azonban még hathatósabb támaszt nyujtottak a lovagoknak a pápa pártfogásánál.

1356-ban Lajos király kivette a lovagokat a báni és a vármegyei törvényszékek hatósága alól s közvetlenül a nádor hatósága alá helyezte, mely kiváltságot 1357 márcz. 9-én újból megerősítette.

1357 márcz. 10-én pedig megengedte a lovagoknak, hogy mindazon hűbéresektől, a kik tartozásaiknak eleget nem tesznek, azoktól a hűbéresül adott birtokokat mindennemű peres eljárás mellőzésével visszavehessék.

1359-ben kelt kiváltságlevelében pedig megengedte a rendnek, hogy mindazon javakat, melyek a rendtől részint a gyakori főnökváltozás részint pedig a háborús idők következtében elvétettek, a rend a 32 évi elévülési idő daczára is visszakövetelhesse.[2]

Ezekben a kiváltságlevelekben a király mindenkor hangsúlyozza azokat a nagy szolgálatokat, a melyeket a lovagrend a nápolyi hadjáratok alatt tett, legékesszólóbban fejezi ki a király elismerését az 1356. évi kiváltságlevelében, a melyben a következőleg emlékezik meg a lovagrendről:

Quod nos recensitis fidelitatibus et servitiorum laude dignis meritis fratris Baudoni Cornuti Prioris ordinis sancti Johannis per totam Hungariam et Sclavoniam, quibus idem nobis in cunctis nostris negotiis toto suo posse, laudabili virtute studuit

[1] Fejér IX. 2. 170.
[2] Fejér IX. 2. 369. IX. 2. 170. IX. 2. 582. IX. 3. 42.

complacere nostræ Maiestati et se reddere gratiosum ubique et acceptum; ratione quorum licet ipse a nobis multo plura mercatur, in particularem tamen recompensationem suorum servitiorum eundem et fratres quoslibet sui ordinis a iudicio et iudicatu Banatus regnorum Sclavoniæ et Croatiæ item Comitum Parochionalium et Iudicum Nobilium quorumlibet Comitatuum ac aliorum omnium Iudicum extraneorum duximus, regia gratia speciali eximendos et exemimus præsentium serie mediante etc. Vagyis magyarul: Minthogy mi számba vettük Cornuto Baudonusnak, a János lovagok magyar-szlavóniai tartományi perjelének hűségét s azon kitünő szolgálatait, a melyekkel ő az összes dolgainkban egész tehetségével, dicséretes buzgalommal felségünknek tetszeni és magát bárhol is hasznossá és kedvessé tenni törekedett, a melyek miatt habár ő tőlünk sokkal többet érdemelne, mégis az ő szolgálatainak némi viszonzásául őt és rendjének bármely testvérét Szlavon- és Horvátországok bánságának, továbbá bármely vármegye főispánjainak és főszolgabíráinak és bármely más idegen bíró törvényszéke és itélete alól kiveendőknek véltük, különös királyi kegyből és ki is veszszük jelen levelünk rendivel stb.

*

A nápolyi hadjáratok után egy ideig nyugalmat élveztek a magyarországi rendtartomány tagjai.

A lovagok, a kiknek a harcz volt az alkatelemük, a békés idők következtében tétlenségben töltötték napjaikat.

A jólét elpuhította a lovagokat, a rendházak hanyatlásnak indúltak, kardjuk hüvelyében rozsdásodott.

A magyarországi lovagok a tengerentúli társaikról, a kik folytonos küzdelemben állottak a hitetlenekkel, csaknem teljesen megfeledkeztek, jövedelmeikből még a köteles részt sem küldték meg a rhodusi nagymesternek. Pedig ekkor már a rend székhelye Rhodus is veszélyben forgott.

A pápa e bajon segítendő, biztosokat nevezett ki, a kik az engedetlenkedő lovagokat, ha másként nem, úgy karhatalommal szorítsák kötelmeik teljesítésére.

MAGYARORSZÁGI JÁNOS-LOVAGRENDI SZERZETES HÁZI ÖLTÖZETBEN.

E biztosok támogatására 1363-ban a Szentszék Lajos királyt is felszólította.[1]

Utóbb 1366-ban Orbán pápa ismét felhívást intézett Lajos királyhoz, hogy a rend ciprusi birtokának védelmére, a törökök ellen, a kik Ciprust és Rhodus szigetét készülnek megtámadni, a lovagoknak segélyt nyujtson.[2] A pápa felszólításának meg is volt a kivánt eredménye.

Maga Cornuti Baudonus vránai perjel vezette a magyar-szlavóniai rendtartományhoz tartozó lovagokat Ciprus védelmére.

Cornuti Baudonus hosszú ideig távol volt székhelyétől; mint Lajos királynak egy 1364 jul. 24-én[3] kelt okleveléből tudjuk, ezen időtájt ment el Rhodusba, hol éveken át vitézül harczolt a törökök ellen, neki tulajdonítják a Ciprus szigetén, a törökök felett kivívott győzelmet is.

Távolléte alatt Belmonte Arnold helyettesítette, a ki később 1376-ban a csurgói rendház főnöke volt. Cornuto Baudonus 1370 elején tért vissza Rhodusból. Nov. 8-án Vránában Lendvai Miklós bán fiainak, Istvánnak és Jánosnak egy a csurgói rendházhoz tartozó birtokot adományozott a rendtagok hozzájárulásával.[4] 1373-ban még a rendtartomány élén állott, ebben az évben megbízásából Cornuti Gerard a górai rendház főnöke megjelenvén Lajos király előtt Visegrádon, Czudar Péter bánnal, továbbá ennek testvéreivel Mihálylyal, Istvánnal, Györgygyel, Imre préposttal és János székesfehérvári őrkanonokkal, kölcsönös csereszerződést kötött, melynek értelmében a lovagok odaadják Lucz (Tiszalucz, Zemplém várm.) helységet, viszont a Czudar család a zágrábvármegyei Zirczet adta a lovagoknak.[5] Cornuti Baudonus ezután rövid idő mulva megvált a vránai perjelségtől. Élete utolsó éveit a csurgói lovagházban töltötte, a hol hosszú pere volt Kanizsai János fiával, Kanizsai Miklós mesterrel, a ki a közelben levő Berény birtokot el akarta foglalni. Cornuto Baudonus 1374 elején halt meg, a pert ekkor

[1] Knauz Nándor: Magyar Sion 1865. 658—59. Theiner II. 57—58.
[2] Fejér IX. 7. 224., 241.
[3] Fejér IX. 3. 390.
[4] Pray i. m. 19. l.
[5] Országos Levéltár Dl. 6151.

Belmonte Raymund csurgói és Albert székesfehérvári præceptorok folytatták.[1]

Midőn Belmonte Raymund elfoglalta a vránai perjelséget, a törökök fellépése mindegyre nagyobb aggodalommal töltötte el a szentszéket.

A pápa ismételten keresztes háborút hirdetett ellenük, de az akkori viszonyok között az európai keresztény fejedelmektől segélyre nem számíthatott, így ismét csak a János-lovagrend vette fel a küzdelmet a törökökkel szemben.

Közel hat éven át, míg a magyarországi János-lovagok Ciprus szigetén és Rhodusban harczoltak, a rend magyarországi birtokai folytonos pusztításoknak voltak kitéve, a lovagok esztergomi és buda-felhévizi templomai annyira rongált állapotba jutottak, hogy helyreállításukról kellett gondoskodni, de a rendházaknak nem volt pénzük, ezért XI. Gergely pápa 1373 aug. 30-án kibocsátott bullájával mindazoknak, a kik az esztergomi és a buda-felhévizi templomok javításához akár alamizsnával, akár saját kezük munkájával hozzájárulnak, búcsút engedélyezett, s ennek hatályát 20 évre terjesztette ki.[2]

A XIV. század közepén a törökök mindegyre jobban terjeszkedtek Magyarország határai felé. 1372-ben már az egész Kelet-Római birodalmat elfoglalták s adófizetőjükké tették.

A pápa, a ki attól tartott, hogy a törökök az Adriai tenger kikötőit is lassanként hatalmukba fogják keríteni, mindegyre jobban ösztönözte Lajos királyt a törökök elleni háborúra.

Lajos király végre engedett a pápa kéréseinek s 1373-ban megkezdte az előkészületeket a háborúra, melyet a következő év tavaszán szándékozott megindítani.

E végből Katófia Beriszló erdélyi prépostot és Gereni Drugeth Miklós ungi főispánt küldte a pápához, hirdessen Magyar-, Lengyel- és Dalmátországban keresztes háborút.

A pápa készséggel teljesítette a király kérését, meghagyván a magyar-lengyel birodalom összes érsekeinek, hirdessék egyházi tartományaik minden nagyobb városában a keresztes háborút.

[1] Margalics Ede i. m. I. 637.

[2] Veszprémi püsp. vat. oklt. II. 222.

De a pápa jól tudta, hogy a törökök ellen, a kik akkoriban már hadiszervezetükkel a Balkán-félsziget népeit minden tekintetben meghaladták, a keresztes had egymagában véve számottevő segélyt nem fog Lajos királynak nyujthatni.

Ezért mivel az akkori keresztény fejedelmektől nem sok segélyt várhatott, ismét a János-lovagokhoz, a keresztény világ eme kipróbált bajnokaihoz fordult.

XI. Gergely pápának 1375 decz. 8-án a lovagrendhez intézett rendelete értelmében 500 lovagnak és ugyannyi fegyveresnek (scutiferi) kellett 1377. év tavaszán a törökök ellen vonulnia.

A pápa felhívta a magyar-szlavoniai tartományi mestert is, hogy az egyes rendházak főnökeivel gyűlést tartson, mely alkalommal a törökök ellen kiküldendő lovagok megválasztassanak, ugyanekkor a fegyveres szolgákat is szemeljék ki. A megválasztandók a pápa levele szerint: «sint viri fortes et strenui, bene muniti, armis et equis, sint que prompti et voluntarii ad opus dictum essequendum.» Magyarul: «bátor és elszánt férfiak legyenek, jól legyenek ellátva fegyverekkel és lovakkal is, azonfelül legyenek készen és önkényt vállalkozzanak a kitüzött feladatok teljesítésére.»

A pápa meghagyta a tartományi mesternek, hogy a kiküldendő lovagok elegendő útiköltséggel legyenek ellátva, s esküt tegyenek, hogy a parancsnak engedelmeskedni fognak s a kitűzött határidőre elkészülnek.[1]

A pápai rendelet értelmében, a magyarországi rendtartomány 18 lovagot és ugyanannyi fegyveres szolgát tartozott kiállítani.

Hogy aránylag ily kevesen vettek részt a János-lovagok közül a törökök elleni hadjáratban, annak oka abban rejlik, hogy akkoriban már a rendtagok száma nagyon megfogyott Magyarországon.

Még a székesfehérvári rendház tagjai is csekély számban voltak ezen időtájt, pedig ez volt az egyik legnépesebb magyarországi rendház.

Idővel azonban az egyházi rendből is vettek fel tagokat a

[1] Theiner II. 155—156.

lovagok közé. Így 1374-ben a székesfehérvári lovagok Czudar Sándor egri kanonokot vették fel a rendbe, mely választást a pápa is megerősítette.[1]

Az esztergomi rendházban pedig IX. Bonifácz pápának egy 1397 ápr. 13-án kelt rendeletéből kitetszőleg már nem is voltak lovagok, hanem csupán egyháziak.

Nagy Lajos királynak eme hadjáratáról nem maradtak fenn közvetlen adatok.

Annyi azonban kétségtelen, hogy e hadjárat 1377 tavaszán, vagy legkésőbb az év nyarán ment végbe.

Még mielőtt a király hadba indult volna, 1377. évi márcz. hó 1-én Visegrádon kelt kiváltságlevelével megerősítette IV. Béla király által a székesfehérvári János-lovagok részére 1238-ban kiállított adománylevelet.[2]

A hadjárat eredményéről csak annyit tudunk, hogy Lajos király 1377 szeptember havában tudósította barátját, Carrara Ferenczet, Pádova urát, a törökökön és a bolgár királyon kivívott diadalokról, mely miként a király írja, sok vérbe került, minthogy a hitetlenek háromszor annyian voltak, mint a keresztények. Ezen örömhírt közhírré tették, mely alkalommal nagy ünnepségek voltak Pádovában.[2]

Ez volt az utolsó hadjárat, a melyben a János-lovagok Nagy Lajos király alatt küzdöttek, rövid idő mulva Lajos király is befejezte földi pályáját.

*

1378-ban Belmonte Raymund is lemondott a vránai perfelségről s egyidőre visszavonult a magyarországi rendtartomány kormányzatától.

Helyét Palizsnai János foglalta el.

Alig néhány év mulva Palizsnai János gyülöletessé és rettegetté tette nevét a tengerparton.

Első dolga volt, hogy a Bjistye és Zablatye birtokokat, a

[1] Veszpr. püsp. vaticáni oklt. II. 239.
[2] Fejér IX. 5., 153.
[3] Millenn. Tört. III. 276.

melyeket előde a rendtagok akarata ellenére a zárai polgároknak eladott, erőszakkal visszavette.

Nagy Lajos király a záraiak panaszára 1381 máj. 26-án ráparancsolt, hogy az elfoglalt birtokokat adja vissza a polgároknak. Palizsnai azonban nem engedelmeskedett a parancsnak, a minthogy tovább folytatta garázdálkodásait a tengerparton.

Spalato polgárai is keservesen panaszkodtak, hogy folyton zaklatja őket.

A mint Nagy Lajos király halála után a délvidéken kitört a forrongás, Palizsnai noha épen Nagy Lajos halálakor ott időzött a királyi udvarban, s az elsők közé tartozott, a kik hódolatukat Mária királynőnek bemutatták, csakhamar az elégületlenekhez csatlakozott, majd a délvidéki lázadás egyik vezére lett.

A mikor a forrongás már-már fegyveres kitöréssé fajult, Palizsnai 4000 aranyért elzálogosította a zalavármegyei Ujudvart a Kanizsai családnak, s a pénzt fegyverkezésre használta fel.

Mária királynő és Erzsébet anyakirályné személyes megjelenésükkel igyekeztek a forrongást lecsillapítani.

1383-ban lejöttek Dalmatiába s Zárából, a hol hét napig időztek, átmentek Vránába is, a hol nov. 4-én a rendtagok őket vendégszeretőleg fogadták.

Palizsnai ekkor már nem volt Vránában, mert még az év nyarán Tvartkó bosnyák király udvarába menekült.

Mária királynő ugyan megfosztotta Palizsnait a vránai perjelségtől, de ő nem volt az az ember, a ki egykönnyen meg lett volna törhető, alig két év multán, midőn Kis Károly foglalta el a trónt, már ott találjuk környezetében.

Károly meggyilkoltatása után a délvidékre vonult, hol a Horváthiakkal együtt újból kitűzte a lázadás zászlóját.

1386 jul. 25-én Horváthi Jánossal együtt ő vezette a lázadók ama csapatát, mely Gara vára közelében a királynők kiséretét levágta s őket fogságra hurczolta.

Palizsnai János lázadása hosszú időre megakasztotta azt a benső jó viszonyt, mely a magyarországi János-lovagok és a magyar királyok között évszázadok óta fennállott.

Bár a lovagrend, főleg a dráváninneni rendházak, a párt-

ütővel alig állottak összeköttetésben, hosszú időn át sínylették a vránai perjel szereplésének következményeit.

Zsigmond különösen uralkodásának kezdetén többször fejezte ki ellenszenvét a lovagrend iránt. E példán vérszemet kapva a hatalmasok, egymásután foglalták el a rend javait vagy bűntelenül garázdálkodtak azokon.

Csak akkor történt ismét közeledés a lovagrend és az uralkodó között, midőn 1396 tavaszán a közös ellenség, az izlám ellen szállottak hadba.

E hadjárat alatt már ott találjuk Zsigmond király táborában az akkori keresztény világ legkiválóbb bajnokai mellett, a János-lovagok nagymesterét is, a lovagok szine-javával, s a vesztett csata után a lovagrend hajói szállították le a Dunán a Fekete-tengerig, majd onnan Konstantinápolyba Zsigmond királyt a többi menekülőkkel egyetemben.

Dr. Reiszig Ede.

János-lovag hadi öltözetben.

BUDA OSTROMA 1602-BEN.*

I.

János király halála után az ország fővárosának, Budának török kézre jutása 1541-ben a legérzékenyebben sujtotta Magyarországot, mert az országnak három részre darabolását vonta maga után.

A magyar királyi trónra került Habsburgok is érezték azt a hátrányos és megalázó helyzetet, hogy a magyar királyi czímet viselték ugyan, de valójában csak az ország egy harmad részén uralkodhattak. Mindamellett azok a vállalkozások, melyeket időnkint Buda visszafoglalására tettek, a külföldről hozott hadvezérek gondatlansága s az idegen zsoldos csapatok lelkesedéshiánya miatt eredménytelenek maradtak még olyankor is, midőn a körülmények a visszafoglalásra a legkedvezőbbek voltak.

Mint ismeretes dolog Buda eleste után mindjárt az 1542-ik évben megkisérlették Ferdinánd király német csapatai annak visszafoglalását, de kudarczczal vonultak vissza.

Azután hosszú ideig nyugodtan birtokolták a törökök Budát s csak a tizenötéves török háború alatt, Rudolf király idejében tettek két izben, 1598-ban és 1602-ben, kisérletet Buda visszafoglalására, de sikertelenül. Az 1598. évi ostromot nem igen lehet komoly számításba venni, mivel inkább csak készülődésekből állott, annál inkább figyelmet érdemel az 1602. évi ostrom, melyet Rosswurm tábornok vezetése alatt végeztek a császári hadak.

* A véletlen folytán két írónk egyszerre foglalkozott e tárgygyal. Veress Endre, kinek értekezését mult évfolyamunkban közöltük, leginkább olasz források alapján írt, míg a jelen dolgozat a török forrásokból merít s érdekesen egészíti ki Veress munkáját. *Szerkesztő.*

Az alkalom Buda visszafoglalására rendkívül kedvező volt ekkor, mert a védő sereg gyengén állott, a felmentésre jött török sereg tehetetlenül kényszerült élelmiszerek hiányában visszavonulni, a császári haderő pedig nagyszámú volt s élelmiszerekben és az ostromláshoz szükséges hadieszközökben bővelkedett. S a czélt még sem érték el, Buda tovább is török kézen maradt.

A sikertelenség oka ez alkalommal nem a hadseregben, nem is a körülményekben, hanem kizárólag a hadvezetésben volt. Rosswurm tábornoknak gondatlanságára és könnyelműségére legjobban világot vet és az egész hadvezetés jellemzésére következtetést enged Istvánfi Miklósnak az a kis megjegyzése, hogy mikor a csata tüzében levő egyik hadosztálynak, mely a budai várból kirohanást intéző törökökkel erős küzdelmet vívott, a legjobban szüksége lett volna segítségre, akkor a császári tábornok «sátorában koczka- és kártyajátékkal töltve az időt, az ellenségnek tért engedett, hogy mindazt megtehesse, a mit akar».[1]

A császári tábornok üzletnek tekintette foglalkozását s nem állott különös érdekében, hogy Buda visszakerül-e a törökök kezéből a magyarok birtokába vagy nem.

A körülmények ez alkalommal rendkívül kedvezők voltak Buda visszafoglalására, a miről legjobban bizonyságot tesznek magának az ellenfélnek, a törökök egykorú íróinak feljegyzései. Két egykorú török író, Pecsevi Ibráhim és a jeles történetíró Hadsi Kalfa, más néven Kjátib Cselebi beszélik el Buda 1602. évi ostromát s e két író közül az egyik, Pecsevi Ibráhim, mint szem- és fültanu beszél, mert személyesen ott volt a török hadseregben és saját szemeivel látta Buda ostromát.

Az 1602. év nyarán az egész török haderő Jemisdsi Haszán nagyvezir vezetése alatt Erdélybe indult, hogy azt újra török uralom alá hajtsa s elbizakodottságában Budát úgyszólván szabad prédául hagyta a császári seregnek, mely Győr környékén táborozott.[2]

[1] Ferunt Rosswurmium eo tempore alea et chartis pictis in tabernaculo ludendo... sicque tempus terendo, hosti spatium exequendi quæ volebat concessisset. Istvánfi Hist. lib. XXXIII.

[2] Istvánfi u. o.

A török sereg Erdélybe indulásának az oka az volt, hogy Báthory Zsigmond a fejedelemségről lemondva, Erdélyt Rudolfnak engedte át, ki a kegyetlen Basta Györgyöt nevezte ki Erdély kormányzójává. Ennek zsarnoki eljárása ellen Székely Mózes vezetése alatt fellázadtak az erdélyiek, de vereséget szenvedtek, minek folytán Székely Mózes a törökökhöz menekült s a Belgrádon állomásozó Jemisdsi Haszán pasa nagyvezirt hívta Erdély segítségére. Báthory Zsigmond politikája folytán Erdély kisiklott a török fenhatóság alól, azért a töröknek saját érdekük is magával hozta az erdélyiek kiszabadítását a császári hatalom alól.

Ezekről a dolgokról Pecsevi Ibráhim a következőket írja:[1] Erdély vilájetben nehány népfaj van s ezek mindegyikének megvan a maga kerülete. Ezek ügyeibe senki bele nem avatkozik. Ezek egyike a székely nevű hitetlen nép. Régi törvényük az, hogy az ő váraikba az erdélyi vajda sem léphet be.

Abban az időben a királynak nevezett[2] tévelygő mit tett, mit nem tett, erőszakoskodott és váraikba behatolt, a kincstárból annyi pénzt vitt el, a mennyi tetszett s hadi felszerelésükből, a mennyi fegyvert és hadi szert csak megkivánt, elvette, némelyeket megöletett, másokat megöletni szándékozott. Ezek főemberei közül Székely Mózes nevű főember télen elszökött és a szerdárhoz[3] jött s hódolatát bemutatva oltalmat kért tőle és Erdély elfoglalásának könnyű módját jelelte meg.

Onnan Pécsre jött és ott a tatár khánnal találkozott.[4] Én is jelen voltam akkor a khán ő fenségének divánjában.

Jemisdsi Haszán ennek a szerencsés hitetlennek beszédjét jó akarattal fogadta és Erdélyország elfoglalását kezébe vette. Elhatározta, hogy Belgrádból Erdélybe megy, csakhogy mivel Székesfejérvár a hitetlenek kezében volt, világos dolog, hogy míg Székesfejérvár a hitetlenek kezén van, addig Budán sem lehet senki biztonságban, azért először Székesfejérvárra kellett menni.

[1] Pecsevi Tarikhjából az 1866. évi konstantinápolyi kiadást használom a fordításnál.

[2] Tulajdonkép Basta György, a király hadvezére tette azokat a törvénytelenségeket, melyeket a török író elszámlál.

[3] T. i. Jemisdsi Haszán pasa nagyvezirhez.

[4] A tatár khán ekkor Pécsett volt téli szálláson.

Mikor pedig Székesfejérvár Isten segítségével ismét iszlám kézbe került, Székesfejérvárról azonnal Erdély felé indultak s Budán a hídon keresztülmenve, a pesti mezőre szállottak. Budának élelmi készletét és egyéb hadi felszerelését és őrségét kiegészítették s azután elhatározták az Erdélybe menetelt.

A pokolravaló hitetlenek Esztergom átellenében Dsigerdelen[1] mellett táboroztak s lesték, hogy az iszlám sereg milyen irányban megy. S miként az iszlám seregnek hasonlíthatatlan szokása, hogy reggel és este *Allah, Allah* kiáltással Istent magasztalja, ők is *Jezus* nevét kiáltották, a ki alatt *Iszát*[2] — legyen neki üdvözlet! — értik és ágyúikat minden reggel és este elsütötték.

Senki sem találta helyesnek, hogy az ellenséget így mögöttünk hagyva Erdélybe menjünk, de a szerdár makacsságában el nem tért tervétől. Szufi Szinán pasa Buda őrizetében básbuggá rendeltetett, Kadizáde Ali pasa volt a budai beglerbég, Kodsa Hábil efendi pedig a budai kadi.

Ezek egyik napon valamennyien a szerdárhoz jöttek s a szokásos üdvözlések után így szóltak: «Mikor a hitetlenek ágyúikat a fülünk töve mögött sütögetik el, akkor az iszlám sereggel másfelé messze távolba menni, szörnyűséges hiba.»

Jemisdsi azt válaszolta: «Hiteles értesülésem van róla, hogy az ellenség serege csak öt-hatezer hitetlenből áll s nincs is arra erejük, hogy valamely helyet megtámadjanak. Legyetek tehát csak nyugodtak.» Ilyenféle czélozgatással vigasztalta őket.

Ali pasa azonban ezt felelte: «Ez éjszaka a hitetlenektől egy kémem érkezett. Régi emberem már, azért megbizható. Ő azt bizonyítja, hogy a hitetlenek táborában negyven nagy ágyú és nyolczvanezernél több ember van. Ha ez a szavam hazugság lenne és távozástok után ők Budát nem vennék ostrom alá, ime! itt van a tábori kadi s foglalja jegyzőkönyvbe e szavaimat, az esetben a legkegyetlenebb módon öless meg engem.»

[1] Dsigerdelen = Párkány. Rosswurm Győr alól kimozdulva Vácz felé vette útját s midőn Jemisdsi Haszán pasa Pest alatt táborozott, ő Párkánynál állott.

[2] Isza néven nevezik a muszulmánok Jezust.

Jemisdsi azonban makacs albán ember volt és feltett szándékától el nem tért, hanem azt felelte Ali pasának: «Ez a dolog nálunk általános hiresztelés, és csupán az a czélja, hogy az iszlám seregnek Erdélybe menetelét késleltesse. Ebben az évben azonban ők sem várat ostromolni, sem ellenállani nem tudnak.»

A boldogult urunk[1] volt ekkor a rumeliai beglerbég s így szólt: «Ha ez így van, akkor ez Istennek kegyelme hozzánk. Add tehát a gyors és könnyű lovasságot és a portyázásra alkalmas csapatokat mellém, hogy három-négy csapatra osztva ezekkel Fülek és Szécsény várakon túl a bányavidékre menjek s a még be nem hódolt tartományt feldúljuk és kiraboljuk. Insallah! ez nagyobb szolgálat lesz, mint Erdély elfoglalása.»

Ámde ő ebbe sem egyezett bele s a következő napon Szolnok felé elindultak.

II.

Pecsevi Ibráhim fönnebbi elbeszélése világosan feltárja a kedvező helyzetet a császári sereg számára. A nagyvezir túlságos elbizakodottságában magára hagyta Budát, midőn a császári sereg alig egy-két órányira táborozott attól, másrészt a budai török őrség tele volt aggodalommal s az önbizalomnak ez a hiánya már maga is nyereség volt a császári seregre.

Rosswurm tábornok Vácz alól sietve Budára jött, mikor a nagyvezir serege Szolnoknál már átment a Tiszán. A császári sereg a Szent-Endre szigeten a Duna mindkét partjához hajóhidat készített s így Pestet és Budát is ostrom alá vehette és szabadon közlekedhetett egyik partról a másikra, a nélkül, hogy a törökök ebben megakadályozhatták volna.

Az ostromló sereg először Pest vára elfoglalását vette munkába. Nehogy Buda és Pest között az összeköttetés fenmaradjon és az ostromlott pesti törökök Budáról segítséget kapjanak, e végett a két vár közt levő hajóhidat kellett szétrombolni. Ezt a feladatot hamarosan el is végezték a dunai

[1] Lala Mohammed pasa, Pecsevi nagybátyja, kit munkájában állandóan «a mi urunk» néven emleget.

magyar sajkások,[1] kik egyesült rohammal a hídat középen szétszakították s ezzel megszünt a közlekedés a két vár között.

Pestnek a sorsa most már hamarosan eldőlt. Mind a Duna felől, mind a szárazon megrohanták azt a császári seregek s egyetlen rohammal sikerült azt elfoglalni. Ebben a támadásban legjobban kitüntették magukat a magyar sajkások és az esztergomi magyar csapatok.[2] Az ostromló sereg Pesten temérdek sok zsákmányhoz jutott, melyből legtöbb haszna volt a császári tábornoknak, ki a magyar katonáktól erőszakkal elszedegette maga számára a zsákmányt.[3]

Pest vára elfoglalásáról a fönnebb említett Kjátib Cselebi a következőket írja: Az ellenség serege, mikor meghallotta a szerdár távozását ágyúit azonnal felszedte s magyar, horvát és frenk katonaságával Rebi-ül-evvel hónapban[4] Ó-Budára jött és ott hajóhidat építvén, a Leány-szigetre[5] mentek. Hajóhadukkal is előrejöttek, a hídat elvágták s Pestet, melynek a Dunaparton fala nem volt,[6] a szárazon is körülfogták ágyúikkal.

Az iszlám sereg egy csapata a Duna partján levő nagy toronyba zárkózott s Budáról egy-két sajka jött értük és azokon a tulsó partra mentek át. A többiek, az öregek, gyermekek és asszonyok mind fogságba jutottak.

Mintegy ötezer főnyi ellenség bevonult és Pestet elfoglalták. A többiek Ó-Buda alatt táboroztak és a Gürzeliászon[7] levő palánkát is elfoglalták. Azután Buda várát vették ostrom alá és Gül-baba felől tíz darab ágyuval támadták meg s a Toprák-

[1] Istvánfi, Hist. lib. XXXIII.

[2] U. o.

[3] Reperta est in urbe ingens rerum omnium præda et præter captivos cuiusvis sexus et ætatis, ac equos circiter mille militares ... quorum magna pars Rosswurmio, eum a militibus, potissimum ab Ungaris extorquente cessit. Istvánfi i. h.

[4] Rebi-ül-evvel hónap ez évben augusztus 17-én kezdődött el.

[5] Törökül: Kiz adaszi, vagyis leány szigete. Így nevezték a régi török írók Margit-szigetet.

[6] Utóbb ott is építettek falat, mint ezt Evlia Cselebi bizonyítja, ki 1663-ban járt Pesten. L. Evlia Cselebi utazásai. I. 258. l.

[7] Gürzeliász néven ismerték a törökök a Gellérthegyet. A Gellérthegyi erődítmény elfoglalásáról Istvánfi nem tesz említést.

kule előtt és a Bécsi-kapu és Ova-kapu[1] felől ostromsánczokat és ágyukat állítottak és erősen vívni kezdték.[2]

III.

Pest vára elfoglalása nagy eredmény volt. A törököket megfélemlítette, a keresztény seregbe pedig bizalmat öntött. S Buda elfoglalása, melyre most igazán kedvező alkalom volt, mégis elmaradt. Mátyás főherczeg is megérkezett a táborba s megparancsolta, hogy az ostromot a legnagyobb erővel folytassák, de a parancsot a császári tábornok nem hajtotta végre kellő erélyességgel. A csüggedő törökökbe pedig új erőt öntött Jemisdsi Haszán pasa nagyvezir visszaérkezése a Tiszántúlról Pest alá.

Az elbizakodott nagyvezir hadseregével már az Alföldön Békésmegyében járt, amikor Budáról futárok érkeztek utána és sürgetve kérték, hogy térjen vissza Budára, mert a vár veszedelemben van. Hasztalan marasztalta őt Székely Mózes és hiába hívogatta őt Erdélybe,[3] a nagyvezir nem merte magára venni a felelősséget, ha Buda vára keresztény kézre kerülne, azért sietve indult vissza Budára.

A sietve visszatérő török seregnek az a nehéz feladata volt, hogy Pestet visszafoglalja és Budát az ostrom alól felmentse s ehhez a feladathoz hiányzott nála a legszükségesebb dolog, az élelmiszer a katonaság számára. Mindamellett a Pest alá érkezett nagyvezir, ki Rákos mezeje körül győzelmes csatát vívott Rosswurm csapataival,[4] ostrom alá vette Pest várát, mialatt a császári sereg meg Budát ostromolta. A török sereg azonban rövid idő mulva kénytelen volt élelem hiánya miatt felhagyni az ostrommal és Pest alól elvonulva Budát sorsára hagyta.

[1] Ezeknek leirása olvasható Evli Cselebi útleirásaiban I. kötet 236. lap.

[2] Kjátib Cselebi vagy máskép Hadsi Kalfa munkája, mely az 1591—1654. terjedő eseményeket foglalja magában (az iró meghalt 1659.), nyomtatásban is megjelent Konstantinápolyban 1869-ben két kötetben.

[3] Interea Gimesgis Hasanes rejectis in praesens Moysis Siculi precibus ... magnis itineribus in campos Destanos reversus est. Istvánfi i. h.

[4] Atrox et cruentum proelium exortum est, in quo superiores fuere Turcae mondja Istvánfi i. h.

Bármily kedvezően alakult is így a helyzet a császári seregre, Buda mégis a törökök birtokában maradt egyrészt az ostromolt török sereg bátorsága és kitartása, másrészt a császári hadvezér gondatlansága folytán, a melyhez hozzájárult még az időjárás kellemetlensége, a sok esőzés is, a melynek rovására írták aztán az egész hadi vállalkozás sikertelenségét.

A nagyvezir visszatéréséről Pest alá és Pest ostromáról a török táborban jelen volt Pecsevi Ibráhim ezeket írja: A szállás-készítők már Gyula mezejére[1] érkeztek és sátoraikat felütötték. A szerdár is megérkezett az iszlám sereggel együtt s mikor éppen megszállóban voltak, akkor érkeztek oda a segítségkérők.

Akkor megvolt a zajongók ideje és a hadi népből a szertelenkedők számára megnyilt az alkalom. Jemisdsivel túlságosan bántak és nagyon pirongató szókat mondtak neki. Ő maga is megbánta a dolgot, de mi haszna?

Arról a helyről vissza kellett térni és az ötödik állomási hely már Pest mezején volt. Ámde Pest a hitetlenek hatalmában volt s ők a Leány-szigetről is hidat készítettek a pesti partra és a szigeten ágyukat állítottak fel s az iszlám seregnek még a Dunához és Budához való közeledést sem engedték meg. Sok tanácskozás és beszélgetés után végre mi is ágyukat állítottunk Pest ellen s két-három helyről is ostromoltuk azt. A hitetlenek velünk átellenben negyven ágyuval támadták Budát, mi pedig tíz ágyuval vívtuk Pestet.

Az ostromlók leghíresebbjei voltak Poiráz Oszmán és Öküz Mahmud. Ezek maguk is ostromsánczba mentek, mint a janicsárok s mintha csak más erővel fogtak volna az ostromhoz. Saját szememmel láttam, hogy mikor ezek az ostromsánczból visszajöttek, akkor Murad pasa, Mahmud pasa s a mennyi beglerbég és vezir csak volt, felállottak előttük s már messziről üdvözölték őket. Csupán még a mi boldogult urunk[2] volt ilyen dicső-

[1] Kjátib Cselebi azt állítja, hogy a Budáról küldött török futárok, kik a nagyvezir visszahivására mentek Szarvasnál találkoztak vele: «A csausok Szarvas állomáshelyen érték utól a szerdárt.» Kjátib Cselebi, Fezleket-ettevárikh I.

[2] Lala Mohammed pasa.

séges ember. Ezeket mindenki magasztalta s mindenki azt mondta róluk: Mily derék vitézek!

Tíz-tizenöt nap multával azonban az iszlám seregben nagy éhség mutatkozott. Húsz-huszonkét aranyon árulták a lisztet, az árpát tíz-tizenöt aranyon lehetett csak venni. De ez még hagyján; csak lett volna annyiért is, de egyáltalán nem lehetett találni és a katonaságot Budáról kellett élelmezni.

A mult esztendőben, mikor a boldogult urunk volt Buda parancsnoka, az istállóknál [1] sövényből, vesszőfonásból egy erődítmény-szakaszt [2] készíttetett és a két istálló között levő nagy kaput elzáratta s a Vizi-kaputól lefelé vezető útig, két oldalon sövényfonású kerítést készíttetett. Etmekdsizáde és Jemisdsi akkoriban egymás között nevetve mondogatták: «A boszniai Mohammed pasának ez az alkotása Budán». Isten úgy rendelte, hogy most tiz nap sem telt bele s kicsinye-nagyja mind belátta, hogy mily nagy szükség van arra. Ha akkor az nincsen, a sajkásoknak megálló helyük sem lett volna s a hadseregtől Budára és Budáról a hadsereghez senki sem mehetett volna és segítséget sem lehetett volna vinni és a szegény pestiek sem szabadultak volna meg és Buda is biztosan elvész. A felséges Isten sugalmazására készült az és Buda megmenekülésének ez lett egyik eszközlője.

A hadseregben azonban most már a legnagyobb éhség és szükség volt s mindenki Budáról szerezte be élelmét. Bármennyire tiltották is ott az élelmiszerek eladását, az mind nem használt semmit, mert ki pénzre vágyódott s magától is megfogva eladta, ki pedig barátjától kapta. Egyik nap tehát Ali pasa és Hábil kadi s a janicsár aga és más előkelők a szerdárhoz jöttek s így szóltak: «A ti segítségtekről most már lemondunk, mert ha még tiz napig itt időztök, Budának élelmi készletét teljesen elfogyasztjátok. Küldjétek azért Mohammed pasát[3] hozzánk a várba s ha lehetséges, egy csapat katonát adjatok mel-

[1] Ott állottak egykoron Mátyás király istállói.

[2] Erről az istállók melletti erődítményszakaszról megemlékezik Evlia Cselebi is (i. m. 245. l.) s azt Ákhor-kapu vagy Istálló-kapu erődítményszakasznak nevezi.

[3] T. i. Lala Mohammed pasát.

léje s azután Budát a világok Ura Istenének oltalmába ajánlva menjetek el innen.» Az egész katonaság is helyeselte e szavakat.

A boldogult urunk erre azt mondá: «Két esztendeje immár folyton itt vagyok, őrködési szolgálatomat talán néhányszor elmulasztottam, elhanyagoltam. Más valakinek parancsoljátok ezt a ki több szolgálatot tett, mint én.» A budaiak azonban annyira könyörögtek neki, hogy ismételten kezét, lábát csókolták. Jemisdsi nagyvezir is a nyakába borult s a szakállát csókolta neki s azt mondta neki: «Testvérem! én a te értékedet nem tudtam. Isten büntesse meg a rágalmazókat.» S annyira hízelgett neki, hogy az túlságos volt.

Mikor a boldogult az esti imádság után sajkába ült, Jemisdsi gyalog ment előtte a Duna partjáig. Mikor pedig Budára érkezett, a katonaság éjjel ébren volt s a kikötőnél várta őt.

IV.

Midőn Jemisdsi Haszán nagyvezir élelem hiánya miatt kénytelen volt Pest alól elvonulni, az ostromló sereg nagyon kedvező helyzetbe jutott. A török sereg Belgrádba ment, Pest felszabadult az ostrom alól s így Rosswurm egész erejét Buda ostromára fordíthatta.

Lala Mohammed pasa bevitt ugyan magával Budára mintegy kétezer főnyi sereget[1] a török őrség megerősítésére, de ezzel még nem tudták volna a törökök Budát megmenteni. Megmentette azonban számukra a császári tábornok gondatlansága és az ostrom czélszerűtlen vezetése. Erről maga az ellenfél egykorú történetírója tesz bizonyságot, a ki török írónál szokatlan őszinteséggel bevallja, hogy ha az ostromló sereg rohamot intézett volna a vár ellen, mikor a Bécsi-kapu körül aknákat ástak és az ágyukkal a falakon nagy réseket ütöttek, akkor a helyzet a törökökre válságos lett volna. Ámde a császári hadvezér ezt az

[1] Istvánfi kétezer emberről szól. Körülbelül ugyannyit említenek a török írók is. Kjátib Cselebi szerint ezer kuloglu s a topcsik és dsebedsik közül szedett önkéntesek mentek be Budára Mohammed pasával.

alkalmat elmulaszto tta; nem intézett rohamot a vár ellen, ha nem bevárta, hogy a törökök kirohanást intézzenek a várból, az ostromműveket szétrombolják és az ostromló csapatokat szétverjék.

Azután megjött az őszi esős időjárás; az ostromló sereg elvonult Buda alól; a sikertelenség okát rá lehetett hárítani az őszi esőkre. [1]

Kjátib Cselebi az ostrom utolsó eseményeiről s az ostromló sereg elvonulásáról a következőket írja: [2] Mikor Mohammed pasa Budára bement, tanácskozott a főemberekkel s mindegyiknek vonzalmát megnyervén, mindegyiket rendeltetési helyére, a falakra küldötte. Reggel ötszáz lovast válogatott ki és az Ova-kapu környékén az út mentén őrségre állította. Ezek az ellenük küldött ellenséges seregből igen sokat összetörtek és többeket fogságba ejtettek.

Az ellenség Gürzeliász hegye felől is ágyukat állított és tíz napig szakadatlan folyt a harcz és támadás. Az iszlám katonaság puskával, gránáttal szórta szét őket. Egyik napon, mikor nagy rohamot intéztek, Szulejmán pasa gránátjait az ellenségre vetette s azoknak vasdarabjai néhány ezer hitetlent összetörtek s ezáltal visszaszorította őket.

Ezután a Bécsi-kapunál aknákat kezdtek ásni. S egyik napon minden erejüket összeszedve a vár ellen egy-két ezer ágyulövést tettek s a falakat döntögetve olyan nagy réseket nyitottak azokon, hogy ha akkor rohamot is intéztek volna, *a helyzet válságossá lett volna.*

Azon éjszaka tehát az iszlám csapatok egymástól elbúcsuztak és elszánták magukat a halálra. Mohammed pasa tanácsára Rebi-ül-akhir hó 10-ik napján [3] reggel az Ova-kapun az összes gyalogosok és lovasok kimentek s az ostromsánczokat hirtelenében megtámadták. *Az ellenséget gondatlanul találták,* [4] mert

[1] Istvánfi teljesen az időjárást okozza.

[2] Pecsevi Ibráhim nem ment be a «boldogult urunk» néven emlegetett nagybátyjával Budára, hanem hazament Pécsre, azért ez eseményekről igen röviden szól.

[3] 1602 szeptember 25.

[4] Erre bizonyságul szolgálnak Istvánfinak föntebb idézett szavai, hogy a császári tábornok éppen akkor sátorában kártyázott.

táboruk távol volt s mielőtt segítségül érkeztek volna, az iszlám sereg két óra alatt az ellenségből igen sokat összetört, az ostromsánczaikat szétdúlta és az ágyuikat beszegezte. Lőporuk nagyobb részét a várba vitték, a többit pedig felrobbantották s azután visszatértek a várba. Hábil efendi, a ki nyolczvan esztendősnél idősebb volt, a harczosok felbuzdítása végett maga is kiment és saját kezével ölt meg egy hitetlent.

Eközben szakadatlanul esett az eső is s az ostromsánczokban való tartózkodás ideje már elmult, azért az ellenség szomorúan összeszedte ágyuit és Esztergom felé elment. A hitharczosok utánuk mentek és a mocsaras helyeken maradt ágyuikat elfoglalva Budára vitték.

Mohammed pasa mindegyiket megajándékozta és a dolgot a szerdárnak tudomására hozta.

Dr. Karácson Imre.

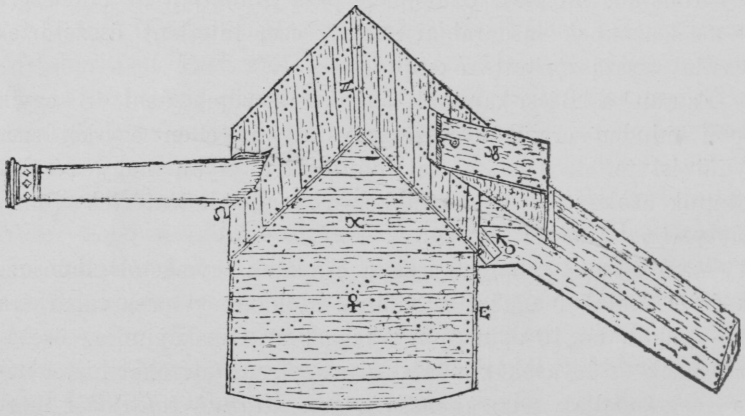

Pánczélozott ágyú a XVI-ik századból.

NAGYVÁRAD OSTROMA 1660-BAN.

(Két vázlattal.)

A mult évben 250 éve volt, hogy az a szörnyű veszedelem, melyet II. Rákóczy György erdélyi ejedelem szerencsétlen lengyelországi hadjáratával országára idézett, Nagyváradot is utolérte, s Szent László városa, Erdély féltve féltett kulcsa, annyi meddő erőlködés után végre is török kézre jutott.

S bár a magárahagyott várral és várossal még közvetlenül a veszedelem előtt sem törődött senki; váratlan elvesztésének hire megdöbbentett mindenkit, aki annak messzekiható következményeivel csak némileg is tisztában volt.

Az esemény nagy fontosságából önként következik, hogy azzal hosszabban, rövidebben minden egykorú vagy közel egykorú történetiró foglalkozik.

Legrészletesebben azonban egy szemtanu, Szalárdi János, a káptalani levéltár mint hiteles helynek jegyzője tárgyalja Várad elvesztését «Siralmas krónikájában», mely egyszersmind minden későbbi leírásnak közös és kizárólagos forrása lett.

Napjainkban is többen foglalkoztak azon feladattal, hogy Szalárdi kacskaringós, nehézkes, épen ezért nem eléggé világos, de mindamellett feltétlen hitelt érdemlő előadása alapján, az ostrom és védelem történetét a nagyközönséggel is megismertessék.

1877-ben jelent meg Deák Farkasnak «Nagyvárad elvesztése 1660-ban» cz. értekezése, majd 1892-ben Bunyitay Vincze, 1904-ben pedig Tóth-Szabó Pál foglalkoznak ugyanezen kérdéssel «Nagyvárad a török foglalás korában» illetőleg «Nagyvárad az erdélyi fejedelmek és a török uralom korában» cz. műveikben.

Indokolnom kell tehát, hogy ezen ismételt leírások után miért térek én is e tárgyra vissza.

Elsősorban is tudnivaló, hogy a most említett három iró az eseményeket csak az általános történelem nézőpontjából ismertetvén, leirásukban a tisztán hadtörténelmi és katonai részletek kellő méltatásban nem részesültek.

Egyikük sem próbálta meg, hogy az ostrom lefolyását s Nagyvárad akkori helyrajzát térképen is ábrázolva, az eseményeket a térnek és terepviszonyoknak szemléltetésével is érthetőbbé tegye.

A második ok az, hogy mult év tavaszán forrásaink száma egygyel gyarapodott. Ugyanis dr. Karácsonyi János kanonok, a váradi káptalan levéltárában megtalálta «Az Várady obsidioban megh maradott es Szerday Vezér Ali Basatul Szeidy Ametth Bassa által az Várbul Debreczeny Várossában kísértetett kevés számú nemessegh»-nek 1660 augusztus 31-én, tehát közvetlenül a véres események benyomása alatt hevenyészett és «nagy keseredett Szívvel az egész kereszténységh eleiben terjesztetett» emlékiratát,[1] melyet ugyancsak Szalárdi fogalmazott, s később, helyenkint bővítve, helyenkint rövidítve, siralmas krónikájába illesztett.

Sok, merőben uj dolgot ez az emlékirat nem tartalmaz, dátumot is alig, mindamellett, bárha az ostrom és védelem egyes mozzanatait ennek alapján sem lehet naplószerüen elbeszélni, sok tekintetben bővíti a régi Váradról és ostromáról való tudásunkat, s ilyformán a siralmas krónika egyes homályos helyeit is érthetőbbé teszi.

Dr. Karácsonyi János nekem volt szives az eddig ismeretlen emlékiratot ismertetés végett átengedni, minélfogva annak, a régi Várad helyrajzára vonatkozó adatait részletesen kifejtettem a biharmegyei régészeti és történelmi egylet 1910. évi május hó 16-án tartott közgyülésén «Uj adatok Nagyvárad 1660. évi helyrajzához» czimű előadásomban.

[1] A 7 sűrűn irott ivre terjedő emlékiratot ugyancsak Debreczenben, 1662. aug. 20-án bizonyos Jagosics Márton másolta le, s ez a másolat került a káptalan levéltárába.

NAGYVÁRAD VÁRA

1660-BAN.

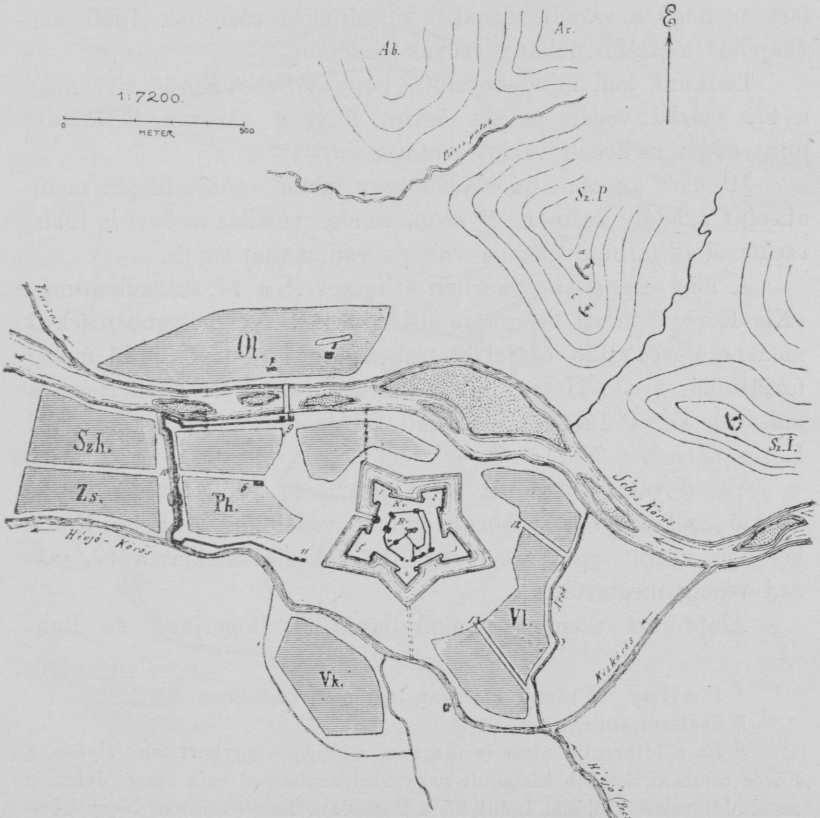

Ab. - Ablakos hegy
Ar. - Aranyos hegy
Sz.P. - Sz. Péter-hegye
Sz.I. - Szt. István hegye
Ol. - Olaszi
Sz.h. - Szombathely
Zs. - Zsupos
Ph. - Péntekhely
Bv. - Belsövár
Kv. - Kulsövár
VI. - Velencze
Vk. - Vadkert

1. - Csonka bástya
2. - Aranyos "
3. - Veres "
4. - Királyfia "
5. - Bethlen "
6. - Péntekhely egyháza
7. - Olaszi egyháza.
8. - Sz. Egyed egyh.
9. - Éjszaki kapu.
10. - Péntekhelyi kapu
11. - Vadkert kapu
12. - Sz. Ferencz utcza
13. - Velencze "
I - Török ostromüteg

Most tehát ezen topographiai meghatározások alapján kisérlem meg az ostromot, legalább főbb vonásaiban, katonai szempontból, a mellékelt két vázlat alapján ismertetni, lehetőleg elhagyván minden általános, s az előbb említett szerzők műveiben is feltalálható részletet.

Mielőtt azonban magára az ostromra áttérnék, szükségesnek tartom, hogy a váradi várnak s magának a városnak 1660. évi állapotát legalább néhány szóval vázoljam.

Tudnunk kell mindenekelőtt, hogy a Sebes-Körös vize még a 17. század végén is két ágban folyt a városon keresztül, mint azt a mellékelt vázlat mutatja.

Mindkét ág csak hóolvadás vagy tartós esőzés idején ment absolut akadály számba. Nyáron, rendes vízállás mellett is több, szekérrel is járható gázlója volt és van manapság is.

A főág egy a középkorban «Viaszos»,[1] a 17. században már «Kis Körös»[2] nevű bifurcatio útján a Berettyó mélyebben fekvő medenczéjével állott összeköttetésben,[3] míg a Püspökfürdő meleg forrásaiból eredő Hévjó (ma Pecze), mesterséges mederben, a mostani Veres Balázs-utcza déli végén torkollott a vár alatti Körös ágba.[4]

Várad vára, a későbbi belső vár,[5] a 11. század végén, Szent László székesegyháza[6] körül, annak védelmére a Sebes-Körös két ága között épült,[7] s eredeti középkorias alakját a 17. század végéig megtartotta.

Alaprajzát szemlélve, akaratlanul is Rogerius[8] és Ran-

[1] Bunyitay: A váradi káptalan legrégibb statutumai 32. l.

[2] Szalárdi emlékirata.

[3] Ez a bifurcatio most is megvan, csakhogy egykori felsőfolyása, a Körös mostani, később kialakult nagy kanyarulatával esik össze. Jelenleg az alföldi vasút hídjánál indul ki, s Püspökin, Nagy-Szántón, Nagy-Kerekin áthúzódva, Szentpéterszeg alatt torkollik a Berettyóba. A Körös szabályozása óta élővíz nincs többé benne.

[4] Miles: Siebenbürg. Würg Engel 206. l.

[5] A vázlatokon: Bv.

[6] Alapfalait megtalálták 1883-ban (2. vázlat I.)

[7] Thuróczi: Chronica hungarorum. Cap. LIX. (Schwandtner: Script. rerum hung. I.)

[8] M. Rogerii miserabile carmen. Cap. XXXIV. (Schwandtner i. m.)

sanus [1] szűkszavú leirása jut eszünkbe, mert bár Bethlen Gábor és I. Rákóczy György csaknem egészen ujra építették e belső várat, annak alaprajzi elrendezésén egyikük sem változtatott.

E belső vár *körül* épült, Gyula elvesztése, tehát 1566 után, az akkor már erősen terjedő ujabb olasz várépítő modorban,

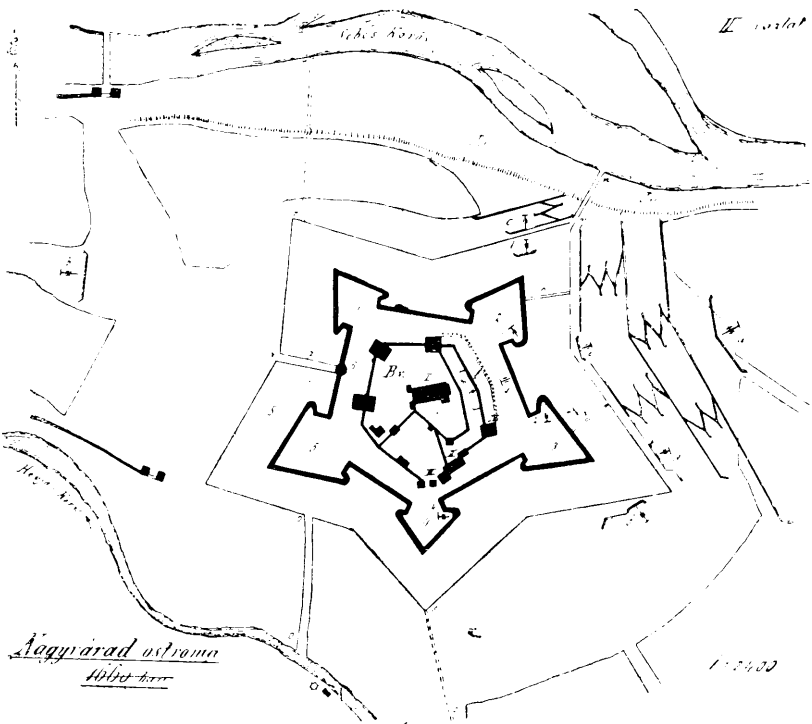

vagyis a bástyarendszer szerint, a külső vár,[2] mely a kaputorony kivételével maig is változatlanul fennáll, míg a belső várat 1692 után, a sok átépítéssel eredeti mivoltából teljesen kiforgatták.[3]

[1] Petri Ranzani Epitome Rerum Hungaricarum. Index I. (Schwandtner i. m.)

[2] 1. vázlat Kv.

[3] Helyén most egy 2 emeletes ötszögletű kaszárnya áll, mely részben a régi belső vár falainak felhasználásával, a 18. században épült.

1569-ben épült a «Királyfia» bástya,[1] körülbelül 1570 és 1590 között a «veres», «aranyos» és «csonka» bástya,[2] 1573-ban a kapu, a fölötte levő toronnyal,[3] 1576-tól 1596-ig pedig a «föld» vagy «fa» bástya, melyet Bethlen Gábor 1618-ban tőből ujjáépíttetett, s melyet azóta Bethlen bástyának nevezünk.[4]

A külső várnak csak egy kapuja volt, a nyugati oldalon a Bethlen- és csonka bástya között, míg a belső vár kapuja délfelé nyilott.[5]

A kurtinákra merőlegesen álló rövid és hátratolt bástyaszárnyak kasamatái 2—2 ágyú felvételére szolgáltak, míg a többi ágyú a nyilt gáton volt elhelyezve.[6]

Az átlag 30 méter széles főárkot[7] a Királyfia-bástya alatt a Körös déli ágával, a Csonka-bástya felett a folyó főágával, földalatti, boltozott csatorna kötötte össze.[8]

A belső árokfalak (escarpe falak) a vársík (glacis) tarajvonala fölé emelkedtek.

A térképre vetett futólagos pillantással is meggyőződhetünk a felől, hogy e várnak a 17. század derekán már lényeges fogyatkozásai voltak.

Az első, ki nem küszöbölhető hiba, a szőlőhegyek közelsége volt. 1660-ban a törökök Szent Péter hegyéről[9] 800, Szent István hegyéről[10] 900 méter távolságból, s 60—70 méter relativ magasságból könnyűszerrel be tudtak már a vár belsejébe lövöldözni, s a belsővárat a védők nyakába rontván, a várudvaron való közlekedést és tartózkodást lehetetlenné tették, még mielőtt a főgátat összelőtték volna. Ellenben a vártüzérség, a kedve-

[1] Dr. Karácsonyi: Békés vármegye tört. III. 155. l. (A vázlatokon 4. sz. alatt.)

[2] A vázlatokon 3., 2., 1. sz. alatt.

[3] 2. vázlat 6. sz.

[4] Bunyitay: A mai Várad megalapítása 14. l. (A vázlatoken 5. sz.)

[5] 2. vázlat III.

[6] 1632-ben 69 ágyú volt a várban. (Bunyitay: A váradi püspökség tört. II. 308. l.)

[7] 2. vázlat 8. sz. a.

[8] 2. vázlat r—r és s—s. Az előbbi most is látható.

[9] A mostani Kálvária-hegy. (1. vázlat Sz. P.)

[10] Most «Körös oldal.» (1. vázlat Sz. I.)

zőtlen terepszög következtében egyik magaslatra sem tudott fellőni.

A másik hiba a város közelsége volt. Ugyanis nyugaton a «Péntekhely» vagy «Péntekszer» nevű belső város,[1] keleten «Velencze,[2] délen pedig «Vadkert»[3] külváros, a várból való szabad kilövést csaknem mindenütt megakadályozták, ellenben a támadónak sok tekintetben előnyére voltak.

A város közelsége szülte aztán a harmadik hibát, a külső mellékművek teljes hiányát, minek következtében lehetővé vált, hogy az ostromló már a legelső ütegeket a főgáttól körülbelül 300 méter távolságban építvén, az amúgy sem nagy várnak egész területét veszélyeztesse.

De volt még egyéb hiba is.

I. Rákóczy György idejében ugyanis tovább folyt az építkezés, de a sok rendszertelen babrálással inkább rontottak, mint javítottak a váron.

Ahhoz nem értő ember terve alapján az addig csak 30 méter széles árkot 50 méterre szélesítették.

Nagy munka lehetett, mert a külső árokpart falazása még 1660-ban, tehát 12 évvel I. Rákóczy György halála után sem volt készen.[4]

Az árok kiszélesítésével aztán elérték azt, hogy a glacis[5] tarajvonala az árok belső (escarpe-) falát még annyira sem fedte, mint eddig, s ezenfelül az árok külső (contrescarpe-) falának a bástyacsúcsokkal szembe eső részeit a hátratolt bástyaszárnyak casamatáiból nem lehetett többé pásztázni, miután a bástya fülek (orillon) miatt az ágyúkat odairányozni nem lehetett.

Mindezen hibákat még azzal tetézték, hogy az újabb olasz modor szerint amúgy is nagyon magas escarpe-falakat még

[1] 1. vázlat Ph.

[2] A mostani «Várallja» helyén. (1. vázlat Vl.) A középkorban «Tykol» (tyúkól) néven is előfordul. (A váradi kápt. legrég. stat. 33. l.)

[3] 1. vázlat Vk.

[4] Szalárdi emlékirata.

[5] Szándékosan nem használom a magyar katonai nyelv szörnyszülöttét, a «sikam» szót.

magasabbra építették, a mi azután, az előbb említett hibákkal egyetemben, az ostrom alatt kegyetlenül megboszulta magát.

Teherhárító boltozatok hiányában a mellvéd földtömegének egész oldalnyomása az árok belső falára nehezedett, minek következtében aránylag csekély faltömeg leomlása az egész rendszer egyensúlyát megzavarta.

A belső vár falai pedig még 1660-ban is a főgát tarajvonala fölé emelkedvén, valóságos golyófogót alkottak, a nélkül, hogy az activ védelemben részt vehettek volna, miután ágyúk felvételére nem voltak berendezve. Különben a belső vár a külső vártól sem árokkal, sem más akadálylyal elválasztva nem volt.

A vártól nyugatra eső Péntekhely szintén meg volt — bár nagyon tökéletlenül — erősítve. Nyugati oldalán,[1] a Körös két ága között, éjszak-déli irányban mély árok és egy-egy bástyában végződő szabadon álló magas kőfal állott, közepe táján[2] csapóhidas (emelcsős) kapuval.

Az éjszaki bástyától a hídnál álló emelcsős kapuig[3] czölöpgát húzódott a Körös partján végig, de a híd és a csonkabástya között hézag volt, mert a gátnak valamikor itt állott folytatása 1660-ban már el volt pusztulva. A déli bástya és a Vadkert-kapu között rozoga föld- és sövénygát állott.[4]

Talán mondanom sem kell, hogy Péntekhely kerítésének, 1660-ik évi állapotában, semmi értelme és haszna nem volt. De Várad történetéből nem ismerünk egyetlen példát sem, mely azt mutatná, hogy a várost környező palánk huzamosabb ellenállást lett volna képes kifejteni s csak a védőerő haszontalan szétforgácsolását eredményezhetvén, inkább ártott, mint használt.

Velencze, Vadkert (és részben a jobbparti városrész Olaszi is)[5]

[1] A mai nagyvásártér nyugati szélén (1. vázlat).

[2] A mai Zöldfa-utcza keleti végén (1. vázlat).

[3] A mai főreáliskola táján (1. vázlat).

[4] A mellékelt 1. vázlat szerint.

[5] Az 1660. évi ostrom után összezsugorodott Olaszit a törökök 1668 táján árokkal és palánkkal vették körül s azt 1692-ben a császári sereg ellen néhány napig védelmezték is. (Lásd: «Nagyvárad 1692-ben» cz. értekezésemet a biharmegyei régészeti és történelmi egylet 1903 9. évkönyvében.)

ott, a hol természetes határa nem volt, körül lett árkolva, de számbavehető erődítésről itt sem lehetett szó.

*

1660 május 22-én esett el a Szászfenes és Gyalu között vívott véres csatában a szerencsétlen II. Rákóczy György. Hívei súlyos sebekkel borítva szállították Váradra, hol junius 7-én, hajnali 1 órakor elhunyt.

Holttestét Várad főkapitánya, Gyulai Ferencz, a várőrség nagy részével Ecsedre kísérte, úgy hogy a mikor Szejdi Achmet budai basa Erdélyből visszatérve, az új szerdár — Ali, temesvári basa — seregével Várad megvételére egyesült, se pénz, se katona, se kapitány nem volt a várban, pedig a török boszuló hadjáratának végső czélja felől senki s így Gyulai Ferencz sem lehetett kétségben.

Jól tudta mindenki, hogy most már feltétlenül Váradra kerül a sor, melyet azonban a török nem az új fejedelem, Barcsay Ákos, hanem saját maga számára készült, a hátralékos adó és hadiköltségek fejében, elfoglalni.

Rónai Horváth Jenő 50,000 főre teszi a Várad alá érkezett török sereg létszámát.[1] Ezzel szemben a vár őrsége — Szalárdi emlékirata szerint — csak 900 főből állott s ezek között is alig volt több 2—300 számbavehető katonánál, a tüzér mesterségben járatos ember pedig alig akadt egynéhány az egész várőrségben.

Hát bizony ez édeskevés volt s legfeljebb egyszerű rajtaütés esetén lett volna a vár megvédelmezésére elegendő.

A főgát hosszúsága ugyanis 1600 lépés lévén s minden lépésre (mint az kisebb váraknál szokás) $1^1/_2$ védőt számítva, könnyen megállapíthatjuk, hogy Várad várának — elméletileg — legalább is 2400 főnyi védőseregre lett volna szüksége, mely létszámban legalább 40—50 ágyú kezeléséhez való tüzérnek is kellett volna lennie.

Hangsúlyozom, hogy minimális számokról beszélek, mert tekintetbe véve a várnak többféle, már a bevezetésben felsorolt

[1] Magyar hadi krónika II. 203.

fogyatkozását, nyilvánvaló, hogy passiv ellenállóképességének csekély voltát csak jóval nagyobb activ erő, azaz védősereg ellensúlyozhatta volna.

A parancsnokságot Gyulai távozása után alpestesi Balogh Máté alkapitány vette át, ki mellé 8 tagból álló vezérkar és védelmi tanács lett beosztva, de ezek között is csak két gyakorlott katona volt Rácz János és Ibrányi Mihály személyében.

Péntekhely védelmére, erődítményeinek már vázolt gyarlósága következtében, a védővonal kiterjedésének megfelelő védősereg sem lett volna elegendő, mert sem rohammentes, sem ágyúkkal védhető nem lévén, a hitvány czölöp-, illetőleg földgátnak bárhol eszközölt áttörése, a védők helyzetét a belső városban hamarosan tarthatatlanná tette volna.

Jól tudták ezt a váradiak 1660-ban is s ezért Péntekhelyet, a török sereg közeledésének hírére, védelemre nem is gondolva, julius 13-án felégették.

A Várad ostromára 1660 julius 14-én megérkezett török had három nagy csoportban szállott meg a vár körül.

Az egyik hadtest Ali basa parancsnoksága alatt a 14-ről 15-re virradó éjszakán, a vár keleti oldalán Velencze külvárosnak[1] sűrű gyümölcsösei között, a Körös főágától a velenczei-utczáig[2] szállott meg, hol a várbeliek a sűrű fák miatt nem is láthatták s kárt sem tehettek benne. Ali basa sátora Velencze sánczán kívül, de ahhoz közel, a Körös partján állott.[3]

Szejdi basa hadteste a Péntekhelytől nyugatra eső Szombathely és Zsupos (az emlékirat szerint Sápos) nevű városrészt,[4] valamint Olaszinak 1659-ben a tatárok által felégetett nyugati részét[5] szállotta meg.

A nem conbattans elemekből álló harmadik csoport Olaszitől éjszakra, a Páris patak völgyében, Szent-Péter hegye, «Ab-

[1] Nem tévesztendő össze a mai Váradvelencze városrészszel.

[2] A mai Veres Balázs-utcza irányában. (Lásd 1. vázlat 13.)

[3] A mai velenczei parton a Károly- és Kertész-utcza között.

[4] A mai Kossuth Lajos-utcza, Zöldfa-utcza, Kapuczinus-utcza és Szent László-tér helyén. (1. vázlat Sz. h. és Zs.)

[5] A mai Bémer-tér táján. (1. vázlat Ol.)

lakos» és «Aranyas» nevű magaslatok között[1] helyezkedett el lovaival, tevéivel, málháival, hol a szőlővel sűrűn beültetett, eléggé meredek hegyoldalok, portyázó lovasság rajtaütései ellen kellőképen oltalmazták s a hol a várbeliek ágyúi sem tehettek kárt benne.

A törökök elhelyezkedése eléggé világosan mutatta, hogy főtámadásuk, Ali vezérlete alatt, az aranyos- és veresbástya ellen fog irányulni, mely támadást a közeli szőlőhegyekről hathatósan lehetett támogatni.

Az ostrom munkálatai csakugyan a vár keleti oldalán, az említett két bástyával szemben, a Szent-Ferencz-utczában[2] épített ostromüteggel indultak meg, melyet egyelőre ismeretlen számú 10 fontos ágyúval szereltek fel.

Nyilvánvaló, hogy ezen üteg czélja nem a falak törése volt, hanem az, hogy a várőrségnek a nyilt gáton való tartózkodását megnehezítve, megkönnyítse a janicsároknak a Körös mellett való megszállását, melynek meredek partja a várból való lövés ellen is eléggé fedezte őket.[3]

Ez a Szent-Ferencz-utczai üteg eleinte olyan rosszul lőtt, hogy csak a belső vár bástyatornyainak cserépfedelét tördelte össze.

Vele csaknem egyidejűleg, Szent-Péter-hegyének tetején, a vártól körülbelül 800 méter távolságban, szintén épült egy üteg, melyet 11 nehéz ágyúval szereltek fel.[4]

Bárha eleinte ez az üteg is túllőtt a váron s a törökök csak hosszabb idő (Szalárdi szerint két hét) múltával jöttek rá, hogy a lövőszert hiába pazarolják, a janicsárok mégis megtudták a lábukat a Körös mellett vetni, a miben egyébiránt a roppant szárazság is hathatósan támogatta őket.[5]

Alig helyezkedtek el a janicsárok a Körös partján, máris

[1] 1. vázlat Sz. P., Ab és Ar.

[2] A mai kolozsvári utczának a 38—50. számú háztelkek közötti része. (1. vázlat 12., 2. vázlat a.)

[3] Siralmas krónika 546. (2. vázlat Jn.)

[4] Szalárdi emlékirata általában csak «lövő szerszámokat» s helyenkint ágyúkat említ. Mozsarat és taraczkot sehol. (1. vázlat a.)

[5] Szalárdi emlékirata.

megkezdték a közelítő árkok ásását a vár árka felé. Ugyanakkor Szent-István-hegyén,[1] a vártól körülbelül 900 méter távolságban, szintén megszólaltak a törökök nehéz ágyúi, főleg a veresbástya belsejét véve czélba.

Most már a szentpéterhegyi és Szent-Ferencz-utczai ütegek is jóvátették eddigi hibájukat s ágyúgolyóik a belső vár udvarán, a dél felé nyíló kapu táján[2] kezdvén aláhullani, nagy kárt okoztak emberben, épületben egyaránt.

Támogatta őket egy negyedik üteg is Szent-Péter-hegyének egyik terraszán, hova a törökök két nehéz ágyút helyeztek. (1. vázlat c.)

Az ötödik üteg (ismeretlen számú ágyúval) Péntekhely egyházától[3] éjszakra, a csonkabástya és kapu ellenében, a vártól körülbelül 350 méter távolságban épült s czélja volt megakadályozni, hogy a csonkabástya őrsége az aranyos bástyával szemben elhelyezkedő janicsárokat oldalba foghassa.

A vár védői mindezen ostromütegek építését és felszerelését, használható tüzérek hiányában, sem meggátolni, sem hátráltatni nem tudták.

De különben is a török tüzérség most már olyan ijesztő pontossággal lőtt, hogy lövései nemcsak a vár belsejét árasztották el, hanem a tágas lövőréseken át a casamatákba is behatoltak.

A janicsárok pedig, földdel töltött zsákokat tolva maguk előtt, lépésről-lépésre közeledtek a vár árkához s szünet nélkül való tüzelésükkel elűzték az aranyos bástya védőit, a kik, úgy látszik, a mellvéd mögé húzódva, támadóik feje fölött lövöldöztek el.

Ali terve most már az volt, hogy az árok vizét lecsapoltatja, azután az aranyos- és veresbástyát aláaknáztatva, levegőbe röpíti.

[1] 1. vázlat b.

[2] Siralmas krónika, 548. l.

[3] A mai nagyvásártéren, ott, ahol a Zöldfa-utczától a Kapu-utczához vezető út, a Reáliskola-utczából délfelé vezető útat metszi. Ezt az egyházat a törökök mecsetté alakították át. Jelenleg nyoma sincsen többé. (1. vázlat 6., 2. vázlat b.)

A lecsapolásra látszólag legkedvezőbb hely az aranyos bástya csúcsával szemben kínálkozott.[1] Ez esett ugyanis legközelebb a Köröshöz s miután az árok külső partja még nem volt kifalazva, legkönnyebben itt lehetett dolgozni.

A nyilt gátról az öt ostromüteg s a janicsárok szakadatlan tüzelése előzte a védőket, a szárnycasamatákból pedig ezt a pontot, mint már említettem, nem lehetett eltalálni.

A védők szerencsétlenségére a nagy szárazság sem akart alábbhagyni, s a Körös vízállása állandóan rendkívül alacsony volt, nagy örömére a törököknek, mert normalis vízállás mellett az árok vizét lecsapolni nem lehetett volna.

Így is, három heti fáradságos munka után az árok vizének csak $^2/_3$ része húzódott alá a Körösbe, s még mindig maradt annyi, hogy aknamunkára gondolni sem lehetett.

Így állván a dolog, most már a déli oldalon, a Bethlen-bástya alatti malomnál próbálták meg a lecsapolást,[2] s bár itt őket sem tüzérségük, sem janicsárjuk közvetlenül nem támogatta, a munka nehány nap alatt elkészült, s az árok még meglevő vize is lehúzódván, az aknaharcz legfőbb akadálya el lőn hárítva.

Csak most, az ostrom negyedik hetében fogtak hozzá igazán a törökök a falak töréséhez, s csak ezen időponttól fogva lépett a védők tüzérsége számbavehető módon actióba.

A törökök, hogy a falak aláaknázását könnyűszerrel véghezvihessék, elsősorban is a bástyaszárnyak casamatáiba helyezett 2—2 ágyút akarták elnémítani, lerombolván egyszersmind az aranyos és veres bástyát összekötő kurtinát is.

E czélból az aranyos bástya délkeleti, s a veres bástya éjszaki szárnyával, valamint a kurtinával szemközt, közvetlenül az árokparton 2—2 öreg (40—45 fontos) ágyút állítottak fel,[3] s míg a már említett távolabbi ütegek a vár belsejét veszélyeztették, a janicsárok pedig mindenkit lelőttek, a ki a gáton mutatkozni mert: addig ezek most már igen csekély, 80, illetőleg 200 méter távolságból, a falakat kezdték törni, rontani.

[1] 2. vázlat n—n.
[2] 2. vázlat o—o.
[3] 2. vázlat c, f és e.

A különben oly gyarló és kevés számú vártüzérség, most egyideig sikeresen működött. Ugyanis az aranyos bástya szárnyát ostromló üteget, a királyfia bástya keleti homlokzatáról «eöregh Falkoniokkal» egynehányszor úgy megbontotta, hogy kijavításán a törökök 2—3 éjszakán át voltak kénytelenek dolgozni. Különösen egy «Bukori» nevű[1] öreg ágyú okozott nagy kárt nekik, úgy hogy kénytelenek voltak e bástyával szemközt is egy ostromüteget építeni,[2] mely aztán a Bukorit egy idő mulva végleg elnémította.

A veres bástya éjszaki sarkára «igen erős gerendákbul erős töltött Sánczban» egy «Sárkány» nevű öreg ágyút állítottak a várbeliek,[3] melylyel is, a casamatával szemben az árokpartra állított ostromüteget (c) összerombolták. A törökök ezt látva, a többi ütegek tüzelését is a veres bástya ellen concentrálták, s annak mellvédjét annyira lerontották, hogy a védők csakhamar kénytelenek voltak a Sárkányt a bástyáról levontatni.

A törökök az összelőtt ostromüteget hamarosan helyrehozták, s alája, az árok fenekére, még egy másik üteget is állítván,[4] olyan erővel kezdték rontani a bástya szárnyát, hogy az escarpe fal egy része, a fölötte levő mellvéddel együtt leroskadván, a casamaták lövőréseit is eltorlaszolta, s már is olyan omladéklejtő keletkezett, hogy «majd szekerrel is fel mehetnek vala rayta».

A védők ugyan éjnek idején lapáttal, csákánynyal, úgy a hogy eltakarították a törmeléket a lövőrések elől, de fáradozásuk hiábavaló volt, mert a fal és mellvéd a következő napon tovább omlott.

E bástyaszárny sorsában osztozott az aranyos és veres bástya közötti kurtina is, mert bár a védők annak közepére egy «öregh lövő szerszámott» állítottak,[5] s azzal úgy az árokparti, mint a szentferencz utczai üteget eléggé «infestálták»: a törökök concentrált tüzelésükkel ezt is hamarosan elnémították.

[1] Lehet «Bukovi» is. Az emlékirat szövege helyenkint nehezen olvasható. (2. vázlat k.)

[2] 2. vázlat g.

[3] 2. vázlat h.

[4] 2. vázlat d.

[5] 2. vázlat j.

A várbeliek részéről még legtöbb sikerrel működött az aranyos bástya délkeleti sarkán álló öreg ágyú,[1] mely az ezen bástya casamatájával szemben levő török ütegnek, a királyfia bástya keleti homlokzatára újból felvontatott ágyúk támogatásával, egyideig elég dolgot adott, «egynehányszor nyakában rontván Sánczokatt, úgy hogy onnét semmit nem lőhetnének».

De hát mindez csak ideig-óráig való siker volt, mert a törökök, ha nagy veszteséget szenvedtek is, könnyen pótolhatták, a maroknyi védősereg azonban elesett katonája, összelőtt ágyúja helyébe mást nem állíthatott.

Mindehhez augusztus 14-én még egy nem várt, végzetes szerencsétlenség járult. A belső vár éjszakkeleti oldalán álló, s már eddig is sokat szenvedett tüzérszertár,[2] a benne dolgozó pattantyúsok vigyázatlansága folytán, irtózatos dördüléssel levegőbe repült, romjai alá temetvén a benne, vagy körülötte dolgozó katonákat.

A sok emberélet és lövőszer pusztulása a várbeliekre nézve a vég kezdete volt, mert Ali, a ki a várőrséget sokkal nagyobbnak képzelte, s a robbanás okozta riadalom és felfordulás láttára sem mert rohamra gondolni, most annál nyomatékosabban látott eredeti tervének, a várfalak aláaknázásának megvalósításához.

A veres és aranyos bástya homlokzatához, gerendákkal és földdel befedett két sor öreg sánczkosárból valóságos «caponnièret» építtetett,[3] mit is a casamatákból nem lehetett többé megakadályozni, mert a leomló fal és földtömegek a lövőréseket újra meg újra eltorlaszolták, a gáton levő ágyúk pedig szintén elnémultak már.

Közben a veres és aranyos bástya közötti kurtina is magasságának egy harmadrészére omlott le, s előtte akkora törmeléklejtő keletkezett, hogy úgy itt, mint a két bástyaszárnyon is, nyitva állott az út a törökök előtt.

Ezt látva a várbeliek, elhatározták, hogy a már ki nem javítható s így meg sem védhető kurtinát feladva, második vé-

[1] 2. vázlat i.
[2] a 2. vázlaton: IV.
[3] 2. vázlat p, p, alatt.

delmi vonalnak a belső vár mögötte fekvő homlokzatát rendezik be.

E végből az említett homlokzat előtt széles és mély árkot ástak,[1] deszkával és gerendával befödték, külső szélére akadályokat raktak, fenekére pedig puskaporos hordókat állítottak, melyeket abban a pillanatban akartak volna felrobbantani, a mikor a törökök, a belső várat megrohanva, a bedeszkázott árok fölé jutnak.

A belső vár körfala mögött levő istállót pedig telehordották földdel és törmelékkel, s erre állították a főgátról levontatott ágyúkat, hogy azok a támadókat közvetlen közelből szemben fogadják.[2]

E tervnek, bár talán első pillanatra jónak látszik, volt egy sántalába, az t. i., hogy kétoldalt nem hosszabbították meg sem az árkot, sem az akadályokat a külső vár gátjáig, s így ha a rohanó törökök egy része talán lépre is megy, nagyobb része könnyen kitérhetett volna jobbra vagy balra, a fenyegető veszedelem elől.

A belső vár védelmezésére nem is került a dolog, mert Ali a roham időpontját még mindig nem tartotta elérkezettnek, s be akarta a két bástya alá ásott aknák hatását várni.

Természetes, hogy ez aknák készítését a vár védői sem nézték tétlenül. Ellenaknákat ástak, ámde az egyik, az aranyos bástya alatt folytonosan beomlott, úgy hogy végre is félben kellett hagyni, a másikkal pedig — a veres bástya alatt — megkéstek, mert még mielőtt egészen elkészülhetett volna, a törökök augusztus 24-én hajnalban, még napfölkelte, tehát 5^h előtt, a maguk aknáit felrobbantották.

A hatás borzasztó volt. A veres bástya éjszaki homlokzata mintegy 10 ölnyi szélességben leomlott, a rajta levő, földből készült mellvéd az aknától kezdve csaknem a bástya szárnyáig levegőbe repült, s poreső alakjában hullott a várra vissza. Az aranyos bástya keleti homlokzatán is több ölnyi széles, járható rés tátongott.

[1] 2. vázlat l.
[2] u. o. m.

Ekkor rendelte el Ali az általános rohamot a veres és aranyos bástya, a köztük levő kurtína, valamint a csonka bástya nyugati homlokzata ellen is. Minthogy ez utóbbi bástya a péntekhelyi ütegtől nem sokat szenvedett, létrákkal igyekeztek reá feljutni; ámde a létrák a fal felemagasságáig sem érvén fel, a vállalkozás e helyen dugába dőlt.

Annál hevesebb és kétségbeesettebb küzdelem folyt a rések körül. A várbeli hőslelkű asszonyok és leányok maguk is a küzdők soraiba állottak, s forró vízzel, olvasztott faggyuval, kővel s mindenféle, kezük ügyébe akadt ütőszerszámokkal segítettek a rohamot visszaverni, a mi emberfölötti erőfeszítéssel, nagy veszteségek árán, délelőtt 9 órára sikerült is.

De hiába volt már minden!

A parányi védősereg pyrrhusi győzelme, Ali hatalmas seregét fel nem tartóztathatta többé.

A főbbek közül Ibrányi Mihály, Szentandrási Zsigmond, Horváth Tamás, Tyúkodi László, Kürthy János, Szilágyi Péter, Hegyesi János, Tinódi Péter, Leszniczky Péter, Almási Dávid elhullottak már, Rácz János, Török István, Ravazdy György, Ravazdy András halálosan megsebesültek.

S a még megmaradt 300, agyonhajszolt, elcsigázott védővel, az összelőtt és felrobbantott várral szemben sok ezernyi, bosszúszomjas török s az újabb babérra vágyó szerdár, Ali basa állott.

Hiába lett volna minden további vérontás. Az összeomlott falakat kijavítani már nem lehetett, külső segítségre számítani, annyi szomorú példa után, hiú reménység lett volna.

Nem volt más menekülés, mint a capitulatio, a mely augusztus 27-én be is következett.

S ez volt a 45 napig tartott élethalál küzdelemnek talán leglélekemelőbb momentuma, mert az a maroknyi had, a mely az ostrom véres napjait és sanyarúságait túlélte, még most sem a saját bőrét, hanem elsősorban is annyi veszedelem és nyomorúságtól sujtott hazáját, Erdélyt, továbbá a magyar történelemnek egyik, örökre megsemmisült kincses bányáját, a váradi káptalan levéltárát és a könyvsajtót féltette.

A feladás feltételei között ott olvashatjuk a kikötést, hogy

a török több várat és kastélyt el ne foglaljon (1. pont), s tekintettel az ország oly nagy részének pusztulására, Erdély adója alább szállíttassék (8. pont).

A negyedik és ötödik pontban pedig a káptalani levéltár és könyvsajtó akadálytalan elszállítását kötik ki a várőrség életben maradt főbb emberei.

Nem rajtuk múlott, hogy mindez nem így történt.

Ők, az egész védősereggel együtt, híven teljesítették kötelességüket, sőt még ennél is többet tettek: Magyarország hadtörténetét, a magyar katona páratlan vitézségének és önfeláldozásának újabb, fényes bizonyítékával gazdagították.

Sorsuk tragicuma sem abban áll, hogy elbuktak az egyenlőtlen harczban, hanem abban, hogy bárha akkoriban az egész művelt világ őszinte bámulattal méltányolta vitézségüket, a hálátlan utókor még sem adta meg nekik az elismerésnek becsületesen kiérdemelt pálmaágát.

Mert míg Szigetvár, Eger, Drégely, Temesvár és annyi más várunk védelmezőinek a költészet és művészet a történetírással vetekedve állított ércznél maradandóbb emlékjelet, addig Várad lelkes kis őrserege csak a névtelen hősök számát szaporította.

Csontjaik jeltelen sírban porladoznak, nevük, emlékezetük végképen kipusztult a köztudatból.

Épen ezért gondolom, hogy nem végeztem fölösleges munkát, a midőn Várad elvesztésének 250-ik évfordulóján, legalább gyönge mécsvilágot gyújtva, a magyar katonai virtusnak eme fényes megnyilatkozását visszaidézem az utókor emlékezetébe.

GYALOKAY JENŐ,
cs. és kir. tüzérszázados.

A MAGYAR VEZÉNYSZÓ.

(Első közlemény.)

Vezényszavaink kérdésével már sokszor foglalkozott történelmi irodalmunk, bizonyítani igyekezvén, hogy a multban a magyar katonaságot magyar nyelven vezényelték.

Hadtörténészeink előtt ezt ma már bizonyítani felesleges. Előttük kétségtelen, hogy mentől távolabb időkre megyünk vissza a multban, annál bizonyosabb, hogy a semmi más nyelven nem értő magyar csapatokat, más nyelven mint magyarul kiképezni és vezényelni nem lehetett és pedig nem csak azért, mintha nemzeti érzésük kívánta volna meg ezt, hanem egyszerüen a czélszerüség fizikai erejű kényszerénél fogva mert különösen háboruban, ütközetben, — ha egyes igen gyakran nagyon tekintélyes csapatok, egész dandárok nem értik meg a vezényletet, a balsiker, a megveretés bizonyos.

Kellett lenni, tehát kétségtelenül voltak is magyar vezényszavaink már a honfoglalástól kezdve, csak nem maradtak mind reánk, vagy még lappanganak, nem fedeztük még fel azokat. Feladatunk tehát a kutatás, s a meglevőknek ösmertetése és rendszeres egybeállítása.

A régibb korban bizonyára nem voltak rendszeres vezényszavak, hanem csak inkább lelkesítő *csatakiáltások*, a melyekkel a rendszerint előljáró vezérek csapataikat tüzelték: Az Anjou Nagy Lajos királyunkról tudjuk, hogy: «*Utánnam! Éljen Magyarország!*» kiáltással rohant magyar csapatai élén az ütközetbe. Már a középkortól kezdve s azután is több százados török háboruink alatt az ütközet megkezdését a *Jézus!* nevének kiáltásával jelentették. Az *Előre, Hátra, Rajta, Hajrá, Hozzá*

vitézek, Lassan, Vágtass, Rohanj! már a XVII-ik századból ismert vezényszavaink.

A legelső eddig ösmert vezényszógyűjteményünk, a mely írásban maradt ránk, a XVIII-ik század elejéről való. II. Rákóczi Ferencz magyar nemes testőrségének egyik tagja, Badicz Imre jegyezte azt fel. A fegyverfogásra és tüzelésre vonatkozó 30 kuruczkori vezényszót ismerünk abból meg.[1]

Ezután sorakozik a gróf Kemény József-féle gyűjteményből származó 88 magyar vezényszó, melyet azok XVII-ik századi származását vitatva Dr. *Sztripszky Hiador* tett közzé.[2] Ezek azonban, mint később kifogjuk mutatni, szintén a XVIII-ik század első feléből valók.

Ezután következnek korrendben a gróf *Károlyi Ferencz* által a saját maga alapította huszárezred számára *1736-ban* kiadott gyakorlati szabályzatba foglalt vezényszavak,[3] azután az *1745-ik* esztendőben az insurrectió számára szerkesztett hadi rendtartás,[4] a Kovács J. által *1746-ban* kiadott Hadi Exercitium,[5] a nemesi fölkelés részére *1797*-ben kiadott kétrendbeli szabályzat vezényszavai,[6] melyek közül a Splényi Gábor generális által kiadott gyűjtemény a lovasság számára 60 vezényszót foglal magában

Majd az *1809-iki* nemesi fölkelés részére készült több rendbeli regulamentumok[7] említendők, amelyeket *Verseghy Ferencz* költő

[1] *Thaly Kálmán.* Századok. 1868. 740 l. és *u. o.* Irodalmi és művelődéstörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. 1885. 344. l.

[2] *Századok.* 1909. II. füzet.

[3] *Éble Gábor.* Károlyi Ferencz gróf és kora I. 1893. 597—623. l. és *Ludovica Akad. Közlöny.* 1893. 392—413. l.

[4] A nemes magyar nemzetnek hadi rendtartásáról és a F. királynak s országnak védelmezésére rendeltetett insurrectiójáról, törvényes szokás szerint való rövid lerajzolás summája. Pozsonyban. 1745.

[5] *Kováts János.* Hadi exercitium, vagyis gyalog regementek gyakorlási, mely Kewenhiller főgenerális alkotmányából magyar tiszt uraimék kedveért nyelvünkre fordíttatott stb. Pozsonyban. 1746.

[6] *Iványi István.* Katonai vezényszók 1797-ből. Hadtört. Közlemények V. 123.

[7] *a)* A szolgálatot illető szabások kérdésekbe és feleletekbe foglalva, a Magyar felkelő nemes lovasság közvitézeinek és altisztjeinek számára. A puskázásról és az altisztek kötelességeiről szóló toldalékkal együtt.

és nyelvész és *Csohány József* százados dolgoztak át magyarság szempontjából. Fontos, hogy e regulamentumok végén közölve vannak az idegen nyelvekből megmagyarosított «mesterszók» is, melyeket *Vay József*, báró *Vay Miklós*, *Tanárky* vezérkari főhadnagy, gróf *Teleky László* és gróf *Rhédey Lajos* fordítottak.[1]

A történelmi fejlődés szempontjából ezután még az *1848—49-ik* szabadságharcz honvédségének s az akkori nemzetőrségnek, valamint az *1869-ben* szervezett m. kir. honvédségnek első vezényszavai érdemlik figyelmünket.

Ezúttal egy új, eddig kiadatlan vezényszógyűjteményt közlünk, mely a magyar lovasság, tehát a huszárság *1722-ik* évi regulamentumának, *Pekáry József* tulajdonából már a M. N. Múzeum levéltárába jutott kéziratában foglaltatik:

Magának az egyébként is becses regulamentumnak közlését már folyóiratunk mult évi folyamában megkezdtük.

Mielőtt azonban ezeket közölnénk, hogy ezen vezényszavaink korrendi helyét meghatározhassuk, vissza kell térnünk a *Sztripszky* által kiadott gróf Kemény-féle vezényszógyüjteményhez, a melyeket közlő a XVII-ik századból származóknak mond. Ezen kormeghatározását főleg három dologra alapítja 1. az írás typusára, 2. a kézirat papirjának minőségére, melyet ugyanis XVII-ik századinak tart és végül azon körülményre, hogy a papirhüvelyű töltények 1670-ben lépvén nálunk használatba, azontúl, már a Rákóczi-féle vezényszavak közt is benne van az erre vonatkozó vezényszó, hogy: «*Harapd el a töltést!*» Miután pedig ez a vezényszó nincs benne a Kemény-féle jegyzékben, tehát az szerinte azt bizonyítja, hogy 1670 előttről való.

A három bizonyíték egyikét sem fogadhatjuk el.

Ami az elsőt illeti, szakembereink tudják, hogy az irástypus

A felséges csász. kir. örökös főherczegnek és nádor ispánynak kegyelmes rendeléséből. Pesten, 1809.

b) A gyakorlás regulamentuma a Magyar felkelő nemesség lovasságának számára. Pesten, 1809.

c) A szolgálat regulamentuma az erdélyi felkelő nemesség gyalogságának számára közönségesen. Kolozsvárott, 1809.

[1] *R. Kiss István.* Az utolsó nemesi felkelés századik évfordulója emlékére. Budapest. I. k. 54—58. l.

nem változik meg egyszerre, egy század mesgyéjén, a fejlődés, a változás, az átmenet lassú és épen a XVII-ik század végén és a XVIII-ik század elején olyan természetű a magyar írás typusa, hogy annak korát kisebb időkre megállapítani nem lehet. Ettől a ténytől eltekintve, a magam meggyőződése a kéziratra, a melyet megtekintettem az, hogy a XVIII-ik század első évtizedeiből származik.

A papir kérdését illetőleg, annak még kevesebb bizonyító ereje van, — mert ha az a papiros csakugyan XVII-ik századi volna is, — tudnunk kell, hogy régente a jó merített papirost nagyon megbecsülték s a tisztán maradt féliveket régi irásokról levágták és felhasználták. Csak a napokban volt a kezemben a miskolczi magyar szabóczéh jegyzőkönyve 1820—1868-ig. Ez egy bekötött, igen szép vizjegyes XVII-ik századbeli papirivekből álló káptalani elenchus, a melynek a régi időben teleírt négy első lapját kivágták s a többire aztán megkezdték jegyzőkönyveik irását 1820-ban. Ha véletlenül nincs ott a kezdő évszám, vajon szakember, pusztán a régi papir alapján állíthatná-e ezen jegyzőkönyvről, hogy a XVII-ik századból való.

A papirtöltény és a reávonatkozó vezényszó kérdése nem kevésbbé rosszul áll. Papirtöltényeket használnak nálunk egészen 1866-ig, a töltésnél tehát a papirost mindig fel kellett tépni, illetőleg leharapni és mégis a legtöbb gyakorlati szabályzatból hiányzik a «Harapd el a töltést» vezényszó. Hát már most például az 1848/49-iki nemzetőrség szabályzatára, a melyben szintén nincsen benne ez a vezényszó, lehetne-e azt mondani, hogy 1670 előttről való.

A magyarázata a dolognak az, hogy a fejlődés folyamán a vezényszavakat igyekeztek mindinkább egyszerüsíteni, összevonni. Így lettek a 6—8 szavas régi commandókból egy-két szavas vezényszavak. Így maradt el a hosszadalmas «Harapd el a töltést»! vezényszó és beolvadt az egyszerű *Tőlts!* vezényszóba. Hogy a Kemény-féle gyüjteményből is hiányzik, csak újabb bizonyítéka, hogy ez már a XVIII-ik század fejlődöttebb szabályzataiból való.

Alább közlendő és pontosan datált szabályzatunk vezényszavai hasonlóságuknál fogva mutatják, hogy a Kemény-féle jegyzék egy ily teljes gyakorlati szabályzatból lett kiirva.

Mindezek folytán, a korrend most már a következő lesz. Első ismert vezényszógyűjteményünk a II. Rákóczi Ferencz korabeli Badicz-féle, azután következik mindjárt 1722-ik évi itt közölt huszársági szabályzatunk, ezután sorakozik a Kemény-féle s utánna a gróf Károlyi huszárok 1736-iki vezényszavai.

Szabályzatunk itt következik:

Tulajdon Exercitium. Comandó szók. Tromp, compagnia, vagy sqvadron.

Rendben! Két rendben állítatik az strásamester, vagy idősb kaprál által, melyre az hadnagy vigyázással vagyon, vagy más subalternus tiszt, ha ez nem volna és fölosztatik vonyásban, vagy divisióban az comenderozó tiszt parancsolatja szerint.

Fegyvert! Kardot vony egyszersmind az jóbb kezível, az bal kezín által nyúlván és az kardjának markolattyát meg fogván, mely is az övetzőnél tartatik és az hegye, az vállán által bocsájtatik.

Vagy ha karabény parancsoltatik, már előre meg hagyatik, hogy föl oldoztassék, az horogban akasztassék és az csünek vígível lefele eresztessék és így annak comandója után az közepe az jób kézzel meg fogatik, az agyat kiki az jobb czombjára teszi és az vígít az lova feje irányában, egy kevéssé meghajtván tartja, úgy hogy az jobb s bal kézrül való pajtására vigyázzon, egyérányosan tartassanak.

Marcs egyszersmind! Valamint két rendben áll egyszersmind megindul és macséroz egyenesen kifelé, további parancsolatig.

Abmarcs! Divisio, vagy vonyáskint abmacséroz minek előtt comendéroztatott: *Megállj!* s arra mikint induljon továbbá, ut præmissum.

Aufmarcs! A mikint abmacséroztatott divisio, vagy vonyáskint tudniillik szintén úgy aufmacséroztatik vagy ha aufmarcsban, contramarcsban köllött volna megindulni, hasonlóképen áll ismint rendeiben helyre. És úgy observáltatik az contramarcsban is, akár egisz aufmarcsból divisio, vagy vonyásbúl essik, a képen formálja ismint magát a minimö posiurában volt, midőn contra macsérozni kezdett.

Contramarcs! Ha helybül contra marcséroztatik, mely ritkán történik, hacsak az terrenum mást nem engedne, jobb, vagy bal kézre comandó szerint, valamint két rendben áll az két első ember fél jobbra, vagy fél balra fordulván megindul és a többi hasonlóképen nyomában utánna csavarodik. Ha pedig abmarcsbul az két első vonyásban lévőket. Szélső ember ugyanis jobbrul, vagy balrul indul meg s utánnok az többi tagok következendő képen folyvást minden két két vonyás ezen contramarcsban csavarodik mindvégig, minden közhagyás nélkül.

Defilirozás! Midőn az utnak, vagy passusnak sorossága miatt egisz contramarcsban el nem lehetne menni, tehát egy rendben defiliroztatik az jobb kézrül való rend, valamint contramarcsban vagyon, kezdvén holott egy egy ember takarodik az másika után oly observatióval, ha az első ember az jobb kézrül való rendbül megindul, az bal kézrül lévő rendbül való első ember is mindgyárt utánna csavarodgyik s akkor az defilirozó rendben második liszen, következendő képen a többi is úgy continuálja, de mihelt ismint a teresígre kimennek, azonnal két rendben separalják magokat, valamint annak előtte voltak.

Csavarodás! Csavarodni nem egyeb, hanem merőn s mindha zsinegen folyna a tromp, az ő rendível jobb s vagy bal szárnyával arra fordítani magát, a merre frontirozni akar mi okból kölletik. Ez pedig ily képen szokott meglenni, hogy balra köll az frontot csinálni, az bal szárnya állapodik meg és az jobb szárnya kezd csavarodni egyszersmind az egisz rendekkel ígyen hakkal, hogy szintin oly ígyenyes lineában essík az csavarodás, valamint mikor kiállítatik a tromp és így a midőn már az bal szárnyán lévő első emberek érányában azaz egyenes distantiájában (aki helyibül meg nem indul, hanem egy talpon állva csavarodik az lineával) esik akkor megállapodik további parancsolattul várván. Ez mind egisz rendekben, mind divisio, vagy vonyásokban hasonlóképen observáltatik.

Föl ülís! Ha az karabin az lovon vagyon, bal kézzel az kantárszár s az lónak az söríne megfogatik, ugyan az bal láb az kengyelben tétetik, s az jobb kézzel az nyeregnek hátulsó kápája kapatik meg, s avval az nyeregben veti magát kiki, de ha az karabin az pantalíron függne, azt veti először által az

jobb vállán s úgy ül föl, a nyeregben lévén pedig az karabint ismét le ereszti az jobb oldalához, amint parancsoltatik vígível, vagy az agyával lefele.

Leszállás! Leszállani igyekezvén a tromp, jobb s balra térességet csinálnak az rendek tagjai közt, hogy kiki elférhessen, azután az karabint, ha az horgon volna, az jobb vállán által veti, vígível lefele, az jobb kengyelbül lábát ki ömeli és bal kézzel kantárszárastul az lónak sörínit, jobb kézzel pedig az nyereg hátulsó kápáját megfogván leszáll, az lova fejéhez lépik azt az kantárszáron tartván s várván a további comandót.

Fordulás! Egész Tromp úgy szokott fordulni, hogy minden másik ember előre nyomakodik, s úgy fordul vissza tüstént előbbi helyére, holott az alatt amazok is, akik meg nem mozdultak téressígek lévén, megfordultak, de oly atentióval, hogy mindeniknek helye meg légyen és szoronkodni ne köllessék. Akar az második rendel először s akár mind a kettővel egyszersmind practicaltathatik.

Jóbbra egészen! Balra helyre! Egészen meg köl fordulni az embernek, mint föllebb az fordulásnál megmondatott, ha egy helyben állva, jobbra fordulván egészlen minnyájan, holott előbb már valamely téresség adatott a tagok közt arra álván arczal, amerre annakelőtte az háta volt.

Balra egészen! Jobbra helyre! Balra szintén úgy cselekedvén, mint jobb kézre s itt egíszlen bal kézre fordulnak meg.

Jóbbra s balra! Balra s jobbra helyre! Annyit tíszen, hogy fele az rendeknek jobb kézre s fele bal kézre fordul, út superius.

Fél jóbbra! Balra helyre! Fél jóbbra úgy fordul mindenike, hogy az merre az jobb könyeke állott, arra fordul arczal s így csak fél fordulást tiszen.

Fél balra. Jóbbra helyre! Hasonlóképen csak arra fordul, amerre az bal könyöke állott.

Kettőzés! Ritkán történik az lovasságnál, mivel ordinarie csak két rendben áll, noha szüksíges volna, tehát az első rend az tagjai közt ami téressíghet csinál, hogy minden két ember közt az harmadik elférhessen s arra az második rend (aki az első rendel hasonló distantiában helhezteti magát, hogy egyik az másikánál rövidebben ne álljon) előre nyomakódik és az első

rendnek megnyitott tagjai közében áll, kettőbül egy rendet formálván s ha ismint kettőben vítetik, tehát azok, az kik kettőztek, azaz dupláztak, előre nyomakodnak, vagy vissza csatoltattják lovait, ha előre téressig nem volna s mint az fordulásban megmutattatott, megfordulnak s ismint az második rendet állítják helyre. Ha pedig gyalog szállván négy rendben vettetik az nép, négygyel szintin így cselekszik, mint a kettővel.

Három rend is már abususban ment, níha formáltatik, csak holott az nép három rendben állítatik s osztatik föl, mint a két rendben és hamár kettő volna s abbulis hármat el köllene formálni, tehát az első rendnek jobb s másodikának s bal szárnyával repartiáltatik az nép, amazokhoz képest egyenlőség szerint és így indul az első rend, elmaradván tőle ami repartialtatott s ugyanazon mozdulásban rendbül esett, obstingenti s bal felül előre léptet és conjungálja magát, amazzal magát az első s második rend közt, mely utóbbi ezután harmadikára válik, de ezen mozdulásban úgy köll vigyázni az distantiára, hogy az rendek non obstante ily mozdulást tesznek és magok közt másként formáltatnak; mindaz három egyenlőképen esik s continue nyomakodgyik, de lassan. Hogyha pedig hárombúl ismint kettő csináltatik, amely rész az első rendbül jött, oda csavarodik s előbbi helyhez kapcsolta magát, amaz pedig mint egy elmaradozván, bevárja miglen az harmadik rend éli ahoz áll, mint annak előtte vala s ujabban két rend lészen.

Kardal! Kardal úgy operál kiki, amint parancsoltatik, kiért arra vigyázz.

Tüzelés! Lóháton comendéroztatik: *Karabinyt!* már akkor prævie megmondatott, hogy tüzelíshez kíszüljenek, következendőképen az karabinyok az pantaliron fügnek, az csüvel fölfele és így az karabinnak közepe fogattatik meg, fölemeltetik s egyszersmind az sárkánya fölvonatik, az bal kézzel elől meg fogvan *Czílozatok!* melyre az karabiny fél emberre, azaz annak, aki ellent áll az övíhez vagy nyereg kápájához czíloztatik (egy vagy mindakét rendel divisio, vagy vonáskínt) jobb kezível az orczájához fogván, bal kezível pedig kantárszárastul tartván: *Tüzet!* egyszersmind kisütik, mint ha csak egy pattanás esett volna, avval ismint leeresztetik az karabiny, mint annak előtte állott,

mikor fölemeltetett s vagy pisztolyhoz vagy kardhoz fog kiki, amint parancsoltatik, ha pisztolyhoz a jobbik részrül valót kivonja, a csünek végit az bal kezivel tartja, hogy az jobbal könnyebben fölvonhassa s előtte fölfele tartja végivel, comendéroztattván pedig *Tüzet!* azt is fél emberre czílozza, kilövi s vissza teszi és úgy cselekszik az másikával.

Gyalog ellemben ha tüzeltetik, lábhoz títetik az karabény, azután comendéroztatik: *Készületek!* s arra közelebb veszi az jobb lábát, az lábhoz, az karabényt maga elejben fölfogja, hogy az csűvel feléje álljon s az sárkányát egyszersmind fölvonja: *Czílozzatok!* Az jobb lábával hátrább áll, de oldalt az bal lábától mintegy megtámasztva és az testivel előre hajulva esvén, az karabényt pedig jobbik karja hajlásában az melyíhez fogja, az hüvelykét az sárkányrul elveszi (melyet mindaddig azon tartott, hogy véletlen le ne csattanyik) s avval az ágyat fölül megszorítja, az mutató ujját az rántójánál meghagyja, amaz három ujját pedig az markolathoz vonja, holott az két könyökit is meghajtya és az bal térdit, az fejét ellemben merőn és az karabiny végit fél emberre tartya s czélozza, *tüzet!* egyszersmind adatik; de az exercitiumban csak az sárkány számoztatik meg, sokszor pedig egyedül az serpenyő taszíttatik hátra az jobbik hüvelkével (vagy néha csak fölporoztatik, de meg nem töltetik s néha tüzelís, de igen is ritkán). Comendéroztatik: *eresztitek le az karabint!* és mint mind a két kezivel maga elejben veszi, az jobb lábát is az lábhoz visszahúzza, az hüvelket az sárkányon tartván egyszersmind visszahuzván maga állásában és az hüvelykét ujjait az előbbi pozitúrában helheztetvén. *Törülitek az serpenyőt meg!* arra az karabíny egyenes líneába vétetik jobb kézrül az övikhöz tartván fogását s kifele az csűt, mely közt az jobb lábat is hátrább veszi, megtörülli, *vegyetek töltíst!* az lódingbúl, mely már azelőtt kicsatoltatott, egy töltís huzatik ki és fölemeltetik; *porozzátok föl az karabinyt! kiki az fogaival föl szakasztya az töltést*, fölporozza az fegyvert, két első ujjak közzé tivén, azután az töltíst, *zárjátok bé az serpenyőt!* egyszersmind reá huzatik az födele s az jobbkéz az sárkány után helheztetik, az jobb lábbal is az lábhoz helyre állván, holott az karabény fölfogatik egyenesen maga

elejében de az sárkánnyal kifelé és az jobb lábat téresebben állítja, *kíszületek az töltéshez!* az jobb lábbal kilépetik s avval együtt az karabény bal kézre fordítatik az kard mellé, leeresztvén az ágya fejét, s jobb kezével az csűnek vígit tartván: *Töltcsítek meg az karabinyt!* az töltis az csűben eresztetik, az puskavessző kihúzatik s avval leveretik, azután pedig ismínt helyre títetik. *Ömellítek föl az karabinyt!* annak szokása szerint maga elejben vévin, ut supra *lábhoz!* hasonlóképen mint fölül megíratott; az jobb lábhoz visszatétetik az ágya fejével az lába feje mellé az csűnek vígit jobb kezível tartván.

Ellenkezés! Lóháton az karabiny, ha idő adatik ahoz az horgon függve töltetik meg, szaporán bánván vele, hogy az pisztolok is ugy maga előtt az nyereg fejében állítván ezeket.

Ennyihány, vagy több s kevesebb ember küldetik ki ellenkezísre, ha az szemközt jövő ellensig vagy megállapodik vagy ismint retirálni kezdi magát s innendis a tromp fortélyából, nem örömest mozdul ki, hanem inkább magára várná, mely közt ha az ellenkezők megtolatnak, trompjok háta megí veszik magokat, mellettek elmenvén s hátul azonnal rendet formálván s ha amazis ismínt eltüzeltettnék az trompáltal, ezek viszont az hátán teremnek, vagy sokszor csak az kétféle trompok közt is történik mi olyas ellenkezés, holott majd egy, majd más fél nyomakodik meg.

Retirada! Midőn valamely tromp magát retirálni kíntelenítetik az ellensíg előtt, az hátulsó rendit indítja meg, mely is 25, 30 vagy 40 lépésnyire megáll s ismint szemközt fordul, azután az első is hasonlóképen egíszlen fordul, jobb, vagy bal kézrül utánna csavarodik szintén annyi distantiára, mint amaz, melytűl addig tüzivel oltalmaztatik és úgy continuálja, míglen securitást nem talál, vagy az ellenséget el nem vetheti.

Circulus! Circulus amikor formáltatik az trompnak közepin lévő első és hátulsó rendben álló három ember helybül ki nem mozdul, hanem az jobb és bal szárnyának szílei csavarodnak meg, befele, úgy hogy nagyobb distantiát magok közt az tagok ne hagyjanak, mint volt a midőn csavarodni kezdettek és úgy lassan continuálván, míglen a szílek öszve nem jönnek, holott megállapodnak és olykípen az circulusnak szüksíges kerekded-

sigit observálván, mind az rendek, mint tagok proportionálják magokat. Hogyha pedig ezen circulus ismínt felbontatik, tehát említett két szíleken álló két első ember contramarcsban az circulusban béléptet annyira, hogy megfordulhasson jobbra s balra egyszersmind s arra kifelé nyomakodnak előbbi helyeket megtartván, a többi is azomban ezek által térességek esvén, állóhelyekben visszacsavarodnak jobbra s balra olyképen csavarodnak helyekre, a honnénd kiindultak, hogy egyszersmind odaérhessenek egyenes lineában, ott pedig (valamint fönt az fordulásnál említett) tartózkodás nélkül megfordulván mind a két rend azon három meg nem mozdult emberen kívül, az kik az frontot s közepit az líneáknak pro centro megtartják, melyekhez az két szárnyok is alkalmaztatják magokat, hogy lyuk köztük ne maradgyon, — az előbbeni poziturában helhezteti magát.

Triangulus! Az Triangulushoz három egyaránzó fele osztatik föl az nép, melynek egyike, úgy mint az középső kimozdul annyira, hogy az másik kettőnek is téressége lehessen, a közt pedig ezek is jobbrul s balrúl utánna nyomakodnak olyképen, hogy elérvén az distancziát jobbra s balra csavarodnak és az elsőnek két szíleihez kapcsolják magokat, az frontot kifelé szorítván és az másik két széleit magok közt öszvetörvén, holott az triangulus líszen belőle. Midőn pedig ismínt fölbontatik, valamint az tiszt találja az első, második, vagy harmadik divisió, vagyis oldala az triangulusnak mozduljon először, úgy cselekesznek s amaz kettő de solito, fordulván in suis distantiis sequitáljak az előbbi helyeket, s ott is mint két rendben álljanak, vigyázván oda érkezzenek egyszersmind s azért az első amazoknak időt enged s jobb s bal kézre mellé vehessék magokat, az fordulásban együtt menjen víghez.

Quadrangulus! Ez is ugyan úgy migyen víghez, hogy négy részre osztatik föl az nép egyenlőképen, az első kiindulván, egész aufmarcsban, az második balrul, az harmadik pedig jobbrul utánna ereszkedik, vagy contramarcsban helybül, ha sietős, vagy exercitiumban egíszlen s ha ahol megállapodik az első jobbra s balra csavarodnak kifele és az két vígiről, az elsőnek két szárnyaihoz kapcsolják magokat, egyenes lineában, holott

nyomokban az negyedik is ott terem egész aufmarcsban és jobb s bal szárnyainak végeivel amaz második és harmadik résznek innenső két széleinél visszafelé fordulván frontal, azokhoz kapcsolja magát, melyel az négy szeglet kitelik. Midőn pedig felbontatik ezen utóbbi rész indul meg legelőször, vagy mint parancsoltatik, s előbb helyére nyomakodik, ott megállván, mint annak előtte helyheztetett, hasonlót cselekedvén a többi részek is, de ennek is mint egy motonban kölletik meg lenni.

Gyalog strása! Az gyalog strása az kimutatott parada helyen megjelenik minden regvel, holott az karabínyát maga rendiben, vagy előtte leteszi kiki, vagy megtámasztja, aminő az helynek alkalmatossága. Oda érkezvén pedig az adjutant, rendben áll, ki is præsentált vele s úgy osztya föl annak rendi szerint, a ki hova esik az altisztekkel s azután ugyan præsentálva megindíttya, az felváltó helyre érkezvén, ha téresség vagyon az új strása az az előbbeninek balszárnyához kapcsolja magát hasonló lineában, megadván néki az tartozó jobb kezet, vagy ha el nem férnének olyképen és más ellenében állanak meg, úgy hogy az két egymást fölváltó altiszt épen szemközt essenek, azután az parancsolatot kiveszi az új strása altiszt az másikától s mindketten elmennek, az fiók strások fölváltására, postaj mutatására visszaérkezvén pedig az régi strása elmacsérozik és az új azonnal helyire nyomakodik.

Præsentatio! Midőn az præsentatio comendéroztatik, már azelőtt lábnál lévén az fegyver, *először* az jobb kéz, az karabinynak közepére leeresztetik, *másodszor* fölemeltetik egyenesen az ember eleibe, úgy hogy az aczilja kifelé fordítva az öve irányában essik, egyszersmind az bal kézzel az jobb kezin által megmarkoltatik. *Harmadszor* pedig az jobb kézzel az markolattya fogatik meg, s azután az karjára eresztetik. Az bal kézzel azt az aczilja felé tartván, úgy az két első ujja közé esik az serpenyőnek tolja, az jobb keze ellenben úgy álljon, hogy az hövelke az sárkány mellett letétessék egyenesen, az első ujja alul az rántója kivül, annak három ujja pedig hátrább helyheztessík, az karabinnak csüjit maga fele fordítván s olyképen merően állván s a két könyökét kitartván, a mellett az lábaival is magát

megtámasztván, annak a szemiben nézzen, akinek præsental. Víge lívín az præsentatiónak: *Lábhoz!* comendéroztatik akkor *először* ismént maga eleiben fogatik az karabiny, az morkolatnál jobbal s az ballal az aczélján föllül az rudnak közepinél tartván. *Másodszor*, az jobbal az csünek víge az éránzónál fogatik meg s azzal *harmadszor* az jobb lába feje mellé tétetik az agya feje s úgy tartatik.

Fegyverkedés! Gyalog szálván kiki kardgyok az nyakában veti. Lábalatt ne alkalmatlankodgyik az karabint az keziben veszi s fél pisztolát s ha parancsoltatik az öv közé tolja, arra, ki áll rendiben (minden három s négy ló mellett egy ember maradván) s azt cselekszi, a mi comenderoztatik.

Nagy Pénteken. Visszafordítatik az karabény, tudniillik lábbal maga elejben vétetik először: arra másodszor az jobb kezével fölfelé fordítatik az agya feje, az bal kézzel mingyárt mellette megfogatik és az balkarja alatt az derekán keresztül vetetik. *Harmadszor:* az jobb kézzel az vígin belül megfogatik s úgy tartatik, mind mikor megindulnak s egymást fölváltják a strázsák, mind mikor az fiókstrásák föl s alá sétálnak postokon.

Az állításban pedig az karabinok az agyokkal fölfelé s az viggel lefelé fordíttattnak annak rendiben s ha az fiókstrázsa is úgy teszi lábhoz, hasonlóképen cselekszenek az patrolok s afféle szolgálatban levők is.

Temetis. Gyalog késérvén az holttestet, szintén úgy fogatik az karabíny, mint nagy pénteken, midaddig, miglen az sírban nem tétetik s akkor pedig comendéroztatik *lábhoz!* (s ha tüzeltetik, ahoz készül kiki, mind fölül megiratott az tüzelésnél). *Presentáljatok!* s avval ismint vissza mennek az parada helyre s eleresztik a népet. De ha lóháton, kiki az kardgyának hegyit fogja s a markolattyát az vállán által ereszti, az trombitás pedig ha vagyon s illeti az sartinon, fujja meg az marcsot kifele, de az tüzeléskor egész hangal ad jelt annak szokása szerint, — következendőképen az remancsban is felteszi az sartint. De a sirban tétetvén a test, (hasonlóképen, ha tüzet köll adni, ahoz fogatik comendérozván: *Fordítsátok meg az kardot, tegyítek el, az tüzellishez kíszülletek, karabinyt!* s a többit, mint az tüzel-

lisben lóháton fönt említett) visszafordíttatnak az kardok és elmacsároztatik az paráda helyig, honnénd annak szokása szerint elbocsátyatik, s eloszlik az comandó, kiki maga trompjához, compagniájához, vagy sqvadronnyához térvén; ezen exercitiumbeli numerusoknak nagyobb része először s míglen a nép jól nem capiálja, mind gyalog mígyen víghez, s azután lóháton ami lovast illyet.

Dr. Szendrei János.

Középkori magyar hadisátor.

MAGYAR HADJÁRATOK A XV. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN.

OKIRATI KÚTFŐK NYOMÁN.

(Első közlemény.)

Régibb hadjárataink nagyobbára krónikákból és okiratokból ismerjük; mindketten kiegészítik egymást, de a köztük lévő különbség mindamellett mégis nagy.

A krónikás nem mindig egyúttal hadi tudósító is. A régibb hadjáratok és történeti események lezajlását egyáltalában ő is nálánál régibb krónikások műveiből, vagy a szájról-szájra szállingozó hagyománytól őrzött adatokból meríti, s még ott is, hol egykorú eseményt leír, nincs mindig azon helyzetben, hogy szemtanúkat kikérdezzen és a bármily módon szerzett adatokat saját utánjárás útján megbizhatóságukra nézve ellenőrizze s a szükséghez képest valódi értékükre redukálja. A krónikás egyúttal gyűjtő is, feldolgozó is; ebből következik, hogy ő az eseményeket összefüggő egészben, szervi taglalásban és egymásután történt lezajlásuk időrendi meghatározásával ecseteli, a nélkül azonban, hogy az események helyszíneit az egyes földrajzi tárgyak különös kiemelésével közelebbről megjelölné; a szereplő személyek sorából többnyire csak a közkézen forgó hagyomány révén az utódokra átszállt nagynevű vezérek vagy nagyobb szerepléshez jutottak neveit veszi figyelembe, mert neki az a czélja, hogy az események történetét csak *egyáltalában* szolgáltassa.

De járul ehhez még egy talán sokkal jelentékenyebb körülmény is.

A krónikás elég gyakran az események keletkezését és lezajlását oly tisztátlan szemüvegen keresztül látja, melynek homályos lencséje a történeti adatokat csak az írónak pártállása s személyi érzelmi világának szempontjából tükrödzteti vissza s így nevezetesen a hadi műveletek vagy valamely csatának végeredményéről szóló részletes adatai számos esetben csak vigyázattal és beható összehasonlítás útján fogadhatók el.

Egész más az okirat álláspontja.

Igaz ugyan, hogy az okirat is, különösen akkor, midőn csak valamely esemény körülbelüli lezajlásának időpontját akarja körülírni, csak úgy általánosságban mozog, de ez rendszerint csak ritkaság és nem a tartalom magva.

Hadjárataink okirataink a legtöbb esetben akkor említik, midőn a bennök résztvetteknek érdemeiről és megjutalmazásáról van szó. Ilyenkor az illető folyamodó rendszerint maga sorolta fel élő szóval az érdemeit és miután ilyenkor még számos szemtanú még életben volt, kik az előadottakat igazolni vagy czáfolni tudták, magától értetődik, hogy a bizonyítási eljárást — ha erre szükség volt — könnyen lehetett elrendelni s hogy a hazudozásnak vagy túlzásnak elejét lehetett venni; az okirat megbizhatósága tehát kétségtelenül nagyobb, mint a megbirálás és ellenőrzés nélkül dolgozó krónikásé. De mivel az érdemeinek megjutalmazását kérő félnek érdeke magával hozta, hogy minél több érdemet tudjon felsorolni s ezen érdemeket úgyszólva megszemlélhetőkké tegye s mivel azért, mert az ő tevékenysége kisebb téren mozgott, az is magától érthető, hogy a hadjáratban kifejlesztett részvételét a helyrajzi és időrendi momentumok lehető legtágabb kiemelésével ecsetelte és ezen ecsetelést számos esetekben oly plasztikusan művelte, hogy még testének azon részét, melyen megsebesült, klinikai szabatossággal megjelölte s a gyógyulására szükséges időt, valamint a sérülés esetleges nyomait is az adománylevélben kiemeltetni kérte. Az okirat tehát nem csak megbizhatóbb, hanem *részletezőbb* is, a mennyiben elég gyakran a hadjáratra vonatkozó oly helyrajzi s napi keltezési adatokra is kiterjeszkedik, melyeket a legterjedelmesebb krónikákban és összefoglaló művekben hiába keresünk.

Hazai okirataink a XIII. századig a hadjáratokat csak igen ritkán és akkor is csak úgy általánosságban említik. A XIII. századbeliek már némi haladást mutatnak, a mennyiben a hadjáratokat gyakrabban emlegetik, de itt sem találunk mindig kielégítő részleteket. IV. Béla s IV. László okiratai helyrajzi tekintetben már többet nyujtanak, de a hadjáratok időrendi meghatározásait csak egyéb forrással való összehasonlítás útján lehet eszközölni. A XIII. század végén kezdik a hadsereg felosztását, az úgynevezett residentia exercitus-t mint a törvénykezési szünet határidejét alkalmazni, mely műkifejezés azonban csak a XIV. század végeig élte fénykorát. Ennek köszönhető, hogy az ezen századból eredő okiratok hadtörténelmi tekintetben valóban megbecsülhetetlenek. A XV. század első felében a residentia már nem divó ugyan, de az okiratok fogalmazása most már jobban gondoskodik a hadjárat részletezéséről mint azelőtt; helylyel-közzel valamely érdemdús hazafiuról több oldalra menő életirást és a benne szereplő hadi mozzanatok kiékesítését szolgáltatják, mintha már sejtették volna, hogy ezen oklevelekkel a késő utókor kutatási vágyát tetemesen támogatni fogják.

Hogy a királyok és a vezető személyek tartózkodási helyei minden irányban nagyon fontos szerepet játszanak és számos kérdés megvilágítására elég gyakran döntők, erre már néhai Ráth Károly figyelmeztetett. Miután erről más alkalommal szándékozom saját véleményemnek kifejezést adni, itt csak azt az egyet akarom kiemelni, hogy hadtörténelmi tekintetben a királyok és a hadvezérek által a főhadiszállásban (in descensu campestri) évi s napi keltezéssel kiállított okiratok minden Demosthenesnél szebben szólnak és éppen ezekkel rendelkeznek a XV. század első felében lezajlott hadjáratokról szóló darabok igen tekintélyes számban.

Az alább felsorolt okirati adatokból pedig kiviláglik, hogy — bár az ezen időszakra vonatkozó kútfőanyagot teljességében fel nem használhattam — rendkívül számos oly hadtörténelmi mozzanatot és apróságot tartalmaznak, melyeket sem a krónikákban, sem összefoglaló történelmi műveinkben nem találunk, de hogy viszont az utóbbiak is sokról tudnak, melynek nyomát

vagy igazolását a rendelkezésemre állott okirati anyag nem nyujtotta.[1]

1401.

a) Csehek ellen. Az ország rendei Esztergomban *máj. 22-én* tanusítják, hogy Gutori János a csallóközi nemesek nevében azon üzenetet hozta, hogy a csallóközi területet a csehek ellen védelmezni akarják, miért is a rendek őket e tekintetben erélyes fellépésre felhívják. Kilátásba helyezik egyúttal, hogy Böbék Detre nádor, Szécsényi Ferencz vajda s Marczali Miklós Temesmegye főispánja segítségükre hadba fognak szállni.[2]

b) Osztrákok elleni készülődések. Zsigmond király Besztercebányán *nov. 30-án* Sopronmegye közönségét utasítja, hogy a midőn őket a Kanizsai-család tagjai a határszélek megvédésére Vilmos osztrák herczeg ellen felhívják, mint hadbaszállók felkeljenek és a Kanizsaiaknak segítségére siessenek.[3]

Szervi összeköttetésben ezzel áll azon adat, melynek értelmében Vilmos osztrák herczeg 1401 jun. 27-én (Vaihingeni Bertold) freisingeni püspököt egy Wallsee nevű követ kiséretében Velenczébe küldte azon megbizással, hogy neki Velenczéből segélyt eszközöljenek ki a magyar korona elfoglalásához. A velenczei tanács el nem fogadta ezen kérelmet.[4]

Itinerár. Jan. 4., 6., 11., 13., 17.: Nagyszombat; jan. 25., 30.: Pozsony; febr. 1.: ugyanott; márcz. 2.: Óvár; ápr. 10.: Esztergom; ápr. 18.: Pachech;[5] ápr. 23.: Veszprém; okt. 27.,

[1] A feldolgozásban ugyanazon elvek szerint jártam el, melyeket a «Magyar hadjáratok a XIV. században» czímű, a Századok 1905. évf. 420—451. lapon megjelent dolgozatomban érvényre juttattam. Az itinerariumból azért vettem át a királyoknak bizonyos külföldi tartózkodásait és táborszállásait, mert ezek azon hadjáratok okirati nyomait bizonyítják, melyeket a dolgozatomban felsorolt okirati kivonatok fel nem említenek, de melyeknek megtörténtét a többi források igazolják.

[2] Hazai okmánytár II. 167.

[3] Sopronmegyei oklevéltár I. 555. V. ö. Fejér: Cod. diplom. X. 4, 77.

[4] Óváry: Oklevélmásolatok I. 132. szám.

[5] Ez vagy a somogymegyei Pácsod (ma csak puszta) vagy a valamikor Zala-, most pedig Vasmegyéhez számított Páczod.

29.: Pápa; nov. 30.: Beszterczebánya; decz. 12.: Nagyszombat; decz. 22., 31.: Pozsony.

1402.

a) Bosznia ellen. Ludányi István macsói bán *ápr. 3-án a Zimony melletti táborában* a pécsváradi konventet bizonyos birtokügyi pör vizsgálására kiküldi.[1] E hadjárattal — úgy látszik — a következő adat is áll összefüggésben: Zsigmond király (az osztrák Schaumburgban) 1402 jul. 22-én megparancsolja az erdélyi vajdáknak, hogy Somkereki Antalnak és Jánosnak a nekik adományozott erdélyi birtokokat átadják. Antal érdemei főleg abból álltak, hogy «az országnak minap beállt zavaros állapota idejében», midőn a patarénusok és Hervoja boszniai vajda őt Knin nevű városban ostromolták, csak az ő vitézségének volt köszönhető, hogy a vár a király birtokában maradt.[2]

b) Csehország ellen. A király Pozsonyban *okt. 12-én* az ország összes bíróságaival tudatja, hogy (Kis-) Várdai Mihály, Miklós és Pelbárt, valamint Károlyi Jakabnak ügyeiben, mert nevezettek a királylyal együttesen Csehországba fogják a hadsereget elkisérni, 1403 febr. 9-ikéig törvényszünetet rendeljenek. Ugyanezt tanusítja (Visegrádon) *nov. 1-én.*[3]

Itinerár. Jan. 20., 21.: Szakolcza; jan. 25.: Weszeli (Morvaországban); jan. 27.: Olmütz; febr. 4.: Königgrätz; febr. 18.: Prága; márcz. 6.: Prága; ápr. 11., 16., 19.: Prága; jun. 2.: Prága; jun. 3.: *Bösig vár melletti tábor;* jun. 15.: Kuttenberg; jul. 22., 27.: Schaumburg (Felső-Ausztriában); aug. 16.: Bécs; szept. 8.: Dévény; szept. 13—30.: Pozsony;

[1] Zichy-oklevéltár V. 281.

[2] Teleki-oklevéltár I. 284.

[3] Zichy-oklevéltár V. 316, 318. Teljesség kedvéért legyen még felemlítve, hogy Alsólindvai István és Pál (Lindván) 1402 márcz. 5-én a vasmegyei Káldi Gergelyt arról értesítik, hogy a csehek Pápa nevű várukat ostromoljak, miért is sürgősen felhívják, hogy márcz. 8-ára összes erejével Vasvárra segítségükre siessen. Fejérnek (X. 4, 157) ezen adata azonban nagy óvatossággal veendő, mert alsólindvai (Bánfi) Pál még 1475-ben is élt és a veszprémmegyei Pápa nevű vár a XV. század első harmadában a Garai-család birtokában volt.

okt. 1., 10.: Pozsony; okt. 16.: Marót; okt. 18., 19.: Pozsony; okt. 29., 31.: Bécs; nov. 3., 4., 14.: Bécs; nov. 22.: Ikervár; nov. 29.: Honnevoberg (ferdített név); decz. 4.: Feldsberg; ezután a *Kolini táborban* és *Kuttenberg ostrománál.*

1403.

a) Csehek ellen. A király *jan. 6-án* a cseh Kolinból Várdai Miklós ügyében, ki vele együtt a Csehország ellen vonult hadseregben tartózkodik, törvényszünetet rendel.[1]

Máj. 14-én kijelenti a király a stájer Feistritzben, hogy a hűtlenségbe esett Kolman János birtokait a csehországi hadjáratban szerzett érdemeiért Somkereki Antalnak adományozza.[2]

Szécsényi Ferencz országbiró 1403 *febr. 14.* és *15-én* több rendbeli pört a jelenlegi országos hadbaszállás miatt elhalaszt.[3] Nem szenvedhet kétséget, hogy mindezek szintén a csehországi hadjárattal összefüggésben vannak.

b) Nápolyi László trónkövetelő elleni belháború. Zsigmond király *máj. 24-én* az ország rendeivel együtt a *Pozsegavár melletti táborban* időzik,[4] hol a Somkereki János ügyében az országtanácscsal együtt határoz. A tartózkodási hely alapján mondhatjuk, hogy ezen hadbaszállás a trónkövetelő hívei ellen irányult.

Jul. 28-án azon javaslatot terjesztik elő a velenczei tanácsban, hogy a Dalmatiába érkező s Magyarország elfoglalására induló Nápolyi László elébe ünnepélyes követség küldessék. Ugyanazon napon újból tanácskoztak ezen ügyben, de minthogy nem tudták még bizonyosan, be fog-e azonnal hatolni Magyarországba vagy Zárában megkoronáztatja-e meg magát, várakozó álláspontra helyezkedtek. *Aug. 27-én* tudtára adja László a tanácsnak, hogy Zárában megkoronáztatta magát. *Szept. 6-án*

[1] Zichy-oklevéltár V. 330.

[2] Teleki-oklevéltár I. 291.

[3] Zichy-oklevéltár V. 337, 338, 339.

[4] Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen III. 298. Történelmi Tár 1893. évf. 736.

Zsigmond király arról értesíti Raguza várost, hogy Budára szerencsésen megérkezett, hol bizonyos Benedek mester a lázadók élére állott «ki Pest város határainál általa leveretett és fogságba vettetett». Most Székesfehérvár felé utazik és innét szlavóniai hiveinek látogatására fog indulni. Az itteni lázadók leveretése után Pécsre indul, honnét meg fogja küldeni a raguzaiaknak a kellő segélyt, hogy mint eddig ezután is vitézül ellentállhassanak a lázadóknak.[1] Az említett Benedek mester nem más, mint az eléggé ismert *Makrai Benedek*, kiről Windecke Eberhard, Zsigmond életírója is tud egyet-mást.

Makrai Benedek mindamellett később mégis csak Zsigmond embere. 1418 jan. 24-én tanusítja Zsigmond, hogy Makrai Benedeket, mindkét jog licentiatusát azzal bizta meg, hogy Ulászló lengyel király, Vitold litván herczeg, Mazoviai Ziemovit és János, Stolpei Boguszlav egyrészről, másrészről a német rend (melynek Plaueni Henrik a nagymestere) közti viszályt eldöntse, mert ő maga akadályozva van. Ugyanazon évi nov. 15-én Dr. Makrai Benedek a királynak egyik itélkezése alkalmával ülnöki minőségben szerepel.[2]

Okt. 8-án oklevelet állít ki a király Budán, melynek erején elrendeli, hogy a Dráva folyó s az erdélyi részek között lakó összes lázadóknak ezen rendelet kiállítási napjától számitandó nyolcz napig időt enged arra, hogy lázadásukat abbanhagyják és egy év letelte előtt neki hűséget esküdjenek.[3] *Nov. 3-án* Székesfehérvárott adománylevelet állít ki a király, melynek értelmében a barsmegyebeli Györödi Pobor Jánosnak a Hontpázmán nb. Bucsányi György kezén volt Néved és Ibránfölde, illetve Kis-Cseke nevű barsmegyei birtokokat adja. Bucsányi György azért vesztette el ezen jószágokat, mert Ujlaki László (Kont Miklós nádor unokája) zászlaja alatt Durazzoi Károly fia László pártját fogta s hűtlenségbe esett.[4] Ezen belháborúra még a következő adatok is vonatkoznak:

[1] Óváry 143, 144, 145. sz.
[2] Altmann, die Urkunden Kaiser Sigmunds, 2844. 3714. sz.
[3] Zalamegyei oklevéltár II. 347.
[4] Botka: Barsmegyei oklevelek 83. V. ö. Hazai okmánytár II. 173. 180.

a) A király 1404 febr. 5-én elmondja, hogy Dolhai Sándor és István máramarosi birtokosok néhai Balk vajda zászlaja alatt a király ellen fellázadtak és az országot pusztítva sok városnak és birtoknak Durazzói László részére való meghódításában közreműködtek, míg ellenben Dolhai Sztaniszló, János, György és Bogdán, Tivadar podolai herczeg zászlaja alatt, a királyhoz hívek maradtak, miért is nekik a rokonaiktól elkobzott részbirtokokat adományozza.[1]

b) A király 1406 aug. 1-én II. Garai Miklós tetteiről beszélve, többek között a következőket ecseteli: Miklós 1403-ban Böbék Imre vránai perjel ellen vonult és az ez által elfogott ezdegei Bessenyő Pál bánt megszabadítani készült; Imre azonban Zárába szökött az elfogott bánt magával vivén. A felkelők most a Garaiak birtokain garázdálkodtak, mi annál könnyebben sikerült nekik, a mennyiben Miklós személyesen ment Csehországba, hogy Zsigmondot Magyarországba való gyors visszatérésre bírja. Zsigmond hazatérésével a felkelők ügye el volt vesztve. Garai János elfoglalta a (vasmegyei) krakói, korompai s győri várakat, mire Miklóssal együtt a felkelőket (ezek voltak: Pécz nb. Marczali Dénes, Osl nb. Kanizsai István és Miklós, Balog nb. felsőlindvai Herczeg Péter, Héder nb. Rohonczi András, Osl nb. Asszonyfalvi Ferencz, Buzád-Hahót nb. Alsólindvai István és János) a Rábaközben megtámadta, szétkergette, Rohoncz, Kesző és Asszonyfalva várakat bevette. Szintúgy megadta magát Buda s Székesfehérvár. Zsigmond azalatt Pozsonyba s innen Budára vonult, Pest szintén az ellenség kezén volt. A Garaiak átkeltek a Dunán, fogságba ejtették az ellenséges főembereket és átadták a királynak. A János érsektől védelmezett esztergomi vár elfoglalásában mindkét fivérnek szintén nagy érdeme volt. Az erdélyi vajdák azalatt Hatvannál felállíttották seregeiket, hogy Zsigmond ellen vonuljanak. A Garaiak most alávetették magukat azon feladatnak, hogy a vajdákat békés tárgyalások útján Zsigmond részére nyerjék; megegyeztek velük az iránt, hogy János érsek, Böbék Detre, Böbék Imre vránai perjel, (Kapos-) Ujvári Tamás fiai János és István, Rohonczi

[1] Máramarosi diplomák 127, 128.

András és unokatestvére Rohonczi János, Alsólindvai László, István és János, Felsőlindvai (Herczeg) Péter és János, Asszonyfalvi Ferencz valamint Erdély és Dráva között tartózkodó összes követőik a szerződés megkötése után nyolcz nap alatt, a Drávántúliak tizenöt nap alatt, az erdélyiek pedig húsz nap alatt a királynak alávessék magukat. Miután a nevezett vezérférfiak e megállapodásnak eleget tenni vonakodtak, Zsigmond a Garaiak és mások társaságában ellenük vonulván, táborát Székesfehérvárott ütötte fel. Erre már János érsek és Böbék Detre fontolóra vették az ügyet; belátták, hogy Zsigmond túlerejével szemben tehetetlenek; megkérték tehát a fennebbi békeszerződés ujitását, melybe Zsigmond a Garaiak kérelmére beleegyezett. Az érseknek az esztergomi, hrussói s sárvári, Böbék Detrének pedig a Szentgyörgyi várat és Szikszó városát kellett a királynak átadni. A Rohoncziak egynéhány követőikkel együtt azonban továbbra is királyellenesek maradtak.[1]

c) A király Visegrádon 1411 aug. 1-én Perényi Péter számára oklevelet állít ki, melyben elmondja, hogy Péter a Durazzói László-párti (Aba nb.) Debrői Istvánt, midőn ez Abaujmegyében akart a király hivei ellen garázdálkodni, *Nagypatak* város mellett teljesen megverte, de maga is súlyosan megsebesült, minek következtében sokáig a betegágyat nyomta. A lázadó Debrői csatavesztése után Erdélybe menekült, hogy garázdálkodásait ott folytassa, de ott nemsokára meghalt.[2]

Ugyanezen (1403) évből ismerjük még a következő adatokat, illetve hadbaszállásokat, melyekről azonban az illető kútfők határozottan ki nem mondják, hogy ki ellen irányultak. Ilyenek a következők: 1. A király Visegrádon *máj. 30-án* Pásztói János volt országbíró ügyét az ország zavaros állapota miatt okt. 6-ára elhalasztja;[3] ez talán a cseh hadjáratra vonatkozik.

2. *Nov. 3-án* (Visegrádon) Várdai Domonkos fiainak ügyét ugyanazon okból szept. 6-áról 1404 máj. 1-ére halasztja.[4]

[1] Hazai okmánytár VII. 432—445. Fejér XI. 82—96. V. ö. Teleki: Hunyadiak kora X. 452. skk.

[2] Fejér X. 5, 166. V. ö. Fejér X. 2, 753; X. 4, 314, 316; X. 5, 165, 471; X. 6, 185. Zichy-oklevéltár 5. 346.

[3] Károlyi-oklevéttár I. 522.

[4] Zichy-oklevéltár V. 345.

3. *Decz. 9-én* közli a király a Várdai-családbeliekkel, hogy kényszerítő okoknál fogva az ország világi s egyházi rendei hozzájárulásával az ország határain kívül működendő hadbaszállást elrendelte, melyben ő maga bizonyos ellenségeinek leverése végett részt fog venni; biztosítja őket azonban arról, hogy hadi népeit tiz vagy tizenöt napnál hosszabb időtartamig nem fogja az ország határain kívül visszatartani; felhívja tehát őket, hogy a fegyverekkel, lovakkal és egyéb hadiszükségletekkel kellőleg felszerelt csapataikkal együtt Csáki György, a székelyek volt főispánjának és Márton fia Albesi Dávid Biharmegye főispánjának utasítása szerint még a jövő febr. 2-ika előtt a nevezett két országnagy zászlaja alatt Győrben gyülekezzenek.[1]

4. Midőn a király Pozsonyban 1404 ápr. 4-én Maróti János macsói bán hadi érdemeit magasztalja, azt is említi, hogy a tolnamegyei Szentmártoni Matko akkor midőn Bajazet török császár az országba behatolt, (a szerémmegyei) Száva-Szentdemeter városát árulás útján a törökök kezéhez juttatta.[2] Miután pedig tudjuk, hogy a raguzaiak követei 1403 aug. 11-én és 20-án arról beszélnek, hogy Zsigmond király boszniai földre érkezett, több mint valószínű, hogy az utóbbi hadbaszállások egyike-másika a László trónkövetelő boszniai s török hivei ellen irányult. *Szept. 24-én* olvassuk, hogy a Boszniába Zsigmondhoz küldött követek a következők: de Goze Ráfael és Resti Mihály.[3]

Itinerár. Jan. 6.: Kolin (Csehországban); febr. 14.: Kuttenberg; febr. 23.: Brüx (= Brewks Csehországban); febr. 25.: Luna; márcz. 4.: Leitmeritz; máj. 14.: Feistritz (Stájerországban); máj: 24.: *Pozsegavár alatti tábor;* jul. 24.: Pozsony; aug. 9.: Pozsony; aug. 18., 19.: Ászár (Komárommegyében); szept. 4., 7.: Esztergom; okt. 26., 29.: Székesfehérvár; nov. 3—7.: Székesfehérvár; nov. 19., 22.: Esztergom; decz. 29., 30.: Zólyom.

[1] Zichy-oklevéltár V. 352, 353.
[2] Fejér X, 4, 298, 300.
[3] Raguzai oklevéltár 123, 124, 127.

1404.

a) Belzavarok Erdélyben. A király Kézsmárkon *márcz. 13-án* Kállai Miklóst értesíti, hogy az erdélyi részekben garázdálkodó Ludányi Tamás volt egri püspök és Debrői István lázadók leveretésével Maróti János macsói bánt és Perényi Péter volt székely főispánt megbízta, miért is felhívja, hogy a lázadók leveretésére szükséges hadi műveletekben fegyveres népeivel a nevezett két országnagy zászlaja alatt résztvegyen.[1]

Az erdélyi vajdák (Kolozsvárott) *ápr. 6-án* Sztancsulnak és Thatul fiainak, osztrói knyézeknek hű szolgálataikért, melyeket a mostani zavarok közben a királynak és nekik a hűtlenek elleni táborozásokban tettek, az adó egy részét elengedik.[2]

b) Bosznia ellen. Zsigmond király Pozsonyból *ápr. 16-án* Fülöp burgundi herczeghez követekül küldi István váczi püspököt, Cilly Hermannt és Garai Miklós nádort, a kiknek útján tudatja, hogy bizonyos egyezségre lépett bátyjával Venczel cseh királylyal, Osztoja boszniai királylyal szövetségben van, ez a maga s magyar csapatokkal Durazzói László s az ellene fellázadt Hervoja ellen indult. István rácz deszpota alávetette magát az ő fenhatóságának és a törökök és egyéb hitetlenek ellen nagy erővel lépvén fel, néhány győzelmet aratott; közelebbről is 10,000 török esett el. Szövetségben van az oláh és moldvai vajdákkal a török ellen. A Szlavónia s Horvátország közt fekvő *Szokol várat* Durazzói Lászlótól elfoglalták.[3]

A király (Budán) *jun. 6-án* Maróti János macsói bánnal tudatja, hogy Bátmonostori László népeivel együtt a király személyes vezérlete alatt a boszniai hadjáratban részt fog venni; a bán tehát őt és embereit saját szolgálatára ne kényszerítse, mert meg nem engedhető s lehetetlen volna, hogy két oldalon harczoljanak.[4]

Ezen hadjáratról szól a királynak 1405 aug. 29-én kiállított

[1] Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen III. 307.

[2] Történelmi Tár 1889. évf. 736.

[3] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 45.

[4] Zichy-oklevéltár V. 367.

oklevele is, melyben előadja, hogy (a Hervoja boszniai főúr által) a boszniai *Bobovacz* (az okiratban Babulch) nevű várban ostromolt Osztoja boszniai király segítségére Maróti Jánost macsói bánt menesztette, ki hat zászlóaljával és egyéb csapatokkal Boszniába törve, a lázadó boszniai főurak birtokait pusztította, a bobovaczi várat bevette s abban magyar helyőrséget helyezett el.[1]

c) Morvaország ellen. Zsigmond király *jul. 28-án* az erdélyi nemesek szabadságait megerősíti. Az erről szóló oklevél «in descensu nostri campestri terræ Moraviæ juxta civitatem Podysewyn alias Costel vocatam» van keltezve. A tábor tehát a morvaországi gődingi kerületi kapitányságban még most is létező Kosztel nevű helységben volt. Ugyanott volt a király főhadiszállása vagy tábora jul. 20-án és aug. 3-án is; aug. 6-án pedig a morva Ruchowan mellett volt a tábor.[2]

Ugyanezen hadjáratról szól a királynak Budán 1405 jun. 1-én kiállított levele is, melyben többiek között a következőket mondja: Midőn a mult évben egynéhány csehországi ellenségünk megbüntetése végett hatalmas sereg élén Morvaországot megszálltuk, Losonczi Miklós fia Istvánt és fivéreit hadikészletükkel együtt a Morvaországban levő *Hatyborz* (=*Chotieborz*, nem Ratibor, a mint Fejér mondja) nevű város elé küldtük, hol ezek az akkor ellenünk harczolt Jodok morva őrgróf ellen oly dicsőségesen küzdtek, hogy őt is, seregeit is futásra kényszerítették. Jun. 9-én ugyanerről beszélve kiemeli, hogy Losonczi Zsigmond Jodok ellen a morvaországi Chotyborz előtt kitüntette magát.[3]

Itinerár. Jan. 13.: Breznóbánya; jan. 20.: Kassa; febr. 2., 3., 5., 6., 7.: Kassa; febr. 13., 14., 16., 26.: Lőcse; márcz. 9., 12., 13., 14.: Kézsmárk; márcz. 23.: Lőcse; ápr. 3—18.: Pozsony; ápr. 29.: Korpona; máj. 5., 8.: Zólyom; máj. 11.: Korpona; jun. 13.: Beszterczebánya; jul. kezdetén: Znaim; jul. 28., 30.: *Kostel előtti tábor;* aug. 3.: *Kostel előtti tábor*; aug. 6.: *Ruchowan előtti tábor:* aug. 17.: Ujvár (most Holics); aug. 24., 25.,

[1] Fejér X. 4, 388.

[2] Fejér XI. 482. Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen III. 321, 322, 323, 325, 326.

[3] Bánffy-oklevéltár I. 482, 483, 486.

26., 29.: Nagyszombat; szept. 1., 2., 11., 17., 23.: Nagyszombat; nov. 3.: Végles; nov. 8.: Zólyomlipcse; nov. 25.: Zólyom; decz. 13., 18., 21.: Zólyom.

1405.

Bosznia ellen. A király (Visegrádon) *aug. 29-én* felhívja a leleszi konventet, hogy a Várdaiak és a Pazonyiak között folyó ügyet azért vizsgálja meg, mert a Várdaiaknak a boszniaiak ellen indított hadjáratban részt kell venniök. Erre a konvent szept. 13-án azt jelenti a királynak, hogy Kisvárdai Domonkos és fiai peres ügyükben halasztást vettek ugyan igénybe, de azon állításuk, hogy a boszniai hadjáratban kell részt venniök, nem felel meg a valóságnak, mert még mindig el nem mentek.[1]

A király *okt. 6-án* a Kruppavár melletti táborból Kaproncza közönségét négy-öt évi tartamra az összes fizetések alól felmenti; *nov. 26-án* pedig Sušić-Szentgyörgyön van.[2]

Itinerár. Febr. 5.: Ujbánya; máj. 27.: Zólyom; jun. 13.: Beszterczebánya; jul. 13.: Siklós; jul. 28.: Zágráb; szept. 3., 28.: *Szokol vár előtti tábor;* okt. 4., 5.: Bihács (Boszniában); okt. 6.: *Kruppa vára előtti tábor;* nov. 10.: Pozsegavár; nov. 16.: Krapina (Zagóriában); nov. 26.: Sušić-Szentgyörgy.

1406.

Osztrákok ellen. A király Budán *máj. 30-án* a jelenlegi hadsereg kapitányaival és vezéreivel tudatja, hogy Ozorai Pipo Temesmegye főispánjának összes házi tisztjeit, kik között Várdai Pelbárt is van, a hadi szolgálattól felmentette.

Jun. 2-án Várdai Domonkos fiainak perét az osztrák herczegek ellen irányult hadbaszállás miatt elhalasztja.

Jun. 30-án Perényi Péter Máramarosmegye főispánja Várdai Mihály perét azon okból halasztja el, mert az egyik ügyfél, Losonczi Zsigmond, az osztrákok ellen most indított hadjáratban részt vesz. A halasztás 1406 október 6-ikáig tart.

[1] Zichy-oklevéltár V. 415.

[2] Vjesnik zemaljskog Arkiva II. 181, 182; VI. 258.

Okt. 30-án jelenti a leleszi konvent a királynak, hogy Tárkányi Miklós deák az osztrákok ellen nem rég *lefolyt* hadjáratban nem vett részt és így e czímen Várdai Domonkos fiai ellen folyt perében álúton nyert halasztást.[1]

E hadjáratról szól Rozgonyi Simon országbíró még 1410 máj. 28-án, midőn azt mondja, hogy négy évvel azelőtt, midőn az osztrák németek Kanizsai János esztergomi érsek kismartoni várát csellel elfoglalták, Osl nb. Beledi Belednek lozsi birtokát (Sopronmegyében) is feldulták, ingóságait és okleveleit elvitték.[2]

Teljesség kedvéért legyen ez évből még kiemelve, hogy a király *ápr. 5-én* tanusítja, hogy Bátmonostori László nagyon fontos ügyben mint a király követe *Ráczországba* utazott.[3]

Itinerár. Márcz. 10.: Vácz; márcz. 12.: Gyulafehérvár; jun. 12.: Hacza (ferdített név [Máramarosi oklevelek 140] valószínűleg Harsány); jun. 14.: Harsány; jun. 15.: Kassa; jun. 28., 29., 30.: Pozsony; aug. 1.: Zólyom; aug. 14.: Végles; aug. 20., 31.: Zólyomlipcse; szept. 3., 7., 8.: Végles; szept. 10.: Zalatna; szept. 25.: Eger; szept. 27.: Dédes; okt. 2.: Tokaj; okt. 7.: Böszörmény; okt. 14., 19.: Várad; nov. 19.: Temesvár; decz. 7.: Lőcse; decz. 18.: Lubló.

Dr. Wertner Mór.

[1] Zichy-oklevéltár V. 445, 446, 453, 476.
[2] Sopronmegyei oklevéltár I. 626.
[3] Zichy-oklevéltár V. 431, 440.

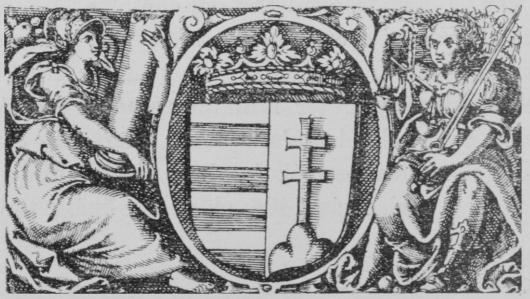

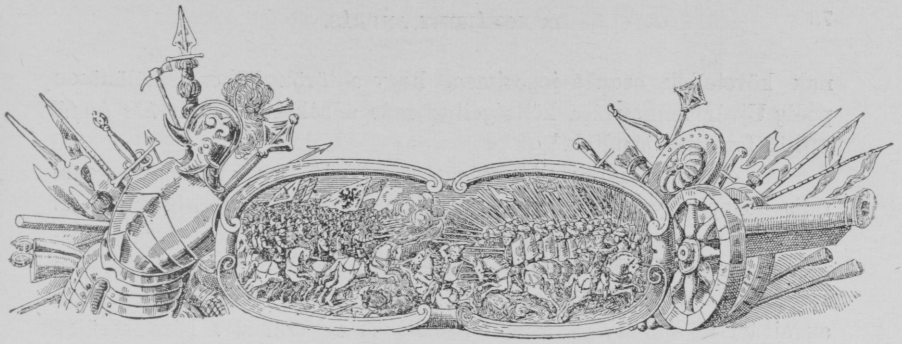

TÁRCZA.

KOHÁRY PÉTER ÉRSEKUJVÁRI KAPITÁNY LEVELEI THURZÓ GYÖRGY NÁDORHOZ. 1611—1616.

Nevezetes hires ember volt Koháry Péter a maga idejében s bár pályafutását, mint Hont vármegye jegyzője, tollforgatáson kezdé, de már a 15 éves török háború kitörésekor a győri hős, *Pálffy Miklós* zászlaja alatt vitézkedett s ugyancsak kitüntette magát *Fülek* (1593) és *Esztergom* (1595) ostrománál. A bécsi békekötés alkalmával mint királyi biztos működött, 1608-ban pedig tagja volt annak az országos küldöttségnek, mellyel Mátyás főherczeg a magyar szent koronát Prágából haza hozatta. Az érsekujvári kapitányságra — úgylátszik — Thurzó György nádor különös kívánságára nevezték ki az 1611. év elején, mikor az idegen származású, de felesége Perényi Zsófia jussán hazánkban is nagybirtokos, máskülönben jó magyarérzésű, de zenebonás természetű *Kollonits Siegfried* a dunáninneni főgenerálisságból sok üggyel-bajjal elmozdíttatván, az érsekujvári főkapitányságot kénytelen-kelletlen átengedte *Draskovics Jánosnak*. A nádornak Kollonits személye ellen alig lehetett kifogása, mert jobb vitéz embert arra a tisztségre bajosan találhatott volna, de mindenáron érvényt akart szerezni a bécsi békekötés azon rendelkezésének, hogy a magyar végvárak ezentúl született magyarokra bízassanak. Érsekujvárra nézve pedig annál is inkább ragaszkodott ehhez, mert a nagyfontosságú hely felett való dispositiót a morva rendek is maguk-

nak követelték, azon a jogczímen, hogy a török háború, különösen pedig Ujvár fenntartása költségeihez már a békekötés előtt *hét és fél millió* forinttal járultak.[1]

Az érsekujvári főkapitánysággal együtt járt az országrész generalis főkapitánysága, az alkapitányok pedig *vice generalisok* voltak. E fontos tisztséget mindenha előkelő urakra, jeles hadvezérekre bízták. A nagy Pálffy Miklós halála után Thurzó György, 1607-ben Kollonits, helyébe pedig, mint már említettük, Draskovics János lett az ujvári főkapitány. A rendes fizetett őrség száma, a bányakerületi kapitányság hadinépével együtt, békeidőben is 1000—1300 emberre rugott. Egy 1607-ben készült kimutatás szerint 300 magyar huszár, 400 hajdú, 300 német gyalog és 16 tüzér volt a várban, ezenkívül 150 huszár és 160 hajdú állott még a bányavidéki kapitányság rendelkezésére. A vár fenntartása 1610-ben, a főkapitány fizetésén kívül, havonként 3058 frtjába került az országnak. Erre a czélra fordították az esztergomi érsekség jószágaiból befolyó jövedelmet s a morva rendek hadisegélyéből 6000 frtot.[2]

Koháry Péter nehéz időkben foglalta el nagy felelősséggel járó hivatalát. A Kollonitshoz ragaszkodó vitézlő nép felzendült és nem akarta bebocsátani az új kapitányokat a várba. Thurzó György nádornak sok fáradtságába került, míg a lázongó katonákat le tudta csendesíteni. De még nagyobb baj volt ennél, hogy a zsitvatoroki béke megtartására a török ügyet se vetett, sőt szokása szerint éppen a béke idejét használta fel a hódoltság terjesztésére. Az erdélyi zavarok, a Bocskay halála után oktalanul üldözött hajdú-vitézek folyton-folyvást megújuló lázadása, Báthory Gábor fejedelem nyughatatlan természete, hódító törekvései alkalmas ürügyet szolgáltattak a basáknak és bégeknek arra, hogy a magyar dolgokba avatkozhassanak s az egymással versengő felek között örökösen szították a visszavonás és gyűlölködés tüzét. Így történt, hogy mialatt a pártosok Magyarországon és Erdélyben egymás ellen hadat kiáltván, zászlót emeltek és kardot köszörültek, azalatt a török végbeli vitézek rendre hódoltatták a falvakat, adózásra kényszerítették a föld népét, rabolták és égették a király birodalmát. Magától értetődik, hogy a magyarok sem nézték a dolgot összetett kezekkel. Eleinte csak önvédelemből ragadtak fegyvert, később a bosszú, a megtorlás vágya, a zsákmányra való kilátás mind vakmerőbbé tette őket. Nap-nap után kijártak *csatázni* a vé-

[1] Hadtörténelmi Közlemények. X. k. 108. l.
[2] U. o. VII. k. 541. l.

gekből. *Lesbe* csalták, nyílt síkon is megtámadták egymást. Sok embert levágtak, még többet fogságba hurczoltak, *meglopták* a kisebb, vagy rosszul védelmezett helyeket, csak éppen hogy várat, kastélyt ágyúval nem ostromoltak, mivel hogy ez már a *szent békességnek* nyilvánvaló megszegése lett volna.

A zsitvatoroki szerződés értelmében a hódoltságon levő falvak jövedelmét az illető falusi bírák tartoznak beszolgáltatni a török földesuraknak. A hűbéres *szpáhik* azonban rendszerint maguk jártak ki a falvakra, azt vetvén okul, hogy a bírák hamisan szolgáltatják be a jövedelmet. Tulajdonképen pedig az volt a czéljuk, hogy a népet zsarolják s a maguk birodalmát terjesszék. Az ilyen portyázás ritkán történt meg nagyobb kártétel és emberhalál nélkül. Mert a királyi várak őrsége védelmére kelt a jobbágyoknak, ellene szegült a behódolásnak, jól tudván, hogy a mely falut egyszer beírtak a *Császár könyvébe,* az örökre odaveszett. Ha a törökök jó nyereséggel jártak s a hadiszerencse nekik kedvezett, a várkapitányok hiába panaszkodtak a generalisnak, a vétkesek letagadták a dolgot s ha történetesen még is reájuk bizonyult, a basák esküdöztek, fogadkoztak, hogy példásan megbüntetik őket, titokban pedig megdicsérték, megjutalmazták a *végbeli hősöket,* hogy a hatalmas császár birodalmát terjesztették. De annál jobban lármáztak és fenyegetőztek olyankor, mikor egynéhány rabló török otthagyta a fogát. A budai basa mindjárt kész volt a Portára küldeni, hogy a magyarok megszegték a békét, a várparancsnokok *hódoltató* és *csatázó levelet* adtak a katonáknak, hogy most már szabadon kijárhatnak s alig lehetett őket szép szóval, ajándékkal lecsendesíteni.

Koháry Péter, ha a maga fejétől cselekedhetett volna, örömest kiszáll minden népével Ujvárból, hogy emberségre tanítsa a rabló törököt. 1611 október 1-én tudósítja a nádort, hogy az esztergomi török Köbölkútnál *lesre vette* a szőgyényi gyalogokot és tizenegyet levágott bennök és felpanaszolván, hogy a bék az *ispahiákat* kibocsátja a falukra, megjegyzi, hogy csak adjon rá engedelmet a nádor, majd elbánik ő az ellenséggel. (L. 2. sz. levelet.)

De Thurzó György komoly következményektől tartván, hallani sem akart erről és minden alkalommal a legszigorúbb eljárást indította a békerontó magyar vitézek ellen. Mikor az ujvári generálissághoz tartozó komáromi, váczi és szőgyényi katonák felverték a törököt, a csatázó vitézeket elfogatta és haditörvényszéket tartatván, halálra ítéltette. Koháry Péter 1612 junius 9-én jelenti a nádornak, hogy a váczi kapitány négy csatázónak a *fejét már elüttette,* a szó-

gyényi legényeket pedig Érsekujvárba hozatván, hetet közülük szintén halálra ítéltetett, de mivel a végbeliek kegyelmet kértek számukra, ő az ítélet végrehajtását a nádor további elhatározásáig felfüggesztette. Ugyanazon a napon vizsgálatot tartott és tanúkat hallgatott ki arranézve, hogy voltaképpen ki volt indítója a csatának, hova tették a zsákmányt stb. A bajba került szegény legények azt vallották, hogy a Szolnok körül bujdosóban lévő *Nagy András* hajdúgeneralis fölverésére indultak, mert azt hallották, hogy sok kincs és ezüstmarha van vele és azt szerették volna kézrekeríteni. Mert a hosszú tél és a *nagy fizetetlenség* miatt még a testi ruhájokat is el kelletett adniok, hogy magukat, szolgáikat és lovaikat táplálhassák. A pesti törökre útközben, véletlenül akadtak s a szerencse úgy fordult, hogy magukat oltalmazván, keményen megverték őket stb. (L. 4. sz. levelet és mellékleteit.)

Ilyesmi gyakran fordult elő az újvári generálissághoz tartozó komáromi, váczi, nógrádi, lévai, drégelyi, szécsényi, füleki, gyarmati stb. várak és kastélyok vitézei között és mindenkor Kohárynak gyült meg vele a baja, mert a főkapitány nem sokat gondolt a végbeli katonák ügyes-bajos dolgaival, legfeljebb ha elmaradt fizetésüket sürgette az udvarnál, a mi bizony magábanvéve is elég nagy feladat volt.

A katonák fizetetlensége volt ebben az időben is a legtöbb bajnak, nyomorúságnak, sőt veszedelemnek kiapadhatatlan forrása. A már idézett 1607. évi kimutatás szerint a bányavidéki generálisság 15 véghelyét mindössze 5655 főnyi rendes katonaság védelmezte s a várak fenntartása évenkint 310,245 frtba került, a mi abban az időben rengeteg summa pénz volt. Nem is tudták rendesen fizetni soha s évről-évre szaporodott a restantia s ahhoz képest fogyott a védőőrség száma, kiváltképpen azután, hogy a katonaság zsoldját, a hadakozó-tanács, tekintettel a törökkel kötött 20 évre szóló békére, nagy bölcsen leszállította. Kollonits alatt, a kinek magának is csaknem százezer frttal tartozott a kincstár, már annyira jutott a dolog, hogy a várak a gondviseletlenség miatt düledezni kezdtek. a katonák pedig, hogy éhen ne vesszenek, többnyire odább állottak. «*A bánya városok közül való végházak kapitányai, hadnagyai s a lovas és gyalog szolgáló vitézlő rend*» 1709 február 28-án kelt folyamodványukban keservesen panaszolják Thurzó György nádornak, hogy végső nyomorúságukban az ellenség is csufolja őket, vagy szánakozik rajtuk, mert a nagy fizetetlenség miatt *éhel és mezételenül* maradván, hűséges szolgálatuk jutalmául koldusbotra jutottak. Elkeseredésükben fe-

nyegetőznek, hogy ha ki nem elégítik őket, seregestül elhagyják a várakat s ők nem lesznek oka semminek stb.[1]

Koháry Péter alatt sem javultak, sőt bizonyos tekintetben még rosszabbodtak az állapotok. A várkapitányok 1613-ban azt jelentették neki, hogy a katonáknak nem lehet parancsolni, mert fizetetlen voltuk miatt megtagadják az engedelmességet. (6. sz. levél.)

Annakokáért gyakran kéri és sürgeti a nádort, hogy jobb gondot viseljen a végekre és a katonákra, mert már úgy elnyomorodtak, hogy fegyverüket, ruházatjukat is eladták vagy zálogba tették s inkább koldusokhoz hasonlók, mint vitéz emberekhez.

Máskülönben, a mint Koháry leveleiből értesülünk, a török katonákat is olyan rosszul fizették, hogy zsoldjuk elmaradása miatt lázongani kezdtek, megtámadták a jancsár agát, sőt 1615-ben az a hír terjedt el, hogy a budai basát meg is ölték sok fő törökkel együtt. De a porta vérbefojtotta a lázadást; a mozgalom indítóit kivégeztette, sokat megzsinóroztatott vagy a Dunába öletett. A magyar kapitányok jó szóval, igéretekkel tartották a vitézeket, a kik tűrtek, szenvedtek és sohasem került a dolog vérontásra közöttük. Kénytelenségből és szánakozásból sok mindent elnéztek és megbocsátottak nekik. Még azt is eltűrték, hogy aratás idején kijárhassanak a várból mezei munkára élelmet keresni. Még súlyosabbá tette helyzetüket az a körülmény, hogy a vármegyék, az ország végzésére való hivatkozással, nem akartak többé a végbelieknek *füvelő helyet* adni. Az volt ugyanis a régi szokás, hogy a megyék a lovaskatonáknak az illető várak közelében bizonyos réteket jelöltek ki, hogy nyáron által legelőjük, télére pedig szénájok legyen. Ehhez képest Koháry kérte a nádort, hogy a füleki, szécsényi, gyarmati és palánki lovasokat az *Ipoly mellé*, a lévaiakat, nógrádiakat, vácziakat és damasdiakat *Bars és Verebély* tájára, az ujváriakat és szőgyényieket pedig a *Nyitra és Vágfolyó* mellé rendelje, hogy így egymást értvén, szükség esetén támogatván jó módjuk lehessen a föld oltalmazásában. Mert ha egyszer a huszárok kénytelenségből szerteszét oszolnak, abból mindenkinek csak kára történik, elsősorban pedig a vármegyéknek, mert mikor az ország védelmeért insurgálni kell, bizony — úgymond — egyszeri *felülésök* is tízannyiba fog kerülni, mint a mennyit a vitézlő rend mostani nyomorúságos állapotában méltán elvárhat tőlük. (5., 7., stb. sz. levelek.)

A *gratuitus labor*, a királyi várak fenntartására szolgáló ingyen-

[1] Hadtörténelmi Közlemények, VIII. k.

munka behajtása is sok bosszúságot és vesződséget okozott neki. A megyék, a mikor csak lehetett, — különféle ürügyek alatt — menekülni igyekeztek e, bár terhes, de elkerülhetetlen kötelezettség alól, a minek az lőn a következése, hogy várfalak leomlottak, kapuk leromlottak, hidak beszakadtak, utak járhatatlanokká lettek csak azért, hogy a hatalmas urak jobbágyait nagy dolog időben közmunkára ne kényszerítsék.

De Koháry Péter hűségesen eljárt a maga tisztében és nem nyugodott addig, míg a nádor segítségével a vármegyéket úgy a fűvelés, mint az ingyenmunka dolgában engedelmességre nem szorította. A véghelyeknek és a vitézlő népnek mindenkor gondját viselte és nem a maga hasznát, hanem az ország javát nézte. Levelei arról tesznek bizonyságot, hogy erélyes, kötelességtudó, igazságszerető, sokat tapasztalt, okos és előrelátó ember volt, a ki tökéletesen rászolgált arra a bizalomra és nagyrabecsülésre, a melylyel őt a nádor és a király kitüntette. Nem volt a korabeli katonai administrátiónak olyan ága, a melyre gondját ki ne terjesztette volna, s míg a legtöbb várkapitány hatalmát és befolyását a maga érdekeinek előmozdítására, legtöbb esetben vagyonszerzésre fordította, Koháry az ország védelmét tartotta első és mindenekfelett való kötelességének. A maga fejével gondolkodott s a mit rossznak és károsnak ítélt, azt még a hatalmára és tekintélyére különben féltékeny Thurzó Györgynek is bátran megmondta.

Jellemző példát találunk erre 1614 junius 5-én kelt levelében, melyben egész tisztelettel, de határozottan megírta a nádornak, hogy minémű kára, fogyatkozása, sőt könnyen veszedelme is történhetik az országnak abból, ha megengedi a jobbágyoknak, hogy a török hódítás miatt elpusztult és lakatlanná lett országrészekbe költözködhessenek. És mikor a nádor vejének, b. Jakusith Andrásnak jobbágyai felkerekedtek, hogy megszállják a *Vértesalján* lévő puszta falukat s az Ujvárhoz és Szécsényhez tartozó emberek, a király köteles szolgái is verték a készülőt, ellene szegült a dolognak és nem bocsátotta el őket, hiába mutogatták neki a nádor patens-levelét.

A töröknek minden mozdulatáról pontosan volt értesülve, végére járt a pasák titkos szándékának és különös gondot viselt arra, hogy a hódoltság abban az állapotban maradjon, melyben a zsitvatoroki végzés hagyta. Mikor megtudta, hogy az ellenség *Szőgyény* lerontását követeli, azt állítván, hogy a kastélyt a magyarok a békekötés után két esztendővel építették, figyelmeztette Thurzót, hogy csalárdság van a dologban, mert Szőgyényt a békekötés előtt tavaszszal szállotta meg elsőben

Ilyésházy István, a zsitvatoroki szerződést pedig ugyanabban az évben, őszszel kötötték. Az Istenért is kéri a nádort, hogy akadályozza meg a dolgot, mert ha Szőgyényt lerontják, azonnal *Nyitra válik* végvárrá. Nem a magyarok vétettek — úgymond — a kötés ellen, hanem a török, mert *Zsámbokot, Vált, Érdet, Madarászt* és *Hevest* a zsitvatoroki béke után építették. (L. a 21. sz. levelet.)

Ezeknek előrebocsátása után lássuk most már a hadtörténelmi szempontból fölöttébb érdekes és tanulságos leveleket.

1.

Ujvár, 1611. augusztus 24.

«Kegyelmes Uram, az Nagyságod levelét megadák, kiből értettem az végbelieknek felveréseket, az kit szivem szerint bánok. Az Nagyságod parancsolattya szerint semmit hátra nem hagyunk az vigyázásban, és gondviselésben, csakhogy Nagyságos uram nagy fogyatkozásban vagyunk itt, sem munitiónk sem *profontiók* (így!), ha valamire kell, nem tudom, mint állják meg az véghelek. Most *Draskovitt* uram Bécsben ment, hogy mindenféle szükségeért a végházakra instálljon az deputatus uraknál. Nagyságodat is kérem, irjon az uraknak, talám anyival hamarébb értetnének valami segitséggel bennünket. Ide hirünk egyébb nincs, Nsgos uram, hanem a minémű emberink oda alá voltak, azt beszélik, hogy *Temesvárnál* az minémü török eszve gyülekezett, mind ráczostul is, nincs több három ezernél, azok is addig be nem akarnak Erdélybe menni, mig *Lippát és Jenőt* kezekhez nem adgyák. Tudom Nagyságodnál ezek bizonyosban vadnak.»

2.

1611. október 1.

«Kegyelmes Uram innét én Nagyságodnak egyéb hirt nem irhatok, hanem tegnap az esztergami török *lesre vette* a szögyéni gyalogokot *Kebelkutnál* és tizenegyet levágtak bennek. Az falukra felette igen kijárnak és kapdosnak. Irtam felőle az *Béknek,* hogy ne bocsátaná ki az *ispáhiákot* az falukra. Nám az Zsitvatoroknál való végezés szerint minden jövedelmeket az birákkal beszolgáltatjuk, de azt adgya válaszul, hogy az birákhoz ők nem hihetnek, mert hamissan adgyák be az jövedelmet és igy minden falura ki járnak. Azért ha Nagyságod reá szabadít, lesz módunk benne, hogy el tágitjuk őket. Tegnap az szögyéniek mind lovas, gyalog az kapitányokra támadtak

és nem akarnak tovább dependeálni tőlle, az mint Nagyságod mind az sereg és az kapitán leveléből megérti, kinek páriáját im Nagyságodnak oda kültem. Én ma két itt való hadnagyot oda kültem, hogy le csendesítsék őket, de ha végbe nem vihetik én magam azonnal közikbe megyek és ha egyébb nem lehet benne, hogy sem valami veszedelme történnék a végháznak, avagy az vitézlő nép között nagyobb zürzavar következzék, mig Nagyságodtól választom jó, addig egy itt való hadnagyot hagyok az helben. Azért Nagyságodat kérem, adgya tudtomra mihez tarcsuk magunkat, valamiben hagyhatom az helt azt is Nagyságodnak azonnal tudására adom.»

A levél mellékletei :

a)

Szolgálatunkat ajánljuk kegyelmednek fejenként mind lovas, gyalog. Továbbá Istentől kivánunk kegyelmednek minden kivánta jókat megadatni.

Továbbá vitézlő urunk az hatalmas Istenért kérjük Uraságodat, hogy kegyelmed megbocsásson, hogy igy kell kegyelmednek irnunk. Im mostan mit cselekedett Ornay urunk, ki eddig kapitányunk volt, kinek előtte tisztességünk semmi nem volt, *hires kurva* volt előtte nevezetünk és tisztességünk sőt mostan olyat cselekedett, hogy kiküldet harmincznégy legént Köbölkutra, mind lovassa gyalogja ott volt az esztergami béknek és ott ugy megkonczoltak, hogy négy kocsin hoztuk ki az testet, mivel hogy csak egy végből sem kergették őket ugy mint innen, sőt az törökök ugyan megizenték, ha ha reájok küld tehát bizony ők is tisztességekért meghalnak, azért az után meg ne próbáljuk, hogy őket kergessük, mert ők is reája gondolnak, de kételkedünk benne, hogy szántszándékkal vesztette szegéneket. Azért kegyelmed külgye(n) egy főembert közinkbe, ki parancsoló legyen a vitézlő nép között, mert mi semmiképen nem akarjuk kapitányunknak tartani. Azért ne legyünk mi az oka, ha valami lészen, hogy ha kegyelmed valamely főembert nem küld, sőt most, hogy szegény árvák, özvegyek sirnak, azt kiáltja szegényeknek, hogy *ugassatok ebek, ugassatok !* Mikor az rabjai el szalattak, akkor is meg fenegetett és azt monta : Kurvák, meghidgyétek hogy különben cselekedem veletek és ez után ugyan bizony megrontlak bennetek és még csak az taraczkkal sem hagyott lőtetni, kiből gyanakodunk benne, hogy szán szándékkal vesztette. Azért még is az Istenért kérjük kegyelmedet, hogy külgyön egy főembert közinkben eddig, mig emberünk megjő ő felségétől fejedelmünktől és Palatinus urunktól és ő nagyságától

Draskovith urunktól és ez alatt az mi kevesen vagyunk az bástyákról meg nem szünyünk vigyázni. Isten tartsa meg kegyelmedet sok jó egésségben. Datum in Szeögyén 26 semptembris Anno 1611.

Mi fejenként megesküttünk ezen, hogy az nagy gyalázatért ugyan nem akarjuk kapitányunknak tartani.

Szőgyéni lovas és gyalog sereg
kegyelmednek örömest szolgálnak.

Egyiptomban az sidók oly nyomoruságot nem láttak mint mi itt Ornay Tamás miatt.

b)

Szolgálatomat ajánlom kegyelmednek, mint jó akaró sógor uramnak. Adjon Isten minden kivánta jó szerencséket kegyelmednek.

Jöve hirem Köbölkútról, hogy ott volnánanak, én az hirhez képest hivattam az hadnagyot, az vajdát. Kovách Péter mondá, hogy ő öremest elmenne, ugy bocsáttam el, hogy háboruságra okot ne adgyanak. Lest hántanak volt a törököknek, ők velek sem beszéltenek, mindjárt reájok ütöttek, az mezőn fölverték őket. Voltanak 300 az törökök, ezek penig 31. vótak gyalog, 11 vesztenek; fölötte nagy beteg ágyamban vagyok, csak Isten választ dolgomban.

Anyira nekem lázzétotta az hadnagy az egész sereget, hogy reám akartanak támadni és az házból ki vonni. Nincs az utálatos szitok, az kivel az hadnagy nem szid és az többi, nem magam hasznát kerestem, látja az Isten benne, hanem az ő felsége és az szegénységét. Bocsásson kegyelmed két fő embert alá, hadd ércsék meg az dolgot, az hadnagy választotta magát, fölmegyen, kegyelmed az ő beszédének ne hidgyen és küldgye vissza kegyelmed, mert itthon nincsen az gondviselő. Kegyelmed irjon az vitézlő népnek, hiszem az én kegyelmes fejedelmem megláthatja micsoda vétkem leszen benne. Ez szándékkal volt csatája az esztergami béknek. Kérem kegyelmedet, hogy segéljen kgyd az mint lehet, látja az Ur Isten nem az végre bocsátottam ki, hogy veszedelmek legyen, az hadnagy arra vette az vitézlő népet, azon esküttenek egész seregül, hogy valaki hozzám jőne valami dologért, kővel verjék agyon. Nincsen az undok, utálatos szitok az kinek nem szid az hadnagy, még az Prædicator sem mer eljönni. Közönségesen csak egyetlen egy sem jön hozzám, kapitányoknak sem tartanak. Istenért kérem kegyelmedet, hogy viselje gongyát kgyd mennél hamarább lehet, avagy kgyd maga futamodgyék oda, csillapitsa kgyd, ki az pogánnak hirével csak netaláltán valami tör-

ténik rajtok. Isten éltesse kegyelmedet. Datum Zödény die ultima septembris anno 1611.

Kegyelmed jó akaró szolgája
Ornay Thamás.

(Mindkét levél másolatban.)

3.

1611. október 3.

Kegyelmes uram tegnap előtt irtam volt Nagyságodnak, hogy az szögyéniek támadást tettek volt az kapitányok ellen. Annak lecsendesítésére két hadnagyot kültem volt alá, az kik Isten segitségéből jó móddal megalkudtatták őket, addig hivek, szófogadók lesznek mig Nagyságod megirja mihez tarcsák magokat. Im mind az sereg s mind az kapitány levelének pariaját oda kültem Nagyságodnak. Istennek hála egyéb képen csendességben és békességben vagyunk.

A levél mellékletei:

a)

Szolgálatomat ajánlom kegyelmednek mint jó akaró sógor uramnak. Agyon Isten minden kivánta sok jókat kegyelmednek.

Hogy Bedy Mathiás uramot és Lovas Péter uramot kgd alá küldötte fölötte jó neven veszem kegyelmettül, az mint kgd eleikbe adott bőségesen eleibek atta az vitézlő népnek, mind király urunk ő felsége nevével, mind Palatinus uram ő nagysága, mind pedig kapitány urunk ő nsga nevével, jóllehet uram, hogy tennap is ennehány tizedes egy vajdával be jött volt én hozzám estve fele, de erős parancsolattal meghatta volt Kovách Ágoston, hogy senki hozzám ne jöjen, mert küvel verik agyon. Datum ex Sögyén 1. octobris Anno domini 1611.

Thomas Ornay.

b)

Szolgálatunkat ajánljuk Uram kegyelmednek, az Ur Isten adgyon sok jókat kegyelmeteknek és jó egésséget.

Továbbá jó akaró urunk nagy jó neven vettük az kegyelmed intéssét és jó akarattyát, azért mi még eddig semmiből nem ellenkeztünk kapitánságának tiszti ellen, sem kulcsot semmit el nem vettünk tőlle, sőt azonképen mint azelőtt akarunk ő kegyelmének engedelmesen szolgálnunk az mig ő felségétől és palatinus urunktól és ő nagyságától Draskovit urunktól követünk meg nem jő és az még onnan választunk jő és azhoz tartjuk magunkat, az kgd jó intésére min-

denb(e) örömest szolgálunk. Isten tarcsa meg kegyelmeteket nagy jó egésségben. Datum Sződény 2 die oktobris Anno 1611.

Kegyelmednek örömest szolgál sződéni
lovas gyalog sereg fejenként.

(Másolat.)

4.

1612. junius 9.

Az Nagyságod parancsolattya szerint én váczi kapitány uramtól az megfogott csatázó katonákat kezemhez kértem, de arra énnekem azt felelte, hogy azután, hogy Nsgod énnekem azon dologról irt, ismég azt parancsolta, hogy ugyanott Váczon tétessen törvént reájok és ugyanott exequáltassa is. Azért énnekem azt írja, hogy azoknak négyének *elüttette az fejét,* az kit Nsgod az maga leveléből is megért. Ugyanazon csatázókból kültek Szögyénből kezemhez hetet, az kik ugyan fizetésen voltak Szögyénben, azokra tegnap tétettem törvént, elegedendő törvénytevőket mind az végházakból és az vármegyéről egyben gyüjtvén. Azért az törvény azoknak is fejeket elítélte és az Nsgod parancsolattya szerint én exequáltatom is, de az végbeliek instállának, hogy mig Nagyságodat requirálják *pro gratia* ezeknek az executióját deferálljam, prætendálván nemesi conditiokot. Hogy azért ez mostani fizetetlenséghez képest ne exacrebálljam ököt az Nsgod resolutiójáig, kivánságokra abban hadtam és Nagyságodtól várok. Mindazonáltal az hites biró által examináltattam őket azon dologról és az mint vallottak im Nsgodnak páriáját oda kültem.

Maximilian herczeg urunk parancsolja, hogy azon az csatán nyert lovakot és marhát egyben szedessem, mert az budai passa satisfactiót kiván az kárért, én elirtam az kapitány uraimnak. Szükséges volna kegyelmes Uram ezen dologról az Nsgod parancsolattya az végbeliekre, annyival diligentiusban ki keresnék.

Most Istennek hála, ide semmi gonosz hireink nincsenek, hanem az *Dom Pyr* (így !) fegyveressi Szent Györgyből és Bazinból ismég ide alá tértenek és hétfőre Tardos Keddire várják, erre akarnák az Komáromi révre őket hozni, igen lassan járnak és elég kártétellel.

A levélhez van mellékelve az alább következő tanúkihallgatási jegyzőkönyv :

Anno 1612 9 die Junii.

A szőgyéni legényeket examináltatta Capitány uram kiket Szőgyénből ide hoztanak a törökek felverésért, az *utrumja* ez :

1. Ha az Capitányoknak volt e hirével és ha ő akarattyából mentek é el csataképpen arra az útra?

2. Kicsoda inditotta erre őket, ki volt előttek járó, hova valók és kik voltanak és mennyin?

3. Az lovakat és egyébb féle nyert marhákat hová tettenek és kiknek atták?

4. Mi okból indultanak arra és micsoda szükségek vitte arra őket, hogy felverjék az törököket?

Első *Kartály Pál* Orné Tamás seregében *equo 2* (t. i. hogy két lóval szólgáló vitéz volt).

Az első *utrumra* azt mondgya, hogy nem volt az kapitánynak hirivel mikor ő elment és nem is *kérezzet* tőlle.

Az másik utrumra azt mondgya: Inditója annak az utnak Varga Tamás és Csepregh János,

Ugyanazok voltanak az 60. gyalognak is előtte, kik akkor velek voltanak, az lovasok előtt Fábián Benedek és Kys János volt komáromiak, Váczi Eötves István az harmadik.

Az harmadik utrumra azt mongya, hogy ugyanott az helyen *Bicskénél* magok között *kótyavetyére* hántanak mindent és jutott belőle fl 3. minden személyre. Az aga lovát Tősér György vette volt meg ugyan ott pro fl. 70. akkor.

Az negyedik utrumra azt mondgya, hogy fő oka annak az ő indulattyoknak az volt és azért vittenek gyalogokat is velek, hogy hallották volt, hogy *Nagy András*[1] Szolnokhoz közel egy Ácsi nevü faluban volna és arra akartanak menni és hogy mentenek utokban találtak egynéhány rendbeli törököket, de ők nem bántották, hanem ezek az pesti törökök verték fel ezeket elsőben és kettőt el is fogtanak közüllek. Annak utánna maguk oltalmában az szerencse ugy fordult nekiek és ugy verték fel őket az pestieket. Más okát mondgya az *nagy fizetetlenségnek* és az nagy hosszu télnek miatta, magoknak és szolgájoknak, lovoknak táplásáért az testi ruhájokat is el kölletett adni, hanem az mit kaphattak volna Nagy Andrástul azzal táplálták volna magokat. Mert egy gyöngyösi ember nekik hirét hozta volt, hogy nagy sok kincs és egyéb ezüst marha vagyon Nagy Andrásnál és egy átallyában arra akartanak menni; az komáromiak, az kiket megneveztenek oda föl, azok izentenek nekik, hogy hallották Nagy Andrást, hogy Szolnoknál volna és ugy indultak volt reájok stb. stb.

Kihallgatták még *Adonyi Istvánt, Bényi Miklóst, Turán Kele-*

[1] A bujdosóban levő hajdú-generális.

ment. Móré Lászlót, Bán Gergelyt és *Szentös Jánost*, a kik mindenben megerősítették a *Kartaly Pál* vallomását, hogy t. i. Nagy Andrásra akartak támadni és a komáromi vitézek voltak a dolog indítói, továbbá, hogy a pesti törökök verték fel őket útközben és csak maguk oltalmáért fogták keményebben a dolgot.

(Másolat.)

5.

1612 julius 13.

«Kegyelmes uram az minémü ezüst tála Nagyságodnak Bécsben elveszett volt és az kikre vallott az a gyalog, az ki elhozta, hogy kiknek atta mind Komáromban és Nyitrára irtam, mi választott tettek felölle im Nagyságodnak in specie oda kültem.[1] Ugy veszem eszemben, hogy Nagyságod is levele által meg találta volt őket. Az mi pediglen az itt való Eötves János dolgát illeti, az az komáromi sokadalomban nilván vett 17. latot benne, de nem tudván, hogy lopott marha legyen, ez az ezüstet fel munkállotta, de mást adott érette, az kit im Nagyságodnak Paxy uramtól meg is kültem.

Ez napokban ez itt való udvarbirája Cardinal uram ő nagyságának[2] reám panaszolkodott, hogy az ő nsga jószágára küldvén fogatom, rabságban tartom ő nsga jobbágyit, arról az dologról Nagyságodat igy informálhatom. Ez elmult napokban, ithon nem létemben Farkas Pálnak egy lovas legénye, az ki Cardinal uram jobbágya fia, itt ben egy hellen vagdalta meg Draskovitt uram ő nsga trombitássát. Az mely hadnagyot magam helében itt hadtam volt akkor, az megfogatta, s azonban azon legénnek az apja jött be és ugyanazon hadnagynak kezéből fejéig kezességen kivette. Ezen kezesség alatt most füveléskor azon legén eszve csoportozott egynehanyad magával és az komáromi uton fosztotta, tolvajlotta az embereket. Ki egy imegben s ki mint jött hozzám, ki kellett küldenem és majd negyed napig voltak utánnok, az többit megfogdostattam, csak azt nem kaphatták az ki feje volt az latorságnak, ugymint az felől megnevezett Cardinal Uram jobbágya fiát, az kiért az apja az előtt volt kezes. Én az kezest készerítettem, hogy előállassa a fiát, az az jobbágy az másik fiát behozta és maga helében itt hadta az fogságban. Az megtolvajlott emberek készeritettek, hogy ő nekiek eleget tétessek az ő károkról. Törvényt tétettem az megfogott legényekre. Azok közül

[1] Nincs a levélhez mellékelve.

[2] Forgách Ferenczről van szó, a ki mint esztergomi érsek az érsekujvári uradalom földesura volt.

egyiket kerékre itélték, aznak pedig az ki itt kezekben maradt azt hozta a törvény, hogy ha 15. Napra az báttyát elő nem állíthattya az díját tegye le és arrul az megkárositott emberek elégéttessenek meg. Ebben vagyon kegyelmes Uram az dolog. Én ezért ez törvény szerint elbocsáttattam. Kegyelmes Uram Nsgod azért tart itt bennünket, hogy efféle latroknak ne kedvezzünk, mert szabad uton sem járhatnának békével az emberek.

Továbbá kegyelmes uram az esztergami vicze ispán uram az füvelés dolgából el végezte volt az szőgyéni katonákkal, hogy csak reájok ki ne szálljon minden lovasra két kaszásra való füvet adnak nekiek, limitálván az birákra. Azután azt ismég megmáslotta vice ispán uram és az kaszások helett kész pénzzel egy egy forinttal kinálta őket, ez idő alatt ideje is elmult a kaszállásnak és immár az katonáknak sem pénzek sem szénájok, mert az pénzt nem akarják megadni nekik, az kit ki is szedtek maguk között. Engemet futnak az katonák felőle. Én alázatosan kérem Nagyságodat, parancsolja meg Nsgod, tarcsa magát vice ispán uram ahoz az mit egyszer velek concludalt. Csak Nsgodnak szereznek efféle dologgal bontást, mert ha ezek most valamivel ugymint széna dolgából meg nem segítenék az szőgyénieket, azoknak kegyelmes uram semmi módgyok nincs az széna takarásban, télre is ki kell az szegénységre szorulniok.

Mit irjon az váczi vice kapitán, im Nsgodnak az pariáját oda kültem.[1] Tudom Nsgodnál ezek nilvábban constálnak, de ide köz hirrel azt beszélik, hogy Lengyelországban megverték volna a töreket».

6.

Ujvár, 1613 május 5.

«Az végbeliekre az Nagyságod leveleit az hatvaniaknak lovokról és azon csatázókról én megkültem, magam is irtam de sem lovokban sem az csatázókban csak egyet sem hoztak elő, mi végre cselekeszik nem tudhatom. Immár Nsgod lássa mit cselekeszik velek. Volt itt Somogyi Mátyás nállam és némely kapitányok is, az kik ugyan protestáltak, hogy ha kivántatik és nem szolgálhatnak, okai ne legyenek, mert az nagy fizetetlenség miatt vitézlő népnek parancsolni is ha akarnak szovokat nem fogadgyák. Ezt kegyelmes uram én odafel is megirtam ő felségének. Nagyságod lássa, ha valami zür zavar támad Nsgtok nekünk ne imputállja, mert elég idején mindenekről tu-

[1] Ez nincs mellékelve.

dósítottuk Nsgtokat. Minthogy az hatvani csatázókban megnem foghattak, az mely katonák Bene András levelével ez őszszel csatáztak azokat ide czitáltattam volt és tegnap előtt volt törvények. Az gyarmati vice kapitán ki tisztula belőle, mert nem ő akarattyából mentek el. Hanem az törvény Bene Andrást sullositá meg és azokat is az katonákat az kik oda voltak. Az katonákot hármat megfogattam bennök, az többit proscribálták. Bene Andráshoz nem nyulhattam, minthogy nemes ember, azzal is excipiála, hogy ha Nsgod vagy más ez dologért őtet prosequalni akarja, vagyon kompetens birája és megfelel, ez immár Nsgodon áll mit akar mind vele s mind az fogott katonákkal cselekedni, Nsgod adgya tudásomra. Továbbá kegyelmes uram Nsgodtól bocsánatot várok, hogy az hódoltság dolgáról enniszer bántom levelemmel Nsgodat, látom az szeginséget, az napról napra való nagyobb inséget és nyomoruságot. Az török annyira rettekteti, hogy immár sokan pusztán hadták falujokat, egyszersmind hatvan-hetven levelet is kiküldenek reájok, a mellett minthogy közelebb is vadnak Esztergamhoz ki csatáznak reájok. Ez elmult Pénteken is Kemenczénél leskedvén Szőgyéni Farkasra találtak az ki Nsgod szolgája is volt és itt való katona, azt levákták. Ugyanazon kemenczeiek minémű irást hoztak Cardinal uram ő nagyságától reám im Nsgodnak in specie felkültem, én még ez ideig senkit be nem engedtem hódolni az Nsgod parancsolattya szerint. Nsgod találjon módot benne mit kell cselekednünk, mert ezek az törökök ki nógrádi béknek, agának etc. ki drégelinek irja magát, holott Istennek hála most azokban nem békek hanem keresztyén kapitányok laknak és birják. Azért mindenekből Nsgodtól várok. Nsgodat kérem ezen Cardinal uram ő nsga irását külgye is még vissza.»

Utóiratban, külön ív papiroson:

«P. S. Ez dologról is kelleték Nsgodat tudósitanom. Történt ez napokban ilyen dolog itt, hogy az itt való mives népnek egy része titkon praktikálván az itt való Cardinal uram ő nsga udvar birájával. Ő felsége alól el akartak állani és nem az kapitántól, hanem az udvarbirótól akartak dependealni, az ki soha az előtt, még az mikor Nsgod birta is ezt az helt, nem volt és hogy Ő felsége és Nsgod engemet ide beállapitott is mind akkor s' mind az mai napig az kapitántól hallgattak. Én azért azt eszemben vevén, azokat mind megfogdostattam és vasban verettem, tegnapelőtt pediglen mind Nitra, Komárom és egyéb vármegyékből, Győrből és főhelyekből törvényt láttattam reájok és az törvény mind marhájokat, fejeket elitélte. Vélem, hogy talám Nsgodat requirálják felőle mert itt is Nsgodra

apelláltak, az kit én is akarok, azért akartam és készeritettem Nsgodnak tudására adnom, hogy Nsgod informatus lévén, tudgya magát resolválni affélékhez, az kik az ő felsége jobbágyi és ez helhez hitesek lévén, illen változást akartak tenni ez hellen. Kegyelmes Uram én az ő szolgálatjokon nem kapok tudgya Nsgod, de micsoda fővel merném azt én megengedni ő felsége és Nsgod akarattya és parancsolattya nélkül illyen fő végházában ő felségének, az kinek példájával az több végházak is élnek. Ha ő felsége és Nsgod parancsolja nem csak azokat odaengedni, de valamely órában ő felsége és Nsgod parancsolja az kulcsat is annak adom, az kinek hadgya ő felsége és Nsgod. Kegyelmes uram énnekem Nsgodban annyi bizodalmam vagyon, minthogy Nsgod akarattyából köteleztettem ide is magamot, hogy minek előtte valami gyalázat következzék rajtam, inkább idején, tisztességesen meg ment Nságtok innét. Én kegyelmes Uram Cardinal uram ő nagyságára ebből nem panaszolkodhatom, mert talán ő Nságának ez hirével sincs, mert ha ő nsga az maga jurisdictióját akarja apprehendálni, tudom oly okos ur, hogy azt jó móddal és ő felsége akarattyából cselekedné.»

7.

1613 május 6.

«Kegyelmes Uram ez dologról kelleték Nagyságodat levelemmel megtalálnom, mivel hogy az török ugy fenyegetőzik az hódolatlan szeginségre, hogy bátorságosból lehessünk és szükségnek idején szolgálhassunk, találtam volt meg az Nitra vármegyét, hogy itt közel deputálljanak füvelő helt, hogy együtt tarthassam az vitézlő népet, de igen könyü választtal bocsáták el emberinköt, azt üzenték, hogy országul végezték, hogy füvelést ne adgyanak, ahoz képest Cardinal urunk ő nsga is azt mongya, hogy ő nsgának is szolgál az ország végezésse és ő nsga sem terhelheti és nyomorithatja az maga jószágát. Ngos uram, az hol tavaly füveltek ott most immár nem bátorságos, mert ha az ellenség az szeginyleginyek lovait el vinné, akkor volna aztán minden módgya az rablásban és az maga akarattya véghez vitelében, mert az gyaloggal lassan oltalmazhatnánk az földet. Az Isten kitől oltalmazzon, ha most olyan kárban esnének, ily fogyatkozott állapottal Isten tudgya mikorra szerezhetnének lovakat, csak az Tiszán tul való kárvallás is most is eléggé megtetczik rajtuk. Ha pedig kiki magának szerez szabadgyában füvelést, csak Isten tudgya, ki hová oszol köztek, ugy is nem szolgálhatnak sőt Isten tudgya mikorra hozhatnánk be ismég helére őket. Az mostani üdőhez képest

nekem kegyelmes uram az tetczenék, hogy az ellenség előtt is láttatnék hogy vagyon módunk az föld oltalmazásában, hogy az *filekiet, szécsényieket, gyarmatiakat* és *palánkiakat* rendelné Nsgod az Ipoly mellé; az *lévaiakat, nógrádiakat, vácziakat* és *damasdiakat* az *verebélyiekkel* Bars és Verebély táján; az *ujváriakat* és *szőgyénieket* ide Ujvár mellé az Nitra és Vág mellé és igy egymás értelméből mind az végházak oltalma, az *keletek* (=átkelők, gázlók) és *révek* és az föld népe őrzése jó móddal lehetne. Nságod ebben némelynek akaratyát nem nézheti, hanem az közönséges jót. Az kikre és az mely vármegyékre nem esnék az füvelés, illen fogyatkozott állapottyában lennének valamely kevés segítséggel az vitézlő népnek, mert ha az vitézlő nép el oszol, félő, hogy sok károkkal az magok oltalmára az vármegyéknek insurgálni kell és csak egyszer való felülések is tiz anyiban fog állani, az kivel most jó rendben megoltalmazhatnák magokat és az vitézlő népet is magokhoz köteleznék, az ki most minémő keseredett állapottal vagyon az fizetetlenség miatt, Nsgodnál nilván vagyon. Nagyságodat kérem adgya tudássomra, mihez tarcsuk magunkat, mert szénájok, zabjok elfogyott, immár sokáig benn őket nem tartóztathatjuk. Az *Betthlem Gábornak* szóló levelet az Nsgod parancsolattya szerint bekültem.»

8.

1613 május 10.

«Az Nagyságod parancsolattya szerint én az esztergami béknek bizonyos emberim által megkültem az Nsgod levelét, de azokat be sem bocsátta az várban, azt üzente, hogy ha őket comáromi várban be nem bocsátják, ő sem bocsát be senkit, hanem az levelet bekéretvén az minémü választ adott, im Nsgodnak magam levelében includálván oda kültem.[1] Én Nsgos uram megolvastam, akarván érteni mégis szándékáról, Nsgod egyébre ne tulajdonitsa, azért kegyelmes Uram, ha az Nsgod levele, az kit az passának irt Nsgod meg nem tartóztattja, azon vadnak, hogy valami kárt tegyenek. Az Nsgod leveleit az füvelés dolgában én elküldeztem az vármegyékre, ha semmit nem cselekesznek higye Nsgod el oszol az lovashad, immár is sok fenyegetéssel tartóztatom őket» stb. stb.

[1] Nincs mellékelve.

10.

1613 augusztus 5.

«Az Nsgd parancsolatya szerént az váczi vicze kapitánnal az Nsgod levelét az Passa Tihajának megkültem és im az minémö válaszstot hoztanak Nsgodtok magam levelemben includálván oda kültem. Hirt egyebet innét Nagyságodnak nem irhatok, hanem azt irják, hogy az törökség nagyobb részére mind Erdély felé takarózik. Az budai passa mig el jő, addig az bosznai passát mongyák, hogy jő helében, de mongyák, hogy népet is hoz magával. Ide az török nem szünik az szegénségnek kártételtétől, tegnap is az tesmagiaknak, egegyieknek és ságiaknak többet kétszáz számu marhánál hajtottak el» stb. stb.

11.

1613 augusztus 23.

«Irtam vala Nagyságodnak az bosznai passa feljövetele felől. Azért most megint hirem érkezett, hogy óránként Budára várják és hogy immár eleiben is készültek volna az budaiak. Itt az esztergami bég peniglen mindenütt az falukra, városokra parancsolatokat küldött ki, hogy hidnak való fát sietséggel horgyanak, azt hirdetik, hogy Esztergamnál csinálnak az Dunán által hidat. Kegyelmes uram, én mind azt tartom, hogy ezek mind azért fenegetnek bennünket, hogy Erdélre segitséget innét ne adhassanak, hanem reájok legyen innét vigyázásunk, mert azt is hallom, hogy az végekből hol ötven lovas, hol töb takarotton takarozzik alá. Egyéb hireim az kik vadnak Kovách Boldisár uram levelének páriájából Nsgod megérti» stb.»

Utóiratban.

«Kegyelmes uram immár ez levelet megirtam vala, hogy érkezék *Ornay Tamás* uram levele, kiben azt irja, hogy az passa beérkezett volna Budára és hogy feles török és tatár jött volna vele, ha bizonyos hirem jön Nsgodnak azonnal tudására adom, de igen szükséges volna az népet insurgáltatni az kit Nsgod a vármegyékkel végezett, mert féltem, hogy valami kárba hozzák az szegénséget.»

Mellékelve Kovács Boldizsárnak Koháry Péterhez küldött levele Palánka, 1613 aug. 8.

«Az kegyelmed levelét ez estve ugy mint 6 órakor adák meg, mellet kgd ir, az kik hir nélkül be hódoltak az faluk, azért én megfogattam bennek, ugymint tesmagiakot, ságiakot, melyeket én kegyelmednek az posztó alá való szekerekkel felküldem Ujvárra. Bizon

anyira neki adták az hódolásnak, azt mongyák, hogy jobb minden faluból két embereket elvesztetni, hogy sem ők be ne hódolnának és magokat elraboltatnák. Az mint kegyelmednek irtam vala, az hontiaknak, hogy marhájokat az puszta határról, tehén barmokat, borjujokat el hajtották lopva, ugy mint reggel nyolcz órakor, egész Dersenektől (így !) mind nappal hajtották az nagy erős erdőkön, ők sem vették eszekben, hanem estve éjöl ugy jöttek volt hirt adni, de akkor immár hogy lőttettem Szalka felé voltak a barommal. Mentek volt le Esztergamra, az barom kiváltására, hogy kiválthatnák az töröktől, az iszpáhiáknak semmi hire sem volt benne, ott sem lakik, hanem Pesten az nógrádi olajbék az urok semmiképen négy-négy forintnál különben nem akarják kiadni szegényeknek.

Im oda kültem kegyelmedhez az honti András birót az honti bíróval együtt ezek még nem hódoltak, az miket hallottak mit beszél Ibrahim aga, mivelhogy ott volt török császárnál az portán, mivelhogy az császár ő felsége követe adott volna szabadságot török császárnak, *hogy valami az előtt török császárnak hódolt most is hódollyon,* rut, utálatosképen *magyar turiszna hitüknek* szitták szegényeket. Ibrahim aga az vezérnél volt, most Esztergomban *olajbékséget* adtak nekie, azt beszéllette, hogy az vezér az *csatázó levelet* kiatta volna, hogy az csatázás szabad legyen. Kegyelmed beszélgessen velek, kgdet valamiből megtalállyák az barmok kiváltásában kgd legyen minden segétséggel, szólana az urnak, avagy ottan kgd irna az Hont vármegyének, avagy csak az Ispánnak, hogy az ország végezése szerint jöjjenek reá, csinálják meg az palánkot, mert egy felől mind ledől, kitől Isten oltalmazzon, ha valami indul, bizon nem tudhatom hogy köll embernek megmaradni benne.»

12.

1613 augusztus 24.

«Megirtam vala Nagyságodnak az előtt is, hogy az bosznai passa be érkezett Budára. Azért esmég hirem érkezett bizonyosan, hogy az hadat Erdély felé bocsátta, ő maga peniglen két avagy három század magával itt maradott Budán. Az török ugyan nem áll meg az rablástul. Tegnap az turiaknak és rakonczaiaknak minden marhájokat elhajtotta, voltak ezeren itt kin, két helen volt *lesek.* Ibrahim aga, az kinek az olajbékséget atták, fejét kötötte arra az vezérnek, hogy Karácsonyig egész Bányákig és Ghimesallyáig meg hódoltattja. Ezek az törökök, az kik most rablani voltak, mind föl s' mind alá az

Ipolon tul mentek, innét kegyelmes uram azoknak bizon mi nem segíthetünk. Az mely lovasokat Nsgod fogadott jó volna, hogy Nsgod *Palánkba, Verebélre* és *Lévára* szállitaná őket, még is egymás értelméből segitenénk szegényeket az mig Nsgod elvégezi dolgokat. Ezen órában jött ki az esztergami bék dobossa és azt mongya, hogy szemmel látta, hogy a bosznai passa hadát Erdél felé bocsátták és hogy lehettek három ezeren. Azt is beszéli, hogy az féle rablásból az béknek semmi részt nem adnak, hanem minap attak három lovat neki, beszéli azt is, hogy hallotta, *hogy Bethlem Gábor megholt volna.* Azt is mongya, hogy Esztergam várának az város felől nagy darab kü fala dőlt le, inkább hiszem az mely fát hordatnak az névvel hogy hidat csinálnak, hogy azt fogják vele épiteni, mert se Budán se alább hidhoz való hajójok nincsen. Ők keményen épitik az ő végházjokat és napról napra erősitik, nem ugy mint mi még az kevés *gratuitus labort* is (= a várakhoz való ingyen munka) az kit országul el végeztek nem praestáltatjuk, az mihez keztünk is, az is félbe marad, se ő felsége se Nsgod énnekem ne imputálja se az én gondviseletlenségemnek. mert én örömest fárattam és gondot viseltem, de az mikor nem volt kezemnél semmi, Nsgod itélheti, mit cselekethettem» stb. stb.

9.

1613 september 30.

«Az minémü hireim érkeztek ma virradóra, im Nagyságodnak az szőgyéni kapitán levelét in specie oda kültem[1] vélem azt, hogy az bosznai passa jött be Esztergamra. Vigyáztatunk és valami hirem jő Nsgodat azonnal tudóssitom felőlle. Az is bizonyos kegyelmes uram hogy töb palánkfát 1500 hordottak Visegrádhoz, mi szándékjok, bizonyosan nem érthettük. Az török megint elkezte az kin való csavargást, mind *Szőgyénben* és *Palánkban* segítséget kérnek. Ez kevés népet ha elszaggatom, az földet is, az kire igen fenyegetőzik az török, nem tudom kivel oltalmazzuk, ha Nsgod az katonákban megmustrált volna, igen szükséges volna, ha nem többet, valami száz lovast Palánkhoz küldeni és Szőgyénben is. Valamikor Nsgod Komárom felé akarna indulni egy éjjel ide fel érkezhetnének. Az is futamodott ide hirül, hogy *Báthory Gábor* ismég ujonnan zászlót és botot vett fel az török császártól, Nsgodnál ezek nyilvábban vannak. Im egy *pribék*

[1] Ornay Tamás 1613 szeptember 29-én röviden tudósítja Kohárytot, hogy estefelé Budáról sok török jött ki Szőgyény felé.

gyermek jött ki Esztergamból Sz. Tamáshegyéről, Nsgodnak oda kültem, de keveset tud mondani. Váczról és Palánkból hoztak Nagyságodnak leveleket, kit im includálva oda kültem Nsgodnak.»

a)

Kivonat Sárközi Joó Máté váczi viczekapitánynak Thurzó nádorhoz 1613 szeptember 28-án irott leveléből.

«. . . egy emberünk érkezett onnan alól, ki bizonyosan beszéli, hogy az minémü passát az budai pasaságra fölválasztottanak volt, az minden népével egyetemben az *Bethlehem Gábor* mellé ment segitségre, hanem az ki egri pasa volt, Ibrahim pasának nevezik, az jön föl. Azt hirlelik, hogy mátul fogván nyolczad napig itt leszen Budán és mihelen érkezik próbál valamely felé stb. Végezetre azt irhatom Nagyságodnak, hogy Esztergamban bocsáttam volt egy emberünket be *hallgatózni*. Az fő agák mintegy huszon öszve gyülekeztenek, az embert nem vötték eszekben, hogy törökül értsen. Kezdették egymásnak beszélleni, hogy lám az várhoz közel vannak az kertek, rakoddgyunk belé, mikor az kaput megnyityák az nép között tóduljunk neki, bemehetünk, az mingyárást miénk leszen. Azt nem tudhattyuk Nagyságos uram melyik helyre vagyon szándékjok, palánkfát is másfél ezer szálat hordattanak ide Visegrádhoz, mindazáltal bocsáttam emberünket Szeged felé is, hogy Erdély felől is értekezzenek, tudásunkra adgyák, Tolna felé is bocsáttam, hogy ha az passának jövetelét hallják tudásunkra adgyák.»

b)

Kovács Boldizsár palánki kapitány 1613 szeptember 28-a tudósitja a nádort, hogy az esztergomi török szüntelenül rabolja az Ipoly mentét, 100 lovasra és 100 gyalogra volna szüksége, hogy az ellenséget *megtánczoltathassa*. A szegénylegények nagy fizetetlenségük miatt nyomtatásra, cséplésre kijárnak a várból, hogy magukat táplálhassák.

«Ez előtt negyed nappal bocsáttam vala ki 25 legént *leselni* és azon éjjel volt 500 lovas török és 200 gyalog, az ki ide szintén az Palánk mellett való szegénségre akart kijönni és éjjel *Perőcsénnél* az gyalogim hozzájok lövöldöztenek egy berkesből, az törökben 6 sebes esett, egy meghalt és lovakban is elhullott és ez okon tértenek meg s szándékjokat véghez nem vihették.» Végre panaszkodik, hogy *Drégely* várának kőfala sok helyen leomlott, a kapuja is leromlott,

de a nemes vármegye nem akarja épiteni, sokallja és *nehezteli* a dolgot etc.

(Mindkettő eredetiben van csatolva Koháry Péternek Thurzó nádorhoz küldött levelében.)

13.

1613 deczember 22.

«Megirtam vala Nagyságodnak az töröknek szándékját, hogy az ünnepek alatt vagyon valamely derekas dologra szándéka, az kiben most igen jó alkalmatossága vagyon, mert az Duna is az erős üdőkkel be áll és minden vizek által fagytak. Nagyságodnak azért bizonyosan irhatom, hogy az elmult cseterteken az bosznai passa tefdertihajával Esztergamra jött és ugy mint tegnap estére az kincstartót is várják. Vagyon oly hirünk is, hogy az császár adaját akarják feljebb verni, az kin az szegénység nagy zugolódásban vagyon. Mi pedig ismét azon vélekedésben vagyunk, hogy csak értvén Nigronnak, Sefer basával való feljövetelit, sietnek hogy az ujonnan titkon behódolt falukat az *Császár könyvében* beirják és adózó jobbággyá tegyék és hogy ha azután Nsgod ő felségével az hódoltság felől valami tractatusban indul is, azokat ugyan oda engedgye ő felsége és Nsgod. Ahhoz képest én mind az egész véghelyi kapitányoknak ő felsége és Nsgod nevével ugy irtam, hogy ha hivatják is az birákat, be ne bocsássák, inkább álljanak egy kevés ideig félre, mert Nsgod és ő felsége inkább akarja, hogy porrá legyenek, hogy sem azt megengedgye. Igen jó volna kegyelmes uram, ha Nsgod parancsolna az bányavárasoknak és az előtt való vármegyéknek, hogy valami puskásokkal erősitsék meg Batth, Léva és Verebély tájat, mint hogy most az nagy havak miatt csak az töréssen kel járni és szélel nem csavaroghat, az gyalogság is alkalmas oltalommal lehet és az lovasnál könyebben is vigyázhat.»

14.

1614 február 1.

«Az Nsgod levelét megadák, kiben Nsgod parancsolja, hogy Nsgodnak azonnal megirjam és tudtára adgyam, ki hozta legyen az *Skender* passa levelét. Én hozzám ide kegyelmes uram Váczról külték, Zádori András, ezen levéllel, az mit im Nsgodnak in specie oda kültem.[1] Vélem azért, hogy talán ugyan *Nigron*[2] szolgájától üzentek

[1] Nincs mellékelve.

[2] A konstantinápolyi követ.

Nsgodnak . . . Im azért én azonnal ismég Váczra irtam Dóczy uramnak felőle etc. Hirt Nsgodnak most semmi bizonyost nem irhatok, hanem most az budai kincstartó az szegénségnek az császár adaját minden füstre feljebb verte, az kit igen neheztel az szeginség és most oda mentek Budára, az esztergami ispaják is velek, ha el nem végezhetik dolgokat, Nsgodat fogják megtalálni rólla.»

15.

1614 márczius 9.

«Az mely török levelet Nsgodnak Váczról felkültek volt az Nsgod parancsolatja szerint én azonnal irtam oda alá, hogy ki hozta volna azon levelet. Tudom, hogy eddig Nsgodnak Dóczy István uram megirta, de énnekem ennél egyéb választ nem irt, hanem im az mint Nsgod az includált czédulából megérti. Hireink most semmi egyebek nincsenek, hanem az uj Szefer passát holnapra várják be Budára, mongyák hogy valami tatár is vagyon vele, az kiket az végházakra akarnak oszlatni.»

Dóczy István váczi kapitánynak Koháry Péter levelében emlitett és ahhoz mellékelt czédulája így szól:

«P. S. Az mely levelet Iskender passa felküldött Palatinus uramnak még semmi választ reá nem jött, engemet peniglen fölötte igen erőltet Czikani aga felőle, hogy az mely követ Budára hozta az levelet, hogy az fel nem vitte, mert szóval is izent Iskender a követtől, az szolgája azt mondotta, hogy egyebet nem izent, hanem ő nsgával akarna barátkozni, és hogy az országban az békesség megmaradható lenne, azt is monta Czikani aga, hogy ő maga is örömest fel jött volna az levéllel, de nem eresztették fel az budai törekök, az békességet is bezek ők meg akarnák tartani, csak őket ne bántanák.»

16.

1614 márczius 24.

«Arról is kelleték Nagyságodat ez alázatos levelemmel megtalálnom, mivel hogy *Dóczy István* uram az váczi kapitányságot elhagyja, öcsém *Beniczky Ferencz* uram instált, császár urunk ő felségénél azon tisztért. Kérem alázatosan Nsgodat, legyen tekinteti Nsgodnak ifjuságától fogva Nságodnak hiv és szeretetből való szolgálatjára, legyen Nsgod jó akarattal, segitséggel és oltalommal neki. Nsgodnak jó hirére, nevére leszen, hogy az Nsgod mellett fel nevelt szolgákból

lesznek az kik mind ő felségének és hazájoknak tudnak szolgálni. Nsgod esmeri, hogy elég ember arra az tisztre. Az mely Nsgod kegyelmes jó akarattyát mind én velem együtt teljes életünkben meg igyekezünk szolgálni. Hireink most semmi olyasok nincsenek. Miólta az uj passa bejött azulta csendességben vadnak az szomszédok is.»

17.

1614 junius 1.

«Tudom, hogy eddig Nagyságodnak hirével vagyon Nigron és az török követek felmentek, nilván hirdetik, hogy az frigy különben meg nem marad, hanem ha Erdélynek békét hagy császár urunk, Lippát, Jenőt övéknek tartják, reá is mennek, az szándékjok, ide is Budához akarnak valami őrző töröket szállítani. Ez napokban az vadkertieket megrablották, le is vágtak bennek. Irtunk volt az passának érettek, mert másutt is estek kapdosások, erőssen ajánlja magát, hogy felkeresteti s' megadatja marhájokat és meg is bünteti őket, az miben marad azután a dolog, Nsgodat mindenből tudósitom. Az Morvából ide való épületre rendeltetett pénz igen elkésék és itt sok nagy épületeket akarnak kezdeni mindenfele ez kevés vármegyétől adott pénzt ságba kötjük (?) s' azzal keveset érünk, mert még az tavaliban is ft 600 többet nem præstáltak, az harmadévíben is vagyon restantia oda hátra.»

18.

1614 junius 5.

«Nagyságodat ez dologról kölleték mint kegyelmes uramat megtalálnom, hogy az Nsgod patens levelével jövének hozzám Jakusit uram ő nsga jobbágyi, kik az Vértesen alul való puszta falukat akarják megszállani. Én az Nagyságod levelét nagy engedelemmel tartom és becsülöm, de elhidgye Nsgod, hogy ebből oly nagy fogyatkozást szerezek, az ki mi hazánknak nagy kárára következik, az töröknek pedig erősségére, mert ezzel az Nsgod levelével immár nem csak az hódolt falvakból de az békösséges helekből is menten mennek alá az földes uroknak nagy fogyatkozásokra és az ellenségnek nagyobb erősségére, sőt innent Ujvárból is az ki 15 esztendőtől fogva lakos polgár volt, vele egyetemben fiát, vejit is, kik az ő felsége köteles szolgái voltanak ez mai napig is, alá akarnak menni. És nem csak innend de az több végházakból is mindenönnen, főképen Zéchenből az ő felsége szolgálattyát elhagyván alá akarnak menni jobbágyságra, az ki-

ből Nsgod meggondolhattya, ha háboruság következik ezek minden állapotunkat tudgyák, minémü árultatással s' segélséggel lehetnek az ellenségnek. Én azért az végházból ezeket addig el nem akartam bocsátani, mig ujabban informálljam Nsgodat, megvárván az Nsgod resolutióját.»

19.

1614 augusztus 21.

«Ismét most egyéb hirt nem irhatok Nagyságodnak, hanem Császár urunk ő felsége gróf Colaldót az ki hadakozó tanács, ide küldte az fundáló mesterekkel és immár egy héttől fogva mind discurálnak miképen erősittethetnék jobb móddal meg ezt az helt. Az árok tisztitást is elkeztük volt, azt is abban hagyatták. Az mint értem valami leveleineket (?) akartak minden bástyák közikben csináltatni, az bizony hogy felette nagy munkát fog felvenni, de az mint discurálnak nagy erősségére leszen az várnak, mindazon által azon is vagyunk hogy még az üdön az egyik kapunak falait kővel meg rakassuk. Az ellenség most csendességben vagyon, hanem az falukról dézmájokat takaritják. Az budai passa is igen öleti az tolvaj török s rácokat. Nagy Egyed is Váczról mit irjon, im Nsgodnak oda kültem. Nsgod megbocsássa, hogy fel nitottam az levelet, látja Isten, hogy nem szán szándékkal lett, hanem vélvén azt hertelen (mindhogy éjel hozták) hogy kapitány Uramnak szóljon. Ez elmult Hétfőn ment fel az bassától császár urunkhoz egy *csauz* Komáromra, ugy értem, hogy az végre, hogy végére menjen, hogy mire véljék az németek táborát, mert ha az frigyet fel akarják bontani ők is hozzá tudgyák magokat tartani. Az német tábor most is az Duna parton innét vagyon Komárom ellenében.»

20.

1615 május 27.

«Az Nagyságod levelét énnekem megadák, az kiben ide küldette Nsgod Komárom vármegyének az ő panaszát. Azért Nsgodnak azt irhatom, hogy Nsgodat erről sinistre informálták, mert az minthogy Nsgod ujvári, szögyéni és damasdi lovasnak deputálta Nitra, Komárom, Esztergam és Zólyom vármegyéket az füvelésre, az szerént kapitán uram ő nsga requirálta az Nsgod levelével az Nemes vármegyéket, de minthogy kevesen voltak az kik valamivel offerálták volna magokat nem tekéntvén se az Nsgod levelét se az vitézlő népnek ez mostani nagy fogyatkozásokat, az ki miatt nem kevéssé exacerbálta-

tott az végbeli vitézlő nép etc. Hogy azért inkább az végház mellől el ne oszoljanak és hogy ki ki magának az füvelést magok *kinyin* ne keresse, az ki miatt az szolgálatnak idején fogyatkozás esnék, és az földnek is kára, kapitány uram ő nsga ez szerént rendelte el az damasdiakat Zólyomvármegyére, az szőgyénieket Esztergam vármegyére, az ujváriakat peniglen, ugy mint *négyszáz lovassát* itt Ujvár körül az maga réteire és jószágaira osztotta Cardinalis uram ő nsga, az ötven lovassát Nitra vármegyében itt közöl, ugymint megyeri, szentgyörgyi és andódi földre,; Komárom vármegyére is ötven lovast ugymint naszvadi, imö(l)i, abai, konkolyi, bagotai, bessenői földre, ezeknek is az faluknak kettei Cardinalis uram ő nagyságáé, ugy annéra, hogy husz lovas alég esett az többire és Nsgod is harmadéve igy disponált volt bennünket, hogy ha szolgálás szükséges levén hamarébb együvé érkezhessünk. Azért Nsgod megitélheti, ha ezért méltó panaszt tettek Nagyságodnak.

Az mi peniglen azt illeti, hogy panaszolkodnak, hogy én erőhatalommal hajtatok ide fát, gerendát az régi zokás kiül, arról Nagyságodat igy informálhatom. Nilván vagyon Nagyságodnál, hogy itt az hellen az alsó kapunál való hidat mind el köllett hánni, mert ó, régi és semmire kellő volt. Az is nilván vagyon Nagyságodnál, hogy mind szegén Pálffy uram idejében, mind az Nsgod idejében az itt való hidakat az körül való faluk épitették az érsekség jószágával, az kiért azokon az falukon ismég itt az hidakon vámot semmitől nem vettek, azért most is csak azokra az falukra rendelte kapitán uram ő nsga az fa-hordást, az kiket az itt való Érsek uram udvarbirája irva beadott, hogy mely faluk nem tartoznak vámmal, azért, hogy hid fát horgyanak, ennek is peniglen nagyobb részét mind Cardinál uram ő nsga jószága præstállja. Tudom azt, hogy Nsgod ezt az helt meg nem engedi abból is fogyatkoztatni az régi szokás ellen, mert ha ezt el szakasztanák innét, menni sok hid csináltatás vagyon itten soha meg nem tudom gondolni, honnan tudnánk épéteni és fódoztatni az hidakat. Én, Isten oltalmazzon, hogy tehetségem szerént csak legkisebbik parancsolattya ellen is Nagyságodnak vétsek, de Nsgod értvén igy lenni az dolgot, alázatosan kérem Nagyságodat, hogy adna Nsgod az három vármegyére parancsolatokat, ugymint Barsra, Komáromra és Esztergamra, hogy az régi szokás szerént az mely faluk tartoznak az itt való hidnak épülletére való segétséggel, most is nem hogy ellent tarcsanak, hanem inkább siettessenek be præstáltatni, hogy se az végháznak se az vitézlő népnek ennél is nagyobb fogyatkozássára ne következhessék. Hireink egyebek nincsenek, hanem az

váczi kapitány azt irja, hogy Ali passa felől azt beszélik, hogy Landor Fejérvárból megindult volna és hogy Lippa alá menne, minthogy igérték, ha megnem akarnák adni próbáltassa meg, ha ostrommal meg vehetik és onnét Temesvárba megyen, ott nem késik, hanem fel jön. Budán azt igen titkollják, senki nem meri beszélleni. Ide kegyelmes Uram oly hirünk futamott, hogy Amhát tihaja nagy panaszokat teszen a végbeliek ellen és kártételekről satis factiót kiván. Azért ha Nsgod az vármegyékkel inquisitiót tartat és az végbeliekkel, megtalálja azt Nsgod ez négy esztendő alatt, hogy az végbeliekben és az marhájokban, az szegénség rablásokban sokkal több kárt tettenek ők, hogy sem mint ő nekiek cseleköttek. Ide nagy az hire, hogy az egész hódoltságot oda engedi Nagyságtok, de azt Nsgod jobban tudgya miben köll maradni.»

21.

1615 junius 24.

«Mi itt most csendes békességben vagyunk, mert az törökség az végházakból mind alá takarodott, de Beker passa most is szüntelen kiküldezi a falukra az hódultató leveleit és nem csak Esztergam várához, de Drégely s' Nógrád várához tartozó falukat is hódultatni akar. Ali passa felől, az minémü hireink futamottak Váczról im Nsgodnak az páriáját felküldtem, rövid nap nilvábban leszen, ha Ali bassának ugy történt dolga, most az ő halála nekünk nagy kárunkra következhetnék. Az bizonyos, hogy az végbeli török innét nagy zugolódással ment ugyan alá. Esék értésemre, hogy Amhat tihaja azt kivánja, hogy Szőgyént el vonnák, azért, hogy az Zsitva toroknál való végezés után két esztendővel épétették volna, *de ez nem igaz*, mert csak költségünk volna, az kivel felküldhetnénk azon vajdákot, az kiket szegény Illyésházy uram beszállitott legelőszer, most is edgyik benne lakik, ugymint Kovács Péter és az másik Albert Máté. Azon esztendőben lött az megszállása de kikeletkor és azolta benne az ő felsége népe, az tracta peniglen osztán őszvel volt. Tudgyák ők az hitetlenek, mely oltalma ez földnek és nem hogy el köllene vonni, de még anyi lovast, gyalogot az ki most ott vagyon köllene belé rendelni. Az Istenért Nsgod arra semmiképen ne menjen, mert ha Szőgyént elvonszák, azonnal Nitra leszen végház. Minden ember azt mongya, hogy Amhat tihaja csak szóval tart itt, mig Ali passa (ha meg nem holt) ott alatt véghez viheti dolgát és ott mindeneket kedve szerént végezvén minden hadával erre fordul, az minthogy jele is vagyon, mert most minden felől igen kapdos, hogy élést takarhasson és ha

ugy talál bennünket készületlenül, az mit kiván, ha nem adnánk is elveszik. Lám kegyelmes Uram ők *Zsámbokot, Vált, Érdet, Madarászt, Hevest* mind az Zsitva tractálás után épitették.»

Mellékelve *Beniczky Ferencz* váczi kapitánynak 1615 junius 22-ről kelt levelének másolata, melyben a következőket irja:

«... ezen órában hozták hirül, hogy Kajmekánya Ali passa tihaja tegnap délután fel szedvén pénzét, marháját lovaira Budáról el szökött, az pesti tatárok késérték. Ilyen okból, hogy tegnap levelet hoztak volna nekie, hogy az végbeli törökök *Ali passát megölték volna zsoldjokért*, az több törökökkel meg is harczoltak, az kik Ali passa mellett voltanak és sok fő török veszett volna el. Tegnap osztán Budán az janesár Agára is reá támadtak volt, meg akarták ölni, az házát igen meghajigálták az kövekkel, de nem törhették reá az házat és aztán nagy nehezen *csillaposétották* (így!) le őket.»

22.

1615 október 7.

«Nagyságodnak innét most egyéb hirt nem irhatok, hanem hogy Ali passa ma egy hete, hogy járta meg az budai várat és meg is fundálta mint s' hogy kellessék épiteni. Az hadát még most mellőlle el nem bocsátta, hanem várakozik az frigy tracta mint s' hogy megyen véghez, aztán igyekeznék menni Nándor Fejérvár felé és Beker passát itt hadni maga képében. Egre is más pasát küld le. Oly hireink is érkeztek, hogy az Tiszántul való hajduk az szegedi marhát ismég elhajtották és hogy egynehány töröket is vágtak le. Az lévai tracta mikor legyen, tudom, hogy Nsgodnak tudássára vagyon, valami nagy okának kell lenni, hogy ő maguk igy vontatják az üdőt és az bécsi végezés ellen mind uj fortélyokkal élnek. Ez lévai tractára mi is személyünk szerint vagyunk citálva, alázatosan kérem Nsgodat, ha Nsgod az én dolgomban, az ki ez mostani octáván az pozsonyi káptalannal elő kel, adna prorogatiot» stb. stb.

23.

1615 november 9.

«Megirtam vala Nagyságodnak, hogy Ali bassa Budára be szállott és az bosznai passa Budán kivül az több hadát még mind mellette tartóztatja az alsó és felső városban szállitotta, az kik házban nem férnek sátorokat vontak és azokban laknak. Most ismég oly hireink

érkeztek, hogy valami csauzok jöttek onnét az portáról *és titkon mind fojton fojtják azokat az törököket, az kik okai voltak az Ali passára való támadásnak.* Most mind az kanizsai és egyéb véghelyi törököket magához hivatja Budára. Budán ugyan nilván beszélik az törökök, hogy az békesség köztünk meg nem fog lehetni. Valami dolgokról irogat Amhat tihaja onnét felül. Tapasztalható dolog csak ez, lévai tractáló törököknek is az ő álnokságok és üdő vontatások, hogy vagyon valami szándokok kikeletre, mert az bécsi kapitulatiókat mind másképen értik. Némelyek közülek azt hirdetik, hogy az tengeren túl igen megverték volna az török császár hadát, de némelytől meg azt halljuk, hogy kikelettel az tatárságot ide ki hozzák. Azért igen jó volna kegyelmes uram az kikeleti állapotról valamit végezni, hogy ha az ellenségnek hertelen való rohanása lenne reánk, lenne ki mellett az földet oltalmazni. Az végbelieknek fogyatkozása és nyomorusága elég nilván vagyon Nsgodnál. Az Istenért is kérem Nagyságodat, legyen gongya reánk Nsgtoknak, mert ha nem táplálják szegényeket félő, hogy szükségnek idején fogyatkozások miatt nem szolgálhatnak.»

24.

1615 november 27.

«Nsgodnak most egyéb hirt nem irhatok, hanem az törökökkel való tracta miben haladott el, tudom Nsgodnak tudására vagyon és azok az törökök az kik Léván voltak ma el akarnak indulni Ali pasához. Az Istenért is kérem Nsgodat, legyen Nsgtoknak az végházakra és a végházbeliekre gondgya, ki tudgya az törököknek micsoda szándékja, ezek penig ugy el nyomorodtak, *hogy az fegyvereket is mind el zálogosétották és eladták ruházatból hasonlóbbak, az koldushoz, hogy sem mint vitéz emberhez.* Egyéb hirt Nsgodnak most nem irhatok, hanem lengyel király követét mongyák, hogy Budán vagyon Ali passánál, de mit tractáljon nem érthetem. Az török császár *kapudzsiai* egy néhány töreket Dunába hántak, az kik Ali passára támadtak volt és némelyeket fogva is vittek alá portára. Im Ali passa ir Nsgodnak, kit im includálva Nsgodnak oda kültem.»[1]

[1] Nincs mellékelve.

25.

Posony, 1616 márczius 6.

«Nagyságodat erről az dologról kölleték megtalálnom és tudására adnom, hogy ő felsége parancsolatjából tegnapi napon *Balassy Zsigmond* uram ő nsgát ide Posonban késértettem, az hol szeginy *Sokoly* volt abban az bótban attanak szállást ő nagyságának, az lovász mesterének oda föl a hun *Telekessy* volt. Hirt egyebet Nagyságodnak nem irhatok, hanem Ali bassa igen sietteti az pesti hidat csináltatni, az a hire, hogy csak azt várja, hogy az mi kegyelmes urunk követei az ajándékkal alá mennek, azonnal szándokja az Ali bassának, hogy személye szerint a módvai lengyelekre menjen.»

26.

1616 április 10.

«Istennek hála az szomszédság is békességben vagyon. Ali passa ki jött volt Vaálhoz, Zsámbokhoz, azonnal emberemet bocsáttam oda, hogy által lássák mi járatban leszen. Az emberem megtért, azt mongya, hogy csak az két kastélt látogatta meg. Két falun, Tökön és Págyon szállott volt meg, azt mongyák, hogy annak az kétfalunak az puszta sz. egyházok megépitéssére ajándékon pénzt adott és meghadta, hogy magoknak szépen megépitsék. Most Budán valami *ifju Radulnak* követi vadnak, az kik instálnak Ali passánál az havasali vajdaságért, de nem tudhatják mi választal bocsátja őket. Bizonyal beszélik, hogy mihelt füvel lehet azonnal Szkender passa Temesvárhoz és Ali passa Esztergamhoz szállnak népekkel. Kegyelmes uram, az nagy hosszu télben az fizetetlenség miatt tellességgel elfogyatkozott az végbeli vitézlő nép. Kérik alázatosan Nagyságodat, requirálna az nemes vármegyéket. Tudom, hogy az pascuatiót is (= füvelés, legeltetés) az régi szokás szerint nem admittálják, de még is illen szükségekben lennének valami táplálással nekik.»

27.

1616 május 8.

«Azon könyergek Nsgodnak, mind az egész végbeli kapitány uraimmal együtt, Nsgod ne feledkezzék róllunk, tudván Nsgod az nagy fizetetlenség miatt fogyatkozásunkat, hogy Nsgod parancsolna az vármegyéknek. Tudom, hogy az régi szokás szerint az pascuatióra

az vitézlő népet[1] de mégis lennének itt valami segitséggel, hogy illen nyavalás állapotjokban lennének valami sustentálással . . . Azon is könyergek Nagyságodnak, hogy Nsgod az *gratuitus labor* felől is irjon a vármegyéknek, hogy az kinél restanciák vadnak, hozzák be és az esztendőbeli labort is præstálnák tempestive, hogy az jó üdőket hejában ne mulasszuk, mig ez kevés békességünk vagyon siessünk az épülettel. Az Nsgod külte fáját meghozták, még Ujvárban olyan szép fánk még nem érkezett. Az passa igen várja a portára való követeket, ez napokban mind Ráczkövin vendégeskedett, most Ó-Budánál sátorokat vonyatott, *széneket* csináltatott, ott mulat. Raduly mellé igen megyen az ráczság és az szabadlegény, valamit akarnak velek.»

28.

1616 május 21.

«Mit irjon az váczi kapitány az leveleknek párjait Nsgodnak oda kültem. Nem kétlem, hogy *Bethlenn Gábor* oda ne adgya azokat az végházakat, látván, hogy reá mennek. Egy embernek vagy kettőnek contentálásáért talán nem kellene annyi provinciát periculumban hozni. Talám jó volna Nagyságos uram az török indulásához képest inteni a vármegyéket, lennének vigyázva és készen, ki tudgya mit hoz ki az ellenségnek az ő álnoksága.»

Mellékelve *Beniczky Ferencz* váczi kapitánynak Koháry Péterhez küldött három levele.

Az elsőben (1616 május 17.) azt irja, hogy Ali basa fölöttébb busul, mert az a hire, hogy a lengyelek igen megverték a törököt, s háromezer embert levágtak. A pasa fél, hogy nem lesz meg a békesség, pedig ő akkor nem kiván élni. Az esztergomi Beker pasára a törökök fizetésökért reá támadtak, Budára is gyülekeznek minden felől a török vitézek és zsoldjukat követelik. Ezek Ali basára támadtak és házát meghajigálták kővel, kénytelen volt nekik fizetni. Budára sok szekereseket, gyalog embereket és *miveseket* hajtanak, a kik téglát, meszet égetnek, de nem tudják mit akar épiteni a basa. Az esztergomi törökök is fenyegetőznek, hogy ha zsoldjukat ki nem adja, öt vagy hatszázan reá mennek. Azt beszélik, hogy a török Homonnay Györgyöt Erdélybe, Radul vajdát Havasalföldébe akarja vinni. Rhédey hadat kiáltott s a hajduság a Hortobágy mellett táborba szállott.

A második levélben (május 19.) arról értesíti Koháry Pétert.

[1] Kimaradt a *verbum regens:* nem engedik, vagy nem bocsátják.

hogy debreczeni hirek szerint Lippa várát megadták a töröknek. Ali basa megparancsolta a szpahiknak, hogy egy hónap alatt mind Budához gyülekezzenek.

Harmadik, ugyanazon a napon kelt levelében az irja, hogy közhir szerint Bethlen Gábor oda igérte a töröknek Lippát «csak agyanak segitséget neki Homonnay uram ellen és Raduly ellen, az törökök meg is igérték az segitséget neki tiz ezer törököt. Budán igen készülnek, lovakot patkoltatják, oda Eger felé hirdetik, hogy mennek. ez alatt ki tudgya, hogy hova vagyon szándékjok stb.»

29.

1616 május 25.

«. . . az elmult héten két rendbeli követe is volt Bethlem Gábornak Ali passánál és azt beszélik, hogy bizonyosan megigérte volna Gábor az töröknek Lippát, Jenőt, Aradot; lehet is valami benne, mert az pesti tatárt alkalmas törökkel Szeged felé bocsátta Ali pasa. Ő maga pedig nagy örömmel várja császár urunk követét az ajándékkal, az ki meghozta hirül, hogy megindultak Bécsből, 80 tallért adott neki ajándékon és tegnap előtt az maga tihaját 14 sajkával külte Esztergamhoz, ott várják őket. Ide Komáromban immár óránként várják az oda fel való követeket. Radulynak micsoda módgya vagyon az be menetelben, semmit sem tudhatok sehonnét. Komáromból ment egynehány rácczal Földvári Vincze és Győrből Deli Száva, de menyied magokkal lehetnek nem tudhatom. Innét senki nevezetes nem ment, nem is hitták őket. Hallom, hogy a Tiszántul való hajdusághoz is volna bizodalmok, semmi bizonyost nem tudok. Mongyák közhirrel, hogy efféle szabad legények lázadnak utánna. Innét senki nem ment. az mely szabad legények itt az vár alatt laknak. azok mind itthon vadnak.»

30.

1616 junius 19.

«Nagyságodnak ismét most egyéb hirt nem irhatok, hanem Ali passa az pesti mezőre szállitotta ki táborát, az egész végbeliek mind oda gyülekeztek. Egynehány száz rabot hajtottak fel az hódultságból és minden szekér mellé két-két embert. Taraczkot is vontattak ki, mely felé legyen szándékjok, nem tudhatjuk. Az kevés fogyatkozott végbelivel elég vigyázásban volnánk, de mind ki *essnek* (így!) szeginyek az aratásra, mert ha most nem takarithatnak valamit maguk-

nak, az ő felsége fizetése mellett *élhetetlenné* lesznek. Lippát megadták az töröknek, tegnap előtt örömet lőttek Budán ez az zür zavar csak a törökne'k hoz hasznot. Igen szükséges volna kegyelmes uram, ha az török valami kártételt indit, hogy az föld népe insurgálna mellénk és együtt Isten segitségéből állanánk ellene az ő gonosz igyekezeteknek . . . Óltalmazzon Isten bennünket minden gonosz akaróinktól.»

Utóiratban, külön czédulán.

«. . . érkezék bizonyos hirem, hogy ma Komáromból ment *Bonhomo* uram Ali passához Császár urunktól sietséggel, hogy az minémü igyekezete volt Ali passának, attól megtartózkódgyék, mert Tótország fele rablást tett az török stb.»

Mellékelve *Beniczky Ferencz* váczi kapitány levele (1616 junius 18) melyben arról értesíti Kohárt, hogy Ali pasa Pest alól megindult Bethlen Gábor kivánságára, a ki mindent meg akar adni, a mit csak igért a töröknek, csak siessenek segítségére, a míg nagyobb erővel rá nem támadnak stb.»

*

Sajnálatraméltó, hogy a levelezésnek Thurzó György nádor nem sokkal utóbb bekövetkezett halála miatt, itt vége szakad. Kohóry Péter, a kit II. Mátyás király, tagadhatatlan érdemeiért 1616-ban *báróságra* emelt, azon kevesek közé tartozott, a kik a legválságosabb körülmények között is tántoríthatatlanul ragaszkodtak az uralkodóházhoz. Bethlen Gábor első támadása idejében, mikor Érsekujvár 1619 szeptember 30-án önként meghódolt a fejedelem vezéreinek, fogságba került és hosszabb ideig raboskodott, nyilván azért, mert nem akarta letenni a hűségesküt Bethlen Gábornak. Pedig már akkor nagy pártfogójának és barátjának egyetlen fia *Thurzó Imre* is a fejedelem pártjára állott és szívvel-lélekkel támogatta a nemzeti felkelés ügyét. Úgylátszik, hogy Kohóry már a *nikolsburgi* béke előtt visszanyerte szabadságát, mert az 1621. évi hadjáratban Pálffy Miklóssal, Istvánnal és Bosnyák Tamással együtt ismét Bethlen Gábor ellen harczolt.[1] A békekötés után visszatért Érsekujvárba és itt fejezte be dicsőséges hadipályáját, melynek folyamán koronás királyához való hűségét, hazájához, nemzetéhez való szeretetét vére hullásával is sokszor bebizonyította.

Dr. Komáromy András.

[1] Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor politikai levelei, 338. l.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

HADSEREGÜNK EGYENRUHÁZATA ÉS FELSZERELÉSE A XVIII. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN.

Első közlemény.

Az állandó hadseregek felállítása után az egyes fegyvernemek és ezredek egyforma ruházatára és felszerelésére nézve mindenütt a legaprólékosabb részletekre kiterjeszkedő szabályzatok készültek. Ettől kezdve a mi csapatainkat illetőleg a felség és a haditanács által elfogadott egyenruházatok leirása rendeletileg közöltetett, azok rajzai és képei a hadilevéltárban tétettek el s a képek külön könyvekben is kiadattak.

Mária Terézia, II. József és I. Ferencz korából vannak ilyen kiadványaink. Az egyik *1779*-ben, kis nyolczadrét alakban, minden szöveg nélkül Pozsonyban jelent meg és 125, kézzel színezett rézmetszetű katonai egyenruházati képet tartalmaz. Czíme: *Neueste Abbildung aller Kayserl. Köngl. Regimenter.* Dritte vermehrte Auflage.

Az első lap egy vezérkari lovastiszt, azután jön egy *magyar gránátos* képe.

Fején fekete szőrmekucsmát visel, elől háromszögletű rézlappal, melyen a kétfejű sas van domborúan kiverve, oldalt sárga-fekete tollforgó. Nyakán fehérszegélyű fekete nyakkendő. A fehér posztóból készült, szorosan testhezálló kurta fegyverkabát elől egysoros lapos sárgarézgombbal gombolódik. Övön alul kétoldalt két nagy, háromszögletes és három gombbal diszített, takaróval fedett zsebbel. A mellen keresztül vetett rézcsattos keskenyebb fehér szíjon a tölténytáska, a szélesebben pedig a gránát hordására való nagyobb táska lóg. Az elől rézcsattos derékszíjon a rézmarkolatú kurta szablya lóg. A fegy-

Magyar gránátos 1779-ből.

verkabát lehajtott gallérja, kézelője és kétoldalt elől kihajtott elejének bélése a különböző ezredeknél más és másszínű posztóval borított. A képünkön bemutatott Ferdinánd magyar gránátosezredé czitromsárga. A szárakat velenczei kékszínű szűk magyar nadrág fedi, mely

Cuirassier 1779-ből.

kurtaszárú, fekete bőrből készült bakancsban végződik. A vállhoz állásban tartott hosszú puskán feltűzött szurony. A legénység csak bajuszt visel. A tisztikar bajusz- és szakálltalan.

A német gránátosok csak abban különböztek, hogy oldalt sűrűn gombolt és térdig érő fekete harisnyát viseltek.

A rendes gyalogezredek ruházata ugyanilyen, csakhogy a prémvagy szőrmekucsma helyett fehéren szegett fekete nemezből (kemény-

posztó) készült föveget viselnek, elől rézlemezen M. T. monogrammal. A német ezredek térdharisnyát, a magyarok szűk magyar nadrágot viselnek. Ezek közül a Ferdinánd főherczeg, az Esterházy Antal és Orosz ezrede, a Gyulay Ferencz, Esterházy Miklós és Sztárayról ne-

Dragonyos 1779-ből.

vezett ezredek sötétkék nadrágot és hajtókát, a Gyulay Sámuel, D'Alton és később báró Alvinczy regimentje világoskék, a Siskovics és Nádasdy ezredek buzérvörös, a Károlyi és Pálffy János-féle ezredek pedig meggyszíneket viseltek.

A *cuirassier*ok lovasezredei háromszögletű francziás fekete nemezkalapot viselnek, oldalt sárga-fekete tollforgóval s díszben zöld ággal. Fegyverkabátjuk és nadrágjuk fehér posztó. A kabát hajtókája és

gallérja ezredenkint változó színű. A kabátra feketére futtatott vas mell- és hátvért van csatolva. A vállon keresztülvetett szíjon lóg jobboldalt a puska, a derékszíjon pedig hátul a tölténytáska és baloldalt a kézvédős egyenes dragonkard. Lábán térden felül érő, térdvédős

Huszár 1779-ből.

magasszárú sarkantyús csizma. A ló felszerelésén a kerekített szélű és sárga paszománttal szegett lótakaró, valamint a pisztolytok hasonló munkájú borítója piros posztóból készült, rajta császári korona alatt M. T. monogrammal.

A *dragonyosok* épen úgy vannak öltözve és felszerelve, mint a cuirassierok csakhogy mell- és hátvértjük nincsen.

A *huszárok* öltözete a fekete nemezből készült, hengerded, kuruczos formájú, sárga paszománttal szegett, elül rézrózsával, sárga-fekete

Határőrvidéki lövész 1794-ből

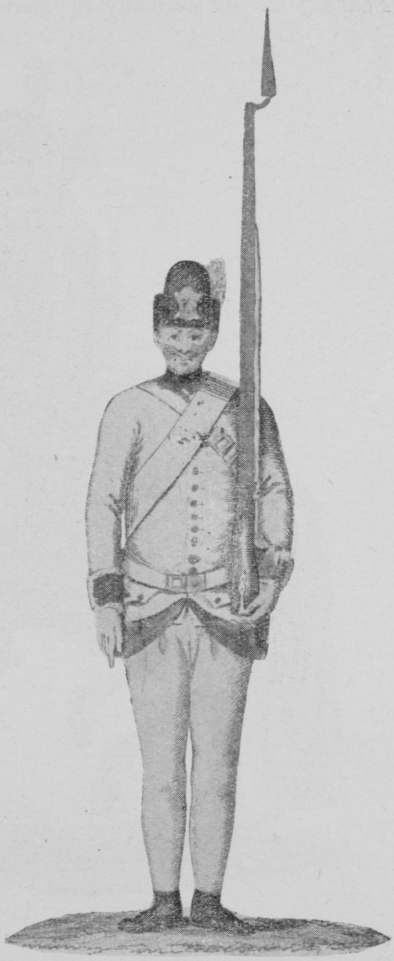

Magyar gyalogos 1794-ből.

tollforgóval és oldalt vitézkötéssel diszített csákó, dolmány, fekete prémmel szegett kurta mente, zsinóros magyar nadrág, sárga paszománttal szegett tarsoly. Fegyverzetük széles pengéjű szablya, a mellen

keresztülvetett fehér szíjon lógó karabin és a pisztolyok. A lótakaró hosszú fecskefarkú, sujtás-zsinórzattal és az uralkodó monogrammjával.

A színeket illetőleg a Hadik-huszárok öltözete egészen kék, a Nádasdyaké kék dolmány és mente s piros nadrág, a Greven-ezredé

Cuirassier 1794-ből.

piros nadrág és zöld felsőruha. A lótakaró, tarsoly és pisztolyborító mindenütt piros.

A *vadászok* úgy voltak öltözve, mint a német gyalogezredek, csakhogy egész ruhájuk zöldeskék posztóból készült, világoszöld hajtókával.

A *csajkások* egyenruházata olyan, mint a magyar gyalogságé, csakhogy egészen sötétkék posztóból készült, vörös hajtókával.

1794-ben, már I. Ferencz korában új szabályzat jelent meg: *Schema aller Uniform der Kaiserl. Königl. Kriegsvölkern.* Zu finden bei Artaria Compan. Wien. A képeket Max. *Grimm* metszette hozzá.

Dragonyos 1794-ből.

A magyar gyalogság egyenruházata és felszerelése ugyanaz, mint az előtt volt, fehér fegyverkabát és világoskék, szűk magyar nadrág, ezredenkint másszínű hajtókával.

A *határőrvidéki lövész* (Grænz Scharfschütz) szintén a magyar gyalogság öltözetét viseli vörös hajtókával, csakhogy hengerded, magas nemezkucsmával. A kurta puskát fekete védő bőrtokban hordja, oldalán kurta, görbe kard és végül hosszú lándzsa.

A lovasságot illetőleg látjuk, hogy ennek öltözete és felszerelése is nagyjában ugyanaz maradt.

A *cuirassier* képét azért adjuk, hogy lássuk, miszerint a különbség csak az, hogy a kalpag tollforgója most nem oldalt, hanem elül van s a lótakaró nem legömbölyített, hanem szögletes. E képen a puska miként való hordozását is láthatjuk.

A *dragonyosokat* illetőleg ugyanezeket észlelhetjük s megfigyelhetjük, hogy a fegyverkabát szárnyának felhajtott első és hátulsó hajtásai oldalt háromszögalakban össze vannak akasztva s hogy a czopfot a hát közepéig érő hosszúságban még mindig hordják összes fegyvernembeli katonáink.[1]

A kassai puskaporgyártók czéhszabályzata a XVII. századból. Valamely idegen mesterlegény, a ki tisztességesen mesterségét megtanulta, akár német, magyar, avagy tót nemzet légyen, ezen királyi szabad városban munkálkodik és itten mesterré akar lenni, tehát egy esztendővel azelőtt az becsületes czéhnek szándékát megjelentse, kitöltvén az esztendőt, munkálkodással, tisztességes nemzetséglevelet és tanulólevelet is megszerezvén, illendő mód szerint az becsületes czéhet megkövesse; mindazáltal senkinek meg nem engetődik, az ki az mesterséget meg nem tanulta és előbb esztendeig nem vándorlott.

Ha azon legénynek a czéhnek igazsága avagy szabadsága meg engetődik, tehát tartozik az becsületes czéhnek adni egy aranyat in specie négy pint bort és négy font viaszt és azon felett az alól megírt remeket megcsinálni.

Ha történik, hogy vagy két, három személy egy napon egyszersmind az czéhet megkövetni és ki-ki az rendben első akar lenni, tehát az becsületes czéh azt végezte, az ki előbb az mesterremeket avagy kézi munkáját előmutatja. Mindazáltal mesternek fia vagy leánya, hasonlóképpen a ki mesternek elhagyott özvegyét veszi, azok előbb promoveáltassanak; azok után városunkban született férfiak.

Idegen társlegény az mesterremeknek elkészítésében harmincz

[1] Az összes ezredek ruházatának és hajtókáinak színtáblázatai kiadva: *Oscar Teuber* u. *Rudolf Ottenfeld.* Die österreichische Armee von 1700—1867. Wien. 1895. Folio.

font, mesternek fia huszat, ha pedig elveszi mester-ember fia mester-ember lányát azon mesterségből, tíz font port törjön olyant, melynek jó és gyorsan gyulandó próbája légyen; hasonlóképpen a ki mesternek leányát avagy özvegyét vészen; hogyha penig azon por mesterdarabnak illetlen volna és jó gyorsan gyulandó próbája nem volna, tehát azon mesterlegényt az vándorlásra küldetessék avagy az becsületes czéhnek itélete szerint megbüntetessék.

Minden ifjúmester két hét alatt az concivitást avagy az város igazságát felvegye, egy esztendő egy nap alatt megházasodjék. Hasonlóképpen az mesterebédet, az mint az az becsületes czéh irásban eleiben adja. Az mellett tartozik adni első nap tíz pint bort, másodnap penig flösztökömhöz nyolcz pint bort és így az mesterebédnek megadása után szabadsága légyen társlegényeket tartani és inasokat felvenni, de az mesterebédnek megadása előtt nem; hogyha penig az ifjúmester esztendő s egy nap alatt meg nem házasodna, tehát esztendőnek kifolyása után az becsületes czéhtől vagy megbüntetessék vagy mesterségének vesztése alatt compelláltassék vagy kényszerítessék.

Hogyha közülünk egy vagy több mester meghalna és az megholt mesternek elhagyott özvegye az mesterséget mívelni akarná, mindenkor oly szabadsága légyen, hogy azon özvegynek (ha mesterek között társlegény találtatik), az legény engetődik neki, annak felette mesterségének üzésében segítséggel legyünk, mindazáltal az özvegynek ne legyen szabad az társlegényekben választani.

Ha valamely városból idegen czéhbeli mesterember a mi városunkban akarná magát letenni és a czéhbe magát beállítani, tehát tartozik az becsületes czéhnek remekét, felét megcsinálni és collatiót nagy ebéddel együtt megadni.

Az becsületes czéhnek mindenkor két arra választott mesterlegény,* az ki rend szerint az öregbik mestertől fogva az ifjabbik, az porokat megpróbálják, hogy ha jó megeresztett salétromot avagy igaz próba szerint való porokat mívelnek-e avagy nem; hogyha valamely mesternél harmadik meglátogatáskor rossz por találtatik, az por tőle elvétessék; ha pedig azon mesternél többször olyan rosz por találtatik, nemcsak az por vétessék el tőle, hanem maga is az czéhnek itélete szerint megbüntetessék.

Hogyha valamely mester száraz-malomban port akarna törni tehát portörőt oly helyen felépítse, mely házaktól avagy csűröktől távol legyen, hogy ez iránt valami kár vagy veszedelem ne következzék.

* *A legény* törölve.

Senkinek szabad ne légyen sokadalmakon kívül városunkban port hozni, annyival inkább eladni; sokadalomkor pedig ha idegen czéhbeli mesterember ide az ő munkáját városunkban hozza eladni, tehát azon port ifjú mesterrel meglátassék, ha rossznak találtatik lenni, elvitetthessék biró uram hirével; ha pedig jónak találtatik, szabadosan árulhassa. Ha pedig valamely kontár be találna hozni városunkban munkát, tehát biró uram hirével elvitettethessék, fele nemzetes biró uramnak, fele az becsületes czéhnek. Azomban ha kalmároknál kontár munka találtatik, biró uram hirével azont is elvitethessék.

Hogyha idegen ember avagy városi ember is ide az városban találná behozni az mi mesterségünkhöz való eszközöket eladni, tehát egy mester magánosan egyedül meg ne vegye, hanem tartozik az több mestereknek is megjelenteni, hogy együtt megvegyék és egymás között elosszák.

Mikoron az mesterek avagy legények avagy mestereknek feleségek sokadalomkor avagy vásárnapkor is egy más mellett munkáját árulgatnák, tehát kiki Istentől szerencsét várjon és az vevőt se keze, se szeme, se feje intésével magához ne édesítse, felebarátjának kárt ne tegyen; ha valamelyre megbizonyosodik, az czéh itélete szerint megbüntettessék.

Valamely mesterember tanulóinast fogad és azon inast az becsületes czéh előtt beszegődni, tartozik az inas becsületes czéhnek kicsiny értéke szerint egy collatiót adni, három pint bort és három font viaszt, annak felette két emberséges emberekkel magát kezesíteni és három egész esztendeig tanulni, a ki kicsiny inas négyig; kitöltvén penig inas esztendeit, tartozik hasonlóképpen, az mint felülemlített, az becsületes czéhnek letenni hét forintot és két pint bort; az mester penig tartozik az inasnak morvai posztóval megruházni. Annak felette ne legyen szabad az mesternek is két inast egyszersmind felfogadni, hanem ha az inasnak esztendeje elmúlik, szabadosan mást is fogadhat.

Mindenik mester minden quártélyokban avagy fertály esztendőkben tartozik az czéh ládájában másfél font port adni, mivel nálunk pénzt adni nem szoktanak, hogy szükségnek idején legyen mihez nyulni.

Ha más kulcsos városokból tanuló mesterek az becsületes czéhtől articulusit kivánnák és velek egyezni akarnának, tehát minden igazságát ők is az becsületes czéhnek tegyék le; fele az nemes tanácsé, fele az becsületes czéhé.

Ha idegen város avagy nagyságos úr avagy nemes ember is salétromot ide küldene és port akarna töretni, fizetésért tehát azon

munkát nemcsak egy mester magára vegye, hanem az egész becsületes czéh egyiránt ossza el.

Utoljára mindenik mester, akár öreg akár ifjú legyen, az czéhmesternek minden illendő dologban, az miben parancsolja, szófogadó legyen, tizenkét forint büntetés alatt és valamelyik az ellen cselekedne, tehát városunk bírája megtaláltassék és az iránt az becsületes czéh megbüntethesse. *Pomer Mihály, Balles János.*

(Eredetije Kassa város levéltárában, lajstromozatlan.)

Kemény Lajos.

A katonának öltözetbéli külső ékességéről. (*Katonai előírás 1759-ből.*) Mivel a katonák attól az órától fogva, melyben a kardot oldalokra kötik, nem erdőköt búvó Faunusok, hanem arany peretzekkel ékesíttetett fejü méltóságok szolgái, illik, hogy nem mint az erdőknek majmos satirusi, hanem mint e féle felséges fejeknek udvarló szolgái, díszesek legyenek. Illendő azért, hogy egész testét tisztán tartsa, kezét, orczáját és száját mindennap és valahányszor szükséges, megmossa, fejét megfésülje, haját pedig a regementnek bé vett szokása szerént béfonva tartsa: haja fonadékját sem alább, sem feljebb ne hordozza, hanem a meddig nyakravalójának csatja ér. A fölött haját fülei mellett módosan papirosba kondoritsa, hogy annak idejében, vagy dróttal, vagy hajtővel aztat felfodrítván, megszoríthassa; egy szóval mindenekben magát úgy alkalmaztassa, a mint a regementnek közönséges rendtartása magával hozza. Nemkülönben, miképen kellessék bajuszát nevelni, tekerni és festeni, másoknak egyenlő módját, hogy megtartsa, igen kívántatik. Nyárban pedig lábait gyakran megmossa és ennek s kezeinek körmeit elvágja, de ne mélyen, mert azután szolgálatban lévén, e neki árthatna. Hajszálainak hegyeit egyszer legalább nyirja el minden hólnapban. Illik azért a katonaságot minden csinosságra, tisztaságra és egyenlőségre tanítani, szoktatni és ha nem másképen, a tizedesekkel is rá hajtatni.

Erre való nézve igen hasznos, ha az uj katonáknak minden köntösök magok testekhez szabattatnak, mihelyt az kompagniákba adattatnak, egyenlők legyenek pedig minden köntösök, se hosszabb, se rövidebb, se szűkebb, se bővebb ne legyen, hanem, a mint kinek kinek testéhez illik; úgy se rongyos, se mocskos, se zsiros ne legyen. Az is igen illendő, hogy midőn valakinek köntöse hosszabb találna lenni, hogy sem mind testi állása kivánja, ne vágattassék el, hanem

hajtassék bé, hogyha azután nőni talál a legény, meglehessék nyújtani köntösét.

Taníttassanak meg kiváltképen az új legények, micsoda renddel kellessék magok köntösöket felvenni, úgy mint: ingét, lábravalóját, dolmányát, kaputját és így rendre minden egyéb egyet-mását. Miképen alkalmaztassa testihez kardja sziját, fejéhez kalapját, miképen hosszabbítsa meg lódingja szijját, ha kaputban van, vagy rövidítse, ha csak dolmányára veszi; a fölött hogy és micsoda színben kellessék ezen szijakat tartani, táskája rézit, flintáját, ennek késecskéjét és kardját fényesíteni, hogy mindezek, mind a tükör, tiszták legyenek: úgy ha valami köntösök megfeslik, aztat a kompagnia vagyis százados sereg szabóival varrassák meg.

Lábravalójokat huzzák feljül a fartsokon (így!), ennek pedig szára érjen le épen a deli csizmájokig, s egész lába szárai legyenek diszesen béfedeztetve; inge nyaka módosan nyakravalója alatt álljon, sőt nyakravalóját egészen érje fel; mind a közönséges, mind pedig pompára való nyakravalója egyarányú légyen, jó kapocscsal kapcsoltassék bé, hogy az ing galléra le ne csússzon a nyakravaló alól; úgy az ingnek ujja huzattassék le annyira, hogy dolmánya soholt se feküdjék mezitelen karján, hogy pedig e megálljon a dolmány ujja alatt, tartson kiki arra való gombocskákot és azzal gombolja bé. Melyből a következik, hogy midőn az exercitiumban vagyon, nem dörgöli a dolmány bérlése a katonának kezeit és így a rühöt s egyéb sebeket kiki eltávoztathat magától.

Szoktassák ahoz is magokat, hogy nadrágjokat illendőképen felhuzzák, nehogy szárokon ránczok maradjanak és mintegy esztergán metszett srófos lábokkal láttassanak lenni. Midőn kiváltképen uj nadrágot húz fel, szoktassa hozzá annak sinórát, hogy egyenesen menjen le az inán és a deli csizmába egyenesen menjen bé. Nadrágán levő kapcsai mindjárt a deli csizmák száracskáján fejjel kezdődgyenek és a vastag húsig vitessenek fel rendszerént. Nadrágja hasítása sem feljül, sem alól nagy ne legyen, nehogy a deli csizma és nadrág között dísztelenül mezitelen maradgyon a lába.

Nem illik, hogy a gyalog legényeknek kurta legyen dolmányok, mint a lovagló huszároknak. Egy tenyérnyileg azért övökön alól érjen; úgy dolmányának hajtókája a kaputon kívül ne érjen, s egyszersmind, valamint dolmánya, úgy inge és kaputja ujja, keze hajlásáig ne érjen épen elé, hanem azon belől és ebből következik, hogy azután inge ujja is könyebben kiérhessen addig, amíg illendő

A mely legények vagy izmosabbak, vagy pedig hosszabb dere-

kuak, ezeknek lehet egy, vagy két gombházzal többet varrani dolmányokra, ha pedig valakinek dolmánya vállas izmossága, vagy hasassága miatt szűkebb, nyujtassanak gombházai.

Öveiket ne a köldökökre, hanem a fartsokokra kössék és e ne álljon derekokon mind a kötél, avagy elterítve, mind a vető fán a czérna, hanem valamint az abronts valamely edényen, úgy egymást érje mind kerítése, hogy dolmánya ki ne lássék az öve között; úgy az övének gombjai egymás sorában álljanak. Illik azért, hogy midőn a legényeknek öveket osztanak, a miben lehet, tiszt uraimék arra vigyázzanak, hogy nékik testek állásához való öveket adgyanak, a nagyobbaknak nagyobbakot, a kisebbeknek kisebbeket. Ha pedig nem alkalmaztathatnék testekhez, vagy megrövidíttessenek, vagy meghosszabbíttassanak.

Szükséges kinek kinek teste állásához igazittatni a kaputot, hogy se hosszaságával, se kurtaságával a legényeknek testi állását ne disztelenítse; a fölött bé légyen gombolva kaputyok, hogy midőn térdepel, a földnél ne álljon feljebb a kaputyok alja, valamint a nemes regementnek mértéke kivánja. Vigyázzanak arra is, hogy se vállok közt, se könyökökön szűk ne legyen és így mint könnyen bégombolhatja, mint pedig minden fegyveri gyakorlást könnyen végbe vihet a katona.

Mind a közönséges, mind pedig a pompára készíttetett kalapjok, nagyságra nézve egyarányú légyen és egyaránt felszegezve. Azért arra kell vigyázni, hogy fejekhez illendő kalapok adattassanak a legényeknek, hogy nagyok ne legyenek, hanem jól megszorúljanak a fejekben; ha pedig történnék, hogy valakiknek nagyobbacskák jutnának, szoríttassanak meg a kalapon lévő sinórral. Szoktattassanak hozzá kiváltképen az uj katonák, miképen szorosan tartsák a kalapot fejekben, miképen tegyék fel és vegyék le, sőt magok a tisztek akarhol találják, avagy látják a katonákat dísztelen kalapok állásával, tegyék fejekbe nékik és igazítsák fejek állásához, s azután mutassák meg, miképen lehessen kalapjokat tartani jó állásban. Ne engedjék pedig teljességgel, hogy nyakokba nyomják, elöl pedig szarv módjára álljon, hanem fejek tetejére tétessék. Épen csúfosan és rutul eldísztelenîti a katonákat, ha nem egy arányú a kalapjok, vagy nem egyformán viseltetik; a seregi rend pedig igen rút formát mutat, ha valahányan rendben állanak, annyi felé és annyi formán áll a kalapjok; azért mind a fő- és altisztek, mind pedig a régi legények szoktassák ezekre az uj katonákat.

Kardjok szijja az övön felül övedzettessék és álljon testekhez,

jól bé csatolva, úgy, hogy ennek markolatya kinek kinek ágyékát érje, vége pedig egy arasznyilag függjön a földtől. A kard szijján lévő középső karikán, szükséges, hogy egy horog függjön, hogy midőn seregben sétálnak, vagy pedig musztráltatnak, ennél fogva feljebb akaszthassa kardgyát, nehogy másoknak rendes, pompás menetelét akadályoztassa.

A puska végibe való késecskének hüvelye, vagy is a mint hívják, kuplitja, álljon erősen a kard szíjján, mind pedig övén, hogy alkalmatosabban nyúlhasson hozzá, midőn bajonétját kihuzza, vagy béteszi és ne kellessék vagy fejét, vagy derekát igen meghajtani, hogy ezáltal testi állását eldíszteleníte. Mivel pedig most az uj katonáknak rövidebb kard adatik, szükséges, hogy a többieké is ezekéhez alkalmaztassék.

Arra kiváltképen vigyázzanak, hogy jól megtaníttassanak az uj katonák, miképen kellessék magok puskájokat, midőn a szükség úgy hozza magával, elbontani, megtisztítani, nehogy a srófoknak megrontásával, mint magoknak veszedelmet, mint pedig a nemes regementnek költséget szerezzenek. Nem kell engedni, hogy flintájokba valami szeget verjenek, vagy ezeknek ágyából valamit elvágjanak, vessenek, hanem mindennek fegyvere oly egyarányú legyen, mint a szépen hangozó musika és egyformájú. A kiknek kardjok hüvelye végin lévő vasok szegletes találna lenni, gömbölyíttessék meg, vagy úgy köszörültessék, hogy midőn a rendekben a katonának le kell buknia vagy térdre esnie, alkalmatlanságára ne légyen.

Meg ne engedjék senkinek, hogy ruhájára vagy másféle sinórt, vagy posztót varrasson és valamint egyebekben, úgy a tarsolynak állásában is a seregnek egyenlőségét tartsa. Ne függjön pedig ez senkinek alább, hanem csak egy kis tenyérrel a dolmányától.

Mind a flintája, mint pedig lódingja, vagy mint hiják, patrontása szijja kinek kinek úgy testéhez légyen alkalmaztatva, hogy akár a fordulásokban, akár a tüzet pökő golyóbisok, vagyis gránátok hanyigálásában ne légyen akadályokra. Lódingjok pedig jobb felől való ágyékokat érje és egyaránt álljon, flintája pedig egyenesen és erősen vállához szorítva.

Legalább egyszer, vagy kétszer mutattassék meg az uj legényeknek, miképen kellessék saru kenedékkel megfesteni s egyszersmind pallérozni kinek kinek maga lódingját; úgy hasonlóképen mind flintájának és késecskéjének, vagyis bajonétjának szijját, mind pedig flintája aczéljának tokocskáját, miképen lehessen szépen megfejéríteni, hogy, mintha mindenkor uj volna, olyannak láttassék lenni,

azonképen, hogyha mundéra megmotskosodik, tanittassék meg a régi legényektől, miképen lehessen agyaggal, meleg vízzel, korpával, krétával és posztó darabbal régi tisztaságára állítani.

Jól lehet minden tagjaira, szükséges, hogy a katonának szemes vigyázása légyen, de mindazonáltal a kiváltképen illendő, hogy lábait mindenekben óltalmazza, azért mutattassék meg legelsőbben is, miképen vonja fel deli csizmáját és mimódon kellessék aztat minden nap változtatni, tisztitani, kenni, hogy tudniillik a tűzhöz közel ne tartsa; afölött rosz üdőkben miként óltalmazza és kimélje: eztet pedig a régi katonáktól, akik már jól tudják, megtanúlhatják, a mint azoknak erre parancsolatjok vagyon, hogy az ujakot megtanitsák. Történhetik gyakorta, hogy az exercitiumban, úgy a fordulásokban, marsolásokban némelyeknek vagy kiessék lábokból, vagy ne birják deli csizmájokat, azért valamint a régi, úgy az uj katonáknak meg nem engedtetik, hogy magok láboknál szélesebb, avagy hosszabb deli csizmát válaszszanak, és aztat némely tűzzel, vassal kiirtandó felvett rosz szokás szerént, télnek idején megtöltsék kapczával és így mint egy botokat csináljanak magok lábokból, nyárra kelve pedig elhányván a kapczákot, széles és nagy lévén deli csizmájok, ne lehessen illendőképen benne járni, masirozni és módosan forgani: és azért ha csak mód adatik benne, légyen a deli csizma kinek kinek lábaihoz szabva és csinálva, vagy ha mérték nélkül csináltattak, midőn kiosztattatnak, egynek a főtisztek közül és a strázsamesternek jelenlétében osztassanak ki, illyen renddel, hogy elsőben mezit lábra, azután egy kevés kapczával próbálja felhuzni, arra pedig leginkább vigyázzanak, hogy lába sarka épen megegyezzék a deli csizma sarkával, úgy, hogy se küljebb, se beljebb ne legyen ennél, s egyszersmind meg is teljék a deli csizmának hátulsó része a legénynek lábaival. Ha pedig mindezek szentül meg nem tartatnak, nem csuda, hogy azután se deli csizmájok jól nem áll, se rendes és illendő mértékü lépéseket nem tesznek, vagy szépen nem állanak, sőt, hogy utazásokban, vagyis hosszasabb marsolásokban elmaradoznak másoknak mértékre szabott, s reguláztatott nyomokba nem lépnek, sokaknak lábai meg is törettetnek és sebesíttetnek.*

* *Báró Fáber Kristián Farkas:* Hadi embernek oktatása. Kassa, 1759. 143—152. ll.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

ÁRKI SÁNDOR dr.: *II. Rákóczi Ferencz.* III. k. 1709—1735. Magyar történeti életrajzok. 1910-iki évf. A magyar történetírás méltán ünnepelheti Márkit nagy művének befejezése alkalmából. Végre bírjuk nagy nemzeti hősünk teljesen kimerítő életrajzát. Az időszakban, melyről e kötet szól, Rákóczi ügye már hanyatlóban volt, mindamellett még számos hadtörténelmileg fontos esemény színhelye az ország. Védelmi intézkedéseit a fejedelem a franczia hadimérnökei által újabban megerősített Munkács váráből intézi. Nagyon értékes e kötetben a romhányi csata leírása. Majd a Duna és Tisza közén lefolyt csatározásokról, Lőcse, Eger és Érsekújvár elestéről s végül a szatmári béke megkötésének körülményeiről olvasunk.

A következő fejezetek a fejedelem lengyelországi bujdosásának, francziaországi diplomatiai törekvéseinek s végül a törökországi emigratióban töltött éveinek és halálának leírását tartalmazzák.

A Történeti Életrajzok szerkesztősége azonban e kötet illusztrálásánál sem járt el kellő óvatossággal. Arról, hogy egyes képek egyáltalán semmi összefüggésben sincsenek és nem is lehetnek a szöveggel, nem is szólva, figyelmeztetnünk kell arra, hogy nem lehet minden arczképet II. Rákóczi Ferenczének elfogadni, a mit az övének mondanak. Így a 640. lap mellett a Történelmi Arczképcsarnok egyik képéről külön mellékletben adott arczkép sohasem volt a Rákóczié. Ez egy egészen újkorú eszményi kép. Nemcsak hogy az arczban egyetlen vonás sincs Rákócziból, de ennek a képnek egészen újabbkori festője képének értékét főleg viselettani járatlanságával tette tönkre. Alakját ugyanis XVI-ik századbeli német pánczélzatba öltözteti, de

magyar sisakot fest mellé, kardja XIV—XV-ik századbeli, dolmánya pedig XIX-ik századi szabású.

A vitéz *Halász Péter* arczképét a 672. lapon és pedig a Történeti Életrajzokban már másodízben is kiadva látjuk e kötetben. Hát ez a kép sem ábrázolja Halász Pétert, hanem valaki mást.

A szépművészeti múzeum hg. Eszterházy törzsgyűjteményében van *Stefano della Bella* olasz művész kezétől készítve ennek a képnek a metszete. Ez az olasz rézmetsző meghalt 1664-ben, Halász Péter pedig született 1676-ban, vagyis 12 évvel ennek a művésznek a halála után; világos tehát, hogy az ő arczképét nem is festhette meg. Hanem az történt, hogy Halász Péter vitézi hírnévre tevén szert, a ki iránt a nagyközönség érdeklődött, a lelkiismeretlen német kiadó *W. Meyer* nem tudván hirtelenében megkapni Halász valódi arczképét, elővette Bellának egy magyar viseletképét, *Bicham* metsző által lemásoltatta, alányomatta Halász nevét és kiadta 1742-ben. De hát ezeket a dolgokat a történelmi kritikának figyelembe kell vennie.

Jedlicska Pál: Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401—1653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai. Budapest, 1910 n. 8. r. 760 lap. Ára 8 kor.

E mű két részre oszlik; az első rész úgymint: «Eredeti Részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401—1653.» 482 lapon eredeti régi okmányok másolatait s kimerítő okmánykivonatokat közöl a gróf Pálffy-családnak senioratusi központi családi levéltárából. A második részt: «Gróf Pálffyak életrajzi vázlatait» egy 1829. évben megírt eredeti hiteles kézirat s némely kiadott adatok alapján állította össze szerző. Ezen életrajzi vázlatokban is több eredeti okmány s adat fordul elő. E rész 483—682. lapig terjed. Szerző e munkája sok tekintetben «Adatok erdődi báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához 1552—1600.» czímű 1897. évben megjelent eredeti forrásmunkája folytatásának tekinthető.

A Pálffyak több kiváló hadvezért adtak nemzetünknek. Ősi családi levéltáruk ennélfogva rendkívül gazdag hadtörténelmi vonatkozású okmányokban, melyekből a szerző e kötetben is gazdag sorozatot gyűjtött egybe. Az összesen 1115 okmánymásolat közül már folyóiratunk mult évfolyamában közöltünk néhányat mutatványul (314. lap), melyekből megállapíthatjuk, hogy a nagyszorgalmú szerző ezen újabb kötetével a hazai hadtörténelem búvárainak is kiváló szolgálatot tett.

Az életrajzok között különösen a II. Rákóczi Ferencz elleni hadjáratokban oly nagy szerepet vitt *gróf Pálffy János* életéhez és korához találunk itt számos új adatot. E jeles hadvezér katonai pályáját illetőleg olvassuk itt, hogy 1693 táján, mikor vezérőrnagygyá lett, volt párbaja János Frigyes württembergi herczeggel, ki a magyar nemzetről s főleg a magyar katonaságról gyalázólag nyilatkozott. Pálffy indíttatva magyar önérzetétől, a herczeget párviadalra hívta ki, hogy ekkép — az akkori lovagias felfogás szerint — a magyar nemzeten ejtett gyalázatot lemossa. A párviadal fegyverének pisztolyokat választottak. Első lövési joga volt a württembergi herczegnek, ki kiváló lövőnek hirében állt. A herczeg pisztolygolyója csak Pálffynak kalapját találta és lyukasztotta át, de annál veszélyesebb volt Pálffy pisztolygolyója, mely a herczeget holtra sebesítette, ki a párbaj színhelyén halva is maradt.

Pálffy Jánosnak átlyukasztott kalapját a család emlékül megőrizte. 1829. évben a királyfai kastélyban volt elhelyezve.

Pálffy János kitérendő a párbaj büntető következményeinek, melyek annál inkább fenyegethették s aggaszthatták, minthogy a lelőtt herczeget sógorsági kötelék fűzte, az uralkodó családhoz, Lengyelországba menekült.

Az idő sokat gyógyít s a protektió nagyon sokat vihet ki. Pálffy János nagybefolyású rokonai s a változott országos viszonyok nemsokára kieszközölték részére a királyi kegyelmet és a szabad hazatérést.

Szabadságának visszanyerését az is előmozdította, hogy a XIV. Lajos franczia király által támasztott hadjáratok elleni védekezésnél Pálffy személye mint fontos tényező jött számításba.

Midőn Lengyelországból hazajött, a franciák ellen küzdő rajnai hadsereghez küldték. Itt 1700 január 26-án altábornagy lett. Eddigi huszárezredét német vasasezreddel cserélte fel.

Midőn Rákóczi Ferencz hadai győztesen előnyomultak, a bécsi haditanács megijedvén a kurucz hadak tovább haladó győzelmeinek következményeitől, Pálffyt a franciák ellen küzdő táborból nagy sietve visszahívta.

Pálffynak föladatául jutott, hogy a Dráván túli vidéken hadat toborozzon s ezzel Heister fővezérnek, ki Ausztriából előnyomult, segédkezet nyújtson.

R. Kiss István: Az utolsó nemesi felkelés századik évfordulója emlékére. Több vármegye megbízásából szerkeszti. I. k. Budapest. 1909. n. 8. r. 367 l. képekkel. Ára 15 kor.

Régen nélkülözi hazai történetírásunk az 1809-iki utolsó nemesi felkelés történetének megírását. Tudjuk, hogy különösen a győri vesztett csata miatt sok gáncs, sőt gúny érte már insurgenseinket. Újabb történetírásunk, különösen folyóiratunk előző évfolyamaiban úgy erre a csatára nézve, mint általában többször kimutatta már a vádak alaptalanságát. Mindamellett itt volna az ideje az egész hadjárat összefoglaló s hiteles adatokon alapuló megírásának. Különösen az Országos Levéltárban és vármegyéink levéltáraiban sok az erre vonatkozó adat. *Kisfaludy Sándor* az insurrectióról írott és sokáig elveszettnek hitt hivatalos munkájának kézirata is megkerült s így a kellő anyag rendelkezésre állana.

Ez a munka vállalkozott erre a feladatra. Már első köteténél látnunk kell azonban, hogy feladatát nem mindenben oldotta meg. Az anyagot nem gyűjtötte egybe teljesen, mielőtt megírni kezdte könyvét. Bár elől közli a forrásmunkák jegyzékét, a szövegben sehol sem idézi forrásait és számos képei közül egyikről sem tudjuk, hogy azokat honnan vette.

Elmondja az insurrectio szervezésének történetét s azután több fejezetben kimerítően tárgyalja a győri csatát.

A kötet második részében öt fejezetben *dr. Császár Elemér* az utolsó nemesi felkelés a magyar irodalomban czímen értekezik, a harmadik részt pedig *Rexa Dezső* az insurrectio anekdotakincséből merített adomákkal tölti ki.

Mindenesetre kívánatos lenne, hogy a következő kötet is megjelenjék, a melyben bizonyára a vármegyék levéltárainak anyagával bővebben megismerkedhetünk.

Ortvay Tivadar. ***A mohácsi csata, elvesztésének okai és következményei.*** Egykorú jelentések és okiratos közlések alapján. Akadémiai értekezések. Budapest, 1910. 89 l. Ára 2 kor.

Jeles történetírónk, *Ortvay* a nemzeti szerencsétlenség számba menő mohácsi csatára vonatkozó történelmi adatokat ösmert nagy buzgalmával egybefoglalva, annak megkapó élénk képét nyújtja s megállapítja, hogy a csata elvesztésének okait mindenekfelett az akkori kor politikai és vallási nagy bajaiban és válságaiban kell keresnünk.

A csata lefolyására vonatkozó sok új és becses adatra különösen felhívjuk katonai szaktársaink figyelmét.

Nagy érdeme e munkának, hogy függelékül 404 tételes jegyzetben csaknem minden ismert forrást és adatot felsorol e tárgyra vonatkozólag.

Téglás Gábor. ***A rómaiak hadihajószolgálata Pannonia és Moesia területén Diocletiánig.*** 1910. Különlenyomat a Mérnök- és Építészegylet közlönyéből. 20. lap.

Téglás buzgó római régészünk nagy buzgalommal gyüjtötte egybe az adatokat a hazánk területén állomásozott római csapatok hadihajószolgálatára nézve. Leginkább a fennmaradt feliratos emlékek alapján megállapítja e hajóhad főállomásait a Bécs melletti Kahlenbergtől egészen Zimonyig. Kiemeli ezek közül Ó-Szőny, Ó-Buda, Mohács, Eszék, Sziszek és Mitrovicz állomásokat. Tanulságosan tárgyalja a hajóhadak szervezetét, felszerelését és szerepét a hazánk területén lefolyt hadjáratokban.

A ***Századok*** újabban megjelent füzeteiben a következő hadtörténelmi tárgyú értekezéseket találjuk: *Reiszig Ede.* A János-lovagok Sopronban. *Dr. Angyal Dávid.* Az elfelejtett pozsonyi csata és Brankovics György szereplése I. Ulászló uralkodásának kezdetén.

A ***Történelmi Tárban*** a *dr. Komáromy András* által közölt XVI. századi magyar levelek közt több érdekes hadtörténelmi tárgyú is van.

Adalékok Zemplén vármegye történetéhez című folyóirat 1910. évi XVI-ik évfolyamából kiemeljük a következő közleményeket: *Visegrádi János dr.* Wesselényi levelei és Az 1697-iki parasztmozgalom lefolyása. A 40-ik honvédzászlóalj zászlószentelése 1872-ben. *Dongó Gyárfás Géza.* Magyar rabok és rabnők török-tatár fogságban. Kozma Tamás rabságbaesése a homonnai csatavesztéskor 1619-ben. Liszkán élősködött német hadak 1670 körül. Az 1809. évi nemesi fölkelés történetéhez. Pornárfi Sándor liszkai honvéd levele 1849-ből. Ki volt Tálya várnagya 1476-ban? *Spisovszky Imre.* Tolcsvai Nagy János felkonczoltatása 1697-ben. *Dudás Gyula.* Adalékok Homonnai Drugeth Bálint gróf életéhez. *Matolai Etele.* Az 1831-iki pórlázadás történetéhez. *i. j.*

Mittheilungen des k. und k. Kriegsarchivs. Neue Folge. IV. Bd. Wien 1889. Szerkeszti a cs. és kir. hadilevéltár igazgatósága.[1]

[1] E folyóirat sok tekintetben forrásmunkának levén tekinthető, szükségesnek látszott, hogy annak eddig még nem ösmertetett köteteit, *visszamenőleg* is figyelembe vegyük és magyar hadtörténelmi tárgyú dolgozatait ösmertessük. *Szerkesztő.*

Tartalmából kiemeljük a bennünket érdeklő következő dolgozatokat:

1. *Die Heere des Kaisers und der französischen Revolution im eginne des Jahres 1792.* Írta: *Angeli Károly* alezredes.

Tulajdonkép bevezetése a cs. és k. hadilevéltár szerkesztette franczia forradalmi háborúk leírásának. Tárgyalás alá kerül a császári és a franczia hadsereg szervezete, fegyverzete, felszerelése, élelmezése háborúban, azután az ellenfelek harczászata, a hadseregek szelleme és fegyelme. Közben megtaláljuk e korszak neves hadvezéreinek életrajzát is.

A császári hadsereg ismertetéséhez csatolt áttekintésekből kitűnik, hogy a sistowói béke után állományában kereken 268.000 emberre leszállított sereg magyar csapatainak létszáma meghaladta a 100.000 főt, a miből megalakult: 11 sorgyalogezred (44 zászlóalj és 22 gránátos század), 8 huszárezred (32 osztálylyal egyenként 2 századdal), 35 határőr zászlóalj (52.000 ember) és a Székely határőr huszárezred 2200 lovassal. De kivehető még az áttekintésekből a magyar csapattestek állomás- és toborzóhelye, az ezredtulajdonosok s az ezredparancsnokok neve, a csapattestek tagozása, nemkülönben ezek állománya az 1792. január hó végével lezárt állománytáblázatok alapján.

Érdekes részek azok, melyek magukba foglalják a fegyvernemek és ezeken belől a csapattestek szervezetét, rendeltetését és felszerelését, a tábori tüzérség anyagát, valamint annak megokolását, hogy miért változott oly gyakran a sorgyalogsághoz beosztott tüzérség száma.

Helyet szorított a szerző a szabad csapatok ismertetésének is.

A csapatok tábori felszerelésének leírását követi a tábori egészségügyi szolgálat ismertetése. Utóbbiban megtaláljuk az orvosi tisztikar és az egészségügyi segédszemélyzet kiegészítésének módozatait, az egészségügyi intézetek szervezetét, a betegeknek és sebesülteknek ellátását háborúban, valamint az egészségügyi anyag beszerzésének módozatait. A tábori egészségügyi intézetek leírásánál elénk tárul ezek összes hibája és baja, a mik alapját alkották annak a sok szenvedésnek és nyomornak, a miket elszenvedtek a beteg és sebesült katonák a forradalmi háborúk első éveiben.

Az élelmezés czímű fejezetben a szerző kitér a Magyarországon elhelyezett csapatok szállás-élelmezésére s megjegyzi, hogy e mellett a katonák ellátása igen jó volt, de sok kár érte az ország lakosságát a megyék élelmezési biztosainak visszaélései miatt. A tisztek és legénység béke és háború illetékeinek részletezése után sor kerül a császári hadsereg élelmezésére háborúban. Egyfelől betekinthetünk a császári hadseregnek a hadműveleteket korlátozó raktár élelmezésébe, a minek

rendszere, elszámolása stb. sokkal rosszabb volt ez időben, mint a hétéves és harminczéves haborúban, bár e háborúkban is érvényesült az az elv, hogy a háború szükségleteit a hadszínhelynek kell fedeznie. Másfelől megismerjük azokat az indító okokat, melyek megteremtették az előbb említett elvet s a harácsolást a convent által hadba állított seregeknél.

Katonákra nézve felette érdekes részleteket találunk a harczászat czímű fejezetben. Ebben, szinte a legapróbb részletekig megtaláljuk a császári hadsereg gyalogságának, lovasságának és tüzérségének harczi modorát, a mi tudvalevőleg még ez időben is azonos volt a sziléziai háborúk egyoldalú, merev és az alparancsnokok öntevékenységét teljesen kizáró vonalharczászatával.

A közlemény összefoglalásának értékes részei azok, melyek kimutatják, hogy miért dőlt dugába a császáriak és egész Európa ama reménysége, hogy a szövetséges hadak rövid időn belül Páris urai lesznek, majdnem kardcsapás nélkül. Minden katona figyelmét leköthetik még azok a fejtegetések is, melyek okát adják a rosszúl fegyverzett, felszereletlen, fegyelmében laza és harczra alig képzett franczia forradalmi seregek győzelmének s hogy mikép alakította át a hadművészetet is a franczia forradalom világrendítő eseménye.

2. *Der Überfall bei Baumgarten am 27. Február* 1741. Írta: *Duncker* őrnagy.

Szerző a Splényi huszárezredből [1] alakított portyázó különítmények ama rajtaütését ismerteti, mely annak idején nagy port vert fel, mert majdnem magyar huszárok fogságába esett II. Frigyes porosz király s mert e rajtaütés nyomán kegyetlenséggel vádolták meg s *banditáknak* nevezték a császári csapatokat s velök a Splényi huszárezredet is.

A rajtaütés története röviden a következő: Az első sziléziai háborúban, 1741 február havában a Splényi huszárezredet a glatzi grófságba rendelték, hogy biztosítsa a Sziléziába vezető átjárókat az itt telelő császári csapatokkal együtt. II. Frigyes porosz király serege Schweidnitz és Troppau között téli szállásokban volt, őrállásai pedig a glatzi grófság és Morvaország határán állottak.

A császári hadak főparancsnoksága nemcsak biztosítani óhajtotta a maga számára a már említett átjárókat, hanem portyázó hadviselés megindítására is ösztönözte a határmenti seregtestek parancsnokát. Ez azonban egyideig mit sem tett s ismételt nógatásra csak akkor

[1] 1768-ban feloszlatták.

szánta el magát az ellenséges őrállások nyugtalanítására, mikor a porosz őrállások fekvéséről és erejéről biztos híreket szerzett, ő maga szemrevételezte a terepet s a mikor híre érkezett annak, hogy maga II. Frigyes is február havának utolsó napjaiban Schweidnitzen és Frankensteinen át Sziléziába érkezik őrállásainak megvizsgálása és szemrevételezése végett

Február 25-én lóra ültették tehát az Ober-Hansdorfban, Königshaynban és Gabersdorfban elszállásolt Splényi huszárokat, a kik azonban másnap eredménytelenül tértek vissza, miután még nyomára sem akadtak az ellenségnek.

Február 27-én reggel híre érkezett annak, hogy II. Frigyes e napon megvizsgálja silberbergi és warthai őrállásait, melyek majdnem tőszomszédságában feküdtek a császári csapatok laktáborainak. E hírre lóra kaptak a huszárok és 60 lovas *Szombó főstrázsamester* vezetése alatt a frankenburg-briesnitzi útnak vette irányát, 60 huszár *Komáromy kapitány* parancsnoksága alatt Baumgarten falunak irányíttatott, míg *Trips báró ezredes* 30 lovassal, mint tartalék, követte az első kettőt.

II. Frigyes február 26-án Frankensteinba érkezett s miután hírszerző járőrei sehol sem bukkantak ellenségre, másnap előbb Silberbergbe, innen pedig Warthába ment őrállásainak megszemlélése végett. Kíséretét alkotta egy század lovasított gránátos, 60 huszár és egy század lovasított csendőr. E kíséretből azonban a lovasított gránátosok fele Baumgartenbe rendeltetett vissza, míg 50 lovasított csendőr Frankenbergben maradt. Huszárjaink támadásakor a király őrcsapata tehát a warthai őrállás 200 katonájából, félszázad lovasított gránátosból, 60 huszárból és 50 lovasított csendőrből állott.

Míg a Szombó főstrázsamester és Komáromy kapitány vezette különítmények az Eulen-hegység erdőségein átvergődtek, II. Frigyes kíséretével együtt áthaladt a briesnitz-frankenburgi útvonalon s bántódás nélkül Warthába érkezett délelőtt 11 órakor, a hol ebédhez ült, miután őrállását megszemlélte. Ez alatt Komáromy különítménye rajta ütött a Baumgartenre visszaküldött porosz lovasított gránátosok félszázadán, ezt szétverte s Frankenstein felé űzte, míg Szombó főstrázsamester a porosz király kíséretének őrszemeire bukkant. A mint II. Frigyes tudomást szerzett huszárjaink támadásáról, lóra pattant s kíséretével kivonult Warthából Frankenberg felé. A mint azután a király kíséretében levő porosz huszárok megpillantották a miéinket, rajtok hajtottak s a Neisse-folyón át visszaverték őket. Ezzel kiszabadult II. Frigyes a csapdából már csak azért is, mert Komáromy is

szabaddá tette a Frankensteinba vezető utat azzal, hogy egyenest délnek visszavonult a nélkül, hogy körülnézett volna. De, a mint a leírásból kitetszik, elősegítette a porosz király menekülését még a Lonsbachnál álló Trips ezredes is, ki huszár létére bravouros roham helyett, gyalog tűzharczot kezdett Szombó visszavonulásának fedezésére!

Önkénytelenül is sok kérdés merül fel e rajtaütés elolvasásakor, a mely kérdések nagyon tanulságosak minden lovas tiszt számára. Ezért hazai hadtörténelmünkből meritett e mellékesemény igen alkalmas egyrészt harczászati megbeszélés, avagy alkalmazó módon tartott gyakorlat megélénkítésére és érdekes megvilágítására, másrészt lovas tisztjeink szellemének fejlesztésére.

A leirást kiegészíti a rajtaütés helyét mutató térkép és II. Frigyes vázlatának facsimiléje.

A közlemény második s nem kevésbé érdekes részét alkotja ama vádnak megdöntése, hogy magyar huszárok megtámadták és agyon is lőtték a védtelenül utazó münsterbergi követet, vagy a baumgarteni rajtaütés folyamán, vagy közvetlenül ennek végrehajtása előtt. 26 oldalon együtt találjuk mindazon irattári adatokat, melyeket az író nagy gonddal és körültekintéssel gyüjtött össze e légből kapott esemény megvilágítása és megdöntése végett.

Elismerést érdemel a szerző, ki nemcsak felfogta a bennünket ért csapást, hanem eredményesen vissza is vág tudásának teljes erejével. Nem lehettek «*banditák*» — mint a hogy a poroszok nevezték dühökben huszárjainkat — azon katonák, kik háboruban, lesben állva, feltartóztatják azt, ki hatfogatu hintón fegyveres kisérettel robog el előttük, s rajta ütnek akkor, mikor e békés polgár valószínűleg fegyverrel adja meg a választ a hozzá intézett kérdésre.

Talpra esett a szerző ama felelete is, melyet válaszul ad arra a kérdésre, hogy mi történt volna akkor, ha huszárjaink közvetlenül II. Frigyesre és kiséretére támadnak? Bizonyos, hogy a tetőtől-talpig vitéz katonakirály is elszántan szembe szállott volna ellenével ugy, mint máskor is. Nem nevezhető védtelennek az, és semmiféle törvény sem nyujthat védelmet annak a koronás főnek, kit ellenfelei megsebesítenek, vagy megölnek akkor, mikor fegyvert ragad támadásra, vagy védelemre készen. De bizonyos az is, hogy Nagy Frigyes — ki neves hadvezér és erényekben gazdag katona volt — maga felháborodva utasította volna vissza azt a gondolatot, hogy ne osztozzék azon esélyekben, melyeknek tisztjei és legénysége néznek elébe magasztos hivatásuk közben.

3. *Die Römer im Gebiete der heutigen österreichisch-ungarischen*

Monarchie. Erläuterungen zu einer Übersichtskarte. Irta: *Kulnigg* százados.

Főbb vonásokban együtt találjuk a rómaiak által a monarchia területén épített hadiutak, várak, erődök stb. elrendezését és telepítését neves történetírók és régészek elszórtan megjelent s a nagy közönség számára nehezen hozzáférhető munkái nyomán.

A forrásmunkák felsorolása után szerző megismerteti a rómaiak mesterileg vezetett fokozatos terjeszkedését Európában észak és kelet felé. Rhætia, Noricum, Pannonia, Dacia, Illyricum és Mœsia hadi és kereskedelmi utvonalainak ismertetése után szerző leírja a rómaiak erődítési rendszerét, azután általánosságban ismerteti azokat a várakat és erődöket, melyeket a rómaiak czéljuknak megfelelőleg csodálatos éleslátással telepítettek azokon a területeken és pontokon, hol szükség volt reájuk hadászati szempontok, barbár népek betöréseinek meggátlása és a kereskedelem végett.

Érdekes az a fejezet, melyből kitűnik, hogy a rómaiak valóságos mesterei voltak az utépítésnek.

Végül főbb vonásokban tárgyalás alá kerül még Róma hadi szervezete, a legiók összeállítása, ereje, elnevezése, a menetteljesítmények, a táborok telepítése és berendezése, a legiók elhelyezése a meghódított tartományokban, valamint a behódolt területek népességének műveltségi foka általánosságban.

Teljessé teszi ez érdekes és tanulságos munkát a cs és k. földrajzi intézet által 1 : 1.000,000 arányban készített 6 darab térkép.

Kriegs-Chronik Österreich-Ungarns. Militärischer Führer auf den Kriegsschauplätzen der Monarchie. III. Theil. Der südöstliche Kriegsschauplatz in den Ländern der ungarischen Krone, in Dalmatien und Bosnien. Fortsetzung.

Folytatása a Hadtörténelmi Közlemények 1888. évfolyama 320. lap oldalán ismertetett hadikrónikának. Ezuttal sorra kerülnek az 1692—1699-ig lezajlott török háborúk, valamint a II. Rákóczy Ferencz vezette nemzeti felkelésünk 1703—1708-ig lefolyt harczai.

A török háborúkat illető részek eseményei egybevágnak a Rónai Horváth Jenő irta Magyar Hadi Krónikával.

A II. Rákóczy Ferencz vezette nemzeti fölkelésünk harczainak leírásánál forrás munkák gyanánt szolgáltak: Klein-Fessler, Geschichte von Ungarn; Schels, Kriegsgeschichte der Österreicher; Theatrum europeum; Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. 1. Serie, V. Band; Acten des k. k. Kriegs-Archivs.

A bevezetés egy részének szószerinti szövege a következő:

«I. Lipót uralkodása alatt 1687-től Magyarország kormányzására megkezdett *jóra czélzó de egynémely pontjukban a vármegyék önkormányzati jogába ütköző reformok*, bizalmatlanságot és elégedetlenséget keltettek a lakosság széles rétegében, a mely gyanakodva fogadta a bécsi kormány rendelkezéseit már eddigelé is. Elkeseredést szültek az országgyülés beleegyezése nélkül kivetett adók és a katholikusok javára tett rendelkezések. Állandóan többségben voltak azok Magyarországon, kik hasznot reméltek a felkelésből és csakhamar zendülések és zavargások támadtak, melyek nagyobbrészt büntetlenül maradtak, miután a rendes császári csapatok javát az országból kivitték a spanyol örökösödési háboru miatt. A magyar felkelés feje és vezetője a dicsőségre vágyó és nagyeszü Bercsényi Miklós gróf volt, a ki azonban átruházta a főszerepet a jóval kisebb tehetségü de előkelő régi nemzetségből származó II. Rákóczi Ferencz herczegre.»

Talán mondanunk sem kell, hogy a magyar történetbuvárlat eredményei, s a mai magyar történetírás szerint egészen másként áll ez a dolog. Elég legyen csak II. Rákóczi Ferencznek, *Márki Sándor* tollából most megjelent három kötetes életrajzára utalnunk. *x*

II. A MAGYAR HADTÖRTÉNELMI IRODALOM REPERTORIUMA.

1897—1909-ig.

(Harmadik közlemény.)

B) Hadtörténelmi czikkek hazai hirlapokban.

Abafi-Aigner L. Die ungarische Klapka-Legion in Preussen 1866. *Pester Lloyd,* 1897 április 16. és 17.

Abafi-Aigner. Aus dem Leben Klapkas. *Pester Lloyd.* 1897 deczember 25.

Alkotmány, 1897 szept. 11. (A zentai csata.) — *U. o.* 1897. okt. 17. (A kismegyeri csata.) — *U. o.* 1902 máj. 27. (Lukenics őrnagy halála 1849.) — *U. o.* 1902. decz. 12. (Vélemény a párbajról, 1744-ből.)

Asbóth János. A peredi ütközet. *Budapesti Hirlap,* 1899 jun. 25.

Az Ujság, 1906 jan. 4. (Ocskay László.)

Balogh Pál. Kurucz csata. (Kiliti, 1705 márcz. 30.) *Egyetértés,* 1905 márcz. 30.

Balogh Pál. Kurucz világ 200 év előtt. *Pesti Napló,* 1905 május 11.

Balogh Pál. A magyar hadsereg III. Károly alatt. *Pesti Napló,* 1906 jan. 28.

Balogh Pál. Csataképek a szabadságharcz korából. *Pesti Napló,* 1906 febr. 2.

Barabás Ábel. Zrinyi és életírója. (Széchy Károly művéről.) *Pesti Hirlap,* 1903 jan. 23.

Barla Jenő. Keczer Endre, jász-kún főkapitány, 1609—1616 († 1635). *Magyar Szó,* 1903 ápr. 12.

Bányai Elemér. Herman János, a 10. huszárezred őrmestere, 1848 49-ben. *Pesti Hirlap,* 1904 jun. 26.

Bányai Elemér. Egy vitéz szabadsághős. (Herman János huszárkapitány.) *Hazánk,* 1905 szept. 20.

Bányai Károly. A bányavidéki hadjárat 1849-ben. *Budapesti Hirlap,* 1903 máj. 8.

Bányai Károly. A kurucz szabadságharcz első csatája. (A dolhai ütközet.) *Budapesti Hirlap,* 1903 jun. 7.

Bányai Károly. Az ál-Károlyi. *Budapesti Hirlap,* 1903 nov. 8.

Berzeviczy Egyed. Máriássy Jenő honvédtábornokról. *Vasárnapi Ujság,* 1905. 7. és 8. sz.

Berzeviczy Egyed. A branyiszkói csata. *Magyar Nemzet,* 1904 szept. 21.

Brandes György. Görgei Arthur. (A Neue Freie Presse nyomán.) *Budapesti Napló,* 1900 decz. 16.

Budapesti Hirlap. 1897 márcz. 7. (Janku és Vasvári Pál.) — *U. o.* 1897 ápr. 18. (A győri hős. Ismerteti Jedlicska Pál Pálffy monographiáját.) — *U. o.* 1897 decz. 17. (Magyarország 1866-ban. Az olasz táborkar hivatalos jelentése.) — *U. o.* 1898 márcz. 11. (Magyarország szerepe 1866-ban.) — *U. o.* 1899 máj. 21. (Budavár visszavétele.) — *U. o.* 1899 máj. 21. (Az osztrák tábornokok 1859-ben.) — *U. o.* 1899 jun. 28. (Zrinyi Miklós. Barabás Samu «Zrinyi Miklós, a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok» cz. könyve alapján.) — *U. o.* 1899 szept. 12. (A pugil. Adalék a középkori magyar párbaj történetéhez.) — *U. o.* 1899 decz. 12. (A magyar feldunai hadsereg 1848—49-ben. Ismertetés Wacquemontnak «Die ungarische Donau-Armee im Jahre 1848—49.» [Boroszló, 1899.] czímű könyvéről.) — *U. o.* 1900 aug. 29. (Váradi amazonok. 1660.) — *U. o.* 1900 okt. 12. (Vöröskő vára.) — *U. o.* 1901 aug. 10. (Mintahuszárok.) — *U. o.* 1901 okt. 20. (Zeyk Domokos és a héjasfalvi honvédemlék.) —

U. o. 1903 márcz. 29. (A magyar hadsereg fejlődése. Kivonat Marczali Henriknek az Urániában tartott felolvasásából.) — *U. o.* 1903 máj. 17. (Babérkoszorú Dobos Miklós ezredes sírjára. Paarig Art. Rob. műve után.) — *U. o.* 1903 szept. 3. (Batthyány J. ezredes végrendelete.) — *U. o.* 1903 okt. 11. (Selmecz a kurucz időkben. Richter Ede műve nyomán.) — *U. o.* 1904 szept. 18. (Bocskai forradalma. A 300-ik évforduló alkalmából.) — *U. o.* 1904 okt. 6. (Czecz János honvédtábornok emlékezete.) — *U. o.* 1904 okt. 8. (Czecz tábornok utolsó levele.) — *U. o.* 1904 okt. 19. (Álmosdi csata évfordulója.) — *U. o.* 1904 decz. 20. (Szamosujvár megalapítása.) — *U. o.* 1904 decz. 9. (Balassa Bálint hamvai.) — *U. o.* 1905 márcz. 15. (A szolnoki csata.) — *U. o.* 1905 márcz. 19. (Dobos 1848-iki honvédfőhadnagy.) — *U. o.* 1905 márcz. 23. (A pozsonyi vértanuk.) — *U. o.* 1905 márcz. 26. (A magyar és osztrák szövetség eredete. 1277.) — *U. o.* 1905 márcz. 27. (A szabadságharcz emlékei a közös hadseregben.) — *U. o.* 1905 ápr. 2. (Az augsburgi csata emléke.) — *U. o.* 1905 ápr. 8. (Magyar katonák esküje Mária Terézia korában. 1749.) — *U. o.* 1905 máj. 20. (Budavár bevétele 1849-ben.) — *U. o.* 1905 máj. 24., 30. és 31-iki számai. (A hadsereg magyarsága.) — *U. o.* 1905 szept. 14. (Hóra és Kloskának egy előzője.) — *U. o.* 1905 szept. 30. (Visszaemlékezés a 48 49-iki szabadságharczra Erdélyben.) — *U. o.* 1905 okt. 6. (Kiss Ernő honvédtábornok és családja. Az «Armenia» nyomán.) — *U. o.* 1905 decz. 8. (Ocskay.) — *U. o.* 1905 decz. 28. (Magyar vezénylő Mária Terézia hadában. Éble Gábor «Károly Ferencz és kora» cz. műve nyomán.) — *U. o.* 1906 febr. 1. (Huszárok és svalizsérek.) — *U. o.* 1906 febr. 7. (A világosi fegyverletétel.) — *U. o.* 1906 febr. 16. (A kurucz és labancz elnevezés eredete.) — *U. o.* 1906 febr. 15. (Ki lőtte meg Hentzit?)

Budapesti Napló, 1898 ápr. 15-ike óta «A szabadságharcz krónikája» czímen rovatot nyitott. — *U. o.* 1902 jan. 31. (Gróf Vécsey Károly utolsó levelei Aradról.) — *U. o.* 1904 nov. 12. (André franczia hadügyminiszter és a kurucz zászló.) — *U. o.* 1905 máj. 7. (Kolowrat tábornok emlékiratai a magyar szabadságharczról.)

Chélard Raoul. A három franczia-magyar szövetség. (Thököly, Teleki, II. Rákóczi Ferencz.) *Budapesti Hirlap*, 1899 jun. 27.

Csatkó M. A debreczeni ütközet 1849-ben. *Magyarország*, 1906 márcz. 15.

Csoór Gáspár. A kurucz hadsereg. *Pesti Hirlap*, 1903 máj. 31.

Csudáky Bertalan. Görgeinél. *Alkotmány*, 1898 okt. 1.

Czelesztin. Hősök emléke. *Magyarország*, 1897 okt. 17.

De Sgardelli Caesar. Vallásosság a hadtörténelem lapjain. *Az Őrszem,* 1906, 21. szám.

Déri Gyula. A lovagjátékról. *Budapesti Hirlap,* 1902 máj. 15.

Doleschall Alfréd. Adalék az 1867 : 12. t.-cz. történetéhez. *Pesti Napló,* 1905 ápr. 26. és 28.

Dongó Gyárfás Géza. Serédy Gábor, Felsőmagyarország kapitánya. *Budapesti Hirlap,* 1900 aug. 24.

Egyetértés, 1897 okt. 17. (A campoformói béke.) — *U. o.* 1898 febr. 22. (A Koburg-Kohárу-dinasztia.) — *U. o.* 1898 márcz. 2. (Bernhardy naplójának ismertetése az 1866. évi háborúról.) — *U. o.* 1899 ápr. 19. (A nagysarlói diadal.) — *U. o.* 1899 máj. 21. (Budavár visszavétele.) — *U. o.* 1899 jun. 11. (Régi katonai kihágások.) Az 1841-iki eset.) — *U. o.* 1899 decz. 3. (Szabadka megmentése. A kaponyai honvédemlék leleplezése.) — *U. o.* 1900 nov. 6. (Gróf Leiningen naplója. Nyilatkozat Hentaller Lajostól a napló kiadója, Marczali Henrik ellen.) — *U. o.* 1905 nov. 28. (Bocskay.)

Eötvös Károly. Perczel Mór. *Egyetértés,* 1899 máj. 25.

Eszterházy János gr. Zur Wehrfrage. *Pester Lloyd.* 1903 szept. 10. — *Bartal Antal. U. o.* okt. 3., 4., 6.

Farkas Emőd. Dessewffy Arisztid honvédtábornok. *Pesti Hirlap,* 1904 jul. 17.

Farkas Emőd. Máriássy emlékiratairól. *Pesti Hirlap,* 1905 jan. 26.

Farkas Emőd. Névtelen hősök 1848—1849. Kubinyi Viktor műve nyomán. *Magyar Állam,* 1905 febr. 1.

Farkas Emőd. Fegyveres időszak a vármegyékben. *Pesti Hirlap,* 1905 decz. 3.

Fejérváry Géza báró. Az Őrszem, 1904. 3. szám.

Ferenczi Zoltán. Deák Ferencz és a magyar nyelv ügye 1843-ban. *Vasárnapi Ujság,* 1903. 43. szám.

Floridor. A palatinus huszárokról. *Egyetértés,* 1900 nov. 7.

Floridor. A 15-ik huszárezred 200 évi fennállásának jubileuma. *Egyetértés,* 1901 szept. 26.

Fanghné Gyujtó Izabella. Emlékeim a szabadságharcz idejéből, 1847—1850. *Vasárnapi Ujság,* 1905. 13—15. szám.

Gárdonyi Géza. Az egri hősnők. *Budapesti Hirlap,* 1898. ápr. 13. Szederkényi Nándor válasza u. o. ápr. 19.

Gárdonyi Géza. Az egri hősök. *Budapesti Hirlap,* 1902 október 19.

Gedeon Géza. A mártir asszony. (Farkassányi Mihályné, hon-

védkapitányi rangra emelkedett hős magyar nő haláláról.) *Budapesti Hirlap*, 1906 ápr. 16.

Gottlieb Róza. Bem apó női kémje. Naplótöredék. *Magyar Nemzet*, 1901 márcz. 15.

Görgey István. Görgei küldöttei az orosz táborban. *Magyarország*, 1898 ápr. 23.

Görgey Istvánról írt munkáját Králik Lajosnak bírálták: *Pester Lloyd*, 1904 nov. 26 és decz. 7. — *Az Ujság*, 1904 decz. 2. — *Budapesti Hirlap*, 1904 decz. 4. — *Magyar Nemzet*, 1904 decz. 6.

Gyarmathy Sándor. Kinizsi Pál sírja. *Budapesti Hirlap*, 1902 jun. 18.

Hamvay Ödön. Damjanich utolsó órái. *Pesti Napló*, 1904 okt. 6.

Hatala Péter. Budavár bevételéről. *Magyar Szalon*, 1903 junius.

Hatala Péter. Az 1849-iki muszka beavatkozás. *Pesti Hirlap*, 1905 ápr. 19. és 20.

Hazánk, 1903 máj. 21. (Budavár bevétele és a nők.) — *U. o.* 1903 szept. 1. (Haynau és Rüdiger.)

Hazslinszky Rezső. Magyar vér a spanyol örökösödési háborúban. Gróf Gyulai Ferencz tábornok naplója nyomán, 1703—1704. *Magyar Szó*, 1902 decz. 6.

Hentaller Lajos. A vörössapkás naplója. *Magyarország*, 1897 decz. 25.

Hentaller Lajos. Damjanich fiai. Korrajz a szabadságharczból. Czikksorozat a *Függetlenség* 1897 deczember havi számaiban.

Hentaller Lajos. Damjanich Szolnoknál. *Országos Hirlap*, 1898 máj. 1.

Hentaller Lajos. A tihanyi erőd. *Egyetértés*, 1899 decz. 24.

Hentaller Lajos. Perczel Mór mint hadvezér. *Egyetértés*, 1900 márcz. 2.

Hentaller Lajos. A dunai hadsereg. *Egyetértés*, 1900 ápr. 1.

Hentaller Lajos. Leiningen levelei és naplója. *Egyetértés*. 1900 ápr. 11 12.

Hentaller Lajos. Éjjeli harcz a Károly-kaszárnyában. *Egyetértés*, 1900 máj. 15.

Hentaller Lajos. Szalay József, a béna hős. *Egyetértés*, 1900 máj. 26.

Hentaller Lajos. Zeyk Domonkos, a segesvári hős. *Egyetértés*, 1900 jun. 13.

Hentaller Lajos. Bem élete 1848-ig. — Bem Erdélyben. — Bem halála. *Egyetértés*, 1900 szept. 4., 7., 14.

Hentaller Lajos. Bem apóról. *Pester Lloyd,* 1900 decz. 9.

Hentaller Lajos. Bécs ostroma 1848-ban. *Független Magyarország,* 1902 márcz. 30.

Hentaller Lajos. A Bocskay-felkelés. *Egyetértés,* 1905 nov. 22.

Hentaller Lajos. Máriássy honvéd-tábornok emlékirataiból. *Egyetértés,* 1905 nov. 19.

Hentaller Lajos. Görgei mint hadvezér. *Egyetértés,* 1905 decz. 3.

Hentaller Lajos. Kiss Ernő tábornok. *Egyetértés,* 1906 máj. 26.

Herendi (Hubner) Vilmos. A brassói fellegvár bevétele 1849-ben. *Budapesti Hirlap,* 1899 jul. 22.

Herczeg Mihály. Nemzeti hadsereg (1526 óta). *Egyetértés,* 1905 márcz. 5.

H. J. Hadúr. *Pesti Napló,* 1905 nov. 7.

Himmel. Das Kriegsjahr 1697. *Pester Lloyd,* 1897 jul. 9.

Hoitsy Pál. A magyar zászló. *Budapesti Hirlap,* 1905 márcz. 12.

Honvédtüzérség története. *Az Őrszem,* 1904. 6. szám.

Huszár József. Három nap a budai vár történetéből. (1541 szept. 2. — 1686 szept. 2. — 1849 máj. 21.) *Független Magyarország,* 1903 máj. 21.

Járdánházi Miklós. A német nyelv a magyar hadseregben 1595 óta. *Pesti Hirlap,* 1903 máj. 31.

Járdánházi Miklós. A magyar katonai vezényleti nyelv jogosultsága. *Pesti Hirlap,* 1903 szept. 6.

J. M. Régi ujoncz-jutalékok és hadi adók. *Pesti Hirlap,* 1903 márcz. 15.

Jókai Mór. A győri ütközet emléke. *Magyar Hirlap,* 1897 okt. 17.

Jókai Mór. A magyar insurrectio emlékszobra. *Nemzet,* 1897 okt. 17.

József főherczeg. Az Őrszem, 1905. 13. szám.

Junius. Daliás idők. (Párbajok a török időben.) *Budapesti Hirlap,* 1900 márcz. 24.

Junius. A jászkunok a forradalomban. *Budapesti Hirlap,* 1901 ápr. 6.

Junius. A miriszlói csata. *Budapesti Hirlap,* 1902 szept. 13.

Junius. Dobó István. *Budapesti Hirlap,* 1902 okt. 18.

Junius. Thököly, a kuruczkirály. *Budapesti Hirlap,* 1905 szeptember 12.

K. A. A zentai ütközetek. *Budapesti Hirlap,* 1905 szept. 14.

Kalmár A. A zentai ütközetek. *Magyarország,* 1905 szept. 11.

Karácson Imre. Török követség Zrinyi Miklósnál (1660). *Ha-*

zánk, 1900 decz. 29. és hasonló czímmel: *Magyar Állam*, 1901 jan. 6.

Kádár Gusztáv. Damjanich. *Magyar Hirlap*, 1904 okt. 6.

Kemechey Jenő. Bezerédj Imre. 1679—1708. *Budapesti Hirlap*, 1900 febr. 9.

Kenedi Géza. Lőporfüst. *Az Őrszem*, 1908. évf. 18. sz.

Komáromy András. Vizkelethy Mihály rabsága. *Magyar Hirlap*, 1897 márcz. 2.

Komáromy András. Beniczky Péter, aranysarkantyús vitéz és váczi főkapitány pöre 1661-ben. *Magyar Hirlap*, 1897 márcz. 30.

Kovács Márton. Szemtanu Győr ostromáról. *Budapesti Hirlap*, 1897 okt. 17.

Kmetty Károly. A czímer- és zászló-kérdés megoldása. *Egyetértés.* 1905 jubileumi szám.

Kumlik Emil. Pozsony vára. *Budapesi Hirlap*, 1902 decz. 13.

L. P. Egy névtelen hős sírja (Stoeckel János). *Az Őrszem*, 1904. 6. sz.

Lakatos Sándor. Látogatás Görgeinél. *Az Ujság*, 1904 okt. 8. (Czecz tábornokra és Klapkára vonatkozik. Ugyane czikkre vonatkozólag lásd még: *Magyarország*, 1904 okt. 15. és *Az Ujság*, 1904 okt. 15.)

Lampérth Géza. A generális kegyelme. *Magyar Hirlap*, 1899 jun. 28. (Adalék Pekry Lőrincz kurucz generális életéhez.)

Lampérth Géza. Kocsma generális. *Magyar Hirlap*, 1900 szept. 5. (Báró Andrássy Istvánról.)

Lampérth Géza. Kurucz nóta, labancz táncz. *Magyar Hirlap*, 1900 szept. 11. (Starhemberg Miksa császári tábornokról.)

Lampérth Géza. Mitől sántított Bottyán apó. *Magyar Hirlap*, 1900 okt. 3.

Lehoczky Tivadar. A honfoglalás nyomai Bereg vármegyében és a beregszászi sírhely. *Bereg*, 1904. 34. szám.

Összeállította: Szentiványi Gyula.

III. AZ 1909. ÉVI HAZÁNKAT ÉRDEKLŐ KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNELMI IRODALOM REPERTORIUMA.

(Folytatás.)

Veltzé A., Supplement zu Erzherzog Johanns Feldzugserzählung 1809. (A Meran gróf levéltárában őrzött eredeti nyomán. Bécs, Seidl,

1909. XIII. 239 l. 7 M. 50.) A sokat ócsárolt főherczeg és az 1809. évi dunántúli hadjárat történetére is fontos közlemény.

János főherczeg. N. Freie Presse 1909 máj. 16. Ebben a Körmendről 1809 decz. 26-án kelt és Hormayrhoz intézett levélben panaszkodik, hogy az udvar az ő igazolását (a wagrami csatától való lekésése ügyében) nyilvánosságra nem hozta, agyonhallgatta. [V. ö. egyébiránt: *Schlossar* és *Krones* munkáit János főherczegről.]

Kircheisen M., Feldzugserinnerungen aus dem Kriegsjahre 1809. (A «Bibliothek wertvoller Memoiren» egyik része). Hamburg, Gutenberg-Verlag. 1909. 6 M.

Petre F. L., Napoleon and the archduke Charles. A history of the Franco-Austrian campaign in the valley of the Danube in 1809. London. Lane 1909. 428 l. 12 sh. 6 d.

Weber O., prágai egyet. tanár, *1809.* I. *Erzherzog Karl.* II. *Aspern.* III. *Wagram und der Wiener Friede.* Deutsche Arbeit. Prága VIII. évf. 1909. a 7—9. füzetben.

Veltzé A., Gedenktage Anno Neun. Österreichische Rundschau 1909. 19. évf. 4. füzet.

Vor 100 Jahren. Aspern u. Wagram. Tervrajzzal. Militär-Wochenblatt. 94. évf. 1909. 64—67. és 83—84. szám.

Bleibtreu Kár., Aspern und Wagram. Westermanns Monatshefte. 1909. 53. évf. 9. füz.

Ein Brief des Erzherzogs Karl über die Schlacht bei Aspern. (Rövid franczia levél. Albert szász-teschenі herczeg czímére.) Die Vedette 1909 máj. 22.

Peters Theodor kapitány, *Aspern.* Die Vedette 1909 máj. 22.

Varnhagen von Ense. K. A., Die Schlacht bei Deutsch-Wagram am 5. und 6. VII. 1809. (A hírneves író egykorú feljegyzéseinek új lenyomata.) Kiadja *Pfalz A.* Bécs. Fromme. 1909. 96 l. és 1 tábla. 2 korona.

Hoens Max lovag, *Die Bedeutung der Schlacht von Aspern.* N. Freie Presse 1909 máj. 20. és Die Vedette jul. 6. és 7. — *Richter H. M.* Aspern (térképpel) u. ott máj. 20.

Fournier A., Die Tage von Aspern. Die Zeit. (Bécs.) 1909 máj. 21.

Lützelburger I., Aspern. 2 czikk. Westungar. Grenzbote 1909 máj. 20.

Wagram u. die österreichische Artillerie bei Wagram. 2 czikk, *Hoen Miksa* és *Christl Antal* alezredesek tollából: Die Vedette 1909 júl. 3. szám.

Aerts W., La bataille de Wagram. Revue Belgique 1909 jul. és aug. füzet.

Himmenburg A., Raab. (Az 1809. és 1849. évi győri ütközetekről.) Österreichische Rundschau. 1909. 20. köt. 1. sz.

Fournier A., Historische Studien und Skizzen. II. köt. Bécs. Braumüller 1909. 6 M. Ezen összegyűjtött tanulmányok közül ide vonatkozik: Aus Napoleons letzten Kämpfen és Napoleons Sturz.

Báró Staudach Ad., Die Reichsfreiherren von Staudach. N. Pester Journal 1909 jún. 4. Czikkíró nagybátyja, Staudach Jenő (1788—1876.) St. Veit várostól a franczia háborúkban tanusított vitézségeért elismerő oklevelet kapott; Staudach Ferencz József lovag, perzsa kamarás és utóbb osztrák táborszernagy pedig végig küzdötte az 1848—1849. olasz és 1866. háborút.

Aus den Tagebüchern des Grafen Prokesch von Osten, Botschafters und Feldzeugmeisters, 1830—1834. Wien, Reisser. 1909. 4 M. 20.

1848—1849.

Weber Ottokár, prágai egyet. tanár, 1848. II. kiad. Lipcse. Teubner 1909. VIII. 136 l. 1 M. 25. (Szerző 6 felolvasás keretében mondja el az 1848—49. évek főbb eseményeit.)

Spiegler I. S., Der Freiheitskampf der Ungarischen Nation 1848—49. Kritisch beleuchtet. [II. jav. kiad. Lipcse. Altmann 164 l. 3 M.]

Tagebücher des Generals der Kavallerie und Truppeninspektors Prinz Ludwig Windischgrätz. Bécs. Seidel 1909. E naplók 1839—1850-ig terjednek. W. herczeg résztvett 18 éves korában a honvédek elleni küzdelmekben, nevezetesen Pozsony, Moson város megvételében és Budavár visszafoglalásában. Panaszkodik, hogy atyját kellőképen nem támogatták és tehetségtelen emberek környékezték. Behatóan mondja el az 1849 jan. 20. kőbányai ütközetet. Feltünő, hogy W. herczeg Radetzky iránt ellenszenvvel viselkedik, a kit atyjával szemben szintén hálátlansággal vádol.

Schröll József, lovag. Die Vedette, 1909 márcz. 3. 1909 febr. végén meghalt Korneuburgban Schröll csász. tanácsos, a Dunagőzhajózási társulat nyugd. kapitánya, a ki 1836-tól 1847-ig mint utásztiszt, 1847 óta mint hajóskapitány működött. Ő vállalta magára 1848 őszén Windischgrätz tábornagy seregének a Dunán való átszállítását. Midőn később mint az osztrák «Marianne» gőzös kapitánya a hajó legénységével együtt Komáromtól Tatára kellett bujdosnia, honvédhuszárok elfogták és Görgey főparancsnok elé vitték, a ki őt Pestre, a rendőrséghez küldte. Itt egy Bezerédj nevű volt utásztiszt ugyan pártját

fogta, de a rendőrfőnök kényszeríteni akarta, hogy egy magyar gőzhajó vezetésére vállalkozzon és midőn Schröll ettől idegenkedett, statáriummal fenyegette. Schröllnek sikerült azonban csolnakon Budára átkelni és Hentzihez a várba, innen pedig Győrbe menekülni, a hol másodszor elfogták. Erre másodízben vitték a svábhegyen táborozó Görgey elé, a ki Schröllnek, mint volt utász-kollegájának letartóztatása fejében kártalanítás gyanánt 100 forintot utalványozott és visszaengedte Győrre, a honnan — Schröll immár útlevéllel — Bécsbe folytatta útját. Schröll ekkor (1849 máj.) a Ceres gőzhajó kapitánya lett és a Pozsony és Puszta Lovat (?) között császári csapatokat szállított. Egy ízben az osztrákok hadi hídját mentette meg a pusztulástól, a Ceres-t üldözőbe vevő magyar «Erős» elől pedig az éj homályában szerencsésen Pozsonyba menekült, a hova egy puskaporral megrakott uszályhajót is hozott magával. E tettéért a vaskorona rendet és az orosz Szaniszló rendjelt kapta.

Boos-Waldeck Ph. gróf, *Eine Erinnerung an die Einnahme von Raab* (1849. 28. Juni). Österreichische Rundschau. 17. évf. 5. füz. [V. ö. fentebb *Hinnenburg* czikkét: «Raab».]

1859. évi háború.

Witte K., Das Vorspiel des italienischen Feldzugs 1859. A berlini Vossische Zeitung 1909. 179. számában.

Panzini, Il 1859., da Plombières a Villafranca. Milano, Fratelli Treves 1909. 3, L. 50

Veltzé Al. őrnagy, *Magenta.* Fremdenblatt, 1909 jún. 4.

Der Vorstoss der Division Reischach in der Schlacht bei Magenta in französischer Beleuchtung. Fremdenblatt 1909 jún. 5. Czikkíró franczia források nyomán kimutatja, hogy Napoleon császár és táborkara a Reischach-hadosztály váratlan támadása elől tényleg — rövid időre — megfutott.

Cordano L., La guerra dell' anno 1859 e la battaglia di San Martino a Solferino. Rivista bibliografica italiana. XIV. évf. 1909. 4–5. füzet.

Sandonà A., La polemica sulla battaglia di Solferino nel 1859. Rivista d'Italia. 1909 júl. (Csak az olasz vezénylő tábornokokra vonatkozik.)

Dunant I. H., Erinnerung an Solferino. Bern. Semminger 1909. 2 M.

Sallaga Herm. százados, *San Martino 1859.* Die Zeit 1909 jun. 20.

Solferino. N. Freie Presse 1909 jún. 26.

Von Solferino nach Villafranca. Fremdenblatt 1909 jan. 26.

1866. porosz háború.

Aufzeichnungen des Prinzen Friedrich Karl von Preussen über den Feldzug von 1866. Deutsche Revue 33. évf. 1909 jan.—márcz. füzet. [V. ö. Magyarország 1909 márcz. 7.]

Schroeder, Wandkarte über den Feldzug 1866 in Böhmen. Metz, Scriba 1909 3 M.

Brückner kapitány, *Die Feld-Artillerie in Begegnungskampf, dargestellt an dem Gefecht bei Nachod am 27. VI. 1866.* (V. preussisches gegen VI. österr. Armeekorps.) Berlin, Mittler, 1909. III. 92 l. és 6 tervrajz. 2 M.

Regensburg Friedrich, Die letzten Kämpfe und der Friedensschluss 1866. Stuttg. Franckh. 1909. [Szól a lamácsi (blumenaui) csatáról is.] V. ö. P. Lloyd. 1909 okt. 11.

Die ungarische Legion im Feldzug 1866. Fremdenblatt 1909 decz. 4. A czikk a porosz hadügyminiszterium által kiadott hivatalos «Denkschrift»-et ismerteti, mely a miniszterium 100 évi fennállásának emlékére készült. Tartalmazza nevezetesen a legio szervezéséről szóló rendeletet, Roon hadügyminisztertől (1866 júl. 5.), Klapka, gróf Csáky Tivadar első intézkedéseit. A «vegyes brigád» első parancsnoka gróf Doggenfeld Walther tábornok lett. A legió létszáma a beosztott magyar foglyokkal 2047, azok nélkül 1674 főre rúgott. A fogoly magyar katonák közül több száz egyáltalában nem érdeklődött az ügy iránt és nem is jelentkezett; mások a legió tisztjeinek beszédeire az ő királyuk éltetésével válaszoltak. Kiképzett tűzér csak kettő akadt. Komoly összeütközésre nem került a sor és okt. 6. és 8. között a két «Bataillon»-t feloszlatták.

Biegler Clemens, Meine Erlebnisse während des Kriegsjahres 1866. Meran 1908 és Bécs. Seidel. 1909. 95 l. 1 M. 50. Szerző, a ki jelenleg nyugd. kapitány és építész, 1866., a königgrätzi csatában fogságba esett és Königsbergbe vitetett. Hiteles tanuként elmondja, hogy egy porosz tiszt a magyar foglyokat arra akarta rávenni, hogy a Habsburg-háztól immár végképen elszakadjanak. Ámde a proklamáczió magyar nyelvre való fordítással megbízott magyar káplár éppen ellenkező, t. i. lojális szellemben fordította le annak szövegét, s így a felszólításnak nem lett semmi foganatja.

Bosznia és Herczegovina occupatiója 1878.

Unsere Truppen in Bosnien und in der Herczegovina 1878. Einzelndarstellungen. Szerkeszti *A. Veltzé.* V. köt.: *Die letzten Kämpfe.* Írta *G. Holtz* báró. 142 l. 3 M. — VI. kötet: *Tuzla und Doboj.* — Írta *E. v. Horstenau.* [Bécs. Stern. 1909. 88 l. 2 M.]

Graf Ladislaus Szapáry bei Doboj. Neue Freie Presse 1909 jan. 31. Megdönthetetlen érvekkel bizonyítgatja e czikk írója, hogy e sokat rágalmazott táborszernagy és a 20. hadosztály parancsnoka a fennforgó viszonyok súlya alatt betűszerint sem tehetett mást, minthogy a katonáival Tuzla-ból Doboj-ba vonuljon vissza. Éppen így vélekedett *Horstenau,* («Tuzla und Doboj». 1909.), *Lichtenstein* lovassági tábornok és *Edelsheim* lovassági tábornok. Utóbbi azt mondta: «Én se tehettem volna másként». Szápáry László gróf mindamellett kegyvesztett lőn. *Horstenau* új műve (l. f.) szintén elégtételt szolgáltat Szápáry emlékének.

Strnád E., Reminiszenzen aus der Okkupation Bosniens u. der Herzegovina. Nach historischen Daten u. geschichtl. Werken. Bécs. Seidel 1909. 151 l. 2 M. 40.

E. van den Bergh, Österreichs (und Ungarns) *Kämpfe in Bosnien u. der Herzegowina im J. 1878.* Beiheft (8—9. sz. 289—377. l.) zum Militär-Wochenblatt. 1909.

Fournier August, Wie wir zu Bosnien kamen. Eine historische Studie. Wien 1909. Reissner. VIII. és 96 l. 2 korona 40. A régibb időkről és Magyarország jogczíméről keveset beszél. Újabban *Radetzky* fejtette ki 1856-ban, külön emlékiratban az annectálás tervét. Megjegyzem, hogy *Dopsch,* szintén bécsi egyetemi tanár, a «Die Zeit» 1909 máj. 18. számában egy 1688 támadt annexio-tervről tett említést.

Graf Leo Tolstoi, Die Annexion Bosniens und der Herzegowina. A müncheni Allgem. Zeitung 38. sz. mellékletében, 1909.

Aus den Memoiren des k. u. k. FZM. Baron Ziemiecki. Deutsche Revue. 34. évf. 1909. június.

Általános jellegű munkák.

Kerchnave Hugo kapitány, *Semek* őrnagy, *Strobl von Ravelsberg* kapitány és *b. Gablenz Rikárd* főhadnagy: *60 Jahre österr.-ungarische Kavallerie 1848—1908.* Bécs. Konegen 1908—9. III. és 60 l. és 2 táblával. 3 M.

60 Jahre Wehrmacht, 1848—1908. Kiadja a k. u. k. Kriegsarchiv. Bécs. Lehner. 1909. VII. 299. l. 23 táblával és 5 térképpel. 40 M.

Lütgendorf Kasimir, báró, (ezredes), *Militärischer Führer über die Gefechtsfelder der Monarchie (exklusive Ungarn).* Különlenyomat a Streffleur-féle milit. Zeitschr.-ból. Bécs. Seidel. 1908. VI. 76 l. 1 M. 50.

Jobst J. kapitány, *Die Neustädter Burg und die k. u. k. Theresianische Militär-Akademie.* Bécs. 1909. (II. Rákóczi Ferencz is ott raboskodott.) V. ö. P. Lloyd. 1909 april 11.

Gablenz R. báró, *Maria Theresia-Ordensritter der k. u. k. Kavallerie. 1848—1908.* (Arczképek és szöveg.) Bécs. Lechner. 1909. 95 l. 6 M.

Greiner Leo, Kirchenkastelle und Bauernburgen in Siebenbürgen. Fremdenblatt. 1909 jún. 10.

Peterwardein, ein altes Schlachtfeld. N. Wiener Tagblatt 1909 márcz. 20.

Eine ungarische Grenzfestung: Landsee. Petermann Reinhardtól. N. Wiener Tagblatt 1909 aug. 26. Szól Lándzsér és Lakompak várakról.

Tengerészet.

Koudelka A. báró, *Unsere Kriegsflotte 1556—1908.* 25 képpel. Laibach. Kleinmayr. V. 92 l. 100 M. (Díszmunka.)

Khuepach Arthur, Schiffe und Fahrzeuge unserer Kriegsmarine seit ihrem Bestande bis 1908. Pola, Schrinner 1908. 32 l. 50 Pf.

Aktuális czikkek.

Neues über die österreichisch-ungarische Wehrmacht. Militär-Wochenblatt. 1909. 30—32. szám.

Die grossen Manöver der österreichisch-ungarischen Wehrmacht im J. 1909. Militär-Wochenblatt 1910. (95. évf.) 2. sz.

Österreichs und Serbiens Wehrkräfte. Die Woche. 1909. X. füz.

Der befestigte Grenzschutz Serbiens und Montenegros gegen Österreich (-Ungarn). Grenzboten. 67. évf. 52. sz.

Összeállította: Dr. Mangold Lajos.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

1. Adatok a török ellen tervezett 1455-iki hadjárathoz.

IADALMAS fellépése II. Mohammednek, terjeszkedése nyugat felé s az a terve, hogy egy csapással vegye birtokába Szerbiát, nagy rémületet keltett mindenütt. Konstantinápoly elfoglalása felrázta a kedélyeket, s csak az 1454-iki törvényeket kell végig olvasnunk, világosan fogjuk látni, milyen volt nálunk a hangulat. A tatárpusztítás borzalmait juttatta eszébe az embereknek a török veszedelem s a törvénykönyv bevezetése is azon gyászos napok emlékét idézi fel; hasonló sorstól való félelem jut kifejezésre bevezető soraiban s erős tettrebuzdítás a komoly veszély tudatában. Teljes és gyors erőkifejtésre kellett készülni, országgyűlést hívott össze tehát V. László Budára, melynek egyetlen tárgya az volt, hogy meghányják-vessék, «miként lehetne a török császárnak e kilátásban levő betörését legbiztosabban elkerülni s hazánkat a pogány támadásai ellen megvédeni».

A magyar haderő azonban nem látszott elégségesnek a török ellen, mert a hírek arról szóltak, hogy szokatlan nagy sereggel készülődik Magyarország ellen Mohammed. Konstantinápoly elveszte gondolkozóba ejtette a nyugati országokat is, tettre sarkalta őket s így erős segítséget lehetett remélni tőlük is. Az 1454. év őszén tartott birodalmi gyűlésen megjelentek tehát a magyar király segítséget kérő követei is és kijelentették, hogy Magyarország csak úgy vesz részt a tervezett hadjáratban, ha a német birodalom 10,000 lovast és 20,000 gyalogost küld segítségül, ellenkező esetben nem tesz koczkára mindent, hanem békére lép a törökkel.[1] E hadjárat dolgát részletesen

[1] *Fraknói V.:* A Hunyadiak és Jagellók kora. Mill. Tört. IV. 137—139. l.

megtárgyalták az említett gyűlésen, mint Frigyes császárnak alább közölt leveléből tudjuk; ebben ugyanis tudatja Köln várossal a birodalmi gyűlésnek a tervbe vett török hadjáratra vonatkozó intézkedéseit s felszólítja a várost, hogy mielőbb gondoskodjék a rá kirótt 200 lovas és 300 gyalogos katona kiállításáról.

E hadjárat előkészületeinek emléke az a felhivás, melyet a kölni városi levéltár őriz s melynek alább adjuk teljes szövegét. Nincs keltezve, de megállapíthatjuk Frigyes levelének segítségével, hogy mely évből való, s ez egyszersmind megmagyarázza azt is, mikép került Kölnbe ez a felhivás. A magyar követek bizonyára részletesen előadták, hogy' s mint rendelkezett uruk az idegenekről, kik Magyarországba szándékoztak menni s a levélhez, melyben a császár a várost katonaság küldésére szólította fel a birodalmi gyűlés határozatai értelmében, mellékelték a követek előadásának rövid foglalatát.

V. László buzgólkodásának azonban csak így, papiron lett meg az eredménye. Az 1455. január 6-iki országgyűlésre szóló meghivó levélben ugyan felemlíti, hogy a török ellen indítandó hadjáratra a keresztény hatalmasságok jelentékeny segélyt ajánlottak meg,[1] de a tervezett nagy hadjáratból nem lett semmi.

I.

1454.

Ordinationes domini regis circa eos, qui debent venire ad regnum Hungarie auxilia prestaturi.

Avisat imprimis, quod maiorem commoditatem habebunt peregrini, qui venient per planitiem Danubii, [tantum sui][2] tamen sive per illam planitiem sive per aquas seu per aliam partem regni intraverint, tractabuntur cum omni humanitate.

A király úr rendelkezései azokat illetőleg, a kiknek Magyarországba kell jönniök segélynyujtás czéljából.

Tudatja legelőször is, hogy nagyobb kényelmük lesz azon idegeneknek, a kik a Duna síkságán keresztül jönnek, azonban akár ezen síkságon át, akár vizen vagy az ország más részén át jönnek be, nagyon emberségesen fognak bánni velük.

[1] U. o.

[2] A [ ]-ben olvasható két szó az eredetiben törölve van.

Deputantur domini potentes, qui teneant securitatem, ne molestia aliqua fiat peregrinis.

Item ut omnia equo pretio vendantur.

Item quod monete recipiantur et masse auree seu argentee in suo valore, et ad istam estimationem faciendam cum Hungaris deputabuntur Alemani ex parte principum seu peregrinorum cum Hungaris, ut omnis tollatur fraudis seu suspectionis occasio; de omnibus istis certificata est celsitudo imperialis per litteras serenissimi regis ac etiam principis electoris.

Item vectigalia[1] exigantur a peregrinis.

Ordinatio quantum ad regnum Hungarie.

Omnes prelati, principes et barones et communitates sunt moniti ex parte serenissimi regis Ladislai, ut veniant contra Turchum secundum ordinationem regni[2] et facultates ipsorum, et ultra hoc per totum regnum imponitur, quod centum homines mittant armatos ad bellandum et duos pedites.[3]

Ista ordinatio optima est, et multi congregabuntur, sed non sufficient resistere potentie Turchorum.

Kiküldenek hatalmas urakat, a kik vigyáznak, hogy semmiféle zaklatás ne érje az idegeneket.

Továbbá, hogy mindent méltányos áron áruljanak.

Továbbá, hogy a pénzeket, aranyat és ezüstöt megfelelő értékükben fogadják el s a fejedelmek vagy idegenek a magyarokkal együtt németeket is ki fognak küldeni az értékek meghatározására, hogy elejét vegyék minden alkalomnak a csalásra vagy gyanakodásra; mindezekről levélben biztosította a császári felséget a felséges király és a választó fejedelem is.

Továbbá, hogy az idegenektől ne szedjenek adókat.

Magyarországot illető rendelkezések.

Az összes főpapokat, herczegeket és bárókat és megyéket felszólította a felséges László király, hogy az ország rendelkezései s képességük szerint jőjjenek a török ellen, azonkívül kötelezővé tétetik az egész országban, hogy száz ember küldjön fegyvereseket a harczba és két gyalogost.

Ez a rendelkezés nagyon jó és sokan fognak összeseregleni, de még sem lesz elégséges, hogy a török hatalmának ellenálljanak.

[1] Kimaradt a vectigalia előtt *ne*, mert csak úgy van értelme.

[2] Lásd az 1454-iki országgyűlésen hozott törvényeket.

[3] 1454 : 4. elrendeli, hogy minden 100 porta után 4 lovas és 2 gyalogos irandó össze.

Inde quicunque christianus, qui christianus desiderat remanere et fidem ad posteros transmittere, debet auxiliari, quantum potest, ut maxime isto anno Turcho resistatur.

Item quilibet dominorum in dominiis suis imitari debet istum catholicum regem et mandare in dominiis suis, ut securitas transeundi detur, vectigalia non petantur a peregrinis et monete recipiantur iuxta estimationem, et ne annona carius vendatur.

Item imitandus est iste rex in eo, quod omnia, que potest, ponit in hoc negotio fidei et omne robur regni sui convertere contra Turchum.

(Köln, Stadtarchiv, Abteilung Köln und das Reich. B. 507.)

Azért minden kereszténynek, a ki keresztény akar maradni és hitét meg akarja őrizni az utódok számára, úgy kell segítséget nyujtania, a mint csak képes, hogy abban az évben alaposan szembe lehessen szállni a törökkel.

Továbbá minden uralkodónak utánoznia kell országában azt a katholikus királyt és meg kell hagynia országában, hogy szabad átvonulást engedjenek az idegeneknek, adókat ne szedjenek tőlük, a pénzeket értéküknek megfelelőleg fogadják el s ne árulják drágábban a gabonát.

Továbbá utánozni kell azt a királyt abban, hogy mindent, a mit csak tud, megtesz e hitünket érdeklő dologért és országa teljes erejével fordul a török ellen.

II.

1455 január 11.

Friderich, von gottes gnaden Romischer Keyser, zu allen zeitten merer des reichs, hertzog zu Osterrich etc.

Ersamen lieben getrewen. Als bey dem tag auf sant Michelstag nechstvergangen zu Frankfurtt gehalten furgenomen und beslossen ist auf den schirstkunftigen summer ain merklich zug wider die Turcken, veindt des namens

Frigyes, Isten kegyelméből római császár, a birodalomnak minden időkben nagyobbítója, ausztriai herczeg stb.

Érdemes kedvelt híveink. A mint a minap Frankfurtban tartott Szent-Mihály napi gyűlésen tervbe vétetett és elhatároztatott, hogy a legközelebbi nyáron tekintélyes hadjáratot vezetünk a török ellen, Krisztus nevének és hitünknek

Cristi und unsers glaubens ze tun zu rossen und zu fussen wol gerusst und gezeugt mit harnasch und anderre weere auch speyss, wegen, puchsen, pulver, also daz ye zehen einen wagen, ormbst puchsen, pley kugl, puchsenstein, pulver und pheyl haben sollen und aller anderre notdurft, als sich zu solchem gepurtt, zugerichtt, darzu nir ein anslag bey demselben tag auf unser curfursten den hertzogen von Burgundi und ander fürsten, geistlich und werltlich, graven, freyen herren, ander vom adel, auch die von stetten bescheen ist: Lassen wir euch wissen, daz euch zu solchem zug zweyhundert zu ross und drewhundert zu fussen angeslagen sein, davon so begern und bitten wir euch mit gantzem fleiss und ernst, das ir euch mit der obgemelten anzal gereisiger zu rossen und zu fussen mit harnasch, wegen, puchsen, pulver, pheilen, speys und anderre notdurft aus das pesst so ir mugt, zurichttet, also daz ir damit auf den tag und zeitt und an die ennde so auf unser lieben frawen tag der liechtmess schirstkünftigen hie darzu furgenomen wirdet, und wir euch hinfur werden verkunden, geschickt und bereit seytt wider die obberuerten unglaubigen, die Turcken, mitsampt andern nach ratte unserer curfursten, fursten und der, so auf denselben tag herkomen werden, als

ellensége ellen, lovon és gyalog, jól felfegyverkezve és ellátva pánczéllal és más fegyverekkel, dárdákkal, kocsikkal, puskákkal, puskaporral, úgy hogy minden tíznek legyen kocsija, számszeríjja, ólomgolyója, puskaköve, puskapora és nyila és legyen felkészülve minden szükségessel, a mi ilyenkor illik, — ugyanezen gyűlésen megtörtént a kirovás választófejedelmeinkre, a burgundi herczegre és a többi egyházi és világi fejedelemre, grófokra, bárókra s a többi nemesekre és a városokra is —: tudatjuk veletek, hogy erre a hadjáratra rátok 200 lovast és 300 gyalogost róttunk ki, azért hát kivánjuk és kérünk titeket nagy szorgosan és komolyan, hogy ti a fentemlített számú lovas és gyalogos csapattal, felszerelve őket pánczéllal, kocsikkal, puskákkal, puskaporral, nyilakkal, dárdákkal s más szükségesekkel, a lehető legjobban, a mint csak tudjátok, úgy hogy arra a napra és időre és a végből, a melyről a mi kedves Asszonyunk napjáig, Gyertyaszentelő ünnepéig értesülni fogtok s a melyet mi tudatni fogunk majd veletek, felkészülve legyetek a fentemlített hitetlenek, a törökök ellen a többiekkel együtt választófejedelmeink, fejedelmeink s azoknak tanácsa szerint, a kik ide fognak jönni arra a napra, a mint elrendeltetett a fentemlített frankfurti gyűlésen s ezeknek is írunk most hasonlókép, hogy jőjjenek a

bey dem obgenten tag zu Frankfurtt verlassen ist, den wir yetzo dessgleichen auch schreiben und unserm hauptman so wir darzu werden ordnen zuziehen und zetun als sich gepurrt, Gott dem almechtigen zu lob, der Kristenheit zu trost, dem heiligen reiche und sonder unserer Teutschen nation und euch selbs zu ere und nutz, und sein in unzweifenlicher hoffnung, ir werdet dem also nachgeen; darauss werdet ir über den lone, so ir von Gott dem almechtigen emphahet, euch und ewrn nachkomen ere und lobe in dieser werlt erwerben, so wollen wir das auch gen euch mit sondern gnaden erkennen und zu gut nit vergessen. Geben zur Newenstatt am sambstag nach sannt Erhartstag. Anno domini etc. (14)55, unsers keyserthumbs in dem drytten jaren.

Ad mandatum domini imperatoris in consilio Ulricus Weltzli, vicecancellarius.

Címzés. Den ersamen burgermeister und ratte der statt zu Collen, unsern und des reichs lieben getrewen.

Kanczelláriai megjegyzés. Romani imperatoris de quota gentium mittendarum contra Turcas et est presentata dominica judica et lecta in consulatu feria secunda post dominicam judica.

(Köln, Stadtarchiv, Abteilung Köln und das Reich. B. 512.

mi kapitányunkhoz, a kit majd ki fogunk rendelni, a mint illik, a mindenható Úr Isten dicsőségére, a kereszténység vigasztalására, a szent birodalomnak, különösen pedig a mi német nemzetünknek és magatoknak becsületére és hasznára, s kétségtelenül reméljük, hogy ti majd eljártok ebben a dologban; ebből azután a jutalmon kívül, a melyet a Mindenható Istentől nyertek, magatoknak és maradékaitoknak tiszteletet és dicséretet szereztek e világon, ezt el is akarjuk ismerni veletek szemben különös kegyelmünkkel és nem feledjük el a ti javatokra. Kelt Neustadtban Szent Erhardus napja után való szombaton (jan. 11.) az Úr 1455., császárságunk harmadik évében.

A császár úr parancsára a tanácsban, Weltzli Ulrik, alkanczellár.

Köln város érdemes polgármesterének és tanácsának, a mi és a birodalom kedvelt híveinek.

A római császár [levele] a török ellen küldendő hadi nép számáról, bemuttattatott Judica vasárnapján (márcz. 23.) és felolvastatott a tanácsban Judica vasárnap után való hétfőn (márczius 24.)

Közli: Dr. Holub József.

MAGYAR HADI SZABÁLYZATOK GYÜJTEMÉNYE.

I. RÁKÓCZY GYÖRGY 1645-IKI HADI SZABÁLYZATA.

Folyóiratunk már közölt (1894. évf. 143—148. lapján) a hadakozó öreg Rákóczy György erdélyi fejedelemtől egy érdekes hadiszabályzatot, azt, melyet havasalföldi hadjárata alkalmával 1634 augusztus 13-án bocsátott ki Gyulafejérvártt s így ismerjük azokat az elveket, melyek őt katonáival szemben a rend, vallásos élet, tisztaság és fegyelem tekintetében háború esetén vezérelték.[1] De az alábbiakban ezúttal egy másik hadi szabályzatát mutatjuk be, melyet felsőmagyarországi hadjárata idején, 1645 június 17-ikén rimaszombati táborában adott ki. Ez nemcsak bővebb a maga 46 pontjával a 24 pontból álló másiknál, de abban is különbözik tőle, hogy míg amaz csupán a szokásos kanczelláriai *Lecta* szóval van hitelesítve, emezt sajátkezűleg írta alá. Körültekintőbb, itt-ott szigorúbb is amannál, a mit az erkölcsök elvadulásával s a hajduk és más katonák fegyelmezetlen garázda természetével magyarázhatunk.

Georgius Rákóczy Dei gratia princeps Transylvaniæ, partium regni Hungariæ dominus et Siculorum comes etc.

Fidelibus nostris universis et singulis, Spectabilibus, magnificis, generosis, egregiis et nobilibus, supremis et vicecomitibus, iudicibus nobilium, quorumcunque comitatuum; capitaneis, iudicibus regiis, supremis, vicecapitaneis, ductoribus, decurionibus, ac universitati mi-

[1] Szinnyei repertoriuma szerint néhai *Veszely* Károly Rákóczy fejedelemnek egy másik, 1644 február 20-ikán kelt hadi rendeletét is közölte a *Magyar Tudományos Értekező* 1862-iki II. k. 453. lapján, de megvalljuk, hogy azt idézett helyén nem találtuk meg, pedig érdekes lenne összehasonlítás kedvéért ismernünk.

litum Siculorum, quarumlibet sedium Siculicalium; item capitaneis, ductoribus, vexilliferis, cæterisque tam equestris, quam pedestris ordinis militibus cuiuscunque nationis, sub auspiciis nostris militantibus, cunctis etiam aliis, cuiuscunque status, conditionis, gradus, honoris, officii, dignitatis et præeminentiæ hominibus, quorum videlicet interest seu intererit, præsentes nostras visuris. Salutem et gratiam nostram.

Mivel minden dologban az isteni kegyesség, hasznos és előmenetelre való jó, minekünk is ugy adatnak meg mindenek az Istentől, ha mi is elsőben az Istennek igazságát, dicsőségét megadjuk, nem utolsó része lévén azért ennek az könyörgés, háladás és prædicatio-hallgatás, megkivanjuk, sőt kegyelmesen is parancsoljuk is minden rendeknek, reá hallgatván az ország dobjának az isteni szolgálatra, könyörgésre, prædicatiora való jel adására, mind fejenként felgyüljenek, avagy az nemes vármegyék, hárman, négyen is, hasonlóképpen az Székelységről, Hajduságról való híveink, magok között egyházi embereket tartván, adják meg ugy az Istennek azt, az mivel tartoznak, kiért ő Felsége mind lelki és testi áldását terjeszsze ő Kegyelmekre fejenként.

Az minthogy azért minden dolgokban szép az jó dispositio, úgy az hadakozasban is felette szükséges lévén az jó ordinantia és disciplina: Mi is az minemű közönséges jóra nézendő czélra, az Ur Istent segitségül hiván, mind erdélyi és magyarországbeli lakos hiveinket, fizetett hadainkat kimozditottuk, hogy arra való igyekezetünknek, az Ur Istennek szent áldása által kévánatos jó exitussát tapasztalhassuk: szükségesnek itíltük ez alatt megiratott punctumok szerint való Generale-edictumunkat minden rendbeli hadainknak kiadatni, mely igy következik.

1. Az ország dobjának megverésének előtte senki, se kapitán, se hadnagy dobot üttetni ne merészeljen, se készülésre, felülésre és megindulásra, hanem várjon minden az ország dobjának megverésétől és annak utánna az ordinantiához tartsák minden rendek magokat; sőt senki, se Jézus kiáltás előtt és azután is mig az ország zászlójával meg nem indulnak, ne merészeljen megindulni, mert az ki ez ellen cselekeszik, elsőben három pálczával verettetik meg, azután mindenétől megfosztatik, s harmadszor ha cselekeszi, megölettetik érette.

2. Egyházi személyeknek, akar mely religión lévőknek házokra szállani, semminémü javokban megkárositani, annál inkább személyekben őket megbántani, háborittani senki ne merészeljen, mert meghal érette.

3. Akar mely religión lévő templumokhoz tartozó harangokat levenni, templumbeli ékességeket, isteni szogálatra rendelt eszközöket felkóborlani, elvenni, templumokat pusztitani senki ne merészeljen, mert meghal érette.

4. Házakat, asztagokat, szénakazalokat felgyujtani senki ne merészeljen, mert meghal érette. Azon szerint büntetődnek azok is, kik hordóknak fenekit kivagdalják és az házakban latorságokból való károkat tésznek.

5. Erőszak szerint való paráznaságot cselekedni senki ne merészeljen, mert meghal érette. Szabad személyek között való paráznaságban az kik találtatnak, törvény szerint büntetődnek.

6. Az lélekkel való szitkózódásért megverettetik, valaki benne tapasztaltatik, kedvezés nélkül.

7. Vadnak irtózásra való uj forma szitkoknak nemei, az minemüvek soha az keresztyén magyar nemzet között annak előtte nem hallattanak, valaki azért deprehendáltatik affélében, törvént láttatván reá az tisztek, kedvezés nélkül annak iszonyu volta szerint megbüntessék, becsületek sérelmének pœnája alatt.

8. Jesus-kiáltásnak idején némelyek szégyenelvén avagy restelvén az keresztyéneknek régi jó szokások szerint Jesust kiáltani, némelyek csufságképpen alkolmatlanul kiáltanak, némelyek pedig ágyokból fel sem kelnek ; az ki ezért effélében találtatik, megpálczáztatik keményen.

9. Előtte járójára az ki támad, megöletik érette. Szófogadatlanságért megpálczáztatik ; ha pedig derekas dologban szót nem fogad, meghal érette.

10. Főtisztviselőinknek engedelme és hire nélkül akar ellenkezésben s akar mely időben, ha ki az ellenséggel, vagy a'hoz tartozókkal beszél, annál inkább ha irogatásban, izengetésben találtatik, megölettetik érette.

11. Salva guardiákat, azaz őrzőköt, tisztessége vesztése alatt, magunk kivályképpen való parancsolatján kivül, akar hova is adni és rendelni ne merészeljen senki, főgenerálisunk, Kornis Sigmond vagy fiunk, Rákóczi Sigmond, udvari fő kapitánunk és gyalog kapitánunkon kivül; kik is abban igen considerate cselekedjenek. Azt is csak szükséges és bátorságos helyekre.

12. Uti leveleket is se elő, se hátra menőknek adni, főgenerális Kornis Sigmond uram, fiunk Rákóczi Sigmondon kivül, az mi hirünk és engedelmünk nélkül senki ne merészeljen ; mert akar hadnagy, s akar kapitányok adta levelek mellett megfogadtatnak és érdemek szerint halállal is megbüntettetnek. Az levéladó is gyalázatját vallja.

Udvari fő kapitánunk, hopmesterünk és fő gyalog-kapitánunk is az szükségnek kivánságához képest adhatnak, de csak magok tisztek alatt valóknak.

13. Őrzőkre valaki támadni, vagy az mi protectionálisunk ellen cselekedni comperiáltatik, megölettetik érette.

14. Az táborra élést vagy egyéb eladó marhát hozókat és az ilyen visszamenőket, valaki megháborgat vagy pénz nélkül elragadozza, ha az táboron cselekeszi, keze vágattatik el, ha pedig utjában megfosztaná, megöletik érette.

15. Valakik az táborban egymást meglopják egy forint felett, az olyanok megöletnek érette; alábbvalójért érdemek szerint büntettetnek. Fosztásért hasonlóképpen. Az ki pedig kenyeres társát lopná meg, akar sokat, akar keveset, megölessék érette.

16. Jesus-kiáltás után, az ki bort árul, kivágatik borának feneke és az ki szállásán kivül gazolkodik és kiáltoz, pálczákkal megverettetik.

17. Hozzánk vagy levelekkel, vagy izenetekkel jövő, avagy hozzánk folyamodni szándékozó embereket utjokban senki meg ne háborgasson, mert meghal érette; hanem ha afféle találkozik hadaink köziben jőni, jó vigyázás és gondviselés alatt, magunk vagy generalisink eleiben vigyék és késérjék.

18. Kémségben avagy egyéb csalárdságos dolgokban járó embereket, kikhez suspitio lehetne, eltitkolni senki ne merészeljen, sőt inkább megfogni tartozzék élete vesztése alatt. Sőt ha ki csak értene is olyant és meg nem jelentené, azon büntetéssel büntettetik; annak utánna is, akarmikor nyilatkoznék ki efféle cselekedeti.

19. Az megengedett és hirdetett időn és helyen kivül sákmánra kimenni senki ne merészeljen, mert meghal érette.

20. Valaki strására az ő rendi szerint igazán ki nem megyen, vagy igazán meg nem állja az strását, megöletik érette. Tartozzanak pedig kimenni személy válogatás nélkül mindenek az ő rendek szerint, hanem ha kinek arról való specialis exemptioja volna.

21. Meghódolt szegénséget, kik magokat fegyverrel nem opponálják, senki meg ne foszszon, annál inkább meg ne sebhessen és öljön, mert meghal érette.

22. Kinek kinek rendeltetett quartelyán kivül másuva szállani senki ne merészeljen, mert megverettetik érette.

23. Az tábor helyéről elindulván, ha ki szántszándékkal az táborhelyet vagy az falut meggyujtja, meghal írette; ha pedig gondviseletlenségből történik, három pálczával erősen megverettetik érette.

24. Valamig az seregek meg nem szállanak, sákmánra menni

senki ne merészeljen előtte járója engedelme nélkül, mert megveretik érette; ha pedig megtiltott helyre megyen sákmányolni, megöletik; hanem kapitánjától vegyen tanuságot, ki-ki melyre sákmányoljon.

25. Az szekerekkel is senki az szekér-mesterek rendelése kivül járni ne merészeljen, mert erősen megverettetik érette; hanem az mint az szekérmester rendeli, ki-ki ugy jártassa szekerét.

26. Jesus-kiáltás után valaki az táboron kivül találtatik, megfogattatik és szörnyen megverettetik.

27. Hamis hireket, tumultusokat szerző, költő s spárgáló és fő tisztek hire, consensusa nélkül conventiculumokat szerző, inditó, alkalmatosságot szolgáltató ember, ez ilyen véteknek mivolta szerint büntetődik s meg is hal érette.

28. Kopjákat az szekereken ne hordozzanak, mert elvonják.

29. Az seregen kivül hadnagya hire nélkül, ha ki lézzeg, megveretik; sőt félelmes helyeken az ki előtte-járójának engedelme nélkül jár, megölettetik.

30. Zászlóját valaki az megszálló helyre nem késéri becsülettel, szörnyen megveretik érette.

31. Valaki sákmánra megyen, az táboron kivül senki ne háljon, hanem betakarodjék, mert megöletik érette.

32. Minden hadnagy kapitánja seregében járjon, hogy inkább alattavalóit minden kiszáguldástól megtartóztathassa; készen, helyen találtassék, hogy az szükségnek idején ne keressék az kapitánt, hadnagyot, hanem mindjárt az szolgálatra elő állhasson; az katonaságot pedig zászlója alól az hadnagyok ki ne bocsássák nyulászni, széllyel való nyargalásra, csudálkozásra. Ezeket tisztességekre parancsoljuk, hogy megtartsák az tisztviselők.

33. Szekerek mellett lovas szolgáját senki ne jártassa, mert lovától megfosztatik; olyanok értessenek mindazáltal ezen, a' kik kopjával, zászló alatt szoktak járni.

34. Az uton való menetelben vad, nyúl után senki ne rivalkodjék; ne futtassanak az seregek, hanem ha kinél agarak lésznek, üzesse az.

35. Ha ellenség találkoznék a' menetelben valamely seregre ütni, tisztessége vesztése alatt parancsoljuk, hogy minden seregében maradjon, seregét meg ne bontsa, egyben ne keveredjenek, hanem menjen csak az seregre, az kit mi arra bocsátunk, avagy generálisunk.

36. Az seregekből hátra se maradjon senki; dulásért, tolvajlásért, fosztásért, nyugovásért, étetés kedvéjért, avagy akarmi dologért, kapitánja híre nélkül, mert meghal érette.

37. Minden hadnagy ugy vigyázzon alatta-való vitézire, hogy se az uton, se az zászló alól a' táborból hire nélkül el ne lopja magát; melyre hogy jobban vigyázhasson, minden nap, az mikor megszállunk, ki-ki az ő alatta-valóit meglátogassa: ki vagyon ott s ki nincsen? Az ki ott nem találtatik, várja bé és mikor bejő, azontul megfogja és mi előnkben avagy fő generálisunk eleiben hozza.

38. Minden kapitán, hadnagy vigyázzon szorgalmatoson az sákmányosok bejövetelekre és valaki az megtiltott marhák közzül akarmit behozzon is, tisztessége vesztése alatt az hadnagy megfogja, kapitánjának vigye, az a' kapitán generálisunk eleiben vigye.

39. Ha ki kardot vonszon oknélkül, meg veressék. Az ki pedig vért teszen, keze vágattassék el. Ha embert öl, meghal érette.

40. Minden seregek és rendek, valakik táborunkban vadnak, mi utánnunk Tekintetes és Nagyságos Kornis Sigmond uramtól hallgassanak az nékünk tartozó hüséges szolgálatban, ugy mint fő generálisunktól, nem excludálván mindazáltal ő Kegyelme után szokott tisztviselőknek authoritását is.

41. Gyümölcs-termő fát vagy annak ágait levágni senki ne merészelje, mert valaki ezt cselekeszi, keményen megverettetik érette. Szőlőben senki kárt ne tegyen, lóval ott ne járjon, őszi, tavaszi vetéseket ne étetettessen, tapodtasson, gázoltasson, mert az ki ilyenben találtatik, elsőben három pálczával megverettetik, másodszor mindenétől megfosztatik, harmadszor megölettetik érette.

42. Fő strása-mesterünknek, Nemzetes Sulyok István uram hivünket rendelvén, parancsoljuk kegyelmesen és serio minden rendbeli hiveinknek, ki-ki illendő becsületét ő Kegyelmének megadván, ezen hivataljában, valamint az nékünk tartozó közönséges szolgálatban præstáltatni kelletik, abban minden magok vonogatása nélkül szavát fogadják és a'hoz ugy is alkolmaztassák mindenek magokat, szófogadatlanságok, késedelmezések miatt az közönséges szolgálatban fogyatkozás ne essék.

43. Elrendelvén az strásáló helyeket megnevezett strása-mesterünk, ha kik az derék vagy fiu-strásán illetlen magokviselésben, ugymint: zajgásban, veszekedésben, avagy egyéb valami vigyázatlanságban találtatnak, azoknak érdemek szerint való megbüntetésekre strásamesterünknek teljes authoritást adtunk.

44. Az strására ha mikor valami posta érkezik, avagy nyelvet fognak és oly bizonyos hirt érthetnek strásákon álló hiveink, azt elsőben is megirt strása-mesterünkhöz vigyék és értésekre adják, hogy ő Kegyelme nekünk haladék nélkül értésünkre adhassa.

45. Ha kik az strásáról hamis hirt hoznának bé, mely miatt valami zendülés eshetnék, az olyanoknak megbüntetését is strásamesterünkre biztuk; az kik törvény szerint halállal büntetődjenek meg ez ilyen cselekedetekért.

46. Minthogy pedig némely embereknek lovok, avagy egyéb barmok döggel meghalván, az táborról ki nem vontatják; de az kik kivontatják is az tábor szélyire, csak ott szokták hadni, melyek megbüdösödvén, az egész tábort elfogja büdösségek, ki miatt sokaknak derekas nyavalyájok, betegségek és abból halálok is szokott következni; szükséges lévén azért ezt is eltávoztatni: parancsoljuk serio minden rendbeli hiveinknek: ennek utánna valakinek lova vagy egyébféle marhája az táborban döggel meghal, mindjárt kivonattassa az táborból jó távulra és ott azontul béásván, avagy ásatván az földben, eltemettesse. Annak felette, ha kiknek vágó barmok leszen, azokat is ne az táborban, hanem az táboron kivül nyuzatván meg, mind ökröt, tehenet, juhot és egyébféle marhát, in genere minden rendek azoknak is béleket az földben jól beássák, eltemessék, egyébféle rutságot, ocsmánságot hasonlóképpen, s táborunkat minden rendek tisztán tartsák. Mert alioquin, valakik ez ellen cselekedni comperiáltatnak, mint edictumunknak nem observálói, ugy büntettetnek meg kedvezés nélkül és minden személy válogatás nélkül, kire tisztviselőinknek igen szorgalmatos vigyázások lévén, ki-ki alatta valóival observáltassa az szerint fogyatkozás nélkül.

Ez lévén azért kiadatott edictumunk, parancsoljuk az megirt büntetések alatt igen igen serio, ki-ki tartozzék mindenekben ehhez alkolmaztatni magát; alioquin, az ki ezek ellen cselekedni comperiáltatik, arra nem vethetvén, hogy hirével nem lött volna, magának tulajdonitsa, ha az specificáltatott vétkek szerint való büntetések szállanak fejére. Secus itaque nullatenus facturi. Datum in castris nostris ad oppidum Rima Szombat positis, die decimaseptima Junii. Anno Domini Millesimo sexcentisimo quadragesimo quinto.

G. Rakoci mpr. P. H.

(A fejedelem nagy állampecsétjével megerősített eredetije nyolcz lapon, az Erdélyi Nemzeti Muzeumi Levéltár Mike Sándor gyüjteményében.)

Dr. Veress Endre.

Török spahi a XVI. századból.

PÁLYÁZAT.

A Magyar Tudományos Akadémia a következő pályázatot hirdeti:

Irassék meg az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig.

Jutalma a m. kir. honvédelmi miniszter adományából 100 darab császári arany.

Határnap 1912 szeptember 30.

A jutalom csak abszolut becsű műnek itéltetik oda. A munkát szerző tartozik kiadni, ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Minden rendű pályairat a fenn kitett határnapig a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához címezve (tehát nem a főtitkár neve alatt) küldendő; azontúl semminemű ily munka el nem fogadtatik.

A pályaműnek külső boritékára, feltünő helyen, úgyszintén a jeligés levélre is ráirandó, hogy mely pályázatra küldetik be.

A pályamű idegen kézzel, lehetőleg géppel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva, kötve legyen. Terjedelmesebb pályamunkák, melyek e feltételeknek nem felelnek meg, nem fogadtatnak el, illetőleg mellőztetnek.

A szerző nevét, polgári állását és lakhelyét tartalmazó pecsétes levélen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétes levélben netalán feljegyzett kikötések, feltételek s általában az itt jelzett szokásos eljárástól kívánt eltérések tekintetbe nem vétethetnek.

Álnév alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

A jutalmat nem nyert pályamunkák kéziratai az Akadémia levéltárában maradnak s csak engedély mellett másolhatók le az Akadémia helyiségében.

A kitűzött feladatra mindenrendű akadémiai tagok is pályázhatnak.

Egyébiránt bármely, ha csak formai kelléknek is elhanyagolása elejti a szerzőt a jutalomtól.

KÉPEK JEGYZÉKE

AZ ELSŐ FÜZETHEZ.

I. Önálló képek.

Lap

1. Mária Terézia korabeli huszár. Színnyomat. *Gerasch F.*-nek, a bécsi cs. és kir. hadilevéltárban levő egykorú rajzok után készült eredeti aquarelljéről, mely Dr. Szendrei János gyűjteményében van 1
2. Magyarországi János-lovag házi öltözetben. Rézmetszet. Fuxhoffer Damiani. Monasteriologia regni Hungariæ. Wesprimii 1803. Fol. IV. k. 197. l. — — — — — — — — — — — — — — — 13

II. Szövegképek.

1. Nagyvárad vára 1660-ban. Alaprajz. Rajzolta *Gyalokay Jenő* — — 33
2. Nagyvárad ostroma 1660-ban. U. a. — — — — — — — — — 35
3. Magyar gránátos 1779-ből. Színezett rézmetszet után — — — — 111
4. Cuirassier 1779-ből. U. a. — — — — — — — — — — — — 112
5. Dragonyos 1779-ből. U. a. — — — — — — — — — — — — 113
6. Huszár 1779-ből. U. a. — — — — — — — — — — — — 114

A 3—6. számú képek a «Neueste Abbildung aller kayserl. königl. Regimenter. Pozsonyban, 1779-ben megjelent műből.

7. Határőrvidéki lövész 1794-ből — — — — — — — — — — — 115
8. Magyar gyalogos 1794-ből — — — — — — — — — — — 115
9. Cuirassier 1794-ből — — — — — — — — — — — — — 116
10. Dragonyos 1794-ből — — — — — — — — — — — — 117

A 7—10. számú képek *Max Grimm* színezett rézmetszetei után készültek, a melyek a Schema aller Uniform d. kais. königl. Kriegsvölkern című s 1794-ben Bécsben kiadott műben jelentek meg.

III. Fejlécz.

Arkangyalok fegyvertropheákkal. Rézmetszet. *Le Clerc Sebestyén* rajza után metszette *Kräusin Johanna Sybilla*. A Les Actions Glorieuses de S. A. S. Charles Duc de Lorraine etc. en Hongrie, Transylvanie etc. című mű címlapjáról — — — — — — — 1

IV. Záróképek.

Lap

1. János-lovag hadi vértezetben. Münchener Bilderbogen 773. lap — 18
2. Pánczélozott ágyú a XVI-ik századból. Fametszet. *Lorini Buonaiuto* Le fortificationi czímű s Velenczében 1609-ben megjelent művéből. 141. lap — — — — — — — — — — — — — — — — — 30
3. Magyar hadisátor a XV-ik századból. Schöffer fametszete. Mainz 1505 62
4. Magyarország két géniusz által tartott czímere. *Boyssardo V.* Historia chronologica Pannoniæ: Ungarische und Siebenbürgische Historia. Frankfurt 1607 czímlapjáról — — — — — — — — — 76
5. Török spahi a XVI-ik századból. *Everhardo G. Happelio.* Thesaurus Exoticorum oder Schatzkammer czímű s 1684-ben Hamburgban megjelent művének 45. lapjáról — — — — — — — — — — 162

V. Kezdőbetük.

1. *H* kezdőbetű. *Ambrosii Calepini.* Dictionarium undecim linguarum. Basileæ. 1598. II. k. 633. lapjáról — — — — — — — — — — 1
2. *N* kezdőbetű Wittemberg 1532-ből — — — — — — — — — 77
3. *A* kezdőbetű. XVI-ik század — — — — — — — — — — 110
4. *M* kezdőbetű *Komjáthy Benedek.* Az Zenth Paal leueley magyar nyeluen czímű s Krakkóban, 1533-ban megjelent mű 17. lapjáról. 126
5. *D* kezdőbetű a Boldogságos szűz képével. *Lorini Buonaiuto* Le fortificationi. Venetia 1609. 236. lapjáról — — — — — — — — — 149
6. *F* kezdőbetű. *Franciscus de Nádasd.* Mausoleum Regum et Ducum Ungariæ. Norimbergæ 1664. 379. lapjáról — — — — — — — — 155

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE.

SOMMAIRE.

Page

GEORGES BALANYI. Siège et délivrance de Belgrad en 1546 ... 167
GABRIEL TÉGLÁS. L'importance des deux légions appelées «Mœsia» dans l'histoire de la Pannonie-Inférieure ... 197
JEAN SZENDREI dr. Le commandement hongrois. II. ... 236
MAURICE WERTNER dr. Campagnes hongroises dans la première moitié du XVe siècle. II. ... 251

Feuilleton.

EUGÈNE GAGYI. Données concernant la trève de 1546 et les négociations de Gyöngyös ... 277

Détails.

L'uniforme et l'équipement de notre armée dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle II. ... 320
EMERIC KARÁCSON dr. Les régiments hongrois en Turquie en 1717 ... 327
EMERIC LUKINICH dr. Données sur les frais d'entretien de nos forteresses de frontière ... 334
Renseignement militaire contemporain sur les escarmonches auprès du fleuve Timok en 1789—1790 ... 337

Littérature d'histoire militaire.

I. EUGÉNE PILCH. Renseignements. Publications des Archives impériales et royales de guerre ... 343
II. JULES SZENTIVÁNYI. Repertorium de la littérature de l'histoire de guerre hongroise. 1897—1909 ... 349
III. LOUIS MANGOLD dr. Repertorium de notre littérature sur l'histoire de guerre en 1910 ... 355

Documents.

EDMOND KÁRFFY dr. Hazun beg de Buda provoque le capitaine Bálint Magyar en joute (duel). 1555 ... 367
LOUIS MERÉNYI dr. Renseignements concernant l'époque de soumission du comté de Zala ... 368

Recueil des règlements militaires hongrois.

Regulamentum de la cavalerie hongroise. 1722 ... 373

Divers

Concours ... 383
Liste des images du 2e volume ... 384

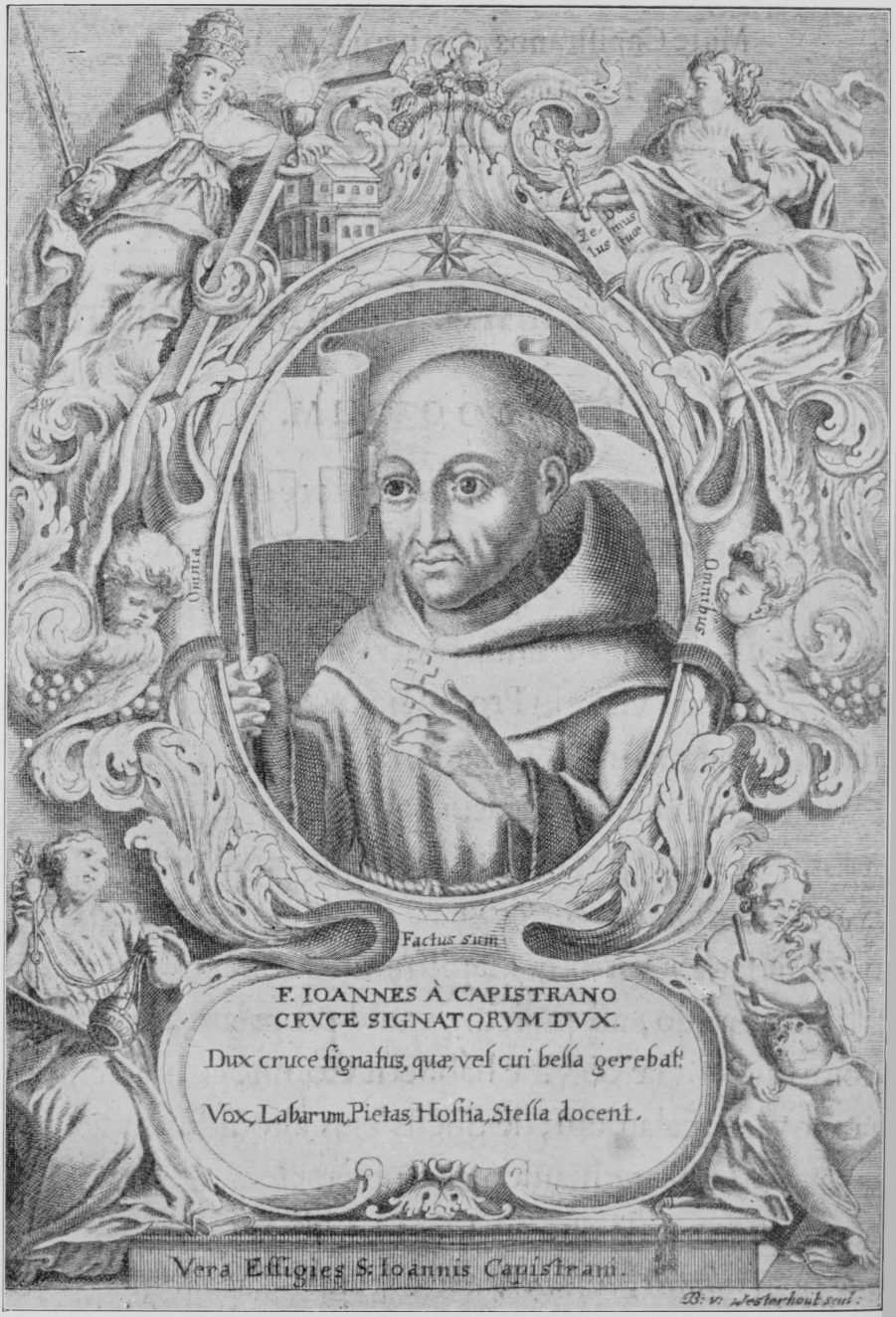

KAPISZTRÁN JÁNOS.

NÁNDORFEJÉRVÁR OSTROMA ÉS FELMENTÉSE 1456-BAN.

Világra szóló esemény volt Nándorfejérvár, a mai Belgrád ostroma és felmentése, és egyike az történelmünk legnagyszerűbb és kihatásaiban legfontosabb eseményeinek is. A háromszáz évre terjedő török harczok gazdag történetéből csak még egy epizód hasonlítható hozzá jelentőségre nézve: Bécs felmentése 1683-ban. Mindkét helyütt, Belgrádnál és Bécsnél egyaránt két ellenséges világ, a keresztény és oszmán mérkőzött egymással, mindkét helyütt diametralis ellentétek, vallási és faji gyűlölet, világraszóló hatalmi és politikai érdekek állottak szemközt. A számos hasonlóság mellett azonban, melyek különösen végső eredmény tekintetében oly közel hozzák egymáshoz a két eseményt, nem kevésbbé számosak és mélyrehatók a különbségek, melyek lényegesen más jelleget kölcsönöznek nekik. A míg ugyanis Bécs alatt a számra ugyan túlnyomó, de hatalmában túlérett, enervált törökségnek egy hős király fényes győzelmekben edzett seregével s egy másik, szinte elsőrendű hadvezérrel kellett szembeszállania, addig Belgrádnál nem nagyszámú és fegyelmezett hadak, hanem egyesegyedül egy magára hagyott hős hazafias lelkesedése és elszántsága s egy szentéletű szerzetes lángbuzgalma meg az egyiknek példáján s a másiknak szaván fellelkesült, gyakorlatlan tömegek tartóztatták fel, szorították vissza Konstantinápoly büszke meghódítóját és vele a duzzadó ifjúi erejének érzetében diadal-

masan terjeszkedő oszmán hatalmat. Amott az elszántsággal szövetkezett katonai geniusz ülte győzelmét a nagy, lomha tömeg felett, itt a hősiséggel párosult vallásos lelkesedés hiusította meg az azon kor legkiválóbb hadseregébe vetett vérmes reményeket. Bécs felszabadítása hatásaitól elvonatkoztatva mindenesetre nagyszerű, de nem magában álló tény, míg Belgrád ostromának és szinte csoda számba menő fölmentésének hiába keressük párját hazánk ezeréves történetében.

Természetes tehát, hogy a váratlan fényes győzelem híre gyorsan terjedt, magánjelentések és hivatalos tudósítások e korban meglepő gyorsasággal elvitték mindenüvé. Az egész keresztény világ megkönnyebbülve lélekzett fel s mintha csak most ébredt volna tudatára a veszély nagyságának, mely fenyegette, egy szívvel-lélekkel magasztalásokkal halmozta el a hőst és a szentet, kik elhárították róla a pusztulás veszedelmét. Mindenütt, még a távol Angliában, Oxfordban is harangzúgás, ünnepélyes hálaadó istentisztelet és lelkesítő szónoklatok hirdették a keresztény fegyverek diadalát.[1] Az agg pápa, ki trónralépte pillanatától fogva annyi nemes buzgalommal és odaadással fáradozott egy nagyszabású európai hadjárat eszméjének megvalósításán és a kereszténység védőbástyájául tekintett Magyarország megsegitésén, az egyházi állam minden városában pazar pompájú ünnepélyekkel és körmenetekkel fejeztette ki túláradó örömét «élete e legszerencsésebb eseménye felett»;[2] a legnagyobb elragadtatás és az őszinte magasztalás hangján szólott Hunyadiról, a legdicsőbb férfiúról, kit háromszáz év óta látott a világ.[3] De nemcsak a maga államában ünnepelte a belgrádi diadalt, hanem volt rá gondja, hogy egyebütt is «méltóképen lerójják a hívek

[1] *Kropf:* Fullár Erasmus. Századok. 1896. 223 s kk. ll.

[2] *Pastor:* Geschichte der Päpste. I. 554.

[3] ... (el papa) non se poteva saciare replicando et triplicando piu di tante volte una medesima cosa de magnificare et exaltare la predicta victoria et de laudare et comendare fin de sopra ale stelle el nome de lo illustre Zohanne Vayvoda como uno de li piu gloriosi homini, che trecenti anni nascesseno ho al presente vivano al mondo. Jac Calcaterra jel. Francesco Sforza milanoi hghez, 1456 aug. 24. Pastor i. m. I. k. Anhang Nr. 73. 695. l.

hálájokat a Teremtő iránt, a miért elhárította népétől a végveszélyt és fönségének ragyogásával eloszlatta az igaz hitet fenyegető sötétséget».[1] A kereszténység öröme a nem várt győzelem felett valóban «határtalan» volt.[2] Majd mikor az első benyomások már elvesztették közvetlen hatásukat, krónikások, évkönyvírók jegyezték fel a dicső tettet, hogy emlékét átszármaztassák a későbbi nemzedékekre is. Alig találunk e korban valamire való krónikást, ki, ha még oly messze esett is az események szinhelyétől, kötelességének nem ismerné legalább futólag megemlékezni róla.[3]

A belgrádi győzelem jelentőségét átérezte maga Hunyadi,[4] átérezték kortársai, de átérezték az utánok következő nemzedékek, át a történetírók is, kik e korszak eseményeit tanulmányozták. Műveikben nem mulasztják el kiemelni a fölmentés döntő fontosságát az egyetemes és hazai történelem szempontjából, de sajnos, a legtöbb esetben elmulasztják az ostrom egyes fázisaira vonatkozó adatok kritikai megrostálását; rendesen megelégednek a közel egykorú írók műveiben talált részletek s a szereplőktől származó néhány, már századok óta közkézen forgó tudósítás egymás mellé állításával, legjobb esetben kombinációkon alapuló összhangba hozásával. Sőt még az ismert anyagot sem használják fel olyan terjedelemben, mint a tárgy fontossága megkövetelné. Pl., hogy csak egyet említsünk, Kapisztrán bajtársainak, Tagliacozzói Jánosnak és Farai Miklósnak *Wadding* nagy munkájában közölt, ugyan szemmel láthatóan elfogult, de részletességöknél fogva rendkívül becses jelentéseit majdnem kivétel nélkül csak *Katona* erősen megcsonkitott közlésében ismerik és idézik. Ez magyarázza meg azt a furcsaságot, hogy

[1] Quapropter meritæ laudes et honores tanto Creatori reddendi sunt, qui tantum periculum a populo suo avertit et tenebras, quibus fides orthodoxa obscuranda videbatur, subita serenitate discussit. III. Calixtus lev. VII. Károly franczia királyhoz 1456 aug. 10. Wadding, Annales minorum. Tom. XII. 380 l.

[2] *Pastor* i. m. II. 554.

[3] U. o.

[4] Mutatják 1456 jul. 23. Széchi primáshoz és 24. a királyhoz intézett levelei.

több régebbi és újabb történetírónk a nevezett szemtanúk félre nem érthető világossággal megjelölt dátuma ellenére *Bonfini* hitelére támaszkodva jun. közepére teszi az ostrom kezdetét.[1] Innét van aztán, hogy a belgrádi harcz részleteit még ma sem látjuk oly tisztán, mint a nagyszámú, jórészben elsőrendű forrás után méltán várhatnók. Tankönyveinkben még mindig kisért a török hadjáratok elbeszélésénél már szinte konvenczionálissá vált 200 ezer ember és 300 ágyú. Történelmünknek még legmodernebb feldolgozásai is — tisztelet a csekély számú kivételnek — e pontban alig nyujtanak többet a jul. 14-iki hajócsata és a 21-iki nagy mérkőzés leírásánál és néhány általános megjegyzésnél. Pedig ma már alig lehet mentegetőzni azzal, mit *Zinkeisen* egy félszázaddal előbb panaszosan említett, hogy t. i. Belgrád felmentése az oszmán történelem azon eseményei közé tartozik, melyeknél a számos kitűnő forrás sem nyujt kielégitő bepillantást az egésznek lefolyásába.[2] Mert azóta ismereteink lényegesen bővültek, a források, melyekből meríthetünk, tetemesen szaporodtak. Különösen sok és becses adalékkal járult történetünk e nagyérdekű epizódjának megvilágításához a Magy. Tud. Akadémia kiadásában 1907-ben megjelent «A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198—1526» czímű publikáczió. Mivel pedig ez adalékok tudtunkkal mindezideig feldolgozva nincsenek, az alábbiakban lényegileg reájok fogunk támaszkodni. Mellettök természetesen figyelemmel leszünk a régebben ismert anyagra is, a mennyiben résztvevőktől vagy közvetlen szemlélőktől ered, valamint mindama egykorú vagy későbbi krónikás följegyzésekre, melyek föltehetően megbizható értesülésen alapulnak. E krónikás feljegyzéseket nagyjából három kategóriába oszthatjuk. Az elsőbe azokat sorozzuk, melyek magyar részről világítják meg és olyan színben tüntetik elénk a belgrádi eseményeket, a minőben a magyar nép felfogásába belerögződtek. E csoport főképviselői *Thuróczi* és *Ransano,* kik Budán, sőt Mátyás király udvarában mindenesetre jó híreket szerezhettek

[1] Pl. *Schwicker:* Gesch. d. Temeser Banats. II. Aufl. 85. *Kupelwieser:* Die Kämpfe Ungarn mit d. Osmanen 124.

[2] Geschichte des ozm. Reiches 85.

a hadjárat még élő részeseitől vagy szemtanúitól, de másfelől tagadhatatlanul bizonyos tendenciával írnak: a nemzet hősének, a nagy király atyjának érdemeit minél jobban ki akarják domborítani s ez okból, bizonyára nem tudatosan, hanem pusztán jóakaratú elfogultságból, túloznak. A második csoportba a török történetírók, a keletiesen kiszínezett s a magyarral sokszorosan ellentétes török hagyomány szószólói tartoznak, kik azonban épen keleti fantáziájuk miatt csak a legnagyobb óvatossággal használhatók. Közülök az egykorú vagy közel egykorú *Nesri*, *Turszun bég* és *Szeád-eddin* műveiben találunk részletesebb adatokat. Végül a harmadik kategóriába soroljuk azokat a — mondhatnók, semleges — írókat, kik a harczban álló nemzetek egyikéhez sem tartozván, több tárgyilagossággal ismertethetik a dicső fegyvertényt. Csakhogy náluk meg az a baj, hogy az események színhelyétől távol esvén, csupa harmad- vagy negyedkézből kapott, az igazságtól meglehetősen távol álló értesülésekkel kénytelenek beérni. E tekintetben csak három nevezetes író teszen némi kivételt, kik jó összeköttetéseik, a magyar és török viszonyokkal való ismeretségük révén elegendőképen ellenőrizhették a hír szárnyán gyorsan tovaterjedő és a valóság talajától egyre jobban távolodó elbeszéléseket. Ezek az írók: *Aeneas Sylvius* és *Dlugoss János*, kik nagyjában a magyar krónikások előadását erősítik meg és egészítik ki, s a görög *Chalkokondylas*, ki inkább török szempontból adja elő a hadi tényeket a hadjárat török részeseitől nyert felvilágosítások alapján.

Elbeszélésünk bázisa tehát mindenütt a közvetlenül szereplő személyektől származó históriai anyag, *Hunyadi*, *Carvajal* és *Kapisztrán* levelezése s ez utóbbi szerzetestársainak jelentései lesznek, míg a krónikák előadásából csak azokat az adatokat használjuk fel, a melyek amazokból ellenőrizhetők vagy egyébként is a valószínűség bélyegét viselik magukon.

*

Az első, némiképen pozitiv híradás Belgrád készülő ostromáról 1456 febr. havában érkezett az ország fővárosába. E hó 8-áról keltezve tudatja Koroghi János macsói bán az azidétt Pesten tartózkodó Kapisztrán Jánossal, hogy a bosnyák király-

tól nyert megbizható értesülései szerint a szultán már a következő hónapban egész erejével Szendrő és Nándorfejérvár alá szándékozik szállani, sőt már el is rendelte a megigázott tartományok hadjutalékának kiállítását.[1] Hogy Mohammed nagy, talán döntő csapást tervez hazánk ellen, azzal már évek óta tisztában voltak mindazok, kik a helyzet megitélésében nem áltatták magokat illuziókkal vagy hamis optimizmussal. A török veszedelem Konstantinápoly bukása után akuttá lett, állandóan napirenden volt és nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi politikát is élénken foglalkoztatta, mint egyebek közt a bécs-újhelyi gyűlés és III. Calixtus pápa (1455—1458) nagyszabású akcziója mutatja. De legközelebbről mégis hazánkat érintette, elhárítása, illetve megelőzése nemzetünknek volt legfőbb érdeke. A közvetlen közelről fenyegető veszedelem ellensúlyozására alkalmas módozatok megbeszélése volt czélja annak az országgyülésnek is, melyet V. László 1455 nov. 16. Bécsből kibocsátott iratával a következő év jan. 13-ára Pest városába hirdetett.[2] Fejenként való megjelenésre szólította fel a nemességet és viszont a maga személyes megjelenését igérte.[3] A közszellem mély sülyedését jelenti, hogy a rendek még e válságos helyzetben sem tettek eleget királyuk felszólításának. Pedig László épen nem sietett igéretének teljesítésével. Jan. 16-án ugyan azzal bocsátotta el Carvajal pápai legatust, hogy még azon a héten okvetlenül elindul Magyarországba,[4] de azért csak 22-én hagyta oda Bécs városát[5] és csak febr. 6-án érkezett meg Pestre. És e késedelem daczára mégis oly kevés számmal találta az országgyülésre megjelent urakat, hogy a megérkezését követő napon kénytelen volt valamennyi vármegyéhez új rendeletet intézni, a melyben hirül adván a maga megjöttét, a nemességet legkésőbb febr. végéig sürgősen Budára rendelte.[6] Minő foganatja volt e rendelkezésnek, kik és hányan jelentek meg, nem tudjuk, mert emlékeink

[1] *Pettkó:* Kapisztrán János levelezése a magyarokkal. Tört. Tár 1901.
[2] *Kovachich:* Supplementum ad vestigia comitiorum. II. 123—4.
[3] Mill. Tört. IV. *(Fraknói:* A Hunyadiak és Jagellók kora) 150.
[4] Carvajal levele Kapisztránhoz, 1456 jan. 16. Pettkó 188.
[5] *Kovachich:* Script. min. I. 13.
[6] Mill. Tört. IV. 150.

hallgatnak róla; de azt tudjuk, hogy az országgyülés hangulata, bizonyára nem Hunyadi, a pápai legatus és Kapisztrán közreműködése nélkül és talán a déli határról érkező hírek hatása alatt, általában emelkedett és lelkes volt. Hogy a legatusnak nagy része volt a lelkesedés és áldozatkészség felfokozásában, a legilletékesebb tanutól, László királytól tudjuk.[1] Hogy Hunyadi sem nézte közömbösen az események folyását, mutatják Kapisztrán levelei, melyek a leglelkesebb szavakkal magasztalják a kereszténység «Makkabeusának» elszántságát és áldozatkészségét. Határozatba is ment a támadó hadjárat terve, de megindítását arra való tekintettel, hogy az elmult esztendőben Szerbiában és a szomszédos tartományokban rossz termés volt és igy a sereg élelmezése az aratás bekövetkeztéig nagy nehézségekbe ütköznék, aug. 1-ig elhalasztották. E határozatot április 6-án a magyar, cseh és osztrák urak jelenlétében Carvajallal is tudatta a király.

Igy állott a török ellen tervezett hadjárat ügye, mikor egy, a következő napon, ápr. 7-én érkezett híradás váratlanul felforgatta a helyzetet és a tetszés szerinti időben intézhető támadás helyett védelemre kényszerítette az országot. Az említett napon ugyanis biztos értesülést nyertek a tanácskozó rendek, hogy a szultán hatalmas sereggel Nándorfejérvár ostromára s annak megvívása után Magyarország megtámadására készül. Ezek után természetesen el kellett ejteni a támadó fellépéshez fűzött messzevágó terveket s a legközvetlenebb védelmi intézkedések megtételére, mint a Duna-vonal megszállására s az átjárók megerősítésére és oltalmazására kellett szorítkozni. Azonfelül közfelkelést rendeltek és elhatározták, hogy a gyülekező sereget minél előbb a közeledő ellenség elé indítják. Hogy a külföld támogatását is biztosítsák, az országgyülés határozatából a primás, a váradi püspök és Hunyadi azonnal felkeresték a pápai legatust és tudatván vele a hadjárat tervében beállott fordulatot, a király nevében sürgősen kérték, hogy eszközölje ki III. Calixtusnál, hogy a nagy áldozatokkal felszerelt pápai flotta haladék nélkül megindittassék Konstantinápoly ellen, mert ily

[1] László kir. lev. Calixtus pápához, 1456 ápr. 7. *Katona:* Hist. crit. reg. Hung. XIII. 1041 et seqq.

módon az ellenség erejének megosztása remélhető. Carvajal nem is késett az urak kérésének eleget tenni. Rögtön meleg hangon szerkesztett leveleket írt a pápának és a követsége területéhez tartozó uralkodóknak, nemkülönben Sforza Ferencz milanói herczegnek: feltárta a veszedelem nagyságát, mely az országot fenyegeti s a nemzet gyöngeségét, melylyel magára hagyatva a súlyos csapást elhárítani képtelen; nyomatékosan hangsúlyozta, hogy sürgősen és jelentékeny külföldi segítségre van szükség, mert itt nem pusztán Magyarország, hanem az egész keresztény világ fennmaradása forog koczkán és mert napok, sőt órák késedelme olyan veszteségeket okozhat, melyeket a kereszténység örökké siratna.[1]

Adataink szerint mindössze ennyire terjedt az országgyűlés tevékenysége a török támadással szemben. De hogy ezen kívül még másról is kellett rajta szónak esnie, kitetszik Tagliocozzo Jánosnak, Kapisztrán hűséges bajtársának 1456 jul. 28-áról keltezett leveléből, a hol említi, hogy megsürgették az urakat, hogy küldjék el a kereszteseket és jőjjenek magok is, teljesítsék a király meghagyását, mely az egész nemzet hozzájárulásával adatott ki.[2] Sajnos, az ide vágó passzus nem egészen világos, egyéb forrásaink pedig semmit sem tudnak a benne említett királyi meghagyásról s így nem áll módunkban ellenőrizni. Különben, hogy mit határozott az országgyűlés, mit nem, a végeredményt tekintve meglehetősen másodrendű kérdés, mert a ki

[1] A királynak 1456 ápr. 7-én a pápához *(Katona* XIII. 1041—1045) Carvajalnak ugyane napról ugyancsak a pápához *(Katona* XIII. 1045—1048) ápr. 10. Zsigmond osztrák lghez *(Teleki:* Hunyadiak kora Magyarországon. X. 499—501) ápr. 17. Sforza Ferenczhez intézett levelei *(Thallóczy-Áldásy:* A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 463—4). A lengyel királyhoz és a brandenburgi őrgrófhoz intézett leveleket említi *Fraknói:* Carjaval János bíbornok magyarországi követségei 29. l. 1. j.

[2] Scrivivamo lettere ad prelati ad principy et segnory de lu regno, che devessero mandare li crucisignati e loro e devere venire et che devesseno exequire lu commandamento de lu re, che era per commune assensu de tucto lu regno e che (se) cento capy de homini devesse ponere in exercitu contro li Turchy. *Thallóczy-Áldásy* i. kiadv. 381. [Ezentúl rövidség okáért Szerb. okmt. cz. fogjuk idézni.]

némileg ismerős volt a viszonyokkal és emberekkel, eleve tudhatta, hogy a legüdvösebb határozatoknak sem leszen foganatjok, tudhatta, hogy Magyarországot nem a fiatal király, nem is az önző országnagyok fogják megmenteni. László még az esetben sem tehetett volna sokat Belgrád megmentésére, ha egyébként meg lett volna benne a jóakarat. Kincstára teljesen üresen állott. Épen ápr. 7-én, tehát a szultán szándékairól való megbizonyosodás napján kért Hunyaditól 8000 forintot kölcsön és ezen, valamint a régebbi, összesen 20,000 forintnyi adósság fejében Temesvárt minden tartozandóságával és a vele egybekapcsolt temesi főispáni méltóságot kötötte le neki.[1] Alig egy hónap multán, máj 11., meg Czilleinek állított ki nyugtát az udvartartása költségeire kölcsönzött tekintélyes összeg visszafizetéséről.[2] És ha még tudjuk, hogy a képességen felül a jóakarat is hiányzott nála, könnyen elgondolhatjuk, mit remélhetett az ország fiatal uralkodójától. Még a mi kevés tellett volna tőle, azt sem tette meg. Egészen nagybátyjának, Czillei Ulriknak hatása alá került, a ki Hunyadi győzelme esetén a király mellett elfoglalt állását és mindenható befolyását látván koczkán forogni, mindenképen azon mesterkedett, hogy nehézségeket gördítsen a kormányzó terveinek megvalósulása elé. Mihelyt tehát megbizonyosodott a török háború bekövetkeztéről, első gondja volt, hogy Lászlót vadászat ürügye alatt Budáról Bécsbe vezesse, honnét aztán a könnyelmű ifjú fejedelem mindaddig feléje sem nézett országainak, míg csak el nem vonult felőle a vész.[3]

E válságos körülmények közt három ember vállalkozott arra, hogy pótolja a király, a nemzet, sőt az egész keresztény világ mulasztását: Hunyadi, Carvajal és Kapisztrán. Az előbbi lángoló hazaszeretetét, merész elszántságát és évtizedek harczaiban kipróbált hadvezéri lángelméjét, a második az egyház óriási

[1] *Teleki* i. m. X. 497—8.

[2] U. o. 522—3.

[3] A pápai legatus jun. 5. jelenti Kapisztránnak László király távozását. *Pray:* Annales reg. Hung. III. 170. Említi *Aeneas Sylvius is:* Hist. Boh. Col. 1532. 171—2. Hist. Frid. *Kollár:* Annalecta mon. Vind. II. 461.

szellemi hatalmát, még mindig elég erős tekintélyét, míg a harmadik az életszentség és az elragadó ékesszólás varázsát vitte a csatatérre, hogy feltartóztassa azt a pusztító áradatot, mely már szinte a Duna partjáig ért. Hunyadi még az előző év végén összeköttetésbe lépett a pápai nunciussal és 7000 harczost ajánlott a pápa által tervbe vett keresztes hadjárat czéljaira. Jan. 16. már az öröm és remény hangján írja róla Carvajal: «Bízunk az Úrban, hogy ama hétezer főnyi sereg, ha minden más emberi segítség hiányzik is, korunk Machabaeusa, a kormányzó úr vezérlete alatt diadalmaskodni fog.» Egyben felszólítja Kapisztránt, ki ezidétt épen Erdélyben és épen a kormányzó égisze alatt az eretnekek visszatérítésén fáradozott, hogy igyekezzék odahatni, hogy Hunyadi továbbra is kitartson harczias szándéka mellett és a siker biztosítása érdekében lépjen összeköttetésbe a császárral, az aragoniai, burgundi és más keresztény fejedelmekkel.[1] Hanem Hunyadi nem szorult biztatásra. Nemcsak kész volt a megigért 7000 lovast kiállítani és minden szükségessel felszerelni, hanem még nagyobb áldozatra is hajlandónak nyilatkozott, ha a kilátásba helyezett európai segély tényleg kiállíttatik; kijelentette, hogy bárhol és bármikor lészen rá szükség, nem kevesebb, mint tízezer harczossal fog szembe szállani a hitetlen ellenséggel.[2]

Hunyadi azonban nemcsak igért, hanem cselekedett is. Jan. végén, illetve február elején elhagyta Erdélyt és a Maros völgyén át lassan az alföldre ereszkedett, majd márczius elejére Budára jött, hogy részt vegyen az országgyűlés tárgyalásain.[3] Itt találkozott újra hűséges szövetségeseivel: a pápai nunciussal és Kapisztránnal, kik közül az előbbi a király kiséretével Bécsből, az utóbbi pedig Czillei hívására Erdélyből már jóval előbb megérkezett[4] és most vele együtt vállvetve fáradoztak,

[1] *Wadding:* Annales minorum XII. 320. *Pray* III. 167. *Katona* XIII. 1033 et seqq.

[2] Kapisztrán levele 1456. febr. 3. a pápai nunciushoz. *Pettkó* i. h. 189. Febr. 19-iki datummal közli Wadding i. m. XII. 321. *Pray* III. 168.

[3] Febr. 6—10-ig Lippán tartózkodott. *Pettkó* i. m. 191—95.

[4] Czillei 1456 jan. 27. hívja meg Kapisztránt és ez febr. 3. már Pestről ír Carvajalhoz. *Pettkó* i. h. 189.

hogy minél nagyobb áldozatkészségre birják a rendeket. De mint már föntebb láttuk, fáradozásukat nagyon csekély eredmény kisérte: az országgyűlés egyáltalában nem tanusította azt a bőkezűséget az anyagi áldozatok megajánlásában és azt a mélyebb belátást az óvóintézkedések megtételében, melyet a helyzet komolysága megkivánt. Ha hozott is némely üdvös rendszabályokat a válság elhárítására, a minek azonban a rendelkezésünkre álló forrásokban nem találjuk nyomát, a király távozása után senki sem gondolt többé azok foganatosításával. A ki Magyarországot meg akarta menteni, annak más eszközhöz kellett folyamodni.

És Carvajalék habozás nélkül alkalmazásba vették e más eszközt: a keresztes hadjárat hirdetését. A pápai nunczius III. Calixtustól nyert utasitásai értelmében követsége egész területén, tehát Magyar-, Német- és Lengyelországban megbízta a lelkészeket és szerzeteseket a kereszt prédikálásával, teljes búcsút igérvén mindazoknak, a kik a török ellen fegyvert fognak vagy a hadjárat czéljainak előmozdítására pénzt adományoznak. Az első keresztes Kapisztrán volt, a ki febr. 14-én, nagyböjt első vasárnapján «nagy alázattal és bő könnyhullatással» vette át a pápa által számára küldött keresztet.[1] Majd lelkes társaival, köztük a később oly nagy hírre és befolyásra emelkedett Veronai Gáborral,[2] Amiensi Péterként községről-községre járt, hogy harczosokat toborozzon a hitetlen ellenség ellen. Eleinte idegen nyelve és tolmácsainak ügyetlensége miatt csak csekély hatást ért el,[3] de utóbb a beszédeit sugalló meggyőződés heve és a vallásos lelkesedés mégis diadalmaskodott a közönyön és mindjobban szaporította követőinek számát. Egyházi ruhákba öltözve kinek-kinek személyesen tűzte vállára a keresztet, erősen lelkükre kötvén, hogy mihelyest hívja őket, haladék nélkül hozzá

[1] Tagliacozzo jelentése Márkai Jakabhoz. A belgrádi ostromnak e leghosszabb és minden részrehajlása mellett is rendkivüli becses leirását egész terjedelemben *Wadding* közli XII. 340—362., míg *Pray* és utána *Katona* csak erősen megcsonkított töredékeket adnak belőle.

[2] Carvajal megbízása 1456 ápr. 22. *Katona* XIII. 1049.

[3] Ezt *Ranzano* jegyezte fel. Epitome ver. Hung. Ind. XXV. *Schwandtner* Script. rer. Hung. I. 486.

siessenek.[1] A közép és kisnemesség soraiból is számosan felvették a keresztet, de az urak bomlasztó példájának hatása alatt csak nagyon korlátolt számban jelentek meg.[2] A keresztes tábor ennek következtében majdnem kizárólag az alsóbb néprétegekből: kézművesekből, parasztokból, papokból, deákokból, barátokból, különböző rendekhez tartozó kolduló fráterekből és más effélékből verődött össze. A legtöbben kardokkal, dorongokkal, botokkal, parittyákkal meg nyilakkal voltak felfegyverkezve; lándzsájuk ellenben kevés, lovuk meg épen hogy alig néhány volt.[3] Hunyadi Szegedet jelölte ki a tarka had gyülekezési helyéül, hol miután ápr. elején számos főúrral egyetemben felvette a keresztet,[4] maga is megjelent. Kevéssel utóbb követte őt a nunczius is, a ki ügybuzgalmában maga akart a keresztesek élére állani. A kormányzónak ugyancsak sok rábeszélésébe került, sőt egész tekintélyének latba vetésére volt szüksége, míg sikerült meggyőznie a derék és lelkes főpapot, hogy csak az ügynek ártana, ha ily csekély sereg élén indulna a törökre és hogy sokkal több és hasznosabb szolgálatot tehet, ha visszatér Budára és onnét, a középpontból intézkedik s a mellett igyekszik a királyi udvarra is hatni. Carvajal legalább Péterváradig szeretett volna kereszteseivel menni, de mert Hunyadi nem engedett, végre is nehéz szívvel bár, kénytelen volt kedvvel ápolt eszméjéről lemondani és visszatérni Budára.[5] Hanem a királyra már nem igen volt módja hatni, mert ez visszatérése után kevéssel elhagyta a budai várat és Bécsbe távozott. Nem sok foganatja volt az urakhoz intézett sürgetéseinek sem, mert László

[1] *Tagliacozzo* i. h. 342.

[2] De nobilibus et clientibus, licet multi essent crucis caractere insigniti, quia mos est in Hungaria eos sub eorum dominis ad militiam proficisci, non venientibus dominis, nullus eorum venit. *Tagliacozzo* i. h. 353.

[3] *U. o.*

[4] . . . notifico a essa vestra signoria che havemo nova como Johanne wajvoda alias governatore de Ungaria *con molti baroni* et altri ha preso la croce contra lo Turco. Castiglione páviai püspök levele Sforza F.-hez. 1456 ápr. 27. *Szerb. Okm.* 199.

[5] A pápai követ levele Kapisztránhoz 1456 máj. 14. és 23. *Tört. T.* 1901. 201. és 209. ll.

távozását mindnyájan jeladásnak és egyben ürügynek vették, hogy szinte ne tegyenek eleget hazájok iránti kötelességüknek. A király és a főrendek e tétlenségével szemben kétszeresen szükségesnek tartotta a német birodalomtól remélt segítség gyors megérkeztét. E tekintetben sokat várván Kapisztrán erejétől és ékesszólásától, őt kívánta Frigyes császárhoz küldeni.[1] Mivel azonban Hunyadi levele már két nap múlva meggyőzte, hogy Kapisztrán egyenesen nélkülözhetetlen a harcz színhelyén, habozás nélkül feladta tervét, sőt odautasította Kapisztránt, hogy mindenben hűségesen kezére járjon Hunyadinak.[2]

A nunczius tól való elválása után jó idő mulva már június dereka táján maga Hunyadi is felkerekedett dandárostul és délkeletre, a Morava folyó torkolatának tartott, hogy megkisértse az előre nyomuló török had feltartóztatását. Jún. 18-án Hollósról értesíti Carvajalt, hogy a török gyorsított hadi készületeire való tekintettel ő is gyorsabban fog előrehaladni, hogy minél előbb elérjen a Moravának a Dunába torkollása helyéhez és egyben kéri a legatust, hogy minél előbb indítsa útnak a kereszteseket, nehogy az ellenség még azok megérkezése előtt vízre bocsássa hajóit.[3] De bármily sürgős volt az útja, nem mulasztott el minden alkalmat megragadni serege számának gyarapítására. Jún. 22-én Temesvárról, júl. 3-án Keviből intette a hét szász széket, hogy a királyi parancs értelmében fejenként keljenek fel és seregeiket éjt-napot eggyé téve, minél gyorsabban küldjék hozzá.[4]

Mikor Hunyadi ez utóbbi levele kelt, a Duna mentén már javában folyt a harcz. Konstantinápoly büszke megalázója, kinek a krónikás följegyzése szerint az volt az elve, hogy a mint egy Isten van az égben, azonképen egy fejedelem uralkodjék a földön,[5] már kora tavaszszal oly nagyszabású előkészületeket tett,

[1] *Fraknói* i. m. 31.

[2] Jun. 14-iki levele Kapisztránhoz. *Tört. Tár.* 1901. 214. l. és jún. 15-iki Hunyadi Jánoshoz *u. o.* és *Wadding* i. m. XII. 331.

[3] *Szerb. okmt.* 464—5.

[4] Mindkét levelet közli *Teleki* i. m. X. 526—8.

[5] *Thuróczi:* Chronica Hung. Schwandtner: Script. rer. Hung. 1766-iki kiad. I. 338.

melyek bámulatba és rettegésbe ejtették az egész nyugati kereszténységet. Európa még nem látott ily óriási koncepciójú készülődést. Üszkübben[1] külön műhelyek állíttattak, melyek hangyaszorgalommal dolgoztak a felhalmozott nagymennyiségű érczanyagnak, messze tájakról, egyebek közt Konstantinápolyból, összehordott harangoknak ágyúkká és hadi gépekké öntésén.[2] A szokatlan nagyságú ágyúkat gépekkel, tevékkel és másnemű igavonó állatokkal a már készen várakozó hajókra huzatták s a Dunán felfelé haladva a vár alá szállították. A monstruozus romboló szerszámok közül kivált néhány óriási bombavető keltett általános feltünést meglepő nagyságával.[3] «Maga a padisah is megindulván olyan hadsereggel, melyben a pajzsok, a kardok csapásaitól nem fordítanak hátat s a pánczélosok a nyilak zápora miatt szemöket sem hunyják be, elhatározta Belgrád elfoglalását s hogy az ellenséget kicsalja nyilt harczterre.[4]» Mivel azonban tudomással birt az ellene indított európai mozgalomról, nevezetesen tudta, hogy Calixtus pápa külön hajóhadat szervezett tengeri birtokainak visszahódítására, illetve háborgatására s mert új fővárosa birtokában sem érezte még magát eléggé biztosnak, azért fegyveres erejének tetemes részét otthon hagyta,[5] míg a másik nagyobb részszel az előkészületek befejezése után, mindjárt a nyár elején megkezdte az előrenyomulást. A Morava folyó völgyében szárazon és vízen hatolt északnak a Duna felé az óriási tábor. Az öreg Brankovics György szerb deszpota — Guidobono Antalnak, Sforza Ferencz velenczei követének jún. 18-áról keltezett jelentése említi ez epizódot — 9000 emberrel útját akarta állani a hömpölygő áradatnak, de rajta vesztett, mert seregének túlnyomó része elesett

[1] *Thuróczi* és *Bonfini* Krusevácot említik, de a török Turszun bég e tekintetben megbízhatóbb. *Thúry I.* Török történetírók I. 77.

[2] *Nesri* u. o. 64. A konstantinápolyi harangokat említi Nic. de Fara. *Wadding* XII. 363.

[3] *Tagliacozzo* i. jel. *Wadding* XII. 144. és 1456 júl. 28 «supra flumen Save ad pedem castri Nander-albensis» kelt lev. Szerb okmt. 381—2.

[4] Turszun bég *Thúry i. m.* I. 77.

[5] Koroghi János lev. Kapisztránhoz 1456 febr. 8. *Tört. Tár.* 1901. 193. lap.

vagy fogságba került.[1] Hogy azonban e tudósítást szórul-szóra kellene vennünk, alig hihetjük, mert magának Brankovicsnak sem jún. 25-én, sem júl. 13-án kelt és a nunciushoz intézett levelei még csak homályos czélzást sem tesznek az összeütközésre; az utóbbi mindössze annyit mond, hogy a szultán egész hadával Szendrő alá szállott, de szégyenszemre hamarosan el is távozott onnét, mivel környezetéből sok főember elesett, vagy fogságba került és ez utóbbiak mindmáig ott is sínylődnek; említi még, hogy maga, családjával egyetemben a becsei várban tartózkodik és maga részéről mindent megtesz, hogy a veszedelem elháríttassék.[2] Nyilván úgy lesz tehát a dolog, hogy egynémely kisebb szerb csapatot csakugyan megsemmisített Mohammed előrenyomakodó tábora, ennek híre azután összezavarva a Szendrő ellen intézett, de Brankovics őrsége által meghiúsított támadás hirével és azonfelül a Velenczéig tartó hosszú úton meglehetősen ki is színezve szolgált alapjául a milanói követ jelentéseinek. De bármily lefolyású lett légyen az első összetűzés, bizonyos, hogy Hunyadi harczvágyát és elszánt bátorságát egy cseppet sem lohasztotta le. Jún. 22-én Temesvárott, 25-én pedig már Keviben állott és várta a közeledő ellenséget.[3] Ennyit tudtunk eddig. Hogy azután a Morava torkolatától miként jutott el Belgrádig, arra nézve eddigi történetirásunk semmi felvilágosítással nem tudott szolgálni. Csak a legújabb időben került elő a milanói államlevéltárból Kapisztránnak egy júl. 3-án kelt rendkivül érdekes levele, melyből egyebek közt megtudjuk, hogy Hunyadi még mielőtt a török flotta odaérkezett volna, tehát valószinűleg június végső napjaiban átkelt a Dunán és a levél irásának idején már kemény csatákat vívott az ellenséges előhaddal és egyes portyázó csapatjaival.[4]

[1] . . . el Turcho era venuto verso le parte de Valachia et del despoto de Rassa cum grande gente, el quale despoto credendo venesse cum dexordine cum alchune gente circha persone VIIII. M. ando per assaltarli. Ne remasero ma trovo li Turchi bene in ordine et hebe la pezore prexi et morti la piu parte dessi VIIII. M. *Szerb. okmt.* 203.

[2] *U. o.* 204—5.

[3] *U. o.*

[4] *U. o.* 465—6.

Maroknyi seregével természetesen nem tartóztathatta fel őket, azért a folyó jobb partján szakadatlanul, éjjel-nappal viaskodva lassan Belgrád felé húzódott. Így jutott el ő is és nyomában az ellenség is Nándorfehérvár alá, melynek megerősítéséről és védelméről már korábban, szegedi tartózkodása idején intézkedett a kormányzó megfelelő számú, harczedzett csapatokat küldvén beléje, míg parancsnokául sógorát, Szilágyi Mihályt és mellette Geszthy Jánost[1] és a spanyol Bastida Jánost rendelte.[2]

Nándorfehérvár a Duna és a Száva összefolyásánál elterülő középmagas dombon épült s az ostrom idején az erős váron kívül kettős sánczczal és földbástyával volt védve.[3] A megérkező török tábor csakhamar ellepte körötte az egész folyóközt; fehér nemez sátrai egymás mellett oly szorosan és olyan mesterségesen voltak felállítva, hogy a várból alátekintő szemlélőben azt az illuziót keltették, mintha az egész terület óriási felhőfoszlánynyal volna bevonva.[4] Majd elhelyezkedtek, ostromra készen felállottak az egyes csapatok is, még pedig három egymás mögött következő oszlopban, melyek mindenike a Dunára meg a Szávára támaszkodott jobb és bal szárnyával. Az egyes hadoszlopokat csekély, mindössze néhány száz lépésnyi köz választotta el.[5] Azután haladék nélkül felállították az ostromgépeket és ágyúkat s már júl. 4-én megindították a falak lövetését. A tüzérség szertára a vártól mintegy jó mértföldnyire eső Szt.-Magdolna egyház mellett volt.[6] «A reggeli szürkülettől az esti pirosló nap leáldoztáig, sőt estétől reggelig» szünetlenül dörögtek az ágyúk, szórták hatalmas lövegeiket a különféle ostromgépek s folyt

[1] 1456 jún. 16. Gesztről Kapisztránhoz intézett levelében capitaneus castri Nandoralbensisnak írja magát. *Tör. T.* 1901. 216.

[2] *Wadding XII. 346.* Történetiróink Ország Mihályt és Hunyadi Lászlót is szokták említeni, mint Belgrád kapitányait, de az egykorú jelentésekben nem fordul elő nevük.

[3] Bonfini dec. 3. l. 8. Szeád-eddin. *Thury i. m.* I. 133. A régi Belgrád topographiáját részletesen ismerteti *Kiss K.* Hunyadi J. utolsó hadjárata cz. értekezésében. *Akad. Ért.* 1856. 577. s kk. ll. szintúgy *Kupelwieser*: Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen. 124.

[4] Tagliacozzo jel. *Wadding* XII. 344.

[5] *Kiss K.* i. h. 580.

[6] *Wadding* XII. 344.

Belgrád a XVI-ik században.

az erődítmények alatt az aknázás.[1] De Mohammed nem érte be ezzel; neki nem volt elég, hogy a szárazról teljesen körülzárolta és pusztító golyó- és kőzáporral árasztotta el Belgrád várát: a Duna felől is el akarta vágni a megsegités minden lehetőségétől és reményétől. Ezokból 60 nagyobb gályából és közel másfélszáz kisebb hajóból álló flottáját a váron fölül körülbelül egy mérföldnyi távolságban erősen összelánczoltatta s ekként a dunai oldalról is biztosította magát minden meglepetés ellen.[2] Ugyanez okból portyázó csapatokat küldött a tulsó partra, melyek széltében-hosszában rettenetes dúlást vittek végbe. Sőt Tája Karadsa, a rumiliai beglerbég s az ostrom egyik intézője «engedélyt kért a Duna tulsó partjára való átkelésre, hogy a vár és a király (Hunyadi) közé jutva, az aczélkardok gátjával sánczot képezzen a segédcsapat és Belgrád vára között s az ellenségtörő vitézekkel összetörje a szent harcz kardjával a segitségül jövőket». Szerencsére a pasák vetélkedése megbuktatta e veszélyes tervet, melynek keresztülvitele csakugyan nagyon megnehezitette volna Nándorfehérvár felmentését.[3]

De bármily félelmet gerjesztő dolgokat jegyeztek fel a harcztérről távolabb álló szemlélők, bizonyos, hogy a török sereg nem volt olyan rémületes, a minőnek az első napok ijedt benyomásai mutatták. Először is nem volt olyan számos, mint egyes történetiróink még a legújabb időben is felteszik. Igaz ugyan, hogy a számra nézve magok a szemtanuk is erősen ingadoznak és hol 120,[4] hol 150,[5] hol 160,[6] sőt 200 ezer embert emlegetnek, de ha tekintetbe vesszük, hogy a szultán haderejének csak egy részével szállott Belgrád alá, nincs semmi

[1] *Turszun bég* i. h. 77.

[2] A hajók számára vonatkozó különböző adatokat felsorolja *Zinkeisen* i. m. II. 81. 2. j. Az ott említettekhez még hozzátehetjük, hogy Ducashoz és Ransanohoz hasonlóan Nic. de Fara is 60 hadi gályát említ. *Wadding* XII. 365. A hajók összelánczolását illetőleg l. *Ransanot* i. h. 486.

[3] Szeád-eddin i. h. 155. Említi Nesri és Turszun bég is. *U. o.* 65. és 77. ll.

[4] Nic. de Fara. *Wadding* XII. 364.

[5] Carvajal legatus Kapisztrán 1456 aug. 17. III. Calixtushoz intézett lev. szerint. *Wadding* XII. 373. és *Aeneas Sylvius* Hist. Boh. 171.

[6] Tagliacozzo jel. szerint. *Wadding* XII. 344.

akadálya, hogy a legkisebb adatot fogadjuk el hitelesnek. Ezt pedig Tagliacozzo említi júl. 28-án kelt levelében.[1] Hogy később Márkai Jakabhoz intézett jelentésében már ő is majdnem kétszer akkorára, 160 ezerre becsüli Mohammed harczosainak számát, mit sem ront adatának hitelességén, mert utóbbi jelentése jóval az események után kelt és szemmel láthatólag attól a tendenciától van áthatva, hogy Kapisztrán érdemeit minél inkább kiemelje és szembetünőbbé tegye. Másodszor a nagyszámú renegátok, kik pedig a szemtanúk állítása szerint legnagyobb szerepet játszottak az ostrom technikai részének vezetésében és irányításában,[2] tömegesen szöktek át a keresztényekhez Belgrádba, Szendrőbe és egyebüvé.[3] Ha nem is vesszük készpénznek Tagliacozzo állítását, hogy a renegátok 50 százaléka átpártolt, annyi kétségtelen, hogy Mohammed serege megérezte a legképzettebb harczosainak apadását. Végül a táborban dühöngő járvány, a napról-napra fokozódó éhség és takarmányhiány is nagyban hozzájárult a török sereg demoralizálásához.[4]

Viszont bizonyos az is, hogy bármennyi volt Mohammed harczosainak a száma és bárminő állapotban voltak, ahhoz épen elegendők voltak, hogy a keresztény hadat összemorzsolják. Mert a kósza hír és utána a hagyomány rendes szokása szerint nemcsak az ellenségek, hanem a barátok számát is megsokszorozta. Pedig egyáltalában nincs okunk, hogy a Hunyadi rendelkezésére álló haderőt valami magasra taksáljuk. Hiszen a kortársak egybehangzó tanúsága szerint a nevesebb urak közül mindössze Kanizsai László, Rozgonyi Rajnáld és Koroghi János macsói bán csatlakoztak hozzá dandáraikkal;[5] ellenben az ország-

[1] Partuto el patre comenzaro le exercitu de li Turchy ad venire tanto, che in fra tre di vende lu grande Turchio *concento milia persone. Szerb. okm.* 381.

[2] Különben kiemeli őket *Tagliacozzo* id. jel. *Wadding* XII. 347. és *Ransano* i. h.

[3] Tagliacozzo lev. 1456 jul. 28. *Szerb. okmt.* 382. Brankovics levele Carvajal legatushoz 1456 jul. 13. *U. o.* 205.

[4] *U. o.*

[5] Koroghit említi Tagliacozzo. *Wadding* XII. 352. és Nic. de Fara *u. o.* 363. Kanizsait *Thuróczi. Schwandtner* I. 341. Rozgonyit *Bonf.* III. 8., de Sebestyénnek nevezi.

gos főméltóságok viselői, a hatalmas oligarchák csakúgy távol maradtak valamennyien, mint a főpapok. A király rossz példája alkalmul és egyben ürügyül szolgált nekik, hogy ők is hasonlóan kivonják magukat ama kötelezettségek teljesítése alól, a melyeket állásuk avagy birtokuk rótt reájuk. A mi rendes katonasága tehát a nevezett urak csapatain és a várőrségen felül [1] volt Hunyadinak, az kizárólag a saját erdélyi dandárából és a maga költségén toborzott és felszerelt zsoldosokból állott úgy, hogy alighanem sokat mondunk, ha 15—20 ezerre tesszük rendesen kiképzett és fegyelmezett harczosainak számát. Ehhez az elenyészően csekély sereghez járult a keresztesek hada, a mely számra mindenesetre elég tekintélyes volt, de mégsem akkora, mint az utólagos becslések mutatják. Hogy a forgalomba került 60 ezer, sőt még nagyobb számok is túlzáson alapulnak s hogy a keresztesek száma a valóságban épen nem vagy alig haladta meg a 30 ezret, annak eklatáns bizonyítéka, hogy Tagliacozzo János atyának 1456 júl. 28-án «supra flumen Save ad pedem castri Nanderalbensis» kelt levele mindössze 27—28 ezer emberről teszen említést.[2] Igaz, hogy néhány lappal hátrább már ő is 60 ezret emleget; de nem szabad felednünk, hogy Tagliacozzo dicső rendtársa, Kapisztrán felmagasztalása érdekében gyakran túloz, valamint nem szabad felednünk ama nehézségeket sem, melyekbe olyan kuszált, örökösen hullámzó embertömeg számának megbecsülése ütközik, minő a keresztesek tábora lehetett. Valószinűleg itt is akkor járunk tehát legközelebb az igazsághoz, ha a legkisebb számot fogadjuk el, mint a szultán seregénél tettük. S ha még meggondoljuk, hogy e csekély hadnak tetemes része csak az ostrom folyamán érkezett, hogy az összeverődött tarka tömegnek katonai kiképzése és gyakorlottsága abszolute nem volt, azonnal tisztában lehetünk katonai értékével. Valóban csak Hunyadinak csodával határos elszántsága, hazaszeretettel párosult hadvezéri lángesze és Kapisztránnak semmi akadálytól vissza nem riadó vallásos lelkesedése menthette meg ily csekély eszközökkel Belgrádot.

[1] A jó forrásokból dolgozó Szeád-eddin 5—6 ezerre teszi a várőrség számát és ez körülbelül el is fogadható.

[2] *Szerb. okm.* 381.

Kapisztrán júl. 2-án érkezett meg Nándorfejérvárra öt nagy hajóval, a melyek az első keresztes rajokat szállították. Mindjárt megérkezése után eltökélte, hogy eléje megy Hunyadinak, ki ezidétt a vártól már nem túlságos nagy távolságban csatázott a török előhaddal. Szilágyi intése daczára el is indult három hajó keresztessel és több szerzetes társával, de hamarjában olyan erős vihar támadt, hogy a hullámverés miatt nem tudtak előre vergődni.

Kénytelenek voltak partra szállani és a szárazföldön térni vissza Belgrádba. És ez volt a szerencséjök; mert ha még csak félmérföldnyivel is odább mennek, okvetlenül a vizen és szárazon közeledő ellenség hatalmába kerülnek.[1] János atya mindjárt a következő napon jelentést is tett Francesco de Oddis de Tuderto assisii püspöknek, a ki a legatus megbizásából a keresztes hadjárat ügyét intézte, hogy a törökök az egész Dunát elárasztották és minden pillanatban megkezdhetik a vár ostromát olyan erővel, mint még soha; erre való tekintettel kéri tehát a püspököt, járjon közbe a legatusnál, hogy birja gyors segélyadásra a királyt s az egyházi és világi nagyokat.[2] Segély ugyan nem érkezett, de megjött helyette — és ez nagyobb jelentőségű volt egy egész felmentő seregnél — *Hunyadi*. Bár napokon át szinte szakadatlanul harczban állott, megérkezte után haladék nélkül hozzálátott a védelem szervezéséhez. Táborát a Duna jobb partján, Zimonyon felül Zalánkemén közelében ütötte föl s mindenekelőtt hajóhadának gyarapítására gondolt, mivel tisztán látta, hogy a szorongatott vár érdekében mindaddig semmit sem tehet, míg a Duna felől lehetővé nem teszi a szabad közlekedést.[3] Rövid néhány nap alatt mintegy 200 hajót vont össze Zalánkemén mellett.[4] Csakhogy e hajóknak nagyon

[1] Tagliacozzo levele 1456 jul. 28. *Szerb okmt.* 381 és Márkai Jakabhoz int. jel. *Wadding* XII. 343.

[2] 1456 jul. 3-án kelt lev. *Szerb okmt.* 465.

[3] Magnificus autem dominus Johannes de Hunyad comes Bystriciensis modo est in oppido nostro Zalankemen, ibi apromptat naves, ut vadat ad expellendum naves Turcorum, quia stant de metis istius regni in Zalankemen. Brankovics György lev. 1456 jul. 13. *Szerb okmt.* 205.

[4] *Wadding* XII. 348.

csekély része volt hadi gálya — ezek Budáról jöttek [1] — a többség a keresztesek szállítására és hasonló czélokra szolgáló teherhajó volt, melyeket előbb még át kellett alakítani, támadásra és védelemre egyként berendezni, hadiszerekkel ellátni és végül megfelelő harczosokkal megrakni. Ez utóbbiak, számszerint mintegy háromezren, a rendes katonaság csekély számára való tekintettel, jobbára a keresztesek táborának szine-javából vétettek. Mikor Hunyadi ekként mindent előkészített a támadásra, ügyes kémeivel összeköttetésbe lépett a heves ostrom, éhség és ragadós nyavalyák következteben már szinte véginségre jutott várbeliekkel és megüzente Szilágyinak, hogy a jul. 14-ére tervezett hajós csata napján álljon készen ő is valamennyi hajójával és alkalmas pillanatban támadja hátba a török gályákat. A parancsnok a vett utasítás értelmében csakugyan felszerelt hevenyében negyven hajót és megrakta őket szerb nyelvű és görög vallású belgrádi polgárokkal, kiket különösen két tulajdonságuk ajánlott e nehéz feladatra: szenvedélyes török gyűlöletük és a nyilazásban tanusított kitünő jártasságuk. Ily előkészületek közt virradt fel jul. 14-ike, a döntésre hivatott nap. Zalánkemén mellett megmozdult az eddig tétlenül veszteglő keresztény flotta s megindult a víz sodrával lefelé; élén egy monstruózus nagy épitmény haladt dúsan megrakva mindennemű fegyverekkel, golyókkal, bombákkal és — a mi még fontosabb — a fővezér közvetlen környezetéből válogatott jeles vitézekkel, kiknek az a kényes szerep jutott, hogy az egész flottát irányitsák, a hol szüksége mutatkozik, támogassák. De nemcsak a folyó népesedett meg egyszerre, hanem a partokat is fegyveres csapatok, nagyobbrészt szintén keresztesek leptek el. Számuk 15—16 ezer körül járt. Élükön maga a fáradhatatlan Kapisztrán haladt, oldalán egy Péter nevű nemessel, ki a keresztet ékesített lobogót vitte. A keresztesek festői csoportozatai mellett nem hiányzott a rendes katonaság sem; mert Hunyadinak nagy gondja volt, hogy mind a két oldalról közre fogja a Duna ágyát, nehogy esetleg a török táborból segély jöjjön vagy

[1] *Ὁ δὲ Παιόνων βασιλεὺς* (Hunyadi) *πληρώσας καὶ αὐτὸς πλοῖα τὰ κράτιστα ὅσα ἐπῆν αὐτῷ ἐν τῇ Ποὐδῃ. Chalcocondylas.* Bonni kiad. 417—8.

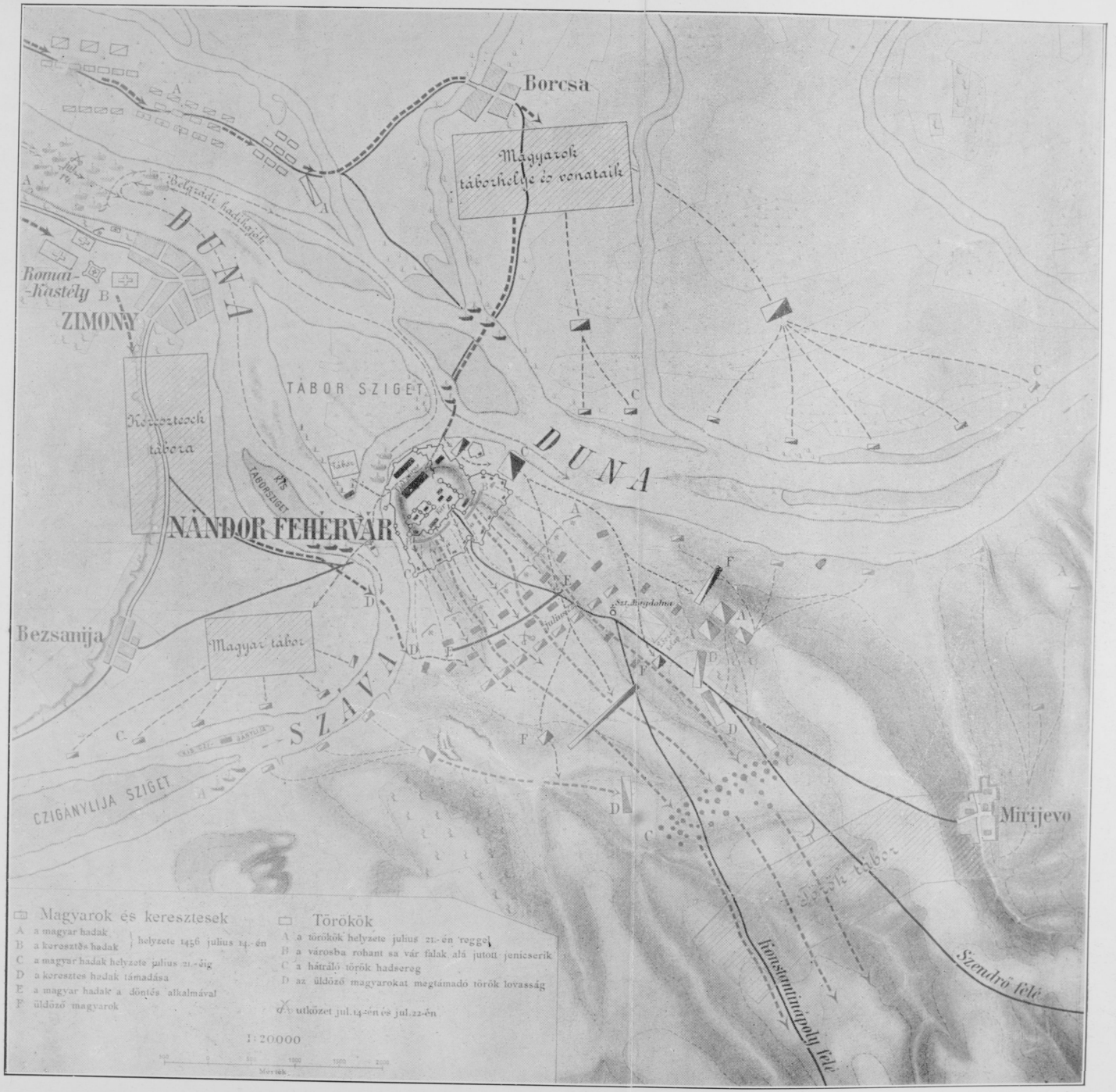

Szerkesztette : Bárczay Oszkár

NÁNDORFEHÉRVÁR OSTROMÁNAK TÉRKÉPE.

az ellenséges hajók szorongatott őrsége partra szálljon és ott állást foglaljon.

A törökök egyideig csak nevették mindeme keszületeket. Számra nézve az ő hajóhaduk sem igen volt ugyan erősebb a keresztény flottánál, de minőség és felszerelés dolgában messze felette állott. Zimony átellenében foglalt állásuk előnyeit csak emelte az a körülmeny, hogy az egyes hajók erős lánczokkal egymáshoz voltak erősítve úgy, hogy az egész flotta egy nagy szilárd hídat látszott alkotni. Hanem a jobb felszerelés, a nagyobb gyakorlottság és a kedvező poziczió nyujtotta előnyök mind nem elegendők a keresztények lelkes rohamának feltartóztatására. Az egyidőben alulról és felülről jövő heves támadás csakhamar szétszakította az összelánczolt gályákat, megbontotta rendjöket és szétszórta őket az egész folyó felületén.

A Duna hátán a hajók megütköztek,
S a hit harczosai közül sokan vértanuk lettek.
Sok kapu nyilt meg az enyészetnek.
A trombiták harsogása, a harczi dobok ropogása
Betöltötte keletet és nyugatot.
A kardok csattogásának hangja
Az ég kapujáig felhatott.
A Száva és Duna vérfolyammá vált,
A zöld mező tulipán-szint öltött.[1]

A mindkét oldalról nagy hévvel és elkeseredéssel folytatott küzdelem nem kevesebb, mint öt álló óráig tartott és utoljára is a török hajók csúfos megfutamodásával ért véget. Közülök három, más adat szerint négy a mieink kezébe esett, más három elsülyedt. Legénységükből vagy ezer ember elesett, illetve vízbe fúlt, míg a sebesültek száma oly magasra rugott, hogy a szemtanú becslése szerint hamarjában nem is lehetett megszámlálni őket. A keresztények soraiból ellenben, ha hinni lehet, mindössze harminczan vesztek oda. Még teljesebb lett volna a diadal az esetben, ha a vezérhajón néhány tüzér ügyetlensége miatt tűz nem támad, majd robbanás nem történik, melynek a rajta tartózkodók egy része áldozatául esett, vagy egész életére nyo-

[1] *Szeád-eddin* i. h. 156.

morékja lett. Szerencsére azonban a tüzet sikerült hamarosan eloltani és így a megkezdett üldözést minden nagyobb fennakadás nélkül tovább lehetett folytatni. Még foganatosabbá tette ez üldözést a várbeliek közreműködése, a kik mindenféle égő szereket dobáltak a falak tövében menekülő hajókra.[1]

Ez az egyetlen mérkőzés teljesen megsemmisítette, használhatatlanná tette a török flottát, mert a mely hajóknak sikerült kisebb-nagyobb sérüléssel elmenekülniök, azokat a szultán sietve felégette, nehogy a magyarok használhassák.[2] A fényes diadal erkölcsi hatásán felül újból megnyitotta a vizi oldalról Belgráddal az összeköttetést és lehetővé tette, hogy a már fogytán levő készletek új szállítmányokkal pótoltassanak és a már-már kimerült őrség Hunyadi némiképen pihent csapataival fölfrissíttessék. A vezér mindjárt a következő napon bevonult háromezred magával és küzdelmeinek hű osztályosával, Kapisztránnal együtt a romladozó falak közé s azonnal intézkedett, hogy a várban levő fáradt keresztes csapatok újakkal váltassanak fel, a sebesültek az immáron szabaddá lett Dunán egyes alföldi városokba vitessenek gyógykezelés végett. Majd a mennyire lehetett, haladék nélkül kitataroztatta az összelődözött falakat és tornyokat. Ezzel egyidejűleg a kereszteseknek Kapisztrán erélyes sürgetései következtében egyre gyarapodó tábora is lejebb ereszkedett és közvetlenül a vár átellenében, a Száva balpartján állapodott meg; innét a folyón keresztül kisebb-nagyobb csoportokban szinte észrevétlenül szivárgott be a várba, hol mindig elkelt a friss erő.[3]

Mohammed hajóhadának megfutamítása, részben megsemmisítése után annál nagyobb erőt fejtett ki a szárazföld felől, hogy

[1] Tagliacozzo jel. *Wadding* XII. 348 s kk. ll. és 1456 jul. 28-án kelt lev. *Szerb okmt.* 383. Nic. de Fara, *Wadding* XII. 364. *Chalcocondylas* i. h. 418. *Thuróczi* i. h. 340. *Szeád-eddin* i. h. 156.

[2] ... *αἱ δὲ λοιπαὶ ἔφευγον σπουδῇ ἐπὶ τὸ τοῦ βασιλέως στρατόπεδον καὶ ἐπωκείλαντες τὰ πλοῖα ἐς τὸ στρατόπεδον ἀπέβησαν. Ταῦτα μέντοι αὐτίκα ὁ βασιλεὺς ἐνέπρησεν, ὡς ἂν μὴ ἐπιπλεοντες αὐτὰ οἱ Παίονες ἕλωσι. Chalcocondylas* i. h. 418.

[3] Tagliacozzo jel. *Wadding* i. h. 349 s kk. ll. és 1456 jul. 28-án kelt lev. i. h. 383.

minél előbb valóra váltsa büszke ábrándjait, melynek tárgya már Buda elfoglalása volt. Napokon át szünetlenül oly erővel folyt a lövetés, hogy különösen a külső erődítmények falai majdnem mindenütt földig leomlottak és csak imitt-amott meredezett belőlük egy-egy csonk vagy ingadozó toronyrészlet. Inkább nyilt mező volt már, semmint vár.[1] Ezzel párhuzamosan szinte egész táborát mozgásba hozta a szultán, hogy messze tájakról összehordott fatörzsekkel, rőzsekötegekkel és más hasonló anyagokkal betemesse a mély és vízzel telített várárkot.[2] Természetes, hogy Hunyadiék sem nézték ölbe tett kezekkel az ostrom folyását, hanem elkövettek mindent, hogy az ellenség szándékait kijátszák: a mi pusztítást a török lövegek éjjel az erődítményeken véghez vittek, azt nappal helyrehozni igyekeztek, vitézül visszautasították a naponkent ismétlődő kisebb-nagyobb részleges rohamokat, kitartással és eredményesen viszonozták a szakadatlan ágyútüzelést.[3] Egyik golyójuk a szultán nagy fájdalmára Táji Karadsa pasát, a rumiliai beglerbéget és az ostrommunkálatok vezetőjét találta, épen mikor a vár lövetését intézte.[4] Maga Hunyadi és Kapisztrán voltak a legfáradhatatlanabbak a védelem irányításában.[5]

Mohammed szultán végre az ostrom harmadik hetének vége felé elérkezettnek látta az időt egy általános roham megkisérlésére. Júl. 21-én éktelen síp- és dobszó hirdette barátnak és ellenségnek egyaránt, hogy a török tábor döntő lépésre készül. Készült Hunyadi is. Kérésére Kapisztrán a folyó innenső partján a vár közvetlen szomszédságába hozta a keresztesek egy részét, a másikat pedig hajókra rakta, hogy minden pillanatban kéznél

[1] Maga Hunyadi mondja 1456 jul. 24-iki Garai Lászlóhoz intézett levelében: In tantum... castrum per ictus bombardarum destruxit, quod ipsum castrum non castrum, sed campum dicere possumus, quod usque ad terram murus castri est destructus. *Szerb okmt.* 208.

[2] *Tagliacozzo* jel. i. h. 350 és kk. ll.

[3] *Wadding* XII. 354.

[4] 1486-iki névtelen török történetíró. *Thury* i. m. I. 26. *Nesri* u. o. 65. *Chalcocondylas* i. h. 419.

[5] (Hunyadi) in tentorio suo assidue pernoctabat laborabatque indefesse pro castri conservatione. *Wadding* XII. 354.

legyenek. A támadás a késő délutáni órákban indul meg. A janicsárok tömött oszlopokban nyomulnak az összelődözött falak és a félig betemetett árkok felé, a melyek előtt azonban már készen várják őket a keresztények. Rémséges tusakodás támad, mely egyenlő elkeseredéssel foly mind a két részről. De a sokaság végre is felülkerekedik: a janicsárok ismételten benyomulnak a városba. Meglehet, hogy csel is volt a dologban és Hunyadi szándékosan engedett be kisebb csapatokat, hogy az utánok következőktől elvágva annál könnyebben leszámolhasson velük. Mi azonban, bár Szeád-eddin virágos előadása is hasonlót sejtet, nem igen hiszünk Chalcocondylas ez adatának megbizhatóságában, sőt inkább úgy gondoljuk, hogy Hunyadi legkevésbbé sem jószántából hátrált, hanem csak azért, mivel hogy egy-egy erősebb rohamhullám visszavetette. Ő azonban hős bajtársaival mindannyiszor megújítja a küzdelmet és két ízben sikerült is kiszorítania a benyomakodott janicsárokat. Hanem ezek harmadszor is megújítják a rohamot oly ellenállhatatlan erővel, hogy a várig meg sem állanak. Egyenesen a leeresztett hídra rohannak, hogy a keresztények végső menedékét is kézre kerítsék. A kimerült őrséget csüggedés fogja el: egy része futásra gondol, elhányja fegyvereit s a falakon és ablakokon át vízre ereszkedik és az ott czirkáló hajókon keres menedéket. Csak Hunyadi és a keresztes csapatok állják rendületlenül a harczot. Az ősz vezér ifjúi hévvel intézi a csata sorsát és majd az egyik, majd a másik csoporttal elegyül bele a küzdelembe. Utoljára még egyes elszánt nők is a küzdők sorába állanak,[1] Kapisztrán pedig, ki egyideig a híd mellett álló toronyból bátorítja hiveit, mindig újabb meg újabb csapatokat hoz a szávaparti táborból, melyeknek megjelenése és vitéz küzdelme utoljára is a keresztények javára billenti a hadi szerencse mérlegét. A híd nagy nehezen megtisztíttatik a rajta szorongó oszmánok ezreitől. De a vár sorsát nem annyira ez, mint inkább egy a kétségbeesett helyzettől sugallt ötlet dönti el. Mikor t. i. a janicsárok dühös rohama már-már visszaveti a kereszteseket is, mikor már csak

[1] Solo li crucisignati remasero e alcune donne, che faceano, como leonesse. *Tagliacozzo* lev. jul. 28. i. h. és *Wadding* XII. 357.

Wagner Sándor eredeti festménye után.

DUGOVICS TITUSZ HŐSI ÖNFELÁLDOZÁSA

Nándorfehérvár 1456-iki ostrománál.

Dugovics Titusz hősies önfeláldozása tudja megakadályozni, hogy a félholdas zászló föl ne kerüljön a vár ormára, a halálra fáradt védők úgy segítenek magukon, hogy mindenféle gyulékony anyaggal árasztják el az árkokban és a sánczokon tolongó csapatokat és valósággal kipörkölik őket. És mert akkorára már a város is megtelt ujonnan jött keresztesekkel, júl. 22-ikének hajnalára Belgrád vára megmentettnek volt mondható. Az általános roham, mely pedig török részről oly tömérdek áldozatot követelt, a legteljesebb kudarczczal végződött.[1]

Hunyadi részben mert cselt gyanított, részben, hogy kifáradt embereinek némi pihenőt engedjen, vizen és szárazon egyaránt megtiltotta a törökök megtámadását, ingerlését.[2] De tilalma nem volt képes a fegyelmezetlen és az éjszakai diadaltól fellelkesített keresztesek szilaj harczvágyát megfékezni. Először

[1] A júl. 21-iki roham legrészletesebb és a mennyire ellenőrizhetjük, legmegbizhatóbb rajzát Tagliacozzo nyujtja két rendbeli jelentésében. *Wadding* XII. 356 s kk. ll. és Szerb okmt. 384—5., továbbá Nic. de Fara. *Wadding* XII. 365. Hunyadi szereplését illető előadásukra vonatkozólag azonban megjegyezzük, hogy nem tartjuk valószínűnek, hogy Hunyadi olyan kishitűen viselkedett volna, mint ők festik. Azt szívesen megengedjük — és ezt Kapisztrán júl. 22-iki levele is sejteti — hogy voltak pillanatok, mikor az ő-szívét is csüggedés fogta el — ilyen viszonyok közt ki csodálkozhatnék ezen? — de hogy valaha «hihetetlen félelem» vett volna rajta erőt vagy megfutamodásra gondolt volna, azt psychologiai lehetetlenségnek tartjuk, az ellenkezik egész multjával, mindent koczkáztató, vakmerőségig menő bátorságával. Mi tehát úgy gondoljuk, hogy Tagliacozzoék egyes, a csüggedés perczeiben elejtett nyilatkozatait aknázták ki minden rossz akarat nélkül, csupán azért, hogy az általuk annyi odaadással tisztelt Kapisztrán érdemeit fokozzák, úgy tüntetvén fel, mint Belgrád egyetlen és valódi megmentőjét. Hogy tényleg így kell lennie, annak megerősítését látjuk abban is, hogy nemcsak Thuróczi, ki pedig az őrség menekülési szándékát említi és Ransano, hanem a pártatlan Aeneas Sylvius is mélyen hallgat róla. Magára az ostromra nézve egy-két használható részletet találunk még *Chalcocondylasnál* i. h. 420. *Thuróczynál* 341—2. *Ransanónál* i. h. 488. *Aeneas Sylviusnál* i. h. 172. A török történetírók ellenben csak a legnagyobb óvatossággal használhatók egyfelől elfogultságuk, másfelől azért, mivel a következő napi csatával összekeverve adják elő.

[2] *Nic. de Fara* i. h. 367. Kapisztrán lev. III. Calixtushoz 1456 jul. 22. *Wadding* XII. 372

csak egy magaslaton álló kisebb csoport, állítólag öt ember támadta meg az ellene nyomuló, jóval számosabb török lovasságot.[1] Az oszmánok szándékosan hátrálnak, hogy minél messzebbre csalják és a többiektől elvágják a támadókat.[2] A könnyű siker fokozza a harczi kedvet: a támadókhoz mind számosabban csatlakoznak, a harcz mind nagyobb gyűrűkre terjed. Nemsokára az egész szávaparti keresztes tábor belemerül a küzdelembe és egyenesen a legközelebb eső ázsiai hadtestre veti magát.[3] Kapisztrán eleinte türtőztetni akarja hiveit, de csakhamar elragadja őt is a harczi hév és a győzelmi mámor. Maga is közéjök siet, élökre áll és majd az egyik, majd a másik csoportot tüzeli föl lelkesítő szavaival.[4] Mire a hajóknál foglalkozó Hunyadi észreveszi a dolgot, már mindenütt vadul tombol a harcz. Visszarendelni már késő, azért úgy határoz, hogy maga is segítségükre megy a vakmerő harczosoknak. Összegyüjtvén tehát a várban és a városban található összes csapatokat, lelkes rohamra vezeti őket s egyesülve a tűzben álló keresztesekkel, hamarosan kézrekeriti a török ágyútelepét és azzal pusztító tüzelést indít a megzavarodott ellenség ellen és sorban elfoglalja hadállásait.[5] Ámde a szultán is a kétségbeesés erejével küzd. Maga is belevegyül a küzdők sorába és többeket leterít az ellenség közül.[6] Bár czombján megsebesül,[7] nem enged. Miután a tábort sikerült megtisztítania, menten az ágyúk és ostromgépek visszafoglalására vezényli embereit. Hanem itt nem boldogul. Kétszer is megujítja a támadást: hiába, a keresztények oly gyilkos tüzeléssel fogadják az ágyútelepeknél, hogy mind a kétszer kény-

[1] *Tagliacozzo* lev. júl. 28. i. h. 386.

[2] Kapisztrán i. lev. Turszun bég i. h. 78.

[3] *Bonf.* dec. III. l. 8.

[4] 1456 jul. 22. Calixtus pápához int. lev. i. h. 372. *Nic. de Fara* i. h. 366. *Aeneas Sylvius:* Hist. Boh. 173.

[5] Levele Garai nádorhoz 1456 júl. 24. i. h. 208. Szintúgy júl. 24-én a királyhoz és 28-án Széchi primáshoz intézett leveleiben. *Katona* XIII. 1104 és 1107 ll.

[6] *Chalcocondylas* i. h. 422. *Szeád-eddin* i. h. 157—8. *Nesri* u. o. 66. és *Turszun* bég u. o. 79.

[7] *Καὶ αὐτός τε ἄνδρα Παίονα ἀνελὼν τιτρώσκεται ἐς τὸν μηρόν, οὐ μέντοιγε ἐτράπετο. Chalcocondylas* i. h. 422.

telen megfordulni és a nyomában levő ellenség elől a táborba húzódni. A janicsárok színe-java, sőt maga a janicsár-aga is elhullott már, de azért Mohammed szultán a kétségbeesés végső erőfeszítésével harmadszor is megtisztítja táborát a benyomakodott kereszténytől, harmadszor is megkisérti ágyúi visszaszerzését, de hasztalan: mind magasabban emelkedő lelkesedéssel és harczi kedvvel szemben demoralizált serege nem állhat meg. Egy portyázásra küldött hatezer főnyi pihent lovas csapatnak megérkezése sem tudja megfordítani a csata sorját. Mire leszáll az éjszaka, Konstantinápoly meghódítója kénytelen táborát egész készletével feladni és csúfos futásban keresni menedéket.[1] Seregének legalább egy negyede elesett[2] vagy megsebesült, odaveszett egész tábori készlete, minden ágyúja, hajója.[3] Közel egy hónap megfeszített erőkifejtésének csúfos kudarcz lett a vége. Soha török szultán úgy meg nem futamodott a harcztérről, mint Mohammed.[4] Belgrádot megmentette Hunyadi hősiessége, Kapisztrán ékesszólása és a magokkal ragadott tömegek vallásos lelkesedése.

Júl. 22-ike örökre nevezetes dátuma marad történelmünknek, mert két emberöltővel hátrább vetette Mohácsot, de nevezetes dátuma az egyetemes történelemnek is, mert nélküle másként alakult, sőt talán egészen elmaradt volna az emberiségnek az a termékeny, minden hibája, bűne mellett is szép korszaka, melyet renaissance néven ismerünk. Mert a júl. 22-iki nagy tusának és általában Belgrád felmentésének igazi jelentőségét abban kell keresnünk, hogy Hunyadinak és bajtársainak hősi küzdelme meggyőzte a Konstantinápoly bukása óta elbizakodott,

[1] A júl. 22-iki harcznak legvilágosabb képét *Chalcocondylas* adja i. h. 421—23.

[2] Az elesettek számát illetőleg nagyon eltérnek egymástól az adatok. 4 és 150 ezer képviselik a szélső értékeket, melyek közt a különböző tudósítások ingadoznak. L. *Aeneas Sylvius* Hist. Boh. 173. *Kropf* i. czikk. Századok 1896. 224. *Nic. de Fara* i. h. 367.

[3] *Kapisztrán* lev. III. Calixtushoz 1456 júl. 22. *Wadding* XII. 372.

[4] Nunquam unus imperator Turcorum de campo cum tanta verecundia se in fugam convertit, sicut iste tamquam debellatus. Hunyadi lev. Garai nádorhoz 1456 júl. 24. *Szerb. okmt.* 208.

mindent merő törökséget, hogy a «kereszténység védőbástyáját» nem igázhatja meg olyan könnyen, mint az elvénhedett bizánczi császársággal tette. Ez a tapasztalat óvatosabbá tette, engedett aggresszivitásából; az eddigi nagy támadó hadjáratokat jó időre csak kisebb-nagyobb határvillongások váltják fel. Hunyadi és Kapisztrán fényes diadala évtizedekre megszüntette a török veszedelem akut jellegét és rendes mederbe terelte a magyar történelmet.[1]

BALANYI GYÖRGY.

[1] Lásd még: *Amando Hermann.* Capistranus Triumphans. Coloniæ 1700. Fol. 840 l. *Die Chronik* des Grafen von Cilli. Prag. 1883. *Dr. Szendrei János.* Magyar hadtörténelmi emlékek. Budapest, 1896. 103—106, az ostrom *Bárczay Oszkár* által készített s értekezésünkhöz mellékelt térképének leírása.

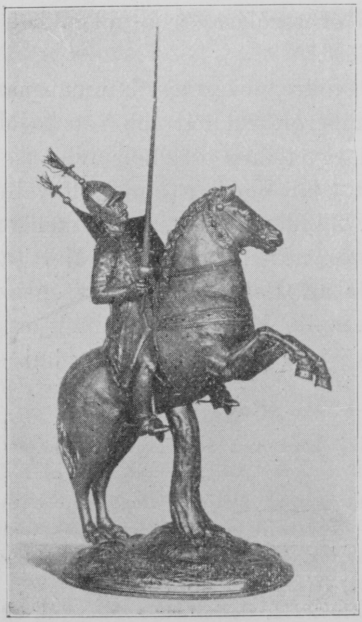

Magyar huszár a XVI-ik századból.

A KÉT MOESIA LEGIOEMLÉKEINEK JELENTŐSÉGE ALSÓ-PANNONIA HADTÖRTÉNETÉBEN.

A marcomann háborúk daciai vonatkozásaival foglalkozva, akaratlanul is ki kellene terjeszkednünk azokra a leletekre, melyek Alsó-Pannonia területén a két Mœsia legióival megannyi kérdőjelként sorakoznak elénk s melyeknek értelmezése csakis Dacia rokon leleteivel kapcsolatosan kisérthető meg. Mielőtt tehát a bonyolultabbnak mutatkozó daciai emlékcsoport hadtörténeti magyarázatába fognánk, lássuk először is: hogy mikor s minő rendeltetéssel kerülhettek a Közép-Duna mellé a két Mœsia helyőrségébe tartozó legiók eme képviselői?

A közfelfogás szerint a Krisztus után 166-ban kitört és tíz esztendőn keresztül szörnyűséges nyomort, pusztulást támasztó marcomann háborúk katonai mozgalmaival hozza nagy általánosságban kapcsolatba ezeket a legioemlékeket, a nélkül azonban, hogy az időpontra nézve közelebbi meghatározásokkal rendelkeznénk. A marcomann háborúk kitörését pedig általában a parthusok ellen L. Verus társcsászár személyes vezénylete alatt részben a dunamelléki helyőrségből összeállított haderővel folytatott háború egyenes következményeinek minősíti a történetirás. Történeti igazság például: hogy a mi Dunántúlunk hasonfelét s a Szerémséget magában egyesítő Alsó-Pannonia egyetlen legiója: a legio II adiutrix (II. segédlegio) is 164-ben a parthusi expeditióba vonult, a mint a leg. VI. Ferratától áthelyezett Antistius Adventus pályafutásából megtudhatjuk. *[Leg(ato) Aug(usti) leg(ionis) VI. Ferrata et secundae adiutricis translato in eam expeditione Parthica.]* A parancsnok fényes kitüntetésekkel tért a háborúból vissza. *(Qua donatus est donis mili-*

taribus coronis murali, vallari aurea hastis puris tribus, vexillis duobus. Aranykorona vár- és sánczvívásért s három dárdával, két zászlóval diszitetett hadi érem.)[1] (L. 201. l. ábráját.)

Könnyű elgondolni a határvédelem gyarlóságát, a mikor a Vácztól Zimonyig terjedő hosszú Duna-vonal a háttérbeli nagy vidékkel együtt rendes legiobeli csapatok helyett a hűségre, kipróbáltságra össze sem hasonlítható segédcsapatokra jutott. Legkevésbé sem csodálhatjuk tehát, hogy a quad és marcomann népszövetség[2] 166-ban áttörhette ezt a határlánczot. De úgy látszik, az Alpok őrsége még gyarlóbb fokon állott ugyanakkor, mert a betörők képesek valának a Juli Alpokon is utat találni s le Aquileia vidékéig terjeszthették portyázásaikat, ott Opitergiumot (ma Oderzo Verona felé) is elhamvasztván.[3]

S Felső-Pannoniában sem igen vala kedvezőbb a helyzet, mert a fővárosból (Carnuntum = Deutsch-Altenburg) a leg. X. gemina (X. ikerlegio) vexillatiókat küldött szintén Cappadociába, melyeken Julius Marcianus consul s császári legatus parancsnokoskodott.[4] Legatus Aug(ustorum) su(per) vexillationes in Cappa(do)cia.

Világos tehát, hogy itt is a leggyarlóbb békelétszámra maradt a Duna fontos őrvonala. Pedig Carnuntum a Morvamező kapujaként a Sudet-hercyniai vidéken összpontosuló marcoman-

[1] Cagnat, l'année epigraphique 1893, 88; tartalmazza egész carrierejét (cursus honorum). CIL VIII. 18. 893. Numidiában Thibilisből (Hamman Mascutin fürdő mellett): *Pro salute G. Autisti Adventi Postum. Aquileai leg. Aug. leg(ionis) II adiutricis* = Aquileias G. Antistius Adventusnak a II. segédlegio császári legatusának üdvéért.

[2] Capitolinus, Vita Marci XII. 13. 3. Ammiani Marcellini quæ supersunt. (Ammiani Marcelinus fenmaradt iratai XXIX. 6, 1.) Quadorum natio ac Marcomannis Aquileia Opitergiumque excisum. A quadok és marcomannok által Aquileia és Opitergium feldulatott.

[3] Capitolinus, Vita Marci XXVI. 1. (Marcus Aurelius császár élete.)

[4] Corpus Inscriptionum Latinarum VIII. 7050. Dessau. Inscriptones latinæ selectæ 1102: */P. J]ulio P. fil(io) Quir(ina) [Ge]mini Marciano [co(n)s(uli)]... leg(ato) Aug(ustorum) su(per) vexillationes in Cappa(do)cia* = P. Julius Marcianusnak a Quirina nemzetségből ... consul a két császár (t. i. Lucius Verus és Marcus Aurelius) legatusa a Cappadociába küldött vexillatiók felett.

nok harczias törzseinek torkába esvén, ott kétszeresen súlyos feladatot képezett a határ gondozása.

Legkevésbé sem csodálhatjuk tehát, hogy 166-ban, a mikor a parthusok leveretésével az oda rendelt hadsereg is oszladozóban vala s a két Pannonia legiói visszatérőben valának, a határszéli népek, úgy látszik, nem látták tanácsosnak tovább halogatni a kétségen kívül tervezgetett és titokban előkészített támadást. Ennyiben tehát szó szerint igazolják az események az életírót, ki szerint mialatt a parthusokkal küzdöttek, bekövetkezett a marcomann háború. Dum Parthicum bellum geritur, natum est Marcomannicum.[1]

Az illyricumi tartományoktól Galliáig az összes népek mozgásba jöttek. *Ab Illyrici limite usque ad Galliam conspiraverunt.*[2] Név szerint pedig: marcomanni Varitue, Hermunduri et Buri ... hi ... alique[3] cum Victualis, Sosibes, Sicobotes, Roxolani Battavuæ, Halani, Peucini, Costoboci.

Ezek a népek azonban nem álltak közvetlen érintkezésben a pannoniai dunahatárral s legtöbbnek semmi része sem lehetett azokban a felháborító kellemetlenkedésekben, a mikkel a barbárok megnyerésére kevés súlyt helyező s hatalmi elbizakodottságukban, az ő megélhetési viszonyaikat lehetőleg nehezítő helytartók állandó ellenszenvet támasztottak akaratlanul is Róma ellen. Teljesen elfogadhatónak látszik tehát Rappaport[4] abbeli

[1] Capitolinus, Vita Marci XII. 13.

[2] Vita Marci XXII. 1.

[3] Domaszewski Alfred: Die Chronologie des bellum Germanicum et Sarmaticum 166—175 n. Chr. Neue heidelb. Jahrbücher V. 1895. Heft 2 121. lapja, 3. jegyzetében Pater Patricius f. 6 alapján (longobar)di Obisquere egészíti ki ezt a szöveghiányt, sőt Dio Cassius LXXII. 2 alapján Astingi cotiniquet is ajánl ide.

[4] Bruno Rappaport: Die Einfälle der Gothen in das römische Reich bis auf Constantin. Leipzig, 1899. II. Die Vorgeschichte der Gothen und ihre ersten Zusammenstösse mit den Römern. Fejezet 13. 15. l. A régibb visszhangra nem talált írók: Kaspar Zeus: Die Deutschen und die Nachbarstämme. München, 1837. 402. l. — Müllenhoff: Deutsche Alterthumskunde II. 91. l. — Wiertersheim-Dahn: Geschichte der Völkerwanderung. Leipzig, 1880—81. I. 28., 133., 209. s köv. l. — Schiller: Römische Kaisergeschichte I. 2. Gotha, 1883. 642. l.

következtetése, hogy az időszámításunk kezdetén a Visztula torkolatától lassankint dél felé nomádizáló gótok bolygatták fel a középeurópai néptörzsek nyugalmi egyensúlyát annyira, hogy azok hullámtorlaszai utoljára a római birodalom határait kezdték ostromolni. A római kormány minderről édes-kevés sejtelemmel bírhatott s mihelyt a szomszéd tartományokból mint a hirtelenséggel összetoborzott túlerő helyreállíthatá a Közép-Duna mellékén 167 tavaszára a nyugalmat, további eshetőségtől sem Pannonia, sem Dacia kormánya nem igen tarthatott.

Máskülönben t. i. alig tartják vala megengedhetőnek 167 május 5-én az Alsó-Pannoniába tartozó auxiliaris lovasság és gyalog cohorsok kiszolgált contingensének elbocsátását.[1] Hisz akkoriban már talán úton is valának a Tisza felvidéke felől azok a népek, a kik 167 nyarán Verespatakot[2] a körülötte virágzott aranybányászattal a daciai hadparancsnoknak tőszomszédságában kirabolhatták. A kellemetlen meglepetés ellenszeréül Daciát a császári kormány hamarosan újjászervezé s az aranyvidék védelmét megkettőzteté.

Alig helyezik át azonban a Dobrudgeából erre a czélra a legio V Macedonicát a mai Tordánál állott Potaissába,[3] a határszéli népek a remélt meghunyászkodás helyett még nagyobb rajokban ismétlik meg a támadást. A római kormány a növe-

[1] Corpus Inscriptionum Latinarum = rövidítve CIL III. kötete, 888. lapján. Római feliratok tára. A római szám a kötetet, az egyszerű szám a felirat számát jelöli. A lapot l. jelöljük.

[2] CIL III. 921. lapján a Verespatakon elfalazva talált viasztáblák legfiatalabb kelete 167 május 29. A viasztáblák (Cerata) elfalazói azonban már nem menekülhettek meg s így a rejtekhelyek is feledésbe kerültek, míg len az újabb idők bányamunkásait 1854-ben a véletlen ismét rájuk vezette.

[3] Habár a legio legelső felirati emléke ott 195-ből való (CIL III. n. 905—1014. lap), azért Filow: Die Legionen der Provinz Mœsia Klio. Sechst. Beiheft (1906) 77. l. igen meggyőzőleg beigazolja a leg. V. Mac. korábbi áthelyeztetését. Mœsiában t. i. Marcus Aureliussal megszünnek emlékei s 170-ben T. Valerius, a legio veteranusa és beneficiarus consularisa, már Sex Cornelius Clemenstől, Dacia akkori helytartójától nyerte a CIL III. 7505. (Dessau, Inscriptiones latinæ selectæ 2311.) elbocsáttatását. Az illető visszament ugyan Trœsmisbe (Jilica) a leg. V. Mac. táborhelyére, de csak házi tűzhelyéhez. *At lares suos.*

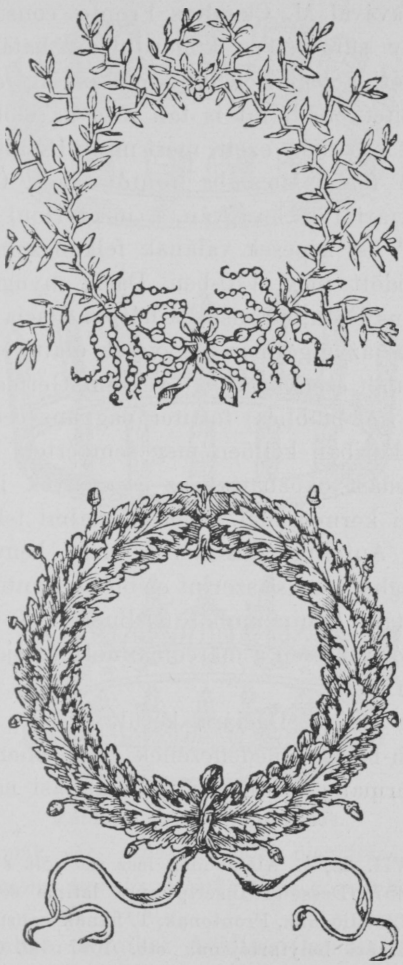

Római katonai kitüntetések.

Babér és cserkoszorú.

A felső *corona obsidionalis*. Csakis hadvezérnek és ostromolt vár felmentéséért járt. Az alsó *corona civica*, polgárság részére.

kedő veszedelem igazi kútfejét most sem ismervén fel, újból csak hatalmi eszközökkel próbált rendet teremteni. Daciát Felső-Mœsiával közös helytartó alá helyezvén, a két tartomány had-

erejének színe-javával M. Claudius Fronto consul, bizonyára a császári kormány sürgetésére kimozdulván határaiból, büntető hadjáratot indított a legközelebbi szomszédság ellen. S a nagy gonddal előkészített hadjárat is tán még az előbbinél is keservesebb csalódást eredményezett, mert mint Domitianus idejében, a mikor 85—86 telén Mœsiába rontó dákok Oppius Sabinus tartományi helytartót is levágván, a megtorlóul kiküldött Cornelius Fuscust[1] is képesek valának felkonczolni. Ez a véres esemény ismétlődött meg 170-ben Dacia nyugati határán, a mikor M. Claudius Fronto consul, a három Dacia és Felső-Mœsia helytartója[2] is a jazyg-germán fegyverek alatt végsőig harczolva maga is hősi halált szenvedett. Ad versum Germanos et Jazyges postremum pro r(e) p(ublica) fortiter pagnans cecidet.[3]

Ezek az akkoriban kellően meg sem értett balsikerek óriás zűrzavart, kapkodást okozhattak az események indokairól tájékozatlan császári kormánynál. A nagyhatalmi tekintély követelményei Marcus Aurelius császárt is arra kényszeríték, hogy Domaszewski meghatározása szerint elébb Carnuntumból (Deutsch-Altenburg), azután Aquincumból (Ó-Buda)[4] a Dunán átkelve büntető expeditiót vezessen a marcomannok,[5] majd a többi szomszéd népek ellen.

Csakhogy a mikor Daciára került a sor s a hadjáratot s már-már a cseh-morva medenczének Marcomannia s a Tisza-Duna köznek Sarmatia tartománynyá alakítási nagyszabású ter-

[1] Eutropius VII. 23, 4. Alább még lesz szó róla s ott mutatjuk be.

[2] CIL III. 1457 (Dessau: Inscriptiones latinæ selectæ. Válogatott latin feliratok. M. Claudiusnak, Frontonak, T. fiának consul, a három Dacia és Felső-Mœsia császári helytartójának stb. 1097: *M. C(laudio) Ti. filio Quirin(a) Frontoni, co(n)suli leg(ato) Aug(usti) pr(o)pr(aetore) trium Dac(iarum) et Moes(iae) sup(erioris).*

[3] CIL VI. 1377. Ligurio toldásaival. Dessau u. 1908, 25—28. sorai: A germánok és jazygokkal a birodalomért végsőig vitézül harczolva elesett.

[4] Petersen, Alfr. von Domaszewski und Calderini: Die Marcussäule auf Piazza colonna in Rom. München, 1896. Mindkét átkelést szemlélteti.

[5] Capitolinus, Vita Marci XXI, 10. Marcomannos in ipso transitu Danuvii delevit et prædam provincialibus reddedit. A marcomannokat, területükre a Dunán átvonulva, leverte és a tartománybeliektől elrabolt zsákmányt visszaszerezte.

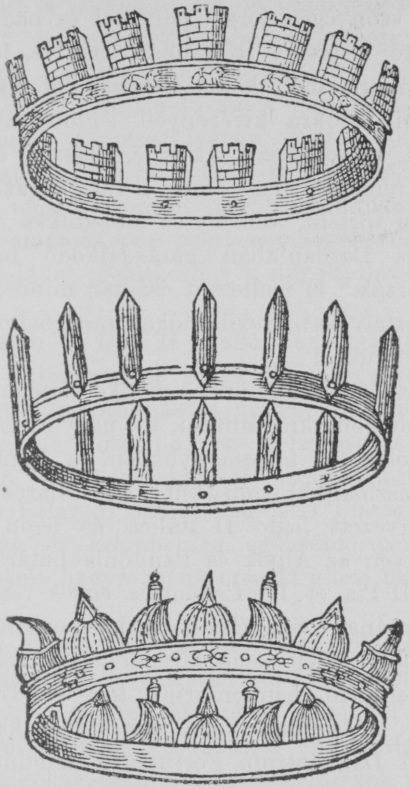

Római katonai kitüntetések.
Koronák, vár-, sáncz- és hajók megvivásáért.
Corona muralis, c. vallaris és *c. navalis.*

veit forgatá agyában, a mikor Avidius Cassius a keleti harcztéren s a Duna mellékén vitézségével annyira kitünt helytartó Armeniában a Marcus Aurelius halálhírével félrevezetett helyőrség által magát császárrá kiáltatván, Marcus Aurelius kénytelen vala 174-ben ott mindent abbahagyva odasietni.[1]

[1] Vita Marci XXIV. 55: Voluit Marcomanniam provinciam, voluit etiam Sarmatiam facere et fecisset nisi Avidius Cassius rebellasset. Marcomanniát és Sarmatiát is tartománynyá akarta szervezni s azzá is teszi, ha Avidius Cassius lázadása ki nem tör.

Mindezt a szőnyegen forgó politikai és hadászati kérdések nagy jelentősége kedvéért itt csupán érintve, térjünk át most azokra az emlékekre, melyek a két Mœsiából Pannonia földjén megvívott eme harczokra kivezényelt legioosztályok állomásait és rendeltetését igazolhatják. Hisz a császár életírója szerint akkora vala a rémület, hogy még a rabszolgákat is, miként a pun háborúkban történt, önkénytes csapatokká szervezék, sőt a Dalmatiában és Dardaniában garázdálkodó latroneseket [1] is katonákká toborzák.[2] E mellett a császár minden oldalról nagy gonddal legioosztályokat, vexillatiókat mozgósított a germán és marcomann háborúba.[3]

Az ilyen szedett-vedett önkényteseket ugyan nem vala tanácsos a kényesebb pontokra állítani, de nagyon is jó «tölteléket» képezhettek azokban a tartományokban, a honnan a legiókból vexillatiókat (zászlóaljak) mozgósítottak a harcztérre. Az Italia ifjúságából szervezett legio II Italica és legio III Concordia azonban egyenesen az Alpok és Pannonia határőrségébe oszlottak. Így a leg. II Pia et III Concordia egyes vexillatiói 170-ben Dalmatia fővárosának: Salonának (Spalato) erődítési munkálataiban is részt vettek. A két legio kirendeltsége [4] ugyanis P. Aelius Augustianus centurio frumentarius leg. II Traianæ vezetése alatt CC római lépés falat emelt, míg ugyanakkor a cohors I miliaria (ezeres) Dalmatarum Fortunatus tribunus alatt DCCC római lépésnyit épített egy toronynyal.[5] A leg. III Italica zöme

[1] A latronesek alatt nem közönséges útonállókat értettek, hanem felkelőket, lázadókat kicsinyelte rablókká a rómaiak nagyhatalmi felfuvalkodottsága.

[2] Capitolinus, Vita Marci XXI. 6: servos quem admodum bello Punico factum fuerat, ad militiam paravit, quos voluntarios exemplo volonum appellavit, latrones etiam Dalmatiæ atque Dardaniæ milites fecit. A latronesek nem közönséges útonállók, hanem lázadók, határvillongók.

[3] Vita Marci XXI. 8: Omni præterea diligentia paravit legiones ad Germanicum et Marcomannicum bellum confecit. Mindenfelől szorgos gonddal legiókat szervezett a germán és marcomann háborúba.

[4] CIL III. 1980. Spalatóban ... vexillationes leg II Piæ | et III Concordiæ ped(es) CC. etc. = kerekszámban 59.$_2$ f. méter.

[5] CIL III. 1999 ... muri p(edes) DCCC | in his turr(is) una = 800 (római) lépés hosszú fal egy közbeeső toronynyal. Ez kerekszámban 236.$_2$ f. m-nek felel meg. Egy r. pes = 296 mm.

azonban felvonult a Brenner alá s parancsnoksága Tridentinumba (Trient)[1] helyezkedett Italia védelmére, miként már Rætia és Noricum elfoglalásakor[2] is történt.

Ez alatt a leg. II Italica törzse a közép Dunához menetelt s épen Aquincum szomszédságában Batta (Matrica) Kliszak nevű castrumában hagyta ránk LEG·II·ITA. leg(io) II Ital(ica)[3] jelzetű bélyeges tégláit, a minők még Noricumban[4] jelentkeznek. Ezek a bélyegnyomatok épen azért nem egykorúak a IV. század Pannonia Valeriájából jelentkező s a duxok neveit is feltüntető bélyegekkel.[5]

De még talán a leg. II Italica osztagainak bevonulása előtt rászorult különösen a rendkívül kevés fegyveres erővel maradt Alsó-Pannonia mindjárt a marcomann quadok 166-beli betörése után az ide közelebb eső Felső-Mœsia támogatására. Így kiválóképen az Aquincummal szomszédosnak mondható Singidunumban (Belgrád) feküdt, leg. IIII Flavia (a IV. flaviusi legio) tartalmilag és számbelileg egyaránt igen nevezetes és tanulságos emlékeit hagyá reánk erre az időre mutató kirendeltségeinek.

A leg. IIII Flavia már nevéből láthatólag a Flavius háznak, s név szerint épen Vespasianusnak köszönheti alapittatását; de nem vezényelték azonnal Mœsiába, miként a régibb felfogás tartja, hanem Dalmatiában kezdte meg első szolgálatát.[6] A tájékoztató bizonyitékokat ez irányban a serajevoi múzeum lelkes

[1] CIL V. 5036.

[2] Mommsen magyarázata CIL V. 5027 hez.

[3] CIL III. 10662. Ephemeris epigraphica II. n. 770*a*), *b*) a Nem. Múzeumban; *c*) Ercsiből a székesfehérvári múzeumban; *d*) a szombathelyi múzeumban.

[4] CIL III. 5757.

[5] CIL III. 4656.

[6] Carl Patsch: Römische Mittheilungen IX. 1894. évf. 233. l. és Archæologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte Dalmatiens. Wissenschaftliche Mittheilungen aus der Hercegovina und Bosnien. VII. 79. laptól. — Beuchel: De legione Romanorum I. Italica. Dissertatio. Lipsiæ, 1903. 52. lap. (A rómaiak I. itáliai legiójáról. Értekezés.) — Ritterling: Die Anfänge der Provinz Mœsia. Jahreshefte des österr. archæol. Instituts VII (1904). Beiblatt 36.

custosának: Patsch Károlynak és társainak köszönhetjük, úgy hogy ma már a legio dalmatiai szolgálati köréről is tájékozva lehetünk. A rómaiak Dalmatiája a mai Bosznia és Herczegovinán túl K-re Belgrád közeléig terjedvén a Száva utolsó könyökhajlatától fordult délre. Ily módon Szerbia nyugati pereme, a novibazári Szandsák is odaszámított s a Kragujevác táján délre futó országhatár Priznen és Diakova közt érte el a Sár Dag (Scardus mons) gerinczét, melyről nyugatra fordulva Skutaritól délre a mai Albaniában a tengerhez csatlakozott.

Minthogy a tartomány legióiból a leg. VII Claudia, mint látni fogjuk, Krisztus után 62-ben Mœsiába került s társa a leg. XI Claudia Nero halála után 69-ben a császárválasztó harczok színhelyére távozván, onnan többé nem is tért vissza, Vespasianus ekkor az ujonnan szervezett és róla nevezett leg. IIII Fl(aviára) bízta Dalmatiát, mert még nem látta tanácsosnak legio nélkül hagyni a rendkívül szirtes tartományt. A legio törzse Knin felett Gardun és Dolac közt Burnumban feküdt, a hol a legio zászlaját is őrizték. Itt került elé ugyanis a legio aquiliferének sírköve. CIL III. 14. 995: *P. Carsidio | o P. f. Gal. Calvo Lugd(uno) aquilifero | leg IIII F. f. ann(is) XLI stip(endis) XXI X | h(ic) s(itus) e(st).* Az odavaló castrum legiobélyegeit a Kninben működő régészeti társulat hozta volt még 1898-ban napfényre. Burnumtól tovább a hegyhát felé sorakoztak az őrségek s 12 km-re Smrdeljben akadt Marun, a knini múzeum őre, fűtőkemencze-csöveken a legio IIII F. F. bélyegeire. Még odább Gornji Miknál 1885 óta bírja a zágrábi múzeum azokat a legiobélyegeket, melyek az ott feküdt Andetrium[1] romjaiból kerültek elé. Patsch[2] ezeket is burnumi gyártmányoknak nyilvánítá, holott a Promonán odavezető út is igen hosszú ilyen teherszállításra s a legio vexillatiója bizonyosan talált ott is felhasználható nyers anyagot.

[1] Vjestnik 1886. évf. 25. l. Fig. 53. Innen Patsch, Wissensch. Mitth. aus Bosn. und Hercegov. VII. 80. l. u. Fig. 53. Egy töredék Llubićtól, Vjestnik 1880. évf. 76. l., tévesen csak GII, mert az is (le)GII(II FF) vala. Innen Patsch, Wissensch. Mitth. VII. 80–81. l. Fig. 54.

[2] Patsch, Wissensch. Mitth. VII. 81. l.

Salonából, Dalmatia fővárosából is bírjuk a legio egyik katonájának sírkövét (mil(es) leg(ionis) IIII F(laviæ) f(elicis).[1] Patsch nem veszi ezt a legio helyőrségének feltétlen bizonyítékául, mert szerinte Victor, a megboldogult fivére és emlék készíttetője Burnumból is odavihette a hamvaikat.[2] Csakhogy Salonában (Spalato) Krisztus után 66 előtt[3] a leg. VII és leg. XI[4] Cl. s a III. század első felében a leg. XIV gemina Martia victrix s még később a leg. I Italica egyes osztagai állomásoztak. Nem lehetetlen e szerint, hogy a leg. IIII F. f.[5] azon rövid idő alatt, míg Vespasianus és Domitianus alatt Dalmatiában[6] állomásozott közeli főhadiszállásáról a tartományi székváros védelmében ép úgy részt vett, mint a ravennai hajóhadról (classis ravennata) igazolhatjuk. Ennek a mæzeiusokból[7] alakított centuriojából 25 év után fegyver alól mentesített százados (centurio), Plator[8] t. i. épen Salonában nyerte meg elbocsátó okmá-

[1] CIL III. 2021. Bull. Dalm. XIV. 161. n. 92. — Patsch, Wissensch. Mitth. VII. 82–83. Fig. 56 a Bulictól a spalatói múzeum igazgatóságától nyert fényképről.

[2] Patsch, ugyanott 82. l.

[3] Domaszewski: Die Dislocation des römischen Heeres im Jahre 66 n. Chr. Rheinisches Museum XLVII (1892) 213. l.

[4] Hirschfeld a Corpus I. Lat. III. 1476. lapján.

[5] CIL III. 2015., 2029. (Mommsen: Corp. III. p. 282. és Trommsdorff: Questiones duæ ad historiam legionum Romanorum spectantes. Dissertatio. Lipsiæ, 1896. 55. l. n. 25. Két a római legiók történetére vonatkozó kérdés. Leipzigi doktori értekezés.) CIL III. 2035. (Vesd össze 1030. l.) és J. Jung: Fasten der Provinz Dacien. XXXIX. CIL III. 2066. (Vesd össze 1030. l.) CIL III. 6549. (Vesd össze 1510. l.) Bull. Dalm. XIV. 81. l. n. 45.

[6] Mommsen: CIL III. 283. l. — Ballif-Patsch: Römische Strassen in Bosnien und der Hercegovina I. 58. l.

[7] A mæzeiusok törzse a Krisztus után 6—9 közt megvívott szabadságharczokban is vitézül viselte magát s később a ravennai flottába sorozott legénységen felül meg három cohorssal járult a római segédcsapatokhoz. Így Felső-Germaniából Wiesbadennel Aquæ Mattiacæban, (Bramhach Corpus Insc. Rhenarum 1518 feliratán), egy Mæzeius a coh. V. Dalmatorum. Mauretania Cacsensisben (Africa, Cherchel), a CIL VIII. 9377: *eques Maezeius coh. VI. Dalmatorum turmae Liconis* és CIL VIII. 9384. ugyanott; *natione Maezius eques coh. VII. Dalmatorum.*

[8] A Salonában talált elbocsátó oklevél CIL III. D. VII—VIII[2] 71

nyát (diploma honestæ missionis), mely neki és családtagjainak is polgárjogot biztositott. Ilyenformán rájövünk arra is, hogy a ravennai hajóhadnak épen dalmatiai illetőségű osztályai miért osztozának a szárazföldi haderő érzelmeiben s miért támogatták utóbb Vespasianus pártját? Sőt Plator centurio az elbocsátott legénységi veteranusokkal Pannoniába küldetvén, ama városok valamelyikében telepedett le, melyek épen Vespasianus veteranus coloniái. Ilyenek, nevük után itélve: a colonia Flavia Siscia (Sziszek),[1] és col. Flavia Sirmium (Mitrovitz),[2] mind Dalmatia szomszédságában s a Száva mentén.

Jó messzire dél felé a mai Herczegovina kerületi Trebeza-völgyén Humacnál, a rómaiak Bigestejében is állomásozott a legio IIII Fl. valamelyik osztaga. Ott is találni bélyegét (LEG·IIII F) s habár más lelete idáig nem akadt, alig hihető, hogy a távol Smrdeljiből szállitották volna az épitő téglát oda.[3] Az Adria északi partvidékéről Q. Clodius Ambrosius és C. Titius

április 5-ről kelt: *Imp. Caesar Vespasianus Aug ..... veteranis, qui militaverunt in classe Ravennate sub Sex Lucillo Basso, qui sena et viginti stipendia aut plura meruerunt et sunt deducti in Pannoniam, quorum nomina subscripta sunt, ipsis liberis posterisque eorum dedit et connubium ... Platori Veneti f. centurioni Maezeio.* Vespasianus császár a ravennai hajóhad ama veteranusainak, kik. *Sex. Lucillus Bassus* alatt 25 s több esztendeig szolgáltak és Pannoniába vitetnek s kiknek névsora alább következik úgy maguknak, mint örököseiknek polgárjogot és házassági engedélyt ad. Platornak, Venetus fiának, a mæzeiusok százada századosának. T. i. neki szólt az «obsit», a *diploma honestae missionis.* Lásd Cichorius cohors czikke Pauly Wissowa, Sonderabdruck 27. l. Patsch, Die Mæzei. Wissenschaftl. Mitth. VII. 54—62. l. Plinius, Natur. Hist. l. III. 142 nagyon hatalmas dalmata nép vala, mely 269 decuriát (nemzetséget) számlált.

[1] Már Pliniusnál colonia Naturalis Historiæ libri III. 25. Flavia jelzőjét említik CIL III. 4471, 11029 s talán 3951. Később Septimus Severusról Septimia: CIL III. 4193. és 10836. s col. Septimia Siscia Augusta 3979, 3976. Brambach, Corpus Inscriptionum Rhenarum 464.

[2] CIL III. 74281. Flavia Sirmium 3320; colonia Sirmiensum 3230, 3243, 6441, 10249. col. Sirm(iensis) 12740. colonia 3342, 10280. Mert Flavius akkor tán a tribus Quirinába tartozott. (CIL III. 3685, 4191, 10226.)

[3] Wissenschaftliche Mitth. aus Bosnien-Herzegovina. III. 526. innen Pauly Wissowa, Realencyclopœdie Bigeste czikk 469. hasáb. Patsch, Wissensch. Mitth. VII. évf. 81. l. Fig. 55.

Hermeros nagy téglagyárosok [1] készítményei ugyan egészen a Trebeze völgyéig forgalomban valának; de a legiók nem üzhettek ilyen vállalati szállításokat. A leg. IIII Flaviának Dalmatia többi partjain, így *Nedin* Gradinojában (Nedinum) (CIL III. 2864—9960.) Javolenus Priscus helytartó és T. Fl. Pomponianus legatus (Salona 2029) emlékkövei csakis ranglajstromuk során említik a leg. IIII Flaviát; de legkisebb támpontot sem nyujtanak ottani állomásozásuk megállapításához s különben is jóval későbbi időket képviselvén, itt figyelembe nem jöhetnek. Ép oly kevéssé számítható a legio dalmatiai állomásjelzői közé a legio egyik veteranusának [2] salonai síremléke, mert hisz a veteranusok a legio táborán kívül kereshették boldogulásukat. Ez a síremlék azonban annyiban mégis figyelemre méltó, hogy sz övegezésénél fogva abból az időből származik, a mikor a leg. IIII Fl. még nem hagyta volt el Dalmatiát.

A leg. IIII Flavia gyérszámú emlékeinek tanúsága szerint igen rövid ideig feküdhetett Dalmatiában s habár az áthelyeztetés idejét egész szabatossággal igazolni még nem tudjuk, a harczias események combinálásával 86-ra határozódik az. Ebben az emlékezetes esztendőben ugyanis a dákok által felkonczolt Oppius Sabinusnak, Mœsia helytartójának megbosszulására a rómaiak hatalmas sereget összpontosítottak Mœsiában. Az akkoriban ott állomásozó leg. I Ital., V Alaud., V Maced. és VII Cl. vehettek részt a táborozásban.[3] Csakhogy a nagy reménykedések közt megindult hadjárat is újabb kudarczot hozott Rómának. Pedig a gárda parancsnoka: Cornelius Fuscus, tehát a császár személye után következő generalissimus, a kit nyilt csatába ez időtájt nem is igen bocsátottak, intézé a vezényletet. De a dákok furfangja s főleg az Alduna mocsaras területén való biztos tájékozódása ez alkalommal is túlszárnyalta a rómaiak régi sablonos

[1] Glasnik 1896. évf. 193. l.

[2] CIL III. 2004: *M. Antonius M. f. Ser. Surus vet(eranus) leg. IIII F. f. stb.* Patsch, Wissensch. Mitth. VII. 83. lapján, Fig. 57, Bulič spalatói múzeum-igazgató fényképével közli.

[3] Filow Bogdan: Die Legionen der Provinz Mœsia Klio. Beiträge zur alten Geschichte. Leipzig. Sechtes Beih. 1906. 39. l. A felirat igazolását lásd a 47. és 53. lapokon.

hadi taktikáját s nemcsak a hatalmas parancsnok maradt a harcztéren, de egy egész legio is ott veszett. Eutropius tartózkodás nélkül meg is írja [1] a gyors egymásutánban bekövetkezett kettős vereséget, melyet Orosius [2] szerint Tacitus merő hazafiságból kedvezőbb színben igyekezett feltüntetni.

Diurpanes dák király eszélyessége tehát ez alkalommal is meghiusítván a rómaiak támadását, a római hadvezénylet megfelelő seregszaporítás nélkül nem folytathatván a háborút, ekkor következett be egy új legio mozgósításának további lehetősége. Hogy tényleg egy legio ment tönkre s annak sas jelvénye is az ellenség kezeibe került, azt Dio Cassiusnak Trajan 101-beli győzedelmi zsákmányára vonatkozó feljegyzése is megerősíti. Akkor ugyanis a Cornelius Fuscustól elrabolt hadi zsákmány közt különösen fontos vala a sas (τό σημεῖον),[3] a legio zászlójelvénye. Világos tehát, hogy csak egy legióról van szó s az épen a leg. V Alauda lehetett, mely 86 után nem szerepel többé. A helyzet kényszerűségéből önként következtethetőleg ennek pótlójául nem szolgálhatott a leg. II adiutrix, melynek egyik századosa: T. Cominius Severus Sirmiumban (Mitrovitz) elékerült sírkövéből olvashatólag Domitianus dák háborújában (bello dacico) hadi kitüntetésben (dona militaria) [4] részesíté, a császár első

[1] Eutropius VII. 23, 4: a Dacis Oppius Sabinus consularis et Cornelius Fuscus ... cum magnis exercitibus occisisunt (= Oppius Sabinus consul és Cornelius Fuscus seregük nagy részével a dákoktól levágattak).

[2] Orosius VII. 10, 4.

[3] Dio LXVIII. 9, 3: ὁ δὲ Τραιανὸς ... τό ἐπὶ τοῦ Φούσκον ἁλόν εὗρε.

[4] CIL III. 10224. Sirmium Mitrovitz: *T. Cominius T. f. Volt. Severus | rus Vienna (centurio) leg(ionis) II. Adiutric. | donis donat. | ab impr Caesare | Aug. bello Dacico torquibus armillis | phaleris corono val | lari visit ann XXXXV. T. Caesarinus Macedo | proc(urator) Aug(usti) her(es) et test(amento) p(osuit).* Cominus Severus Viennából Gallia Narbonensisban az allobroxok fővárosa), a II. segédlegio századosa a dák háborúban nyakláncokkal, karpereczekkel, érdemrenddel és sánczvívásért járó koszorúval a császártól kitüntetve. Élt 45 évig. T. Cæsarinus Macedo császári pénzügyigazgató mint végrendeleti örökös állította. Hogy épen Domitianus dák háborújára vonatkozik a császár nevének körülírásos kifejezéséből: imp(erator) Cæsar Aug(ustus) következik. A megvetésre itélt császár nevét ugyanis elhallgatják az emlékek és Domitianusra hasonló körülírással vonatkoznak még CIL III. 521. (Dessau 990) a Baalbekből elékerült fel-

éveiben még Britanniában állomásozott. Hogy onnan már Oppius Sabinus katasztrófája után leérkezhetett volna a mai Dobrudgeára Adamklisihez[1] határozódó csatatérre, az a nagy távolság miatt alig feltételezhető. Így a leg. II adiutrix alig vehetett részt a 86-iki első csatában s a leg. I adiutrix sem igen juthatott abba, a mint Ritterling[2] vitatja. Annál valószínűbb, hogy Cornelius Fuscus táborához az egészen kézügyében feküdt leg. IIII Flaviát

irat; Mommsen, Sitzb. der Akademie. Berlin, 1903. 817; Revue archæolog. 1903. II. p. 467. n. 368; Téglás G., A baalbeki felirat. Erd. Múzeum 1904. Ilyenek a CIL XIV. 3612; Dessau 1025. Tibar fol. ab imp. Aug. III. 6818; Dessau 1017. Antiochia Pisidiæből IV. 3356; Dessau 2710. Veronából a bellum Germanicumban. VI. 798; Dessau 1448. X. 135; Dessau 2719. Potentiából. VI. 1626; Dessau 1385.

[1] Gsell: Essai sur le règne de l'empereur Domitian. Paris, 1893. 214. l. a hunyadmegyei Vaskapú alá Tapæ és Sarmizegetusa közé helyezi Fuscus veszedelmét. Brandis. Pauly Wissowa, Real Encyclopœdie IV. 1966. a verestoronyi szorost jelöli a veszedelem színhelyéül, a hol az erdős vadon és szirtes alakzat bő alkalmat nyujthatott az ilyen meglepetésekre. Cichorius Conrad: Die römischen Denkmäler in der Dobrudgea. Berlin, 1904. 19. l. a Tocilescu által Adamklissiben felfedezett, s az elesettek neveit is tartalmazó emléktáblára (CIL III. 14214.) támaszkodva ide helyezi a pusztulást. Ő két csatavesztést állapít meg. Először a daciai hegységben, s épen a verestoronyi szorosban szenvedett volna Fuscus vereségét, s azután a Dobrudgea mocsaraiban kerítették be, miként Varrussal történt volt a teutoburgi erdőségben. Ezt a nézetet képviseli Tocilescu is a Benndorf és Nieman társaságában írt Das Monument von Adamklissi, Tropæum Trajani, Wien s az 1895-ben Dumba Miklós költségén kiadott nagy művében Studnitzka is ezt követi Tropæun Trajani, Leipzig, 1894. Ily értelemben szóltunk a kérdéshez: A dobrudgeai emlékek jelentősége Dacia történetében. Századok 1905. XXXIX. 4. füz. 320—324. l. Domaszewski ezt a felfogást visszautasítja Rheinisches Museum LX. 1905. 150. l. A kérdésnek többi nagy terjedelmes irodalmára Furtwängler és Petersen czikkére nem terjedhetünk itt ki.

[2] Ritterling: De legione Romanorum X gemina. (A X. római legióról.) Dissertatio. Lipsiæ, 1885. 75. lap. Zur römischen Legionsgeschichte am Rhein. Westdeutsche Zeitschrift. Trier. XII. 1893. 118. l. és Die Anfänge der Provinz Mœsia. Jahreshefte der österr. archæol. Instituts. VII. Beiblatt, 27. l. 5. jegyzetéhez.

[3] Ritterling szerint Jahreshefte VII. Beibl. 36. ez a hat legio állott volna már Cornelius Fuscus rendelkezésére. I Ad., I Ital., II Ad., V Alauda, V Maced., VII Claudia.

mozgósították Dalmatiából, a hova aztán nem is tért vissza többé, hanem a megsemmisült leg. V Alauda pótlására itt maradt, minthogy 86-ban Domitianus consularis jelleggel szervezé a két Mœsiát s így Mœsia inferiorban is két legiónak kelle állnia. Ily módon Filow Bogdán[1] meghatározása értelmében a leg. IIII Fl. 86-ban már Singidunumban[2] (Belgrád) állott, mint a leg. VII Claudia lennebb Viminatiumban (Kostolac).

Minthogy pedig Domitianus személyesen szintén lenn vala az Aldunánál s a főparancsnokságot épen a gárda parancsnoka töltötte be, a 86-iki emlékezetes hadjáratban, nagy hihetőség szerint, a gárda is részes vala, habár annak határozott felirati documentumát még nem bírjuk.[3] Pannoniában akkortájt csakis két legio: a leg. XIII gemina (mely Trajan alatt Daciába került) s a leg. XV Apollinaris állomásozván, ott nem igen vala tanácsos az amúgy is gyenge helyőrséget még tovább gyengíteni s így legfeljebb egyes vexillatiók mehettek át Domitianus vállalatainak támogatására. A leg. II adiutrix pedig csakis 88/89-ben érkezhetett Domitianus második dák háborújába, a mint már a kitüntetett sirmiumi százados Cominius Severus síremléke segítségével is konstatálhatjuk s ekkor táborozhatott Acumincumban is, a hova Ptolemæus II. 15, 3. táborát helyezi.[4]

[1] Bogdan Filow: Die Legionen der Provinz Mœsia Klio. VI. Beih. 40. l. és 44. l.

[2] Ritterling: Inschr. aus Baalbek. Österr. Jahreshefte. 1904. Beibl. 23. laptól.

[3] Mommsen CIL III. 482. lapján.

[4] Gündel: De legione Romanorum II adiutrice. Dissertatio. Lipsiæ, 1895. 41. lap azt véli, hogy Ptolemæus Acumincuma tulajdonképen Aquincuma olvasandó. Filow Trajan korára elfogadja Acumincumban a leg. II adiutr. (Die Legionen 41. l. 2. jegyzet) a minthogy Ad Flexumban (Magyaróvár) is a leg. XIV Gem. jelzi Ptolemæus II. 14, 3. a mi ott Trajan korára igazolható. Lásd Domaszewski fejtegetéseit CIL III. 2191. lapján. Fröhlich Róbert (Acumincum vidéke és a régi pannoniai limes. Arch. Ért. 1892. 33—44. és 115—128.) megállapítván, hogy Acumincum Szurduknál és Szalánkemennél feküdt, hová a CIL III. 416. lapjára Mommsen a Tabula Pentingerianán a Taurunumtól (Zimony) jelzett XXXI római mfd alapján helyezé, a leg. II Adiutr. táborát Sirmium fogadja el s elnézésnek tulajdonítja, hogy Ptolemæus a legio nevet Acumincumhoz írta.

A legio egyik osztagának a Száván felfelé Sirmiumba, a mai Mitrovitzhoz kelle vonulnia. Sirmium időszámításunk kezdetén római uralom alatt állott, mivel Krisztus után 6-ban, a mikor a *breucok*[1] lázadása kitört, először is Sirmiumot ostromolták meg. Az is bizonyosnak látszik, hogy a Tacitus Annaleseiben,[2] a mai Oberlaibachnál Nauportus környékén folyt hadgyakorlat közben Krisztus után 14-ben a centuriok kegyetlensége s a zsoldfizetés pontatlansága miatt keletkezett katonai lázadás kapcsán említésbe jövő három legioból egyik és pedig a leg. VIII Aug(usta) épen itt állomásozott. Ezt a legio azonban gyaníthatólag[3] Claudius császár 43-ban Britanniába mozgósította volt innen. Csakhogy a legio a britek leveretése után mindjárt 46-ban, miként azt Filow Bogdan,[4] Mœsia legioinak monographusa kifejtette, az Alduna mellé került. Tacitus 69-ben név szerint is oda sorolja. Sirmium ilyeténképen Vespasianus trónraléptekor 70-ben semmiesetre sem birt legióval s annyira elrómaiasodott, hogy mint említők is, épen Vespasianus törvényhatósági joggal felruházott várossá emelte. Sirmium, mint a noricumi Atrans felé (St. Ostwald postaház) a Száva mellett s az Alpokon át *Augusta Rauriacum* (Augst Basel mellett), valamint *Lauriacorumba* (Lorch az Enns-torkolatnál) s a dalmatiai útvonalak csomópontja,[5] a hova az Aquincumból (Ó-Buda) kiinduló dunaparti út mérföldmutatói is számítják a Frusca Gorán a távolságot, különösen rá vala ebben zavaros időszakban szorulva a katonai védelemre. Legkevésbbé sem lepheti meg tehát a kutatót a legio IIII Flaviának innen elékerült eme hármas bélyegváltozata:[6]

[1] Dio Cassius, 55, 29.

[2] Tacitus, Annales I. 39.

[3] Ezt következtethetjük a Corpus XI. 6133. felirata utalásából.

[4] Bogdan Filow: Die Legionen der Provinz Mœsia. Klio VII. 1906. Sechstes Beih. annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy Tacitus Annalese XV. 6. tévesen írja Germaniát Mœsia helyett, mert Germaniában a legio nem volt.

[5] CIL III. Supplementum Pannonia térképe Kiepert Richard és Henrichtől. Tab. VII.

[6] CIL III. 10664. *a), b), c)* a zágrábi múzeumban. *a)* Ljubić Viestnik II. 74. l.

a) LEG IIII FL P · C = *leg(io) Fl(avia) p(ia) c(onstans).*

b) LEG IIII FL CA ST = *leg(io) Fl(avia) c(uram) a(gente) St . . .*

c) LEGIO IIII FL SC ER = *l(egio) IIII Fl(avia) s(ub) c(ura) Er . . .*

Ezek a vexillatiók itt a város erődítésével is hasznosíták, a jelekből következtethetőleg, magukat.

Sirmiumból ÉNy alig 48, illetőleg 50 római mfdre (74 km) Vinkovcenél (Cibalæ, Cibalis, Cibalis civitas) az út egyfelől Mursa (Eszék)-Aquincumnak, másfelől Ny Siscianál (Sziszek) és DNy Marsonianál (Bród) a szávavölgyi világútba szolgáló szétágazást a leg. IIII F. f. szintén ekkor szálhatta meg. Ennek tanubizonysága ott *M. Herenimus centurio leg(ionis) IIII Fl(aviae) cohortis quintae hastatus posterior* sírköve.[1] Az illető tehát az ötödik *cohors* utolsó centuriójának századosa vala, a kit centurio *hastatus posterior*nak neveztek. És Domitianus 86-ban a sueb sarmata népekkel felmerült háborúja idején előbb Aquincumba, majd onnan a dákokkal vívott harczok szinhelyéhez közelebb Sirmiumba helyezé a legiót. Sirmiumban tényleg a legiónak Domitianus dák háborújában kitüntetett egyik századosa[2] emlékezetes. Sőt a legio Trajanus dák háborújába is mozgósítva vala s Dunapentelén (Intescisa) egy Daciába vágyakozó (desideratus in Dacia) fegyverese végezte életét.[3]

A leg. XI Cl. és a vele együtt említésbe jövő leg. X geminának bőven akadhatott teendője Trajanus dák háborúi folyamán

[1] CIL III. 13360. Vinkovcén a Német-utczában a Riesel-telken találta Brunšmid zágrábi tanár. Viestnik XIV. 34. l. rajzzal. Felül a centurio szakállas és tógába burkolt alakja, övében irattekercs, jobbjában a fenyítéket jelképező venyigevessző (irtis). Balkeze kis ujján gyűrű. Jobbra-balra kis fiu áll.

[2] CIL III. 10224. Ljubić Viestnik XII. 1890. p. 1. tab. I. Már bemutattuk.

[3] CIL III. 3336.: . . . *in q(uon)d(am) armat(ura) leg(ionis) II. ad. stip(endiorum) XVI o[r]riundus ex regione Bassianensi desideratus in Dacia . . . qui vixit ann(os) XXXVIII. Sept(imius) Maxim(us).* Bassiana civitas Petrovač s Mitrowitz mellett.

is. Hisz ha egyéb elfoglaltatásuk tán nem akadt volna is, a csapatszállítás, élelmezés súlyos feladatai rájuk, mint a Dunamellék helyőrségének helyettesítőire nehezedének s a dákok szabadságharczával erősen rokonszenvező szomszédságot is alighanem vasmarokkal kelle akkor itt kezelgetni.[1]

Aquincumhoz közelítőleg Székesfehérvárnál M. *Pacilius* Rufus centurio leg. IIII Fl.[2] jelzi, hogy a Balaton két oldalára megfigyelő-állomást létesített a legio kirendeltsége. Míg lennebb *Sopianae* (Pécs) a Balaton két sarkára irányuló út csomóján *M. Ulpius Marcellus b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis) mi(les) leg(ionis) IIII Fl(aviae)*[3] képviseli a legiót. Ez a beneficiarius azonban nem számítható a hadi állományhoz, minthogy az utak gondozására s a posta ellátására egyénileg képesült legionariusokat[4] egyszerűen kivezényelték erre az administrationalis teendőre. Máskülönben a beneficiarius consularis a marcomann háborúk korát képviseli Pécsen is.[5]

A háború folyamán Alsó-Pannoniába helyeztetvén, ezzel a tartomány is megnyerte a *consularis* czímű helytartóságra jogosító legioállományt, habár véglegesen csak *Caracalla* idejében

[1] CIL III. 3336. az illető Mitrovic mellől a mai Petrovectől Bassianæből való (ex regione Bassianensi)... Töredék: *in q(on)d(am) armat(ura) leg(ionis) II adiutricis stip(endiorum) XVI o[r]iundus ex regione Bassiani desideratus in Daciam ... qui vexit ann(os) XXXIIII Sept(imus) Maxim(us).*

[2] CIL III. 10337. Ephemeris epigraphica IV. n. 426. Székesfehérvár Paur István házában töredék. Felső szeme letört *leg(ionis) IIII F(laviae) f(elicis) | stip(endis) VIIII | M. Pacili | us Rufus | centurio | eius. M. Pacilius Rufus* a legio centuriója ugyanazon legio egy másik ismeretlen rangú tagjának síremléket állított. Az illető rangja, neve kicsorbult s összesen csak 9 évet szolgált.

[3] Corpus III. 15149. dr. Horváth A. ügyvéd házában Pécsen *J(ovi) O(ptimo) M(aximo) M. Ulpius Marcellus b(ene)f(iciarius) co(n)sularis v(otum) s(olvit) n(iles) leg(ionis) IIII f(laviae) f(elicis).*

[4] Alfred v. Domaszewski: Die Beneficiarporten und die römische Strassennetze. Westdeutsche Zeitschrift XXI. 159.

[5] Alfr. v. Domaszewski: Die Chronologie des bell. Germ. et Sarm. 166—175. n. Chr. Neue heid. Jhrb. V. 2. 114. l. 6. jegyzet utalásul a CIL III. 10662. a Battanál (Matrica) jelentkező és LEG · II · ITAL (ica) bélyegekre. Vesd össze Filow: Die Legionen 17. l.

emelkedett a tartomány erre a rangra, a mikor t. i. *Brigetio* (Ó-Szőny) is Alsó-Pannoniához osztatván, ily módon a legio I adiutrix is ennek helyőrségéhez számított.

A leg. IIII Flavia pécsi képviselője tehát, mint kifejtők, habár nem tartozott is a rendes hadi állományhoz, külön szolgálatra történt elvezényeltetését mégis az Aquincumban helyettesítő legiotörzstől számíthatjuk.

S a milyen gondosan megszállotta a leg. IIII Flavia az Aquincumból délre irányuló útvonalak csomópontjait, épen olyan, sőt talán még nagyobb szigorúsággal őrködött a felfelé s így az ellenséges szomszédság közelébe vezető vonalon is. Ennek egyik jelentős tanubizonyságául az Aquincumból É-ra a Pilishegységen át Esztergomnak (Salva), illetőleg Nyergesujfalunak (Crumerum) haladó úton[1] Pilis-Csabánál, egy *tribunus* állomását konstatálhatjuk. *C. Cal. Faustinianus trib(unus) mil(itum) leg(ionis) IIII Fl(aviae)* ezen a máig erdős vidéken a védelmező *Apollo*nak (Apollini conservatori)[2] és oltalmazó *Diana*nak (Dianæ conservatori)[3] szentelt oltáraival nem puszta állomásjelzője a Dunamellékre került singidunumi legiónak; hanem a két istennőről Felső-Germaniában s különösen a Taunus-hegységben és a Schwartzwaldban kialakult népies mithosa elterjedését is dokumentálja.

A germaniai táborhelyeken mutatkozó Apollo-cultus jelentőségét Domaszewski fejtette meg a maintzi tábor védszentjeiről[4] szóló magyarázatában. A harczias galloknál *Apollo*, az *éltető*, a

[1] Vásárhelyi Géza: Az Aquincumból Brigetióba vezető római út irányáról. Arch. Értesítő 1892. évf. 71. laptól.

[2] Corpus III. 3631. Pilis-Csabán a templom előtt: *Appolini conservatori C. Cal. Faustinianus tri(bunus) mil(itum) leg(ionis) IIII Fl(aviae) v(otum) s(olvit) l(ibeus) m(erito).*

[3] Corpus III. 3632: *Dianae conservatori C. Cal. Faustinianus trib(unus) mil(itum) v. s. l. m.* A megtartó Dianának C. Cal. Faustinianus a IIII Fl. legio tribunusa.

[4] Alfred von Domaszewski: Die Schutzgötter von Mainz. Archiv für Religionswissenschaft IX. 149—158., majd Abhandlungen zur römischen Religion cz. gyűjteményes munkájában. 1909. Leipzig u. Berlin. Teubner. 132—133. l.

fentartó *Salus* párjaként, *Granus*[1] helyi elnevezéssel uralkodott a lelkeken s társnőjét *Sirona*[2] néven tisztelték. Utóbbit a rómaiak Dianával is azonosították, miként azt az eredetileg *Sirona*nak szentelt wiesbadeni gyógyforrások *(Aquae Mattiaeae)*[3] tanusítják, melyeket a rómaiak *Diana Mattiaea*ról neveztek el. A Schwartzwaldban Badenweiler fürdő nemtője szintén *Diana Abnoba* vala, miután *Abnoba* épen a Schwartzwald géniusául szolgált. Sőt Sirona nemcsak *Salus*sal,[4] hanem *Hygieia*val, az egészség istennőjével is azonosabb a faimingeni hévvizeknél.[5]

Aquincum közelében *C. Cal. Faustinianus tribunus militum* tehát *Apollo conservator*nak és *Diana conservatrix*nek, mint a csaták veszélyei közt fentartó, védelmező istenségeknek ilyen, a Rajna mellékén lelkébe vésődött hittel s talán épen harczba készülőleg, avagy abból diadalmasan megtérőleg áldozhatott. A tribunus militummal egyenlő rangú képviselője a leg. IIII Flaviának Aquincumban *L. Naevius Campanus*, ki mint *praefectus kast(rorum)*, a mai térparancsnoksággal egyenlő functiót végezhetett. Reá tartozott e szerint a tábor gondozásával, az őrség nyilvántartásával a legio II adiutrix zászlószentélyének őrizete is. És ebben a szentélyben családja és ő maga részére külön is sietett a *Felsőbb istenségek (Maiores sancti)*[6] kegyeit biztosítni.

[1] Corpus XIII. 5315: *Apollini Grauno Mogouno aram.*

[2] Corpus III. 5588, 11903. Rætiába Hausen (Dillingen és Lauingen közt) Domaszewski szerint: *(deus sanctus Apollo Salus et de)a sancta Si[rona].* Mommsen ugyan (Fortun)a sanctæ si(gnum) ajánl, mert Fink a bajor akadémia kiadványaiban 1889. 2., 96. lap. A Corpus VI. 36. is *Sirona*nak említi *Apollo Granust.* Corp. XIII. 7570. Sironæ: *C. Julius Restitutus c(urator) templi d(e) s(uo) p(osuit).* Sironának C. Julius Restitutus templomgondnok a maga pénzén emelte.

[3] Corpus XIII. 7565: *Antonia M . . . ea T. Porci Ruf(ia)ni leg(ati ?) (l)eg(ionis) XXII pr(imigeniae) ptiae) f(idelis) [pro sa]l(ute) Porciae Rufianae filiae su(ae) D)ianae M(a)t[i]aeae voto signum posu(it).*

[4] Corp. XIII. 5334.

[5] Corpus III. 5873. *Apollini Grauno et Sanctae Hygieae* = Apollo Graunusnak és a szentséges Hygieiának.

[6] Corpus III. 3468: *Maioribus sanctis L. Naevius Campanus (praefectus) Kast(rorum) leg(ionis) IIII Fl(aviae) pro salute sua et suorum v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*

Ezek a főistenségek: Jupiter, Neptunus, Mars, Apollo, Volcanus, Mercurius, Juno, Minerva, Venus, Vesta, Ceres, mint dii consistentes. Ezekhez csatlakoztak az etruscok titokzatos istenségei (dii selecti). L. Nævius Campanus ily módon az egész Olimpus lefoglalta a maga és övéi javára.

De Aquincumból a legio IIII Flavia különítményének parancsnokát is megnevezhetjük *M. Caec. Rufianus Marianus trib(unus) lat(iclavius)* személyében. Az ő áldozása mindenképen nevezetes, mert a *Lares militares*, vagyis a tábori szentély istenségei mellett, mely cultus elterjedését Domaszewszki a császári ház tagjainak istenítésével egyidejűnek hajlandó tekinteni, tribunusunk *Jupiter Ammoniusnak*[1] is tisztelője vala. De még nevezetesebb, hogy ez a tribunus laticlavius a capitoliumi Jupiter elé merte sorozni a semita eredetű *Ammoniust*, a mi nyomatékos tanusága a keleti elem és cultura uralmának is. Domaszewski[2] utalva Zangemeister[3] ama nézetére, hogy Septimus Severus felesége magát *Julia Doinna* néven isteníttetvén, Carthago védszentjével *Juno Caelestis*sel is azonosult, s Caracallát Sol invictusként imádták, M. Cæcilius Rufinust Alsó-Pannonia helytartója: *Q. Caecilius Rufinus Creperianus* fiának minősíti, miután ez a Aquincumban Juno Cælestisnek szóló oltárán kívül egy Jupiter oltárával ismeretes.[4] Hogy hivatalos minőségben történt az áldozás, azt Aquincum prætoriumában több más, legalább Commodus koráig keltezhető áldozás[5] is

[1] *Jupiter Ammonius* (9-ik sor a CIL III. 3463): *Hammoni J(ovi) o'ptimo) m(aximo) et Laribus salutaribus ceterisque dis deabusque Rufinus tri(bunus) la(ticlavus) leg(ionis) IV. Fl(aviae) v. s. l. m.*

[2] Alfr. v. Domaszewski: Die Religion 73. l.

[3] Zangemeister: Korrespondenzblatt d. Westd. Zeitschr. 1894. évf. 187. hasáb: *Soli invicto imp(eratori) C. Paulinius Justus b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis).* A császárnak, mint győzhetetlen Napistennek C. Paulinus Justus consuli beneficiarum. Ugyanott; *Virtuti invicti imp(eratoris) C. Paulinius Justus b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis).* A győzhetetlen császár jóságának stb.

[4] CIL III. 10415: *J(ovi) o(ptimo) m(atimo) Q. Caecilius Rufinus Crepereianus co(n)s(ul) leg(atus) Aug(ustorum) pr(o) pr(aetore) v. s. l. m.*

[5] CIL III. 10396., 10399. és 10438: *Pudens leg(atus) aug(usti) pr(o) pr(aetoretól).* Ez 195/6-ban Brambach feliratára Nr. 6 szerint Alsó-Ger-

igazolhatja. Domaszewski[1] felfogása szerint *M. Caecilius Rufinus* atyjánál látogatóban járva kaphatta a leg. IIII Flavia tribunus laticlaviusává történt kineveztetését s annak örömére és hálájára sietett a leg. II adiutrix tábori szentélyben áldozását bemutatni. Minthogy azonban *Caracallá*tól kezdve a legiók a császár nevét is befoglalják jelzőikbe s habár erre nézve a leg. IIII Flaviát csak Gordianustól[2] nyujt igazoló példát, azért a szóban forgó áldozást Domaszewski mégis *Septimius Severus* korából hajlandó keltezni.

Csakhogy a leg. IIII Flavia Felixet nem csupán ez a nevezetes áldozása örökíti meg Aquincumban s ha *M. Caec. Rufinus Marianus tribunus laticlavius*nak idevaló szereplését nem birnók is teljes hitelességgel a marcomann háborúk idejére igazolni, ott vannak a legiónak ez időbeli többi kétségtelen szolgálati emlékei. Ilyen mindjárt a leg. IIII Flavia egyik *medicusa*,[3] tehát katona orvosa, a kit özvegye itt gyászolt meg. Még nyomatékosabb e korbeli hirmondóink a többféle alakjukkal, megannyi külön vexillatiót képviselő bélyegnyomatok. Mommsen Tivadar 1873-ban a Corpusnak Pannoniát tartalmazó III. kötetében mindjárt Aquincumra utalá a N. Múzeumnak akkoriban még ismeretlen származású LEGIIIIF téglabélyegeit.[4] Azóta ennek a gyanitásnak helyessége fényesen beigazolódott, sőt ma már a legio erődítéseinek helyét, czélját is képesek vagyunk kijelölni. Ó-Budán a Filator-gátnál[5] mutatkozó LEG IIII F, valamint

mania legatusa s így Alsó-Pannoniát Commodus idejében kormányozhatta. CIL III. 10470: *L. Cassius Marcellinus leg. aug. pr(o) pr(aetore) co(n)s(ul) des(ignatus)* szintén Caracalla előtt. 10436: Afius Avitus az idősb és ifjabb Philippus alatt.

[1] A. v. Domaszewski: Die Religion 73. lap, 210. jegyzet.

[2] CIL III. 8154. Belgrad: Leg. IIII Fl. fel(ix) Gordiana; 8173: leg. IIII Fl(avia) S(everiana) A(lexandriana); 8148: leg. IIII Flavia Galliena.

[3] Corpus III. 3537. Töredék ... *miae medic(o) leg. IIII Fl. m(a)rito pientissimo Aur. Mai ... uxor infe(licissima)* = a leg. IIII Fl. orvosának, a kiváló kegyességű férjnek, a legszerencsétlenebb özvegy.

[4] Corp. III. p. 472. n. 3753 ismeretlen lelőhelyről a N. Múzeumban.

[5] Corp. III. 10663: *a)* Ó-Buda a Filatori-gáttól a N. Múzeumban L //IIII F és LEG ///) F.

az átellenes Rákos torkolati egyszerű, jelzőtlen LEG IIII nyomatok[1] nem kézzelfogható tanuságlevelei-e annak: hogy a legio idekerült vexillatiói a hajóhid kikötőjében bizonyára a quad betörők által okozott rongálások helyreállítását tekintik legsürgősebb feladatuknak?

Sőt a legio csapattisztjeiből szintén többet név szerint megörökít Aquincum adattára. Ime mindjárt a legio egyik századosa: *M. Julius Victorinus centurio* leg. IIII Fl.,[2] a kit Aquincumban ért utol a halál. Egy másik kőtöredék egy *centurio frumentarius*[3] emlékét őrzi. A *frumentariusok* nem csupán a nevekből következtethető élelmezési tisztet látták el, s nem kizárólag a modern hadsereg intendansainak elődei. Rómában[4] t. i. a provincialis helyőrségekből berendelt, vagy önként jelentkezett katonák alkották a frumentariusok csapatát, mely ott futári, sőt titkosrendőri szolgálatokra is be vala osztva. Így találkozunk ott a felső-pannoniai leg. I adiutrix (első segédlegio Brigetioból Corp. VI 3332) a leg. X gemina (a X. ikerlegio Corp. VI 3332), Felső-Mœsiából a leg. VII Claudia (VI 3347 Viminatiumból: Kostolac), Daciából a leg. V Macedonica (VI 3344 Potaissa: Torda) s a leg. XIII gemina (XIII. ikerlegio, Apulumból Gyulafehérvár) képviselőivel. A frumentariusok e szerint nem feküdtek okvetetlenül abban a tartományban, melyhez őket csapatállományuk alapján számíthatnók. Ennek daczára az aquincumi *centurio (f)rum(entarius) [leg I] III F. F.* mégis azzal a hadosztálylyal kerülhetett oda, melynek idejutását a marcomann háborúk kitörése következményeül vagyunk hajlandók minősítni. Ekkor ugyanis úgy hol márczius és augusztus

[1] Ugyanott *b)* L G IIII.

[2] CIL III. 3555 töredék: *D(is) M(anibus) M. Julius Victorinus c(enturio) leg(ionis) IIII Fl(aviae) Sphinc.* ////// Az istenek kezeibe! M. Julius Victorinus a IIII. flaviusi legio százados.

[3] CIL III. 3578 a N. Múzeumban szintén töredék:

ANO	... *ano*
RVM	*[(centuriani) f]rum.*
III F F	*leg I]III F. F.*

[4] CIL VI. 3331—3365 a germaniai és dunamelléki legiókból Rómába összpontosított frumentariusok.

23-ika közt mehetett végbe a *bellum Armeniacum et Parthicum* szerencsés befejezéséért engedélyezett diadalmenet. Akkor részesülhetett Verus Marcus Aureliussal a IV. imperatori acclamatióban; akkor vették fel együttesen a *Medicus* s Marcus még külön a *Parthicus maximus* jelzőt.[1] A 166 tavaszán tehát még csak

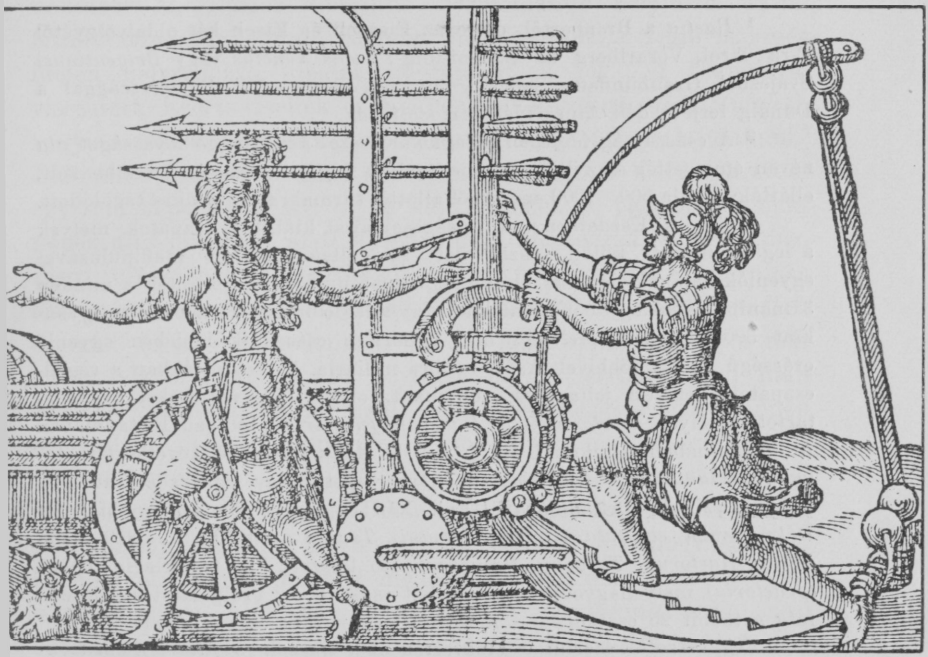

Római hadigép (Catapultæ).

semmi jelét nem észlelte a császári kormány a fenyegető veszedelemnek, mert hisz máskülönben alig bocsátják vala el márczius vagy április hóban[2] a csakhamar szintén veszélyeztetett

[1] CIL VI. n. 360 szerint 166 augusztus 23-án már viselték ezeket. Vesd össze Mommsen nyilatkozatát CIL III. Supplementum 1992. lapján a LXXIII (LXI Ephemeris II, p. 400) diplomához tartozó 1. jegyzetben.

[2] CIL III. Supplem. 1991. l. n. LXXXIII (LXI Ephemeris II, p. 400) a Regensburgban talált s ugyanott őrzött elbocsátó diploma.

Rætia[1] tartomány három lovas alajában[2] és 13 gyalog cohorsában[3] kiszolgált legénységet, a hogy pár hónap mulva távol a birodalom zugaiból kelljen a dunai határ védelmezőit összetoborzani.

A bemutatott leletekkel kellőleg beigazoltnak tekintvén a

[1] *Raetia* a Brennertől délre az Eissach és Etsch két oldalvölgyétől É-ra Tirol, Vorarlberg és Bodeni-tóig *(Lacus Venetus* vagy *Brigentinus)* Svájczból Graubünden; Salzburg nyugati része, déli Bajorországgal a Dunáig terjedt déli Alpesvidék tartozott oda.

[2] A császárság idejében a legióval össze nem függő lovasságot *ala* néven emlegették s az illető nép nevével és folyószámmal is, ha több volt, ellátták. Az ala 500 –1000 emberből állott s turmakra decuriákra tagolódott.

[3] *Cohors.* Kezdetben a szövetségesek által kiállított csapatok, melyek a legiók mellett külön zászló alatt szolgáltak s a legio manipulusával egyenlők valának. Marcus alatt a legio manipulusai megszüntek s minden 3 manipulusból egy cohors alakult. Így a legio 10 cohorsra oszlott, egyenkint 300—600 emberrel. Az első cohors a császárok idejében egyenlő erősségű vala a többivel. Azért cohors miliaria. A provinciákban a segédcsapatok nemzeti jellegüket, ruhájukat, olykor fegyverzetüket is megtartották. Ilyen a *cohors Aelia Dacorum (miliaria)* 146-ban Britanniában Ambyglannában (Diplom LVIII), melyet *Aelia* jelzőjéből következtethetőleg *Hadrianus* vagy *Aulonius Pius* szervezett. Egy *cohors Dalmatorus* 124-ben szintén Britanniában (Dipl. XLIII), egy *cohors I Pannoniam et Dalmatorum equitata c(ives) R(omani) Trajan* alatt CIL X. 5829. Több cohors *Raetorun, Thracun, Breucorun* stb. létezett. Volt testőrlegio *cohors (praetoria)*, mely nagyobb zsold mellett csak 16 évi szolgálatot kötelezett, míg a többit 25 esztendeig s még tovább tartották fegyver alatt.

Fegyverzetük szerint is elnevezték őket ijuszok *(sagittaris)*, parittyázók *(fundatores)*, paizsosok *(scutatores)*, hajító dárdások *(cohors gessatorun)* stb.

Taktikailag *coh. peditata* (gyalogos), *coh. equitata* (lovasított) cohorsok szolgáltak. Erősségükre *coh. quigenaria* = 500-ás és *coh. miliaria* = ezeres (∞). Hygienius szerint a *coh. miliaria* equitata 760 gyalogost (pedites), 240 lovast, s a coh. quingenaria equitata 380 gyalogost, 120 lovast számlált. Így Beosztsuk szerint a cohors peditata miliaria 10 centuriát, a quingenaria 6 centuriát számlál. A lovas alak turmakra oszlottak. A coh. I Augusti Lusitanorum Kr. u. 156-ban 363 pedites, 114 equites és 19 dromedariiból állott. Ily módon az 500 cohorsban 6 gyalog centuria mellett 3 turma lovas szolgált; az ezeresben pedig 10 centuria gyalog mellett 6 turma lovas. Lásd bővebben Cichorius C.: Die Auxiliar Cohorten des röm. Heeres. Pauly Wissowa: Reallexicon u. Sonderabdruck.

leg. IIII Flaviának 166-ra határozodó pannoniai kisegítő szolgálatának okait és kiterjedését, térjünk át most Felső-Mœsia másik legiojától a legio VII Claudiától ugyancsak Pannonia területén mutatkozó maradványok vizsgálatára.

A leg. VII Claudia Krisztus után 18/19-től számíthatólag Dalmatia helyőrségéhez tartozván és Salonában feküdt a parancsnoksága. M. Furius Camillus Scribonianus helytartó 42-iki lázadásakor, bár eleinte szintén hozzápártolt a legio is, még idején helyrehozva hibáját zászlajához a leg. XI Claudiaval visszatért. Ezért viselték czímükben a *Cl(audia) p(ia) f(idelis)*, vagyis a császár nevével a jámbor, hivséges jelzőt kaptak jutalmul.[1] Dalmatiai emlékei is ezzel a czímmel szólnak s a 22 feliratból egy sem képviseli a Kr. u. 42 előtti időket. A pannon dalmata népek alig félszázad alatt annyira megjuhászodtak, hogy 62-ben *Nero* császárnak a parthusok ellen megindított mozgósítása alkalmával, az időszámításunk kezdetétől[2] az Alduna mellett szolgált legio V Macedonicát (ötödik macedoniai legio),[3] a már elébb odahelyezett leg. IV Scythica (a IV. scitha legio) után Syriába inditotta az új hadi rend szervezésekor már minden aggodalom nélkül Dalmatiából vonhatá ki azok helyettesítőit. Tacitus Annalese XIII. 35. ugyanazt a felfogást támogatja, mintha a leg. IV Scythica elébb Germaniába került volna s csak onnan rendelte Nero császár keletre. Csakhogy Tacitus épen ennél a kényes helynél mellőzte a legio útbaigazító számát s az Annales XIII. 35. *adiectaque et Germania legio cum equitibus alariis et peditata cohortium*,[4] részint a leg. XII

[1] Dio Cassius LV. 23, 4; LX. 15, 4.

[2] Téglás G.: Újabb adalékok az aldunai zuhatagok sziklafeliratihoz s az aldunai határvédelem viszonya Dacia történetéhez Trajanus felléptéig. M. Tud. Akadémia 1894. 14. l. 7. rajz a Gospodin szirt Tiberius táblán. Kr. u. 33 34-ben és 23. l. 8. rajz a Boljetinske reka torkolati Tiberius tábla 9 km. lennebb Izlas zuhatag irányában. A két legio ezen emléktábla után is ott állott s 34-ben együttes állomásozását egy Arretiumból felirat. (Arezzo Etruriában.) CIL XI. 1835. (Dessau 969) is hirdeti.

[3] Tacitus Annales XV. 6.

[4] Hozzáadatott Germaniából a legio ... lovas alaival és gyalog cohorsaival.

Fulminata,[1] részint mint Grotefend,[2] Mommsen[3] és a leg. III Gallicára értelmezte. Filow Bogdán[4] igen meggyőző érvekkel mutatta ki, hogy itt csakis a távoli mozgósításra egyedül felhasználható leg. IV Scythicáról lehet szó, melyet 62-ben, mikor a leg. V Maced. is Syriába parancsoltak a leg. XII Fulminatával már ott állónak tudott. (Annales XV. 6.) *Quarta et duodecima legiones addita quinta, quae recens Moesia excita erat.* (A IV. és XII. legiókhoz osztatott az V-ik, mely csak imént vonatott ki Mœsiából.) Filow nagyon valószínűvé teszi, hogy Tacitus eme pontjában Germania helyén tulajdonképen Mœsia értendő s itt tollhibának[5] kell fennforognia. Az ő felfogása értelmében a leg. VII Claudia a leg. V Macedonicát válthatta s még elébb a leg. VIII Aug. Pannoniába helyeztetett a leg. IV Scythia utódjául. Minthogy még elébb bevonult volt a leg. III Gallia is 69-ben a császárválasztó háborúskodás már három legiót talált Mœsiában, melyek Othonak[6] 2000 embert küldöttek, de 69 őszén a leg. VII Claudia is Italiába vonult s Cremonánál[7] részt vett a császárválasztó legiók harczában.

A leg. VII Claudia 70 első felében visszakerülvén régi helyőrségi állományába, nagy hihetőséggel már akkor elfoglalta a mai Kostolacnál Viminaciumban, a későbbi Felső-Mœsia fővárosában állomását. Innen tehát a legjobban kezeügyébe esett Sirmium, a mikor a marcomann támadás okozta riadalomban a még közelébb állomásozó, de a Pannonia felvidékeire lefoglalt leg. IIII Flaviától többé már nem telhetett a segítségnyujtás.

[1] Borghesi, Ouvres IV. 229. és Nipperdeynak Tacitus XIII. 35-hez szóló magyarázatában. Realencyclopædie (1846) IV. kötete 876. l.

[2] Grotefend Pauly: Real-Encyclopœdie (1846) IV. köt. 876. l., a legióhoz írt magyarázatában.

[3] Mommsen a Monumentum Ancyranum első kiadásában a 46. sz. szóló észrevétel. Innen Schiller: Geschichte der röm. Kaiserzeit. Gotha, 1883. I. 349, 4. jegyzete.

[4] Filow: Die Legionen 8. és 20. l.

[5] Filow, Die Legionen der Pr. Mœsia 9. l.

[6] Suetonius, Vita Vespasiani; 6 Mœsiaci exercitus bina e tribus legionibus milia, missa auxilio Othoni. A mœsia helyőrség három legiója 2000 embert küldött Otho segítésére.

[7] Tacitus, Historia III. 21.

Kostolactól a Dunán Belgrádig s onnan a Száván fel Mitrovicáig vízjárművekkel juthattak leggyorsabban el a legio ama vexillatioi, melyeket Sirmiumban három bélyegváltozat képvisel és pedig:

1. LEG VII CL P F = *leg(io) VII Cl(audia) P(ia) f(idelis).*[1]
2. LEG VII CL K.[2]
3. LEG VII CL.[3]

A legio zömének magának is nehéz feladatot kelle Viminacium környékén megoldania, minthogy a Morava völgye a Balkánon kaput tárt a betörőknek s így saját tűzhelyén kelle őrséget állania.

A midőn ily módon Pannonia különböző pontjain feltünedező leg. IIII Fl. a leg. VII Cl. leleteket Felső-Mœsia helyőrségéből a marcomann háborúk kitörése után hamarosan a Közép-Duna mellékére rendelt segélyhadak állomásjelzőiül minősíthetők, egészen más időkre utalják adataink az alsó-mœsiai helyőrségétől jelentkező emlékeinket.

A leg. XI Claudia Dalmatia haderejéhez tartozott egészen Vespasianusig. Ez a legio is, mint társa: a leg. VII a 42-iki lázadás idején tanusitott hűsége jutalmául kapta a *Cl(audia) p(ia) f(idelis)*[4] jelzőt. A Cremonánál[5] Vitellius hadvezérei ellen 69 októberében Otho zászlaja alatt győzelmes Pannonia és Mœsia legiók[6] közt még nem volt jelen a leg. XI Cl. De a mint Verona és Cremona közt, és azután csakhamar Brederiæcumnál Otho csatát vesztve életét kioltá, a dunai legiók Vespa-

[1] Kubitschek: Arch. epigr. Mitt. IV. 120. l. a zágrábi múzeumból. Ljubić, Viestnik II. 74. l. Liebel: Jahreshefte des österr. archæol. Instituts 1900. Beiblatt 105. CIL III. 10666, 2328. 187. lapján. Ljubić, Viestnik VIII. 5. l.

[2] CIL III. 2328. 187. lap. CIL III. 13394 ad n. 10666 a zimonyi reáliskolánál: *a)* LEG VII CL; *b)* LEG VII CL K. Brunsmid: Viestnik XI. 39. l.

[3] CIL III. 13394 ad n. 10666, X. 2328. 187. l. Ljubić, Viestnik VIII. 9. l.

[4] Dio Cassius LV. 23, 4; LV. 15, 4.

[5] Mommsen a cremonai csatáról. Hermes V. 1871. 169—173. l.

[6] Tacitus Historia III. 21.

sianushoz pártolának, 69 végén a leg. XI Cl. is csatlakozott.[1] Majd Mucianus Syria legatusa és Vespasianus megbizottja, a leg. VI Ferratával[2] még 69-ben szintén megérkezvén a nemrég alakult leg. II adiutrix bevonásával ily módon a leg. III Gallia, VI Ferr., VII Claud., VII Galba, VIII Aug., XI Claudia és XIII gemina[3] segíték trónra Vespasianust. A szintén pártjukon álló leg. I adiutrixot Otho legyőzése után Vitellius Hispaniába[4] rendelvén, az távol maradt a római mérkőzésből. Vespasianus a leg. III Gall. Syriába régi állomására helyezé vissza s ugyanekkor csatlakozhattak a többi syriai vexillariusok[5] is. De Macianus Italába érkezése után a leg. VIIGalbát jónak látták Pannoniába visszahelyezni, nyilván tartván attól: hogy *Antonius Primus* pannoniai helytartót s a Vespasianus párt vezetőjét az érte lelkesülő legiók szintén ellencsászárul kiálthatnák ki.

Ilyenformán 70 elején Vespasianus öt legiót talált Italiában és pedig: a leg. VII Cl., VIII Aug., XI Cl., XIII Gem. és II Adiutr. Minthogy pedig Germania helytartója *Civilis,* ki az ideig Vespasianus híveként alakoskodott, most levetvén az álarczot, nyiltan szembeszállott,[6] Vespasianus a győztes legiók néhányát küldé ellene. A Tacitus Historiája IV. 68. jelzett győztes legiók (legiones victrices) azonban oly hiányosan vannak a különféle kiadásokban megnevezve, hogy ezek állományát biztosan kijelölni alig lehetséges. Szerencsére a leg. VIII Aug. és XI Claud. kiküldetésében valamennyi magyarázó egyetért s azért a legtöbb kiadásban nincs is a többi megnevezve. Pedig a leg. II Adiutr. is mozgósítva vala, csakhogy azt Tacitus Históriája IV. 68. nem nevezi meg, miután nem tartozott a legiones victricesek közé. Germaniába került utóbb a leg. I adiutrix is, csakhogy ezt, mint említők, Otho leverése és öngyilkossága után Vitellius Hispaniába tüsténti vezényelte. A medici Tacitus-codex

[1] Tacitus Hist. III. 50.

[2] Tacitus Hist. II. 83.

[3] Filow: Die Legionen der Provinz Mœsia. Klio. VII. Erstes Beiheft. 1906. 28. l.

[4] Tacitus Hist. II. 67. Vesd össze II. 86. és III. 44.

[5] Beuchel: De legione Romanorum I. Italica. Lipsiæ, 1903. 51. l.

[6] Tacitus Hist. IV. 54.

szövege a három győztes legiót: uim, xj, unj-t jelezvén, a felismerhető leg. VIII Aug. a leg. XI Cl. mellett még egynek kellett Germaniába vonulnia. Ily módon a leg. VII a XIII gemina körül forog a vita, melyek közül amaz Mœsiában, emez Pannoniában szolgált azután tovább. Pfitzner[1] leg. VII Cl., XI, VIII-ra Mommsen,[2] leg. VIII, XI, XIII-ra magyarázza a medici codex vitás szavait a míg Filow[3] egyiknek sem adván igazat, Josephusra támaszkodva leg. VII, XI és XIII mellett dönt.[4]

Hogy a leg. XI Cl. részese vala a Civilis ellen folytatott expeditiónak, azt a legio egyik századosának Tifernum Mataurenseből (ma Citta di Castello) a Tiberis forrásától elékerült sírkövével még teljesebb bizonyosságba hozhatjuk. L. Aconius[5]

[1] A medici kézirat uim, xj, unj három szavát Pfitzner: Geschichte der römischen Legionen von Augustus bis Hadrian. Leipzig, 1881. 66. l. VII. Cl., XI és VIII-ra Mommsen, Hermes XIX (1884) 440. l. és Römische Geschichte V. 145. l. leg. VIII, XI, XIII-ra magyarázza. Pfitzner álláspontját követik Schiller: Geschichte der röm. Kaiserzeit. I. köt. Gotha, 1883. 504, 5. Ritterling: Zur römischen Legionsgeschichte am Rhein. Westd. Zeitschrift XII (1893) 110. és Beuchel: De legione Romanorum I Italica. (Az első római legióról.) Dissertatio. Lipsiæ, 1903. 47. l.

[2] Mommsen 2. Hermes XIX. 1884. 440. l. és Römische Geschichte V. 145. l.

[3] Filow: Die Legionen der Provinz Mœsia. 31—32. l. Josephus bellum Jud. VII. 4, 3. l. utalólag.

[4] Nero alakította a misenumi hajóhad legénységéből.

[5] CIL XI. 5992: *L. Aconio L. f. Clu. | Staturae | (centurio) leg. XI C(laud.) p. f. leg. IIII F(laviae) f. leg | V Maced. leg. VII C(laud.) p. f. dou(is) donato ab imp. Traiano | Aug. Germ. ob bellum Dacic. | torquib. armill. phaleris | corona vallar. et apriorib (sic) principibus eisdem donis donato ob bellum Germa. | et Sarmatic. a divo Traiano | ex militia in equestrem | dignitatem translato | Arimini pontif(ici) quinq(uennali) | Tifirni Mat(aurensis) flamini pontif(ici) | quinq(uennali) | L. Aconius Statura fel. | et testamento eius L. Aconius* Staturának a leg. XI Cl. p. f., leg. IIII Fl. f., leg. V Maced, leg. VII Cl. p. f. századosának, ki Trajanus császártól a dák háborúban nyaklánczokból (a torques arany vagy ezüst vala), karpereczekből, (szintén) vitézségi érmekből és sánczvivási koszorúból és két elődjétől a germán és szarmata háborúkban ugyanilyen kitüntetésekben részesült. Néhai Trajan császártól a katonaságtól lovagi méltóságra emeltetvén, Ariminia (= Rimini) quinquennalis pap, Tifernum Mataurensében főpap és quinquennalis pap vala. A felirat Trajan halála

pályafutásából (cursus honorum) kitetszőleg centurioságát is a leg. XI Cl.-nál kezdte volt meg. Onnan a leg. IIII Fl., majd a legio Maced. került s végül ismét a leg. VII Cl. jutott. Trajanustól a dák hadjáratban *(ob bellum Dacicum)*, két elődjétől a germán és sarmata háborúban *(ob bellum German(icum) et Sarmaticum)* fényes kitüntetéseket nyert. A *bellum sarmaticum* Domitianus *ueb sarmata*[1] háborúját jelentheti; de a bellum germanicum alig azonosítható ugyancsak Domitianusnak a chattok ellen viselt expeditiójával. Ez esetben t. i. ugyanazon uralkodótól részesül vala két ízbeli kitüntetésben, nem szólhat vala a sírkő előbbi uralkodókról (a prioribus principibus). Világos tehát, hogy ez a bellum Germanicum csakis a Vespasianus alatt 73/74-ben megvívott bellum Germanicum lehetett, melyben Aconius, mint a leg. XI Cl. kezdő századosa vett részt.

A leg. XI Claudia meg Trajan trónralépése is Felső-Germaniában találta s 100-ban Baden-Badenből (*Aqua Aureliae*, vagy Colonia Aurelia Aquensis) a leg. I adiutrixszel *közös* táborhelyről s *együttes emléktáblán*[4] örökíték meg hódolatukat. Csak-

után, vagyis 118 után kelt s mivel 73-ban már százados volt, legalább 45 esztendeig viselte ezt a rangot s 65—70 éves korában végezhette életét.

[1] Suetonius, Vita Domitiani 6. egyszerűen azt írja: De Sarmatis lauream modo Capitolino Jovi vexulit. (A szarmatáktól csupán a capitoliumi Jupiternek hozott babérkoszorút), tehát diadalmenetet nem tartott.

[2] CIL V. 7425 (Dessau 2720): *donis donato ab impi Nerva Caesare Aug. Germ. bello Suebic. coron* . . . = Nerva császártól a sueb háborúban corona . . .

[3] Feliratokban CIL XI. 5210 (Dessau 990): res in Germania prospere gestæ (a sikeresen folytatott germaniai harczok). Ugyanaz XI. 5271. Lásd Fabricius: Die Besitznahme Badens. 34. l. Zangmeister: Neue Heidelb. Jahrb. III (1893) 9. laptól. Trajanus bellum Germanicuma azért nem jöhet figyelembe, mert habár a leg. XI. Cl. akkor még Germaniában feküdt. L. Aconius csakis a dák háborúban vehetett részt s miután sírfelirata szerint Trajannál befejezte katonai pályafutását s a lovagi méltóságokra alkalmazta (ex militia in equestreus dignitatem translato) Ariminiaben (Rimini) pontifex quinquennalis és Tifirnum Mataurensisben flamen és szintén pontifex quinquennalis vala.

[4] CIL XIII 6298 (Dessau 2286) töredék: . . . *(i)mp. Nerva Tra [ian Caes. Aug. Germ.] | ponif. max. [tr. pot. . . . cos . . . p. p.] | [le]g | Adi. (I)eg XI Cl.* A felirat leirat CIL XIII. 197. lapja határozza 100-ra. Nerva

hogy ez az áldozás talán már útközben történt, vagy ha nem, nagyon kevéssel előzhette meg az indulási parancs vételét, mert a leg. I adiutrix mindkét dák hadjáratban [1] mozgosítva vala. A Trajan oszlopáról is megállapítható részesség tehát nem következhetett volna be, ha a leg. I adiutrix 101-re be nem vonulhat Trajan veiniusciumi táborába. A legioról legutóbb azt is hitelesen megállapíthattuk: hogy a leg. XIII geminával [2] Dacia első helyőrségéhez tartozott s Apulumban a közösen épített táborban a legio veteranusaitól Trajan császár üdvéért kelt áldozások [3] ismeretesek. Sőt azt is igazolhatjuk, hogy a legio veteranusai viselték az apulumi legiotábor környékén, a mai katonaság kantinjára emlékeztető Canabæban a magistratus [4] tisztséget is. Cichorius [5] ugyanazt vitatja, hogy a két dák háború pihenőjét Dalmatiában élvezte a leg. I adiutrix, honnan, mint láttuk mindjárt

Trajan császársága tribuni méltósága második consulsága második évében az első segédlegio a XI Claudiusi legióval.

[1] Conrad Cichorius: Die Reliefs der Trajansäule. Berlin. II, 34. lap. Textband 1896; III. 36. l. Textband 1900.

[2] Téglás Gábor: Zur Frage nach der ersten Besatzung Daciens. Hermes. XLIV. Bd. 1909. 618—620. A leg. XIII g(emina) et leg. adiutrix prima bélyegével igazolhattuk a tábor közös alapíttatását.

[3] CIL III. 1004: *Dominae et d(is)* [vagy *d(eae)*] | *pro salut.* | *imp. Nerva(e)* | *Traiani* | *Caes. Aug.* | *Ger. Daci* | *L. Antonius* | *Apollin(aris)* | *vet(eranus) leg(ionis) I Ad(iutricis) p(iae) f(idelis).* Az istennőnek (vagy az isteneknek). Nerva Trajanus császár üdvéért L. Antonius Apollinaris az első segédlegio kiszolgált katonája = veteranusa.

[4] 1008 (Dessau 2476): *Fortunae* | *Aug. sacr. et geni o Canabensium* | *L. Silius Maximus* | *v(et) leg. I Ad.* | *p. f. magistra(n)s* | *primus in can(dibis)* | *d(onum) d(at)* | *et Silia Januaria* | *et Silius Firminus.* A fenséges Fortunának és a Canabæban lakozók védszentjének (Genius) L. Silius Maximus az első segédlegio veteranusa és a Canabæ első tanácsosa szentélyt adományozott. Ezeket Jünemann is idézi: De legione Romanorum prima adiutrice. Az első segédlegióról. Lipcsei értekezés. Dissertatio. Lipsiana. Leipziger Studien. XIV. 1894.

[5] Cichorius III. köt. 57. lapjától megállapíthatónak véli, hogy a leg. I adiutrix a két dák háború pihenőjét Dalmatiában töltötte. Ennek semmi documentuma eddig s nem is feltehető, hogy miután 86-ban Domitianus a leg. IIII Flaviát onnan kirendelte, most újból legiót helyeztek volna ide, a hol a segédcsapatok is elláthatták a tartomány biztonsági szolgálatát.

Trajan alatt Vespasianus az utolsó legiót (leg. IIII F. f.) kivonta. Mindez nem módosíthatja azt a fontos körülményt, hogy a leg. I adiutrix 101-re, a mikor a harczi trombiták Dacia ellen megharsantak, ott állhatott Trajan viminaciumi gyűjtő táborában.

A két legio eme hódolati áldozásától igen rövid időköz választható el a Sopronnál (Scarabantia) a régi városház helyén elékerült téglabélyegből megállapítható felső-pannoniai állomásozást. Ott t. i. a két legio még egy harmadikkal: a leg. X geminával örökité meg munkásságát. A hadtörténelmileg mindenképen nevezetes, s a két legio menetelési irányára és időpontjára oly sokat mondó bélyegcsoport a következő:

1. LEG·I·AD P F = *legio prima adiutrix p(ia) f(idelis).*
2. LEG XI C·P·F = *legio XI Cl(audia) p(ia) f(idelis).*
3. LEG X G·P·F = *leg(io) X gemina p(ia) f(idelis).*

Az itt említésbe jövő leg. X gemina Hispaniából 63-ban vezényeltetett Carnuntumba (Deutsch-Altenburg) Pannonia fővárosába, honnan akkor Nero a parthusok meghódítására mozgosított haderőhöz a leg. XV Apollinarist,[2] miként előbb a leg. V Maced. is téve, Syriába rendelte. A távozás és a 71-beli visszatérés utáni együttes szolgálat idejét több feliratos emlék illustrálja Carnuntum régibb katonai temetőjében.[4] A legio Trajanus alatt Vindobonában (Wien) állomásozván, ennek valamelyik osztálya Scarabantiában, mint a Carnuntumba és Vindobonába szétágazó út csomópontján olyan katonai munkálatot végezhetett, melyhez talán a sürgősség okán az átvonuló *két idegen*

[1] Bella Lajos: Arch. Értesítő XIV. 1894. 76. l. Innen CIL III. Supplem. Ad n. 11345, 11351, 11352.

[2] Tacitus Hist. XV. 6. és 26. A két legio Titus judæai háborúját is végig küzdötte.

[3] Josephus, bellum Judæacum VII. 5, 3.

[4] Ritterling: Rheinisches Museum. LIX. 1904. 55. mutatta ki a carnuntumi régibb katonai temetőnek Augustusig vivő emlékét. Azóta Bormann Ernő a carnuntumi ásatások intézője «Der römisch Limes in Österreich» köteteiben szaporítá az anyagot, melyből a leg. XV Apollinaris síremlékeit Die älteste Grabersstrasse von Carnuntum. Arch. epigr. Mitth. XVIII. 222. l. a Claudius császár előtti időkből igazolta volt.

legio közreműködését, a bélyegnyomatból következtethetőleg szintén igénybe kellett vennie.

A soproni bélyegcsoport tanusága szerint tehát a leg. XI Claudiának már 100-ban el kelle hagynia a leg. I adiutrix társaságában Germaniát s oly időben állott Scarabantiában, hogy az első segédlegio innen a hátralevő hosszú utat idején megehette. Csakhogy Scarabantiától úgy látszik, el is vált egymástól s tmig a leg. I adiutrix a leggyorsabb menetben haladt a daciai harctérre: addig a leg. XI Cl. egy ideig a Közép-Duna védelmében nyert megbizatást. Erre a következtetésre jogosit bennünket mindjárt *C. Valerius Proculus eq(ues) leg. XI C(laudiae) f(idelis)* sirköve a *centuria Vindex*ből,[1] a ki alig 30 éves korában s 9-ik szolgálati évében ott Carnuntumban (Deutsch-Altenburg) elhunyt vagy elesett. Ezt a sirkövet Domaszewszki 105-re határozta, a mikor szerinte Pannoniából a *Vindobona* és környékén is megállapodott leg. XIII geminát Dacia ellen indították. A leg. XI Claudia a Daciaba rendelt s ott is tartott legio helyettesitését végezhette 114-ig, mikor a leg. I adiutrix Daciából felszabadult s Jünemann[2] által megállapitott módon Brigetióba helyezkedett. S ez az őrszolgálat Carnuntumon alul a legfontosabb katonai pontokon megismétlődő LEG XI CL legiobélyegekkel megerősitését nyeri. Igy *Brigetióban* (Ó-Szőny) 3. és Aquincumban 4., szintén mutatkoznak a LEG XI CL P F nyomatú bélyeges téglák.

Egészen valószinűnek tetszik ezek alapján, hogy a leg. XI Cl. nem is mozdult a Közép-Duna mellől mindaddig, mig a leg. I adiutrix *Daciában* missióját befejezve *Brigetióba* (Ó-Szőny) betelepedhetett. Ez a csapatváltozás Pannonia kétfelé osztása

[1] CIL III. 11239: *C. Valerius C. F. Gal. Proculus | Calagurri | eq(ues) leg(ionis) XI C(laudiae) f(ides) (centuriae) Vindicis | an(nis) XXX stip(endis) IX h(ic) s(itus) e(st) t(estamenti) f(ieri) i(ussit) h(eres) f(aciendum) c(uravit)* = C. Valerius Proculus C. fia Caligurrumból, a XI legio Vindex századának lovasa 30-ik életévében 9 ik szolgálati esztendejében elhalván, ott nyugszik. Végrendeleti meghagyásából örököse állittatta Caligurrum = Caligurris, az Iberus völgyén Hispaniában a vasconesek városa, Quintilianus szülőhelye. *Calahorra* Strabonál III. 161: Καλάγουρρις.

[2] Jünemann: De legione Romanorum I Adiutrice. Lipsiæ, 1893. 27. l.

után s a leg. XV Apollinarisnak Carnuntumból Cappadociába történt áthelyeztetésével állhatott kapcsolatban. A Közép-Duna mellékén Trajan Dacia occupatiója után ép úgy gyökeresen reformálta a határszolgálatot, mint Alsó-Mœsiában, hol a leg. V Macedonicát egészen a Duna delta vidékére helyezte át. A leg. II adiutrix is ezzel az új hadi renddel kerülhetett vissza Aquincumba, hol Kuzsinszky Bálint[1] megfigyelése szerint már Domitianus idejében megépíthette táborhelyét. Úgy látszik, hogy a soproni téglabélyegen említésbe jövő leg. X geminával osztozott a leg. XI Claudia a Vindobonatól Aquincumig terjedő Dunapart ezidejű gondozásában. Aquincumból ugyanis Fröhlich Róbert fáradozásaival a N. Múzeum a legio egyik tribunusának oltártöredékéhez jutott. CIL III 10479: *(va)us trib(unus) mil(itum) leg(ionis) X G(eminae) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*[2] A Filator-töltésnek akkoriban ugy látszik kikötőül. hajóhídfőül szolgáló pontján szintén egy felettébb régies szövegű (az örökös nevet elhallgatja) és koszorúdíszt mutató sírköve[3] magyarázatában Domászewski[4] szintén annak a nézetének adott kifejezést: hogy a leg. X geminának a leg. II adiutrix végleges bevonulása előtt okvetlenül táboroznia kellett Aquincumban. Ugyanezt a feltevést a legio egyik centuriójának[5] aquincumi síremléke is nyomatékosan támogatja.

Akármilyen hézagosak is ez idő szerint az ide vonatkozó leletek, azért elégséges támpontot nyujtanak mégis ahhoz a következtetésünkhöz: hogy a leg. XI Claudia Felső-Germaniából

[1] Kuzsinsky Bálint: Mikor szállották meg a rómaiak a Dunántúl északkeleti részét. Arch. Értesítő 1898. 115. l. és Ókori Lexicont. 188. l.

[2] Fröhlich Róbert: Arch. epigr. Mitth. XIV. 68. l.

[3] CIL III. 10517. Fröhlich R.: Arch. epigr. Mitth. XIV. 75. l.

[4] CIL III. 10517. fűzött észrevétele. Ugyanezt hangoztatja Kuzsinsky Bálint az Ókori Lexicon Aquincum czikkében. I. 188. l.

[5] CIL III. 3550: *Juli Atheni liberto et | heredi Juli Crescentis Q. (centurioni) leg. X gem. qui | post obitum eius verit | annum | menses tres. | Jul. Julia conuigi | carissimo f(aciendum) c(uravit).* Julius Athenus szabadosnak és örökösének, valamint Julius Crescens fia Q. a. X. ikerlegio századosának, ki annak halála után egy évet, három hónapot élt Jul. Julia a legkedvesebb férjnek állította.

végleges rendeltetési helyére haladólag még Trajan első éveiben, az egységes Pannonia határvédelmére vala alkalmazva. Ez az ideiglenes kirendeltség azonban alig haladhatta túl Trajan éveit, jóllehet Alsó-Mœsiából idáig a legio odatartozóságának legrégibb tanúságleveléül csakis azt a 131—135 közt Judæa Bettir nevű helységénél elékerült Mars-oltárt hozhatjuk fel, mely Alsó-Mœsia két legiojától: a leg. V Macedonicától és XI Claudiától odarendelt vexillatiók 1., két századosát örökíti meg. Ha tehát a két legio képes vala már akkor a távol Judæába vexillatiókat menesztteni, saját házi berendezésével is rég elkészülhetett. Alsó-Mœsiában s miként a leg. V Macedonicáról bizonyos, hogy a dákok leveretése után nem maradt Daciában, jóllehet azt Mommsen[2] és Pfitzner[3] is így tanítják, a leg. XI Cl. is *Daciából* kivonulva helyezkedhetett Durostorumba (Silistra). Hisz az a felettebb nyomatékos katonai tekintet is a leg. XI Cl. korábbi áthelyeztetése mellett szól: mert a Tzibritza-torkolatától a Dobrudgeáig terjedő hosszú Duna-vonalat egy legio (t. i. leg. V Mac.) nem gondozhatta volna. A két legiónyi helyőrség jogi követelménye vala Alsó-Mœsiának már Domitianustól beigazolható consularis jellege is. A leg. XI Cl. e szerint mindjárt a leg. V Mac.-val

[1] CIL III. 14155[2] ad. n. 13586. Gernier-Durand: Revue Biblique 1894. 614. l. közölte legelőször s Clermont-Gauneau ugyanazon év végén Academie des Inscriptions et Belles. Lettres de Paris XXII. 1894. 13. és 14. l. OIL. III. 13586. Gernier-Durand másolatát vette fel. Clermont-Gauneau 1895-ben Etudes d'archæologie orientale I. 1895. p. 141. (Année epigraphique 1846. n. 53.) és 1899-ben: Archæological researchais in Palestina I. 1899. 465. l. megismételte. Innen CIL III. 14152[2] és Hubert Van de Weerd: Etude historique sur trois legions romaines du Bas Danube (V Macedonica, XI Claudia, I Italica) Paris, Louvain 1907. 184. lapján:

SVM /// | MARTI /// V //// | ET VICTOR | CENTVR // VEXIL /// | LEG V MAC ET XI CL | //////// | //////// | ... *Marti ... U ... et Victor centur(iones) vexill(ationum) leg(ionum) V Mac(edonicae) et XI Cl(audiae)* = Marsnak U és Victor a leg. V Macedonica és XI Claudia vexillatiónak centuriói.

[2] Mommsen Fw.: CIL III. 1443. és 229.

[3] Pfitzner: Geschichte der römischen Legionen von Augustus bis Hadrian. Leipzig, 1881. 86. 162. és 239. l.

[4] Eutropius, VII. 23, 4. A dákoktól levágott Oppius Sabinus hely tartó is consularis volt. A *Dacis Oppius Sabinus consularis* etc.

Alsó-Mœsiába érkezhetett s durostorumi táborának külzetén a veteranusok és letelepedett római polgárság canabæjanak *Canabae Aelianae*[1] elnevezése arra a feltevésre jogosít, hogy Hadrianus, a kinek nevéről a Canabæt jelzik, a tábort már ott találta készen. Hisz ez a polgári elem csak lassankint növekedhetett odáig, míg helyhatósági kialakulást is maga után vonhatta. Ime a XIII. legio canabæja már Trajan uralkodása idején első magistranssal[2] rendelkezett s mégis jóval később csakis *Marcus Aurelius* alatt, szervezkedett municipium Aureliummá,[3] a polgári telep, mely utóbb municipium Septimum Apulum[4] néven ismeretes. Aquincum is Hadrianus alatt alakult municipium Aeliummá[5] s polgárai is a tribus Sergiába[6] tartozának, mint maga a császár, jóllehet a leg. II adiutrix castrumának alapítása Domitianusra mutat.

Durostorumnál sincs kizárva e szerint, sőt épen a Canabæ kialakulási időpontjából következik a castrum régibb keletkezése.

[1] CIL III. 7474. Dessau 2475: *I(ovi) o(ptimo) m(aximo)* | *pro salute imp. Caes. T. Aeli Hadriani Antonini Aug. Pu et Veri Caes. templum et statuam* | *c(ives) R(omani) et consistentibus in* | *canabis Aelis leg. XI Cl.* | *Cn. Oppius Soterichus et Oppius Severus fil(ius) eius* | *de suo fecerunt. Dedicatum est per Tib. Cl. Saturni num leg. Aug(usti) pr(o)pr(aetore) Tib. Cl. Juli* | *ano leg(atus) Aug(usti).* A jóságos és magasságos Jupiternek. T. Aelius Hadrianus Antonius Pius és Verus császárok üdvéért, Cn. Oppius Soterichus és Oppius Severus annak fia a XI. claudiusi legio *aelius canabae*jában a magukéból templomot és szobort emeltek. A templomot Tib. Cl. Saturninus császári proprætor Tib. Cl. Julianus császári legatussal szentelé fel. A dedicatio eme formájának jogalapja abban rejlik, hogy a dunai tartományok legióterülete (territorium legionis) a császári fiscus tulajdonát képezé Schulten szerint. (Pauly Wissova: Reallexicon III. 1454. hasábja.)

[2] CIL III. 1008 (Dessau 2476) már bemutattuk *L. Silius Maximus ve(t) leg. I Ad. p. f. magistra(n) primus in Can(abis).*

[3] CIL III. 986: *Aug(ustales) munic(ipii) Aur(elii) Apli.* 180-ból; a 1132: *primus quatuor vir m(unicipii) A(urelis) A(puli).* A négy polgármester elseje vagy főpolgármester.

[4] Sept(imum) Apulum 976, 985, 1051, 1082, 1083. Septimus Severus után.

[5] Renier 411. Ephem. epigr. III. 234,

[6] CIL. III. 10495 és 10496 s Domaszewski 1691. lap a XIX. a mun. Ael. postea Septimia Aquincum. Tribu Sergia czímhez írt magyarázatában.

Minden jel oda mutat tehát, hogy a leg. XI Cl. még Trajan idejében Dacia 107-beli szervezésétől 118-ig számítható időben került oda.

A midőn ily módon leleteink behatóbb vizsgálatával a leg. XI Claudia pannoniai alkalmaztatásai is megállapíthatók s azt hiszszük, hogy tanulmányunkkal az eddiginél élesebb világításba helyezhetők, azokat a világtörténelmi jelentőségű csapatmozgalmakat is, melyek mindjárt Dacia occupatiója idején, a marcomann-quad háborúk kitörésekor 166-ban Pannoniát már a szomszédságnál fogva is, legkivált pedig első sorban a két Mœsia exercitusának sürgős igénybevételére kényszeríték.

Téglás Gábor.

A MAGYAR VEZÉNYSZÓ.

Második közlemény.

Manimentumok karabinnal gyalog.

Lábhoz! Minek utánna az lineába biállott az ember és az két lába hegyit ki, a sarkat pedig bifele fordítván, mintegy megtámosztva egyéranzó filumban, úgy hogy lába se álljon killebb az másikánál megállapodott, az karabint egyenesen az jobb lába fejéhez teszi s jobb kezivel az csűnek vigit megfogja olyképpen, hogy az hövelke ippen az iránzóra esik, az bal kezit pedig az talsola fele leereszti, merőn állván, vigyázván az tisztre, mi parancsoltatik továbbá s azt az többivel együtt egyszersmind víghez vihesse.

Letitelhez. Valamint az lábnál tartya az karabént merőn állva, *először* lenyúl jobb kezivel az közepijig és sárkányát az lába fele fordittya: *másodszor* az bal lábával előre lipik és az karabinyt leteszi az földre egyenesen fölül maradván az aczillya, *harmadszor* megint vissza lipik az bal lábával s helyre áll; a midőn pedig ismint fölveszi az karabinyt, *először* az bal lábával ki lipik, meg hajul, az jobb kezivel az karabiny fele nyúl, de meg nem fogja, *másodszor* megfogja az karabinyt az éránzóján alól, *harmadszor* vissza lipve fölveszi az karabényt, de mind ezek közt az jobb lábát helybül ki ne mozditcsa, lineáját megtartván, melyhez az bal lábával mindenkor előbbi állásában visszalíphessik; notandum: Nedves időben, méglen az parádára mind öszve gyülekezik az nép, vagy bi takarva tartatik az fegyver, vagy pedig mi hajlik alá támoztatik conservatiójára nizve.

Praesentatióhoz. Megállapodván s lábnál tartván az karabinyt, *először* az jobb kezivel le nyul az közepéig s meg fogja.

Másodszor: ugyanazon jobb kezivel felemelve maga elejbe veszi, bal kezivel az karabiny rudjának közepin által, jobb kezivel pedig alul az markolattyánál megfogja az aczilját, egyszersmind kifele forditja és az öve erányában közel magához tartya az csűnek az vigit, egyenesen fölfele igazitván. *Harmadszor:* szaporán az bal karjára ereszti az könyöke s válla közt lévő közepin bocsáttyván fölfele az vigit, bal kezivel azonban úgy fogja meg az aczélya fele, hogy az két első ujja vigivel az serpenyőnek tollat közben vehesse, jobb kezivel ellenben az markolattyánál tartya, az mutató ujját az rantóján föllül lévő plechre, vagyis ellenzőre helyheztetvén, amaz három ujját pedig mingyárt azontul mellette s a karabiny sárkányát az övihez szoritván, hogy ha pedig és mint lábhoz vissza kölletik tenni, tehát *először* maga elejben vissza veszi, mint annak előtte tartotta; *másodszor* jobb kezeivel az csűnek vigit megfogja; *harmadszor* lábhoz vissza teszi, az bal kezit az tarsolához eresztvén.

Marcshoz. Marcserozván præsentáltatik, a mint föllebb megiratott; valaminthogy az

Fordulásokhoz is. Hasonlóképpen præsentálva tartatik az karabiny.

Töltéshez. Töltishez amint lábnál tartatik az karabiny, *először* jobb kézzel az közepe megfogatik. *Másodszor* az bal lábával előre lépik az ember s egyszersmind az karabiny is felemeltetik riszült, vagy is meghajtva, ugy hogy az öviig hozván az bal kezivel megfogatik az közepe s egyszersmind az jobb kézzel az markolattyának egyenesen kifele tartván az csűnek az vigit. *Harmadszor* az jobb kézzel a serpenyő megnyittatik, mely után *először* ugyan az jobb kézzel bal kéz fele kell nyúlni, a a lodingtartóban egy lodingot, vagyis töltist kivenni, az fogaival elszakásztván az töltetlen részit az papirosnak, az az megnyitván az töltist; *másodszor* föl porosza az karabinyt, az az puskaport tölt az serpenyőre, az töltést az két első ujja közé fogván: *harmadszor* lezárja a serpenyőt továbbra pedig *először* maga elejbe veszi az karabinyt (mint az præsentationál megmutattatott), *másodszor* jobb kézzel az csűnek vige megfogatik; *harmadszor* az bal lábbal hátra köl lépni s egyszersmind az karabinyt is az bal lába fejének belső részihez helyheztetni, mind

az két kézzel az csűnek vigit által markolván s meghajtva tartván következendőképpen: *előszer* az két ujja közt tartott töltis az csüben eresztetik, az az előre bocsáttatik az puska por, *másodszor* utánna ugy azon töltis papirossával az globus is egyszersmind; *harmadszor* be is nyomatik egy fél ujjnyira és úgy ez is meg livén *előszer* az puska vesszeje félig kivonyatik; *másodszor* egiszlen résult tartván fölfele az keziben, *harmadszor* megfordíttatik az vastag vigivel az csűnek orificiumjához vagyis szajazattyához, avval *előszer* letaszíttatik az töltis, *másodszor* és *harmadszor* is jó helyre verettetik, ekippen pedig kétszerre ismint az karabiny csűbül ki vonyatik és *háromszor* az vikony vigivel visszafordíttatik, háromszorra vissza tivén maga helyire, melyek mind vighez menvén és mind az két kézzel az csűnek az vigit általmarkolva tartván: *előszer* az bal kézzel le köll nyúlni és az csűnek közepit megfogni, *másodszor* az karabinyt maga elejbe venni (amint fölüll már megmondatott), *harmadszor* az jobb kézzel a csűnek vigit megmarkolni s azzal egyszersmind lábhoz tenni.

Tüzellishez. Lábtul vivin az karabinyt *előszer* jobb kézzel az közepe megfogatik, *másodszor* fölemeltetik s bal kézzel az rudja alsó vigin fölül által markoltatik, az jobb kézzel pedig az sárkánya folvonyatik, bal lábbal előre lépvén s egyszersmind az markolattyánál megfogván az mutató ujja az rántójára titetik és kifele cziloztatik, fel emberre, az az annak, a ki elleniben áll, az övihez s jobb vállához támasztván az orczájához nyomván; *harmadszor* comendiroztatik *tüzet* s akkor kilövetik, mely után *előszer* visszalépvén az bal lábbal az karabiny maga elejben vétetik, ut superius, de együtt az sárkánya is visszahuzatik s az serpenyője is bizáratik, az markolattyát szaporán megfogván; *másodszor* jobb kézzel fönt a csűnek a vige megfogatik és *harmadszor* lábhoz titetik. Pelotonkint az az romjaskint, a midőn tüzeltetik fölosztatik az tromp, vagy compagnia egy éranzó vonyásokra s úgy akar jobb s akar bal szárnyárúl kezdetik olyképpen, ha az jobb szárnyán lévő első tüzet adott, az bal szárnyán lévő második vonyás ad utánna tüzet, következendő képpen amabban is oly formán observáltatik, több vonyás lévén pedig egy rendben négynél, úgy alkalmaztatik az tüzellis, mint ezekben, hogy azonban

az tüzellíst ki ki jól megtanúlja és az legelső karchirozással kezdődik, azaz valamint rendbe állanak, egyenkint lövi ki mindenike az karabínyát annak fogasi szerint, amint fölül mutattatott jobb, vagy bal szárnyárul kezdvén az rendeken vigik az egyéránzó üdőt observálván, hogy is más után egyéránzóképpen follyanak az pattanások.

Executiohoz. Tudniillik vesszőztetik, vagy farmotringozásnak alkalmatosságával *előszer* lábnál tartván az karabinyt, jobb kézzel az közepe megfogatik; *másodszor* maga elejben a mint fölül már többször emlittetett fölvétetik; *harmadszor* jobb kézzel az csünk vige megmarkoltatik és az bal lába fejéhez belül letitetik az bal kezihez támasztván s úgy avval a közepinél megforditott kézzel által fogván s tartván, vissza kölletvin pedig ismint venni előbbi helyre, *előszer* jobb kézzel a csűnek az vige megfogatik, *másodszor* maga elejben vitetik, *harmadszor* lábhoz titetik.

Nagy pinteki szokáshoz. Megforditott karabinnyal præsentáltatik, ugy hogy *előszer* valamint szokás szerint lábnál tartatik, jobb kézzel az közepe megfogatik, *másodszor* maga elejben vétetik, *harmadszor* az jobb karja alatt megfordittatik az csűnek vígivel lefele az karabinyát pedig kifordítván jobb kézzel az markolattyánál tartya és az lába fejéhez helyhezteti megforditott vigível. Hogyha ellenben az fiok strása föl s alá akar sétálni, tehát *előszer* az karabinyt lábtul megfordítva valamint tartotta, maga elejben veszi jobb kézzel az markolattyánál, ballal pedig az rudjának közepin által fogván és az sárkányát egyenesen kifele fordítván; *másodszor* az bal kezinél éppen a serpenyője mellett fogja meg és ugyan megforditva az bal karja alatt keresztül veti az derekán az vigit s egyszersmind jobb kezivel az közepit ippen az rudja viginel megkapja, s tartya; *harmadszor* az bal kezivel valamint tartotta, elereszti és avval az agya fejet által kapcsollya, úgy hogy az marka szabadon légyen és olyképpen könnyebbitvín tartását az karabinnak, mely után ha ismint lábhoz vissza kölletik venni, *előszer* az bal kezivel megfogja az markolattyát elereszvén jobb kezivel; *másodszor* maga elejben veszi megforditva, jobb kezivel az markolattyát s az ballal az rudjának közepin által fogván, kifele tartván az sár-

kányát; harmadszor jobb kezivel az lába fejéhez titetik az csünek vigivel, ugyan kifele forditván az sárkányát.

Úrnapi tiszteléthez. Midőn már az venerabile közelget az paradaban álló néphez mintegy 15 lipisnyire, holott már az előtt præsentáltatott, mivel az processionak eleje hossza érkezett, tehát az tiszt jobb térdre parancsollya esni, előbb ugyan lábhoz tévin az karabint, ugymint *elöszer* bal kézzel a sövegit kiki leveszi, *másodszor* az jobb kezivel az karabint előre helyhezteti, amennyire az térde érhet és melléje az jobb térdire esik, az karabin vígit egyenesen fönt tartván, s meg fogván, hogy az hövelke az éranzóra essik; *harmadszor* az bal kezivel az sövegit az meghajtott bal térdire teszi s ott tartya lefügve; a midőn azonban megint 15 lépisnire el mellőzik már tüle az ur teste, *elöszer* fölkel, talpra állván, *másodszor* az sövegit föl teszi, *harmadszor* az bal kezit az tarsollya mellé lecsapja, az után azonnal ujabban præsentálván, valameddig az egisz processio el nem takarodik. Ezen tisztelet pedig akkor is igy observáltatik, midőn valamely strása post, vagy más fegyverben álló sereg előtt publice elvítetik az venerabile.

Temetishez. Szintin úgy viseltetik az karabiny valamint föllül megiratott nagy pinteken az fiok strása sétálva hordozza, csakhogy ezen functionál az karabiny lábnál nem tartatik, megforditva, hanem közönsiges szokás szerint, mint oda föl már megmutattatott és igy *elöszer* az csűnek közepe megfogatik, másodszor maga elejben vetetik (akippen, amint többször is már megjelentetett), harmadszor az jobb karja alatt megforditya az karabinyt és bal kezivel ugyanaz bal karja alatt az derekán által veszi és az markolattyát balkezivel által kapcsollya; vissza pedig ugyan az bal kézzel az markolattyát megfogja és az karja alul kiveszi egyszersmind azomban az jobb kezivel az bal kezin föllül mingyárt mellette által kapja, bal kezivel ellemben az rudja közepin markollya meg és igy kifele hagyván, az aczilyát megforditya és fölfele tartya az karabinyt maga előtt; *másodszor* az jobb kezivel az csünek a vigit megfogja és *harmadszor* lábhoz teszi.

Betakaráshoz. Elöszer lábnál tartván az karabinyt, az közepe megfogatik, *másodszor* maga elejben vétetik, *harmad-*

szor jobb kézzel az agya feje megfordítva, úgy hogy az aczél éppen az bal karja alá essék lefele állván az sárkánya, ugyan az bal karja alá titetik, az csűnek közepit meg forditott bal kézzel tartván, jó lefele eresztvin az vigivel, az jobb kezit pedig egyszersmind jobb felül lecsapja vissza. *Először* maga elejbe vétetik bal kézzel elő vivin és a többiben a szokott fogásokkal élvin; *másodszor* jobb kézzel az víge megfogatik, *harmadszor* lábhoz tétetik.

Eloszláshoz. Az eloszláskor lábnál tartatik az karabény, melyre *először* az közepe jobb kézzel megfogatik, *másodszor* szokás szerint maga elejben vitetik, *harmadszor* az jobb karja alatt meg fordittatik az agya fejével, úgy hogy az rudja fölül az aczélya pedig alól essék jobb kezivel másfél arasznyira az csűnek vigitűl megfogván és az jobb vállára vetvén magasan tartja az karabiny agya fejét; vissza ellemben *először* az jobb kezivel valamint tartya az karabinyt megfordittya, hogy az agya feje alól essék, azzal az bal kezivel az rudjánál által fogja és az jobbal az markolattyánál, maga előtt tartván szokás szerint; *másodszor* jobb kezivel az csűnek a vigit meg fogja, *harmadszor* lábhoz teszi.

Notandum, hogy exerceáltatván a nép, minden első második s harmadik fogás után meg köll állapodni s vizsgálni, ki ki jól vittei vighez, ha nem? a közt legalkalmatosabban oktattathatik mindenike annak moderatiójával.

Pro directione univelsari pedig annectaltatik, midőn az karabinyt maga elejben köll venni az aczélya noha kifele fordittatik, de mindenkor az öve alsó risze érányában tartassék s lábhoz vissza tévin, senki jobb kezivel fején fölül ne ömellye. Nemkülömben az exercitium alatt kinek kinek jobb vagy bal lába amint az fordulások esnek és az első az letitelben helyben maradgyon s ki ne mozdittassik, ámbár valamennyire helyben megforgattatik is. Feő tiszt uraimék midőn exerceáltatik fölveszik az fegyvert karjokra de solito és jobbra megfordulván az teressen állított szorokon, egymás után által léptetnek s pedig az kapitány előre s a compagnia hato megett in illa oqvalitate S. lipisnire balra vissza fordul s lábhoz eresztvén az fegyvert, leteszi elejben az hadnagy is zászló tartó három lépissel előtte

egymás mellett, id est egy filumban de legalább hat lépisnire egymástul hasomlot cselekesznek és ott az compagnia hato megett valamely lépésnire megjárhottyák magokat de sub silentio a strásamester pedig az hadnagy előtt három lépisnire az szokott helyen megmarad, karjára vivén az karabinyt s vigyáz az exercitiumára, de az kaprálok rendben állván az exercitiumot megteszik: víge livén azomban tiszt uraimék ismint ollyképpen magok előbbi helyekre mennek s annak parancsolattya után vissza vezettetik az nép.

Ezután a vezényszavak nélkül még részletesebb utasítások következnek.

Sztripszky, a Kemény-féle vezényszavakról szóló czikkében említi a *Kováts János* mathematikus által 1746-ban kiadott «*Hádi Exercitiumot*», de a melyet mint mondja nem láthatott, csak czímét ismeri. E tényleg igen ritka könyv egy példánya Fay András könyvtárából került birtokomba.

Ebben a könyvben Kováts a *Kewenhiller* főgenerális által Mária Terézia királyné uralkodása idejében német nyelven kiadott hadi szabályzatokat «a magyar tiszt uraimék kedvéért» lefordította magyarra, azért hogy a magyar legénység begyakorlásánál és tanításánál használhassák. Ez tehát fontos körülmény. *Az itt közölt magyar vezényszavakkal nem vezényelték a katonaságot*, hanem csak gyakorlatozás közben magyarázatul használták. Ép úgy, mint a hogy ma is a közös hadseregbeli legénység kiképzése közben az altisztek és tisztek a német vezényszókat a magyar, horvát, tót és román legénységnek anyanyelvükre is lefordítják.

Mindamellett úgy nyelvi szempontból, mint többi vezényszó gyűjteményünk megértését illetőleg annyi becses adat van e különben is ma már igen ritka munkában, hogy annak egy részét szükségesnek tartjuk itt kiadni:

Fogások avagy Exercitiumok a' Flintával, vagy-is Puskával. Commandó szók.

Vigyázzatok és jól fölvegyétek a' Distántiátokat. Ez történik a' ball láb sarka fordulásával. *Praesentáld.* 1. tempo. Ez úgy megyen végben, mint az első Comandó végben vitetett, úgy mint a' katona fegyverét lapjára lebotsáttya, jobb kezével asztot

a' Sárkányon alul tartya. 2. tempo. Fegyverét igyenessen föltartya, és ugyan a tsévéjjét a' mellye felé. 3. tempo. Præsentál, és a jobb lábával hátra lép.

Pofádhoz. 1. tempo. Midőnn még præsentál a' Sárkányt fólvonnya. 2. tempo. Jobb-lábával elő-lép, fegyverét fölemeli, hogy a tsévejje föllül légyen, pofájjához szorittja, úgy hogy az Agy-feje lapja az Ortzájja felül legyen. 3. tempo. Jobb lábával hátra lép, és fél-emberre erányoz.

Tüzet. 1. tempo. Ez esik a' Pötzkölő ránditásával, fegyvernek eleiben tartásával, és a Sárkány helre állitásával, egy tempo alatt.

Port a' serpenyőre. 1. tempo. Jobblábbal hátra lép, fegyverét igyenessen leereszti, és a' serpényőt ki-tisztíttya. 2. tempo. A Por-Szarvhoz kap. 3. tempo. Port hint a' Serpenyőben.

Zárd a' Serpenyőt. 1. tempo. A Porszarvat, mell lántzotskán függ — el-ereszti. 2. tempo. A Serpenyő után jobb kezével nyul. 3. tempo. Bé zárja a' Serpenyőt, és præsentál.

Bal felé fordittsátok a' fegyvert tölteni. 1. tempo. A jobb lábával, helre lép. 2. tempo. Le botsátván jobb kezét, bal kezével a' Puskajját a' Tséve véginél (holl a' globits ki-megyen) meg fogja. 3. tempo. Jobb lábával elő lép és fegyverét bal-felűl állíttya.

Fogy Ládingot. 1. tempo. Jobb kezével a' Tőtést a tséve mellé hozza. 2. tempo. *A Tőtést fogával meg szakasztya.* 3. tempo. A Tsévében bottsáttya, papíros és glóbitsal együtt.

Vond ki a' Puska vesszőt. 1. tempo. Merő kézzel a veszsző végit meg-fogván, föl-huzza. 2. tempo. Azt középen meg-fogja és harmad résznyire kihuzza. 3. tempo. Fordított kézzel egészlen ki-huzza, és a' Tséve lukával egy-erányossan megforditva tartya.

Rövidre fogd a vesszőt. 1. tempo. A' nép a' vesszőt merő karjával szeme előtt tartya. 2. tempo. Annak vastagabb végét melléhez nyomja. 3. tempo. Jobb kezét le tsusztattya.

Tedd a' Tsevében. 1. tempo. A vastag fele a tsévében nyomatik. 2. tempo. Jobb-kézzel felén föllül fogatik, és alá taszittatik. 3. tempo. Jobb kézzel annak vékony vége fogatik.

Háromszor szoritsd a tőttést. 1. tempo. A' nép igyenes

testel álván a' Veszszőt föl vonnya, hüvekét a' vékony végire teszi, és a' fujtást háromszor meg-szorittya.

Vond ki a' veszszőt. 1. tempo. Kihuzza a' Veszszőt merő karjával, és jobb kezével, egész a Tséve végéig lenyul. 2. tempo. Ismét merő karjával annyira ki-húzza, hogy tsak egy arasznyira a' tsévében, benn marad, és a' jobb kezét ismét ippen a tséve végéig leereszti. 3. tempo. Forditott kézzel az egész Veszszőt kihuzza, és igyenesen a' Tséve-Likával tartya.

Rövidits'd a' veszszőt. 1. tempo. Maga előtt magassan tartya a' veszszőt, úgy hogy a vastag vége főllül légyen. 2. tempo. A' vékony végét a' mellére teszi. 3. Jobb kezét a' végéhez egy arasznyira le tsusztattya.

Helére a' Veszszőt. 1. tempo. Az Ember a' Veszsző vékony végét a' Második héjazottyában ereszti, és azonnal jobb kezével egy arasznyira a' tséve végén föllül megfogja. 2. tempo. A' veszszőt az utolsó héjjazottyán alul le nyomja, és mint egy, egy-arasznyira kin maradott-végét, fönt jobb kezével meg-fogja. 3. tempo. A' tenyere lapjával a' veszszőt lenyomja.

Szegezd' a Pagnétát. 1. tempo. Megfogja a' Pagnétat (Bajonet). 2. tempo. Ki-huzza, és jobb szeméhez hozza, merő karjával. 3. tempo. A' Tsévére föl szegezi.

Előre álylyon a Pagnéta. 1. tempo. Jobb kezével a kakason alul fogja puskáját. 2. tempo. Előtte tartya igyenessen föl, úgy hogy a' tséve maga felül állyon. 3. tempo. Jobb lábbal hátra lép, és puskáját bal karjára ereszti, úgy hogy a' kakassa, atzéllyával együtt kívül a tsévéjje penig föllül légyen.

Fél-jobbra essék a' Pagnéta. 1. tempo. Az Ember jobb lábával előlépvén, puskájját előtte tartya, ugy hogy a tsévéjje az órra felé légyen. 2. tempo. Fél-jobbra meg-fordulván, bal lábra áll. 3. tempo. Eleiben fordíttya fegyverét, jobb lábával hátra lépvén.

Balra elő áll. 1. tempo. Jobb lábával elő lep, fegyverét előtte tartya, úgy hogy a' Tsevéjje az ábrázottya felé essék. 2. tempo. Meg-fordul fél-ballra. 3. tempo. Jobb-lábbal megent hátra lép, és a' Pagnétát hegyével alább ereszti (jobb karját föllebb emelvén mint az ember köldöke a' talpátul) hogy enessen döfflhessen. Valamint a fordulás fél-jobb és fél-ballra lett,

úgy a fordulások jobb- és bal megfordulásra esnek és szem közben állittatnak, egyedül ez a' különbözés, hogy egészlen meg köl fordulni, és szem közben álloni.

A' Fegyvert balra fordítsad. 1. tempo. Jobb lábbal előre lép, a' fegyver igyenessen tartatik úgy, mintha a kéz magától szabadon tsükkenne. 2. tempo. Jobb kézzel a' Tséve végéig föl nyul. 3. tempo. Jobb-lábbal előlép, fegyverét ballra fordíttya.

Vedd le a' Pagnettát, tédd helére. 1. tempo. A tsévéről a' Pagnettát le szedi, de a tséve végén a' Lyukánál tartya. 2. tempo. Hüvelyében taszittya. 3. tempo. Puskáját megént a tséve végénél megfogja.

Praesentálj. 1. tempo. Fegyverét előtte oldalrul leereszti. 2. tempo. Jobb kezével a Sárkányon alul fogja. 3. tempo. Ball lábán jobbra fordul és præsentál. *Lábhoz.* 1. tempo. Puskajját jóbb-felűl le tsükkenti. 2. tempo. Jobb kezével a tséve végét fogja. 3. tempo. Jobb-lábbal elő-lép és fegyverét melléjje le-ereszti.

Tedd le. 1. tempo. Jobb kezét leereszti, jobb-lába sarkával megfordul, a' fegyvere Agya véginél, hogy az atzéllja bellűl állyon. 2. tempo. Jobb-lábbal előre lép, fegyverét lebocsáttya bal kezét hátul a Derekán tartván. 3. tempo. Fegyver nélkül föl-áll, és lábát megént helére fordittya.

Vedd föl. 1. tempo. Jobb lábbal a' Sarkán, a' Puska ágya fejénél fől-felé meg-fordul. 2. tempo. Ball-lábbal előre lép és fegyverét jobb kezével a' közepin megfogja. 3. tempo. Föl-emeli, es a kezét a Tséve végéig föl tsusztattja, úgy egyszersmind jobb lábát a sarkán, helyre fordittya.

A Granadirosok Exercitiumja.

Ezeknek a' Flintával való gyakorlások ollatén mint a Muskatérosoké (Fusiliers), a' mellről már föllebb jelentetett, a Granáttal való Exercitium (minek utánna Puskájjokat ki-lűtték) igy következik.

Szijra a' fegyvert. 1. tempo. Fordulásban jobb kezével a' nép a' sárkányon alul Flintájját meg-fogja, hogy az Atzéllya fől felé állyon. 2. tempo. Magassan asztott eleiben tartya, hogy

az Atzellya kivül állyon, és bal-kezével a' szijjat meg fogja. 3. tempo. Ball-kézzel a szijjat jobb felé fordíttya és jobb kezével fegyverét ballra, úgy hogy a Tséve ballra ki-állyon, vállára függeszti és kezeit le-ereszti.

Fogj Granátot. 1. tempó. Jobb lábával hátra lép, és jobb kezét fölemeli. 2. tempo. Meg fogja a' Granátot jobb kezével. 3. tempo. Merő karral, ódalt az ortzájjához hozza.

Nyizsd a' Tokot, fogj kanótot. 1. tempo. Ball-kezével a' Granát tsévejjét föl-szakasztya (melynek a vége Pappyrossal bé vagyon enyvezve). 2. tempo. Ball kezét vissza húzza, meg-fogja a Kanótott, de a' jobb hüvekét a Gránát tséve végin tartya. 3. tempo. Kihúzza' a tüzes Kanotott a Tokjából.

Fuj-Kanotott, vess Gránátott. 1. tempo. Ball-kezével a' Kanotott a' szájához hozza, meg fujja és igyenessen eleiben tartya. 2. tempó. Meg-gyujtya a Gránátot. 3. tempo. Ball-lába sarkán fél-balra fordul, előre veti a' Gránátott, úgy hogy, fel-balra állyon, és meredek kézzel megáll stb.

Az 1809-iki insurrectio vezényszavaiban már megvan a törekvés az egyszerűsítésre, de viszont még nem tud szakítani a hosszadalmas, szinte elbeszélő vezénylettel sem.

Így a lovasság regulamentumában találjuk: *Vigyázz! Megállj! Igazodj! Mars! Frontot és szárnyat változtatunk! Első század üigetve! vagy Vágtatva! Egész jobbra, vagy balra kanyarodj! Soronként jobbra, balra, vagy a középre, hátra igazodunk! Vigyázz! Egész fordulattal masirozunk! Lépést! Szakaszokkal jobbra indulunk és magunkat a front előtt csapatba tesszük! Az első szakasz egyenest, a többi jobbra kanyarodj! Jobbra tarts! Vigyázz! Jobbra flankot formálunk és balra felmasirozunk! Rajta hajtunk! Sor és rend nyilatkozz!* stb.

Az 1848/49-iki szabadságharcz vezényszavainál már megvan az utolsó szótag hangsúlyozása is. Pl. *Sora—**kozz!** Iga—**zodj!** Töl—**tsél!***

A nemzetőrség vezényszavaiból ide iktatjuk a következőket: *Osztagok balra nyíljatok!*

[1] Kováts János: Hádi Exercítium. Poson. 1746. 6—12. lap.

Tisztigazodás Jobbra!
Jobbra igazodj!
Jobbra nézz!
Zászlóalj hátrálj!
Állj!
Két utolsó sor nyitódj!
Két utolsó sor zárkozz!
Arczot fordíts!
Jobbra át!
Arczra viszakozz!
Indulj!
Állj Arcz!
Rendenként jobbra!
Balra kanyarodj!
Csapat Indulj!
Jobbra iránykozz!
Fél jobb!
Egyenest!
Egész távközre nyitódj!
Zárkozz!
Osztálytömegeket jobbra alakitsd!
Balra bontakozz!
Zászlóalj készülj! Czélt! Tűz!
Tölts!
Oldalékot törd eld![1]
Járj!
Egyenest! Állj!
Váll—ra!
Kar—ra!
Suly—ba!
Láb—hoz!
Vál—lozz!
Pihenj!

[1] A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. Kiadja az országos nemzetőrseregi tanács. Pesten. 1848. III. füzet. k. 8. r. 109. lap. 4 tábla.

*Vizsgáld a — **töltést!***
*Puskavesszőt — **csőbe!***
*Puskavesszőt — **el!***
*Szuronyt — **tűzz!***
*Tiszte—**legy!***
*Imá—**hoz!***
*Visza—**kozz!***
Födezz!
*Eskü—**höz!***
*Csákót, vagy kalpagot **fel!***[1]

Sztripszky többször idézett czikkében azt mondja, hogy tüzérségi magyar vezényszavak nem voltak. Ezek csupán a legújabb időkben és pedig hivatalból gyártodtak a magyar honvédség szervezése után az *1890-es* években.

Nézetünk szerint régibb tüzérségi vezényszavainknak is kellett lenni. Egyelőre azonban várnunk kell, míg előkerülnek azok is.

Tévedés azonban, hogy csak 1890-ben készültek volna ilyenek. A szabadságharcz alatt *1848-ban*, a ministerelnök meghagyásából, az országos nemzetőrseregi tanács által kiadott *honvéd tüzérségi utasítás* nemcsak a hadi technika szempontjából áll az akkori hadi technika színvonalán, hanem magyar műszavai a mai nyelvfejlődés szempontjából is nagybecsűek.

Ennek vezényszavaiból kiemeljük:

Mozdonyról!
Tölcs!
Vontatva előrenyomulj!
Állj. Arcz!
Vontatón arczra!
Előre mozdonyra!
Vigyázz, felülésre készülj!
Szálj le!
Álgyuhoz!
Ülj fel!

[1] GÁL SÁNDOR: A nemzeti őrsereg oktatási, gyakorlati és őrszolgálati szabályzata. Pesten, 1848. n. 8. r. 52. l.

Lépésben, ügetve, vágtatva, vagy sebesen vágtatva indulj!
Előre nyomulj!
Jobbra, balra, vagy középre fejlődj!
Nagy távra fejlődj!
Arczal indulj!
Irányzó tüzelj!
Félüteggel jobbra oszolj!
Arczot változtass!
Vége!
Visszszakozz!
Díszmenetbe![1]

Új honvédségünk *1869-ben* jelentékeny részét átvette szabadságharczi vezényszavainknak, mégis azonban némi változtatással is.

Mutatványul nehányat ezekből itt közlünk:

Előre ***arcz!***
Hátra ***arcz!***
*Pi—**henj!***
*Lépést—**válts!***
*Tisztel—**kedj!***
Tölts!
Kész!
Czél!
Tűz!
*Tüzet szün—**tess!***
*Töltényt **rejts!***
*Térd—**re!***
*Rendekre szaka—**dozz!***
*Kettős rendekbe fej—**lődj!***
Rajta!
*Jobbra fe—**dezz!***[2]

[1] *Kézikönyv.* A honvéd tüzérség számára. Pest, 1848. 8. r. 113. l. és XII. Tábla.

[2] *Az oktatási szabályzatban* foglalt vezényszavak kivonata a magy. kir. honvéd gyalogság számára. Pest, 1869. (Hivatalos kiadás. Kiadja Ráth Mór. k. 8. r. 22 l. és 24 lap hangjegy a dob- és kürtjelekhez.)

E rövid mutatványokból is világosan látszik a XVIII-ik századi nehézkes, hosszadalmas commandószókból az egyszerű, rövid, tömör és épen azért gyors vezényszavakba való átfejlődés.

Itt tárgyalt régibb vezényszavaink közül különösen nagyjelentőségűek az általunk itt most először bemutatott *1722-ik* évi huszársági regulamentum vezényszavai, mert mint annak bevezetéséből[1] olvassuk, ezen regulamentum és vezényszavak nem csupán a legénység tanítására fordíttattak magyarra, mint a Kováts János által kiadott Kewenhiller-féle vezényszavak, hanem ezek «a Fölséges római császár kegyelmes urunk» (III. Károly) által a gróf Csáky György, Ebergényi és Esterházy regimentjéből ujonnan felállított magyar huszárezredek részére «*Ő Felsége resolutiójából*» rendeltettek és *ezen vezényszavak által tényleg vezényeltettek is.*

Dr. Szendrei János.

[1] *Hadtört. Közlemények.* 1910. évf. 317. l.

Határőrvidéki huszárok
a XVIII. század végéről.

MAGYAR HADJÁRATOK A XV. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN.

(Második közlemény.)

1407.

Törökök és Bosznia ellen. Zsigmond király *máj. 31-én* Várdai Domonkos fiainak peres ügyeiben, mivel a törökök és Bosznia ellen most menesztett hadseregnél tartózkodnak, törvényszünetet rendel.[1]

Okt. 5-én szántói Laczk Jakab és Tamási Henrik fia János erdélyi vajdák «*in descensu campestri juxta fluvium Orboz*» tartózkodnak.[2] Ezen Orboz nem más, mint a Szávának Verbász nevű mellékfolyója s így a táborozás csak a török-boszniai hadjáratra vonatkozik.

Itinerár. Jan. 6., 10., 15., 20., 25.: Kassa; febr. 5.: Kassa; ápr. 4.: Kassa; jún. 13.: Kassa; júl. 6.: Neszmély; aug. 2.: Gara; aug. 7.: Plevna; aug. 10.: *Dragutin* (Boszniában); szept. 12.: *Bobovacz vár előtti tábor;* okt. 16.: Nagyvárad; decz. 5., 6.: Szentgyörgy (Szlavóniában); decz. 7., 8., 9.: Kaproncza; decz. 12.: Ludbreg; decz. 16., 17.: Csáktornya.

1408.

A tavalyi török-boszniai hadjárat folytatása. A király *máj. 26-án* a boszniai Dobor vára előtti főhadiszállásából szántói

[1] Zichy-oklevéltár V. 512.
[2] Teleki-oklevéltár I. 326.

Laczk Jakab és Tamási János erdélyi vajdáknak megparancsolja, hogy Nádasdi Mihály székely főispánnak és népeinek, mivel a boszniaiak és törökök ellen legközelebb indítandó hadban jelen kell lenniök, minden néven nevezendő peres ügyeit hazatértökig halaszszák el.[1]

Jún. 2-án az országbíró a baranyamegyebeli Bólyi Gergelynek peres ügyeit, mert felperes a törökök és boszniaiak ellen küldött királyi sereggel indulni készül, okt. 6-ára elhalasztja.[2]

Jún. 5-én a király a Győr nb. Szerdahelyi-családbeliek ügyében a boszniai Dobor vára alatt oklevelet állít ki.[3]

Nov. 12-én Garai Miklós nádor Bólyi Gergelynek azért ad halasztást, mert ez még mindig Boszniában a királyi hadseregben tartózkodik.[4]

Erre a hadjáratra vonatkozik Zsigmondnak Budán 1408 decz. 29-én kiállított oklevele, melynek erején keresztúri Garázda Miklós és Szilágyi Miklós fia László szreberniki várnagyoknak egynéhány heves- és temesmegyei birtokot adományoz. Kiemeli, hogy már azelőtt is Maróti János macsói bán zászlaja alatt a török-boszniai hadjárat alkalmából a boszniai *Szrebernik* várt elfoglalták. A mult nyáron lefolyt hadjárat alatt pedig az Uzora területén fekvő *Branić* nevű várat hatalmukba ejtették.[5]

1421 okt. 5-én tanusítja a király (Nagyszombatban), hogy Rozgonyi István a Boszniában fekvő Dobor vára előtt az ellenséges boszniaiak által kezén oly súlyos sérüléseket kapott, hogy sebhelyeiket még most is látni. Ezen érdemeinek elismeréseül kinevezi őt Kaplirzs felmentése után Pozsony megye főispánjává.[6]

Fejér X. 5, 627—628. Zsigmondnak egy Dragothynban 1435 Ilona királynő napja előtti csütörtökön (lehet máj. 19-én) kiállított okiratát közli, melyben Hém fia Péter fia Istvánt értesíti, hogy a boszniaiak ellen indítandó hadbaszállást, melyben maga is részt akar venni, *ez évi jún. 24-ére* szándékozik kitűzni, de

[1] Teleki-oklevéltár I. 339, 340.
[2] Zichy-oklevéltár V. 545.
[3] Károlyi-oklevéltár I. 547.
[4] Zichy-oklevéltár V. 565.
[5] Temesmegyei oklevéltár I. 400.
[6] Fejér X. 6, 404.

mindamellett a határ megvédelmezése czéljából már most is van naponta valamely csetepaté; felhívja tehát, hogy ezen levél vétele után haladéktalanul Ozorai Pipo Temes megye főispánjának, kit erről már kellőleg értesített, rendelkezésére álljon.

Dragotina Boszniában a bihácsi kerülethez tartozó kosztajniczai járásban fekszik, a miből kiviláglik, hogy a király ezen oklevelet Boszniában keltezte ugyan, de hogy Fejér keltezése hibás. Ozorai Pipo meghalt 1426 végén és (Remetei) Hémfi István 1424-ben már nem élt. Hogy Zsigmond király Dragotinban tartózkodott, bizonyítja többek között azon adat is, mely szerint 1408 aug. 16-án ott volt (Magyar akad. Értesítő 1859 III. 254); ezzel egyetértőleg találjuk, hogy máj. 26-án a boszniai Dobor alatt táboroz, hol még jún. 5-én is van; tudjuk továbbá, hogy Ozorai Pipo Kevén 1408 jan. 29-én Remetei Istvánnal a törökök ellen Szerbiában harczol; mindezekből tehát kitünik, hogy fenti okiratot *1408 máj. 17-én* keltezték.

Itinerár. Jan. 26.: Kapronicza; febr. 13., 21., 24., 27.: Kőrös (Horvátországban); márcz. 5., 8., 11.: Kőrös; ápr. 9., 29.: Diákovár; máj. 4.: Erdőd; máj. 6.: Gara; máj. 7.: Diákóvár; máj. 17.: Dragotin: máj. 26.: *Dobor vár alatti tábor;* jún. 4.: Árkirév (?); jún. 5.: *Dobor előtti tábor;* jul. 5., 7.: Bács; júl. 9.: Pécs; júl. 20.: Nagyong; aug. 5., 10.: Túr; aug. 16.: *Dragotin;* szept. 2., 5., 7.: Diákóvár; szept. 16., 18.: *Magdaj vár alatti tábor* (Boszniában, de ez kétségkívül *Maglaj*); nov. 13., 14.: Pécs; nov. 16.: Pécsvárad.

1409.

a) Törökök és szerbek ellen. Ozorai Pipo, Temes megye főispánja, Kevén *jan. 29-én* tanusítja, hogy Remetei István vele együtt a törökök ellen Szerbiában működő magyar hadseregben van, miért is összes ügyeit máj. 1-ére elhalasztja.

Ugyanő tanusítja Kevén *febr. 2-án*, hogy a (csanádmegyei) Apáczai Márton vele együtt a király által a törökök ellen jelenleg Szerbiába menesztett hadseregben van, miért is összes peres ügyeit máj. 1-ére elhalasztja.[1]

[1] Történelmi Tár 1884. évf. 226.

A király Sopronban *febr. 5-én* tanusítja, hogy Bogdáni Balázs a törökök ellen most indított hadjáratban részt vesz.[1]

A király Budán *ápr. 12-én* a törökök és egyéb hitszakadárok ellen indított hadjáratban résztvevő Kállai Miklós ügyében halasztást engedélyez.[2]

A raguzaiak *máj. 30-án* értesítik Zsigmond királyt, hogy máj. 25-én öt gálya két «bregantin»-nal az apuliai részekről Dalmatia partjainak érintésével Lesinán egynémely élelmiszert lerakott, azután több raguzai bárkát Sebenicoban elfoglalt és a Zára táján fekvő szigeteket hatalmukba kerítette.[3]

A király Temesvárott *jun. 13-án* a hűtlen Szirmai Györgyöt azon feltétellel veszi vissza kegyelmébe, hogy nevezett hatodmagával saját költségén négy hónapon át köteles legyen a királyi seregben Szerbiában szolgálni.[4]

A király *aug. 10-én* tanusítja, hogy Bátmonostori László királyi szolgálatban Ráczországban el van foglalva.[5]

b) Velencze ellen. A velenczei tanács *aug. 24-én* a zárai hatóságnak utasítást ad a Zsigmond király seregeivel való fegyverszünet megkötése iránt.[6]

Itinerár. Febr. 15.: Sopron; febr. 19.: Bécs; márcz. 26., 27.: Bánhida; ápr. 22.: Dömsöd; máj. 22.: Krassófő; jún. 9., 13.: Temesvár; jún. 21.: Keve; jún. 22.: Zimony (Semlin); júl. 13.: Pécs; júl. 15.: Báta; aug. 25.: Tata; nov. 8.: Tata; nov. 27.: Kassa.

1410.

a) Belháború. A király Véglesen *jan. 13-án* Kállai Lőkös fia Miklósnak meghagyja, hogy a hűtlenségbe esett Losonczianak *Valkóvár* nevű várát kellőleg felszerelt hadaival azonnal ostrom alá vegye. Ezen hadjárat vezérei pedig a következők:

[1] Fejér X. 4, 842; v. ö. Zichy-oklevéltár X. 5, 577.
[2] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 50.
[3] Raguzai oklevéltár 185.
[4] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 51.
[5] Zichy-oklevéltár V. 604.
[6] Óváry: 163. sz.

Csáki György volt székely főispán, Albesi Dávid és Kusalyi Jakes János.[1]

Nadabi László erdélyi alvajda Szentimrén *máj. 8-án* bizonyos peres ügyet azért halaszt el *jul. 1-ére*, mert az országban garázdálkodó *oláhok* ellen most hadjárat folyik.[2] Tekintettel arra, hogy régibb okirataink a havasalföldi vajdaságban élt oláhokat mindig transalpini-eknek nevezik, több mint valószínű, hogy fenti esetben a magyar Erdélyországban lakott oláhokról van szó.

b) Bosznia ellen. Az országbíró *jún. 8-án* a már ismert Bólyi Gyergely ügyét abból az okból, mert e Gergely a Bosznia ellen most indított hadjáratban készül részt venni, nov. 8-ára elhalasztja.[3]

A király *okt. 21-én «in castro nostro Zrebernycze Boznensi»* az erdélyi Beszterczének szabadalmi levelet állít ki.[4]

c) Lengyelek ellen. Zsigmond Budán *jún. 24-én* felhivja Kassa polgárait, hogy azon esetben, ha közte, a lengyel király és Vitold (lithván) fejedelem között újabb béke létre nem jöhetne, egyetlen-egy emberük se merjen a király engedélye nélkül Lengyelországba utazni, az itt tartózkodó lengyeleknek pedig ne engedjék meg, hogy Magyarországot elhagyják.[5]

A király Budán *szept. 4-én* szeretvai Ramocsa fia Péternek peres ügyeit azon okból, mert az illető az ország felső vidékének Lengyelország elleni védelmezési ügyében el van foglalva, 1411 jan. 13-ára elhalasztja.[6]

Pálóczi Máté, Hevesmegye főispánja és diósgyőri várnagy kijelenti *okt. 21-én*, hogy Bezdédi Mártont a lengyelek ellen indított hadbaszállás kötelezettsége alól felmenti; teszi ezt pedig azért, mert Bachkai György, ki a főispánnal együtt a lengyelek

[1] Bánffy-oklevéltár I. 524, 525.
[2] Teleki-oklevéltár I. 361.
[3] Zichy-oklevéltár VI. 53.
[4] Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen III. 499; v. ö. Raguzai oklevéltár 195, 196.
[5] Fejér X. 5, 84.
[6] Sztáray-oklevéltár II. 90.

ellen indított hadjáratban részt venni készülődik, a felmentésért folyamodott.[1]

A velenczei tanács 1410 *szept. 2-án* Magyarországban lévő követeinek utasításokat ad, mert ezek azt jelentették, hogy Zsigmond király csak a hadseregtől való visszatértekor a rendekkel tartandó tanácskozás után adhat választ.[2] Az itinerár adatai szerint itt a lengyel hadjáratról van szó.

A nádor *nov. 9-én* tanusítja, hogy Károlyi László urával, Tivadar podoliai herczeggel együtt Russiában el van foglalva.[3]

Itinerár. Jan. 12.: Kassa; jan. 13.: Végles; febr. 6.: Vácz; márcz. 30.: Nyitra; ápr. 29.: Végles; máj. 1., 5.: Végles; máj. 20.: Nagyszombat; máj. 29.: Pozsony; jún. 1., 5.: Pozsony; jún. 13.: Kassa; aug. 6.: Kézsmárk; aug. 14.: Rail (ez csehországi helység és azért óvatossággal veendő); aug. 16.: Tétény; aug. 25.: Kassai rév; okt. 14., 21.: az Uzorában lévő *Szrebernicze vár alatti táborban;* nov. 6.: *a Száva mentén lévő Racsa vár alatti táborban;* nov. 25.. Bács; nov. 30.: Szond (Bácsmegyében); decz. 13., 18., 21., 25., 26., 27.: Diákóvár.

1411.

a) Lengyelek ellen. Pálóczi Imre diósgyőri várnagy *jan. 7-én* Bárczai Kelemen fia László peres ügyét azért halasztja el máj. 1-ére, mert nevezett László a Lengyelország határán működő királyi hadseregben tartózkodik.[4]

A király *jan. 18-án* Kállai Lőkös fia Miklóst arról értesíti, hogy a mint hallotta, a lengyel király és Vitold (litván) fejedelem hatalmas sereg élén az országnak Lengyelország felé néző határait megtámadni készülnek. Felhívja tehát, hogy ezen levél vétele után összes hadi erejével azonnal Kassa felé vonuljon, hova ő maga is (t. i. a király) jövő kedden, azaz *jan. 20-án* szándékozik utazni. Ezzel kapcsolatos az is, hogy a király gimesi

[1] Bánffy-oklevéltár I. 562.
[2] Óváry: 189. sz.
[3] Károlyi-oklevéltár I. 562.
[4] Hazai oklevéltár 352.

Forgács Pétert nyitramegyei népeivel 1411-ben a lengyel határra idézi.[1]

A nádor *febr. 16-án* kijelenti, hogy Gutkeled nb. Butkai Ferencznek Szeretvai Péterné elleni ügyét azon okból halasztja el máj. 1-ére, mert Ferencz a Lengyelország ellen indított hadjáratban mint harczos részt venni készülődik.[2]

Csupor Pál zágráb- és kőrösmegyei főispán tanusítja (Zágrábban) *ápr. 1-én,* hogy Blinai (Bátmonostori) Töttös Lászlónak a király és a lengyel uralkodó közt létrehozandó béketárgyalások miatt e tárgyalások helyén személyesen részt kell vennie.[3]

A király *ápr. 21-én* Dolhai Sztaniszlónak és fivéreinek egynéhány máramarosi birtokot azért adományoz, mert unokafivérük Dolhai Illés fia Mihály a lengyelek elleni hadjárat alkalmával elesett.[4]

b) Velencze ellen Friaulban és Isztriában. A velenczei tanács arról értesült, hogy Zsigmond király már több az aquilejai patriarchátushoz tartozó isztriai helységet foglalt el, miért is *febr. 20-án* az isztriai hadsereg hadilábra állítását elrendeli.[5]

Az országbíró *jún. 29-én* tanusítja, hogy Bólyi Gergely Sebenicoba utazott[6] (a mi kétségkívül a király megbízásából történt).

Nov. 2-án a velenczei tanács a Friaul felől fenyegető magyarok betörései ellen védelmi intézkedéseket tesz.[7]

A nádor tanusítja *nov. 6-án,* hogy Bólyi Gergely Éberhard zágrábi püspökkel együtt Sebenicoba utazott.[8]

Decz. 3-án Ernő s Frigyes osztrák herczegek szövetségi ajánlatokat tesznek Velenczének az őt Friaul felől fenyegető magyar király ellen. A tanács meghatalmazottjait küldi Triesztbe az ajánlat iránti tárgyalások megindítása czéljából.[9]

[1] Fejér X. 5, 115, 141.
[2] Sztáray-oklevéltár II. 94.
[3] Zichy-oklevéltár VI. 100.
[4] Máramarosi diplomák 167.
[5] Óváry: 193. sz.
[6] Zichy-oklevéltár VI. 108.
[7] Óváry: 202. sz.
[8] Zichy-oklevéltár VI. 155.
[9] Óváry: 206. sz.

Deczember 8-án a pápai követnek azon kérdésére, mely utat válaszszon Magyarország felé, azt ajánlja a velenczei tanács, hogy ne Friaul felé, hol magyarok vannak, hanem Serravalle felé vegye útját.[1]

Deczember 11-én a velenczei tanács arról értesíti Nápolyi Lászlót, hogy a magyar király serege már útban van Olaszország felé, hogy (Ozorai) Pipo ispán 6000 lovassal Friaul egy részét már hatalmába kerítette, hogy Pipót nyomban Stibor (erdélyi) vajda követi. Minthogy a tanács a maga részéről mindent megtett, hogy a magyar sereg előnyomulását megakadályozza, felkéri Lászlót, engedje meg neki, hogy bizonyos mennyiségű gabonát hozathasson Apuliából.[2]

Szabolcsmegye alispánja *1411 szept. 26-án* a Várdaiaknak peres ügyeit «ad quindenas *residentiae* præsentis exercitus domini nostri regis» (a királyi hadbaszállás feloszlásának 15-ik napjára) elhalasztja.[3] Hogy ki ellen irányult ezen hadbaszállás, meg nem állapítható: minden valószínűség a mellett szól, hogy itt a velenczeiek elleni hadjáratról van szó. Figyelemre méltó, hogy a «residentia» kifejezést még 1411-ben is használták.

Zsigmond király Budán 1412 jan. 30-án összes birodalmi alattvalóinak tudomására hozza, hogy az isztriai-friauli vidéken lakó népei a velenczeiek részéről annyi zaklatásnak vannak kitéve, hogy ezt megtorlás nélkül már nem hagyhatja. Ő már *1411 nov. 11-ike körül* Ozorai Pipo Temesmegye főispánját nagy költséggel és fáradozással a veszélyeztetett vidékre küldte, ki Teck Lajos aquilejai patriarka († 1439) segítségével körülbelül 72 helységet a velenczeiektől visszafoglalt. Ugyanezen Pipo (= Fülöp) harczolt a velenczeiek ellen azon árok táján, melyet *Conegliano* és *Sacile* között készítettek és ez alkalommal 19 zászlóaljat vett el tőlük, melyet *1412 jan. 5-én* Budán a király elé vezettek. Hogy haderejét megerősítse, magához (t. i. a királyhoz) hivatta udvarába Carrarai Jakab Pádua urát és Scala Brunoro Verona urát, kiket magyar sereg élén szintén

[1] Óváry: 207. sz.
[2] Óváry: 208. sz.
[3] Zichy-oklevéltár VI. 148.

Friaulba fog küldeni. Ortenburgi Frigyest már azelőtt nevezte ki Friaul biztosává,[1] akkor azonban nemcsak a velenczeiek ellenségeskedtek vele szemben, hanem a «*Zu der Weyden*» nevű város is (ez a friauli *Udine* német neve) és egész Friaulország, kivéve a Civitas Austriæ (= *Cividale*) nevű vára. Ennek következtében Blagaji Lászlót küldte Ortenburgi Frigyes segítségére, hogy a «von der Weyden»-családbelieket, kik Friaulban a leghatalmasabbak, kellőleg megbüntessék. Frigyes osztrák herczeg is küldött segélycsapatot, mely Weyden városát elfoglalta.[2] Az Ozorai Pipo által Friaulban, illetve Treviso vidékén elfoglalt várak és városok névjegyzéke a következő:

a) A cenedai püspökségben: Serravalle város két igen jó erőddel; *Ceneda* jó karban lévő várral; *San Martino* igen jó várral; *Cordignano* igen erős várral.

b) Belfriaulban: San Floriano vára; *Cazamacha* vára; *Gandona* vára; *Belluno* város jó erőddel; *Sambolt* vára; *Feltre* város igen erős erőddel; *Czwinch* vára; *Novi* vára («quod claudit a Tervisana»); *Coste di valle Massimio; Sacile; Scala* vára; *Motta* város és erős vár; *Porto-Brischen; Oderzo.*

c) A Tagliamentón és Livenzán innen: Civitas Austriæ (= *Cividale*); *Gemona; Venzone* (= Peuscheldorf); *Tolmezzo; Abbazia Arozatian; Tolmini; Cignotis; Sclusa (a Flitschi Klause* a görcz-gradiskai kerületi kapitányságban lévő sziklavár); *Prampergo; Gumenbergo; Monfalchone; Brachaco; Vitalta; Pers* (vagy *Pres*); *Vandrisio.*

d) A Tagliamentón és Livenzán túl: San Vito; Mamacho; Sbroglenarta; Prodolon; Galvarulo; Portogruaro; Cordenato;

[1] Zsigmond Visegrádon 1411 nov. 8-án Ortenburgi Frigyest és Ozorai Pipót aquilejai s friauli ügyvivőivé kinevezi. (Temesmegyei oklevéltár I. 456, 458.) Altmann: Die Urkunden Kaiser Sigmunds czímű nagyszabású művének 28. számú regestája szerint Ortenburgi Frigyest már 1411 jan. 24-én nevezte volna ki friauli s aquilejai birodalmi helytartójává. Ugyanazon napon felhívja mindkét tartomány lakóit, hogy a helytartónak engedelmeskedjenek. (V. ö. 37., 38. és 144. számmal; ez utóbbi szerint 1411 nov. 3-án Frigyesen és Ozorai Pipón kívül még Stiboriczi Stibort is megbízza az aquilejai s friauli birodalmi ügyek vezetésével.)

[2] Fejer X. 5, 230—239.

Abbazia sexti; Coseano; Foro; Mona; Amano; Porcile; Copula; Fratino; Midumum.

e) A Tagliamento és Livenza körül: Udine; Fraganea; San Daniele; Trithano; Chanioracho; Wels (valószínűen Wallis = *Valvasone*); *Colloredo; Strassoldo; Manazaro; Varimo; Porpeti* vára; *Trecento; Cucho; Cuchanea; Pertistagno; Attems; Safunbergo; Tricesimo; Pennapilosa; Marano.*[1]

Itinerár. Jan. 1—24.: Buda; jan. 31.: a hévizi vadászkastély; febr. 16., 18.: Buda; febr. 23.: Miskolcz; febr. 24.: Diósgyőr; márcz. 3., 9., 11., 13., 15.: Kassa; márcz. 22.: Szepes-Béla; márcz. 25.: Szentkereszt; márcz. 30.: Igló; ápr. 5., 6., 12., 14., 16., 19., 21., 22.: Kassa; máj. 4., 6., 13.: Nagyvárad; máj. 17.: Világosvár alján; máj. 22.: Syry (= Sziri = Világosvár);[2] jún. 4., 5., 14., 17., 18.: Temesvár; jún. 20., 28.,

[1] Hogy ezen helységek legtöbbje itt el van ferdítve, magától értetik. Zsigmond király életírója Windecke Éberhard a Pipo és Ortenburgi Frigyes által elfoglalt helységeket következőleg nevezi meg: Sibidatt (= *Cividale*); Clemon (= *Gemona*); Buseldorff (= Peuscheldorf = *Venzone*); Schonfelt (= Schönfeld = *Tolmezzo*); sant Vite (= *San Vito*); Bransperg (= *Pram pergo*); Presz; Mosnitz (= *Moggio* apátság); die cluse in dem Flintz (= az Isonzo folyón a görcz-gradiskai kerületi kapitányságban lévő *Flitsch-i zárda*; cluse annyi mint *clausura* = *claustrum* = *Klause*, magyarul: *kolostor*); Delmin; Bremenberg (= *Premariacco*); Rasatz (= *Rosazzo*); die eptigen Wide (= az *Udinei apátságok*; innen szökött meg a patriarka s az udinei táborban tűzte ki Pipo a birodalmi zászlót; eptige annyi mint Abtei = apátság = abbazia); sant Daniel (= *san Daniele*); Schoffenberge; Diezesen (= *Tricesimo*); Portagrafel (= *Portogruaro*); Zezil (= *Sacile*); Zellenberg; Fugynym (= *Fagagna* két ott lévő toronynyal); Sperfall; Obersibatt; Veltrosz (= *Feltre*); Thomada; sanct Martin (= *san Martino*); Cordian (= *Cordignano*); sant Florian (= *san Floriano*); Thasmatha; Sordana (= *Gordona*); Wolwunde; Sambrot (fent Sambolt); daz nuwe husz (= das neue Haus = *Castelnuovo*); die Müte (= *Motta*), die Leittern (= Leiter = *Scala*); Ponthabolat (= *Portobuffole*); Obdretz (= *Oderzo*); Motuplet (= *Monfalchone*).

[2] Ezen vár hollétét következőleg határozhatjuk meg: A valamikor Zaránd megyében feküdt Világosvár, melynek most már csak romjai láthatók, némelyek szerint a római korszakban Serenia-nak neveztetett; annyi bizonyos, hogy az oláhok még ma is *Sziria*-nak nevezik. A XIV. században a vár alján egy Syri, Siri, Siry, Sijri nevű város állt. 1426 nov. 20-án Ozorai Pipo Sirijból ír levelet. (Teleki-oklevéltár I. 487. és Temesmegyei

30.: Buda; júl. 3., 8., 9., 11., 12—15.: Buda; júl. 21—24.: Visegrád; júl. 29.: Esztergom; aug. 1.: Visegrád; aug. 6.: Buda; aug. 9.: Hévíz; szept. 9.: Esztergom; szept. 28., 29.: Pozsony; okt. 2., 4., 5., 7., 9., 12.: Pozsony; okt. 15.: Somorja; okt. 17., 19.: Pozsony; nov. 8.: Hainburg; decz. 2.: Pozsony; decz. 15., 17., 18.: Tata.

1412.

a) A Velencze ellen 1411-ben Isztriában és Friaulban indított hadjárat folytatása. Ozorai Pipo Temes megye főispánja mint Zsigmond király teljhatalmu képviselője *jan. 3-án* Serravalle nevű városban ítélkezik.[1]

A velenczei tanács *jan. 12-én* szigoruan meghagyja Conegliano, Buffoleto s a trevisoi kerület többi ostromolt helyei parancsnokainak, hogy a magyaroknak az őrséggel vagy a lakossággal való közlekedését megakadályozzák s a falakhoz közeledő magyarok kiáltásait lövések által érthetetlenekké tegyék.[2]

Az országbíró *febr. 14-én* Bólyi Gergely ügyeit azért halasztja el, mert Gergely a velenczeiek ellen indított hadseregh hez csatlakozni készülődik.[3]

Nápolyi László *márcz. 17-én* levelet intéz a velenczei tanácshoz, melyben jelenti, hogy a Pipo ispán vezérlete alatti magyar hadsereg már majdnem teljesen visszavonult Magyarország felé.[4]

Zsigmond király Kassán *márcz. 20-án* tanusítja, hogy Becsefalvi István (valkómegyei ember) Alsáni János kir. pohárnokmesterrel együtt Olaszországba utazott.[5]

Malatesta Károly velenczei hadparancsnok kérdésére a tanács *márcz. 24-én* tudatja, hogy Pipo ispán visszavonulása után

oklevéltár I. 602.) A villa Siry sub castro Vilagosvar 1331 szept. 8-án merült fel (Hazai okmánytár III. 110) és így czáfolhatatlan dolog, hogy Syry (= Sziri) alatt csak Világosvár érthető.

[1] Történelmi Tár 1884. évf. 233.

[2] Óváry: 211. sz.

[3] Zichy-oklevéltár VI. 174.

[4] Óváry: 222. sz.

[5] Hazai oklevéltár 355.

mintegy 200 magyar harczos van Friaulban és utóbb körülbelül 200 cseh harczos érkezett meg Udinébe.[1]

Máj. 5-én hadintézkedéseket tesz a tanács a betörő magyar sereg előnyomulásának meggátlására.[2]

A velenczei doge *jún. 12-én* követeket meneszt a német fejedelmekhez és felvilágosítja őket a felől, hogy a magyar király serege minden előzetes jelentés nélkül Friaulba betört és hogy Pipo ispán ott sok kegyetlenséget követett el.[3]

Júl. 18-án találjuk, hogy egy Domonkos nevű magyar a velenczei hadparancsnoktól azon igéretet vette, hogy azon esetre, ha átadja (a trevisói) *Ceneda* várát, 3000 arany készpénzt és egy birtokot fog kapni. Domonkos átadta a várat és Velenczébe jött, hol a tanács elrendelte, hogy a hadparancsnok igérete teljesíttessék.[4]

A király (Budán) *aug. 8-án* Marczali Miklós erdélyi vajda, Csupor Pál szlavón bán és Blagaji László népeit és kapitányait, kik most az ország és a király nyilt ellenségei ellen, nevezetesen a velenczeiek ellen Olaszország felé indult hadjáratban részt vesznek, addig is, míg a király közéjük érkezik, kitartásra inti.[5]

A király *szept. 27-én* (Budán) a követség útján hozzá fordult Cividale nevű friauli város polgárainak üzeni, hogy ő szivesen jönne ugyan Friaulba, de egyelőre csak fegyveres erőt küldhet védelmezésükre; felhívja őket kitartásra és hogy Savorgnanoi Trisztán és társainak besugására ne adjanak semmit.[6]

E hadjáratról szól Zsigmondnak 1424 jan. 25-én kelt azon oklevele, melynek erején Blagaji Lászlónak egynehány zágrábmegyei birtokot adományoz. Többi között így adja elő a dolgot:

[1] Óváry: 228. sz.

[2] Óváry: 237. sz. Ugyanazon napon olvassuk, hogy Zsigmond király (Diósgyőrött) Ozorai Pipót «tanácsosunk, Friaulban, a trevisói őrgrófságban és egész Lombardiában működő kapitánynak és királyi biztosnak» nevezi. (Történelmi Tár 1884. évf. 233.) Altmann (224. sz.) szerint Marczali Miklós erdélyi vajda s Zeng grófja, valamint Maróti István macsói bán megkapják ugyanazon napon ugyanazon méltóságot.

[3] Óváry: 244. sz.

[4] Óváry: 249., 252. sz:

[5] Zichy-oklevéltár VI. 183.

[6] Altmann: 362. sz.

«Midőn már régmult időben Dalmáciában lévő városaink, váraink, területeink, kikötőink és egyéb birtokaink lefoglalása miatt és egyéb minket erre indított okoknál fogva világi s egyházi országnagyjaink, báróink és nemeseink beleegyezésével és jól megfontolt tanácsából Velencze herczege s közönsége ellen a megtorlási eljárást megindítottuk, ezen (Blagaji) László, kit akkor ez irányban felszólítottunk, az első volt, ki magát saját zászlóaljával együttesen a velenczeiek elleni harczra késznek nyilvánította és kit fegyveres népeivel együtt azon nagyszámú seréghez beosztottunk, mely az ellenség leküzdésére Friaul felé vonult. Felhívásunkat örömmel véve, népeivel együtt azonnal átszállta a karantán Alpeseket és Udine felé vonult, hol az ellenség hadisora kellő rendben már fel volt állítva. Az ellenség vezére, *Pelesi Károly* elejébe ment összes erejével és midőn a két sereg között váratlan támadásra került a dolog, a két vezér párbajt vivott, melyben az ellenség vezére (Pelesi Károly) életét vesztette. László erre az ellenfél táborában talált zsákmánynyal és hadi foglyaival együtt további hadiműveleteinek folytatása czéljából tovább vonult, sok lázadót hatalmába kerítve s teljes győzelem után hozzánk visszatérve. Midőn ez után említett ellenfeleink megbüntetésére újabb lépéseket tettünk, hű és kipróbált Lászlónkat, néhai Marczali Miklós erdélyi vajdánkkal együtt ugyanazon friauli vidékbe küldtük, mely alkalommal László másodszor magát kitüntette, a mennyiben kiváló hűségének és rátermettségének jeleit adta. Seregével Isztriába vonult és midőn tudomására jutott, hogy ellenfeleink a mi tulajdonunkat képező *Bula* nevű várost ostromolják, sikeres támadás után előzte őket onnan, mire hűségtől és hadvezéri tettvágytól vezérelve a *Bulsa, másként Piguentum* (a mai *Pinguente*) nevű várost hatalmunkba ejtette. Számos e vidéken véghezvitt hadiművelete után Friaulba tért vissza, ismételten egyesült Marczali Miklóssal és sok érdemes tettet vitt véghez, melynek részletezését azonban az olvasónak türelmére való tekintettel itt mellőzendőnek tartjuk. Egyet azonban el nem hallgathatunk. Midőn felségünk Lászlót ezen utazás alatt a Friaulban fekvő *Motta* nevű vár parancsnokságával megbízta és Marczali Miklós hadseregével együtt a mezei táborban visszamaradt, bizonyos *Malatesta Károly*, az ellenséges

sereg fővezére nevezett várunkat ostromolni s körülzárni kisérlette, mely czélra gépeket, ágyúkat és egyéb ostromló készületeket a vár körül felállított. László, alig hogy az ellenségnek terveit átlátta, Marczali Miklóssal együttesen fél nap alatt az ellenséget hevesen megtámadva, oly pusztitást vitt véghez soraiban, hogy az egész sereg, sátrait és a harcztért elhagyva, hogy életét mentse, vad futásnak indult. Ez alatt azonban a magyar sereg kún csapatja s számos mások, kiket nem annyira a győzelmi, mint inkább a zsákmányolási vágy vezetett, a sátrakra s az ezekben visszahagyott kincsekre vetették magukat, minek következtében a megfutamodott ellenségnek üldözését elhanyagolták. Az ellenségek, alig hogy az üldözés alól menteseknek látták magukat, frissített bátorsággal visszakerültek az elhagyott sátrakba, honnan a fosztogatókat kiűzték és sokat közülük meg is öltek. Az övéitől elhagyott László csak számos sebesülés szenvedésével és miután a további ellentállást már nem tudta kifejteni, a súlyos veszteség után csak nagy nehezen tudott megtizedelt seregének maradványaival táborába visszatérni. (Malatesta) Károlynak bizonyos idő mulva sikerült a tábort hosszas harcz után lefoglalni s miután ennek gépei, ágyúi s egyéb hadi készülékei teljesen hasznavehetetlenekké váltak, László azon meggyőződésre jutott, hogy veresége következtében annyira meggyöngült, hogy további védelmezésnek sikere nem lehet; véletlen szerencsére bizván a dolgát, inkább hősiesen akart meghalni, mintsem az iránt unk táplált hűségtől eltérni; rávetette magát egyik kitünő lovára, neki rohant a legközelebb ellenséges csapatra s ennek közepén haláltmegvető tűzzel úgy harczolt, hogy számos ellenfelet hatalmas lándzsadöfésekkel megölt, számost pedig súlyosan megsebesített. De őt is súlyosan sebesítették az állkapcsán, mire a túlsúlyban levő ellenségnek sikerült őt fogságba ejteni, melyből csak tíz hónapig tartott szenvedés után, akkor midőn mi Lombardia határára érkeztünk, 6000 arany fejében sikerült kiszabadulni. Erre tüstént hozzánk csatlakozva, velünk együtt Lombardiából Szavójába s Milanóba saját költségén utazott.»[1]

[1] Blagaji oklevéltár 261—264. — Temesmegyei oklevéltár I. 576.

Ozorai Pipo Temes megye főispánja 1412 *jan. 13-án* a trevisoi tartományban feküdt Serravalle nevű várban tartózkodott.[1]

A király Budán 1419 aug. 11-én tanusítja, hogy (a barsmegyei) Győrödi Pobor István, a körülbelül 12 évvel azelőtt a velenczeiek ellen indított hadjáratban Ozorai Pipo zászlaja alatt részt véve megsebesült, a velenczeieknek fogságába került, kik őt Velencze városában börtönbe vetették. Felgyógyulása után megölte őreit és szerencsésen kiszabadulva sikerült neki egy kis hajón Pipo hadseregéhez visszatérni.[2]

Ugyanezen hadjáratra vonatkozik Zsigmondnak Konstanczban 1417 szept. 29-én kelt okirata, melyben néhai Marczali Miklós volt erdélyi vajdának és fivérének, Dénes, Somogy megye főispánjának érdemeit ecseteli. Ebből tudjuk, hogy Marczali Miklós 1412-ben a velenczeiek ellen Isztriában és Friaulban lezajlott háborúban megsebesülvén, sebeiben belehalt.[3]

b) Teljesség kedvéért még meg kell említenünk, hogy Albert osztrák herczeg Bécsből 1412 *márcz. 9-én Zsigmond királynak a soproni határon táborozó népeinek és kapitányainak* levelet küld.[4] Lehet, hogy a következő adat ezzel szervi összefüggésben van. A trautmannsdorfi Stuchs-családbeliek 1412-ben Scharfenecki Frigyessel, sopronmegyei birtokossal hadi lábon álltak, minek következtében a Marchegg és a Bécs melletti Duna közötti vidéket pusztították. Fenti évről meg van egy jegyzéke azon károknak, melyeket a viszálykodó felek az alsóausztriai Hundsheimi és Puchheim Pilgrim és Albert birtokain elkövettek. E szerint a Sopron- és Moson megyében birtokolt Scharfenecki Frigyes a két Puchheim és anyjuknak (Meissau Margitnak) birtokában volt *Seifriedsdorf* nevű várat elhamvasztotta, mi által nekik 1200 fontnyi kárt okozott. A Seifriedsdorfhoz tartozó, de magyar földön feküdt Puchheim-féle birtokokat szintén eltulajdonította; végre arról is panaszkodnak, hogy a «hairnstaini (=Hornstein= *Szarvkő*) várnagya a seifriedsdorfi molnárt is megkárosította.

[1] Temesmegyei oklevéltár I. 460, 461.
[2] Hazai okmánytár II. 112, 113.
[3] Fejér X. 5, 807.
[4] Hazai okmánytár V. 207.

Vajjon e Seyfridsdorf alatt a valamikor Sopron megyében a Kanizsaiak tulajdonát képezett Sefred nevű helység értendő-e, nem tudom. Egy Seyfrieds nevű helység van most is Alsóausztriában. Kurz (Oesterreich unter Kaiser Albrecht II. 112.) azt mondja, hogy *Stibor rokonát Scharfenecki Frigyest ezen garázdálkodásokban támogatta.* Lehet ez a vajda vagy hasonnevű fia is. Teljesség kedvéért 1412-ből még ki kell emelnünk, hogy a nádor *febr. 16-án* tanusítja, hogy Bátmonostori László *Lengyelországba* útra készült, a mi mindenesetre valamely királyi megbízásból történt.[1]

Itinerár. Febr. 28.: Lőcse; márcz. 1.,2.: Lőcse; márcz. 9., 10., 15., 16.: Lubló vára; márcz. 20., 21., 23., 25., 26., 28., 29., 30., 31.: Kassa; ápr. 3—9.: Kassa; ápr. 10.: Vizsoly; ápr. 19.; Várad; ápr. 20.: Debreczen; ápr. 26.: Kassa; máj. 1—6.: Diósgyőr; máj. 6., 8.: Eger; máj. 12.: Nagyhatvan; jul. 16.: Torony (Pozsony megyében); jul. 27.: Szalka (Hont megyében); okt. 2.: Csepel; okt. 14., 19.: Székesfehérvár; okt. 27., 31.: Zágráb; nov. 1., 4., 8.: Zágráb; nov. 15., 19.: Bihács; nov. 27., 29.: *Brinje* (Frangepánok vára, ma Brinj (Bründl) az ogulin-szluini kerület brinji járásában); decz. 10.: Laibach; decz. 10., 11.: Görcz; decz. 16., 17.: *Udine előtti tábor;* decz. 20.: *Savorgnano előtti tábor;* decz. 23., 29., 31.: *Udine.* Az itinerárra megjegyzendő, hogy a nádornak *nov. 9-én* kiállított oklevele szerint Győr nb. Szerdahelyi Derzs Márton bán a királylyal együtt a római birodalom elnyerése végett Németországba utazott.[2]

1413.

Velencze ellen Isztriában és Friaulban. A király Udinén *jan. 1-én* Jamnitzi Misko zólyomi kapitányt a Bellunói nemesek tanácsánál meghatalmazza.[3] Két magyar nemes a szentföld-

[1] Zichy-oklevéltár VI. 175.

[2] Zichy-oklevéltár VI. 197.

[3] Altmann: 392. sz. Jamnicz morva, Jemnicz pedig csehországi helység. Az itt szereplő Jemenitzi vagy Jamnitzi Misko a cseh urak pörében szerepel. 1421-ben azok között volt, kiket azzal vádoltak, hogy a husziták az ő segítségükkel Kuttenberget elfoglalták, pedig Misko akkor a király

ről hazatérvén, Velenczében a Magyarországgal időközben kitört háború miatt fogságba vettetett. Sebenico városa *márcz. 27-én* követség által kéri a velenczei signoriától a foglyok átengedését, hogy magyar fogságban lévő polgáraival kicserélhesse, mibe a signoria beleegyezik.[1] A velenczei tanács *ápr. 29-én* nemességet, palotát és 1000 arany évi díjat adományoz a magyarok elleni hadjáratban magát kitüntetett velenczei főhadvezérnek, Malatesta Pandulfnak.[2] Zsigmond király *ápr. 19-én* Castelletto mellett Velenczével öt évre terjedő fegyverszünetet köt.[3] E hadjáratra vonatkozik Zsigmondnak Ravensburgban 1418 aug. 24-én kiállított oklevele, melynek erején Nagymihályi Albert várnai perjelt számos hadjáratban szerzett érdemeinek elismeréseül egynéhány birtokkal megajándékozza. Kiemeli azon hadjáratot, melyben Albert néhai Marczali Miklós és Csáki Miklós Temes megyének akkori főispánjaival együtt a törökök ellen harczolt; továbbá azon hadjáratot is, melyet Ozorai Pipo Temes megye főispánja ezen Alberttel együtt Friaulban és Isztriában vezényelt, mely alkalommal Albert a néhai Stibor erdélyi vajda oldalán a velenczeiek által elfoglalt számos várat és egyéb helységeket a magyar királynak visszaszerezte; kiemeli nevezetesen a *Chichir* nevű város (az elferdített *Sacile*) előtti harczot.[4]

Itinerár. Jan. 1., 2., 3., 4., 5., 9., 15., 17., 18.: *Udine;* jan. 24., 25.: *A capodistriai táborban;* febr. 13.: *in descensu nostri campestri prope castellum Vallis* (= *Valvasone*); márcz. 9., 10.: Trieszt; márcz. 12.: *Monfalcone;* márcz. 13.: Trieszt mel-

tanácsosa. Palacky szerint helyes neve *Mikesch Divoček vom Jemnischt*, a kuttenbergi pénzverde mestere. Jemnischt a cseh beneschaui kerületben fekvő helység. 1403-ban találjuk, hogy Angelo bibornok az esztergomi érseki és a káptalani birtokok ellen vétkezőket elmarasztalja. (Fejér X. 4, 253.) A vétkezők sorában van Mussicz Polonus castellanus (de) Smar (?) is, mely utóbbi név borzalmas ferdítés. 1410-ben (Századok 1909. évf. 874) nobilis Musticius major dominus Posnaviensis liptómegyei comes és Rózsahegy főnöke. 1433 deez. 4-én találjuk, hogy Poznaviai Mostichius a magyar királynak vámszedője. (Bártfa levéltára 263. sz.)

[1] Óváry: 270. sz.

[2] Óváry: 279. sz.

[3] Altmann: 464. sz.

[4] Sztáray-oklevéltár II. 201.

lett; márcz. 20., 26., 27., 30., 31.: a Friaulban lévő *Ariis nevű vár előtt;* ápr. 1., 3.: *Udine;* ápr. 4., 6., 8., 9.: *Ariis vár;* ápr. 12.: *Udine;* ápr. 13., 14.: *Ariis;* ápr. 17.: *Castelletto mellett* és Trieszt; ápr. 21., 24., 28.: *Udine* (= Wyden); máj. 2., 5., 6., 8., 11—25.: *Udine* (= Wyden); máj. 27.: *Feltre;* máj. 30., 31.: *Serravalle;* jun. 1.: *Udine;* jun. 4—7.: *Belluno;* jun. 10.: *Feltre;* jún. 15.: *Belluno;* jún. 16.: *Feltre;* jún. 17.: *Cremona;* jún. 18., 20—23.: *Feltre;* jún. 25—30.: *Trient;* júl. 2.: Trient; júl. 22., 24.: Botzen; júl. 25.: Merán; júl. 28.: Botzen és Brixen; júl. 31.: Merán; aug. 1.: Botzen; aug. 3—11.: Merán; aug. 17—31.: Chur; szept. 1—25.: Chur; szept. 29., 30.: Bellinzona; okt. 4., 5., 6., 9., 11.: Bellinzona; okt. 16., 23., 24., 25., 26.: Tesserete; okt. 30.: Canturio (Lodi s Milano között); okt. 31.: Vegno (Lodinál); nov. 4., 6., 7., 10., 11., 13., 15., 16., 17., 20.: Como; nov. 20., 22., 23., 25., 26., 27., 29.: Lodi; decz. 1., 13.: Lodi; decz. 13.: Cremona; decz. 13., 15., 16., 17., 18., 20., 21., 23., 26., 27.: Lodi.

1414.

a) Olaszország ellen. Zsigmond király a piemonti Pontestura nevű helységben *jún. 24-én* kelt oklevelében tanusítja, hogy (a zalamegyei) Ákosházi István fia László (az ákosházi Sárkány-család őse) a királynak több hivével együtt számos vár és erődítmény megőrzése s kormányzása czéljából sok királyhű olasz, lombard és nevezetesen a híres és tekintetes *Lancztorh de Byaria* segitségére s egynéhány lázadónak leverése végett itt visszamaradván, sok érdemet szerzett magának.[1]

Ez a legérdekesebb adatok egyike, mely egy eddig még nem teljesen tisztázott kérdésre döntő világosságot vet. A dolog t. i. így áll, hogy Zsigmond az ismert Beccaria-család tagjaival, kik a páviai fellegvár és a körülette fekvő kastélyok urai voltak, szövetkezni akart. A család tagjai voltak akkor (1413—1414) Castellino és Lanczelotto fivérek és (Castellino fia) a fiatal Man-

[1] Zalamegyei oklevéltár II. 397, 398. Ezen Sárkány László fivérei Lőrincz és Benedek.

fréd. Ezek a milánói herczeggel, Fülöp Máriával, rossz viszonyban voltak; 1413 okt. havában Páviát elfoglalván, Castellinót és Manfrédet börtönbe vetette. Lancelotto megmenekült és szövetkezett a magyar királylyal. Fülöp herczeg ennek hallatára a két foglyot kivégeztette. Mindeddig csak azt tudtuk, hogy Zsigmond 1414 jún. 25-én (Trinóban) Castellino özvegyének és Lancelottónak évi 5000 arany fizetést igért azért, hogy az ő nevében elfoglalt várakat védjék. Fenti okiratunk mindenekelőtt megállapítja — a miről eddig eltérő vélemények voltak — hogy *Beccaria Lanceloto* (mert ez a fenti Lancztorh de Byaria) Zsigmond híve volt; a második körülmény pedig, mely eddig ismeretlen volt, az, hogy Lancelottónak magyar segélycsapatot bocsátott rendelkezésre. A Lancelot névre legyen megjegyezve, hogy ez a középkorban elég divó volt és úgy látszik a Lászlónak megfelelt; tény az, hogy Nápolyi Lászlót, a magyar trónkövetelőt némelykor Lancelotnak is nevezték.

b) Törökök ellen Boszniában. Ozorai Pipo Temes megye főispánja Erdődön *aug. 17-én* Keményfalvi Lukács nevű házi tisztjének peres ügyeit azon okból halasztja el, mert nevezett Lukács vele együtt a törökök ellen Boszniába indított királyi hadjáratban részt fog venni.[1]

Erre vonatkoznak a következő adatok is:

A nádor *febr. 16-án* tanusítja, hogy Bátmonostori László a király szolgálatában a szerb deszpotánál el van foglalva; *febr. 18-án* pedig tanusítják, hogy Keményfalvi Lukács az ország határainak megőrzésével el van foglalva.[2]

Márcz. 1-én felhívja a király a raguzaiakat, hogy követeivel együtt (Jakcs László és Csolnoki Jánossal) Zandal (boszniai) vajdához követeket küldjenek.[3]

A király *okt. 4-én* tanusítja, hogy Salánki János fia György Ozorai Pipo zászlaja alatt az egynéhány lázadó ellen Bosznia határán jelenleg működő hadseregben mint hadbaszállt tartózkodik, minek következtében megparancsolja, hogy a Tivadar

[1] Zichy-oklevéltár VI. 314.

[2] Zichy-oklevéltár VI. 291.

[3] Monum. spect. hist. slav. merid. 23, 98, hol helytelenül 1413-ra teszik. V. ö. Altmann: 963. sz.

podoliai herczeg ellen folyó pörében a neki megitélt alperesi esküt elhalaszszák.[1]

Itinerár. Jan. 4., 6., 7., 8., 10., 11., 12., 13., 15—22., 25., 29., 30., 31.: Cremona; febr. 1., 2., 3., 5., 6., 7., 10., 14., 19.: Cremona; febr. 20., 21., 22., 23., 25., 26., 27., 28.: Piacenza; márcz. 1.: Piacenza; márcz. 5.: Acqui; márcz. 12—15.: Serravalle; márcz. 24.: Tepli (Ferraránál); ápr. 2.: Acqui; ápr. 9.: Mizza; ápr. 25., 28., 29.: Asti; máj. 1.: Asti; máj. 8., 9., 19.; Pontestura; máj. 27., 28.: Montecalvo; jún. 8.: Montecalvo; jún. 11.: Trino; jún. 15., 16., 17., 22., 24.: Pontestura; jún. 25., 26.: Trino; jún. végén: Romanel (Svájczban); júl. 3—7.: Bern; júl. 7., 8.: Solothurn; júl. 9., 10., 11.: Bázel; júl. 11—17.: Strassburg; jul. 19—31.: Speier; aug. 2., 3.: Worms; aug. 4—9.: Mainz; aug. 8.: Bingen; aug. 9., 10.: Mainz; aug. 12—31.: Koblenz; szept. 1., 2., 4.: Koblenz; szept. 7., 10., 13., 14., 16., 19., 20.: Heidelberg; szept. 22.: Krailsheim; szept. 23.: Heilbronn; szept. 24—30.: Nürnberg; okt. 1—5.: Nürnberg; okt. 8., 9., 11.: Rottenburg; okt. 12—16.: Heilbronn; okt. 18., 19., 22.: Speier; okt. 25.: Mainz; okt. 27.: Boppard; okt. 29.: Koblenz; okt. 30.: Andernach; okt. 31.: Bonn; nov. 1., 2.: Bonn; nov. 4., 5., 8., 9., 10.: Aachen; nov. 11.: Köln; nov. 12.: Aachen; nov. 13., 14.: Lechnich; nov. 16.: Bonn; nov. 18.: Aachen; nov. 19.: Bonn; nov. 19., 20., 21., 23., 25., 26., 27.: Köln; decz. 1., 2.: Andernach; decz. 6—8.: Wetzlar; decz. 8., 9.: Friedberg; decz. 11.: Gelnhausen; decz. 13., 14.: Frankfurt; decz. 16., 17.: Mainz; decz. 22.: Stuttgart; decz. 24.: Ueberlingen; decz. 24—31.: Konstancz.

1415.

Boszniában a törökök és Hervoja ellen. A nádor *febr. 20-án* a Győr nb. Kéméndi s Gyulai-családbeliek ügyeit azon okból halasztja el, mert Gyulai Patfi Kelemen (baranyamegyei birtokos) Boszniában Hervoja herczeg által fogságban tartatik.[2]

[1] Károlyi-oklevéltár II. 12.
[2] Zichy-oklevéltár VI. 337.

A király a baranyamegyei Beremenden *máj. 17-én* Gadáni Mihályt, hogy pereiben eljárhasson, a törökök elleni hadjáratban való részvételtől felmenti.[1]

Eberhard zágrábi püspök megkéri Zalamegye fő- és alispánját, hogy házitisztjét, Fenéki Miklóst a törökök ellen elrendelt országos felkeléstől mentsék ki.[2]

A király *júl. 25-én* Bátmonostori László peres ügyeit azért halasztja el, mert László a törökök ellen Bosznia felé most indult hadjáratban részt vesz.[3]

Ezen hadjárat a magyarokra nézve szerencsétlen kimenetelű volt. A raguzaiak Zsigmondot 1415 *aug. 18-án* a magyarok és a törökök megütközéséről értesítik; feltételezik, hogy a király hadai vereségéről már Magyarországban vett hírt. A magyar sereg a rengeteg túlsúlyú ellenséggel szemben kicsiny volt: küldik neki az e felől Maróti János bán kérésére egy spalatói polgártól kapott levelet.[4]

Vonatkoznak erre még a következő adatok is:

1. Garai János és János diákói őrkanonok 1416 szept. 4-én jelentik, hogy Éberhard zágrábi püspök értesítése szerint a törökök által Boszniában fogságba ejtett magyarokat a szerb deszpotához ez ügyben kiküldött (lévai) Cseh Péter jelentése szerint csak 65,000 aranyforint váltságdíjért lehet kiszabadítani. A foglyok a következők: Maróti János, (Szerdahelyi Derzs) Márton bán, Halápi János és Szepesi Péter.[5]

2. Albeni (és Medvei) János pécsi püspök 1416 okt. 26-án értesíti Bátmonostori Tőttös László nejét, hogy férje a törökök földjéről szabadon visszajöhet épen úgy mint (a püspöknek) saját fivére, ki jelenleg Zandal boszniai főúrnál tartózkodik.[6] Az értesítés azonban téves volt, mert tudjuk, hogy Tőttös László e hadjáratban elesett. Zandal alatt Hranić Zandalj az ismert

[1] Zichy-oklevéltár VI. 361.
[2] Zalamegyei oklevéltár II. 399.
[3] Zichy-oklevéltár VI. 363.
[4] Raguzai oklevéltár 250, 251.
[5] Fejér X. 8, 564.
[6] Zichy-oklevéltár VI. 426, 427.

hatalmas boszniai főúr értendő, ki 1435-ben meghalt. Az elfogott Albeni személynevét nem ismerjük.

3. A király Brassón 1427 jún. 16-án Losonczi Zsigmond hadi érdemeit sorolja fel és kiemeli, hogy ez akkor, midőn Zandal volt boszniai vajda, a patarénus hitetlenek híve, számos boszniai, török és az orthodox vallás egyéb üldözőivel Bosznia határait megtámadta s pusztította, oly dicsőségesen harczolt Boszniában, hogy bár egyik lábán súlyosan megsérült, mégis győzött.[1]

Itinerár. Jan. 1—júl. 19.: Konstancz (ezen idő alatt *ápr. 24-én* a *Radolfszell előtti táborban* és *jul. 11-én* Zeilen vagy Zyl-en; de ez utóbbi óvatosan veendő); júl. 20—23.: Bázel; júl. 24.: Solothurn; jul. 24., 25.: Aarberg; júl. 26.: Lausanne; júl. 27.: Genf; jul. 28.: Seyssuel (a franczia Vienne táján); júl. 31.: Lyon; aug. 1.: Vienne; aug. 3., 4., 6.: Valence; aug. 10., 13.: Nimes (Languedoc-ban); aug. 15.: Narbonne; aug. 18.: Perpignan; aug. 27., 29.: Narbonne; szept. 1—5.: Narbonne;[2] szept. 17.: Canet; szept. 18., 19., 21., 26.. 27., 29.: Perpignan; okt. 1., 2., 5., 6., 21., 22., 23., 25.: Perpignan; nov. 2.: Perpignan; nov. 6.: Sijean és Narbonne; nov. 27.: Narbonne; decz. 13—15.: Narbonne; decz. 25., 27., 31.: Avignon.

1416.

A törökök ellen Boszniában. A király (Avignonban) *jan. 7-én* az összes hatóságokkal tudatja, hogy Bátmonostori László a törökök elleni hadjárat alatt ezek által Boszniában megöletett.[3]

Ugyanő tanusítja Budán *nov. 9-én*, hogy egynéhány felperes fél előadása szerint Csicseri Ferencz és fia Zsigmond azért, mert az Ozorai Pipo temesmegyei főispán zászlaja alatt Bosznia felé most menesztett hadsereghez utaztak, oly királyi parancsot eszközöltek ki, melynek értelmében a király összes

[1] Bánffy-oklevéltár I. 577.

[2] A nádor tanusítja *szept. 2-án*, hogy Tuzséri György a királylyal együtt személyesen készül Aragoniába utazni. (Zichy-okmánytár VI. 369.)

[3] Zichy-oklevéltár VI. 331, 392, 398, 399, 400, 409, 411, 413, 414, 416.

peres ügyeiket 1417 jan. 13-ára elhalasztotta, miért is ez ügyben vizsgálatot rendel.[1]

A király ugyanezen évben Győr nb. Gyulai Ferencz özvegyének és a zsengekorú Péter, Ferencz és László nevű fiainak törvénykezési szünetet engedélyez, mert Gyulai Ferencz a törökök elleni hadjárat alatt *Boszniában a Lasta nevű tartományban* fogságba került. Fejer X. 5, 671 nem közli ugyan ezen okirat kiállítási helyét és napját, de a regestához fűzött jegyzet szerint a kiállítási hely Leeds, mely nem messze Yorktól (Angolországban) van és melyben a király 1416 nyarán tényleg tartózkodott.

Nevezetes ez évből az is, hogy a király *febr. 16-án* Jakcs Mihály és de Bellonis Ottobonus nevű követeit felhatalmazza, hogy Aragonia, Kasztilia, Leon és Navarra fejedelmeivel, valamint Barcelona, Saragossa, Valencia s Perpignan városaival a hitszakadás megsemmisítése ügyében tárgyaljanak.[2]

Itinerár. Jan. 7., 9., 10., 12., 13.: Avignon; jan. 21.: Vienne; jan. 22., 26., 28.: Lyon; febr. 1., 3., 4., 5., 16.: Lyon; febr. 16.: Labrella (úgy látszik: les Albrets); febr. 19., 20.: Chambery; márcz. 1., 10., 12., 16., 20., 21., 23., 24., 25., 26., 28., 30.: Paris; ápr. 4—7.: Paris; ápr. 8.: St. Denis; ápr. 13.: Beaumont; ápr. 15., 16.: Beauvais; ápr. 21.: Paris; ápr. 24.: Boulogne sur mer; ápr. 25., 27., 28.: Calais; ápr. 30.: Dover; máj. 1.: Dover; máj. 2.: Canterbury; máj. 7., 14.: London; máj. 14., 20.: Westminster; máj. 22.: Windsor; máj. 25.: Westminster; jún. 2., 4., 10., 15., 20., 23.: Westminster; jún. 26.: London; jún. 27.: Rochester; jún. 28., 30.: Leeds; júl. 8., 18., 21., 27.: Leeds; júl. 27.: Rochester; júl. 28.: Eltham; aug. 9.: Eltham; aug. 10.: London; aug. 12., 13., 15., 23.: Canterbury; aug. 23.: Dover; aug. 25., 26.: Calais; szept. 1., 6., 9., 11., 19., 21., 22., 23.: Calais; okt. 1—24.: Calais; okt. 26.: Dortrecht; nov. 4., 5., 7.: Dortrecht; nov. 13., 14., 17., 20., 21., 24., 27.: Nimwegen; nov. 28., 30.: Aachen; decz. 1., 2., 5., 9., 13., 14., 15., 16., 17.: Aachen; decz. 18., 19., 21.,

[1] Történelmi Tár 1884. évf. 419, 420.

[2] Altmann: 1929. sz.

22., 24.: Köln; decz. 24: Aachen (?) és Utrecht; decz. 24., 25., 28., 31.: Lüttich.

1417.

a) A törökök ellen Boszniában. Az országbíró *febr. 23-án* egy tolnamegyei birtokos perét a boszniai hadjárat miatt máj. 1-ére elhalasztja.

Ugyanezt teszi *jun. 6-án, nov. 10-én* és *nov. 18-án* is.[1]

b) Osztrákok elleni készülődés. A király Budán (?) 1417 *szept. 13-án* Zalamegye lakosait arra figyelmezteti, hogy őket már egyik korábbi rendelete alapján felhívta, hogy a lévai Cseh Péter volt kir. lovászmester birtokán (ki akkor Németujvár birtokosa volt) garázdálkodott osztrákok ellen Cseh Péter hívására vonuljanak; most másodszor megparancsolja nekik, hogy midőn Cseh Péter által felszólíttatnak, összes gyalogos és lovas hadaikkal haladék nélkül hozzá csatlakozzanak.[2]

Itinerár. Jan. 1., 2.: Lüttich; jan. 6., 7., 8., 10., 11., 13., 15., 19., 21.: Luxemburg; jan. 24., 25.: Strassburg; jan. 27—ápr. 3.: Konstancz; ápr. 3., 4.: Radolfszell (Zell am Untersee) és Konstancz; ápr. 6.: Konstancz; ápr. 8.: Radolfszell; ápr. 10.: Konstancz és Radolfszell; ápr. 12., 13.: Radolfszell; ápr. 13—júl. 16.: Konstancz; júl. 18., 19.: Meersburg; júl. 20—22.: Meersburg; júl. 23.: Meersburg és Konstancz; júl. 24—okt. 23.: Konstancz; okt. 25.: Einsiedel; okt. 27.: Zürich; okt. 28.: Konstancz; okt. 29.: Luzern; okt. 30.: Konstancz; okt. 31.: Luzern; nov. 1.: Schwyz; nov. 2—december végéig: Konstancz.

1418.

a) Velencze ellen. A király Strassburgban *jun. 22-én* tanusítja, hogy Frigyes osztrák herczeg, ki arra kötelezte magát, hogy őt mindenki, de nevezetesen Velencze ellen támogatni fogja, saját vezérlete alatt most csak 300 lovast és 1000 gyalogost menesztett Velencze ellen.[3]

[1] Zichy-oklevéltár VI. 436, 453, 471, 481.
[2] Zalamegyei oklevéltár II. 409.
[3] Fejér X. 6, 959.

A király Strassburgból *jul. 2-án* Henrik Görcz és Tirol grófját értesíti, hogy a Velenczével kötött béke *ápr. 18-án* lejárt; hogy Márton pápának azon fáradozása, hogy a velenczeieknek Konstanczban lévő követeit engedékenységre bírja, eredmény nélkül maradt; hogy a velenczeiek a birodalomnak Friaulban, Veronában, Páduában és Vicenzában lévő jószágait megtámadták; hogy a birodalmi városokat a kereskedelmi összeköttetések felbontására utasította s általában azt kívánja, hogy mindenki Velenczével szemben a megtorlási eljárást megindítsa.[1]

b) Török portyázás. A somogyi konvent jelenti a királynak *okt. 31-én*, hogy a császmai káptalant a szlavóniai vice-bánok elleni ügyben teljesített vizsgálatról adandó jelentéstételre megintette, Zágrábba azonban az a tájon portyázó törökök miatt el nem juthattak.[2]

Itinerár. Jan. 1—ápr. 13.: Konstancz; ápr. 14.: Meersburg; ápr. 15—26.: Konstancz; ápr. 26.: Münsterlingen; ápr. 27—máj. 17.: Konstancz; máj. 24.: Dattenried; máj. 25 (?)—28.: Mömpelgard; máj. 29—31.: Bázel; jún. 1., 3., 4., 5.: Bázel; jún. 9.: Breisach; jún. 11—12.: Colmar; jún. 15—júl. 4.: Strassburg; júl. 11—26.: Hagenau; júl. 28.: Weissenburg (Elzászban); aug. 1—5.: Báden; aug. 5.: Ettlingen; aug. 8., 9.: Pforzheim; aug. 10., 11.: Weil; aug. 12.: Rottenburg a. N.; aug. 15., 16.: Rottweil; aug. 18., 20.: Villingen; aug. 24.: Ravensburg; aug. 25—31.: Weingarten; szept. 3—19.: Ulm; szept. 21 (?): Nördlingen; szept. 22—26.: Oettingen; szept. 26—30.: Donauwörth; okt. 1—3.: Donauwörth; okt. 3—9.: Augsburg; okt. 9.: Rothenburg; okt. 10—16.: Augsburg; okt. 17.: Ingolstadt; okt. 19.: Augsburg; okt. 24—31.: Regensburg; nov. 1—9.: Regensburg; nov. 15—29.: Passau; decz. 4—31.: Passau.

Különös érdekkel bír a királynak 1418 márcz. 28-án Konstanczban kiállított oklevele, melynek erején Lajos bajor herczegnek megigéri, hogy a neki adós 10,000 forintot Nürnbergben nov. 11-ikéig megfizeti. A jelenvolt kezesek többnyire magyarok, kiknek neveit az Altmann-féle 3074. sz. regeszta annyira fer-

[1] Altmann: 3307. sz.

[2] Károlyi-oklevéltár II. 47.

díti, hogy helyreigazításra van szüksége. A kezesek a következők: 1. Hofmeister Jakob *Wayda* und dessen Bruder David (= Szántói Laczk Jakab vajda udvarmester és fivére Dávid); 2. Matheus v. Palutz Burggraf zu Diosgiör (= Pálóczi Máté diósgyőri várnagy); 3. Schatzmeister Janus Rocgon (= Rozgonyi János tárnokmester, itt pedig kincstartó); 4. *Albrecht von Bug, Iorior v. Varana* (= ez nem más mint Kaplyon nb. Nagymihályi *Ungi Albert vránai perjel;* Jorior a Prior ferdítése); 5. Ladislaus v. Blaga (= Blagaji László); 6. Heinrich Johanns Woywoden Sohn (= Héder nb. János vajda fia: Tamási Henrik); 7. Nikolaus v. Perin Sohn (= Perényi Miklós, de itt hiányzik egy név); 8. Heinrich Latzembock (ez már cseh ember; Chlumból való); 9. Alse v. Ronow (ez is cseh).

Dr. Wertner Mór.

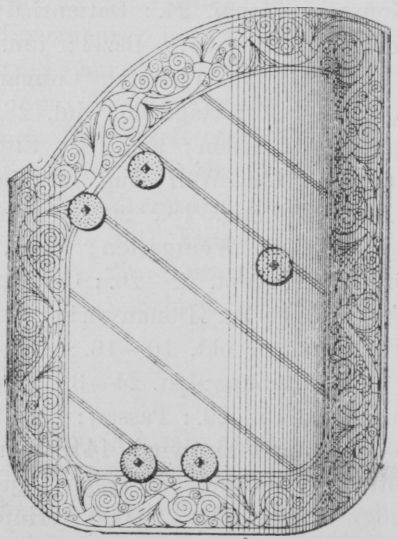

Tárcsapaizs a XVI-ik századból.

TÁRCZA.

AZ 1546. ÉVI FEGYVERSZÜNETRE ÉS A GYÖNGYÖSI TÁRGYALÁSOKRA VONATKOZÓ ADATOK.

MOHÁCSI vészt követő zavarokról, az ellenkirályok koráról, midőn a török már végleg megfészkelte magát Magyarország közepén, úgy hogy már kiverésére aligha gondolt valaki, csak a vele való megalkuvásra, midőn a földjéről elűzött kurtanemes s a szökött jobbágy útonálló csapatokba kezd szervezkedni; a végvárak katonái is guerilla-harcban állanak már úgyszólva mindenkivel szemben, midőn a szegény paraszt sohsem tudhatta, kinek vet, ki aratja le vagy égeti fel a termést: ebbe a szomorú, de érdekes és kalandos világba vezetnek a közlendő okmányok. Magyarország egy része a török ellen nyugati támogatást keresett s megválasztotta királynak V. Károly császárnak, a német-római-spanyol világbirodalom uralkodójának öccsét, Ferdinándot, ki a trónra már a Mátyás és Ulászló alatt kötött szerződések alapján is igényt tartott; az ország másik része Szapolyai János nemzeti király alatt török segítségre támaszkodva szerette volna a németet kiszoritani; a zavarosban a török oly sikerrel halászott, hogy három hadjárat után az ország egyharmada kezébe került; 20 év telt el már a királyválasztás óta s V. Károly és Ferdinánd még mindig csak igérgették a nagy felszabadító európai segélysereget, a mi kisebb zsoldoshad az országban volt, az többet ártott, mint használt, egyedüli sikeres működés még az 1532-i ellenhadjárat volt, de a harcz folytatása helyett itt is békére lépnek a megvert törökkel. Jön a Katzianer-féle egyenletes szerepe, az 1537-i kudarcz.

Az 1545-i nagyszombati országgyűlésen végre hangra kapott az elkeseredés; a ketté szakadt ország Habsburg-uralom alatt álló nyugati felének emberei 's elkezdik hangoztatni, hogy jobb volna a töröknek meghódolni, mint magukra hagyva czéltalan harczokban lassan elpusztulni. Ferdinánd — tanácsosaitól értesülvén előre e hangulatról — el sem mert menni a gyűlésre, melyet így Várdai Pál helytartó, az esztergomi érsek vezetett. Évek óta folytonosan a török elleni nagy európai háborúról hallván, melynek megindítását egyik évről a másikra halasztgatta Károly császár, természetesen a hangulat kezdetben harczias volt; bíztak a császár mult évi május 7-i levelében tett határozott igéretében s a hadjárat kitűzésének napját várták már. Azonban török forrásból hamar megtudták az országgyülés előzményeit s a csalódás annál erősebb volt. A császár ugyanis Weltwyck Gáspár nevű tanácsosát küldvén el a gyűlésre, ettől Ferdinánd megtudta, hogy bátyja személyesen nem szándékszik hadat vezetni a török ellen s csak segélycsapatot küld. Ferdinánd újra hozzáfordult, de a császár kimentette magát, hogy a franczia királylyal kötött békét nem tartja szilárdnak a belgiumi zavarok miatt, a protestáns fejedelmek magatartása miatt sem hagyhatja el országát, jobb lesz tehát ha Ferdinánd is békére lép a törökkel. A király erre Adurno Jeromos egri prépostot küldte békekövetül a portára 1545 január elején s megengedte, hogy a béke árába titkos adófizetést is kinálhat. E közben február 10-én megnyitotta Várdai az országgyűlést s az Adurno követségét elhallgatva, a háború folytatására subsidium megszavazását kérte; a király jelen nem léte miatt gyanakvó köznemesség pénzkicsalási kisérletnek minősítette ezt a bejelentést s a Weltwyck beszéde, — hogy császára nem jöhet személyesen, de küld 10.000 gyalogost és 2400 nehéz fegyverest — éppen nem javította a hangulatot. Híre futott a békekövetségnek is s mindezek hatása alatt a kir. előterjesztés részletes tárgyalásánál 33 megye követe ellenzékbe tömörült, az adót megtagadta s a katonaállítást is csak a király személyes megjelenésétől tette függővé. Hosszas alkudozások után végre megegyeznek a főurak és köznemesek, de a felterjesztést jó részét nem fogadta el a király; a hadjáratra még mindig komolyan készültek: 1 frt. adót szabtak minden kapura a véghelyek megerősítésére és hadinép fizetésére; elhatározták, hogy minden főpap és birtokos személyesen fegyvert fogjon, a káptalanok, özvegyek, gyermekek, öregek és betegek, valamint az őrizetül maradtak helyettest küldjenek, a plébánosok és oltárjavak birtokosai tizen küldjenek egy fegyverest; a birtokosok minden 10 jobbágy után egy fegyverest, a tizedet élvező

egyháziak és a sóbányák, harminczadok és egyéb királyi jövedelmek világi birtokosai minden 100 frt. jövedelem után öt lovast szereljenek fel stb.

Kikaptuk e pontokat annak illusztrálására, hogy a magyarság vezetői komolyan hajlandók voltak a török elleni általános nagy hadjáratra s annyi csalódás után is még mindig biztak ebben; megújítják ez ajánlatukat a következő évi pozsonyi országgyűlésen is, természetesen ez is papiroson marad. A király külföldön lakik, alattvalóiban nem bízik, az ország szétdarabolva, idegen tanácsosok intézkednek a magyarság folytonos tiltakozása ellenére is rólunk, nélkülünk, a rend felbomlott, a főurak saját önző czéljaikra használják ki a zavarokat, úgy hogy 1547 deczemberében egy újabb nagyszombati országgyűlés arra kéri a királyt, hogy a hadviselésektől hazátlanná lett népet fogadja a király zsoldjába, hogy a főurak ne használhassák fel őket pártoskodásaikban.

A király folyton pénzt kér és panaszkodik, hogy nagyon ráfizet Magyarországra; az ország folyton segélyt kér, sőt már sértett jogait is emlegeti (a nádori szék be nem töltése, idegen tanácsosok, kamara stb.). A baj nem helyi színezetű, egész Európa nagy rázkódáson megy keresztül a középkor végén, az újkor elején; a baj gazdasági természetű s nem annyira okozata, mint inkább oka a politikai zavaroknak. A bevételek az egész középkoron át terményekben történtek inkább, pénzforgalom csak a városi kereskedelemben volt élénkebb, most európaszerte a megváltozott viszonyok különösen a hadügyben nagy pénzbefektetéseket kivántak, e kiadással szemben a bevétel most is csak terményekben áll, melyeket nehéz, néhol lehetetlen rendesen értékesíteni s a pénztelenségen nem segített sehol az adóemelés, csak a teherhordó osztályokat keserítette el s az egész Európán végig vonuló parasztlázadásoknak ez a főoka. Nálunk is a jobbágyság szívesebben elviseli a török gazdát, mely serege élelmezésére megelégszik a nyerstermékekkel, mint a harácsoló németet.

A sokáig húzódó békealkudozásból végre először $1\frac{1}{2}$ évi fegyverszünet, 1547 végén pedig öt évi béke született, melyről az uralkodó siet értesíteni a véghelyeket, a törvényhatóságokat s az épen együtt ülő országgyűlést. Az urakat épen nem ragadja el a dolog: V. Károly a protestánsokat leverte Németországban, a török a perzsával harczol, tehát itt volna a legjobb alkalom kiverni az országból. Az a béke úgysem ér semmit, mert a török szokás szerint nem tartja meg s ha most a császár egész erejével rátámadna, ki lehetne verni, de ha öt évi békés időt nyer a berendezkedésre, soha meg nem szabadulunk

tőlük. Ha hadjáratot nem akarnak vezetni, legalább a Dunamelléki véghelyeket erősítsék meg jól, a főkapitány (Báthory Endre) gyűjtsön hazai zsoldosokat, a rablóvárakat romboltassa le a király stb. (E kéréseiket követek útján juttatták el Augsburgba, hol a Fráter György követei: Pesty és Haller oly sikeresen támogatták ezeket, hogy a birodalmi gyűlés a béke tartamára évi százezer forintot szavaz meg a magyar végvárak megerősítésére és fenntartására).

Ferdinánd különben e békének egy szégyenletes pontját nem tudatta az országgyűléssel. Azt, hogy ő e békét megvásárolta: évi 30.000 aranyon a szultántól és 3000 aranyon Rusztem nagyvezértől. Ellenben kiemelte azt, hogy minden birtok, melyet Szoliman saját embereinek adományozott, de ezek még békés úton birtokba nem vehettek, a király területéhez számít. Nagy vitára adott alkalmat a szökevények kölcsönös kiadására vonatkozó pont; mint keresztyének tiltakoztak ellene, hogy hitsorsosukat a pogánynak kiszolgáltassák. Miután a béke már megkötteteti, vitatkozni nem volt érdemes tovább róla, kérik tehát a királyt, hogy gondoskodjék róla, hogy legalább meg is tartsa a török a békepontokat, mert máris nagyobb adót követel a meghódolt területen, a király területén pedig igyekszik meghiúsitani minden módon, hogy a királyi adót be lehessen szedni. Hogy e panaszok indokoltak voltak, mutatják az alább közreadott okmányok.

Pár szót még az azokban megemlített egyénekről: Pekry Lajos a felvidék egyik legtekintélyesebb főura volt, a szerencsétlen 1532-i szlavoniai hadjáratban a magyar csapatok vezére, kit, János királyhoz való pártolásától félve, Ferdinánd 1537-ben elfogatott azon ürügy alatt, hogy egy királyi rézszállítmányt elrabolt s bár tisztázta magát s a rendek kezességére szabadon is bocsátották, még az 1545-i országgyűlés is, családja is hiába követelik, hogy adja vissza neki az elkobzott Lykava és Újvár várakat. Felesége Münsterberg Zsófia herczegnő, kinek befolyása nélkül aligha szabadul ki olyan hamar. Tharnóczy András a királyi naszádosok kapitánya, kit békealkudozásra és fogolykicserélésre küldtek Gyöngyösre, ellátva hosszú részletes utasítással, hogy miről tárgyaljon Kászon basa török megbízottal; a tárgyalás azonban idő előtt megszakadt, mert a kisérő magyar és török katonaság úgy összekapott, hogy Kászon basa sátra hátrahagyásával menekült el. Tharnóczy azután elnyeri a kassai kapitányságot, de sokáig nem élvezheti, mert 1556-ban már néhainak nevezi a Maczedoniai Péter kinevezéséről szóló oklevél. (Neoregestr. A. f. 29, no 24.)

Helytartó a már említett Várdai Pál esztergomi érsek, ország fő-

kapitánya Báthory Endre. A Tharnóczy utasításai és Kászon basa felelete a Duna-Tisza közti viszonyokról ad inkább számot, a következő irat: Allya Mátyás kárvallása a Dunántúlra vezet. Itt még az 1547 január 13-i hidvégi partialis gyűlés négy kapitányságot állít a Dunántúl védelmére: Horváth Márk (a ki Márk vajda néven szerepel ezen iratban) Csurgón székel 100 főnyi állandó lovascsapatával, hogy a Dráva vonalát őrizze, ugyancsak 100—100 emberes kapitányságok vannak még Paczódon, Devecseren és Pápán.

A következő magyar nyelvű levél egykorú másolatban maradt meg, aláírása nincs; írója a szerémségi Ahmed basa mellé tolmácsnak rendelt tráciai beglerbég, kit a szultán Erdélybe küldött, hogy Frater Györgyöt elfogja s élve vagy halva Konstantinápolyba vigye (l. Veranesich, Fragm. Rerum Hung. anni MDL 1), Izabella királynő azonban időközben kibékül a baráttal s védelmébe veszi a törökkel szemben a Kászon pasához írt sajátságos olaszos latin sajátkezűleg írt levelében. A gyöngyösi tanácskozásról s az azt befejező verekedésről pár szót ir Budai «Polgári lexicon»-ában, a dunántúli kapitányságok működéséről s a fegyverszünet és béke történetéről bővebben l. Buchholz F. B.: Geschichte der Regierung des Ferdinand I. (Wien 1838.) VII. kötetét s a Fraknói V.: Magyar Országgyűlési Emlékeit.

1. *Ferdinandus divina favente clementia romanorum, Hungariæ, Bohemiæ etc. rex semper augustus, infans Hispaniarum etc.*

Magnifice, fidelis nobis dilecte! Scias nos cum cæsare turcarum ad certum tempus inducias pepigisse; qui cum commiserit bassis et officialibus ac subditis suis in regno nostro Hungariæ, Croatiæ et Sclavoniæ nunc constitutis, ut has ipsas inducias erga nos, confiniaque et subditos nostros observent inviolate, nos quoque volentes eas per te et alios fideles subditos nostros firmiter observari; mandamus fidelitati tuæ firmiter, ut usque ad aliam commissionem et informationem nos-

Ferdinánd, isten kegyelméből a római birodalom, Magyarország, Csehország stb. felséges királya, Spanyolország infánsa stb.

Nagyságos kedvelt hivünk! Vedd tudomásul, hogy bizonyos időre fegyverszünetet kötöttünk a török császárral; s minthogy ez megparancsolta az országunkban, Magyarországon, Horvát- és Szlavonországban állomásozó basáinak, tisztjeinek és alattvalóinak, hogy a fegyverszünetet velünk, a végekkel és alattvalóinkkal szemben sértetlenül megtartsák, mi is veled és többi hű alattvalóinkkal meg akarván tartatni: szigorúan meghagyjuk hűségednek, hogy újabb rendeletünkig és utasításun-

tram has ipsas inducias et tu ipse observare et per omnes, qui tibi subsunt, inviolabiliter observari facere sub pœna decreti, idest nota perpetuae infidelitatis debeas et nihil omnino contra officiales et subditos turcarum imperatoris ubivis constitutos usque ad aliam commissionem nostram attentare audeas. Nam alioquin certus sis, quod a violatoribus induciarum ipsarum gravem pœnam exigi faciemus. Aliud igitur pœna sub præmissa facere non præsumas.

Datum Viennæ, septima januarii, anno domini millesimo quingentesimo quadragesimo sexto.

Ferdinandus m. p.

Nicolaus Olahus m. p.

Kivül: Magnifico Ludovico Pewkry de Pethrowyna, comiti comitatus Lypthowiensis etc. fideli nobis dilecto.

kig a fegyverszünetet úgy magad megtartsd, mint alantasaiddal sértetlenül megtartasd örökös hűtlenség (nótázás) terhe alatt és újabb rendeletünkig a török császár bárhol található tisztjei és alattvalói ellen ne merj semmit tenni. Mert különben biztos lehetsz, hogy a fegyverszünet megszegőit súlyos büntetéssel sújtjuk. Másképen tehát a fentjelzett büntetés terhe alatt ne cselekedjél.

Kelt Bécsben, az úrnak ezerötszáz negyvenhatodik esztendejében, január hó 7-én.

Ferdinánd m. p.

Oláh Miklós m. p.

Külső czim: Nagyságos petrovinai Pekry Lajosnak, Liptó vármegye főispánjának stb. kedvelt hívünknek.

2. *Instructio domini Tharnóczy. Ferdinandus divina favente clementia romanorum, Hungariae, Bohemiae etc. rex semper augustus, infans Hispaniarum etc.*

Instructio super his, quæ fidelis noster egregius Andreas Tharnoczy, capitaneus nazadistarum nostrorum apud splendidum et magnificum Kazzon passa potentissimi thurcarum imperatoris in partibus regni nostri Hungariæ locumtenentem, nostro iussu est diligenter et fideliter acturus et tractaturus.

Ferdinánd, isten kegyelméből a római birodalom, Magyarország, Csehország stb. felséges királya, Spanyolország infánsa stb.

Utasítás arra nézve, hogy kiváló hivünk: Tharnóczy András, naszádosaink kapitánya fényes és nagyságos Kászon pasánál, a törökök hatalmas császárának Magyarországunk részeiben való helytartójánál, a mi parancsunkból szorgalmasan és híven mifelől tárgyaljon és egyezkedjék.

Imprimis: præfatus Andreas Tharnoczy sine mora ad dictum Kazzon passam Budensem proficiscens nostro nomine illi salutem favorem et benivolentiam nostram regiam referat, dicatque se ad illum propterea rursus esse remissum, quod cum tam ab eodem Tharnoczy, quam literis ipsius propriis Kazzon passæ nunc ad nos et etiam dominum strigoniensem locumtenentem in Hungaria nostrum datis intelleximus ipsum Kazzon passa non minime super eo lamentari, quod ad literas ipsius, quas ad nos se crebras dedisse significat, respondere non fuissemus dignati, eum ab huiusmodi lamentatione ac querelis liberaremus et bono quietoque animo esse iuberemus.

Non enim esse causam, cur de non dato ei ad literas suas responso merito de nobis lamentari ac conqueri possit, quotiescunque enim ad nos vel literas, vel nuntium misit, semper ei partim per literas, partim per nuntios tum suos, tum nostros prius ex civitate nostra Vienna, postea Posonio, deinde etiam hinc ex Praga, si bene recordamur, respondimus de omnibus his, quæ ad nos scripsit aut nunciavit, exceptis his binis aut ternis suis postremis literis, quas nuper quarta junii et deinde per ipsum Tharnoczy decima octava julii, postremo per servitorem nostrum nunc ex Constantinopoli reversum super variis querelis ad nos dedit.

Először is utazzék fentemlített Tharnóczy András késedelem nélkül a mondott Kászon budai pasához a mi nevünkben, s jelentvén neki királyi üdvözletünket, kegyünket és jóakaratunkat, mondja meg, hogy azért küldtük hozzá újra, mert — minthogy úgy magától Tharnóczytól, mint magának Kászon pasának hozzánk és Magyarországunk esztergomi helytartójához intézett leveleiből megértettük, hogy Kászon nagyon panaszkodik, miszerint hozzánk sűrűn küldött leveleit válaszra sem méltattuk — meg akarjuk az eféle siralmaktól és panaszoktól kímélni és lelkét megnyugtatni.

Nincs semmi oka rá, hogy a felől panaszkodjék, hogy leveleire tőlünk illőleg választ nem kapott volna, mert, a hányszor csak levelet vagy követet küldött hozzánk, mindannyiszor, hol levélileg, hol vagy az ő, vagy saját követünk útján előbb Bécs városunkból, később Pozsonyból, végül innét Prágából is — ha jól emlékszünk — feleltünk neki mindarra, a mit nekünk írt vagy izent, kivéve két vagy három utolsó levelét, melyekben nemrég junius 4-én, azután épen Tharnóczy útján julius 18-án, s végül a most Konstantinápolyból visszatérő szolgánk kézbesítésével különböző panaszokat emel előttünk.

Ad quas etiam literas sua [1] nobissimas dedissemus antea ei responsum, sed cum plurimas querelas contra fideles officiales et subditos nostros continebant, voluimus prius de omnibus fieri certiores, an nostri ea, de quibus conqueretur, contra eum et subditos potentissimi caesaris turcarum, domini sui, amici et confœderati nostri commisissent, ut re omni intellecta certius et cum maiori fundamento ei respondere possemus.

Quum itaque has ipsius passæ budensis querelas accepissemus, mox fidelibus nostris agriensibus et etiam aliis, contra quos querelæ hæ fiebant, literis nostris firmissime mandavimus, ut ad eas querelas nobis responderent, seque de his omnibus, quarum copiam ad eos miseramus, expurgarent; qui maximi vero agrienses ad nos de omnibus querelis passæ budensis responderunt et partim se excusarunt, nonnullaque a se facta esse negarunt; partim vero statum earum rerum, quæ in defensionem sui atque ditionis nostræ per eos facta essent, explicarunt; imo gravissime sunt conquesti maximas iniurias, damna et multorum servitorum ac subditorum nostrorum cædes ac captivitates per officiales et subditos potentissimi thurcarum imperatoris ab ingressu suo Agriam

Ezekre a legutolsó leveleire is feleltünk volna már előbb, de — minthogy azok hű tisztjeink és alattvalóink ellen igen sok panaszt tartalmaztak — előbb meg akartunk róla győződni, hogy híveink ellene és urának, a hatalmas török császárnak, a mi barátunknak és szövetségesünknek alattvalói ellen csakugyan elkövették-e mindazt, a miről panaszkodik, hogy így a dolgot egészen ismervén, biztosabban és alaposabban felelhessünk.

Midőn tehát a budai pasának panaszait vettük, egri híveinknek s a többieknek is, kikre e panaszok vonatkoztak, leírattal szigorúan meghagytuk, hogy ezekre a vádakra feleljenek s tisztázzák magukat mindaz alól, a mit másolatban velök közöltünk. Mire ők — főkép az egriek — a budai pasa minden panaszára nézve felterjesztést tettek, s részint kimentették magukat, tagadván sok nekik tulajdonított dolog elkövetését, részint pedig kifejtették mindazt, a mit saját maguknak és birtokunknak védelmére tettek és igen súlyos panaszt emeltek a nagy sérelmek, károk és a miatt, hogy a hatalmas török császár tisztjei és alattvalói Egerbe történt beütésökkor igen sok szolgánkat és alattvalónkat meggyilkolták és fogságba hurczolták, a mint ezeket Tharnóczy András az egriektől

[1] *suas* helyett.

factas esse, sicuti hæc omnia ipse Andreas Tharnoczy ex scriptis et responso per Agrienses, dato ipsi passæ budensi recensere poterit, unde passa ipse budensis clare cognoscere potest, non per officiales et subditos nostros, sed potius per subditos turcarum cæsaris, si etiam aliquid præter mandatum et voluntatem nostram regiam a nostris contigit, datam fuisse occasionem et initium damnorum et captivitatis ex utraque parte factæ.

Quod ut verum esse videatur, nuncquoque post reditum ex Buda ipsius Tharnoczy sicuti maiestati nostræ certo significatur, quattuor villæ in pertinentiis castri nostri Lewa sunt per thurcas depredati et quidam ex colonis domi suæ trucidati, quidam vero in Kakath ex opposito arcis strigoniensis in palum crudeliter tracti. Item superioribus diebus ex pertinentiis castri agriensis unam villam Sarwd vocatam turci depredati sunt, ex qua ultra quinque colonos dicuntur abduxisse cum equis quattuordecem et curru kotsii ac aliisquoque pecuniis et rebus colonorum. Ita, quod circiter sexcentum florenorum damna coloni dicantur esse passi; similiter ex quadam alia villa Kemlew vocata officialis Joannis [1] Balassa dicitur fuisse captus et abductus. In silvam etiam Mattra, quæ est supra

küldött irásból és feleletből magának a budai pasának mind kifejtheti, a miből aztán a budai pasa is világosan beláthatja, hogy — a mi a királyi parancsunk nélkül és akaratunkon kivül történteket illeti — nem a mi tisztjeink és alattvalóink, hanem épen a török császár alattvalói adtak alkalmat és kezdeményezést a mindkét fél részéről elkövetett kártételre és fogolyejtésre.

Hogy ez igaznak látszik, arról épen Tharnóczynak Budáról való visszatérése után megbizonyosodtunk, hogy Léva vára tartozékaiban négy falut kifosztottak a törökök s nehány lakóst házukban megöltek, másokat pedig Kakathon az esztergomi várral szemben kegyetlenül a mocsárba űztek. Ugyancsak a fenti napokban az egri vár környékén egy Sarud nevű falut felprédáltak a törökök s belőle állítólag több mint ötven jobbágyot elhurczoltak tizennégy lóval, szekérrel, kocsival és a lakosok más ingóságaival és tulajdonával együtt, úgy, hogy — azt mondják — hatszáz forint kárt vallottak a lakosok. Hasonlóképen egy másik — Kémlő nevű — faluban Balassa János tisztet ejtették foglyúl és vitték magukkal. A Mátra nevű erdőben, mely Egeren felül van, nagy

[1] *Joannes* helyett.

Agriam, non parvus plagiariorum turcarum numerus est, uti maiestati nostræ certo scribitur, missus, qui iam a longo tempore illinc in omnes partes ditionis nostræ latrocinantur et pueros ac alios non in parvo numero in captivitatem iam abduxerunt et quottidie abducunt, sicuti circa finem que proxime præteriti mensis julii quidam cives nostræ civitatis Semnitiensis, qui ad oppidum Gyongyes vinorum emendorum gratia profecti fuerunt, circa oppidum Patha dicuntur esse invasi ac cum tribus curribus, pecuniis paratis et rebus eorum omnibus ad Hathwan abducti.

Multæ præterea ex omnibus partibus præter querelas agriensium supradictas et aliorum ad nos deferuntur quotidie lamentationes et querelæ de violentiis rapinis direptionibus et iniuriis turcarum, quæ cum ita libere et impune fiant, cogitet passa budensis, an per eos induciæ observentur? Quæ omnia prædicta facile nostri avertere se potuisse significant, nisi nos sub ammissione vitæ et capitum eis inducias ubique firmiter observare mandassemus.

Quum itaque res sic se habeant, ut utrinque variæ ac graves fiant querelæ, neque istæ sine commissariis ex utraque parte mittendis sedari et rectificari possint, hor-

számú török martalócz húzódott, mint felségünknek bizonyossággal írják s ezek onnan hosszú idő óta öldökölnek vidékünk minden részében és sok fiút és másokat fogságba hurczoltak és hurczolnak naponkint, mint a hogy a most múlt julius hónap vége felé is nehány selmeczi polgárt — kik borok vásárlása végett útaztak Gyöngyösre, Pata [1] város körül, mint mondják — megrohantak és három szekerökkel, készpénzökkel és minden egyéb holmijukkal Hatvanba hurczoltak.

Az egrieknek és másoknak fenti panaszain kivül napról-napra mindenfelőlről panaszok és vádak érkeznek hozzánk a törökök kegyetlenkedéseit, rablásait és igazságtalankodásait illetőleg s minthogy mindezt szabadon és büntetlenül tehetik, azt hiszi a budai pasa, hogy ezek figyelembe veszik a fegyverszünetet? Azt jelentik a mieink, hogy a fentemlített dolgokat mind elkerülhették volna, ha halálbüntetés terhe alatt meg nem parancsoltuk volna nekik, hogy a fegyverszünetet mindenütt szigorúan megtartsák.

Midőn tehát úgy áll a dolog, hogy mindkét félnek különféle súlyos panaszai vannak, melyeket

[1] Gyöngyöspata.

tamur et requirimus ipsum passam budensem, ut, sicuti potentissimus cæsar thurcarum, dominus suus, medio nuntii nostri nuper ex Constantinopoli reversi per literas suas eidem iam præsentatas et quarum etiam copiam ipsi Tharnoczy dari iussimus, eidem passæ budensi firmissime mandavit et commisit, ac sicuti ipse quoque solus passa id ex literis suis et per ipsum Tharnoczy facturum obtulit, inprimis et ante omnia captivos omnes, quicunque et ubicumque hi sint, et quarumcunque causa capti, una cum rebus et bonis eorum et aliorum subditorum nostrorum abductis reddat et restitui faciat, damnaque et direptiones atque extorsiones pecuniarum super colonos factas rectificet. Ex quibus quidem captivis si qui aliquid maleficii contra inducias fecerunt, capitaneus noster generalis ex mandato nostro palam puniet, similiter nos quoque captivos omnes turcas tam Agriæ, quam alibi existentes unacum rebus et bonis eorum reddi et remitti faciemus; ex quibus qui contra inducias aliquid contra nostros subditos egerunt, eos passa quoque ipse budensis publice pari modo puniri faciat.

De die autem et loco restitutionis captivorum utrinque fiendo-

csillapítani és rendbehozni mindkét fél részéről küldendő biztosok nélkül nem lehet, intjük és felkérjük a budai pasát, hogy — a mint ura, a törökök hatalmas császárja, a Konstantinápolyból minap hazatért követünk útján küldött s a hozzá már megérkezett levelében, melynek másolatát Tarnóczynak átadattuk — magának a budai pasának keményen megparancsolta és meghagyta — a mint ezt a pasa már a levél szerint Tharnóczyval is megtétetni elvállalta, először és mindenekelőtt minden foglyot — bárki az, bárhol legyen és bármilyen okból legyen elfogva, azoknak és egyéb alattvalóinknak minden elvett tulajdonával és javaival együtt bocsásson szabadon és kárpótoljon s adjon kárpótlást minden kártételért, rablásért és pénzsarczolásért, melyet a lakósokon elkövettek. Hogyha a foglyok közül valaki valamit vétett a fegyverszünet ellen, főkapitányunk a mi parancsunkra nyilvánosan megbünteti; hasonlóképen mi is úgy az Egerben, mint bárhol levő összes török foglyainkat javaikkal és minden tulajdonukkal együtt kiadjuk és elbocsátjuk; a kik ezek közül a fegyverszünet és a mi alattvalóink ellen valamit vétettek, azokat a budai pasa is hasonlóképen nyilvánosan büntesse meg.

A foglyok mindkét fél részéről végbeviendő kicserélésének napja

rum ipse Andreas Tharnoczy cum eodem passa budensi tractet et concludat; videtur autem locus esse utrique parti satis conveniens Saag aut Dregel, vel non longe ab his locis.

In aliis vero differentiis iniuriis ac damnis revidendis ultro citroque illatis fideles nostri locumtenens et capitaneus noster generalis ad certum diem et locum, de quo idem Tharnoczy cum passa budensi habita ratione dignitatis atque auctoritatis nostræ regiæ tractet, commissarios sunt nostro mandato missuri, similiter etiam ipse passa budensis mittat suos sub salvo conducto nostro aut locumtenentis et capitanei nostri generalis, qui quidem commissarii differentias omnes iniurias et damna intelligere et revidere et tot querularum utriusque partis finem imponere poterunt.

Et quia nostra est constans voluntas, idque omnibus nostris capitaneis, officialibus et subditis firmiter commisimus, ut induciæ præsentes cum thurcarum cæsare initæ propter amicitiam nostram mutuam coalessendam non minus in eius absentia quam præsentia inviolabiliter observentur, dicat Tharnoczy ipsi passæ budensi, ut sicuti dominus suus imperator thurcarum ei per prædictas literas suas precepit, ipseque cum sansakis et spahiis et aliis omnibus

és helye felől Tharnóczy András tárgyaljon és állapodjék meg a budai pasával; legalkalmasabbnak látszik azonban mindkét fél részére Ság vagy Drégely, vagy ezektől nem messze fekvő más hely.

A mindkét fél részéről okozott minden egyéb sérelem és kártétel elintézésére a meghatározott napra és helyre, melyre nézve királyi tekintélyünk és méltóságunk határozata szerint Tharnóczy tárgyal a budai pasával, híveink: a helytartó és a főkapitány fognak parancsunkkal biztosokul menni, hasonlóképen a budai pasa is küldje el az övéit a magunk vagy a helytartó és főkapitány menedéklevele mellett. Ezek a biztosok aztán a különböző sérelmeket és károkat megvitatják és felülvizsgálják és mindkét fél panaszainak véget vethetnek.

És minthogy szilárd óhajtásunk és minden kapitányunknak, tisztünknek és alattvalónknak is keményen megrendeltük, hogy a török császárral kötött jelen fegyverszünetet kölcsönös barátságunk ápolására megszeghetetlenül megtartsák úgy távol-, mint jelenlétében, mondja meg Tharnóczy a budai pasának, hogy a mint ura, a török császár, fentemlített levelében neki meghagyta, szancsákjaival, spahiaival és minden más tisztjével a fegyverszünetet a vé-

officialibus inducias ipsas in omnibus finibus firmiter observari faciat et ne aliqua occasio vel iusta causa illas violandi nostris dari possit. Martalocios ipsos undique revocari faciat ac suos etiam alios turcas domi contineat, eosque plane prohibeat, ne ad villas et ditionem nostram exeant, aut irruant, colonosque vexent et pactent; nam dum exeunt et colonos ad solutionem impossibilem cogunt, nostrosque primi invadunt ac verbis probrosis inhonestisque afficiunt, nostri quoque coguntur postea se defendere et iniuriam propulsare. Quæ res ut vitari ex utraque parte possint, commisimus, ut nichilominus censum imperatoris turcarum, qui tempore initarum induciarum per colonos dati sunt, nuncquoque et deinceps nostri semper sponte sua tempore suo ordinario reddi faciant.

Quum autem tempore initarum induciarum quorundam fidelium nostrorum bona ac inprimis episcopatum agriensem et omnes eius proventus et pertinentias nobis solis a cæsare turcarum redimi et relinqui voluerimus et in redemptionem earum ac conclusionem harum generalium induciarum non exiguum munus honorarium ipsi cæsari turcarum nos quotannis missuros obtulerimus, prout de facto hactenus misimus, cupimus et hortamur ipsum passam, ut Agriam ipsam unacum

gekben mindenütt szorosan megtartassa és semmiben sem adhasson alkalmat vagy jogos okot a mieinknek, hogy azt megszegjék. Martalóczait hívja vissza mindenünnen, egyéb törökjeit is tartsa otthon s akadályozza meg nyiltan, hogy azok falvainkra és vidékünkre menjenek, rájok csapjanak, a lakósokat zavarják és sarczolják, mert a mig rájok mennek és a lakósokat elviselhetetlen sarczfizetésre kényszerítik s a mieinket megtámadják és sértő és tisztességtelen szavakkal illetni kezdik, a mieink is viszont kénytelenek védekezni és a sértéseket megtorolni. Hogy ezeket mindkét fél elkerülhesse, meghagytuk, hogy azt az adót, melyet a fegyverszünet kötésekor fizettek a jobbágyok a török császárnak, most és ezután is a rendes időben önként fizessék.

Minthogy pedig a fegyverszünet kötésekor nehány hívünk jószágát s különösen az egri püspökséget s annak minden jövedelmét és tartozékait egyedül a törökcsászártól akartuk visszakapni,[1] s azok visszabocsátása és az általános fegyverszünet megkötése fejében, nem csekély évi ajándék küldésére köteleztük magunkat a török császárnak — a mint hogy tényleg küldtük is ezt — kivánjuk és intjük erre a budai pasát,

[1] T. i. békés úton.

bonis proventibus et pertinentiis suis omnibus liberas nobis relinquat, seseque ad illas non intromittat, nec suosquoque thurcas, maxime vero officialem de Hatthwan, patiatur istic aliquid agere aut exigere aut servitia colonorum ad Agriam debita prohibere.

Dicat idem Andreas Tharnoczy hocquoque ipsi passæ budensi, nos commisisse fidelibus locumtenenti et capitaneo nostro generali, ut de aliis omnibus, si quæ deinceps ultro citroque contingent, semper bona amicitia cum ipso passa concordent, bonamque concordiam et amicitiam cum eo teneant, quod ipse quoque passa budensis faciat. Ita induciæ utrinque servabuntur et concordia atque amicitia tam inter nos et dominum suum imperatorem turcarum, quam inter subditos utriusque nostrum facile coalescet. Datum Pragæ, vigesima quinta augusti, anno domini millesimo quingentesimo quadragesimo nono.

Ferdinandus

Nicolaus Olahus,
episcopus agriensis etc.

hogy Egert minden jószágával és tartozékaival együtt engedje vissza nekünk, ne tartson rá számot s ne engedje, hogy törökjei s különösen a hatvani kapitány, ott valamit csináljanak, az ügyekbe avatkozzanak vagy a lakósokat akadályozzák abban, hogy Egernek szolgáljanak.

Mondja meg Tharnóczy András azt is a budai pasának, hogy megparancsoltuk híveinknek: a helytartónak és a főkapitánynak, hogy minden egyéb dolgot, mely ezután egyik vagy másik felet érdekli, mindig barátságosan igazítsanak el a pasával és tartsanak vele jó egyetértést és barátságot s tegye ezt a budai pasa is. Így a fegyverszünetet mindkét fél megtartja és az egyetértés és barátság is úgy köztünk és urok, a török császár közt, valamint mindkettőnk alattvalói közt könnyen megszilárdul.

Kelt Prágában, 1549 aug. 25-én.

Ferdinand

Oláh Miklós
egri püspök stb.

Post scripta referat hæcquoque ipse Tharnoczy passæ budensi, quomodo Ladislaus Edenffy servitor fratris Georgii superioribus annis fratres suos nobiles de Zenthmyhal fideles subditos nostros ex castro eorum, quod in ditione nostra non longe a Saros

Pótlólag a következőket is jelentse Tharnóczy a budai pasának: Ödönffy László, György barát embere, az utóbbi években szentmihályi nemes társait, a mi hű alattvalóinkat a Sárostól nem messzire a mi földünkön levő várukból erővel és csellel kizárta,

habuerunt, vi et per fraudem exclusisset, bonaque eorum occupasset, et quum idem nobiles his præteritis diebus in causa huiusmodi bonorum occupatorum et violentiarum ad exequutionem quandam iuridicam cum testimonio conventus leleziensis et hominis nostri regii, (ut moris est in Hungaria) profecti fuissent, castellanus ipsius Ladislai Edenffy testimonium conventus et hominem nostrum captivavit atque hominem conventus cum sex baculis ante arcem ipsam verberati usque ad mortem fecit, hominemque nostrum similiter magna ignominia affecit contra dignitatem nostram. Et denuo reliqua quoque bona nobilium occupavit.

Quæ omnia ex supplicatione nobilium et literis quoque conventus leleziensem ipse Tharnoczy accipiet, ultra hæc omnia ipse Ladislaus Edenffy iam a multis temporibus dicam nostram regiam in ditione nostra pro se percepit, ditionem nostram occupavit decimas ad Agriam pertinentes vi abripuit, de quibus omnibus licet ad fratrem Georgium scripsimus, ut hæc et alia, quæ sui servitores cives cassovienses in occupandis bonis ditionis nostræ dicis nostris ac decimis agriensibus ad nos pertinentibus, violenter quottidie agerent, rectificari faceret, tamen si id non fecerit, providendum nobis erit, ne contra dignitatem et aucthoritatem nojavaikat elfoglalta s midőn e nemesek a mult napokban a jószágfoglalás és erőszakoskodás miatt a leleszi konvent és királyi emberünk bizonyságlevelével törvényes végrehajtással mentek rá (mint Magyarországon szokás), Ödönffy László várnagya a konvent tanuját és a mi emberünket elfogta, a konvent emberét a vár előtt hat botütéssel halálra verette és a mi emberünkkel is tekintélyünk rovására gyalázatosan bánt. Azután pedig a nemesek többi birtokát is elfoglalta.

Mindezt a nemesek panaszából és a leleszi konvent leveléből is megtudja Tharnóczy, azonkívül Ödönffy László már hosszú idő óta a nekünk járó királyi adót ezen a vidéken magához ragadta, területünket elfoglalta, az egri dézsmát erővel elszedte; mindenről írtunk ugyan György barátnak, hogy ezekért és egyebekért, hogy t. i. emberei: a kassai polgárok területünkön a birtokok elfoglalásával, a nekünk járó egri adók és dézsmák elszedésével naponkint sérelmeket követnek el, adjon elégtételt, de hogyha mégsem teszi ezt meg, magunknak kell róla gondoskodni, hogy méltóságunk és tekintélyünk rovására az említett György barát emberei

stram deinceps talia in nos et fideles subditos nostros servitores ipsius fratris Georgii præfati vel ipsemet violenter et temerarie agere possint.

Hæc ideo voluimus ipsi passæ budensi significare, ut si quid tali a nostris contra servitores ipsius fratris Georgii propter eorum violentiam fiet, passa ipse budensis id non contra cæsarem thurcarum, neque inducias ipsas, quas nos, uti promisimus, omnino cum cæsare ipso servare volumus, fieri existimet, sed quod occupationem ditionis nostræ ac fidelium subditorum nostrorum oppressionem ac temeritatem servitorum fratris Georgii et violentias perferre non possumus.

In hoc igitur casu passa budensis ad sinistram informationem fratris Georgii se non intromittat, sed rem in eum finem, qui præscriptus est, fieri interpretetur.

3. *Memoriale reverendissimi domini locumtenentis regiae maiestatis egregio domino Andreae Tharnoczy, praefecto nazadistarum regiae maistatis supremo de negotiis cum passa budensi tractanti.*

Quia ex mandato regiæ maiestatis tractare ipse debet cum domino passa super mutua captivorum eliberatione, videtur reverendissimo domino, ut loca, ad quæ utrinque captivi adduci de-

vagy ő maga ellenünk és hű alattvalóink ellen azután ily erőszakosan és vakmerően ne cselekedhessenek.

Mindezeket azért akarjuk a budai pasával tudatni, hogy a mennyiben a mieink részéről a György barát emberei ellen azok erőszakoskodásai miatt hasonló történnék, azt ne higyje a budai pasa, hogy azt a török császár vagy a fegyverszünet ellen teszik, melyet — igéretünk szerint - - a császárral mindenképen meg akarunk őrizni, hanem azért, mert területünk elfoglalását, hű alattvalóink sanyargatását és György barát embereinek vakmerőségét és erőszakoskodásait nem tűrhetjük.

Ebben az ügyben tehát a budai pasa ne törődjék a György barát hamis felvilágosításával, hanem úgy értse a dolgot, a mint fent írva van.

3. *Ő királyi felsége főtisztelendő helytartójának utasítása Tharnóczy András úrnak, a királyi naszádosok főkapitányának a budai pasával való tárgyalásaira nézve.*

Minthogy neki a királyi felség rendeletére a budai pasával a foglyok kölcsönös szabadonbocsátása ügyében tárgyalnia kell, a főtisztelendő úr oly helyekül, hová mindkét fél foglyait szállítsa, a

beant, sint a parte regiæ maiestatis Komarom, a parte vero thurcarum Strigonium, ad quæ loca ex partibus etiam a Dravo et aliis omnibus locis ultra Danubium usque ad Baran captivi adducantur, atque ita mutua intelligentia in illis duobus locis utrinque captivi reddantur, a flumine autem Thybisco per omnia loca confiniorum usque ad Baran captivi omnes ex omnibus locis tam christianis, quam turcis subiectis ad oppidum Orozffalw adducantur, et, uti superius continetur, reddantur utrinque.

De iis dominus Tharnoczy tractabit cum passa iuxta informationem regiæ maiestatis etc.

Ad rectificationem autem præteritarum rerum, quæ sub induciis rectificandi contigerunt, adque evitanda futura mala ordinemque constituendum pro recta induciarum observatione a Dravo usque ad fluvium Tybiscum per totam ditionem, tam regiæ maiestatis, quam imperatoris thurcarum, videntur commissarii regiæ maiestatis quidem ad Komarom, thurcarum autem imperatoris ad Strigonium convenire debent, et inde mutua intelligentia medium aliquem locum eligere, quo tuto utrinque possint convenire.

Infra unum mensem constituatur a die, quo dominus Tharnoczy Bwda mövebit, ut captivi ad loca prædicta adducantur et restituantur.

királyi felség részéről Komáromot látja alkalmasnak, a törökök részéről pedig Esztergomot, mint a mely helyekre a Dráva mellől is és a Dunántul egyéb vidékeiről is — egészen el Baranyáig — össze lehet hozni a foglyokat és így kölcsönös megegyezéssel ezen a két helyen mindkét fél visszaadhatja foglyait; a Tisza folyótól Baranyáig pedig minden végvár és úgy a keresztyén, mint a törökök uralma alatt álló vidék foglyait Oroszfalura szállítsa és — mint fent írtuk — kölcsönösen cseréljék ki.

Ezekről Tharnóczy úr a pasával a királyi felség utasítása szerint tárgyaljon.

A fegyverszünet alatt történt s elégtételt kivánó dolgok elintézésére, az ezutáni bajok elkerülésére, a rend helyreállítására és a fegyverszünet kellő megtartatására a Drávától a Tiszáig nyuló egész területen, úgy az ő királyi felségét, mint a török császárt uraló területekre nézve küldjenek ki biztosokat; a királyi felség biztosai Komáromba, a török császáré pedig Esztergomba gyüljenek össze s itt közös megállapodással határozzanak meg valami közös helyet, hol mindkét fél biztonságban összeülhet.

Határozzák el, hogy attól a naptól számítva, melyen Tharnóczy Budáról elmegy, egy hónapon belől a foglyokat a fentemlített helyekre viszik és kicserélik.

Decimo quinto vero die ab ea mense exacto commissarii ad ea loca conveniant.

Memoriale de privatiis negotiis nunc emersis.

De colonis possessionis Chystar et Merlek, qui ante conclusionem induciarum sunt combusti et abducti et thurcis mancipati, nihil solverunt a triennio præfectis thurcarum et nunc contra inducias thurcæ vellent compellere ad solutiones.

A colonis Werebel longe maiorem summam, quam ante solvebant, Wely begh exigere intendit, ultra id, quod antea contra inducias exegit.

Decimasque ab aliis etiam colonis sub regiae maiestatis ditione circa Danubium existentibus in straminibus et alias nonnullas exationes facere compellunt, quas videbunt commissarii.

De duobus thurcis in Sarló interfectis quid respondeatur, si mentio fiet.

De captivis nuper Bwdam abductis, quid respondeatur dominus Tharnoczy, habet in corde.

De captivitate iudicis de Gwgh.

De theloneo et ponte de Kemend supra Garan antea insolito et colonis subditisque regiæ maiestatis prægravi contra inducias, unde etiam priora thelonea fidelium regiæ maiestatis exiguntur et alia incommoda eveniunt.

De erectione castelli Wal infra Thatha per thurcas contra inducias.

Ettől a hónaptól számított tizenötödik napon a biztosok gyüljenek össze a fenti helyeken.

Az újabban felmerült magánügyekre nézve megemlítendők:

Csisztár és Merlek faluk lakói — kiket a fegyverszünet kötése előtt felégettek és török rabságba hurczoltak — három évvel ezelőtt semmit sem fizettek a török kapitányoknak és most a fegyverszünet ellenére a törökök adófizetésre akarják őket szorítani.

Verebély község lakóitól Veli bég a fegyverszünet ellenére most sokkal nagyobb összeget akar behajtani, mint a mekkorát eddig fizettek.

Ő felsége más dunamenti jobbágyaitól is adót, szalmát és más szolgálmányokat követelnek, mint a hogy majd meglátják a biztosok.

A Sarlón megölt két török ügyében, ha szóba hozzák s a minap Budára szállított rabok ügyében, hogy mit feleljen Tharnóczy úr, tetszésére bizatik.

A gyúgyi biró elfogatása.

A Garam kéméndi hídján követelt eddig nem szokásos és ő felsége jobbágyaira és alattvalóira nézve igen súlyos egyezségellenes vám; behajtják itt ő felsége híveinek előbbi vámjait is s más kellemetlenségeket is okoznak.

A töröktől Tatán belől a fegyverszünet megsértésével épített váli vár ügye.

4. Reponsio Kazzon passae budensis ad legatronem dominorum locumtenentis et capitanei generalis.

Primum salutationes et oblationes ac gratiarum actiones de visitatione et munere misso.

Deinde nunciavit placere continentiam literarum regiæ maiestatis, quarum exemplum dominus locumtenens ad eum misit in negotio colonorum, dicitque se paratum esse observare id, quod in ipso literarum exemplo continetur, nam et ipse in mandatis habet a potentissimo imperatore suo, ut fidem imperatoris super observatione induciarum datam firmiter observare debeat, sibique ita commissum esse, ut coloni, qui a parte Budæ nullum antea censum christianis præbuerunt, sub induciis quoque nullum censum præbeant; similiter coloni illi, qui thurcis antea nullum censum præbuerunt, nec in regesto potentissimi imperatoris inscribi se fecerunt, (nam etiam pueros inscriptos in regesto sibi datos esse dicit cum nominibus villarum), nunc quoque nullum præbeant. Illi vero coloni, qui in medio positi et regiæ maiestati et potentissimo imperatori tributum dederunt, cordem utrique parti præstent, durantibus induciis, quæ tum præstabant, cum munus honorarium ad potentissimum imperatorem delatum est, et cum induciæ fuerunt publicatæ; non

4. Kászon budai pasa felelete a helytartó és főkapitány urak követségére.

Először: üdvözletek, ajánlások és köszönetnyilvánítás a látogatásért s a küldött ajándékokért.

Azután tetszését fejezte ki a királyi felség levelének tartalma felett, melynek egy példányát a jobbágyok ügyében a helytartó úr megküldte neki; kijelentette, hogy kész elfogadni mind azt, a mi abban a levélben van, mert ő maga is parancsot kapott felséges császárjától, hogy a császárnak a fegyverszünet megtartására tett esküjét szigoruan megtartsa s meghagyta neki, hogy azok a jobbágyok, kik a budai részen a keresztényeknek azelőtt adót nem fizettek, a fegyverszünet alatt se köteleztessenek semmi fizetségre, hasonlóképen azok a jobbágyok, kik a töröknek azelőtt semmit sem fizettek s a hatalmas császár jegyzékébe sem vétették fel magokat (mert — a mint mondja — abba a jegyzékbe a faluk neveivel együtt fiukat is írtak be neki) most se fizessenek semmit. Azok a jobbágyok pedig, a kik közbül lakván, a királyi felségnek is, a hatalmas császárnak is tartoztak adózni, a fegyverszünet tartama alatt mindkét félnek adózzanak annyit, a mennyivel akkor tartoztak, midőn a hatalmas császárnak ajándékot vittek; ugyanis nincs száz fejem — mondta a

enim, inquit ipse passa, ego habeo centum capita, ut auderem opponere me constitutioni per potentissimum imperatorem facti.

Nunc, inquit, unum chaws hominem potentissimi imperatoris tecum mittam Strigonium usque, qui etiam ad Newgrad ibit, denuntiabo etiam ad Albam regalem ac cæteris quoque præfectis, ut qui sub framea potentissimi imperatoris vivere volunt, inducias modo prædicto debeant observare, ita tamen, ut domini locumtenens et capitaneus generalis publicent in omnes villas et conpellant colonos, ut iam sese hoc modo gerant, neque se, uti hactenus, utrique parti excusent, nam alioqui necesse esset eos compellere.

Negotium induciarum, inquit, mirabiliter apud eos observatur. Nam ex arce Chew homines Bebek, Lossonczy et Balassa secreto conspirant sæpe cum agriensibus, id quod ad fidem meam, inquit, verum est, quod agrienses cum multis habent conspirationem, atque ita nunc 40, nunc plures exeunt in villas, et eas fere singulis hebdomadis depopulantur. Nunc, inquit, postquam tu iam Strigonium appuleras, dicti de arce Chew cum hominibus Balassa ac nonnullis ex Agria villam quandam prope Kewy invaserunt et eos pecoraque colonorum omnia abduxerunt.

pasa — hogy hatalmas császárom rendelkezésének ellenszegülni mernék.

Most pedig — szólt — a hatalmas császár egy csauszát elküldöm veled Esztergomba s menjen el ez Nógrádba is és értesítem Székesfehért, valamint a többi kapitányt is, hogy a kik a hatalmas császár dárdája alatt akarnak élni, a fegyverszünetet tartsák meg a fentírt módon, azonban viszont a helytartó és főkapitány úr is hirdessék ki minden faluban és szorítsák rá a jobbágyokat, hogy most már a szerint cselekedjenek s ne vonják ki magokat mindkét félnél,[1] mint eddig, mert különben kényszerre lesz szükség.

A fegyverszünet dolgát — mondja — ti csodálatosan tartjátok meg. Mert Csév váráról Bebek, Lossonczy és Balassa titkon gyakran konspirálnak az egriekkel s hitemre mondom, hogy igaz az, hogy az egriek sokakkal összeesküvést szőnek és így hol negyvenen, hol többen is kiütnek a falvakra s azokat majdnem minden héten elnéptelenítik. Most is — szólt — miután Esztergomba mentél, az említettek Csévből Balassa embereivel s néhány egrivel Kevi mellett egy falut megtámadtak s a jobbágyokat minden marhájukkal együtt elhurczolták.

[1] T. i. az adófizetés alól.

Habeo autem ego, inquit, certos exploratores versus partes agrienses, qui mihi conspirationes prædictas certo retulerunt et illud insuper pro certo ab ipsis intelligo, quod ab una parte, arcis agriensis ex magnitudine aggeris interioris murus omnino corrui ac propterea nuntios ad regiam maiestatem tunc miserunt, ut sub ista legatione possint interim murum reficere, iamque totam illam terram et taxant et colonos ad labores aggeremque in ea parte muri erigendum cogunt; hoc, inquit, pro certo meus explorator retulit.

Similiter Valentinus Magyar cum quibusdam suis complicibus usque Quinquecclesias et Albam Regalem quitquid rapere potest, semper depredatur, et quod hoc verum sit, uti, inquit, ego nuntio, dent mihi literas domini locumtenens et capitaneus generalis, per quas permittant me capere in villis prædones huiusmodi, promitto eis ad fidem meum, quod ex iis, quos cepero, neminem interficiam, sed eos captos ad dominos suas[1] mittam, ut ipsi eos puniant, uti est inter principes conclusum.

De haydonibus facilior, inquit, est excusatio, sed tamen et illi habitant in terra, quæ domino non caret et propterea ad illorum, quoque punitionis domini locum-

Vannak nekem biztos kémeim — azt mondja — Eger vidékén, kik az előbb említett összeesküvésekről biztos hireket hoztak s azt is megtudtam tőlük, hogy az egri vár egyik oldalán a belső töltés egész hosszában a fal egészen leomlott s ezért követeket küldtek ő felségéhez, hogy a követjárás ideje alatt a falat újra rakhassák és már az egész vidéket adóztatják, a lakosokat vár- és töltésmunkára s falrakásra kényszerítik; ezt — azt mondja — kémem biztos hírül jelentette.

Hasonlóképen Magyar Bálint nehány társával egész Pécsig és Székesfehérvárig mindent felprédál, a mit csak elrabolhat és hogy bebizonyítsam, hogy ez olyan igaz, a mint mondom, adjon nekem a helytartó és a főkapitány úr írásbeli meghatalmazást, melynél fogva az eféle rablókat elfogathassam a falukban; megigérem nekik hit alatt, hogy az elfogottak közül senkit sem fogok megöletni, hanem gazdáikhoz küldöm őket, hogy azok büntessék meg, mint a hogy fejedelmeink ebben megállapodtak.

A hajdukat könnyebb kimenteni, de minthogy ők is olyan területen laknak, melynek van gazdája, az ő meghüntetésökről

[1] *suos* helyett.

tenens et generalis possent curam gerere.

Expeditionem agriensem dicit se credere non in alium finem fieri, quam in quem domini locumtenens et generalis nuntiarunt, sed quia thurcæ timidi sunt, ideo, inquit, solent semper esse parati et sibi timere; christianis autem principibus mira consvetudo est belligerandi. In autumno enim solent expeditiones suas differre ad festum beati Georgii, hinc ad festum Michaelis, atque ita tempus inaniter præterit. Tentarunt autem agrienses, ut nos, inquit, eis subsidium ferremus, sed ad fidem meam, inquit, contra regiam maiestatem nullam eis opem feremus.

Victulia deducenda dicit se credere ad fidem suam, ter fidem repetens, non in alium finem peti, quam ad quem domini locumtenens et generalis nuntiarunt, tamen, inquit, ego certe medium integrum diem tractavi cum consilio, quod te præsente convocaveram. sed nemini videtur me id posse concedere, atque ideo, inquit, non audeo præ framea potentissimi imperatoris sine scitu suo id facere. Rogatque propterea magnopere dominos locumtenentem et capitaneum generalem, ut eis parcat; si imperator, inquit, prope adesset, sine dubio proprium hominem statim ad eum mitterem et efficerem id apud eum.

is gondoskodhatnak a helytartó és főkapitány urak.

Kijelenti, hogy elhiszi, hogy az egri expeditió nem más végből történt, mint a hogy a helytartó és a főkapitány úr állítják, de minthogy a törökök félénkek, azért mindig készen állnak és féltik magokat; a keresztyén fejedelmeknek azonban csodálatos szokása van a hadviselésben. Ugyanis őszről szent György napra, innen szent Mihályra halasztják a portyázásokat s így csak az időt lopják. Megpróbálták az egriek, hogy segítséget adjunk nekik, de, hitemre mondom, semmi segélyt sem adtunk nekik a királyi felség ellen.

Hitére mondja — erős esküt téve — hogy elhiszi, miszerint az élelembeszerzés nem más czélból történik, mint a hogy a helytartó és a főkapitány urak mondják, azonban — mondja — én megtartottam azt a tanáczkozási napot, melyet a te jelenlétedben tűztem ki, hanem úgy látszik, ezt nem engedik meg nekem s én a hatalmas császár kardja miatt nem merek az ő tudta nélkül intézkedni. Ezért nagyon kéri a helytartó és a főkapitány urakat, hogy ne erőltessék a dolgot; ha a császár közel lenne, kétségtelenül saját emberemet küldeném hozzá s elintéznék vele mindent.

Agit gratias de literis salviconductus ad eum missis: tamen, inquit, ego audio, quod regia maiestas longe abest et in itinere tanto equi, quos ad suam maiestatem mittere volo, possent perire, ideo expectabit reditum suæ maiestatis Viennam, de quo rogat dominos, ut ei nunciet certi aliquid, nam tales equos mittant ad maiestatem suam, qui principe digni erunt.

Megköszöni a neki küldött menedéklevelet; mégis úgy hallottam, — mondja — hogy a királyi felség igen messze van és ily nagy úton elveszhetnének azok a lovak, melyeket ő felségének akar küldeni; ezért megvárja ő felsége visszatérését Bécsbe s erre nézve kéri az urakat, hogy jelezzék neki, mert olyan lovakat küldenek ő felségéhez, melyek fejedelemhez méltók.

De assecuratione hominis, qui ad equos pro domino generali mercandos vadat, dicit, quod cum equis, quos ad regiam maiestatem missurus est, per eundem hominem mittet etiam equos domino generali, qui si non placuerint, vel si plures optaverit, poterit secure cum illo nuntio hominem suum mittere ad emendum quales voluerit, cui igitur ipse passa offert se auxilio futurum.

A főkapitány úrnak szánt lovak vásárlására menő ember személybiztonsága ügyében azt mondja, hogy ugyanazon embertől fogja küldeni a lovakat a főkapitány úrnak, a kivel ő felségének küld lovakat; ha nem tetszenének, vagy többet kiván, azzal a hírnökkel elküldheti a saját emberét, hogy olyanokat vásároljon, a milyen tetszik; ennek maga a pasa segítségét ajánlja.

De duobus thurcis missis agit magnas gratias, rogat, ut eosquoque thurcos reddi faciant, quos Lossonczy captivaverat in itinere, dum illi cum literis ipsius passæ ad Hathwan irent accersitum Vely begum, ut Strigonium veniret, et hi propterea nihil scirent in itinere timere. Nunc Lossonczy equos et res alias exigit ab eis pro redemptione, quas, inquit, certe ego dari non sinam. Sed cum rex redierit, expostulabo ei,

A két visszaküldött törököt nagyon köszöni és kéri, hogy azokat a törököket is adják ki, a kiket Lossonczy fogott el útközben, midőn a pasa levelével Hatvanba mentek, megsürgetni Veli béget, hogy Esztergomba menjen; ezek tehát semmitől nem tartottak az úton. Azonban Lossonczy lovukat és mindenüket elszedette váltságdijul, a mit semmi esetre sem hagyok annyiban — mondja — hanem, midőn a király visszater,

quo iustitiam facere non vultis. Nunc etiam mitto ad vos, inquit, thurcum, qui cum ipsis erat servitor ipsorum, dum captivarentur, et ipse captivatus, sed dimissus ad solicitandam redemptionem, a quo poterunt domini intelligere, quomodo illi capti fuerunt, et quid pro redemptione petat Lossonczy, rogatque, ut per ipsum thurcum bonum sibi dent responsum.

Non contentus his Lossonczy miserat servitores suos inter festa Pascæ et divi Georgii ad Hathwan, ut prædam agerent, et ipsum Vely begum proprio nomine ad certamen evocarent, qui exiens octo ex ipsis captivos Strigonium duxerat, contigitque, ut postridie iustus orator regius ex Constantinopoli rediens Strigonium eos offenderit, qui omnia ex ipsis intelligens, dixerat, quod libere possent perpetua mancipia esse, neque maiestatem regiam de ea re unquam verbum facturam esse; ego tamen, inquit, non permisi, ut illi vendantur, vel abducantur, sed reservo eos, ut si thurci prædicti captivi reddentur, vicissim quoque hi liberentur.

Joannes et Horwath ex Thatha unum potiorem thurcum, qui ex Buda ibat Albam regalem Kazzondedi vocatus captivavit in itinere, et abductum tenet clam alicubi, dominationes suæ illum reddi facient, nam alioquin et hoc es-

bejelentem neki, hogy nem akartok igazságot szolgáltatni. Majd elküldök hozzátok egy törököt, a ki velök volt, mint szolgájok, midőn elfogták őket és őt magát is elfogták, de elbocsátották a kiváltás szorgalmazására; ettől megtudhatják az urak, miként fogták el őket és mit kér váltságul Lossonczy; kéri, hogy ezen török útján adjanak neki kedvező választ.

Ezzel meg nem elégedve elküldte embereit Lossonczy húsvét és szent György-nap közt Hatvanba, hogy zsákmányt szerezzenek és Veli béget is saját nevökben viadalra hívták; ez kimenvén, nyolczat közülök foglyúl küldött Esztergomba s megtörtént az, hogy másnap az érdemes királyi követ Konstantinápolyból visszatérve Esztergomban rájok akadt, s megtudván tőlük a történteket, azt mondta, hogy akár örökre fogságban maradhatnak, ő ugyan ő felségénél soha szót sem tesz ügyökről; én azonban, — mondja — mégsem engedtem meg, hogy eladják vagy elvigyék őket, hanem megtartom hogy ha a fentemlített török foglyokat kiadjátok, cserében kiszabaduljanak.

Horváth János Tatáról elfogott útközben egy Kászondedi nevű módosabb törököt, ki Budáról Székesfehérvárra ment s valahol titokban fogva tartja most is; adják ki uraságtok ezt is, mert különben ez is a fegyverszünet

set contra inducias; de his omnibus expectent responsum per Laurentium, qui venit cum equis.

5. 1550. Damna Mathiae Alya a thurcis illata.

Numerus dampnorum, quæ Mathyas Allya a Kazonbego et eius servitoribus sub induciis istis passus fuerit.

Item: ab anno domini millesimo quingentesimo quadragesimo septimo feria tertia post dominicam Quasimodo eiusdem anni venit ipse Kazonbegh cum omni suo bello ad possessionem Sard vocatam sub castro Korothna existentem, unde quadringentes et octo animas unacum eorum rebus mobilibus et immobilibus omnibus asportavit, ac insuper domos et loca eorum penitus in cinerem convertit.

In hoc nimium contentus rursum ex Warathyk eodem die plusquam quinquaginta quinque hominibus captis unacum pecoribus et rebus eorum abducere fecit.

Item eodem die de possessione Lok septuaginta quinque homines unacum rebus et pecoribus ipsorum apportare fecit; de his omnibus per certos homines nostros cum literis nostris ipsum Kazonbegum requisimus, quos ipse Kazonbeg feria quinta ante dominicam Jubila(t)e eiusdem anni capite obtruncare fecerat.

Item eodem tempore circa fe-

megszegése; mindezekről feleletet a Lőrincz útján várnak, ki a lovakat viszi.

5. 1550. Allya Mátyásnak a töröktől szenvedett kárvallása.

Azon kárvallások felsorolása, melyeket Allya Mátyás Kászon bégtől és embereitől a fegyverszünet alatt szenvedett.

Az úrnak ezerötszáznegyvenhetedik esztendejében «Quasimodo» vasárnap után harmadnapra (ápr. 19) Kászon bég egész hadával a Korothna-vár alatt fekvő Sárd községre támadt, honnat negyvennyolcz lelket hurczolt el mindenféle ingó és ingatlan javaikkal együtt, azonkívül házaikat és telköket elhamvasztotta.

Ezzel meg nem elégedvén Warachykról még ugyanaznap több mint ötvenöt embert foglyul hurczolt el marháikkal és javaikkal együtt.

Ugyancsak aznap Lok községből hetvenöt embert rabolt el minden tulajdonukkal és barmokkal együtt; mindezekről panaszt tettünk Kászon pasánál levélileg biztos embereink útján, a kiket aztán Kászon pasa ugyanezen évben a «Jubilate» vasárnap előtti ötödik napon (ápr. 27) lefejeztetett.

Ugyancsak ugyanezen időben

tum beati Joannis ante portam latinam duos servitores nostros nomine Stephanum Nagh, Mathyam Bornemiza emiseram ad Kadarikwth, quos Mwztaffa vaivoda de Geresgal ipsius Kazonbegi utrosque obtruncare fecerat, et equos eorum cum omnibus attinentiis abduxerat.

Rursum de possessione Thekel in festo Viti eodem anno iidem servitores ipsius Mwztaffa vaivodæ Joannem et Nicolaum Kery ac Stephanum Zwzay abduxerunt, quos etiam anno priori Budae in carcere servabant, pro quibus ipsum Kazonbegum cum meis literis per iudicem possessionis Gyge requisieram, quem ipse Kazonbeg penes patibulum venientem obtruncare fecerat.

Accidentia sub Zanchokatu Dervisbegii ex Quinquecclesiis.

Item Jahya vaivoda de Koppan eodem anno tempore accumulationis fenorum circa festum Joannis Baptistæ de accumulatione fenorum Stephanum Jadi, Joannem Gerwsi, Antonium Besey, Franciscum Kary, Andream et Joannem Sardy, Benedictum Nagh, Laurentium Kys et Albertum Zywethy de campo Bwy abduxerunt et vendiderunt.

Rursum circa festum beatorum Petri et Pauli apostolorum tres pedites pro quibusdam meis negotiis ad possessionem Kowachy emiseram, quos quidam Berhan vaivoda de Geresgal cum suis

Olajbafőzött szent János napja körül (május 6.) két emberemet, névszerint Nagy Istvánt és Bornemissza Mátyást elküldtem Kadarkútra; Kászon bég görösgáli vajdája Musztaffa mindkettőt legyilkoltatta s lovaikat minden javaikkal együtt elvette.

Hasonlóképen Tököl községből ugyanezen évben Vid napján (jún. 15) Musztaffa vajda emberei Kéry Jánost és Miklóst, meg Zuzay Istvánt elhurczolták; ezeket még a mult évben is Budán börtönben tartották. Érdekökben Kászon bégnél levélileg panaszt emeltem Güge község birája útján, a kit azonban Kászon pasa az akasztófa mellett lefejeztetett.

A pécsi Dervis bég szancsáksága alatt történtek.

Jahya vajda Koppányból ugyanezen évben szénagyűjtés idején keresztelő János napja táján (jún. 24.) a szénagyűjtésből Jádi Istvánt, Gerősi Jánost, Besey Antalt, Kary Ferenczet, Sárdy Andrást és Jánost, Nagy Benedeket, Kis Lőrinczet és Szüvethy Albertet a bői mezőről elhurczoltatta és eladta.

Péter és Pál apostolok napja körül (jún. 29.) három gyalogkatonámat elküldtem bizonyos dolgaimban Kovácsi faluba; ezeket Berhán vajda Görösgálról, a bég embere, szolgáival megtámadván,

servitoribus servitor ipsius begii in eos irruendo captivavit et captos asportavit, nunc etiam eo sunt.

Item feria secunda post visitationis Mariæ ad iussa et mandata spectabilis et magnifici domini generalis quendam rusticum cum pecuniis regiis demissum cum duobus equitibus ad Zyget eodem anno iam dicto comitare fecissem, quibus ad emptionem diversarum rerum dederam florenos L (= 50) in paratis pecuniis, qui cum reversi fuissent, ipse Berhan wayvoda Derwisbegi emittens in ipsorum obviam, in via captivare fecit unacum pecuniis et nunc etiam eo sunt simul cum omnibus attinentiis et equis ipsorum.

Item in octavo die mensis julii officialis de Zyget mihi certo scripserat, quod turca ecclesiam Naghwagy fortificare niteretur, ad quorum scripta Marcum vaivodam cum quindecimmet ad videndum negotium demiseram, qui cum ad Wysnye devenissent et ibi aliquantisper moram habuissent, quidam Joannes Barson, servitor Dervisbegii cum suis simplicibus [1] in eos irruendo nonnullorum caput amputavere, alios autem captos abduxere, aliquorum capita etiam nunc in palo sunt affixa.

Item circa festum Mathei evangelistæ, hoc est tempore vindemiæ in eodem anno emiseram

elfogta és magával vitte, s még most is oda vannak.

Ugyanezen évben Nagy boldogasszony utáni napon (júl. 4.) a tekintetes és nagyságos főkapitány úr meghagyásából és parancsolatjára egy a királyi adóval két lóval elküldött parasztot kísértettem Szigetvárra, különböző bevásárlásokra adtam nekik 50 frt készpénzt; midőn ezek visszatértek, a Dervis bég Berhán vajdája útközben elfogatta őket az árúkkal együtt s máig is nála vannak minden náloklevővel és a lovakkal egyetemben.

Július 8-án a szigeti kapitány nekem biztosra írta, hogy a török Nagyvágot meg akarja erősíteni; erre a hírre Márk vajdát küldtem ki tizenöt emberrel a dolog megtekintésére; midőn ezek Visnyéig értek és itt kissé késlekedtek, valami Bárson János, a Dervis bég embere társaival rájok támadván, némelyeknek fejét vétette, másokat elfogatott; néhánynak feje még most is karóra van tűzve.

Ugyanezen évben Máté evangelista napja táján (szept. 21.) vagyis szüretkor elküldtem öt

[1] Complicibus helyett.

quinque servitores nostros, nomine Joannem Elney, Petrum Prybek, Benedictum Laky, Paulum Dovyth, Jacobum Naghhazy ad Wysnye, quos Hwzain wayvoda de Geresgal simul cum suis servitoribus in eos irruendo asportavit, et quo [1] voluntati suæ placuit, fecit.

Item de his omnibus ipsum Dervisbegum requisivi per homines meos, ut scilicet Petrum Naghwagy, Ambrosium Janossy cum meis literis, qui nunc quoque eo sunt; vendidit aut interfecit, ignoro.

Item quidam Berhan vaivoda Geresgaly servitorem ipsius Dervisbegy cum suis servitoribus feria sexta ante Gregorii papa in anno 1548 Nicolaum Sypyke, Blasium Danko et Andream Krassoy cum pecuniis videlicet florenis centum aprehenderunt et nunc etiam in pactationem eos serviunt.

Item idem Berhan vaivoda Joannem Thunychych cum tribusmet de Thekel, cum Stephano Fekethe et Sebastiano Thot abducere fecerat eodem anno circa festum assumptionis Mariæ virginis; etiam nunc in vinculis quoque tenentur.

Item eodem anno tempore vindemiæ Zimeam vaivodam tunc in Zenthmarton existentem octo vasa vinorum in mea vinea

[1] quod helyett.

emberemet, névszerint Elney Jánost, Pribék Pétert, Laky Benedeket, Dovith Pált és Nagyházy Jakabot Visnyére; ezeket a görösgáli Husszan vajda embereivel megtámadván, elhurczolta. s azt tette velök, a mi neki tetszett.

Mindezek miatt embereim: Nagyvági Péter és Jánossy Ambrus útján küldött levelemben panaszt tettem Dervis bégnél. Embereim maig is oda vannak; eladta-e őket vagy megölette, nem tudom.

A Dervis bég szolgája görösgáli Berhán vajda 1548. évben a Gergely pápa napja előtti hatodik napon (márczius 7.) embereivel Sipike [1] Miklóst, Denkó Balázst és Krassóy Andrást 100 frtnyi pénzökkel együtt elfogatta, s még most is ott rabszolgáskodnak.

Ugyancsak ez a Berhan vajda ugyanezen évben Nagy-Boldogasszony napja (aug. 15.) körül Thunisich Jánost harmadmagával: Fekete Istvánna lés Tót Sebestyénnel együtt Tökölről elhurczoltatta; még most is bilincsekben vannak.

Ugyanezen évben szüretkor az akkor Szentmártonban időző Zimea vajdát a saját szőlőmbeli 8 hordó borral, szekerekkel és ökrökkel

[1] Talán Sipeky.

provenientium tunc curribus et bobus abducere fecerat, quos ad sæpissimam requisitionem restitui renuvit.[1]

Item Hyzayn vayvoda Geresgalii et Vely aga cum aliis servitoribus ipsius Derwysbegii feria tertia ante festum Martini ad Thekel in servitores nostros irruendo in anno 1549 quinque equos speciales simulcum omnibus attinentiis paratas pecunias florenos ducentos apportaveret.

Item Hazon Aga Debrekezii de prato Atthay Michaelem Kowach, Blasium Nagh, Petrum Jaychay et Franciscum Balog circa festum beati Andreæ in eos irruendo captivavit et alios interfecit, alios vero eorum nunc quoque in pactationem servant etc.

Item feria sexta ante festum nativitatis Domini quendam Petrum Kowach missum ad Borhas haramyae ipsius Hwzain wayvoda de Geresgal in via publica asportavere et ipse wayvoda in pactationem, centum florenos dimiserunt.

Lecta per me magistrum Joannem de Zakan, notarium Comitatus Symigiensis coram comitatum simigiensem pronunciata et ea, quæ in hoc registro sunt, conscripta vera esse comperta sunt.

együtt elhurczoltatta; visszaszolgáltatásuktól sűrű panaszaim ellenére is vonakodik.

A görösgáli Husszain vajda és Veli bég, Dervis bég más szolgáival együtt 1549. év Márton napja előtt három nappal (szept. 9.) Tökölön embereinkre támadván, öt igen szép lovat minden felszerelésökkel és 200 frt készpénzzel együtt elraboltak.

A döbröközi Házon aga András napja táján (nov. 30.) az attai földeken Kovács Mihályt, Nagy Balázst, Jajczay Pétert és Balog Ferenczet megrohanván, elfogatta s részint lefejeztette, részint most is kiváltásukért szolgálnak.

Az urunk születése előtti hatodnap (dec. 21.) a Borházra küldött bizonyos Kovács Pétert a Husszain vajda haramiái a nyilt úton elhurczolták s a vajda 100 frt-ért bocsátották szabadon.

Olvasta, Somogy vármegye előtt kihirdette s a jegyzékben foglaltakat igaznak találta Zakan János mester, Somogy vármegye jegyzője.

[1] renuit helyett.

6. *Az hatalmas török czazarnak paranczolatja avagy kovetsege, mellet izent Erdel országnak az ő fő tolmaczatul es zolgaiatul az nagyságos Mahmuthtol.*

Mindeneknek elöte az hatalmas czazar az nagyságos Mahmuthot ő zozoloiat es fő titkosat az ő kovetsegevel kwldotte az felsegos kyralne azzonhoz es az ő fiahoz es az nagysagos ispanhoz, Petrwith Peterhez, es egeb wrakhoz es warassokhoz az o haznokert.

Mykoron az hatalmas czazar Budanak warasat az kyralnak fiatwl az ő otalma ala wöve, ez okaert myvele, hogy lata ő felsege, hogy az ő ellensegeitwl meg nem oltalmazhatnak, mert mykor ő czazary hatalmassaganak wagy sok mezze való orzagin seregevel egetembe kellene altal menny, nem johetne myndenkoron az kyral fianak segetsegul az ő ellensegy ellen.

Mynd ezen altal igirta ő czazary felsege, hogy mynd Budat és egeb nag sok tartomanokat az kyral fianak meg tartana es meg adna.

Erdelnek orzagat pediglen minden tartomanyaval az hatalmas czazar az ő nagy kegelmessegebol az okaert engede wolt az kyral fianak es az felseges kyralne azzonnak. hog meg az kyral fia fel nevekednek, elhetne bekessegel es hog az kyral fia addeglan ő maganak kynchet gwytene, melbol az ő wytezinek es nepenek fyzetne. mert az hatalmas feiedelem ezt igiry, hog az kyralnak fiat nagiob kyralia akaria tenny, honem mynt az attia wolt.

Hogy az hatalmas chazar az Frater Gorgot az kyral fianak es az kyralne azzonak kyncztartonak es kepenek es zolgayanak hatta, es hog erre sok meltosagokat őtet myltoztatta, ennek ez volt az oka:

1. Iria az hatalmas feiedelem, hogy ez frater Görg mykor az felsegos Janos kyral őtet hozza fogatta volt, eg zegen ember wolt, kynek semye nem wolt es hog szegensegbol nag wrat tötte wolna.

2. Tutta annak felete czazar ő hatalmassaga, hog ez frater Gorg barat wolna es hog az baratoknak mynden rendik ez wylagiakat meg wtaltak wolna es kezoket ez wylagy gonorwsegekből ky mostak wolna. Remenly vala annak okaert, az hatalmas czazar, hogy ez frater Gorg myert hog barat, nem volna fesven aranak, ezwstnek es semy gazdagsagnak gwytesere.

3. Harmadik oka ez, hogy gondolta az hatalmas czazar, hog eh barat wen ember wolna, az okaert welte ő folsége, hog myden zolgay kozot czak eh barat volna, ky meg emlekoznek az ö konereből, mellet mynden nap ennek az ő meg hol(t) wranak jo tetelmeneből. Es hog az ő wranak jo tetelmeneröl mindenkor meg emleköz-

nek; ne lene fesven, de inkab mynd holtgiglan az kyral fianak nagy hyusegel zolgalna. Es hog mynden kynchet az kyr(al)ne azzonak es az kyral fianak hiusegel gwtene es azt gwtene az kyral fia erzeneben wagy zekrenebe. Hogy mykor az kyral fia fel nevekednek es az fejedelemtwl kyralia koronaztatnek, lenne mybol az ő sereginek fizetny es hog mynd nemest, nemtelent es orzagaba lakozokat hozza haytana az kyral fianak es kyralne azzonak engedelme es hywsege alla. Es azt hitte az hatalmas czazar az frater Gorgnek hywsegeről es chak az kyral fianak okaert myvelt illen nagy tyztesegot es kegelmessegöt az hatalmas chazar az baratal. Tudny illik, hog az kyralne azzont es az ő fiat nagy felelemel tyztelne es hyvsegel zolgalna es minden kynchet az kyral fia zekrenebe gwtene.

De az hatalmas czazar az felsegös francyay kyraltwl az ő zerelmes attiafiatwl Ferdinandos kyralnak dolga felol es ezt ertete hyvsegel, hog ez, noha barat es alazatos ruhaba barat modon jar, de maga e wylagy fesvensegert az ő hitit meg zekte es rakva ördögel es hogy az fesvensegert es e keves avagy rovid eletert ő magárol el feletkezet es az el vet jokrol es kenerrol, mellett wot az ő meg holt wratwl. Anakokaert, hogy huetlensegbe esne, mykypen arulo és hog az kynchet, mellet Erdelben es egeb orzagba gwtöt, nem kyralne azzonnak, sem az kyral fianak zekrenyebe gywitotte, hanem mynd maganak kapczolta. Melnek nemel rezet Romaba, nemelüt Wenecebe, nemeliet pegiglen Walentiaba kwldot. Enek felete mynden varakat es jo öröksegoket ő hatalma ala foglalt. Annak felette mynden feles wytezlő fyrfiakat zep bezedevel es penzevel hozza hitetöt es myndenkor kez serege wolna, ezenkepen rekeztete be az kyral fianak wdvarat, hogy zolgay ne legenek.

Ez arulo, mykor az hatalmas czazar Buda warasa alat wolt, meg eskwt az bibliara es az ő körözten hitire, hog mynd holtaiglan az kiral fianak hiven zolgalna; ha e hitvan lator az czazartul nem felt, kelet volna felny az hatalmas wr istentwl, hogy az ő hitetlensegeiert es hitinek meg szegeseiert az ő lelket el ne vezteneie.

Es walaky volna, az ah ky e baratnak segetsegwl es oltalmul lenne akarmy keppen, az es ollian arulo, mykypen e barat.

Mynd ezoknek felete groff Miclossal [1] Ferdinand tanaczaval titkon való tanachot tartot, hog walami nemw czalardsagal az felseges kyralne azzont mynd az ő fiaval egetembe Erdel orzagbol ky kwl-

[1] gr. Salm M.

deneie az Ferdinandos hatarara es annak utana azt irta wolna az imperator portaiera, hog az kyralne azzony mynd fiaval egetemben Ferdinandoshoz futot wolna, Anak wtana a warakat egenkent Ferdinandos kezebe adna walamy modal es okal es azt írna az hatalmas czazarnak, hog az Ferdinandos zolgay el vettek wolna az warakat es tartomanokat.

Illen alnoksagval akarta mynden warakat, tartományokat es ewnon magatokat el arulny, hogy sem tw, sem az hatalmas czazar az ő arultatasat es hitetlenseget meg ne erthetne. Hog ennek wtana az arultatasaert az hatalmas feiedelem tutoket fogságba wynne. Ezenkepen neztetek volna myndnyaian az eg lator arulo barat myat.

Mykor pegig az hatalmas czazar ez dolgot es e baratnak arulasat es az tü artatlansagtokat e dologba meg ertete volna, myndiarast az kyral fian es tw raytatok konorwle, hog eg hitvan, lator, arulo baratert el ne vesznenek enni sok jambor embörök. Annak okaert kwldot engemet az czazar ő paranczolatiaban az felsegos kyralne azzonhoz es az Janos kyral fiahoz es tw hozzatok mindnyaian wrak, hog meg erczetek az ő paranczolatiat es hog engedelmesek legetek az kyral fianak. Es az arulot, gonoz tevot köztetok ne tarczatok, de valamykeppen lehet, annak avagy feiet wegetek, avagy elevenen az kyral fia kezeben adiatok, hog illen latorert az orzag el ne vezzen.

Az hatalmas czazar ezt mondia es fogadia: hog ha az kyral fianak attia nynczen (az czazar isten segetsegeből egessegbe wagion es el) es az kyral fianak attia lezen, myndenben őtet meg segíti. Az kyral fianak hitetleny ő hitetleny, ah kyk pegig az kyral fianak hivek, az czazarnak es hivek, Effelek tyztessegot es kegelmessegöt wesznek az czazartwl. Valamykypen pegig az kyral az czazarnak ír, azonkepen czelekedik weletok, mert az kiral fia levele az czazarnal kedves. Es hog ha az kyralnak fia (kyt isten ne aggion) meg haland, a czazar mynd azon altal az orzagot twletek el nem wezy, de annak adia, az ky tw közötetök az wrasagra es orzag oltalmara jelesb ember lezen es hiveb es nagyobb tysztessegbely. De ollj okal, hog az orzagot hwvsegel biria.

Az felseges czazar twnektok semi gonozt nem gondol, kynczet es twletek, avagy birodalmat nem kevan, czak azt kevania, hog az ő parancholatianak engedietök es az kyral fianak hivek legetök.

Külczim: Nuntium turcarum imperatoris per interpretem et turcam Mamuth, ad status Transylvaniæ.

7. *Izabella dei gratia regina Hungariae, Dalmatiae et Croatiae etc.*

Spectabili et magnifico domino Kazwn passæ budensi ac potentissimi imperatoris turcarom in Hungaria locomtenenti amico nostro honorando salutem et omnis boni incrementum.

Spectabilis et magnifice domine, amice honorande.

Nonctii dominationis vestræ spectabilis et magnificæ, quos com literis ad regnicolas miserat, propter tumultus, qui in hoc regno exorti erant, eos convenire non potuerunt; brevi tamen regnicolæ ipsi conveniont. et tunc de omnibus inter se concludent. Nonctios quoque nostros ad potentissimom imperatorem unacom Ciussu quo citius fieri poterit. missuri somus; itaque com de seconda deductione hominom dominationis vestræ spectabilis et magnificæ reverendissimo domino thezaurario mandassemus eos per homines suos fidelis episcopus varadiensis deinde uno ad dominationem vestram spectabilem et magnificam mittendos curavit, qui frater Georgius apod nos fuit, nosque reconciliavit ac nobis et illustrissimo filio nostro fidelia obsequia commendavit. Rogamus ergo vestram spectabilem et magnificam dominationem, ut si deinceps nobis bonom amicom exhibeat nostramque et regni causam apud potentissi-

7. *Izabella isten kegyelméből Magyarország, Dalmáczia és Horvátország stb. királynője.*

Tekintetes és nagyságos Kászon budai pasának, a hatalmas török császár magyarországi helytartójának, kiváló barátunknak üdvözletünket és minden jóban való gyarapodást!

Tekintetes és nagyságos úr, tisztelt barátunk!

Tekintetes és nagyságos uraságod követei, kiket levéllel küldött az országrendekhez, az országban kiütött zavargások miatt nem juthattak el ezekhez, azonban nemsokára maguktól összegyűlnek a rendek, s akkor határoznak majd mindenről. Mi is elküldjük követeinket a csausszal együtt a hatalmas császárhoz, a mily gyorsan csak lehet; a midőn tehát tekintetes és nagyságos uraságod embereinek szerencsés kivonulását meghagytuk a főtisztelendő kincstárnok úrnak, egyúttal gondoskodtunk róla, hogy a váradi püspök megbízható embereivel őket azután tekintetes és nagyságos uraságodhoz küldje. Ez a György barát nálunk volt, minket kiengesztelt és nekünk és felséges fiunknak engedelmességet fogadott.

Kérjük tehát tekintetes és nagyságos uraságodat, hogy ezután jó barátunknak tartsa magát és a mi országunk ügyét a hatalmas csá-

mom imperatorem commendet et com ipso domino thesaurario bona vicinitate utatur.

Dominationem vestram spectabilem et magnificam benevalere optamus.

Datum Albæ Juliæ, in festo beatæ Katharinæ, anno domini 1550.

Külczim: Spectabili et magnifico domino Kazwn passæ budensi, potentissimi imperatoris Budæ et in regno Hungariæ locomtenenti, amico nostro honorando.

szárnál pártolja és a kincstárnok úrral jó szomszédságban éljen.

Tekintetes és nagyságos uraságodnak jó egészséget kivánunk.

Kelt Gyulafehérvárt, 1550, Katalin napján (november 25).

Tekintetes és nagyságos Kászon budai pasának, a hatalmas császár budai és magyarországi helytartójának, tisztelt barátunknak.

Eredetijök: M. kir. Országos Levéltár kincstári osztálya, Tört. Emlékek fasc. I.

A gyöngyösi tanácskozás fegyveres megzavarása miatt a török biztosok ellen panaszt tett I. Ferdinánd a portánál, erre felel I. Szolimán szultán viszonvádat emelve; a török eredeti egykorú olasz fordítással együtt Malvesius (Malvezzi) János Mária császári követ jelentése mellékleteként a bécsi cs. és kir. áll. udv. és titkos levéltárban van «Turcica» gyűjt. 7. fasc. II. 1550. $\frac{28}{V.}$ jelzettel, mellette a kiküldött török vizsgáló bizottságnak a portához intézett jelentése újabb német fordítás kíséretében:

A szultán levele:

Da poi che le littere nostre de qua sono arivate da quel tempo, che havemo fatto la pace de queste doi parte, chi sono fatti li dani el sangiach bey de Segedino el cadi de Buda andando in quel loco dove examinavano con li vestri comisary rinovandosi e testando examinando el cadi de Buda venendo in collera sopra li turchi disse: non voglio acceptare testimonii christiani sopra de mosurmani et per questa causa non si ha processo alla justitia come bisognave et questo hano cosi fatto intender à noi sopra la bona amicitia et fede, che havete con noi, el vostro Ambasiatore el tutto hanno fatto intendere alla porta nostra et è la verità del tutto per questa causa el beglerbeÿ de Buda et el Bassa de Segedino sangiacho et el cadi de Buda hanno scritto à noi litere del successo, come tal testis è stato nella isola della villa, chiamata delle pecore, li homeni è de

quella isola essendo andati in mercantia in Transilvania el castel de Agria li homeni del quale hanno preso nelle barche homeni trenta-cinque et amazati et sono anchora homeni sette, schiavi de quelli, nove milia ducati et novecento et diciotto ducati gli hanno tolti fra robbe et dinari et, cosi aferma, voler provar et pigliando questi homeni, promeseno da poi quatro giorni rendere ogni cosa de Atvan uno spay, che si chiama Veli, uno che si chiama Nali christiano si ha lamentato, come li hanno pigliato uno servitore et cavalli et el detto Veli nega talcosa non esser la verità et cosi andavo cerchando christiani testimonii per provar et per tal causa non volse el chadi, che li testimonii christiani parlassano sopra mosurmani et non accettò el suo ditto et con questa scusa et inventione se sono levati dalla ragione et cosi ne hanno fatto intendere qua alla porta sicome sono andati et levati. Anchor ne ha avisato alla porta nostra come uno, che se chiama Nasuf figliolo che fu de christiano è merchadante stante davanti alli comisary per domandar ragione et justitia uno hungaro Balit se chiama pronome, con li soi cavalli uno castello, chiamato Lac, li homeni del quale venero alla strada ad assalto et gli presero fra robbe et dinari ducento e sette milia aspri et ducento e settanta aspri li presero et anchora lui istesso fece schiavo e stato in catinerio tempo assai et gli hanno fatto torto et mal trattamento assai, rispose li comisary: noi non sapiamo, che habbia hauto tanto danno ma sopra la nostra testa faremo, per che chi non si puol usar questa ragione et faremo, chel nostro Re non manchara de iustitia li quali spay de Semendria uno Ali et unaltro desso Ussaim per questo Nasuf noi faciamo bona testimonianza, de quello hanno preso al ditto Nasuf et atestano esser vero et questi tali Ali et Ussaim furno presi insiemi con el detto Nasuf et come gli fu preso li docento e sette milia ducento setanta aspri fra dinari at robe se trovarno apresso detto Nasuf et atestorno, esser stati tolti per christiani et cosi hanno sententiato per questa causa venendo el vostro Ambasiatore per le doi parte digando, che quelli, che erano per li danni dalle doi bande era contento, che si vedesse con iustitia de far ragione à chi l'havesse, havevamo comandato al cadi de Buda et al sangiach bey de Segedino, che sopra la nostra fede non accetasse testimony christiani et dappoi che à noi e querelato el cado de Buda habiam terminato, che quel cadi non vadi piu a fare testis a Segedino sangiach bey et al cadi che Belgrado havemo comandato, che vadino a far el testis et li danni che sono stati fatti per li vestri homeni, che se vedano con bona iustitia li nostri subditi et homeni

etiam nostri anchor si vedera per iustitia cosi de dinari robbe mobili et cavalli et altri animali, che del tutto si facia iustitia et se li vostri homeni hanno qualche segnale seu inditio delle robbe, che li sono state tolte da li nostri, che le siano restituiti, solamente che non siano tolte per manè de ladri et che non sia cosa fora de li capituli della pace che provando ogniuno habbia el suo et li vostri venendo alli nostri pæsi fanno piu male, che bene et poi fugirono nelli vestri castelli, deli quali alchuni sono pigliati da li nostri et noi li gastigamo et quelle robbe che sono pigliate dalli ladri, che non sono in li capituli della pace non e honestà de parlarne cosa alchuna, anchora se trovate voi qualche ladri de li nostri, che siano venuti a robar nelli vestri pæsi fareti questa gratia al signor de mandarli, qua in catena presi; acio che sapiamo la verità del tutto et per che faremo tornar busiardi alchuni, che parlano le busie contra di noi et de quelli confini et cosi farete, che con bona amicitia se faciano le cose tra li vestri et nostri comisarÿ, perche molti faremo parare mentirosi de quelli, che parlano male contra de voi et de noi restituendo con bona amicitia a tutti la robba sua et castigando li ladri in quelli confini.

(Bő kivonata a II. és III. sz. német fordításban, illetőleg a levél azon jegyzőkönyv és jelentés alapján iratott.)

I. Vizsgáló-bizottság jelentései:

Die Commissäre des Königs referierten in der Angelegenheit des Madschai Miklosch, der während unserer commissionellen Dienstleistung aus der Festung von Erlau in das Szegediner Sandschakat an der Spitze von 35 Reitern eingefallen und vor einiger Zeit nach Konstantinopel geschickt worden ist und gaben an, dass, als jener Madschai Miklosch von einigen als Timar verleihenen Dörfern des zum Sandschakate von Szegedin gehörigen Distriktes von Kalodscha die Abgaben zu beheben und für die Bedürfnisse der Festung Erlau

A király biztosai jelentést tettek a Magyar Miklós ügyében, ki a mi hivatalos eljárásunk közben Eger várából 35 lovas élén a szegedi szandzsákságba betört és nem sok idővel ezelőtt Konstantinápolyba küldetett; úgy adták elő a dolgot, hogy midőn ezt a Magyar Miklóst a szegedi szandzsáksághoz tartozó kalocsai járás néhány timárként [1] adományozott községébe az adó behajtására és az egri vár szükségleteire való

[1] Timár: török katonáknak adományozott hűbérbirtok a hódoltsági területen.

Wagen herbeizuschaffen ausgesendet worden, man ihn angehalten habe und er nach Konstantinopel habe geschickt werden müssen (diese Stelle ist auch im Original unklar).

Auf die Bemerkung, dass, während ich mit ihnen gemeinschaftlich in dem zum Sandschakate von Gran gehörigen Orte Budscha der Untersuchungsarbeit obgelegen, drei Male ihre geharnischten Reiter gekommen, dass man von Szegedin aus den Kanonendonner gehört und dass sie im Dorfe Ser von 4 Leuten des Feldobersten des erwähnten Sandschakates einem den Kopf abgeschnitten und die anderen drei gefangen hätten; dass sie das zweite Mal einen Kaufmann von Szegedin angefallen, seine Güter und Waaren im Werthe von mehr als 900 fl. und nebstdem 14 Kutschen und soviele Rosse geraubt hätten; und dass das dritte Mal ihrige Leute gekommen seien Dörfer des Kalotscher Districtes zu plündern und acht dem Sultan oder anderen gehörige Ortschaften, nach Art von Timars in Besitz zu nehmen; — was der Grund von dergleichen Einfällen sei? — entgegneten sie: Unser König hat eingewilligt für seine ungarischen Besitzungen dem Sultan jährlich einen Tribut von 30.000 Ducaten zu entrichten; so lassen auch wir von des Sultans Unterthanen nicht ab,

szekerek beszerzésére küldték, ott elfogták és valószínűleg Konstantinápolyba vitték. (Ez a hely az eredetiben is homályos).

Arra a megjegyzésre, hogy mi az oka az aféle beütéseknek, mint: míg én velök együtt az esztergomi szandzsáksághoz tartozó Budsa (?) községben a vizsgálat folytatásával voltam elfoglalva, háromszor törtek ki pánczélos lovasaik, úgy hogy Szegedig elhallszott az ágyúdörgés és Szer községben az említett szandzsákság ezredesének 4 embere közül egynek fejét vágták le s a többi hármat foglyul ejtették; hogy — másodszor — egy szegedi kereskedőt megtámadtak és 900 frt.-nál több értékű összes javát és árúit 15 szekérrel és ugyanannyi lóval együtt elrabolták és hogy — harmadszor — embereik azért jöttek, hogy a kalocsai járás községeit felprédálják s hogy 8, a szultán vagy mások birtokában levő timár jellegű helységet elfoglaljanak: ezt felelték: «A mi királyunk beleegyezett, hogy magyar birtokaiért a szultánnak évi 30.000 arany adót fizet; ezért mi sem hagyjuk el a szultán alattvalóit, hanem a magunk részéről mi is elszedjük tőlük, a mi nekünk jár és minket illet.»

sondern holen uns auch unserer Seits was uns zusteht und gebührt.

II. Ein anderer Bericht derselben.

Es ist uns ein hoher kaiserlicher Befehl zugekommen des Inhaltes, dass der König von Wien an die hohe Pforte einen Brief geschickt und darin geklagt habe, dass einige Sandschak Beje und Truppen Unterthanen des Königs getödtet oder gefangen genommen und ihr Hab und Gut geplündert hatten; und dass ebenso auch von Sandschak Bejen Berichte eingelaufen seien, wie von den Besatzungen der dem erwähnten Könige gehörigen Festungen und von Anderen den Anhängern des Islams und den grossherrlichen Provinzen Schaden zugefügt worden.

Als nach Ankunft der königlichen Commissäre in dem zum Sandschakate von Hatvan gehörigen Orte Gyöngyös die Untersuchungs-Commission zusammengetreten war und ihre Arbeiten begonnen hatte, kamen sämmtliche ungläubige Bewohner der Stadt Dschesirei-Kojun (= Schafinsel) vor die Gerichtsversammlung und machten in Gegenwart der königlichen Commissäre folgende Aussage, deren Wahrheit sie betheuerten: «Die Mannschaft des Befehlshabers von Erlau, Dobó István, hat von unseren Leuten, welche während des

II. Ugyanazoknak egy másik jelentése.

Egy magas császári parancs érkezett hozzánk azon tartalommal, hogy a bécsi király a magas Kapuhoz levelet küldött s ebben panaszkodik, hogy nehány szandzsákbég és (török) csapat a király alattvalóit megölte és javaikat felprédálta; és hogy hasonlóképen a szandzsákbégektől is érkeztek bejelentések, hogy az említett király várainak őrségei és mások az izlám követőinek és a nagyúri tartományoknak károkat okoztak.

Midőn a királyi biztosoknak megérkeztével a hatvani szandzsákhoz tartozó Gyöngyös városban a vizsgáló-bizottság összeült és munkáit megkezdte, Dseszirei-Kojun (Juh-sziget) [1] város összes hitetlen lakói törvény elé jöttek és a királyi biztosok jelenlétében a következő feljelentést tették, melynek igaz voltát erősítgették:

«Dobó István egri parancsnok legénysége a fegyverszünet alatt Erdélybe (a királyné országába) üzleti ügyekben utazó embereink

[1] ?

Waffenstillstandes in Handelsgeschäften nach Siebenbürgen (dem Lande der Königin) reisten, 35 Personen getödtet und 7 gefangen genommen und unser Hab und Gut in Werthe von 918 fl. geplündert und gegenwärtig sind sowohl unsere Habe, als unsere Leute noch in ihren Händen.» Hierauf nahmen die königlichen Commissäre die Rückerstattung derselben binnen 4 Tagen auf sich.

közül 35 személyt megölt s 7-et elfogott és minden javunkat 918 fl. értékben elrabolta; jelenleg is úgy javaink, mint embereink kezökben vannak.» Erre a királyi biztosok elvállalták, hogy 4 napon belől visszaszolgáltatják.

Gegen den Sipahi Weli von Hatvan sagte der tributpflichtige Unterthan Bálint aus, dass er ihm einige Rosse und Diener genommen hätte und brachte auf Weli's Läugnen Ungläubige als Zeugen. Da aber gegen Muselmänner das Zeugniss von Ungläubigen unstatthaft ist, so hoben die königlichen Commissäre die Sitzung auf, erhoben sich und gingen fort,

Weli hatvani spahi ellen Bálint adófizető alattvaló azt vallotta, hogy ez nehány lovát és szolgáját elhurczolta és Weli tagadására hitetleneket hozott tanúul. Minthogy azonban muzulmánok ellen hitetlenek tanuvallomása nem érvényes, ezért a királyi biztosok az ülést bezárták, felkeltek és elmentek.

III. Abschrift eines Protokolls des Richters von Ofen.

Der Kaufmann Nussich-ben-Abdullah hat vor der Untersuchungs-Commission in Gegenwart der königlichen Commissäre folgendes ausgesagt: «Auf dem Wege von Stuhlweissenburg nach Ofen stiess ich auf Reiter des ungläubigen Befehlshabers Magyar Bálint und Gesindel aus dem Schlosse von Lak; sie fielen mich an, nahmen mir meine Barschaft und Habe, im Ganzen 207.276 Aspern, ergriffen mich, hielten mich

III. A budai biró egy jegyzőkönyvének másolata.

Nussuch-ben-Abdullah kereskedő megjelent a vizsgáló bizottság előtt és a királyi biztosok jelenlétében a következő feljelentést tette:

«A Székesfehérvárról Budára vivő úton a laki váracs hitetlen parancsnokának: Magyar Bálintnak lovasaival és cselédségével találkoztam; ezek megtámadtak, elszedték készpénzemet és árúimat — összesen 207.276 oszpora értékben, elfogtak, hosszú ideig fog-

lange Zeit gefangen und misshandelten mich über die Massen.» Die königlichen Commissäre entgegneten hierauf: Wir haben es von unserem Könige selbst erfahren, dass du dergestalt misshandelt worden; wird dir hier dein Recht nicht zutheil, so hat er es auf sich genommen, es dir zu gewähren. Da ausserdem die Spahis des Sandschakats von Semendria, Ali Abdullah und Hassan-ben-Abdullah-Madschir, in Übereinstimmung mit Nussuchs Angabe bezeugten, dass sie es wussten, dass er, als er ergriffen wurde, 207.276 Aspern an Barschaft aus Waaren bei sich hatte und dass die Ungläubigen sich derselben zugleich mit seiner Person bemächtigten, wurde ihr Zeugniss geprüft und angenommen und auf Nussuchs Verlangen zu Protokoll genommen.

ságban tartottak és mód nélkül rosszul bántak velem,» A királyi biztosok erre azt felelték: «Magától királyunktól értesültünk róla, hogy mit csináltak veled; ha itt nem kapod meg igazságodat, magára vállalta, hogy ő szolgáltat neked.»

Minthogy azonkívül Ali Abdullah és Hassan-ben-Abdullah-Madschir Szendrő-szandzsákságbeli spahik Nussuch vallomásával egybehangzólag bizonyították, hogy ők tudják, hogy — mikor fogságba került — 207.276 oszporát vitt magával készpénzben és árúkban és a hitetlenek személyével együtt ezt is birtokba vették: tanuvallomásukat meghitelték, elfogadták és Nussuch kívánságára jegyzőkönyvbe vették.

A gyöngyösi eset befejeztéül tekinthetjük I. Ferdinánd 1550 jún. 5-én Malvezzihez intézett alábbi levelét (ugyazon gyüjteményben és iratcsomóban 29, I. 550 5/VI. jelzettel. Sajátkezű aláírás, vörös viasz záró-pecsét nyomával.)

Ferdinandus divina favente clementia Romanorum, Hungariæ, Bohemiæ etc. rex semper augustus, infans Hispaniarum, archidux Austriæ etc.

Egregie fidelis dilecte. Ex literis nostris simul et annexis scripturis, quas ad te cum ipsis literis nuper misimus, cognoscere potuisti, quid te isthic agere hoc tempore iuberemus, et qua legatione nuncios nostros ad passam Budensem et Mustapha begum proxime miserimus. Cum igitur nuncii ipsi nostri Buda ad nos reversi responsum a passa tulerint, quale ex presentibus incluso literarum exemplo cognosces. Visum est de re tota e vestigio te facere certiorem, ut posteaquam præter scitum imperatoris Thurcarum ea in

Gyengyes nuper a Thurcicis commissariis accidisse passa affirmat, quæ acciderunt, neque quiquam sibi vel alteri cuiquam commissum esse de muniendo Zolnok. sed tantum castellum quoddam in Waal erigendum esse ex mandato eiusdem imperatoris, prout ex præfato exemplo literarum nostrarum clarius accipies, idemque passa liberaliter se ad omnia iusta et honesta videtur offerre, agas iustesque iam modis omnibus, ut iubeatur per istum Thurcarum principem passæ Budensi, ne in communiendo præfato Waal ulterius procedat et communitionem etiam factam demoliatur, quandoquidem locus ille æque sub nostra est iurisdictione ac imperatoris Thurcarum, cum iam inde ab initio initarum induciarum coloni eius loci nobis perinde censum solverint atque ipsi imperatori, neque propterea deceat in loco medio et communi quovis prætextu durantibus induciis ullum novum fortalicium erigere, id quod nos hactenus cavimus diligenter cavebimusque imposterum, ne quam occasionem querelæ præbeamus male a nobis observatarum induciarum, ut vero etiam isthinc rursus iubeantur convenire Thurcici commissarii cum nostris in loco designato, testimoniaque christianorum admitti, quemadmodum nuper ad te copiosius scripsimus, utque res omnes eo loco et statu permaneant, in quo tempore initarum induciarum fuerunt. Similiter agas diligenter, affirmans nos pro bona vicinitate confœderationeque tuenda et confirmando id expetere, vicissimque pro nostra parte nos idem effecturos. Quidquid autem ad responsum præfati passæ Budensis replicaverimus, ex exemplo prædicto intelliges, secundum cuius tenorem ea, quæ pro sua singulari rerum agendorum prudentia per te isthic fuerint agenda, poterunt rite curari. Datum Wiennæ, die quinto mensis Junii, anno Domini millesimo quingentesimo quinquagesimo.

Ferdinandus m. p. *Nicolaus Olahus* m. p.
Episcopus Agriensis.
Ferdinandus Malatesta m. p.

Kivül: Egregio Joanni Marie Malvecio Agenti nostro apud Serenissimum Imperatorem Thurcarum, fideli dilecto.

Ferdinánd, isten kegyelméből a római birodalom, Magyar-, Csehország stb. felséges királya, Spanyolország infánsa, Ausztria főherczege stb.

Kiváló kedvelt hívünk! Levelünkből valamint a neked minap küldött levelünkhöz mellékelt iratokból megtudhatod, hogy mit parancsol-

tunk, hogy miben járj el jelenleg és hogy milyen megbizással küldtük követeinket a budai pasához és Musztafa béghez. Midőn tehát követeink Budáról visszatértek, a pasától azt a választ hozták, melyet a jelen levelünkhöz csatolt másolatból megismerhetsz. Jónak látjuk, hogy az egész ügyet elejétől kezdve tudassuk veled, hogy — miután a pasa azt állítja, hogy a török szultán tudta nélkül vitték végbe a török biztosok a minap Gyöngyösön mindazt, a mi ott történt, s Szolnok megerősítését sem bízta senki sem ő rá, sem senki másra, csak a Vál nevű váracs építése volt a szultán parancsában, a mint a levelünkben levő előbb említett másolatban világosan láthatod és a pasa maga önkényt ajánlkozni látszik minden igazságos és tisztességes dologra: intézd és sürgesd tehát minden módon, hogy parancsolja meg a szultán a budai pasának, hogy az említett Vál megerősítését ne folytassa s az eddig készült erődítést bontassa le, minthogy az a hely egyformán van a mi és a török császár fenhatósága alatt, hiszen e helység lakói is a fegyverszünet beállta óta egyformán fizetik az adót nekünk és a szultánnak, épen ezért nem illik, hogy közös helyen a fegyverszünet tartama alatt bármily ürügy alatt is bármiféle erődöt építsenek, a mitől mi eddig szorgosan óvakodtunk s ezután is tartózkodni fogunk, nehogy arra a panaszra nyujtsunk okot, hogy rosszúl tartjuk meg a fegyverszünetet; a török biztosoknak is megint rendeljék el, hogy jöjjenek össze a mieinkkel a kijelölt helyen és hogy a keresztyének tanuvallomását fogadják el, a mint ezt neked a multkor bővebben megírtuk és hogy minden azon a helyen és állapotban maradjon, mint a fegyverszünet kezdetekor volt. Hasonlóképen igyekezzél szorgosan kieszközölni — biztosítva nekünk a jó szomszédságot — a szövetség fentartását és megerősítését, viszont a magunk részéről mi is meg fogjuk ezt tenni. Hogy pedig az említett budai pasa feleletére mit válaszoltunk, a fentemlített másolatból megértheted, melynek tartalma szerint mindarról rendesen gondoskodhatol, a miről az elintézendő dolgokra nézve eddig kellett tárgyalnod.

Kelt Bécsben, az Úr 1550-ik esztendejében, június hó 5-ik napján.

Ferdinand s. k. *Oláh Miklós* s. k.
egri püspök.
Malatesta Ferdinand s. k.

A gyöngyösi tanácskozást magyar részről vezető Tharnóczy András biztosi minőségben ezután is többször eljár, miután már a komáromi naszádos főkapitányságot odahagyta; ez állásában utódja Zay Ferencz lett, az ismert konstantinápolyi követ. Tharnóczy 1550

május és június havában Kászon pasával tárgyal újólag bizonyos komáromi kereskedők kifosztása miatt; a tárgyalásokat nem személyesen intézi, hanem Szabó László nevű hadnagyát bízza meg vele, kinek részletes jelentése és Allya Mátyás elleni panasza a fenti Turcica gyűjtemény 7 fasc. 1550 $\frac{28}{V.}-\frac{6}{VI.}$ jelzet alatt található.

1553 végén és 1554 elején Toygon (Tuigun) budai pasával tárgyal a Petrovics Péter erdélyi vajda fegyverkezése miatt támadt zavarokról. (A részletes királyi utasítás fasc. 8. c. 6, 1553 $\frac{12}{XI.}$ jelzet alatt.) Ajándékul visz két kelyhet a pasának, melyet ez nov. 26-án török nyelvű levélben Ferdinánd királynak hálásan megköszön. Tharnóczy részletes jelentése keltezés nélkül 8 fasc. c. 6. 120 sz. alatt olvasható.

Gagyi Jenő.

Lőportartó a XVIII-ik századból.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

HADSEREGÜNK EGYENRUHÁZATA ÉS FELSZERELÉSE A XVIII. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN.

Második közlemény.

HEVEAUX-LEGER-jeink egyenruházata és felszerelése Mária Terézia korától kezdve ugyanolyan, mint a dragonyosoké, csak a fövegük más. Ugyanis olyan csákót hordanak, mint a gyalogság, fekete nemezből, magasan kiemelkedő, legömbölyitett előrészszel, melyen rézlapon az uralkodó monogrammja áll s oldalt fekete-sárga tollforgóval.

Az *uhlánusok* 1781-ben II. József által állíttattak fel. Öltözetük sok tekintetben a huszárokra emlékeztet, a mennyiben fehér posztóból szűk magyar nadrágot s kurtaszárú magyar csizmát és rézzel kivert szablyát viselnek. Zöld fegyverkabátjuk vörös hajtókás s díszül fekete-sárga zsinórból készült átalvetőjük van. A karabint széles fehér szíjon viselik, a fekete tölténytáska hátul derekukon van. Jellemző lengyel fövegük a sárga posztóból készült, fekete prémmel szegett sapka, oldalt sárga-fekete tollforgóval. Lótakarójuk sárga paszománttal szegett vörös posztóból készült, lekerekített s utóbb fecskefarkú végződéssel. Rajta császári korona alatt József monogrammja. J. II.

Képünkön azonban a metsző elhagyta legjellemzőbb fegyverüknek a sárga-fekete kislobogós lándzsának megrajzolását.

A *Huszárság* egyenruházata csupán a csákóban változott, a mennyiben a kuruczos kucsma helyett magas, hengerded csákót kaptak, elől rézrózsával és sárga-fekete tollforgóval. A takarókon M. T. F. monogramm.

Az egyéb fegyvernembeliek közül már a XVIII-ik század hetvenes éveitől kezdve alakul ki a *tüzérség* egyenruházata. A legénység fövege fekete posztó-nemezből készült alacsony magyaros pörge kalap féle, körül sárga zsinórral szegve, a melynek azonban karimája hátul

Cheveaux-leger, Mária Terézia korából.

fel van hajtva s ugyancsak hátul sárgaréz-rózsával és sárga-fekete tollforgóval díszített. Az altisztek fövege, mint a tiszteké, három szögletű franczia nemezkalap, melynek azonban tollforgója elől van.

Fegyverkabátjuk és szűk nadrágjuk világosbarna posztóból készült piros hajtókával és szabása olyan, mint a gyalogságé. Lábaikon lehajtott szárú fekete bőrcsizmát viselnek. Baloldalukon fehér szíj övön,

Uhlánus II. József korából.

Huszár a franczia háborúk idejéből.

fekete bőrhüvelybe bujtatott nyitott kézvédős kurta szablyát, jobboldalukon pedig a mellen keresztül vetett fehér szíjon lógó fekete bőrtokban pisztolyt hordanak. A kard mellé dugva viselik a gyujtózsinóros-pálczát. Az altiszt hátán látjuk a tekercsbe kötött köpenyeget.

Tüzéreink a XVIII. században.

Az *utászok* öltözete olyan, mint a gyalogságé, csak hogy fegyverkabátjok világoskék posztóból készült zöld hajtókával és magasszárú csizmát viselnek.

A *horvát-szlavon szabad csapat* öltözete és felszerelése egyezik a Trenk-féle pandurokéval. Fövegük fekete nemezből készült lapostetejű magos kurucz süveg. Öltözetük kávészínű posztóból való vörös hajtókával és vörös zsinórzattal és vitézkötéssel diszített dolmány és szűk magyar nadrág bakancscsal. Vállukon keresztül vetve széles fehér szíjon lóg a négyszegletű fekete tölténytáska, közepén kerek rézlapon

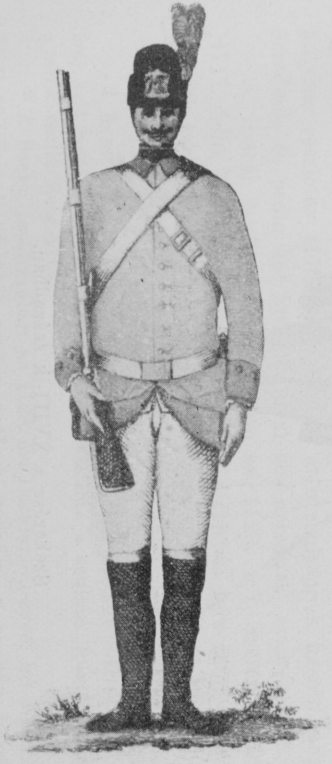

Utász a XVIII. század második felében.

Horvát szabad pandurok a XVIII. század végéről.

a kétfejű sassal. A széles fehér bőrövön sárgaréz kézvédős kurta szablya és fekete bőrhüvelyes handzsár lóg. Fő fegyverük a vállszíjjal biró szuronyos puska.

A szekerészek öltözete, gyalogsági nemez kucsma, hosszú mellény és hosszú kabát, felhajtott szárnyakkal, lehajtott szárú csizmába húzott nadrág, sárga hajtóka és sárga-fekete karszalag. A legénység fegyvere csupán az ostor.

Összes fegyvernembeli tisztjeink e korban, teljesen franczia módra öltözködnek háromszögletű kalappal. Jelvényük a pálcza, fegyverük a vékony spádé s a gyalogsági tisztek díszfegyvere az alabárd-szerű partisane.

Szekerész a XVIII-ik században.

A törökországi magyar ezredek 1717-ben. A Rákóczi-mozgalom lezajlása után hontalanná vált kurucz tábornokok és a többi tisztek, kik Rákóczival a bujdosást is megosztották, az 1716. évben, midőn a Porta megkezdte a háborút a császár ellen, sietve Khotinba gyülekeztek abban a reményben, hogy a török szövetséggel majd megnyílik újra az út a hazába.

A szultán a Francziországban tartózkodó Rákóczit is meghívta, hogy jöjjön Törökországba s bár a fejedelem jó ideig vonakodott elindulni a kétes vállalatra, saját híveinek és a Portának sürgetésére az 1717. év őszén végre mégis rászánta magát az útra és Törökországba ment.

Midőn a háború kitörésekor Magyarországon híre terjedt, hogy a kurucz tábornokok Törökországba mentek, Rákóczi egykori kurucz katonái közül is számosan átszöktek a határon s ezek a katonák többnyire a Belgrádon állomásozó török táborba siettek. Ezek a menekült kuruczok annyian voltak, hogy a Porta már az 1716. évi október hóban szükségesnek találta magyarul is értő török tolmácsot rendelni melléjük [1] s egyúttal ellátásukról gondoskodott, mielőtt még rendes ezredekbe osztották volna be őket.

Az emigrácio tábornokai, főleg a mozgékony Bercsényi gróf, vérmes reményekkel eltelve, már jóval a fejedelem megérkezése előtt, nagy tevékenységet fejtettek ki, hogy rábirják a török kormányt külön magyar ezredek szervezésére. A Porta hajlott is erre s az engedélyt, valamint a szükséges költségeket az 1717 április hóban megadta s Abdi agát megbízta, hogy a felmerülő kiadásokat fizesse ki.[2]

Ezt a széleskörű felhatalmazást a Porta azért adta meg Abdi agának, mivel Bercsényi már az 1717. évi február havában Drinápolyban részletes előterjesztést adott át a szultánnak három magyar ezrednek, és pedig két lovas és gyalogos ezrednek, szervezéséről.

A Szeráj levéltárában találtam az 1129. évi Száfár hó 25-én)1717. febr. 7.) kelt memorandumot és részletes tervezetet a három magyar ezred szervezéséről. Az előterjesztés és tervezet törökül van

[1] A sztambuli Szeráj levéltárában az 1128. Zilkáde 8-án (1716. okt. 24.) kelt levél, melyben Ibráhim agát küldte a szultán tolmácsul a magyarok mellé Belgrádba.

[2] A Szeráj levéltárában az 1129. évi Dseniazi-ül-evvél hó 5-én (1717. április 16.) kelt levél Abdi agához intézve, melyben a szultán korlátlan meghatalmazást ad neki a költségekre, de azzal a meghagyással, hogy mindenféle kiadásról nyugtát s rendes számadást készítsen.

s általánosságban elmondja, hogy az egyik lovas ezredet *dragonyos lovasságnak*[1] nevezik, a másikat *katona lovassági ezrednek*.[2] A kettő között azt a különbséget teszi, hogy az előbbiek «ha a szükség úgy hozza magával, a lóról leszállva a gyalogosokkal együtt harczolnak.» A másikról pedig azt mondja, hogy ez a lovas ezred «őrszolgálatra és portyázásra van.» E két ezred mindegyike ezer emberből áll a tisztekkel együtt.

A gyalogos ezred[3] ezerötszáz emberből áll.

A katonaság élelmezéséről az emlékirat ezt mondja: «Ellátásuk télen és nyáron egyforma. Mindegyik közembernek jár százharmincz-három dirhem marhahús és kétszázhatvanhét dirhem kenyér».

A részletes tervezet, mely elmondja a fő- és alsóbb tisztek számát és zsoldját, valamint az egyes ezredek költségeit, szószerinti fordításban a következő:

«Rákóczi Ferencz király főminiszterének, a Khotinból jött s jelenleg Drinápolyban tartózkodó Bercsényi Miklós tábornoknak katonaságuk szervezéséről szóló deftere.

I. *A dragonyos, puskás lovas katonaság*, mely szükség esetén a lóról leszállva a gyalogosokkal együtt harczol.

A tisztek a podgyászuk szállítására szükséges kocsikról, valamint sátoraikról maguk gondoskodnak. A legénység számára minden zászló aljnak három kocsi és minden négy katonának egy *cserge-sátor*[4] adatik. Az ászesz-basiig[5] menve minden tizenegy embernek jár együttvéve három kocsi.

A dragonyos lovasság egy ezred. Zászlóalj: 10. Létszám: 1000. Tisztek száma: 90.

A dragonyos lovasság hadi eszközeinek és ruházatának ára személyenkint: 60 zolta.[6]

Legénység:	910
Tisztek:	90
	1000
Összesen:	60.000 zolta.

[1] Törökül: سلوريان دراغان (szuvárián-i drágán).

[2] Törökül: سواريان قطنه (szuvárián-i katona). A *katona* szó a régebbi török iróknál széltében használatos volt a keresztény katonákra.

[3] Törökül: پيادەكان انفانتره (piádegián infántere).

[4] *Cserge*, kisebb sátor, mely két rúdon áll.

[5] *Ászesz-basi*, annyit jelent: fő éjjeli őr.

[6] *Zolta*, az olasz *soldo* szónak eltörökösített alakja.

A dragonyos lovasság zsoldja. Havonkint: 4 zolta.

Legénység: 910
Összesen: 3640 zolta.
Hat hónapra: 21.840 zolta. Összesen: 81.840 zolta.

A dragonyos lovasság tisztjei és műszaki emberei:

Ezredes: 1, havonkint 200 zolta, 12 közember és 17 lóra való költséget kap.

Második kolonel: 1, havonkint 128 zolta, 10 közember és 12 lóra való költséget kap.

Fő-karagoldsi: [1] 1, havonkint 104 zolta, 8 közember és 10 lóra való költséget kap.

Fő-szállásmester: 1, havonkint 17 zolta, 2 közember és 3 lóra való költséget kap.

Főorvos: 1, havonkint 20 zolta, 2 közember és 3 lóra való költséget kap.

Pap: 1, havonkint 12 zolta, 2 közember és 3 lóra való költséget kap.

Csaus: 1, havonkint 17 zolta, 2 közember és 3 lóra való költséget kap.

Fő-szekerész: 1, havonkint 17 zolta, 2 közember és 3 lóra való költséget kap.

Fő-sebész: 1, havonkint 16 zolta, 2 közember és 3 lóra való költséget kap.

Fő-dobos: 1, havonkint 6 zolta, 1 közember és 1 lóra való költséget kap.

Ászesz-basi: 1, havonkint 14 zolta, 2 közember és 3 lóra való költséget kap.

Kapitányok: 10, havonkint 640 zolta. Mindegyiknek 6 közember és 8 lóra való költség jár.

Másod-kapitányok: 10, havonkint 321 zolta. Mindegyiknek 4 közember és 6 lóra való költség jár.

Zászlótartók: 10, havonkint 240 zolta. Mindegyiknek 2 közember és 3 lóra való költség jár.

Szálláskészítők: 10, havonkint 80 zolta. Mindegyiknek 1 közember és 1 lóra való költség jár.

Sebészek: 10, havonkint 80 zolta. Mindegyiknek 1 közember és 1 lóra való költség jár.

[1] Karagoldsi = őrálló.

Trombitások: 10, havonkint 60 zolta. Mindegyiknek 1 közember és 1 lóra való költség jár.

Karagoldsik: 10, havonkint 40 zolta. Mindegyiknek 2 közember és 2 lóra való költség jár.

Nyergesek: 10, havonkint 40 zolta. Mindegyiknek 1 közember és 1 lóra való költség jár.

Bölükbasik:[1] 10, havonkint 40 zolta. Mindegyiknek 1 közember és 1 lóra való költség jár.

Lópatkolók: 10, havonkint 40 zolta. Mindegyiknek 1 közember és 1 lóra való költség jár.

II. *Lovas katonaság.* A tisztek a podgyászuk elszállítására szükséges kocsikról, valamint sátorokról maguk gondoskodnak. A legénység számára minden zászlóaljnak három kocsi és minden négy katonának egy *cserge-sátor* adatik. Az ászesz-basiig menve minden tizenegy embernek jár együttvéve három kocsi.

A katona lovasság egy ezred. Zászlóalj: 10. Létszám: 1000. Tisztek száma: 90.

Az említett katonaság hadi eszközeinek és ruházatának ára személyenkint: 37½ zolta.

Legénység:	910
Tisztek:	90
	1000
Összesen:	37.500 zolta.

Az említett katonaság zsoldja. Havonkint: 3 zolta.

Legénység:	910	
Összesen:	2730 zolta.	
Hat hónapra:	16.380 zolta.	Összesen: 53.880 zolta.

Az említett katonaság tisztjei és műszaki emberei:

Ezredes: 1, havonkint 120 zolta. 10 közember és 15 lóra való költséget kap.

Második kolonel: 1, havonkint 90 zolta. 8 közember és 12 lóra való költséget kap.

Fő-karagoldsi: 1, havonkint 76 zolta. 6 közember és 8 lóra való költséget kap.

Fő-szállásmester: 1, havonkint 17 zolta. 2 közember és 3 lóra való költséget kap.

[1] Bölük-bási, szószerint: csapatfőnök, tehát valami altiszt volt.

Fő-orvos: 1, havonkint 20 zolta, 2 közember és 3 lóra való költséget kap.

Pap: 1, havonkint 12 zolta. 2 közember és 3 lóra való költséget kap.

Fő-Csaus: 1, havonkint 17 zolta. 2 közember és 3 lóra való költséget kap.

Fő-szekerész: 1, havonkint 17 zolta. 2 közember és 3 lóra való költséget kap.

Fő-dobos: 1, havonkint 6 zolta. 1 közember és 1 lóra való költséget kap.

Fő-sebész: 1, havonkint 16 zolta. 2 közember és 3 lóra való költséget kap.

Ászesz-básІ: 1, havonkint 14 zolta. 2 közember és 3 lóra való költséget kap.

Kapitányok: 10, havonkint 440 zolta. Mindegyiknek 6 közember és 8 lóra való költség jár.

Másod-kapitányok: 10, havonkint 240 zolta. Mindegyiknek 4 közember és 6 lóra való költség jár.

Zászlótartók: 10, havonkint 180 zolta. Mindegyiknek 2 közember és 3 lóra való költség jár.

Karagoldsik: 10, havonkint 140 zolta. Mindegyiknek 2 közember és 2 lóra való költség jár.

Szállaskészitők: 10, havonkint 80 zolta. Mindegyiknek 1 közember és 1 lóra való költség jár.

Sebészek: 10, havonkint 80 zolta. Mindegyiknek 1 közember és 1 lóra való költség jár.

Trombitások: 10, havonkint 60 zolta. Mindegyiknek 1 közember és 1 lóra való költség jár.

Nyergesek: 10, havonkint 30 zolta. Mindegyiknek 1 közember és 1 lóra való költség jár.

Lópatkolók: 10, havonkint 30 zolta. Mindegyiknek 1 közember és 1 lóra való költség jár.

Bölük-basik: 30, havonkint 180 zolta. Mindegyiknek 1 közember és 1 lóra való költség jár.

III. *Gyalogos katonaság.* Ezeknek a tisztjei is a podgyászuk elszállitására szükséges kocsikról, valamint sátoraikról maguk gondoskodnak. Az ászesz-basiig menve minden tizenegy embernek jár együttvéve három kocsi. Mivel ezek gyalogosok, azért minden zászlóaljnak két kocsi és minden négy katonának egy *cserge-sátor* adatik.

A gyalogos katonaság egy ezred. Zászlóalj: 10. Létszám: 1500, tisztek száma 300.

Az említett katonaság hadi eszközeinek és ruházatának ára személyenkint: 18 zolta.

Legénység: 1200
Tisztek: 300
1500
Összesen: 27.000 zolta.

Az említett katonaság zsoldja. Havonkint 3 zolta.

Legénység: 1200
Összesen: 3600 zolta.
Hat hónapra: 21.600 zolta. Összesen: 48.600 zolta.

A gyalogos katonaság tisztjei:

Ezredes: 1 havonkint 150 zolta. 7 közember és 7 lóra való költséget kap.

Második kolonel: 1, havonkint 84 zolta. 4 közember és 4 lóra való költséget kap.

Fő-karagoldsi: 1, havonkint 60 zolta. 3 közember és 3 lóra való költséget kap.

Fő-szállásmester: 1, havonkint 17 zolta. 2 közember és 2 lóra való költséget kap.

Fő-orvos: 1, havonkint 20 zolta. 2 közember és 2 lóra való költséget kap.

Pap: 1, havonkint 12 zolta. 2 közember és 2 lóra való költséget kap.

Fő-Csaus: 1, havonkint 17 zolta. 1 közember és 1 lóra való költséget kap.

Fő-szekerész: 1, havonkint 17 zolta. 2 közember és 2 lóra való költséget kap.

Fő-sebész: 1, havonkint 14 zolta. 2 közember és 2 lóra való költséget kap.

Ászesz-basi: 1, havonkint 14 zolta. 2 közember és 2 lóra való költséget kap.

Kapitányok: 10, havonkint 450 zolta. Mindegyiknek 3 közember és 3 lóra való költség jár.

Másod-kapitányok: 10, havonkint 220 zolta. Mindegyiknek 2 közember és 1 lóra való költség jár.

Zászlótartók: 10, havonkint 180 zolta. Mindegyiknek 2 közember és 1 lóra való költség jár.

Karagoldsik: 10, havonkint 160 zolta. Mindegyiknek 1 közember és 1 lóra való költség jár.

Szálláskészítők: 10, havonkint 80 zolta. Mindegyiknek 1 közember és 1 lóra való költség jár.

Sebészek: 10, havonkint 60 zolta. Mindegyiknek 1 közember költsége jár.

Irnokok: 10, havonkint 60 zolta. Mindegyiknek 1 közember költsége jár.

Bölük-basik: 60, havonkint 360 zolta. Mindegyiknek 1 közember költsége jár.

Másod bölük-basik: 120, havonkint 540 zolta. Mindegyiknek 1 közember költsége jár.

Szállaskészítő segédek: 60, havonkint 120 zolta. Mindegyiknek 1 közember költsége jár.

Trombitások: 40, havonkint 160 zolta. Mindegyiknek 1 közember költsége jár.

Ácsok: 20, havonkint 80 zolta. Mindegyiknek 1 közember költsége jár.

Ez volt a keret, a melyben Bercsényi tábornok előterjesztése szerint, a három magyar ezredet szervezni szándékoztak. A szultán a felhatalmazást megadta a toborzásra s «Bercsényi tábornok Erdélybe, Lengyelországba és a kozákokhoz katonák toborzása végett embereket küldött.»[1] Az emigrácio többi tábornokai Eszterházy, Forgács, Csáky, továbbá Máriássy ezredes hozzáfogtak a toborzáshoz, de hiányzott közülök a fejedelem személye, a ki összetartást tudott volna létesíteni a versengő kurucz tábornokok között. Rákóczi csak októberben érkezett török földre s a három magyar ezred létszáma még akkor sem volt együtt.[2] Külön-külön csapatok voltak mindegyik tábornok parancsnoksága alatt, de nagyobb hadi tetteket ezek nem végeztek.

Közbejött a törökök veresége is Belgrádnál s így a lassan szerveződő és a tervezett létszámot soha el nem ért magyar csapatok már nem tudtak más fordulatot adni az eseményeknek.

Karácson Imre dr.

[1] A Szeráj levéltárában a szultánnak 1129. évi Dsemási-ül-evvel hó 5-én (1717. április 16.) kelt levele.

[2] A Szeráj levéltárában az 1129. évi Zilhidse 9-én (1717. nov. 13.) kelt szultáni leirat.

Adatok végváraink fentartási költségeihez. Végváraink XVI—XVII. századi felszerelési és fentartási költségeit *Acsády Ignácz* és *Szendrei János* alapvető tanulmányaiból (Hadtört. Közlemények 1888, (I.) évf.) kellően ismerjük. E két dolgozathoz szolgálhat kiegészítésül az alább közlendő feljegyzés, mely Szendrő, Onod, Kálló, Tokaj, Szatmár, Ecsed és Putnok várőrségének számáról, felosztásáról és fizetéséről tájékoztat 1647-ből.

«Summarius extractus, quantum militibus tam equitibus, quam vero peditibus universis confiniariis pro uno integro mense cedit. Anno 1647 die 22 Martii exhibitus.

Szendrő. Szendrőben vagyon lovas nr. 200.
gyalog nr. 180.

Az 200 lovasra megyen egy holnapra	640	frt. —	den.
Főkapitánynak személyére	80	« —	«
1 zászlójára 1 trombitájára 1 rézdobjára	9	« 60	«
Vicekapitánynak személyére megyen	40	« —	«
1 zászlójára 1 trombitájára	6	« 40	«
Egy lovas hadnagynak személyire	25	« —	«
1 zászlójára	3	« 70	«
Strázsamesternek egy holnapra	8	« —	«
Az 180 gyalogra megyen egy holnapra	360	« —	«
Két gyalog hadnagyra	20	« —	«
Két zászlótartóra	2	« —	«
Két dobosra	2	« —	«
18 tizedesre	18	« —	«
Főporkolábnak	20	« —	«
Viceporkolábnak	12	« —	«
Igy az szendrői vitézeknek megyen egy holnapra	1246	frt. 20	den.
Egy egész esztendőre pedig	14954	« 40	«

Onod. Onodban vagyon lovas nr. 200.
gyalog nr. 200.

Az 200 lovasra megyen holnapra	640	frt. —	den.
Főkapitánynak személyére	80	« —	«
1 zászlójára 1 trombitájára 1 rézdobjára	9	« 60	«

Vicekapitánynak személyére megyen	40	frt.	—	den
1 zászlójára 1 trombitájára	6	«	40	«
Egy hadnagy személyire	25	«	—	«
1 zászlójára	3	«	20	«
Strázsamester személyire	8	«	—	«
Az 200 gyalogra megyen egy holnapra	400	«	—	«
2 gyalog hadnagynak	20	«	—	«
18 tizedesnek	18	«	—	«
2 zászlótartónak	2	«	—	«
2 dobosnak	2	«	—	«
Igy az onodi vitézekre egy holnapra megyen	1254	frt.	20	den.
Egy egész esztendőre pedig	15050	«	40	«
Kálló. Kállóban vagyon lovas nr. 200. gyalog nr. 200.				
Az 200 lovasra megyen egy holnapra	640	«	—	«
Főkapitánynak személyire megyen	100	«	—	«
1 zászlójára 1 trombitájára 1 rézdobjára	9	«	60	«
Viczekapitánynak személyire megyen	40	«	—	«
1 zászlójára 1 trombitájára	6	«	40	«
Egy hadnagy személyire megyen	25	«	—	«
1 zászlójára 1 trombitájára	6	«	40	«
Más hadnagy személyire megyen	25	«	—	«
1 zászlójára	3	«	20	«
Strázsamesternek személyire	8	«	—	«
Az 200 gyalogra megyen egy holnapra	400	«	—	«
2 gyalog hadnagynak	20	«	—	«
18 tizedesnek	18	«	—	«
2 zászlótartónak	2	«	—	«
2 dobosnak	2	«	—	«
1 porkolábnak	8	«	—	«
Igy az kállói vitézekre egy holnapra megyen	1313	frt.	60	den.
Egész esztendőre pedig	15763	«	20	«

Tokaj. Tokajban vagyon lovas nr. 100.
gyalog nr. 150.

Az 100 lovasra megyen egy holnapra	320	frt. —	den.
Főkapitánynak személyire	100	« —	«
1 zászlójára, 1 trombitására, 1 rézdobra	9	« 60	«
Vicekapitánynak személyire	50	« —	«
Hadnagy személyire	25	« —	«
Az 150 gyalogra megyen egy holnapra	300	« —	«
2 gyalog hadnagynak	20	« —	«
14 tizedesnek	14	« —	«
2 zászlótartónak	2	« —	«
2 dobosnak	2	« —	«
Főporkolábnak	18	« —	«
Viceporkolábnak	8	« —	«
Strázsamester személyire	6	« —	«
Tömlöcztartónak	1	« —	«
Igy az tokaji vitézekre megyen egy holnapra	875	frt. 60	den.
Egy egész esztendőre pedig	10507	« 20	«

Szatmár. Szatmárt vagyon ujonnan fogadott 200 lovas, kikre az mint az partiale regestum tartja, mégyen egy holnapra 736 frt.

Ismég ott Szatmárt vagyon 80 régi lovas, azokat is, az mint partiale regestumi tartja, megyen 306 frt.

Ugyanott Szatmárt vagyon 200 gyalog, kik continue interteneáltatnak, ezeknek is egy holnapra való fizetések legalább tészen 490 frt.

Ismég ugyanott Szatmárt vagyon ujonnan fogadott 50 gyalog, kiknek egy holnapra való fizetések tészen 115 frt.

Annak felette főkapitánynak, Dóczy András uramnak ő ngának egy holnapra való fizetése mind maga személyire s mind pedig lovasira tészen 352 frt.

Igy az szatmári vitézekre egy holnapra megyen 1999 frt.

Egy egész esztendőre pedig 23998 frt.

Ecsed. Ecsedben vagyon lovas nr. 120.
gyalog is nr. 120.

Az 120 lovasra megyen egy holnapra	384	frt. —	den.
Főkapitány személyire	80	« —	«

1 zászlójára 1 trombitájára 1 rézdobjára	9 frt.	60	den.
Vicekapitány személyire megyen	40 «	—	«
1 zászlójára	3 «	—	«
Egy hadnagy személyire	25 «	—	«
Strázsamesterre	8 «	—	«
Az 120 gyalogra megyen	240 «	—	«
2 gyalog hadnagyra	20 «	—	«
12 tizedesre	12 «	—	«
2 zászlótartónak	2 «	—	«
2 dobosnak	2 «	—	«
Főporkolábnak	12 «	—	«
Viceporkolábnak	8 «	—	«
Igy az ecsedi vitézekre egy holnapra megyen	846 frt.	20	den.
Az egész esztendőre pedig	10154 «	40	«

Putnok. Az putnoki lovasokra és gyalogokra, az mint az partiale registrom tartja, megyen egy holnapra legalább — — — 154 frt.

Az egész esztendőre pedig — — — — — — 1848 «

Summa-summarum: az egész végbeli vitézekre megyen egy holnapra — — — — — — — — — — — 7688 frt. — den.

Egy egész esztendőre pedig — — — — 92265 « 60 «

(M. Tud. Akad. kézirattára: Kovachich: Collectio etc. diætæ anni 1646—47. M. Jog. F. 14[1].) Közli: Lukinich Imre dr.

Egykorú hadi tudósítás a Timok vize körül 1789—1790-ben folyt harczokról. A bécsi főhaditanács 1790 január 20-ikán a *Timok* vize körül lefolyt harczokról, valamint Liptay ezredes és Szarvasy őrnagy vitézségéről a következő jelentéseket adta ki:

1789 deczember vége felé által jött a Timok vizén a hídlábakra rakott holmi deszkákon 150 török és a mi *Bukoviczánál* állott strázsáinkra reájok ütött, s azokat visszanyomta. Mivel csakhamar azután igen megnevekedett az ellenség száma, nem ítélte tanácsosnak a Negodinba és Bakovczébe helyhetett népünk is az előbbeni helyében való további megmaradást, hanem magát visszavonta. Gróf Pálfy János regementbeli oberstlieutenant Liptay úr, a ki most Gladovában kormányoz, mihelyt az ellenség mozgásairól jelentést vett, azonnal

két osztály huszárokkal megindult *Persa-Palánka* felé, hogy kitanulván ott az ellenség további szándékát, és különösen, hogy vajjon nem Gladovát készül-e az visszakaparítani, a környülállásokhoz képest megtehesse a szükséges rendeléseket. Előre elküldetvén Branováczky főstrázsamester úr, azt izente vissza az oberstlieutenant úrnak, hogy az ellenség 2000 főből áll. rész szerént gyalogságból, rész szerént lovasságból; kormányzójok az orsovai basa öccse és Kara Musztafa, hanem még erősséget vár Viddinből és oly szándékkal vagyon, hogy az orsovaiakon segítsen. Azon idő közben, míg oberstlieutenant Liptay úr értésére adta F. M. L. Gróf Wortensleben-nek a dolgot s a F. M. L. úr által legottan Gladova felé elindított lovasság és gyalogság útban volt, megtámadták egynehányszor a törökök major Branováczky urat, a ki az Orsova és Erzsébet sáncza körül lévő hegyeknek elfoglalására küldetett volt, ámbár haszontalan lett minden igyekezetek. Persa-Palánkából pedig két törökök küldettek oberstlieutenant Liptay úrhoz, hogy a várat adná fel. Mivel Viddinből minduntalan forrott a törökség s már is 5000-re nevekedett pedig a száma, tehát meghatározta magát az oberstlieutenant úr, hogy az ellenségnek haladék nélkül eleibe menjen s azt megtámadja.

E végre 1790 január 3-ikán megindult az oberstlieutenant úr, három battalion gyalogsággal s 11 czug lovassággal és 5-ikén minden bántódás nélkül eljutott egy hegyre, mely Persa Palánkához három órányira van, hol is az éjszakának fél részét eltöltötte. Ezentul tovább mozdultak a miéink, mivel pedig a sűrű s magas cserje miatt igen nehezen marsirozhatott a gyalogság, s szállíthatta az ágyuit, tehát előre elküldödtte Liptay oberstlieutenant úr az Erdődy magyar lovas regementbéli Szarvasy urat hét czug huszárokkal, meghagyván nékie, hogy az ellenséget, ha látandja, hogy bir vele, tartóztassa addig, míg a gyalogság elérkezik, de ha igen feles számmal találna az lenni, inkább vonja vissza magát az oberstlieutenant úr két szárnya háta megé. Mihelyt Szarvasy kapitány úr előbb nyomult, azonnal eleibe jött mintegy ezerig való spahiság, melyet még nagyobb janicsárság követett. Az ellenség nagy tűzzel nekik esett mindjárt a mi lovassainknak.

Jóllehet gyalogjaink még jóval is hátra voltak, a törökség pedig sokkal felesebb számmal volt a mieinknél, mégsem akart a vitéz kapitány úr hátrálni, hogy ezáltal gyalogjainkra ne vonja az ellenséget, kiknek úgy is elég vesződések volt a rossz utakon való jövetellel. Tehát úgy helyt állatott seregével a janicsárok és spahik ellen, hogy azok igen megátalkodott ellentállások után is kénytelenek voltak

helyeket elhagyni. Mindazáltal csakhamar összeszedték magokat s ujra rohantak lovasainkra, kiknek segítségekre a még magánál hagyott négy czug lovasságot is utánok küldötte az oberstlieutenant úr. Szarvasy kapitány úr hasonló bátorsággal csapott most ismét az ellenség közibe, valamint azelőtt, de az ellenség is ugyan viselte magát egész két órákig, hanem akkor osztán, mivel oberstlieutenant Liptay úr is elérkezett gyalogjaival és erejét a lovasokéval egyesítette, csak szaladásra vették a törökök a dolgot s meg sem állottak egy hegyig, mely Negodinon alól esik egy órával. Ott ujra viadalhoz készítették magokat.

De kapitány Szarvasy úr mind addig fentartóztatta itt őket, míg oberstlieutenant Liptay úr a gyalogokkal és egynehány ágyukkal elérkezhetett, mely meg lévén, oly erőben ágyúztatott az oberstlieutenant az ellenségre, hogy az a hegyről magát elvette és Bakovczéig szaladott. Itt negyedszer akarta magát rendbe szedni az ellenség, de ekkor hamar készen lett vele oberstlieutenant Liptay úr és vissza verte a Timok vizén.

Hogy a Timok környékét megmenthesse az ellenség pusztításától az oberstlieutenant úr, elküldötte oda a Lattermann regementjebeli májos Sobel urat három kompánia gyalogsággal, bizonyos számú lovasokkal és két ágyúkkal, de mielőtte még oda érhetett volna a májos úr, segítséget kaptak a törökök Pregovéból, azért is vissza fordultak és szerencsét próbáltak mégegyszer, de népünk oly tűzzel s magát elszánva ment ki, hogy előtte meg nem állhattak, hanem egészen zűrzavarba hozódtak és a spahik úgy neki iramodtak, hogy a janicsárok nem érvén velek, a Negodin és Czerna-Riga környékén messze elterjedt nádasba és az ott lévő mocsárokba vették magokat, a hová legottan rendelt a huszárok s a Branováczky szabad serege közül bizonyos számú vitézeket az oberstlieutenant úr, a kik az ellenséget búvó helyéből felkergessék. Oberstlieutenant Liptay úr január 6-ika estéjén küldötte az előadott tudósítást a harczmezejéről, a bővebb jelentést később fogja tenni. Akkor nem tudta még az ellenségnek valóságos veszteségét, mindazáltal azt előre is megjegyzette, hogy a mint a miéink által nyert préda is mutatja, fő törököknek kell lenni az elesettek között, továbbá, hogy a mi veszteségünk igen kevés és végre, hogy nem találhat szókat a Szarvasy kapitány úr állhatatos bátorságának és okosságának elegendőképen való magasztalására.

Ő Felsége oberstlieutenant Liptay urat obersteri rangra méltóztatott emelni, annak megbizonyítására, mely tökéletes megelégedést

találta az említett úrnak különösen kimutatott okos és bátor vitézségében.[1]

A bécsi főhaditanács 1790 január 23-án előbbi jelentését a következőkkel egészítette ki:

Már az elmult deczember 31-ikén megtámadta volt ezer janicsárokból és 200 spahikból álló törökség a Branováczky szabad seregét, mely Sipnál állott, de az említett szabad seregbeli kapitány Rodiczky, az illyriai oláh regementbeli kapitány Quelf, főhadnagy Bauer és hadnagy Bayer urak oly vitézi módra vezették népeiket az ellenség ellen, s ezek oly bátorsággal keltek viadalra, hogy az ellenség kétszáz ember vesztesége után szaladásba hozódott. Minthogy a következő két napokon egy lélek se mutatta magát az ellenség közül, tehát oberster Liptay úr, major Hübner urat, a Reiszky regementből három kompániával s ugyan annyival az illyriai oláh regementből Gladován hagyta, maga pedig a Lattermann s Pálfy regementjeinek első batallionjaival és az illyriai oláh regementből s a Reiszkyéből össze szerkesztetett harmadik batallionnal, nem különben 11 czuggal az Erdődy huszárjai közül, 8 ágyúval és a bánáti német regementből 140 stuttzosokkal január 4-ikén Berlochon alól termett egy hegyen. Január 5-ikén három óra alatt Persa-Palánkán felül ment, mely helyet az ellenség felégetvén, pusztán hagyott és elküldötte akkori kapitány, már major Szarvasy urat a huszárságnak egy részével előre. Mivel az útnak terhes volta miatt mind a gyalogság, mind kivált az ágyúk nagy ügygyel bajjal és igen lassan haladhattak, még oberster Liptay úr csak egy fél órával ért Samorinováczon tul, hogy már major Szarvasy urat minden felől megtámadta a vele lévő huszároknál sokkal felesebb számú ellenség. A major úr meg nem rettent kevés, de bátor huszárjaival az ellenségtől, hanem oly tűzzel s erőben szállott vele szembe, hogy az több rendbeli próbái után is csak nem boldogulhatott, végre pedig egy zászlójától megválva, hátat fordított s a bukovczei útra vette magát.

Ámbár az említett út igen sáros és alkalmatlan volt, de mégis mindenütt nyomában voltak huszárjaink. Oberster Liptay úr utánna küldött major Szarvasy úrnak két ágyút és struttzosokat, major Rakitsovits úrnak vezérlése alatt. A míg a Negodin körül lévő nádasból mind elébb-elébb nyomultak gyalogjaink is. Major Szarvasy úr, használni akarván ezen szerencsés környűllállásokat, csak nem tágított tovább is az ellenségen.

[1] *Hadi és más nevezetes történetek.* Bécs, 1790. Második szakasz. 97—101. l.

Bukovczén innen, Negodinhoz egy órányira van egy hegy, azon megszállott az ellenség és újra viadalhoz készítette magát. De hogy oberster Liptay úr két ágyúval s a Lattermann regementbéli major Sobel úr vezérlése alatt lévő batallionnal előállott volt, Szarvasy úr segítségére, tehát kevés ellentállás után a hegyről is lenyomatott az ellenség. Minekutánna az ellenségnek nagy része elszélesztetett és a völgyben nehezen mehetett a jégen keresztül, utánna küldötte oberster Liptay úr üzőbe Gergely és Kalmár kapitány urakat, ezt a bánáti német regimentnek stuttzosaival, amazt pedig egy osztálylyal a Pálfy regementjéből, maga pedig több népével Bukovcze felé indult. Itt az ellenség negyedszer szedte magát össze, de mihelyt népünk közelről tekinthetett a szemébe, legottan szaladt a Timok vizének, még pedig nyakra-főre s közüle némelyek a hídról is le ugráltak a vízbe, csak hogy annál hamarébb elvehessék magokat szemelől.

Az oberster úr a Bukovczénél lévő hegyen megfészkelte magát és elküldötte major Sobel urat egy osztály gyalogsággal, két ágyúval, s néhány huszárokkal, hogy a Timokon lévő hidat foglalná el. Az ellenség ötödszöri szembeszállása által meg akarta azt akadályoztatni, de nem sült el ekkori szándéka is, mert ágyúinknak s gyalogjainknak tüzök azt cselekedte, hogy kénytelen volt a hídon tul lévő hegyekre visszavonulni. Minekutánna a hidat elhordták volna katonáink, egész népünk a Bukovczénél lévő hegyre telepedett és egy nap ott maradott. Mivel pedig már négy napot s négy éjszakát töltött el csupán az ég alatt, tehát hetedikén bévitte oberster Liptay úr Negodinba, minekutánna Bukovczéba 450 szabad seregbelieket s egy czug huszárságot szállított volna.

Ezen előadott vitéz cselekedete által oberster Liptay úrnak nemcsak Orsova maradt el az óhajtott segítségtől, s eleségtől, hanem Gladova is és az egész krajnai kerület bátorságos állapotba helyeztetődött.

Az ellenségnek száma nem volt kevesebb 5000-nél, melyet Mehmet basa s annak fogságunkba esett kihajája (helytartója) és más főagák vezérlettek. A miéink nem voltak többen 2440-nél. Nékünk igen kevés veszteségünk volt; az ellenség holtjainak és sebeseinek száma pedig reá megy 500-ra. Tizenhét katonák és 5 szolgák fogattattak el közüle.

Oberster Liptay úr a dolog szerencsés kimenetelét legnagyobb részént Szarvasy úrnak tulajdonítja, kit is ő felsége példás vitézségéért *majorságra méltóztatott emelni és Mária Terézia rendjének keresztjével is megtisztelni.* Különös magasztalással megnevezi még az

oberster úr májot Rakitsovits és Sobel, Lattermann regementbéli kapitány Blühmel, lovaskapitány gróf Erdődy, főhadnagy Neubar, alhadnagy Boldisár és Beck, kadét gróf Festetics Péter és Cacus Antal urakat, Paul főmozsaras és Hermann pattantyussal együtt. Általjában pedig minden tiszt uraknak, valamint az egész seregnek is megadja az oberster úr azt a dicséretet, hogy egyet is ki nem rekesztve, nagy állhatatossággal állottak ki minden bajokat; és fejenként bajnoki bátorságot mutattak. Az altisztek és közemberek közül különös bátorságukra nézve névszerint említi az oberster úr mi e következendőket; úgymint: Verper és Lang strázsamestereket, Nagy, Goldberger, Szegő, Bene, Gergacs, Matyók, Kováts és Vizi káprálokat, végre Perse, Pelits, Hermann, Ivankovits, Milosev és Retting közembereket.[1]

[1] *Hadi és más nevezetes tört.* Bécs, 1790. II. 113—117.

Röviden ismertetve: Elővéd harcz Negotinnál czím alatt. *Hadt. Közl.* 1889. 322. l.

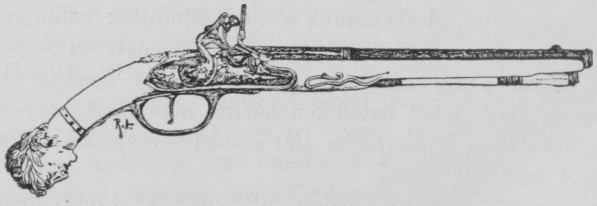

Pisztoly a XIX-ik század elejéről.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

ITTHEILUNGEN DES K. U. K. KRIEGSARCHIVS. Neue Folge IV. und V. Band. Wien 1889 és 1891. Szerkeszti a cs. és kir. hadilevéltár igazgatósága.

1. *Die freiwilligen Aufgebote aus den Ländern der ungarischen Krone im ersten schlesischen Krieg. Irta: Alexich százados.*

Magyar haditörténelmünkre felette érdekes adatokat tartalmazó munka két főrészből áll: I. Das Aufgebot der ungarischen Insurrection und croatischer Freicorps 1741., és II. Die pressburger Landtagsbeschlüsse und die allgemeine Insurrection in Ungarn 1741/42.

Bevezetésül s a későbbi lényeges részek megértése végett a szerző főbb vonásokban megismerteti Magyarország honvédelmi rendszerét: a personális és portális insurrectiot, valamint az 1715-ben szervezett állandó katonaságot, jórészt Piringer «Ungarns Banderien und desselben gesetzmässige Kriegsverfassung überhaupt» czimű munkája nyomán.

I-hez. A szerző okát adja annak, hogy a császári hadsereg miért szorult a magyar portális katonaságra, azután Pálffy János gróf működését ismerteti. Ennek keretében közli Pálffynak Magyarország nyugoti vármegyéihez intézett felhívását, a toscanai nagyherczeggel, Neipperg gróf táborszernagygyal és másokkal folytatott levelezésének egy részét, majd felsorolja azokat a kisebb önkéntes magyar lovascsapatokat, melyeket már előbb kiállítottak főnemeseink és vármegyéink egynehánya a császári hadseregben hadakozó nyolcz reguláris magyar huszárezred fogyatékainak pótlása végett. Szó esik a bécsiek aggodalmáról, kik bár kevés reguláris ezredet, de annál több pénzt láttak

volna szivesebben, mert a multak tapasztalatai nyomán «a magyarnak fegyvert kezébe adni nem tanácsos.»

Érdekes részek azok, melyek a fegyverforgatásra alkalmasak állításáról, beosztásáról, felszereléséről, a csapatoknak menetkész állapotba helyezéséről és a vezéri állás betöltéséről szólanak. Mindezekből kitünik, hogy Pálffy fáradhatlanul dolgozott feladatának sikeres megoldása végett s hogy nem rajta, hanem a vármegyéken mulott, miszerint a remélt 8000 lovas helyett csak 2100 felkelő vonult ki. Ide tartozik Pálffynak a felkelésre vonatkozó véleményes javaslata, Pest-Pilis-Solt, valamint a Jász és Kún vármegyékkel kötött szerződések másolata, nemkülönben az az áttekintés, miből kivehető a hadba vonult ezredek tagozása és létszáma egyenként és összesen.

A hadszínhelyre vonulás lassúságának okai között fontosak azok az adatok, mik bizonyitják, hogy az ezredek semmibe sem vették a számukra kiadott menetterveket, tetszésük szerint választották pihenő napjaikat, a mik alatt fosztogatásukkal tanubizonyságát adták fegyelmezetlenségüknek.

Nagyon is rövidre fogta a szerző a június hó 6-ról 7-re végrehajtott olbendorfi rajtaütés, a június 23-án, valamint az augusztus hó 1-én és 23-án vívott grottkaui, illetőleg maltschi és frankentsteini ütközetek leirását, a mikben derekasan küzdöttek úgy a reguláris huszárok, mint az insurgensek. Szerző igazságosságáról tanuskodik, hogy idézi Festetich és Neipperg harczjelentéseinek azon részeit, a melyekben elismerőleg emlitik insurgenseinket. A csatolt veszteségkimutatásból kitünik, hogy az olbendorfi rajtaütésben az insurgens lovasság vesztesége 62 emberre és 45 lóra rugott.

A szöveget kisérő megjegyzések közül igen érdekes az olbendorfi misekönyv feljegyzésének idézése, a miből kitünik, hogy lovasságunk fölprédálta az egész falut, majd fel is égette annak felét. A falu lelkipásztora kemény szavakkal illeti a «*pannonische Räuber*»-eket, kik feldühödve senkit és semmit sem kiméltek. Mindenesetre súlyos beszámítás alá esik e kihágás és erőszakosság, a minek azonban enyhítő körülménye is van és pedig az, hogy a szent atya, vagy más valaki által felizgatott s a poroszokhoz szító békés lakosság fegyverrel kezében védelmére kelt a megtámadott porosz lovasságnak s huszárjaink közé lődözött.

Részint a vezérek elismeréseiben, részint külön felhangzik azonban a felkelő lovasság iránti panasz fegyelmezetlenségük és zabolátlanságuk miatt. Több oldalra terjednek Neipperg leveleiből vett ama szemelvények, a mikből kitünik, hogy insurgenseink a harcz hevé-

ben nem engedelmeskedtek előljáróiknak, magukkal ragadták a reguláris ezredek legénységét, amugy is gyengébb lovaikat pedig annyira lehajszolták, hogy százakra rugott a nyereg- és hevedertörés miatt hasznavehetetlen lovak száma és hogy többször pár napra hátrarendelték a felkelőket azért, hogy kipihentessék agyonhajszolt lovaikat.

Igaza van Neippergnek, mikor leveleiben azt mondja e bajok alapjául, hogy hián van az összes felkelő csapatok fölé rendelt olyan vezérlő tábornoknak, ki vezetésre termett, ki fegyelmezni is tudná e különben igen jó katonákat, azután pedig, hogy nem ütik meg a mértéket a századokat és szakaszokat vezénylő tisztek sem. Bajosan is lehetett az akkori vonalharczászat egyoldalúságával és merevségével megegyező csapatokat képezni és nevelni azokból a lovasokból, kik rövid 2—3 hónappal azelőtt ültek csak nyeregbe, kiknek oktatóik és alkalmas vezetőik alig voltak, kik megalakulásuk után legott elvonultak, a harcztéren pedig ugyancsak hamar tűzbe jutottak.

Nem kevésbé kötik le figyelmünket Pálffynak és Neippergnek egymás között váltott ama levelei, valamint Neippergnek az udvari haditanácshoz előterjesztett amaz igazoló jelentése, amik abból keletkeztek, hogy valaki panaszt emelt az insurgens csapatokkal szemben támasztott mértéktelen harcztéri követelmények miatt s hogy kizsarolják a felkelő lovasságot!

Senkit sem lephet meg tehát Neipperg levelének ama része, melyben azt javasolja, hogy bocsássák haza az insurgenseket elvállalt szolgálati kötelezettségük leteltével, *miután szolgálatuk nem éri fel azt a pénzt, mit reájuk kiadnak!* A fővezér ez óhaját elősegítették a béketárgyalások, csakhamar útnak indították az ezredeket azzal, hogy pihenő nap nélkül térjenek vissza hazájukba. *Utravalóul a legszigorúbb rendszabályokat szabták eléjük, kitiltották őket az összes városokból és falvakból, csakis táborozniok volt szabad, a számukra szükséges élelmi- és egyéb czikkeket pedig a hatóságok szállitották ki táboraikba.*

Élét veszi e megszégyenítő eljárásnak a szerző azzal, hogy a hazabocsájtás okául nemcsak Neipperg javaslata szolgált, hanem a kedvezőtlen politikai viszonyok is, a mik miatt a nagyobb számerőben szervezendő új insurgens csapatok kerete gyanánt óhajtották felhasználni e már némileg gyakorlott és fegyelemhez is szokott csapatokat.

Végül «*Das slawonisch-syrmische Aufgebot. Die Trenck'schen Panduren*» című fejezetben a szerző Trenck Frigyes báró által szervezett pandúrcsapatnak felállítását és az 1741. évi hadjáratban való

szereplését ismerteti a tényeknek megfelelőleg igen érdekes összeállításban.

2. *Die pressburger Landtagsbeschlüsse und die allgemeine Insurrection in Ungarn 1741. 42.*

A mű e része három szakaszra oszlik: a bevezetésre, az 1742 junius 11-én kötött boroszlói békéig terjedő és az ezen békét követő időszak eseményeit tárgyaló fejezetre.

A bevezetés összefoglalja az 1741-diki országgyűlésnek a rendes katonaságra és a nemesi felkelésre vonatkozó határozatait, azután megismerteti Mária Teréziának az alakítandó magyar sorgyalogezredek törzstisztikarának kinevezésére vonatkozó rendeletét. A szervezés alapvető nehéz munkájáról tanuskodnak a katonák ruházatára, fegyverzetére és felszerelésére vonatkozó részletek, a szöveget kisérő megjegyzésekben érdekes szabályzati és személyi határozványok, a miket a következő táblázatok egészítenek ki: Tervezet azon illetményekről, melyek a 3000 emberből álló és 20 századba alakított gyalogezred ellátásához szükségesek havonként és 12 hónapra, Költségvetés a vármegyék által beszerzendő tábori eszközökről, járóművekről, egészségügyi anyagokról s a ruházati czikkek készítési díjairól, valamint Elosztó a vármegyék, városok és kerületek által az ezredek számára kiállítandó katonák számáról.

Meghökkenve állapodunk meg azonban József Frigyes szászhilburghauseni herczeg tábornagy, Ghilányi altábornagy és a dunántúli vármegyék jelentéseiből vett szemelvényeknél, valamint egy helyen az Országos Magyar Levéltár adataiból merített részleteknél, mert elénk tárulnak: a toborzás bajai, ennek ki nem elégítő eredménye, főkép pedig azok a nehézségek, sőt nevetségesen kicsinyes okok, miket vármegyéink támasztottak megokolatlanul egyrészt a vezető és intéző körökkel szemben, másrészt egymás között.

Mutatóul idézem a felsőmagyarországi vármegyékben a reguláris huszárezredek kiegészítésére szükséges katonák beállítását intéző Ghilányi jelentésének egyes részeit: mindenünnen szolgálatrakész szóbeli és irásbeli igen szép ajánlatokat kaptam, de igazában ezer akadályra bukkantam; eddig csak 334 ujoncz vonult be, kik inkább mezítelenek, mint hadiszolgálatra alkalmasan ruházottak és felfegyverzettek, — a Pöstyénben állított 500 ujonczról pedig ezeket mondja: A mi engem illet, csak annyit jegyzek meg, hogy közülök 200 gyermek, egypár fogyatékos, sőt öreg, kik a kórházba, de nem tábori szolgálatra valók, — még idegen is akad, de egyetlen egy derék legény sem. Ugyancsak Ghilányi jelenti, hogy bár a megyék be is sorozták a

meghatározott számú ujonczot, hiányzik a ruha s csak az állítás befejeztével szerezték be a posztót, gombokat, zsinórokat, szijazatot, tölténytáskákat, aprólékos szereket s még egyéb szükséges anyagokat. E mellett zajos vitákat rendeztek a karok és rendek s nem azt nézték, hogy minél előbb együtt álljanak hadiszolgálatra alkalmasan a katonák, hanem a felől vitáztak, hogy a legénységnek német szabású kabátot (capurock), vagy köpönyeget adjanak-e!?

Az 1742. június 11-én kötött boroszlói békéig terjedő időszak eseményeinek tárgyalásánál a szerző legelőször az 1741-diki hadjárat után bekövetkezett állapotot ismerteti főbb vonásokban. Ezután közzéteszi: Mária Teréziának a szász-hilburghauseni herczeghez intézett levelének ama részét, melyben a királynő a felkelés zavaros állapotáról panaszkodik, az 1742 január 4-én tartott udvari haditanácsnak a magyar sorgyalogezredek szervezésére vonatkozó jelentésének fontosabb részeit s végül Mária Teréziának Pálffy Jánoshoz intézett ama rendelvényét, mely az ezredek rangját, a büntető hatalmat s a tisztek kinevezésének módozatait szabályozza. A felkelő csapatok számerejének kimutatásaiból kitünik, hogy hány ember ült lóra 1742. január hó 1-től 1742. október hó végéig havonként és vármegyénként. Több oldalra terjed az 1742. február 12-én tartott udvari haditanács jelentésének szövege, a mely feltárja a felkelés szervezésének akadályait. Itt esik szó arról, hogy az ország határain túl aligha hajlandók kivonulni a felkelő csapatok. Ghilányi, Scherr, Festetich, Splényi, Khevenhüller és Pálffy jelentéseiből vett szemelvények a felkelők fegyelmezetlenségéről és fosztogatásairól tesznek bizonyságot.

Lezárja e fejezetet a portális katonaságból kikerült lovasság dicsérete, Mária Teréziának 1742. szeptember 10-én kelt magasan szárnyaló s a főispánokhoz intézett ama kézirata, melylyel a portális huszároknak a rendes ezredek számára való megtartásának eszméje megpendíttetik, Pálffynak e tárgyban 1742. szeptember 16-án kelt jelentése, valamint a sorgyalogezredek toborzására vonatkozó rendeletek fontosabb határozmányai.

A boroszlói békét követő eseményeket tárgyaló fejezet a magyar sorgyalogezredek (Forgách, Andrássy, Ujváry, Haller, Szirmay és Bethlen) felállításával foglalkozik. Kimutatja a szerző a toborzás menetét és eredményét ezredenként külön-külön, megemlíti a Haller-ezred lázadását Mezőtúron, hogy a magyar zászlóaljak közül, melyek és hol jutottak legelőször tűzbe, áttekinthetően összefoglalja ezredenként és havonként a besorozott ujonczok számát, majd ugyancsak ezredenként kimutatja a szökevények számát (3055), valamint az ország által az

élelmezőraktárakba beszolgáltatott gabonaneműek mennyiségét és pénzbeli értékét.

A munkát lezáró összefoglalás szerint a pozsonyi országgyűlés eredményeként fegyver alá állított katonák *száma 1742. végén 14,877 gyalogos és 13,699 lovas, vagyis összesen 28,576 ember volt,* a mi megegyezik legújabb keletű történelmi munkáinkba foglalt adatokkal. E számból azonban *csak 9000 gyalogos és 10,646 lovas került* a működő császári hadsereghez a szerző véleménye szerint!

A berekesztő rész ekkép szól:

«Az osztrák örökösödési háború tanulmányozásánál egyáltalában meg kell figyelnünk ama országos különleges katonai felkelés valóságos számadatait, mert a hazafias támogatás, mit a magyar királyság uralkodónőjének kormányra lépésekor támadt nehéz szorultságában igazi lelkesedéssel nyujtott, a szokásos történeti előadás kapcsán, a katonai számműveletekbe oly erőbeli tényezőket állít be, melyekből önkénytelenül a leghelytelenebb következtetések és itéletek keletkeztek. Érthető, hogy a történetiró szivesen időzik ama lélekemelő jeleneteknél, melyek az 1741-diki pozsonyi országos gyűlés egyes napjait örök időkre felékesítik; ámde a mennyire ama lelkesülő férfiak már akkor sem tudták teljes mértékben megvalósítani vágyaikat, ép oly kevéssé játszhatnak szerepet a hadi események szakszerű katonai megitélésében. Hogy miért nem lehetett az első viharos felindulásban álomként látott 100.000 embert hadba állítani a királynő számára s hogy miért maradt el messze a végeredmény maguktól az alkotmányszerűen meghatározott számoktól, nem ide tartozik és különleges magyar történetkutatás tárgyául hagyandó fenn. Katonai nézőpontból minden bizonynyal teljes győzedelmet biztosított volna s Sziléziát aligha ragadhatták volna el a Habsburg-háztól, ha a királynő 100.000 magyarból álló haderővel rendelkezik rendes serege mellett. A ki azonban ily erőmennyiséget elfogad mint valóban létezőt, az önkénytelenül a hadvezetőség hibáira gondol, mely az anyagi erő ellenére sem tudta megmenteni az államot a veszteségektől. Máskép alakul a katonai kép, ha a Szilézia, Morvaország, Csehország és Bajorország, valamint Olaszország hadszínterein elosztott s a poroszok, bajorok, szászok, francziák és spanyolok nagyobb erejével viaskodó dicsőséges régi császári hadsereghez csakis a kimutatott, mintegy 20,000 emberre tehető új harczost hozzá számítjuk, kiket a pozsonyi országgyűlés az egy évi időtartam alatt Magyarország tájairól összetoborozhatott és a királynő zászlói alá küldeni képes volt. Ez talán szép legendát ront le, de nem szállítja le az ama korbeli magyar fegyvertársak dicsősé-

gét, kik vitézül és vállvetve küzdöttek a régi ezredekkel, mikor ezek Morvaországot visszafoglalták, Csehországot és Felső-Ausztriát felszabadították és ismét dicsőségesen a határokon át az ellenség földjére átvitték az osztrák zászlókat.» PILCH JENŐ.

II. A MAGYAR HADTÖRTÉNELMI IRODALOM REPERTORIUMA.

1897—1909-ig.

(Negyedik közlemény.)

B) Hadtörténelmi czikkek hazai hirlapokban.

Londesz Elek. Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve. *Pesti Napló,* 1901 nov. 12. (Könyvismertetés.)

Loósz István. Deák Ferencz és a katonaság nyelve. *Pesti Napló,* 1903 szept. 22—23.

Lósy Károly 48-as honvédfőhadnagy. Budavár bevétele 1849-ben. *Budapesti Hirlap,* 1906 máj. 21.

Magyar Állam, 1897 márcz. 14. (A jászok eredete és telepitése.) — *U. o.* 1897 ápr. 17. (Aba Samu korszaka Heves vármegyében.)

Magyar Hirlap, 1898 decz. 13. (Bem apó Kolozsvárott.) — *U. o.* 1899 febr. 19. (Görgei és Dembinszki.) — *U. o.* 1902 máj. 16. (Mátyás király tornái.) — *U. o.* 1903. okt. 4. és köv. számai. (Türr István tábornok emlékirataiból). — *U. o.* 1904 márcz. 29. Az isaszegi hős. — *U. o.* 1904 decz. 8. (A magyarok és a tüzérség. — *U. o.* 1905 decz. 5. (Nagy Frigyes huszárjai).

Magyarország, 1897 okt. 17. (50 év előtt. A vörös sapkásokról. — *U. o.* 1898 febr. 6. (Dessewffy Dénes híres honvédőrnagy nekrologja.) — *U. o.* 1899 ápr. 12. (Az isaszegi csata.) — *U. o.* 1899 okt. 4. (Komárom átadása 1849 okt. 2—4-én.) — *U. o.* 1900 jun. 14. (Marengo és egykorú magyar hangok Napoleonról.) — *U. o.* 1901 febr. 12. (Ocskay brigadéros.) — *U. o.* 1904 okt. 12. (Czecz tábornok kinevezési oklevele. Kelt 1849 máj. 8. Aláírta Klapka, hadügyminiszter, — *U. o.* 1906 márcz. 15. (A szabadságharcz naplója.) — *U. o.* 1906 márcz. 15. (Zászlaink 1848 49-ben.) — *U. o.* 1906 márcz. 15. (A női honvéd-hadnagy). — *U. o.* 1906 márcz. 15. (Bem apóról.)

Magyar Szó, 1903. okt. 9. (Jablancz alapítása IV. Béla által.)

Marczali Henrik. Leiningen honvédtábornok levelei és naplója. *Budapesti Hirlap,* 1899 decz. 31. és 1900 januári számai.

Matkovich Tivadar. Rektifikálás (1848—49). *Magyar Szó,* 1904 ápr. 1.

Máriássy János honvédtábornok halála alkalmából nekrologok a hirlapok 1905 jan. 25. és 26-iki számaiban.

Márki Sándor. Die ungarische Sprache und das Militär, 1526—1790. *Pester Lloyd.* 1903 máj. 3. és 5.

Melich János. (Sacharow és Markow után.) Az orosz huszárság története. (Magyar vonatkozásokkal.) *Budapesti Hirlap,* 1899 jun. 16.

Mihailovits István. Magyar hadvezérek. *Magyar Hirlap,* 1905 nov. 7.

Milassin Vilmos. A világosi tragédia a czári palotában. *Egyetértés,* 1897 nov. 8.

Nagy Géza. Ókori fegyverek fejlődése. *Budapesti Hirlap,* 1904 okt. 30.

Nagy Orbán. A magyar ezredek magyarsága. *Budapesti Hirlap.* 1903 szept. 27. Térképpel.

N. P. Journal, 1897 szept. 28. (Rombauer Ferencz fegyvergyárosról és öt fiáról emlékezik, a kik részt vettek a szabadságharczban.) — *U. o.* 1898 jún. 4. (A 16. sz. huszárezred fennállásának 100 éves emlékünnepéről.)

Német Gyula. Győr visszavétele. *Alkotmány,* 1898 márcz. 29.

O. A. A szabadság legelső vértanuja. (Ormay Norbert ezredes Aradon.) *Pesti Napló,* 1905 okt. 8.

Otthon, 1902 nov. 20. (Gróf Leiningen tábori pohara.)

Őrszem. 1907. évf. 4. sz. Hadtörténelmi epizódok. A pozzolói hajóhíd megmentése 1814-ben. Huszárcsiny.

Őrszem. 1908. évf. 8. sz. Egy régi magyar tiszt naplója.

Őrszem. 1908. évf. 14. sz. Huszártettek. (Epizódok 1794., 1795., 1799. és 1809. évekből.)

Őrszem. 1908. évf. 16. sz. Stiriában Ajk faluban mi történt?

Őrszem. 1908. évf. 19. sz. Vitéz bakák. (Epizódok az okkupáczióból.)

Őrszem. 1908. évf. 19. sz. A vasuti és táviró ezred 25 éves története.

P. H. Apróságok a hadsereg multjából. *Az Őrszem,* 1905. évf. 20. szám.

Pázmándy Dánó nyomán: Háromszáz várrom. *Magyar Hirlap,* 1902 ápr. 29.

Pester Lloyd, 1897 márcz. 25. (Der Held von Tarvis. Fedák Mihály.) — *U. o.* 1897 jún. 5. (Die ungarische Legion im J. 1866. Aus dem Tagebuch eines preussischen Offiziers.) — *U. o.* 1897 okt. 17. (Die Kämpfe um Kismegyer.) — *U. o.* 1898 jún. 8. (Die Vorgeschichte des Friedens von Villafranca. Fleury tábornok emlékiratai nyomán.) — *U. o.* 1898 okt. 25. (Dauernde Eintheilung der Conscription im Königreich Ungarn. 1783. Wrede Alfréd «Geschichte der k. u. k. Wehrmacht» című műve nyomán.) — *U. o.* 1898 nov. 4. (Die Grenadiere 1669—1849. Az imént említett munka nyomán.) — *U. o.* 1898 decz. 10. (A 84. sz. cs. és kir. gyalogezred jubileumáról.) — *U. o.* 1899 febr. 1. (Maendl nyomán az 51. sz. cs. és kir. gyalogezred története.) — *U. o.* 1899 máj. 18. (Die Eroberung Ofens. Nach österr. ämtlichen Quellen.) — *U. o.* 1899 máj. 24. (Französische Kroaten. 1809—1814.) — *U. o.* 1900 okt. 3. (Geschichte des k. u. k. Lin. Inf. Reg. Maria Theresia. Seeliger Emil ily című művének ismertetése.) — *U. o.* 1902. aug. 23. (Die Hadik-Husaren.) — *U. o.* 1903 máj. 7. (Bánffy alezredes jelentése Bemhez.) — *U. o.* 1903 decz. 23. (A gr. Nádasdy-huszárezred [9. számú] története.) — *U. o.* 1903 jan. 17. (Kray Pál tábornokról). — *U. o.* 1904 okt. 19. (Czecz tábornok egy eredeti levele.)

Pesti Hirlap, 1897 ápr. 18. (Egy magyar gárdista II. József császár korában.) — *U. o.* 1897 okt. 5. (Rákóczi kardja valódi-e?) — *U. o.* 1898 márcz. 15. és köv. számai. (Rozsnyai Pál 1848—49-iki honvédhuszár főhadnagy naplótöredéke.) — *U. o.* 1902 jul. 25. (A Ferdinand-huszárok 1848—49-ben.) — *U. o.* 1903 márcz. 10. (A székely vértanuk emléke. Makk József tüzérezredes és hívei.) — *U. o.* 1904 ápr. 14. (Emlékezés a nagy idők egyik nőtanujáról. 1848 49.) — *U. o.* 1904 okt. 9. (Czecz tábornok utolsó napjairól és temetéséről.) — *U. o.* 1904 szept. 11. (Honvédek a krimi háborúban.) — *U. o.* 1904 decz. 4. (A honvédtüzérség története.) — *U. o.* 1905 ápr. 20. (Damjanich és Wohlgemut tábornok.) — *U. o.* 1905 márcz. 15. (Klapkának kiadatlan levele az ácsi győzelemről.) — *U. o.* 1905 febr. 7. (Nagy Pál 48-as tábori pap életrajza.)

Pesti Napló, 1897 okt. 17. (A kismegyeri csata.) — *U. o.* 1898 febr. 22. (Az 1831. évi parasztlázadás.) — *U. o.* 1898 ápr. 22. (Egy magyar Antonius cz. czikkében egy öreg katonának életrajza a forradalom előtti időből.) — *U. o.* 1899 nov. 21. (Assermann-Vendrei Ferencz honvédtábornok életrajza.) — *U. o.* 1899 decz. 6. (Taródy sírja. Elmondja Taródy Mátyás, Bethlen Gábor alvezérének 1623-ban a Lakompak vára elleni ostromban való elestét.) — *U. o.* 1900 decz.

7. (Zeyk Domokos, a szabadsághős élete.) — *U. o.* 1904 nov. 12. André franczia hadügyminiszter és a kurucz zászló.) — *U. o.* 1904 nov. 25. (Katakombák a budai várban.) — *U. o.* 1905 máj. 25. (Kolowrat tábornok emlékiratai a magyar szabadságharczról.) — *U. o.* 1906 ápr. 4. (Osztrák tisztek katonai kitüntetése 1849-ért.)

Petropolitanus. I. Miklós czár és az orosz occupatio 1849-ben. *Neue Freie Presse,* 1898 ápr. 6. *Budapesti Hirlap,* ápr. 7.

Pilch Jenő. Hadtörténelmi epizódok. *Az Őrszem,* 1906. évf. 20., 21., 22., 23., 24. szám.

Pilch Jenő. Hadtörténelmi epizódok. Menekülés a hadifogságból. *Az Őrszem,* 1907. évf. 5. sz.

Pilch Jenő. Hadtörténelmi epizódok. Vitéz bakák. *Az Őrszem,* 1907. évf. 3. sz.

Pilch Jenő. Hadtörténelmi epizódok. Fenséges hősök. *Az Őrszem.* 1907. évf. 1. sz.

Püspöky Gráczián. Lyndva vára és a Bánffyak. *Nemzet,* 1897 márcz. 3.

Püspöky Gráczián. A Mária Terézia katonai lovagrend. *Magyarország,* 1897 máj. 17.

Püspöky Gráczián. A költő Zrínyi halála. *Hazánk,* 1897 decz. 25.

Raczka Pál. Régi magyar ezredek. *Magyarország,* 1905 máj. 24.

Révész Kálmán. Kurucz Vay Ádám. *Budapesti Hirlap,* 1906 jun. 24

Richter Ede. Ein interessanter Brief aus dem Jahre 1526. *Pester Lloyd,* 1905 ápr. 16.

M. Roda. Die Likaner. *Pester Lloyd,* 1896 decz. 6. (A határőrvidéki katonai élet rajza.)

Rostás Pálról, a ki Wippach mellett 1813 okt. 3-án egymaga 60 ellenséggel vette fel a harczot s hősi halált halt, a bécsi és budapesti napilapok 1903 okt. számai.

Rózsa Zs. A győri kapitány. (Gr. Hardegg, 1594.) *Független Magyarország,* 1906 jan. 4.

Rozsnyói. A magyar tüzérség 1848-ban. *Magyarország,* 1903 máj. 15.

Salgó Ernő. Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve. *Egyetértés,* 1901 nov. 14. (Könyvismertetés.)

Schier Ottó. Der Zug der Klapka-Legion durch Schlesien nach Ungarn im J. 1866. *Pester Lloyd,* 1900 nov. 3. (Lenyomat a «Zeit-

schrift des Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens». 1900. évi folyamából.)

Seress László. Kossuth és Görgei. *Pesti Napló,* 1905 jan. 31.

Seress László. Benedek tragikuma. *Pesti Napló,* 1905 ápr. 23.

Seress László. Az igazi Ocskay. *Független Magyarország,* 1906 jan. 9.

Singer Zsigmond. Ein Abend bei Görgey. *Neue Freie Presse,* 1898 febr. 5.

Somogyvári Somogyi József. Miért nem vett részt Károlyi Sándor a nagyszombati csatában? (1704 deczember.) *Pesti Hirlap,* 1906 jun. 17.

S. Zs. Damjanich. *Budapesti Hirlap,* 1904 decz. 3.

Szana Tamás. Szeben ostroma. *Magyarország,* 1897 szeptember 28.

Szabó Mihály. A honfoglaló magyarok védirata. *Magyar Állam,* 1896 decz. 24.

Szederkényi Nándor. Magyar hadsereg. *Magyarország,* 1896 decz. 25.

Szederkényi Nándor. Az 1715. évi állandó hadseregről. *Pesti Hirlap,* 1906 jan. 16.

Szedlák Mátyás. Zsidó honvédeink. *Alkotmány,* 1900 szept. 19., 20. (Helyreigazítások Bernstein Béla könyvéhez.)

Szily Antal. Keglevich ezredes († 1799.) síremléke. *Budapesti Hirlap,* 1900 ápr. 10.

Szőcs Géza. A vizaknai csata. *Hazánk,* 1902 febr. 9.

Takáts Sándor. A magyar katonák sorsa. *Budapesti Hirlap,* 1903 okt. 6. (Khuen Özséb kapitány jelentése 1611-ből.)

Takáts Sándor. Magyar lobogók. *Budapesti Hirlap,* 1903 szeptember 22.

Takáts Sándor. Ribillió Komáromban 1705-ben. *Budapesti Hirlap,* 1903 decz. 30.

Takáts Sándor. Török-magyar bajvívás. (1554—1555.) *Budapesti Hirlap,* 1905 márcz. 29. és 30.

Takáts Sándor. Lesvetés és leshárítás. *Budapesti Hirlap,* 1906 máj. 16.

Teubner Oskar. Die Rückeroberung Raabs. Zum 300-jährigen Gedenktag, *Pester Lloyd.* 1898 márcz. 29.

Thaly László. Néhány szó Vécsey Károly honvédtábornok vértanu felől. *Független Magyarország,* 1905 okt. 6.

Tóth Károly. Damjanich János honvédtábornok és aradi vértanu. *Budapesti Hirlap,* 1904 márcz. 1.

Turgyán Alajos, Janku, a magyarok királya. Adalék az 1848—1849-iki oláh lázadás történetéhez. *Budapesti Hirlap*, 1897 decz. 25.

Türr István. A lefolyt török-görög háború. *Magyar Hirlap*, 1897 máj. 23.

Türr István. Visszaemlékezések az 1866-iki olasz háborúra. *Magyar Hirlap*, 1902 máj. 18.

Türr István. A 66-iki háború. *Magyar Hirlap*, 1903 jan. 20.

Uj Idők, 1904 márcz. 13. (Damjanich domborművű képmása. A Hentaller Lajos birtokában levő Aradon készült eredeti után.)

Ungárd A. Das 39. Lin. Inf. Regiment in der Schlacht von Custozza. *Pester Lloyd*, 1903 jún. 21.

Ürmössy Lajos. Ütközet. (Részlet az 1878-iki bosnyák occupatio történetéből.) *Hazánk*, 1897 jan. 20.

Vadnay Károly. Fiala János honvédezredes. *Pesti Napló*, 1899 okt. 19.

Vadnay Károly. Bem apó. *Budapesti Hirlap*, 1900 decz. 9.

Vay Sándor gr. I. Ferencz díszszemléje 1817-ben Budán. *Magyar Hirlap*, 1901 szept. 19.

Vay Sándor gróf. Beniczky Lajos menekülése. *Független Magyarország*, 1902 márcz. 16.

Vay Sándor gróf. A pozsonyi vár. *Magyar Hirlap*, 1902 jún. 27.

Vay Sándor gróf. Magyar torna. *Pesti Hirlap*, 1903 máj. 31.

Vay Sándor gróf. A Rákóczi-kiállitás Kassán. *Pesti Hirlap*, 1903 aug. 2.

Vasárnapi Ujság, 1904. 45. szám. Csudafy Mihály 1849-iki magyar szabadsághős, utóbb olasz tábornok.) — *U. o.* 1905. 37. szám. (Kiss Ernő honvédtábornok szobra.) — *U. o.* 1905. 21. sz. (Schweidel József honvédtábornok szobra.)

Veterán. Az 1812—13-ik évi orosz hadjáratból. *Az Őrszem*, 1906. évf. 6., 7., 8. számok.

Wertheimer Ede. Benedek in Ungarn. (Friedjung: Benedek's nachgelassene Papiere. Lipcse, 1901, nyomán.) *Pester Lloyd*, 1901 ápr. 16.

Wertheimer Ede. Beszterczebánya zur Zeit Rákóczi's II. Jurkovich Emil műve nyomán. *Pester Lloyd*, 1903 nov. 11.

Zakál Zsigmond. A francziák Pápán 1809 júl. 9-én. *Magyar Hirlap*, 1899 jún. 23.

Zilzer Adolf (volt szakaszvezető feljegyzései). Hogy foglaltuk el Boszniát? *Az Őrszem*, 1908. évf. 21., 22., 23., 24. szám.

C) Magyar hadtörténelmi vonatkozású czikkek külföldi folyóiratokban és hirlapokban.

Andrássy Gyula gróf. Über den Geist der Armee. *Neue Freie Presse,* 1903 máj. 31.

Beck P. Ein Soldatenlied aus dem Türkenkrieg 1789. *Alemannia,* 1897, 25. évf. 2. füzet.

Die Grenzboten, 1897, 56. évf. 24. sz. (Deutsche Kämpfe mit Magyaren und Tschechen.)

Fremdenblatt, 1904 okt. 6. (Czecz János honvédtábornokról halála alkalmából.)

Hoffmann (Alfred —). Kaiser Friedrichs III. Beziehungen zu Ungarn in den Jahren 1464—1477. A glogaui kath. gymnasium 1900—1901. évi értesítőjében. (Ismertetve: *Századok,* 1904. 367. l.)

Kameníček a Historicky Archiv cz. cseh folyóirat 1894. évfolyamában «Adalékok a magyar felkelők becsapásaira Morvaországba és a bécsi béke elismerése a cseh korona rendjei által. 1605—1606.» czímen közöl magyar hadtörténelmi vonatkozású czikket.

Leipziger Illustrierte Zeitung, 1897. 109. köt. (Zum 200-jährigen Gedenktag der Schlacht bei Zenta.)

Neue Freie Presse, 1898 okt. 30. (Windischgrätz tábornok életrajza.) — *U. o.* 1898 okt. 30. (Denkwürdigkeiten des russischen Militär-Attachés, Baron Fedor Tornau's. Egyebek közt az 1859-iki háborúról is szól.) — *U. o.* 1899 jul. 3. és 11. számai ismertetik Grigorow orosz ezredesnek az 1849-ik évi magyarországi hadjáratról szóló emlékiratait. — *U. o.* 1904 nov. 13. (A blumenaui csatáról. 1866 júl. 22.) Schirmer műve nyomán.

Veltzé, Der schriftliche Nachlass des Feld-Marschalls Fürsten Raimund Montecuccoli. *Mitteilungen des k. u. k. Kriegs-Archiv,* 1898, X. 161—273. l. (E czikk bő ismertetése Mangold Lajostól: *Századok,* 1899, 79. l.)

Összeállította: Szentiványi Gyula.

III. A) AZ 1910. ÉVI HAZAI HADTÖRTÉNELMI IRODALOM REPERTORIUMA.

Rómaiak kora.

Római tisztek köemlékei Dunapentelén. Mahler Ede. Archæol. Értes. 1910. kül. 252—3. l.

Római kerektorony mintája Dunapenteléről. Dr. Láng Margit. (3 ábrával.) Archæol. Értes. 30. köt. 1910. 24—27. l.

Zeno nevű katona sírköve Apulumban. Cserni Béla dr. Archæol. Értes. 1910. 178—181. l. [Hadrianus alatt szolgált.]

A Lederata-Tibiscumi római hadi út Ahihis állomása. Halaváts Gyula. Archæol. Értes. 1910. 270—1. l. [Téglás Gábor és czikkíró nagyjában Furlog község közelébe helyzik, de a pontosabb meghatározásra nézve eltérő nézeten vannak.]

Honfoglalás kora.

Árpád vezér. Csánki Dezső tanulmánya megjel. új kiadásban (1910. Budapest, Franklin). V. ö. Pethő Sándor ismertetését a Budap. Hirl.-ban 1910 nov. 10.

A magyar hadügy a vezérek korában. Dr. Egyed István. M. Katonai Közl. 1910. 7—8. füz. (V. ö. Hadt. Közl. 1910. 466. l.)

Lehel kürtje. Supka Géza. Tanulmány. Bpest. Franklin. 1910. 63 l. és 40 ábra. Ismert.: Archæol. Értes. 1910. 80—81. l. [Strzygowski példájára Supka is e kürtöt Keletről, Mesopotamia felső vidékéről származtatja, tán Amida városból. A képek egy részében Herakles tetteire ismer rá, másokban Herakles harczára a gonosz szellemmel. A kürt készítésének idejét a IX. század első felére teszi, szaraczén munka.]

Az alpári földvár. Vasárn. Ujs. 1910. 42. sz.

Árpádok kora. 1001—1301.

Szent László király történelmi jelentősége. Hóman Bálint. A Czél. I. 1910. 18—26. l.

Szent László és a cserhalmi ütközet középkori képirásunkban. Vasárn. Ujság. 1910. 27. sz.

A cserhalmi ütközet. (Freskó a bántornyai templomban.) Vasárn. Ujság, 1910. 26. szám. Mindkét tanulmány szerzője Gróh István. [Ily freskók leginkább Székelyföldön és a Felvidéken találhatók, így többek között Gelenczén, Fülényen, Dérzsen, Zsegrán, Rákoson, Porubán és Ocsán.]

A János-lovagok Sopronban. 1214—1636. Dr. Reiszig Ede. Századok, 1910. 7—8. füz.

Angolok Magyarországon. (Egy angol mint tatár kém Magyarországon 1241-ben.) Dr. Germanus Gyula. Századok, 1910. 316—318. l.

Az erdélyi szászok vártemplomaik. (Siebenbürgisch-sächsische Kirchenburgen. 52 képpel. Kiadta *Sigerus Emil.* Nagyszeben, 1910. 4. bőv. kiad.) Ez érdekes és művészi képekkel diszített munkát ismerteti a P. Lloyd 1910. okt. 30.

A kercsedi vaskard. Téglás István. Archæol. Értes. 1910. 62. l. [Ez a tordamegyei lelet a XII. század második feléből származik, mint az 1894-ben talált tömösi vaskard.]

1301—1526.

A törökök első fellépése az Al-Dunán és első török-magyar összeütközés. Dr. Germanus Gyula. Századok, 1910. 41—48. l. [Török kútfő-tanulmány, melynek folyamán szerző abban a feltevésben állapodik meg, hogy Nagy Lajos nem annyira a győzelem, mintsem élete megmentéseért küldött gazdag ajándékokat Mária-Czellbe és Aachenba, ámbár nincs határozott adatunk az ő jelenlétéről a nevezett csatában.]

A krivádiai középkori őrtorony. Halaváts Gyula. Erdélyi Muzeum, 1910. 107—8. l. [Régebben római eredetűnek tartották, czikkíró szerint valószinű, hogy Hunyadi János építette 1455 körül.]

Az 1437-iki erdélyi pórlázadás történetéhez. Sörös Pongrácz. Erdélyi Muzeum. 1910. 182—3. l.

Az elfelejtett pozsonyi csata (1442 febr. 19). Angyal Dávid. Századok. 1910. 659—660. [Egy Palacky-nál. IV. 1, 71. közzétett, de eddig történetíróink által figyelemre nem méltatott egykorú levél alapján vázolja ezen — nem jelentéktelen — csata lefolyását, mely I. Ulászlóra nézve kudarczczal végződött, kinek Nyitrára kellett menekülni.]

A cseh huszíták Magyarországon. Gerő János dr. (Ismertetés.) Budapest, 1910. nov. 29. — P. Napló, decz. 4.

A várnai csatára. I. Ulászló elestére és sírjára vonatkozó új irodalom. L. Századok, 1910. 435—6. l. Közli *Melich János* dr.

Papée Frigyes. Küzdelem a cseh koronáért. 1466—1471. Lengyel műve nyomán kivonatban. Századok, 1910. 423—426. l. Közli *Divéky Adorján* dr.

Dsem török herczeg. Vasárn. Ujs. 1910. 843. l.

Kassai fegyverderékcsinálók, páncélgyártók. (1516—1667.) Kemény Lajos: Műtörténeti adatok Kassa multjához. Archæol. Értes. 1910. 95. l. — *Ágyuöntők és puskamüvesek Kassán.* U. o. 262. l.

1526—1711.

Mohács után. Június. Az Ujság, 1910 szept. 16. (Korrajz.)

Balassa Bálintról. Takáts Sándor. Budapesti Hirl. 1910 okt. 28. [Szól többi között a végházakban töltött ifjuságáról és élményeiről.]

Csömöri Zay Lőrincz fogsága. 1540. Takáts Sándor. Budapesti Hirl. 1910 szept. 8.

Nyáry Lőrincz szabadulása. B. Nyáry Albert. Budapesti Hirl. 1910 decz. 25. [Szolnok elestekor elfogták és a Héttoronyba zárták; onnan azután kiszabadult egy Huszár István nevű elrablott magyar segélyével, a kit mint török tisztet Ibrahimnak hívtak. 1555-ben mindketten haza érkeztek. E török a túróczi Huszár-család őse.]

Mocskos vitézi levelek. Takáts Sándor. Vasárn. Ujs. 1910. 27. sz. 565—589. l. [A 16. századbeli bajrahívó levelekről; a bajvivások történetéből. Török Ferencz, Gyulaffy László és Tury György közösen hívják ki Musztafa basát, a ki azonban meg nem jelent a viadalra, hanem egyszerre elnémult.]

Komáromi daliák a XVI. században. Takáts Sándor. Budapesti Sz. 1909. 390—391. sz.

Török világ Pesten (1541 óta). Váradi Antal. Az Ujság, 1910 szept. 22.

A huszár és a száguldó. Takáts Sándor. Budapesti Hirl., 1910 máj. 19. [A huszár szónak eleintén (14—15. század) csúfnév a jelentése és annyit jelentett, mint rablót. Valószinű, hogy ez a név szerb eredetű és hogy a szerbek nevezték el a köztük garázdálkodó szegény legényeket — huszároknak. A magyar kútfőkben ezzel a névvel a szerb határon, Szlavoniában és Horvátországban találkozunk először. Nemsokára megváltozott a szó értelme és száguldozó, portyázó lovast jelent. Már 1526 előtt lett a huszár (könnyű lovasság, armature precursores) a honvédelem oszlopos fegyvernemévé. Az osztrák és stiriai rendek is «Renner»-eknek (= száguldozók) hívták őket. Magát a «huszár» szót sem a 16., sem a 17. században nem használták általánosságban. Az I. Lipót uralmának második felében szervezett lovasezredeket épen oly kevéssé hívták «huszárok»-nak, mint II. Rákóczi Ferencz könnyű lovas ezredeit. Csak Mária Terézia korában, midőn a magyar huszárezredek világhírre emelkednek, lesz nálunk is általánossá a «huszár» szó használata. Így vagyunk a «*hajdu*» szóval is. Egykoron félelmetes és gyűlölt szó, a XVII. század végén pedig az egész magyar gyalogság tisztelt neve.]

A régi magyar hadbiróság. Takáts Sándor. Budap. Hirl., 1910

decz. 25. [A XVI. és XVII. században a várakban a katonai törvénykezésnek két foruma volt: a *seregbiró* és *seregdeák*. Itélethozatalra meghivta a seregbiró a seregszéket, mely a törvényben jártas katonákból és esküdt polgárokból állott. Kisebb végházakban a kapitány itélkezett avagy «fogott birák»-ra bízta ezt a tisztet. Az ő itéletétől és a seregszékétől fellebezhetett az elitélt a *hadiszékre*, bár nem minden ügy került oda. Takáts felsorol a hadbirók közül néhányat, közli azok fizetését, felsorolja a hadiszékek (vándor-) helyét. Köztük a kassai volt a legnagyobb hatáskörű. A hadiszékek tárgyalási és itélkezési nyelve kizárólag magyar volt.

Hasszán Elkjáfi (Molla), Az egri török emlékirat a kormányzás módjáról. Eger vára elfoglalása alkalmával, az 1596-iki évben irta —. A török kéziratból ford. dr. *Karácson Imre*. Bpest, 1909 10. Stephaneum. 52 l. 80 fill.

Bástya György levelezései és iratai. 1597—1607. Kiadta Veress Endre. I. (Budap., 1909. Mon. Hung. Hist.) Ismert. Takáts György. Budap. Hirl., 1910 márcz. 5.

Bethlen István támadása 1636-ban. Lukinich Imre. Századok, 1910. 1—4. és 6. füzet.

A fenesi csata. 1660. Pesti Napló, 1910 máj. 22.

A debreczeni diarium. (II., III. és IV. közl.) Csürös Ferencz. Történ. Tár. 1910, 51—95., 223—253., 354—375. és 566—597. l.) [Az 1681., 1682. és 1683. év története, a midőn a város még török kézen volt.]

Az első fegyverkereskedő Kassán (a 17. században). Budapesti Hirl., 1910 április. 7.

XI. Incze pápa és a török hatalom bukása Magyarországon. Szemző László művét ismert. a P. Lloyd, 1910 nov. 25.

Acsády Ignácz: A magyar birodalom története cz. két kötetnyi művéből és a Milleniumi Történet (VII. kötete) számára irt dolgozatából a Bécs felmentéséről és Magyarországnak a török iga alúl való felszabadításáról szóló fejezetek megjelentek német fordításban. Bpest, Hornyánszky. 36 és 117 l.

Papst Innocenz XI. und die Stürzung (így!) *der Türkenmacht in Ungarn*. Ein Zeitungsartikel mit neueren hinzugefügten Anmerkungen. (Németre fordítva.) Budapest 1910. Hornyánszky 52 l. 60 fill. (Klopp Onno, E. Michaud, Károlyi Árpád, Fraknói, Acsády és Immich M. nyomán.)

Bánsági kincskeresők. [Achmet török pasa elásott kincseit keresték az 1724—50. években.] Budap. Hirl., 1910 jún. 24.

Dr. Márki Sándor: II. Rákóczi Ferencz. II. köt. (1707—8.) Budapest, 1909. 672 l. Ismert.: Hadt. Közl. XI. 1910. 463—4. l.

Saint-Simon emlékiratai Rákóczi Ferenczről. Magyarra ford. Kara Ferencz. Alkotmány 1910 decz. 25.

A dolhai ruthének és kuruczok sírja (1703 jún. 7). Budapesti Hirl., 1910 szept. 8. [E helyet 1903 óta emlékoszlop jelzi; újabban templommal akarják megjelölni.]

Adatok II. Rákóczi Ferencz felkeléséhez Szabolcs vármegye levéltárából. Zimmermann Rezső. (Befejező czikk.) Történ. Tár, 1910 7—51. l.

Ócskay renegát. Návay Lajos. Egyetértés, 1910 április 26.

Farkas Emőd: Ócskay brigadéros kivégzésének 200. évfordulója. Budapest, 1910 jan. 1.

Jávorka Ádám. Pesti Hirl., 1910 jan. 1.

Balogh Ádám halálának 200-ik évfordulója és fája (Szekszárdnál, melynek tövében elfogták). P. Hirl., 1910 okt. 29. — Budap. Hirl., okt. 29. — Budapest, okt. 29. — Uj Idők. nov. 13. sz. — (V. ö. Századok, 1870. 559., 664.; 1871. 275. és 1875. 364. l.)

Romhány. 1710 jan. 22. Magyarország, 1910 jan. 23.

Emléktábla a szatmári béke megkötésének helyén. A fővárosi Lapokban, nov. 27-én. [Ferenczi Lajos szatmári iró kiderítette, hogy az úgynevezett régi profunt-házban köttetett a béke. Ma báró Vécsey László palotájának udvara terül el azon a helyen.]

A kuruczok sírboltjaiban. Magasházy László. Budap. Hirl., 1910 jan. 23. [Jaroszláv galicziai városkában, a kurucz emigránsok fiók menedékhelyén sok emlék őrizte újabb időkig a Rákóczi-kort. Az úgynevezett négy templom és a János-templom alatt levő sírboltban Bercsényi harmadik neje, Wesselényi, Székely, Horváth, Kajdácsy ezredes özvegye, Krucsay István, Rákóczi tanácsosa és mások pihennek. A sírboltot előbb a svédek, majd 1789-ben a császáriak dúlták fel. Jávorka Ádám valószinűen a jaroszlávi lovastüzér-kaszárnyában van eltemetve, melynek udvarában volt a köztemető. Czikkíró *Thaly Kálmán* levelét is közli (1907), melyben a folytatandó kutatásokra nézve jó tanácscsal szolgálta Magasházy hadnagy urat.]

Gróf Bercsényi László franczia huszártábornok (és luzancy-i kastélya). Lendvai Károly, Vasárn. Ujság, 1910. 48. sz. (V. ö. Thaly Kálmán czikkét a Turulban 1885. 60. l.)

1711—1848.

Szentkláray Jenő: Mercy tábornok kormányzata a temesi bánságban. (Akad. Értekez. a történ. tudom. köréből. 22. köt. 4. sz. Bpest, Athenæum. 1909. 188 l. 4 kor.)

Mária Terézia Pozsonyban. Krónikás. Pesti Hirl., 1910 szept. 25. [Adalék ahhoz a vitás kérdéshez, vajjon a híres pozsonyi országgyűlésen M. Terézia valóban a kis József főherczeggel karján jelent-e meg és vajjon mit is kiáltottak a Rendek? Felsorol több, a hagyományos elbeszélést megerősítő tanut és idéz Mária Antoinettenek 1836-ban Lipcsében megjelent «Denkwürdigkeiten» cz. naplószerű feljegyzéseiből, melyeket M. Antoinette Valbelle marquise-nek tollba mondotta. M. Antoinette szintén állítja, hogy anyja 1741 szept. 11-én «legöregebb gyermekével karján» jelent meg a rendek előtt, a kik a «Moriamur . . .»-ral feleltek és hozzáteszi: «Egész Magyarország fölkelt anyámért». (Ezek a följegyzések a Lipcsében kiadott «Literarisches Museum»-ban láttak napvilágot.) Kérdés azonban, vajjon hitelesek-e? — Csak mellesleg jegyzem meg, hogy a Pozsony városi muzeum e híres jelenetről hét képpel és metszettel dicsekszik, melyek mindegyike másként tünteti fel ezt a történeti eseményt. V. ö. Albrecht János muzeumi őr czikkét a Pressburger Zeitung 1911 január 21-iki számában.

Ein weltberühmtes Husarenstück. (Hadik in Berlin.) J. Peisner. N. Pester Journal, 1910 okt. 14.

Hadik András gróf. (Születésének 100-ik évfordulójára). Budapest, 1910 okt. 15. [E két czikkhez megjegyzem, hogy Hadik híres fegyvertényéről és a porosz udvar futásáról 1909-ben új forrásmunka jelent meg: *Aus der Zeit des siebenjährigen Krieges. Tagebuchblätter und Briefe der Prinzessin Heinrich von Preussen.* Kiadják *E. Berner* und *G. B. Volz.* (Quellen und Untersuchungen zur Gesch. des Hauses Hohenzollern. 9. köt. Berlin. Duncker 38. és 511 l. 16 M. — Henrik herczegné naplója sok érdekes vonással toldja meg ismereteinket az udvar meneküléséről.]

A magyar testőrség jubileuma. (1760.) Magyarország, 1910 márcz. 2.

Hegyi Ödön: A magyar nemes testőrség. Emlékezés másfélszáz évre. Budapest, 1910 ápril. 24.

A mádéfalvi oszlopemlék verses felirata. P. Hirl. 1910 aug. 30.

A porta terve a magyarokkal 1788-ban. Karácson Imre dr. Századok, 1910. 89—98. l.

Rostás Pál, a vitéz huszár. Az Őrszem, VII. 1910.

Fodor József: Napoleon. Életkép. Dr. Marczali Henrik előszavával. Bpest. 1909. Bpesti Hirlap kny. 4°. 238 l. 16 képmelléklet.

Szende Arisztid: Napoleon. Fodor Sándor prélátuskanonok könyvének (az I. kiadásnak) birálata. Bpest. 1909. Pallas. 112 l.

Napoleon és Magyarország. Tonelli Sándor. Pesti Hirl., 1910 jan. 30. [Ismert proklamációjától eltekintve, Napoleon sokkal előbb, már 1797 márcz. 10-én nyilatkozott a magyar viszonyokról, még pedig az 1797 márcz. 10-én kibocsátott és a felső-olaszországi hadsereghez intézett napiparancsban. Azt mondja ott többek között: «A vitéz magyar nemzetnek megviszitek a szabadságot, melynek jogait elrabolták és ez okból elégületlen» és így tovább. Ismeretes, hogy miután a magyarok mindvégig hívek maradtak királyukhoz, a csalatkozott Napoleon 1811-ben boszúból nem ellenezte, sőt támogatta Metternichet abban, hogy a magyar alkotmányt egészen eltörülje.]

Kállay Béni: A szerb felkelés története. 1807—1810. Hátrahagyott kézirataiból kiadta *Thallóczy Lajos.* II. köt. Budapest, Hornyánszky. 1902. 415 l. (A magyar t. Akadémia könyvkiadói vállalata. 77. köt.)

Magyar csapatok az asperni csatában. Az Őrszem. VII. 1910.

Alvinczy. (Halálának 100-ik évfordulója alkalmával.) Neues P. Journal, nov. 24., Peisner czikke és Magyar Hirl. nov. 25.

Komárom vármegye és az utolsó nemesi fölkelés. Írta Alapi Gyula. Komárom, 1910. Spitzer. 55 l.

Egy aradi vértanu atyjának sirja. Magyarország, 1910 nov. 3. [Az aradi vár sánczai között elterülő elhagyott katonai temetőben pihen Leiningen Károly atyja, *Leiningen Kristóf* ezredes és a Mária Terézia lovagrend tagja, meghalt 1819 febr. 20.

1848—1849.

Jámbor Lajos: Az 1848—49-iki szabadságharcz története. (Debreczen, 1910.) Ismertette Magyar Szó, 1910 jan. 5.

A szabadságharcz anekdota-kincse. Farkas Emőd művét ismertették: Budapest, 1910 decz. 18., Budap. Hirl., decz. 21. és 22., Magyarország, decz. 23.

Amerika és Magyarország 1848-ban. Mann (Ambrose Dudley) az Egyesült-Államok magyarországi titkos követének jelentései nyomán. Közli *Pivány Jenő*, Philadelphiában élő hazánkfia. *Lodge* sze-

nátor indítványára közzé fogják tenni Mann jelentéseit. V. ö. Budap. Hirl., 1910 febr. 4., P. Hirl., febr. 5.

Pivány Jenő: Mann D. A. küldetése. Századok, 1910. 353—72., 563—591. és 653—659.

Mann A. Dudley jelentései a magyar szabadságharczról. Magyarország, 1910 márcz. 11.

A szabadságharcz aktáiból. Kardoss Samu. Független Magyarország, 1910 márcz. 15. [Közli: 1. Nyílt rendelet Szoboszló városhoz gróf Zichy Ferencz főbiztostól 1849 aug. 3. — Továbbá: 2. Cserey alezredes rendelete a Hajdukerülethez 1849 máj. 23. — 3. A magyar kormány rendelete az ujonczozásra nézve, máj. 15. — 4. Kossuth Lajos irata Hajdukerülethez a népfölkelést illetőleg. (1849 jan. 11.)

Damjanich kiadatlan levelei. Független Magyarország, 1911 márcz. 15. [E leveleket D. fiatal nejének küldötte 1848 apr.—okt.-ig.]

Damjanich levelei. Pesti Hirl., 1910 ápr. 7. [Mindvégig szókimondó.]

Azok a helyek Temesvárott, a hol Damjanich és neje 1848 előtt lakott. Vasárnapi Ujs. 1910. 9. sz.

Czecz honvédtábornok. Budap. Hirl., 1910 decz. 28. [Hiteles adatok életéről, számkivetéséről, sírjáról meg családjáról.)

Vácz története 1848—49-ben. Írta Tragor Ignácz dr. Vácz, 1910. (Kiadta a Váczi Muzeum-Egyesület.) 512 l. 20 kor. (Ismertette a Budap. Hirl., 1910 ápr. 10.; Századok, 1910. 767 s k. l.)

A déli bányakerület 1848—49-ben. Farkas Emőd. Budapest, 1910 nov. 13 és P. Hirl. 13. [A németbogsáni honvédemlék leleplezése alkalmával.]

A tápió-bicskei honvédemlék. (Jankovics S. szoborműve.) Vasárn. Ujs. 1910. 27. sz.

A tápió-bicskei hősök. Farkas Emőd. [A honvédemlék leleplezése alkalmával.] Irtak még erről a P. Hirl. okt. 23. és a Budapest okt. 23. (Két alkalmi czikk.)

Görgey 1849. évi junius havi Vág menti hadműveletei. Szandai Sréter István. M. Kat. Közl. 1910. 1. füz.

Görgey Arthur 49-iki arczképe. Vasárn. Ujs. 1910. 49. sz.

Az 1848—49-iki erdélyi eseményeket tárgyalja Teutsch Frigyes a «Geschichte der Siebenbürger Sachsen» III. kötetében. 1816—1868. (Nagyszeben, 1910.) Ismert. Neugeboren E. a P. Lloydban 1910 nov. 13.

Emlékezés Bem apóról. Lórisz. Budap. Hirl., 1910 decz. 11. [Halálának 60-ik évfordulóján.]

Az a szászsebesi ház, melyben Bem és Petőfi 1849-ben lakott. Vasárn. Ujs. 1910, 32. sz.

Egy 48-as hős. Magyarország. 1910 nov. 3. [Orczy Mihály, 17 éves korában beállott Guyon hadosztályába. Elfogatása után újra besorozták és 11 évig szolgált Veronában. Megh. 1910 nov. 1. Somogyvásontán.]

Egy 48-as hősnő halála. Magyarország, 1910 jan. 4. [Zonda Lajosné, szül. Győrbiró Julia, egy 48-as honvédszázados neje. Tanuja volt Gábor Áron küzdelmeinek, kinek vitézeit buzdította, sebesültjeit elszállította. Gábor ágyúöntő műhelyébe harangokat szállított. Megh. 89 éves korában Kézdi-Vásárhelyen.]

Vály Béla 48-as honvédszázados (meghalt 1910 nov. 19-én.) Nekrolog a Budap. Hirl.-ban nov. 22-én. [Bem alatt szolgált; 1849 őszén besorozták és Mantovába vitték.]

Illyés Bálint 48-as honvédhadnagy és képviselő. Nekrologok az 1910 decz. 1-iki lapokban.

Fánod Márton 48-as tüzérhadnagy, Zsidó önkéntes csapat 48-ban. Budap. Hirl., 1910 jan. 7. [Lugos város zsidó hitközsége állította, összesen 32-en voltak. Temesvár alá vonultak, a hol Fánod lett a kapitányuk.]

Az oroszok és a honvédek első összeütközésének helye. 1849 jún. Sztropkó. Budapest, 1910 jún. 17. [Erdélytől eltekintve.]

A magyar szabadságharczra vonatkozó festmények az orosz czár tulajdonában. [Willewald festményei. A beszterczei csata. A világosi fegyverletétel.] Vasárnapi Ujs., 1910. 49. sz.

Az aradi vértanuk emlékezete. Czegléd, 1010. Sebők. 15 l.

Az aradi vértanuk exhumálása. Számos czikk számos hirlapban 1910 szept. óta. Így: Az Ujság, szept. 24. — *Vass István* mérnök (kinek atyja szemtanuja volt a kivégzésnek): Az aradi vértanuk kivégzésének a helye. Az Ujság, 1910 okt. 1. — Az aradi vértanuk gyóntatói (kül. Szulyovszky páter). Magyarország, okt. 4. — Pfenningsdorf 48-as honvédőrnagynak elbeszélése (kézirat a kolozsvári ereklyemuzeumban), a ki az aradi börtön ablakaiból tanuja volt az elitéltek utolsó útjoknak. Dicséri Prohászka Ferencz porkoláb és Urtika Antal főporkoláb emberségét. Budapest, okt. 6. *Farkas Emőd* czikke. V. ö. Budap. Hirl. okt. 6-iki czikkét. — *Barabás Béla,* Az aradi vértanuk kiásása. (Javaslat.) Pesti Hirl. okt. 6. — Az aradi vértanuk kiásása. P. Hirl. nov. 6. — Az aradi vértanuk csontjai. Az összes fővárosi lapokban nov. 22. — Az ásatások eddigi eredménytelenségéről: P. Hirl., nov. 23., Budap. Hirl., nov. 24. (Gröfftner Gusztáv kuriai

biró nyilatkozata, ki gyermekkorában a kilencz akasztófa nyomát a földben látta.) — Az ásatások ideiglenes beszüntetése. P. Hirl., nov. 26. Végszó. U. ott, nov. 30 és Magyarország, decz. 1. — Ásatás az aradi vesztőhelyen. Vasárnapi Ujs., 1910. 49. sz. (V. ö. az 1911 jan. 29-iki hirlapokat.)

Hegyi Ödön: A magyar ereklyemuzeum (kivánatos leltára). Budapest, 1910 jan. 1.

A szabadságharcz öreg katonái. Farkas Emőd. Budapest, 1910 decz. 25. [7000-re becsüli a még élő öreg honvédek számát.]

Török okmányok 1849-ből. Karácson Imre, Budap. Hirl., 1910 okt. 6. [I. Miklós orosz czár aug. 14-én kelt levele Abdul Medzsid szultánhoz a magyar amigransok sürgetett üldözése és néhány lengyel (Bem) elfogatása tárgyában. A szultán szept. 11-én nem találta teljesíthetőknek e követeléseket, miről a bécsi udvart is értesítette.]

A király tűzkeresztsége Santa Luciánál. 1848 máj. 6. Vasárnapi Ujság, 1910 máj. 6.

1850-től a jelenkorig.

Garibaldi magyarjai. Cs. Papp József. Budap. Hirl., 1910 máj. 22. [Kül. Türr-, Tüköry-, Sághy-, Dunyov- és Eberhardra vonatkozólag.]

Füzesséry István honvédezredes és emigráns. Budapest, 1910 decz. 30.

Künfy Adolf: Italiában, a magyar legionál. Budapest, 1910. Bpesti Hirlap nyomd. Több képpel. 89 l. Ára 3 kor.

Az egykori konstantinápolyi magyar egylet. Farkas Emőd. Budapest, 1910 szept. 11. [Az 1860. évben számos tagnak Itáliába való távozása folytán feloszlott egylet tagjai között voltak Pap János (elnök), Gál Sándor honvédezredes, Viola Károly, Karacsay Sándor gróf. Pap János visszaemlékezéseit kiadta Salczer János.]

Lovasságunk a custozzai csatában. A Katonai Tudósító. II. 1910. 4. szám.

A boszniai okkupáczió történetéből. Egy résztvett csapattiszt élményeiből. Alkotmány, 1910 máj. 31.

Láner Viktor altábornagy. Vasárn. Ujs. 1910. 17. sz.

Klobucsár Vilmos, táborszernagy, honvédfőparancsnok. Fremdenblatt, 1910 nov. 5., Vasárn. Ujság, 1910. 2. sz., Leipziger Illustr. Zeitung. 1910.

Felsőeöri Farkas Sándor altábornagy. Vasárn. Ujs. 1910. 51. sz.

Vegyesek.

Szilágyi Jenő: A magyar hadügy fejlődésének vázlata a középiskolai történettanításban. A bajai főgymn. 1909. értesítőjében. 29. l.

A 62. sz. cs. és kir. gyalogsági ezred története. (Németül.) II. bőv. kiad. Besztercze, 1910. Csallner. XV. és 454 l. LIX. és 8 melléklettel.

A csász. és kir. 31. sz. gyalogezred krónikája. Irta Blažeković Károly. II. bővített kiadás Pössl Gyulától. (Német nyelven.) 2. köt. Nagyszeben. Krafft. 1909. 365 és 396 l. 22 képpel és 72 csatavázlattal.

Az 1410-iki grunewaldi csata emléke. Vasárn. Ujs. 1910. 31. sz.

A legrégibb emlékek a puskaporról. Budap. Hirl., 1910 jan. 30.

Loósz István: Régi magyar ágyúk. M. Katon. Közl. 1910. febr. szám és Budap. Hirl. febr. 24.

A magyar szerb határ megerősítése. Tedeschi Lambert. A Hadsereg, (Arad.) 1910. 2. füz. [Géza királytól kezdve főkép Zimony és Haram várára vonatkozólag.]

Magyarországi várromok. 13 kép. Vasárn. Ujs. 1910. 29. sz. [Árva, Hollókő, Appony, Ghymes, Szklabinye, Fülek, Saskő, Vágvár, Óvár, Zay-Ugrócz, Léva, Sztrecsnó, Lietava.]

Régi vártorony Szolnokon. Vasárn. Ujs. 1910. 43. sz. [A művésztelepen.]

A budai vár multjából. h. ö. Magyarország, 1910 jun.

Pirchalla Márton: Lublóvár történetéből. A Szepes vármegyei Történ. Társulat fennállásának 25. évfordulója alkalmával kiadott Emlékkönyvben. Szerk. Kalmár Elek.

A végváraljai régi Balassa-kastély. Vasárn. Ujs. 1910. 39. sz.

Vásárhelyi Géza: A zsámbéki várkastély és templom története. Bpest., Stephaneum. 1909. 7. l.

Összeállította: Dr. Mangold Lajos.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

2. Hazun budai bég Magyar Bálint kapitányt daliás párviadalra hívja. 1555.

GREGIE domine, amice quam et frater honorande, salutem et nostri in omnibus honestam commendationem. Iam a tempore multo inter nos discordia facta erat, quam volumus armis militaribus concordari facere, igitur die hesterno ex Endréd etiam unas litteras misimus, in quibus significavimus adventum nostrum, et scripsimus id, ut ad conflictum paratus sis, diemque precavimus. Modo vero ad Koppan venimus, ad illustrissimum et magnificum dominum Nazuffh begum, id, quod præstare eidem volumus, interim sis paratus, quia nos hic non multum tardabimus, nam alia de causa huc non venimus, nisi fontunam nostram Deo volente cum eadem comprobare. Itaque id tandem ne dicas, ut manifestum non feci-

Nagyságos barátom uram, becsülendő testvérem, üdvözletünket és mindenben becsülendő ajánlásunkat. Már hosszú idő óta egyenetlenség keletkezett köztünk, a melyet fegyverrel akarunk kiegyenlíteni. Ezért tegnap Endrédről levelet írtunk, melyben tudtul adtuk megérkezésünket, hogy készülj a párviadalra és erre napot is kértünk. Most Koppányra érkeztünk, a nagyságos Nazuf bég úrhoz, a mit neked is jelenteni akarunk, e közben készülj fel, mert itt nem sokat időzünk, mert más okból nem jöttünk ide, csak hogy a mi szerencsénket Isten segítségéből összemérjük a tieddel. Így hát azt ne mondjad, hogy nem adtuk hiredül, mert egy nap alatt készen leszünk a kastélyod alatt a halálos viaskodásra, a kinek a mennynek és földnek teremtője kedvezni fog, az válasszon el bennünket. Mégis választ várunk tőled, mert mi a nagyságos bég urak előtt fényes arczot viselünk és nem

mus, nam una die illic nos parati erimus sub castello tuo ad conflictum mortualem, cui ipse conditor cœli et terræ concesserit, ipse nos separabit. Attamen hinc a te relationem expectamus, quia nos inter magnificos dominos begos faciem albam gerimus, nolumus denigrare. Si et tu inter christianos faciem albam gerere vis, hinc notificaberis, si nobiscum conflixeris. Credimusque, ut faciem tuam albam facere vis, hinc certissimam relationem, nam et velle te cogimur ad conflictum iuxta honorem tuum. In reliquis sis felix. Ex Koppan in vigilia Mathiæ apostoli. Anno domini 1555. Hazun begh Budensis.

akarunk befeketedni. Ha te is a kereszténység között fényes arczot akarsz viselni, azt hirünkül adod, hogy velünk megvivsz. Úgy hiszszük, te is fényesíteni akarod arczodat, tehát biztos választ (várunk), mert ha úgy akarod, kényszerülünk a bajvívásra, a te becsületedért. Egyébiránt élj boldogul. Koppány, Mátyás apostol napjának estéjén. 1555. Budai Hazun bég.

Kivülről: Egregio domino Valentino Magyar de Polona amico et fratri nostro dilecto.[1]

Nagyságos Polonai Magyar Bálint úrnak, szeretett barátunknak és testvérünknek.

Egykorú másolat. Országos levéltár. Missiles.

Közli: Dr. Károlyi Ödön.

3. A zalai hódoltság történetéhez.

Gróf Bánffy Kristóf, galantai gróf Eszterházy Miklós nádorhoz 1639 deczember 14-én.

Illustrissime Comes, Domine et Affinis mihi observantissime, salutem et servitiorum meorum paratissimam commendationem.

Kivánsági szerént való sok jókkal, kedves jó egésséggel áldja meg Isten Nagyságodat.

Minthogy Páter *Forró* uram énnekem *Nagyszombatból* azt irja,

[1] Magyar Bálint azzal tett nagy hírre szert kortársai előtt, hogy egy másik, bizonyos Musztafával vívott párbajában győzött. — Istvánffy azzal vádolja, hogy ő volt oka Pécs török kézre kerülésének. (Lásd Buday Ferencz, Polgári Lexicon.)

hogy Nagyságod az innepek előtt *Kismartonba* jön: el nem mulaszthattam, hogy Nagyságodat levelemmel meg ne látogattam volna, akarván az itt való állapotot Nagyságodnak detegálnom.

Nem tudom, ki lehet az a jóakaróm, a ki engem őfelségének két dologból igen be adott légyen: egyikből, hogy én a *Cserneczségben* levő hódolatlan falukat meghódíttattam: másikból, hogy itten az őfölsége fizetésén levő fizetőnépet *pleno numero* meg nem tartom. S parancsolja őfölsége, hogy a meghódolt falukat semmiképpen ne engedjem bejárni és adózni.

Nagyságod jól emléközhetik arról, aminemő Cserneczségben lévő ezelőtt régenten hódolt faluk voltanak, *ab anno 1626*, mennyi keresztény rabot vittenek a *kanizsai* törökök, ez előtt irva fölküldvén s Nagyságodat sok izben az állapotról requirálván, Nagyságod tavalyi esztendőben énnekem arra facultást adott, ha egyéb nem lehet benne, hogy sem mint éppen elpusztuljanak a faluk, inkább meghódítsam őket. Én mindazáltal eléggé prolongáltam a meghódítást; de minthogy a török szünetlenül csatázván az után mennyi rabot vitt, nemcsak azokból, hanem hódolatlan falukból is, im Nagyságodnak *in scriptis* megküldvén, nem volt egyebet mit tennem, hanem a Nagyságod annuentiájához képest az *in disceptatione* lévő falukat, de nem másokat, meghódíttattam.

Igaz, hogy a mely faluk soha in disceptatione nem voltak, azokból is feles rabot vévén, ez elmult szombaton penig szintén *Lotomberggel* határosból *Bisztricze* nevűről, kiknek csak az egy *Mura vize* közi: kivánják, hogy ezeket is mind meghódíttassam, de meg nem hódíttattam s nem is hódítatom meg mindennyi kárommal is. S Nagyságod mind ezelőtt, mind penig ez idén elvitt keresztény rabok állapotjáról elmélködvén, gondolkodhatik felőle, holott ezekben negyvennél avagy ötvennél többen a sarczon ki nem jöttek, hanem most is török fogságban vannak és sokan közzölök törökké lettenek, minemő lélekkárhozottság legyen ez.

Én ezeket őfölségének alázatosan tudtára adván és az elvitteket *in scriptis* fölküldvén, válaszul azt irtam: minthogy Nagyságodat száma nélkül requiráltam a dologról, s Nagyságod, értvén a szegénységnek veszedelmes állapotját, énnekem hogy megengedte legyen azokat a falukat amellyek ezelőtt *in disceptatione* voltanak hogy meghódítsam, a minthogy meg is hódítattam; az itt való fizetőnép felől penig azt irtam hogy, nemhogy *pleno numero* meg nem volnának, hanem azokon kívül többen is vannak, de Nagyságod jó itéleti rajta lévén *nec Hercules contra duos.*

Ez elmult szombaton, *Bisztriczét* hogy megrablották, háromszázan voltanak a törökök, kiknek ötven vagy száz lovas is nem sokat árthatott volna, s most is naponként hol az én jószágomra, hol *Széchy* uraméra, sőt *Battyány Ádám* uraméra is csatáznak. Én őfölségének alázatosan tudtára adtam, csak őfelsége találjon módot benne s legyen oltalmam, tehát a meghódítatott *cserneczségi* falukat kész leszek a török igától megtartóztatnom.

Hallom, hogy a csauz most is *Bécsben* vagyon. *Kanizsára* más pasát, a ki ezelőtt is ennyihány esztendeig kanizsai pasa volt, a vén *Ibrahim* pasa fiát *Hasszán* pasát várják; de előbb *Budárul* vár a csauz ha megjön.

Nagyságodnak ezeket akarván tudtára adnom, éltesse Isten Nagyságodat sok esztendőkig kedves jó egésségben.

Datum *Alsó Lyndvae* die 14. Decembris. Anno 1639.

Illustrissimæ Dominationis Vestræ servitor et affinis paratissimus

Comes Christophorus Bánnffy m. pr.

*

Csatolva az elvitt keresztény rabok jegyzéke. *1639. 2. Octobris:*

Lippóczrul.

Juricz Istvánt _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 1
Kozma Mátyás fiát Gyurkót _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 1
Leányát Ágotát _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 1
Gobecz Mátyás fiát Balást és Gyurkót _ _ _ _ _ _ _ 2
Turchichi Jakab leányát Ilonát _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 1
Densa Mihály fiát Balást _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 1
Emersich András fiát Miklóst _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 1
Leányát Margitot _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 1
Kovács Mihály fiát Istvánt _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 1
Tibalt Iván feleségét Ilonát, Fiait Balást és Márkot, Leányit Ágatát és Ilonát _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 5
Silavecz Balás fiait Balást és Istvánt, Leányát Marthát _ _ _ 3
Tibalt Istvánt _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 1
Tibalt Mihály feleségét Nesát, Fiait Gyurkót és Ambrust, Leányit Margitot és Orsolyát _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 5
Kochi Mihályt, Öcsését Györgyöt. Anyját Dorottyát, Fiait Ivánt és Mátyást, Leányit Magdát és Doriczát _ _ _ _ _ _ _ 7

Zuer Iván fiát Ivánt, Leányát Margitot _ _ _ _ _ _ _ 2
Juricz István fiait Balást és Istvánt, Leányit Katalint és Doriczát 4
Szaiavecz György fiát Balást, Leányit Magdát, Mártát és Orsolyát 4
Chlovek Iván feleségét Magdát, Fiait Istvánt, Leányát Magdát és egy árva Magda nevű _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 4
Lebbar Balás leányát Ágotát _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 1

Belatinczrul.

Krisan Mihály szolgálóját, Orsolyát, Fiát Istvánt _ _ _ _ _ 2
Leányit Orsolyát és Borbályát _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 2
Balasich Ambrust. Leányát Katalint _ _ _ _ _ _ _ _ _ 2
Koltercz Marko leányát Doriczát _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 1
Kocsis Mihály fiait Gyurkót és Markót, Leányit Doriczát és Katalint 4
Horvát Marko leányit Katalint, Orsolyát és Agotát _ _ _ _ 3
Kranicz Mihályt. Fiát Istókot. Leányát Ilonát _ _ _ _ _ 3
Saruga Istvánt, Leányát Agotát, Fiát Markót _ _ _ _ _ _ 3
Persa Máthé leányát Ilonát _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 1
Balogacz István leányát Orsolyát _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 1
Szlavicz Mihály öcsését Györgyöt, Leányit Agotát, Doriczát és Magdát _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 4
Koros István feleségét Nesát. Leányit: Doriczát és Magdát. Fiát Ivánt _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 4
Saligs György feleségét Dorát. Leányit: Margitot, Gerát és Ilonát 4
Balasich Iván leányát _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 1
Zerko Bálint fiát Istvánt és Markót, Leányát Agotát _ _ _ 3
Saruga Máthé fiát Miklóst, leányit Katát és Orsolyát _ _ _ _ 3
Persa Balásné leányát Doriczát _ _ _ _ _ _ _ _ _ 1
Kranicz György leányát Doriczát _ _ _ _ _ _ _ _ _ 1
Kovács Balás fiát Györgyöt _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 1
Horváth György feleségét, Katát, Leányát Ilonát _ _ _ _ _ 2
Koros Miklós feleségét Ilonát _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 1
Barlicza Mihály fiát Miklóst _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 1

Lippárul.

Ritlop Péter menyét Katalint _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 1
Zuer Markó két fiát _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 2
Duh Iván leányát Magdát _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 1
Kranicz András fiát _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 1
Kecze György fiát Mártont _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 1
Zuer Ambrus két fiát _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 2

Chrensolczrul.

Vogrinicz Györgyöt _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 1
Marton Gyurkót, leányát Ágotát és unokáját _ _ _ _ _ 3
Kovách Istvánt és
Szarka Ambrust levágták.

Anno ut supra 1639 die 9. Decembris:

Bisztriczéről.

Vuk Máthé leányit Marinkát, Ilonát és két Doriczát _ _ _ _ 4
Chopoth Balás fiait Györgyöt, Ivánt, Balást, Mihályt és leányát Magdiczát, zsellérét *Szenet* Markót _ _ _ _ _ _ _ _ 6
Verbnyák Istvánnét Katarinát, fiait Mátyást és Györgyöt _ _ 3
Magyar Mihályt magát megölték, fiát Istókot, leányát Ágotát, öcscsét Miklóst és Márkot, sógorát Uuczkot, feleségét Magdát, fiát Istókot és egy árvát Ágotát _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 9
Szobochán Máthé feleségét Katát, fiait Györgyöt és Ivánt _ _ 3
Zlatár István szolgálóját Ilonát _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 1
Stephanics Balás feleségét Borbályát, szolgálóját Ágotát és Doriczát s zsellérét Katharinát _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 4
Steffanecz Markó feleségét Ilonát és leányát Gerát _ _ _ _ 2
Rigel Balás feleségét Margitot _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 1
Tkalchech Gergelyt _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 1
Krapecz István leányit Ágotát és Orsikot, s zsellérét Máthét _ _ 3
Halasta Mihály feleségét, Ágotát, fiát Mihályt, leányát Ilonát _ 3
Zadravecz Márton feleségét, Ilonát, fiát Ivánt és szolgáját Borbályát _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 3
Sitek Máthé fiát Mihályt _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 1

Eredeti missilis a herczeg Eszterházy család kismartoni főlevéltárában e czímzéssel: Illustrissimo Comiti Domino Nicolao Eszterhássy de Galantha perpetuo de Fraknó, Regni Hungariæ Palatino, Judici Cumanorum, Equiti Aurei Velleris, Comiti Comitatus Soproniensis et de Beregh supremo, ac Sacræ Cæsareæ atque Regiæ Majestatis Cammerario, intimo Consiliario et per Hungariam Locumtenenti &c, Domino et Affini observandissimo.

Közli: Dr. Merényi Lajos.

MAGYAR HADI SZABÁLYZATOK GYÜJTEMÉNYE.

MAGYAR LOVASSÁG REGULAMENTUMA 1722.

4.

Quártélymester.

z comendója alatt vagyon az három főstabok is tiszteknek, consequenter directe ezektül dependeál generaliter, specialiter pedig az oberstertől, vagy regiment comendánsától, kinek is a mellett ordinárie az hadnagy titulus conferáltatik, eztet az oberster fogadgya maga, vagy az regiment comendansának committálja: fungtiója abbúl áll.

Midőn valamely tábor kölletik kijegyezni, az mezei strásák kinyomakodása után, vagy a mikor parancsoltatik az leibcompagniához, az egész compagniabeli furerokat egyben hivatassa s azokat együtt az generalisságtul denominált gyülekezőhelyre menjen, ahonnénd a general quartermesterrel megindulván és az kijegyezendő táborhelyre irkezvén, ahol az regimentnek numerusa szokott lenni, előtt neki is emlitett generalquártérmester az distantiát kinyeri, ő pedig azután a proportione az regiment compagniáira egyaránzoképen fölosztja, úgy hogy mindeniknek mind állására s mind uczájára jól reflectáltassék ez: gr. 330 lipisbül álló distantia assignáltattnék abbul 13 compagniára s mindenikére azok közül jutna 25 lépés, az regiment uczájára pedig 5 lipés, hasonlókipen jegyeztetik az is ki, minimő mélyen álljon az regiment consequenter az hadnagyok, kapitanok és három főstabbeli tiszteknek, kissebb stabalis személyeknek marquetánusoknak s mészárosnak hol legyen in illa distantia illendő numerusok, vagy megszálló helyek.

Az midőn az terrenum igen szűk, keskeny az mélysége, hossza pedig elegendő, akkor scadron számra osztja föl s jedzi ki az regiment táborhelyét s avval ott hagyván az furerokat in loco az regiment közelgetisivel elejben lovagol, és azt az táborban kijedezett numerusában bévezeti.

Ha az regiment csak magányosan campiroz és az tábor helit többször is változtatni szükségesnek jelentettnék, tehát az quártérmester mihelyt az profusz meg viszi néki az parancsolatot, azonnal az oberster, vagy regiment comendánsához menjen s magát jelenti, mely feli menjen s mi tévő légyen. Stabiliáltattván oly formány az megmozdulás regvel az kiszülőnek megfujása után mindjárt az leibcompagniához compareál az quártérmester a holott az furerokat maga mellé veszi és az megparancsolt uj tábor helire migyen s aztot commissiója szerint kijedzi minden fortélit jól observálván, hogy az regimentnek hátulja és két szárnya erdősig, árkok, posvány, vagy folyó viz felé essik s azoknál annyival is inkább cooperáltassik, máskint pedig magában szabad s akadál nélkül való ki és bé marsirozása légyen.

Midőn az regiment cantorérozva marsiroz, hasonlóképen concertáltattván az mars comisariussal praevie az oberster előtt az statiók, maga hajnalban az stabra jutott helségben előre migyen (az compagniák pedig megordeleztettnek hova szálljon mindenki közülök) és ott az quártélokat az oberstertül fogva profuszig megcsinálván, az oberster elejbén kimigyen és az quártéláig bé kiséré a holott az többi stabbeli személyeknél is bilétjeit kiosztja estve, vagy hajnalban pedig quietálja az stabelis portiókat, ugy az stabbeli strásáit és az entwurff, vagyis schema szerint az helsigtül magát contraquietaltattja.

Quártély, vagy cantonerozo czédulát a midőn az regimentnél vonni kölletik, akkor az quártérmester annyi czédulát készít, a mennyi compagnia vagyon numerussában, melyekre is az statióknak nevit fölirni szükséges, quo habito az leibcompagnia kedve szerint választ azok közül egyet apperte, a többi pedig minnyájan az magok czédulái vonni tartoznak.

Az quártélmester az regimentnek számtartója és füzető mestere az meg qualitásban ő néki is az három stabbéli tisztel annak rendelise szerint az regiment cassájához egy kulcsa vagyon, de az cassa általjában az oberster, vagy comendansnak gondviselise alatt marad és valamikor abban föl vett pénzek titettnek, vagy kivétettnek mindenkor egyben vannak amazok is, az kiknél az más két kulcs vagyon az quártélmesternél.

Methodusáról ezen számtartásnak többet is lehetne anectálni,

fundamentuma ezen munka föntartásának és bizonyos mivoltjának ugyancsak abbul áll, hogy az quártélmester egy prothocolumot tarcson, melyben mindennémő akar az hadi cassábul, s akar máshonnénd az regimentre fölvett pénzeket ordinate bé irjon és mind azt valami perceptióját ingrediálja quocunque videlicet nomine et titulo irás felül pedig valamit vagy irásban, vagy szóval az oberstertől, vagy regement comendansátul erga quietantias erogált accurate specificálja, cum observatione ulteriori, hogy mindazon positiókat is perceptiójában vigye, melyek az meghaltak, vagy elbocsátottak cassabéli adosságiban megfüzettettek, vagy az tiszteknek néha tett anticipatióban restituáltattak, nem különben ha tisztek, vagy compagniák concernentiájokon kivül mind fölvettek, vagy excessusokat okoztak s ezek defalcáltattván az regimentre kevesebb esett s más eféliket kinek-kinek amint illik ő is imputálhassa, hasonlóképen connotálja azt is de tempore in tempus recruta s remondára mennyi pénz esett, bé vévén az arra comissionatus tisztektül az számadásokat, valamint hogy akkor minimő regiment oeconomiabéli dolgában expediált tisztektül is az oberster, vagy regiment comendánsa parancsolatjábul; item az úgynevezett rezervata cassabeli pénzeket is a parte följedzi, melyek is per modam depenti az regimentnél conserváltatnak.

Senkinek az fölös perceptiója az esett pénzekbül ne defalcáltassék, ha csakugyan azon fölös pereptio az hadi cassátul, vagy az országoktul az regimentet illető kiszpénzekbül előbb nem defalcáltatott. De ha talján csak az aerariumbeli restantia minuáltatott volna azzal tehát azon superfluitás hasonlóképen az excedensnek jelenlévő s ha az ellenséghez nem volna az jövendőbeli restantiájábul desummáltassék, mindazonáltal az ilyetén törtinet consequentiát nem szenved máskint többen is találkoznának; akik tali via kivánnák magokat segíteni, mely csak confusiót okozna, következendőképen kiki az assignatiójához és hogy többet föl ne vigyen, mint sem illeti, magát alkalmaztatni köteleztetik. Az quártélymester több naturáliákat az regimentre föl ne rojon, mint az comissariátusság, vagy az országok az regimentnek imputálnak s ha mi ilyet defalcata interveniálna is ex post azon esztendőben kölletik az regimentnél is imputálni, melyben kitudódott.

Több naturáliákot az profuntmester által az magazinumokbul, vagy akkor holis az regimentre föl venni ne engedgyen, mint az regiment competentiája super efective statu de tempore in tempus exportál s avval liquidáltathatik, mert ugyanis az prount entwurfra, vagyis schema annonarumra nem köll annyira attendálni, melyet az

profontmester az comissariusnak bé ad s ő azat bona fide subscribálja. Az absensekre ha az stabtul mi portiók fölvétettnek pasirolni ugyan szükséges, de azután egyedül az obersternek, vagy regiment comendansanak imputáltattnak keis az regressusát az profuntmesteren megvenni fogja tudni. Ő adja ki az profuntmesternek az minden holnapi authenticált regimentbéli tabellábul az effectios statust s azirt annál magát instruálni tartozik s annyivalisinkább, ha medio tempore minorabilis és oratoria decrescentia történt volna, melyrül az quártélymester máskint avertálja, az profuntmester instructióját azonban szükséges, hogy tudja, arra emlikeztesse, a midőn számot akar tüle vedni, hatalmában levén az quártérmesternek mind őtet profuntmestert, mind pedig az furerokat toties quoties akarja, az számadásokat illető dolgokban s efféle munkákban magához hivattatni és az furerokat ha negligensek, vagy ellenkezők, az páczával is kötelessigekhez tartani.

Az mustrákot és revisiókot ő atendálja és az minden holnapi regiment tabelláját formálja, kiért is neki az compagniáktul minden holnapok elmultával azonnal megküldetnek az compagniákbeli menstruális extractusok.

Minden fél esztendőrül fél esztendőre számot vett az comissáriátusságal azon általa küldött entwurfok, vagy menstruális füzető schemák szerint de universali sex mensium concernentia et perceptione, akkor in paratis s akkor in naturalibus et qualitercunque mely ex officio kiadatott fél esztendőbeli számadáshoz kipest ő is azután in continenti az regimentel s compagniákkal számot vet in præsentia deputatorum quorundam officialium és oly formán liquidálván errogatióit in quietantiis quo ad paratam et naturalium perceptionem minden felül subscribáltatik és említett deputátusok által autenticáltatik.

Esztendőnkint mennyi restantiája marad az regimentnek az aerariumban, mind az stabra, mind fő tisztekre s kis PP^{akra}, úgy kapráitúl közönsigesekre. Separative holnaponként extrahálja és hasonlóképen az protocolomjában connotalja következendőképen az egész esztendőbeli perceptiot és restantiát az tizenkét holnapi concernentiával comportálja.

Az melyet minden alkalmatossággal az midőn az quártérmester által az szokott hat holnapi számadások az stabbal és compagniákka coram deputatione ineáltattnak et sublatis adjustatisque siquæ inter venient difficultatibus concludáltattnak. Szükséges, hogy ugyanezen deputatio az quártérmester prothocolumit is egyuttal megtekintse és

accordálván mindenekben authenticálja és azután és mit az Kassában tetisinek az hol ordinarie szoktak lenni s conserváltattni.

Ezeken fölül az quártélmester még egy más protocolumot is tartson, melyben az Föls. Bellicumtól vett és az regiment számadásbeli állapotot s cassa conservatioját tangálja rescriptumok s resolutiók az mustra s menstruális tabellák az mustra listákkal fél esztendőről, fél esztendőre az comissariatusságtul ex officio kiadott számadások s ugyanezen időre az regimentel adinstált számodásin nem külömb egyik afféle acták az recluta, rimonda, mundér, fegyver s olyas számadás is azoknak, kiknek concredáltatott mindazoknak vigben vitele s meg szerzise mindenfile originalis contractusokkal s conventiókkal egyetemben: — quietantiák s oberster vagy regiment comendansa carta biankaira kiadott recognitiók, de anno et die, valamint egymásután interveniáltak, egy furer által accurate és minden defectus nélkül bé irattassanak s ezt is ut proxime praemissum az deputatiónak producálja és cum subscriptione vidit deputatio meghiteleztesse.

Ily formán az quartélmester letévén számodásit s authenticáltattván az prothocolumit, ha tovább szolgálatban maradni nem akarna, szabadosan elbucsuzhatik, hasonlóképen az oberster is ha meg tartani nem kivánja kézhez vétetvén tűle az számadását s actáját elbocsájthatja és oly formán akaratyán kivül is elkölletik menni respectum disciplinae támadott oly kérdés német regementeknél mintha az három fő stabalis tisztnek pálczája alatt constitualtattnék, de ez nem prætendáltathatik és az régi lábnál, vagyis stabilimentumnál sem introducáltatott, hanem mind az quártélmester mind pedig az auditor és secretárius méltó és helyes okokra nézve ezen subjectiótúl eximáltattnak, hanem az adjutanstul kezdvin lefele az három fö stabalisok pálczája alatt vannak.

Cæterum, hogy az quártélmester magát az ellenség előtt periclitálja számadó hivataljára nézve meg nem engedtetik. Holnaponkint járandó fűzetíse constituál négy oralis s annyi equilis portiót 4 és 3 forint számlálván.

Auditor.

Ez az regimentnek hadi birája, s ő általa expediáltattnak tam contentiole, quam voluntariæ jurisdictionis actus azirt szükséges hogy necsak közönségesént és törv az ötödik Károly császár in criminalibus procedaris tett rendelísit, hanem az hadi törvént, articulusokat, szokásokat, regiment privilegiumot és minden tisztnek s közembernek

kötelessígit ércse s tugya, hogy az regimentnél az igazság non in apparentia máskínt ne is igyen scholastice, hanem cum fundamento militarium cognitiorum et intrepida defunctione folytatassik.

Az oberstertül, vagy ha magának specialiter nem reservalta az regiment comendansa által constituáltatik értelmes, egyenes, exemplaris és bátor szivű subjectumnak köll lenni.

Az quoad disciplinam mindaz három stabbéli tiszteitűl dependeal, ahozképest mi privata indecentiákban ugy az oberstvachmaistertül, mind az oberstlaidinontul corrigaltathatik de infunctionalibus egyedül csak az obersterihöz, vagy regement comendansához halgat, holott az oberstlaidinont, vagy oberstvachtmaister magok neve alatt néki semmit sem comitalhatnak.

Hogyha mindazonáltal valamelyike az fő stabalis tisztek közül néki megparancsolna mi inquisitio vagy hadi törvényszékhez considealjon, ha csak positive nem tugya hogy az oberster hire s akarattja nélkül vagyon ob debitam respectum obtemporálni tartozik oly subpositummal lévén, hogy ugyanis az oberster valóságos parancsaibul instituáltatott.

Item az elhalaszthatatlan esetekben úgy mint in levatione corporum delicti præliminalis inquisitiókban az megholtak jószági obsigilatióiban, mert ezekben mindenkor præsummáltatik az oberster parancsolatja s onnénd sufficit, akarmely legközelebb való fő stabbeli tiszttűl comitaltassik az adjutorok: ahol pedig summum periculum immineálna, ott senkitűl sem vár, hanem eljár az dolgában s eo factore portálja az obersternek vagy regiment comendansának:

Az ordinaria parancsolatokat, melyek mindennap az regimenttűl kiadattattnak, mezőben ugyan az Leib standar, máskép pedig az oberster vagy comendans strázsája előtt azokat az regiment profusa mindennap megviszi, nemkülönben tartozik neki az auditornak minden megtudott transgressiókat s excessusokat is ha valaki hozza arestomban téteti vagy ha az profus patrolerozni küldetik, item az marquetanusoknál s mészárosoknál advektálja fortélyoskodását s afffélieket in continenti reportálni s megjelenteni, hogyha pedig intra tempus valami előkerülne, tehát az oberster vagy magához hivatja az auditort, vagy az adjutant által megüzeni, vagy pedig meg ordelezi.

Az hadi törvénségben penes votam informativum egy decisiorum votuma vagyon magának és coreférál az præsessel (vagy pedig mindenike magánosan votizál, quod reliqui gradus assessorum non habent, hanem mindenike az maga társával együtt ad egy votumot). Ő mellette vagyon az regementbeli processusoknak directoriumja et in confessu

az præsesnek bal kezire ül, nem azért, mindazon által, amint némelyek opinalódnak, hogy az præses is tekinthessen az prothocolumban, hanem mivel ő mind condeputatus az præsessel együtt az regiment birodalmát exerceálja ugyanazért is oly eximált szemmel, hogy senki sana ratione az oberster authoritásának képtelen megkissebbitése nélkül pálcza alá valónak nem prætendálhatja s nem is præsummálhatja.

Speciális igazságai vannak, mert ő neki szabad egyedül az hadi törvénszékben pálczájával megjelenni, melyet másként is viselni szokott s ugyanazt az törvénynek bannizatiója útán asztalnak közepére teszi, — hogyha pedig az excessorok közül, vagy pedig maga az præses is pálczájával az törvényszékhez jön, aztot az auditor confiscálja, item az pöcsétllikor, valami az pöcsétnyomón függ, az auditort illeti, mindazonáltal az proprietarius ante bannizationem judicii in arbitrio auditoris az restitutio. Hasonlóképen az ki saru vagy csizmában mégyen ugyan az törvénben de sarkantyu nélkül, az is az auditornak egy aranynyal tartozik. Pro pœnalitate, valaminthogy pro introductione azokis az kik legelőször az törvénben assideálnak, ugyan egy aranyat adnak néki.

Oly fide dignitása vagyon tum in legione, tum apud exteros, mind másként egy publicus notariusnak in confectione instrumentorum ámbár alicui contractui az comendansa hire nélkül assignalt is volna vidimatas copias actorum sub proprio nomine et sigillo usuali, más regimentnél is (si requiratur) mindenben hasonlóképen defungál et in judiciis bellicis ibidem cum voto decisivo uti domi az regiment unpostrqu. vagyis kölcsigekhez nem contribuál semmit is abjudiciariis, inventariis aestimationibus et conventionibus sive in casu mortis sive intervivos minden forinttul egy garassok jár, et a depositis in paratum, vel effectum aut sat obligatorum, minden forinttul egy krajczár.

Az dimissionalisokat ő concipiálja melyek is kapraltul fogva közemberig inclusive gratis expediáltattnak. Főtisztek s mások hasonló attestatumtól és dimissionalis levelektül mindazonáltal az ő accidentiáját megadják az civilis dimissiokat pedig az oberster, vagy regimentcommendánsa neve alatt formálja, de maga subscribtiójával expediálja.

Mindennemő processusoktul s törvényes dolgoktul, melyek nem ex offició, hanem ad requisitionem partiam folytattattnak, ordinarie, valamint más akármely birónak megjárnak az cancellériabeli jussai s illetik, melyek is mivel eddig az regimenteknél nem limitáltattak, ordinarie in conformitate desummáltatnak amint az császári generalis auditoratus mezei taxai rendelisiben foglaltatik, uti in Kostka Folio, 133.

Condeputátusival együtt erigálja az inventáriumokat és az törvényes æstimátiókat s subhastátiókat, vagyis kotyavetyéket mi megholtnak hátra hágott mobiliáiban conficiálja és elintézi. Nemkülönben in casu accessus stebilis beneficii ha valamely regimentbelinek jószága adósság miatt eladatik, melyektől ut proxime superius az ő igazsága megjár, de az afféle inventátiókban találkozó obligatorialis levelek aerariumbeli restantiák és egyébb prætensiók, melyek ad illud tempus ad hæreditatem illam be nem szedethettek s eximáltatnak s onnéd azoktul semmi sem jár és az minémőktől az auditornak jussa curalis többre in summa nem extendálhatja 150 forintnál az heresek akaratja ellen, minthogy az felséges bellicum által vétáltatik és az generális auditornak is az ilyes inventátió és alkubeli jüvedelme legföljebb 300 forintra limitál.

Inventatióknál, melyeknél semmi más judiciaria actus nem subsequal, tartozik az heres magát illendő discretióval kimenteni, az törvényes zár, vagyis obsigillatiotúl illeti az auditort egy arany és az aperturától, vagyis fölnyitástul is arany.

Az mustránál ő olvassa publice Fölséges urunk hadi articulusit. Időközben pedig valamennyi parancsolat ad publicandum érkezik, az oberster, vagy comendans parancsolatyaibul általa imigyen végez.

Részegeskedis, bújaság, veszekedis, grázdaság, zürzavarkodás s más rosz emberkedisel mi botránkozást ne okozzon, ha pedig in publicis valaki illetlenül aggrediálna s offendálna, debite representálván az regimenttül illendőképen manuteneáltatik, de ha privative impetáltatik ő sem tartozik hivataljára nézve az zsebiben dugni az kezit. Két prothocollumot tarcson, az egyikében mindennémő előkerült törvényes dolgokat, de Anno et die ordinate cum succintó extractu substantialium beirja az másikában pedig az Fölséges Bellicum rescriptumit generalisság parancsolatit s affelieket pariformiter connotálja. Item úgy ebben separative az főtisztek decrescentiáját és minémők succedáltak s instáltattak helyettek nevezet szerint s mikor s mi interveniált, harczokon, occasiókban, commandon és szabad portákon szerencsés, vagy szerencsétlen eseteket és azokban mi magaviseletit és distinctióját annak valósága szerint, vagy ha mi más olyas extra ordinaria memoriára való in illis temporibus történtek, seduló et fideliter följegyezze s ad captum declarálja.

Az cavalleriánál jobbára hadnagyi titulus conferáltatik az auditoroknak és ha kedvek tartja ellenség előtt occasiókban is magokat megmutatni nem elleneztetnek. Menstrualis füzetise 3 oralis egy forint s három equilis, három forintjával.

Mi az haditörvénszékhez requirálandó szemíleket, annak concessusát s observativát illeti Folio 160 No 74 találtatik. A többi közt az auditornál *Joannis Kosztka* observationes ad articulos. Leopoldi primi Imperatoris. Item corpus juris militaris majus Edit. Francofurt de Ao 1709. Synopsis Malldenarii: Criminalis constitutió Spatt et criminal. Carpzovii meg legyenek.

Secretarius.

Ezen functiót is az lovas regimenteknél jobbára az auditorok cum sint capatibilia viselik, mint együtt s mint separative pedig egy eránzó az constituálások, disciplinájok, exemptiójok, elbocsájtások, elbucsúzások és attentiójok.

Az regiment correspondentiáját az fölséges Bellicummal, Generálisséggal, hadi comissariatusággal, országok s districtusokkal és minden publica occurentiákban ő folytattja, hittel köteleztetvén ad secreta et fidelitatem.

Referálja juxta genuinum sensum az levelek contexusát az obersternek, vagy comendansának és minden punctumokat, melyekre válaszolni kölletik, extrahálja s proponálja, reflectálván arra is, ha már az előtt in illis materiis correspondeáltatott et qualiter, úgy hogy in continuatione el ne mellőzze connexióját: mindezeket pedig meglevén az obersteritül, vagy comendánsátul resolutiója s parancsolatja conceptusban vegye s elkészítse, ad subscribendum megvigye expediálja. Hivataljabéli szolgálatjának determinált ideje nincsen, hanem valamikor az oberstere, vagy commendansa hivatja, magát minden kétszséggel és jelenvalósággal exhibeálja, committálandó expeditióiban cum omni promptitudine et facilitate eljárhasson.

Ennek minden holnapi fizetise 2 oralis és 2 equilis portio 4 és három forintjával respective a mellett pedig az bevett szokás szerint az obersterinél, vagy comendánsánál az asztala.

Káplán.

Ezt hasonlóképen az oberster egy vagy más papi rendbül postulálja és assistál az regimentnél in spiritualibus tanquam ordinarius campestris, minekutánna quo ad facultatem hanc, ministerialem subdelegátióját az mezei főkáplántul, azaz superiortul kivette volna, melytül is függ, quoad jurisdictionem ecclesiasticum, az regimentnél őtet illető functiókban pedig az oberstertől vár sőt in curiis temporaneis et simili-

bus accidentalibus respective mind az három főstábbéli tisztül tart, sub est autem in reconventionibus. Ennek istenfélő, értelmes, exemplaris, compositus et in administrationibus sedulus, s a mellett recens egyházi embernek köll lenni. Magát szerettesse és ha mi olyas lölki defectusokat adventál, addita modalitate in privativis, vel cathedralibus, exhortationibus oly hathatós inductiókkal igyekezzék mind afféliket reducálni, munkálkodásának nyilvánvaló effectusa tapasztaltatnék. Hogy ha pedig mégis valamel in corrigibilitas, kivált in ninium scandalozis látatnik, az obersternek, vagy regiment comendansának meg jelencse, ütközetnél az oberster jeladására egy kis egsortatio után generális absolutiót ad a népnek és benedictiót azután az regiment háta megett divertál és a sebeseket vagy haldoklókat disponálja.

Az ő keze és gondviselése alatt vagyon az regiment kápolnája s ahoz tartozandó mezei bibliotheca penes inventationem authenticam, úgy hogy a midőn az regimenttül elbucsuznék is mint reconseignálhassa, ha pedig mi héjával volna, arrul számot adhasson.

Füzetése két oralis és két equilis portio 4 és 3 forintyával, a melyet az ordinarius stolája és az obersternél vagy comendánsánál asztala, vagy a hellet bizonyos készpénzbeli deputatuma.

Mezőben minden estve és regvel az leibstandar előtt, a holott a szokott dob és trombita szóval ahoz az jel adatik s a nép concurrál könyörgéseket tart, misét és predicátiót pedig az oberster, vagy más rendelt sátorban.

PÁLYÁZAT.

A Magyar Tudományos Akadémia a következő pályázatot hirdeti:

Irassék meg az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig.

Jutalma a m. kir. honvédelmi miniszter adományából 100 darab császári arany.

Határnap 1912 szeptember 30.

A jutalom csak abszolut becsű műnek itéltetik oda. A munkát szerző tartozik kiadni, ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Minden rendű pályairat a fenn kitett határnapig a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához címezve (tehát nem a főtitkár neve alatt) küldendő; azontúl semminemű ily munka el nem fogadtatik.

A pályaműnek külső boritékára, feltünő helyen, úgyszintén a jeligés levélre is ráirandó, hogy mely pályázatra küldetik be.

A pályamű idegen kézzel, lehetőleg géppel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva, kötve legyen. Pályamunkák, melyek e feltételeknek nem felelnek meg, nem fogadtatnak el, illetőleg mellőztetnek.

A szerző nevét, polgári állását és lakhelyét tartalmazó pecsétes levélen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétes levélben netalán feljegyzett kikötések, feltételek s általában az itt jelzett szokásos eljárástól kívánt eltérések tekintetbe nem vétethetnek.

Álnév alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

A jutalmat nem nyert pályamunkák kéziratai az Akadémia levéltárában maradnak s csak engedély mellett másolhatók le az Akadémia helyiségében.

A kitűzött feladatra mindenrendű akadémiai tagok is pályázhatnak.

Egyébiránt bármely, ha csak formai kelléknek is elhanyagolása elejti a szerzőt a jutalomtól.

KÉPEK JEGYZÉKE

A MÁSODIK FÜZETHEZ.

I. Önálló képek.

Lap

1. Kapisztrán János arczképe. *Ongeri J.*-nek 1691-ben készült festménye után metszette: *Van Westerhout Boldizsár.* Arnold fivére, Prágában élt s ugyanott halt meg 1728-ban. Számos arczképet és szentképet metszett. (Nagler Künstler-Lexikon. XXI. k. 336. l.) A metszet nagysága: 18·04 + 13 cm. Dr. Szendrei János gyűjteményéből 167
2. Nándorfehérvár ostromának térképe. Szerkesztette: *Bárczay Oszkár.* Kettős melléklet. Ennek leírása: dr. Szendrei János. Magyar Hadtörténelmi emlékek. Budapest, 1896. 103—106. lap. A térkép a M. N. Múzeum régiségtárában van kiállítva ... 189
3. Dugovics Titusz hősi önfeláldozása Nándorfehérvár 1456-iki ostrománál. *Wagner Sándor* eredeti festménye után ... 193

II. Szövegképek.

1. Belgrád a XVI-ik században. *Ortelius Redivivus.* Der Ungarische Kriegs-Empörungen. Nürnberg 1665. Folio. I. rész 54 lap mellett levő rézmetszetről ... 183
2. Római katonai kitüntetések. Babér- és cserkoszorú ... 201
3. Római katonai kitüntetések. Koronák ... 203
4. Római hadigép. Catapultæ ... 221

   A 2—4. sz. képek *Vegeti Flavi Renati.* De re militari. Lugduni Batavorum 8r. 1592. Commentarium részének 121., 122. és 391. lapjairól.
5. Cheveaux-leger, Mária Terézia korából ... 321
6. Uhlánus II. József korából ... 322
7. Huszár a franczia háborúk idejéből ... 323
8. Tüzéreink a XVIII-ik században ... 324
9. Utász a XVIII-ik század második felében ... 325
10. Horvát szabadpandurok a XVIII. század végéről ... 325
11. Szekerész a XVIII-ik században ... 326

    Az 5—11. számú képek *Max Grimm* színezett rézmetszetei után készültek, a melyek a Schema aller Uniform d. kais. königl. Kriegsvölkern című s 1794-ben Bécsben kiadott műben jelentek meg.

III. Fejlécz.

Lap

Fegyvertropheák, csatajelenettel. *Le Clerc Sebestyén* rajza után metszette *Kräusin Johanna Sybilla* — — — — — — — — 167

IV. Záróképek.

1. Magyar huszár a XVI. századból. Aranyozott ezüstből készült ötvösmű, Erzsébet királyné szalonjában a bécsi Burgban. Kiadva: Magyar műkincsek. II. k. 14. tábla — — — — — — — — 196
2. Római hadijelvények. Rézmetszet a XVII. századból. Dr. Szendrei János gyűjteményéből — — — — — — — — — — — — 235
3. Határőrvidéki huszárok a XVIII. századból — — — — — — 250
4. Tárcsapaizs a XVI. századból — — — — — — — — — — 276
5. Lőportartó a XVIII. századból — — — — — — — — — 319
6. Pisztoly a XIX. század elejéről — — — — — — — — — — 342
A 3—6. számú képek dr. *Szendrei János* «Magyar hadtörténelmi emlékek» című s 1896-ban megjelent művének 204., 449., 520. és 811. lapjairól.
7. Pallas Athene. Rézmetszet 1806-ból. Dr. Szendrei János gyűjteményéből — — — — — — — — — — — — — — — 382

V. Kezdőbetűk.

1. *V* kezdőbetű a Missale Strigoniensiből, a gyulafehérvári Batthyányi-könyvtárban. XV. század — — — — — — — — — — — 167
2. *A* kezdőbetű. Missale Strigoniensi. XVI-ik század — — — — 277
3. *C* kezdőbetű. Wittemberg 1532-ből — — — — — — — — — 320
4. *M* kezdőbetű. XVII-ik század — — — — — — — — — — 343
5. *E* « « « — — — — — — — — — — — 367
6. *E* « « « — — — — — — — — — — — 373

SOMMAIRE.

Page

Géza Nagy: Le baron Joseph Simonyi de Vitézvár I. — — — — — — — 387
Théodore Lehóczky. La forteresse de Szerednye — — — — — — — — — 397
Maurice Wertner dr. Campagnes hongroises dans la première moitié du XVe siècle III. — 410

Feuilleton.

André Veress dr. Le journal de Zarnóczi sur le siège de Buda en 1686. 449

Détails d'histoire militaire.

Combats en Bosnie en 1837 — — — — — — — — — — — — — — — — — — — 457
Manoeuvres sur le Rákos en 1837 — — — — — — — — — — — — — — — — 458
Bénédiction du drapeau d'un régiment hongrois à Verone en 1837 — — 458

Littérature d'histoire militaire.

I. Renseignements. Eugène Pilch. Publications des Archives Militaires imp. et royales — 461
II. Louis Mangold dr. Littérature de l'histoire de guerre étrangère de l'année 1910 ayant des rélations avec notre pays — — — — — — — — 464

Archive d'histoire militaire.

Joseph Holub dr. Données sur les combats de 1591, qui eurent lieu dans le midi — 469
Edmond Kárffy dr. Rapport militaire de Nicolas Ostrosics adressé à la Chambre Royale de Pozsony le 5 juillet 1536 — — — — — — — — — 474
Géza Dongó Gyárfás. Une lettre d'Etienne Bocskay, préfet de Zemplén, ayant des rélations militaires, datée de 1645 — — — — — — — — — 477

Recueil des règlements militaires hongrois.

Paul Jedlicska. Les ordres d'Anne Marie de Széchy, donnés à la garnison de la forteresse de Murány — — — — — — — — — — — — — — — — 479
Regulamentum de la cavalerie hongroise 1722 — — — — — — — — — — 482

Divers

Concours — 494
Index sur les reproductions du troisième volume — — — — — — — — — 495

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

SOMMAIRE

Gyula Nagy, Le baron Joseph Bimonyi de Vitézvár I. [illegible]

Théodore Lipóczky, La forteresse de Szeredvár [illegible]

Maurice Wertner dr. Campagnes hongroises dans la première moitié du [illegible] [illegible]

Feuilleton

[illegible] dr. Le journal de [illegible] sur le siège de Buda en 1686 [illegible]

Détails d'histoire militaire

Combats en Bosnie en 1837 [illegible]

Manœuvres sur le Rákos en 1837 [illegible]

Bénédiction du drapeau d'un régiment hongrois à Verona en 1837 [illegible]

Littérature d'histoire militaire

I. Rezsebecsmenyi, Bruno Fritsch, Publications des Archives Militaires imp. et royales [illegible]

II. Louis Mauroux dr. Littérature de l'histoire de guerre étrangère de l'année 1910 ayant des relations avec notre pays [illegible]

Archive d'histoire militaire

Lettre [illegible] de Bonnes sur les combats de 1801, qui eurent lieu dans le midi [illegible]

Simon Kiarty [illegible] de Nicolas Ostrowski adressé à la Chambre Royale [illegible] juillet 1830 [illegible]

[illegible] d'Ancien [illegible] de Zamoyski [illegible] relations [illegible] [illegible]

Recueil des règlements militaires hongrois

Yacht Hungarica. Les ordres d'Anne Marie de Szechy donnés à la garnison de la forteresse de [illegible]

Regulamentum de la cavalerie hongroise [illegible]

Divers

[illegible] [illegible]

Index sur les reproductions du troisième volume [illegible]

VITÉZVÁRI BÁRÓ SIMONYI JÓZSEF.

A legvitézebb huszár.

A történeti képcsarnokban levő eredeti olajfestmény után

VITÉZVÁRI BÁRÓ SIMONYI JÓZSEF.

I.

SIMONYI a franczia háborúk legnagyobb hőse, kit apáink és nagyapáink a *legvitézebb huszárnak* neveztek el, az uralkodó pedig, midőn báróvá tette, *vitézvári* előnévvel ruházott fel, egy Szabolcsmegyébe, Nagy-Kállóba szakadt dunántúli nemesi családból származott.

A család tulajdonképeni neve *Simon* vagy *Barbácsy;* maga Simonyi is a Simon vagy Simony nevet viselte bárósága előtt. A nemességet Simon Benedek kapta gyermekeivel együtt III. Ferdinánd királytól 1637 deczember 24-én Pozsonyban kelt czímeres levéllel, melyet Vasmegye következő évi Szentgyörgy nap utáni kedden Szombathelyen tartott közgyűlésén hirdettek ki. A nemesi levél szövege szerint Ferdinánd Simon Benedeknek s «általa *leányainak* (ac per ipsum filiabus)», és pedig «*János*nak és Erzsébetnek (Joanni et Elisabethae)» adta a nemességet. Az utóbbi két névnél vakarás látszik, szinte bizonyos tehát, hogy eredetileg valami leánynév volt a «Joannes» helyett a nemesi levélben. Lehet, hogy valamelyik leánynak volt a fia János, még pedig esetleg házasságon kívül; ez magyarázná meg, hogy a Simon vagy Borbácsy nevet viselte ő is s minden különösebb akadály nélkül rászállt Simon Benedek és leányainak nemessége. Ámbár valaminek mégis kellett közbejönni, a mi miatt nem sikerült a nemesi jogok használata. Legalább erre mutat az a

körülmény, hogy János unokája, Simon vagy másképp Barbacsy Mihály egy másik, 1704 június 26-án, Bécsben kelt czímeres nemesi levelet szerzett I. Lipóttól, melyet Mosonymegyében, Magyar-Óvárott hirdettek ki.

János két fiában Andrásban és Bálintban két ágra szakadt a család, mely aztán elterjedt Zalában, Somogyban, Sopronban, Fejérben, Tolnában, sőt Temesmegyében is.[1] András fia volt az említett Mihály, ki úgylátszik, utóbb hozzájutott az 1637-iki armalishoz is; ezt az őse (avus), Simon Benedek által szerzett nemesi levelet mutatta be ugyanis Mosonmegye 1732 április 4-én s a következő 1733 január 9-én Magyar-Óváron tartott közgyűlésén, valamint az 1735 február 1-ji nemesi vizsgálat alkalmával is.

Simon vagy Barbacsy Mihály nejét Margitnak hívták, vezetéknevét nem jegyezték be a magyaróvári anyakönyvbe, midőn fiukat, Pált, a legvitézebb huszár atyját, 1737 szeptember 6-án megkeresztelték az 1802 márczius 8-án Simonyi József megkeresésére Minian Antal magyaróvári plébános által kiadott s a Magyar Nemzeti Múzeum levéltári osztályában levő keresztlevél szerint. Azt sem tudjuk, voltak-e Pálnak testvérei vagy sem? Ha voltak, mindenesetre ő volt a legkisebb. Az ő születésekor nyilván túl volt már az apja az ötvenedik éven, sőt a hatvan felé közeledett, tekintve, hogy már 33 esztendővel előbb nagykorúnak kellett lennie, a mikor t. i. nemesi levelet kapott I. Lipóttól. Pál tehát hamar árván maradhatott. Már négy éves korában egy rokona, Veszprémi nagykállai főesperes-plébános vette magához, «ki is úgy tartotta őt, mint atyja fiát».

Simon Pál végleg Nagy-Kállóban maradt. Ott házasodott meg, nőül vette Hetesényi Zsuzsannát, «ki egy úri háznál örökben tartatott,» mint Nagy Pál nagyváradi jogakadémiai történelmi tanár mondja Simonyi életrajzában, melyet a magától Simonyitól, «a mostani idők győzedelmes lelkétől, a magyar vitézségnek örök példájától, a világszerte dúló francziáknak ijedelmétől, kedves hazánknak pedig hív védőjétől» nyert adatok alapján, «királyi adomány vagy külső hatalmas fejedelmek

[1] Nagy Iván: *Magyarország családai.* Pest, 1863. X. kötet 193 s következő ll.

s generálisok valóságos leveleikből és vitézségleveleit tartó helyekből, részszerént azon polgár vagy vitéz hazafiak élő bizonságaiból, kik magok is jelen voltak mind a vitézségben, mind a dicsőségben,» «a mostani és jövendő magyar maradék példás követésére s nemzetünk díszére» irt meg.[1]

Ugyanő mondja, hogy Simon Pál, bár nem tanult, mégis igen eleven és sok természetes észszel biró ember volt. Vagyont nem örökölt, de serény gazdálkodással csakhamar jómódra tett szert. Jó magabiró embernek mondják, ki a város dolgában is befolyással birt, a b. Simonyi Józsefnek a Simon családból való származása felől Szabolcs vármegye által 1822-ben elrendelt tanúvallatás alkalmával kihallgatott tanúk is, ú. m. a 78 éves Szappanos Mihály, a 74 éves Torma István s a 69 éves Jeney János, kik személyesen ismerték a 32 évvel előbb elhalt Simon Pált, sőt az utóbbi egy utczában lakott vele.

Simon Pál 1790-ben halt meg. Hetesényi Zsuzsánnával kötött házasságából a Ferenczy Bertalan szabolcsi főesperesprépost és nagykállói plébános által Déri Gyulával közölt anyakönyvi adatok szerint 1768—1785 közt tizenegy gyermek született,[2] kik közül csak három ért nagy kort, két fiú és egy leány, ú. m. János, Zsuzsanna és József.

A tizenegy gyermek közt két József nevű volt. Az egyik 1771-ben született s meghalt 1775 deczember 20-án. A másiknak születési éve 1777, megkeresztelték február 18-án Nagy-Kállón.

Ezt a keresztlevelet vette ki a franczia háborúk befejezése után b. Simonyi J. és ennek alapján mondta Nagy Pál, utánna «A legvitézebb huszár» regényes életrajzában Jókai M.,[3] aztán az

[1] *Vitézvári báró Simonyi József hg. Hessen Homburg magyar lovas regement' hires ezredes kapitánnyának példás élete leirása*, mellyet nemzeti örömbül készített és kiadott Nagy Pál, a' nagyváradi királyi, tudományok' academiájában a' közönséges, és Magyar Ország históriájának rendszerént való professora. Pesten, Trattner János Tamás betüivel. 1819. 8. r. XX+ 258. l. Simonyi aczélmetszetű arczképével.

[2] *Egy fényes alak homályos története.* Báró Simonyi József óbesterről. Írta Déri Gyula. (Egyetértés. 1894 decz. 13. 345. sz. tárczája.)

[3] *A legvitézebb huszár.* Írta Jókai Mór. 15 képpel. Pest, 1856. (Vasárnapi Könyvtár. I. 9.) 8. r. 111. lap.

osztrák Wurzbach Konstans[1] 1777 február 18-ának a születés idejét.

Dr. Hirtenfeld J. azonban, ki hivatalos adatokból állította össze a Mária-Terézia-rend lovagjait, 1770-re tette a születés évét s Nagy-Kálló helyett Szoboszlóra a születés helyét.[2]

Ez az adat pedig csakis magától Simonyitól származhatik, csakhogy nem abból az időből, a mikor már-már agglegényi sorba jutott az 1817-ben ezredével együtt Galicziából Nagy-Váradra áthelyezett vitéz ezredes, «a nők elkényeztetett kegyencze», Déri szavait idézve, hanem 1802-ben, midőn megkapta a Mária-Terézia-rend keresztjét.

Hogy az 1777 február 18-ki dátumot nem lehet összeköttetésbe hozni a «legvitézebb huszárral», azt meggyőzően mutatta ki Déri Gyula föntebb már idézett czikkében.[3] Neki tűnt föl az abban rejlő képtelenség, hogy Simonyit már 1782-ben fölvették rendes tanulónak a debreczeni piarista-gimnáziumba, holott akkor állítólag csak öt éves volt s alig 12 éves korában lett volna huszár s mint 12—13 éves gyermek küzdötte volna végig az 1789—90-ki török háborút. Déri aztán hivatkozik a debreczeni piarista-algimnázium 1782-ki törzskönyvére, melynek 33-ik lapján be van írva, mint második latin osztálybeli tanuló a nagykállai születésű Simon József, kinek életkora 11 év.

Az első osztályt a máriapócsi bazilita-barátoknál végezte Simonyi az 1781/82-ik iskolai évben. Nagy Pál szerint is ekkor már 8 éves (még helyesebben 10) volt, holott az 1777-iki születési év szerint $4^1/_2$ éves lett volna. A következő évben Debreczenbe ment, hol az 1782—85. években elvégezte a 2—4. gimnáziumi osztályt; majd a poésisra (5-ik osztály) Nagy-Károlyba (1785/86), a rhetorikára pedig (6-ik osztály) Pestre (1786/87.) vitte atyja.

[1] *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich.* 34. Theil. Wien, 1877. 8. r. 337. l.

[2] *Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder.* Nach authentischen Quellen bearbeitet von Dr. J. Hirtenfeld. Zur ersten Säcularfeier 1857. Wien, 1857. Nagy 8. r. I. rész, 738—742. l.

[3] *Egy fényes alak homályos története.* (Egyetértés, 1894. decz. 13. 345. sz.) — L. még ugyancsak tőle Simonyi rövid életrajzát a *Pallas Nagy Lexicona* XIV. köt. 1108—1109. l.

Gyermekkoráról, diákkori életéről annyit tudunk, a menynyit Nagy Pállal közölt. Egyes adomaszerű eseményeket kortársai is fölelevenítettek, mikor már hírneves ember lett Simonyi, melyekből Vas Gereben közölt egyet-mást.[1] Hogy ezen szájról-szájra adott elbeszélések nem a legpontosabban adják vissza a történteket, ahhoz kétség sem férhet; de még az sem lehetetlen, hogy akad köztük olyan is, a mi egyáltalában nem, vagy legalább nem Simonyival történt meg. Talán ezek közé tartozik az is, a mit Kecskeméten való tartózkodásáról beszéltek, hová atyja mészároslegénynek adta s a mint mondják, itt valami verekedésben vett részt, melyben úgy megütötték a főbíró fiát, hogy félholtan esett a földre, a miért Simonyira 25-öt vágtak. De az is lehet, hogy maga Simonyi szivesebben borított fátyolt a kecskeméti napokra, a mikor nemes létére mesterségre fogták, sőt a deressel is megismertették s azért hallgatta el ezeket Nagy Pál és váradi ismerősei előtt.

Annál szivesebben emlékezett vissza gyermek- és diákkori csinyjeire. Ezekben már nem volt röstelni való, sőt dicsekedett velük.

Hát az bizonyos, hogy nem tartozott Simonyi az úgynevezett «jó gyermekek» közé, sőt nagyon is sokszor rászolgált az atyai szigorú fenyítésre, hogy némi korlátok közé lehessen szorítani semmiféle veszedelemtől vissza nem riadó szilaj természetét, vásottságig menő pajkosságait és örökös csintevéseit. Ki is jutott része a verésből szigorú atyjától úgy, mint másoktól, bár az anyai gyöngéd szeretet, a hol csak lehetett, palástolta az elkövetett csineket s idegeneknel az okozott károk megtérítésével, vagy más módon igyekezett elsimítani fia pajkosságának következményeit. A verekedésben már a gyermek Simonyi is nagy kedvét találta, úgy hogy alig volt Kállón vele egykorú, kivel össze ne tűzött volna s azt meg ne ütlegelte volna. Sőt a felnőttekkel is kikezdett; különösen a zsidók szakállát szerette

[1] Régi képek. Jellemvonások nevezetesebb férfiaink életéből. Összegyűjté Vas Gereben. I. k. Pest. 1856. 139—159. l. Simonyi óbester. L. még «A régi jó idők»-ben az asperni ütközetről szóló részt. (Vas G. munkáinak együttes képes kiadása. Sajtó alá rendezte dr. Váli Béla és dr. Sziklai János. Budapest, I. k. 83—87. l.)

megtépni. Volt gondja anyjának, hogy valahogy elhárítsa ilyen esetekben a vásott fiúról a kemény büntetést, mi atyja részéről várt rá. Az iskolai évek alatt már egész stratégiai rendszert követett a verekedésben. Debreczenben jó messze lakott a piarista gimnáziumtól; a míg a Péterfián levő szállásától az iskoláig vagy vissza megtette az utat: végig kellett verekednie magát a kálvinista diákok során, kikkel hagyományos ellenségeskedésben éltek a piarista iskola diákjai. Simonyi egész fegyvertárt rendezett be magának furkós és ólmos botokból, melyeket itt is, ott is elrejtett útja valamelyik zugában, kapuk aljában s előszedte, mikor szükség volt rájuk. Így fogott ki ellenfelein; úgy hogy ketten vagy hárman már meg sem merték támadni. Hogy lovagolni nagyon szeretett, ez annyira természetes, hogy Simonyinál egész fölösleges emlegetni; hiszen ez még a közelmultban is közös vonása volt minden magyar gyermeknek; de már az Simonyi egyéni vonásai közé tartozik, hogy minden eshetőségről gondoskodott, madzagból készült s zablaforma farúddal ellátott kantárt hordott magával s úton, útfélen fölkantározta a mezőn legelő lovakat, nem keresve, nem törődve vele, ki a gazdájuk s végig száguldozta velük az egész környéket. Az sem lephet meg, hogy már gyermekkorában sem riadt vissza a veszedelemtől, sőt gyönyörködött a veszélyes helyzetekben. Nem volt az a templom, torony vagy magas fa, melyre föl ne mászott volna s miközben rémüldöztek az alant levők, hogy lepottyanhat a kiálló, keskeny toronypárkányról vagy a lengedező s ide-oda hajló ágról, Simonyi fütyörészve nézett alá s mulattatta őt a nézők félelme.

De még ha nem maradtak volna is gyermekkoráról ilyen részletek, akkor is elképzelhetnénk, hogy azok a jellemvonások, melyek a csatatéren oly fényes katonai erényeket váltottak ki Simonyiból s a melyek a hősies bátorságnak és vakmerőségnek, a leleményességnek s a kitűzött czél keresztülvitelében tanúsított kitartásnak újabb meg újabb dicsőségével gyarapították a magyar huszár Európaszerte ismert hírnevét, már a gyermekben is jelentkeztek, csakhogy a gyermeknél nem szoktak erényszámba menni az effajta jellemvonások megnyilatkozásai.

Tizenöt éves volt Simonyi, midőn 1786 őszén Pestre vitte

atyja a gimnáziumi 6-ik osztályba, mint akkor mondták, a rhetorikára. Rendes iskolai tanulmányain kivül külön órát vett a német nyelvből, a mit különben az akkor még teljesen német Pesten gyakorlatilag sokkal könnyebben elsajátíthatott; ezenkívül zenélni tanult, sőt — azt mondja Nagy Pál — anatomiát is kellett hallgatnia. Sem ideje, sem alkalma nem volt a régi kedvteléseinek folytatására s eleinte nagy buzgalommal fogott a tanuláshoz, de hamar megunta. Abbahagyott hegedűt, flótát, forte pianot, anatómiát, iskola helyett többet járt a Dunapartra, nézve a járó-kelőket, lovasokat, kocsikat, lovasokkal vontatott hajókat, vagy kavicsokkal hajigálózott; azután következtek szállásadója, egy borbély segédeinek, mint azelőtt mondták, legényeinek társaságában az éjjeli kószálások, korcsmázások, duhajkodások, a miért nem egyszer kijárt neki az iskolában a virgács.

E közben történt, hogy megismerkedett Budán a Graeven-huszárezred egyik tisztjével s huszárnak állt be. Atyja ugyan csakhamar kiváltotta, de — úgy látszik — ezzel véget is ért tanulói pályája. Huszonkét esztendő mulva, ezen nagyon rövid ideig tartó katonáskodása után ismét visszakerült az egykori Graeven-huszárezredhez, melynek ekkor már Fridrik, hessen-homburgi tartománygróf volt a tulajdonosa. Simonyi ekkor volt hirnevének s dicsőségének tetőpontján, mint őrnagy ment át a most Hessen-Homburgnak nevezett ezredhez s később 14 éven át ezredese és parancsnoka volt.

Ezen «Nemes Graeven Huszár regimentyinek Magyar fő és all tisztjei» voltak azok, egyéb huszár-és gyalogezredekkel együtt, kik a «felséges haza tekintetes rendjeihez» egy 1790 június 30-án kelt és gr. Festetich György alezredes, Laczkovics János kapitány, Árki Pál és Vincze János hadnagyok által aláirt folyamodványt adtak be július 5-én, sérelmeik orvoslása végett. Elpanaszolják, hogy minduntalan németeket helyeznek eléjük, ekkor is nemcsak a tulajdonos, b. Graeven Márton volt idegen hanem az ezredparancsnok Spiegelberg József (előbb b. Poutet Károly, ezelőtt Otto Rudolf s az őrnagy, Tewalle János is[1] s az idegen tisztek durvasága gyakran szökésre készteti a

[1] *Die Reiter-Regimenter der k. k. österreichischen Armee.* II. Bd.

magyar közlegényt, ezen a bajon csak úgy lehet segíteni, ha kizárólag magyar tiszteket neveznek ki a magyar ezredekhez, a mi a harczi képességet is előmozdítaná, mert ezáltal s a magyar nyelv behozatalával nem lesz szükség arra, hogy ütközet alatt minden parancsot magyarra fordítsanak. Simonyi az 1809-iki hadjárat alkalmával Károly főherczeg kérdezősködésére, hogy miféle talizmánja van katonái irányában, ezt oly módon magyarázta meg: «kevésből áll az a titok; tudjon az ember a nyelvükön beszélni.»[1] Erre a titokra azonban egy század mulva sem tudtak reájönni.

A folyamodványnak nem lett semmi foganatja, sőt a tiszteket, kik aláírták, megbüntették, nyugdíjazták. Laczkovics aztán, ki, Kazinczyként, nagy tettekre lett volna hivatva, mint a Martinovics-összeesküvés részese, öt évvel később vérpadon végezte életét. Festetich pedig visszavonult Keszthelyre s a Georgikon alapításával tette örökemlékűvé nevét.

Midőn Simonyi beállt a Graeven-huszárokhoz, atyja épen Pesten lehetett, mert Nagy Pál szerint már nehány nap mulva elereszteték. Ekkor, 1787 folyamán, nyilván még 1787 első felében kerülhetett Kecskemétre mészároslegénynek s úgy sejtem, tulajdonkép a mészárosság rejlik a Nagy Pál említette anatómiai órák alatt.

A mészárosság olyan foglalkozás volt, a miről ha talán szeretett is hallgatni a magyar bárók sorába emelkedett Simonyi, nem találta magára nézve lealázónak az a kis nemes, kinek kevés szántóföld jutott örökségül. A magyar nemes, ha már mesterségre adta magát, többnyire mészáros lett; az ötvösség is az úri mesterségek közé tartozott; már a csizmadiaságot kevesebben választották; még ritkábban akadt szabó.

Bizonyos hézagot találok Nagy Pál előadásában, a hogy elmondja a katonaságból való kiváltás utáni eseményeket, az aldunamelléki táborozásig. Körülbelül két év telt el 1788 őszéig,

Die Hussaren. Historische Skizzen, chronologisch geordnete Bruchstücke, Regimenterweise bearbeitet von einem ehemaligen Cavallerie-Offizier (gr. Andreas Thürheim). Wien, 1862. 99. s köv.

[1] Vas Gereben munkáinak együttes képes kiadása. I. k. A régi jó idők. 87. l.

a mikor az Új-Palánka és Ó-Moldova közti táborban találjuk Simonyit, holott Nagy Pál előadása szerint sokkal gyorsabban kellett volna lefolyniok az eseményeknek.

Simonyit ugyanis az iskola további folytatására szorította volna atyja, a mi ha igaz volt is, nagyon rövid ideig tartott, mert Simonyi tanulótársai csúfolódásai miatt csakhamar hazaszökött.

Anyját nagyon megijesztette fia nem várt hazamenetele. Tudta, hogy férje már nagyon el volt keseredve fia magaviselete miatt s rettegett az apa és fiú találkozásától. Szerencsére távol volt a férje, fiát tehát ellátta pénzzel s rávette, hogy be nem várva az apa hazatérését, rögtön utazzék vissza. Simonyi hajlott anyja szavára, nem időzött otthon tovább, hanem visszafordult. Debreczenben aztán meghallotta, hogy a hajdúvárosok egy osztály huszárt ajánltak a török elleni háborúra s már folyik is a toborzás. Debreczenből tehát Böszörménybe sietett s másodszor is beállt huszárnak a Wurmser- vagy a hogy nálunk mondták s maga Simonyi is így emlegette, a Vorumszer-ezredbe. Itt is sok volt már az idegen tiszt, holott midőn 1696-ban Mihályi Deák Pál fölállította, csupa magyar tisztjei voltak: az alezredes Ebeczky István, a főstrázsamester (őrnagy) Viszlay András, a kapitányok: Becsi, Kotán, Kiss Boldizsár, Farkas Mátyás, Ladányi Miklós, a hadnagyok: Kiss János, Kiss Miklós, Csizmadia, Szilágyi, Szomoródy (az ezred hivatalos történetében Számárosy) János és a nyilván eltorzított néven említett Sördöt. Midőn Deák P. franczia fogságba esett, Viszlay András és csakhamar utána br. Splényi László lett az ezredtulajdonos, majd Csonka bég fia br. Czungenberg Ferencz, ennek halála után br. Dessewffy Imre, a Mária Terézia alatti háborúk idejében pedig 1739—1766-ig br. Baranyay János. De már ő utána a német br. Nauendorf Károly, majd 1775-től 1797-ben bekövetkezett haláláig gr. Wurmser Dagobert Zsigmond az ezredtulajdonos. A török háború kitörésekor Boros Ádám volt az ezredparancsnok, de már 1790-ben fölváltotta őt gr. Nauendorf Fridrik, a ki Wurmser után az ezred tulajdonosa lett, őt követte br. Wachenheim Ferencz, ennek halála után gr. Klenau János. A kapitányok közt Kisfaludy György, Papp Ferencz, Kovács Gábor, gr. Esterházy Imre, Simonházy József

és Horváth Imre mellett idegenek Christian v. Utz, Thomas Boczkowsky, Anton Vogel, Emanuel baron Trach, Vincenz baron Knesevich; a másodkapitányok közt gr. Pálffy Miklós, Szentiványi Jónás és Csupor József mellett a félig magyarnak tekinthető gr. Kollonics Miksán kívül ezeket találjuk: Ferdinand Steingruber, Anton gr. Piccono, Branda de Lucioni, Ludvig baron Taubenheim, Josef Buvics, Karl Emerich, Karl Schick. A főhadnagyok és hadnagyok közt is fölös számmal voltak idegenek, mint Emanuel Fleischmann, Wilhelm baron Wistorff, Wenzel Pachmann, Josef Trayber, Georg baron Wrede, Andreas Knopfer, József v. Prohaska, Wenzel Wildner stb. A magyarok közül Füleky József főhadnagy volt az, ki Böszörményben toborzotta az újonczokat, midőn Simonyi beállt huszárnak; Buday Ignácz pedig a hadjárat alatt tűntette ki magát rendkívüli vitézségével, úgy hogy megkapta a Mária Terézia rendjelet s a bárságot; mint nyugalmazott őrnagy halt meg Sopronban 1850 február 6-án.[1]

A böszörményi toborzás nem történhetett korábban 1787 végénél, mert az ezred nemsokára ezután Pécsre, a tartalékállomás helyére ment, honnan a begyakorolt újonczokat azonnal az ellenség elé küldték. Simonyi türelmetlenül várt erre az időre, de Nagy Pál szerint csak 1789 folyamán került az Al-Dunához, hol előbb az Új-Palánka és Ó-Moldova közt tanyázó táborban volt Boross Ádám ezredparancsnok osztályában, majd őszre kelve áthelyezték gr. Neuendorf Frigyes alezredes mellé, úgy hogy már október 23-án részt vett a Pancsova melletti összeütközésben. Ez a csata azonban még 1788-ban történt, így vagy a helyszínére, vagy az évre emlékezett rosszul Simonyi.

Vegyünk egy esztendőt a beállás idejétől az első ütközetig: akkor is még több mint fél esztendei időköz marad a Grevenhuszárok közé történt beállás kisérletétől a hazaszökésig s mindjárt utána a böszörményi toborzásig. Ha tehát csakugyan volt mészároslegény is Simonyi, az 1787 elejétől 1787 végéig tartó időköz alatt lehetett. NAGY GÉZA.

[1] Gr. Thürheim i. m. *Die Reiter-Reg.* II. 220. s köv. ll. — Gustav Ritter Amon von Trauenfest: *Geschichte des k. k. Huszaren-Regimentes.* Nr. 8. Von Seiner Errichtung 1696—1880. Wien. 1880.

A SZEREDNYEI VÁR.

Hazánk északkeleti határvidékén, Ung vármegyének azon részén, hol a délfelé egész a Dunáig lenyúló síkság kezdődik, melyet észak-keletről az innen fokonkint emelkedő hegység övez, fekszik *Szerednye* nagyközség, melynek szláv elődlakosai bizonyára még akkor alakíták e helységet, mikor a magyarok honfoglalása előtt nyugotról *Ungvár* és délkeletről *Munkács* táján Szvatopluk ivadékai tanyáztak s kik azért, mert e hely egyenlő távolságban feküdt a most nevezett két jellegzetesebb ponttól, a mostani két várostól, azt tótul *Szerednyé*-nek vagyis *középső*-nek nevezték el.

A szerednyei várnak, mely a helység nyugoti szélén emelkedik ki az őt környező alacsony házikók tömkelegéből, emeletes négyszögű falait és csekély terjedelmű udvarát régi sánczszerű árkok veszik körül, melyeket egykor, az itt most működő malom zsilipjein át zúgó patak vizei töltének meg s így a megközelítést némileg megakadályozták.

S épen azért, mert e várhely egy nyugatfelöl alig két-három kilométernyi távolságban fekvő magaslat alatti öblös területen, völgyes lapályon fekszik, mely magaslatról még a vár udvarába is beláthatni, tüzetesebb adatok hiányában sejteni lehet, hogy e város már akkor keletkezhetett, midőn a lőpor még feltalálva nem volt, s így a nyíl és követő-gépek korában az azt alkotó család biztonságának inkább megfelelhetett; s különben is oly csekély terjedelmű volt, hogy azt nem egy határvég, hanem csupán egyes oligarcha védelmi lakásául építhették. De így is, kicsiny volta mellett is, néhány századig fenntartá magát s nem egyszer Iris almájává válván, erős küzdelmeknek tárgyául szolgált.

A XV. század elején Lazarevics szerb despota s utána Brankovics György bírta Szerednyét s ahhoz tartozó urodalmat, melyhez tartoztak Baczova, Horlòva, Dubróka, Irlova, Köblér, és Lehócz; az 1439-ik évi 25-ik törvényczikk eltiltván idegeneket attól, hogy hazánkban adományul birtokokat kapjanak és Brankovics hűtlenségi bűnbe esvén, vagyona elkoboztatott és ungi birtoka *Pálóczy László* királyi itélőmesternek adományoztatott,[1] ellenben Brankovics a szomszéd Beregben még mindig bírt egyes jószágot, melyet tisztje, Csaholi János kezelt, ki a Pálóczyak elleni bosszúból fegyveres népeivel Szerednye, Dubróka, Irlova, Horlyó, Mogyorós és Lengyelfalva; valamint Bereg megyében fekvő Ardó, Derczen, Ignécz és Csomonya helységeket megtámadván, feldúlta és megsarczolta; miért Pálóczy Simon panasza folytán 1453-ban el is itéltetett.[2]

Később e században a ruszkai *Dobó* család kezére került e birtok, mely azt a XVI-ik század végeig bírta, aképpen, hogy a szerednyei várhoz tartozott jószág mindig külön, a megyétől független birtoktestet képezett;[3] mi kitetszik onnan is, hogy az 1559-ik évi 25-ik és az 1567-ik évi 17-ik törvényczikkek szerint az országgyűlés elrendelvén, hogy Ung megye közmunkaereje Ungvár körüli munkák teljesítésére fordíttassék, nyilván kimondá, hogy a szerednyei várbirtokossághoz tartozó helységek emberei e kötelezettség alól felmentvék, a többi lakosok pedig 12 napig köteleztetettek Ungvár erődítése körül munkálkodni.

Különben a szerednyei vár uradalmát már akkor több család bírta közösen s így külön közbirtokosságot képezett, melynek egyes tagjai maguk közt gyakran viszálykodásba keveredtek.[4] Így 1573. junius 13-án Eperjesről Verancsics Antal esztergomi érsek és királyi kanczellár igazolja, hogy *Melyth István* kérelmére s Miksa király rendeletére *Pethe* Imre itélőmester kihallgatván Eperjesen dörögnyei Bessenyő Mihályt, Nagymihályi Istvánt és Eödönffy Ferenczet tanukul, ezek a Pálóczy- és Ráskay-féle

[1] Leleszi levéltár. Protoc. Statut. 1440. P. Nro 42.
[2] Ugyanott prot. Aitor. I. 38. P. 754. No. 44.
[3] Hármastörvénykönyv 470., 567. l. 16. §.
[4] Gróf Károlyi-család oklevéltára III. k. 397. l.

Zemplén, Ung, Borsod, Heves és Gömör vármegyékben fekvő uradalmak ügyében megállapították, hogy a mohácsi vész (1526) után a Sárospatak, Újhely, Czeke és Helmecz (Zemplénben), Pálócz és *Szerednye* (Ungban), Dédes (Borsodban) és Hajnácskő (Gömörben) fekvő várakat, úgy Horth és Adách kúriákat (Hevesben) tartozékaikkal együtt özvegy Pálóczy Katalin, Csaholi Imre és Ráskay Mihály, Sigmond és István (Katalin fiai) bírták egyideig nyugodtan atyjuk, Pálóczy Antal után, ki a mohácsi csatában elesett; később azonban a nevezett néhai özvegy fiai és rokonai, néhai Perényi Péter és Drugeth Ferencz közt e birtokokra nézve egyezkedés történt; Verbőczy István királyi biró idejeben azonban homonnai Drugeth Ferencz a birtoktól elesett s azt Zápolya János korában Perényi Péter felkérte, de az akkori háborúságos időkben az ország oligarchái hol Zápolya, hol I. Ferdinánd pártjára állván, e zavarban *Dobó Ferencz a szerednyei várat,* melyet akkor Pozsgay Mihály, Ferdinánd híve bírt, éjnek idején *az ottani rutén őr megvesztegetésével, elfoglalta s azóta a Dobó-család birtokolja;* Czeke-várat pedig később Perényi Péter erőszakosan elfoglalta; míg Pálóczon e Perényi, Györgydeák nevű terebesi udvarbirája közbejöttével némi erősséget alakított; de mivel e zavaros időkben Dobó Ferencz viszont Perényinek Ónod-várát elfoglalta, azt Perényi tőle csak azon feltétel alatt kaphatta vissza, hogy az neki viszont Pálóczot átengedte s így Pálócz és Szerednye Dobónál maradt.[1]

1603-ik évben beiktattattak a leleszi konvent kiküldöttje által *Melyth Pál,* Melyth Klára czoborszentmihályi Czobor Mihály neje, Barkóczy László, Ráskay Magdolna, nagymihályi Eödönffy Kristóf neje és Palajthay Katalin sóvári Soós neje Szerednye, valamint a pálóczi kastély és uradalom birtokába.[2]

1607-ben betlenfalvi gróf Thurzó György és ghimesi Forgách Sigmond, mint a felső-magyarországi részek kiküldött biztosai Ung megyéhez parancsot intéztek arra nézve, hogy özvegy Csapy Krisztina s ennek gyermekei Péter, Pál és György, valamint Melyth Pál leánya Kata részére a szerednyei várat és birtokot

[1] Gróf Károlyi család oklevéltára III. k. 399.
[2] Leleszi, Prot. Stat. X. M. No. 20.

illető iratokat adattassa ki, az ellenök Ráskay Magdolna idősb Eödönffy Kristóf özvegye és Barkóczy László felperessége alatt indított perben. Majd 1609-ik évben elrendelé a felség, hogy a vármegye a szerednyei és ignéczi birtokok iránt folyamatban levő osztoztató pert haladéktalanul terjeszsze fel a királyi itélőtáblára.

A perpatvarkodás így éveken át folyt; 1617-ik évben Szerednyéről gróf Czobor Mihály özvegye, Thurzó Zsuzsánna is megidéztetett Pozsonyba a király elé, annak parancsolatai meghallgatására; de okt. 26-ról Szerednyéről Pázmány Péter érsekhez intézett tudósításában menté magát, hogy a kitűzött határidőre meg nem jelent, mert mostoha fiaival folyvást viszálykodik.

1611-ik évben *Lórántffy Mihály* szerzett itt némely birtokrészeket, nem különben Beregmegyében Nagy- és Kis-Dobronyban és Csomonyán is: a minthogy Barkóczy László később némely birtokrészeit Rákóczy Györgyre és nejére Lórántffy Zsuzsánnára átruházta. Ez úgynevezett *porczióhoz* tartozott Horlován $^1/_4$, Dubrókán $^2/_4$, Baczován $^1/_4$, Irlován $^1/_2$, Iglinczen $^1/_2$, Köbléren $^1/_2$, Csomonyán $^1/_4$, Szerednyén $^1/_4$, Lehóczon $^1/_2$ és Ignéczen szintén $^1/_2$ telek s így összesen tíz jobbágy és $4^3/_4$ telek; tartozott továbbá ahhoz a lehóczi hegyen egy négy kapás szőlő. Szerednyén kívül egy pincze és bent a várban egy ház és egy konyha; a jobbágyok a beregrákosi veteményes- és lugas-kertet tartoztak megmunkálni; mint az azonkorú úrbéri összeirásokból kitünik.

Azonban Rákóczy György fejedelem nyugodtan nem használhatta e birtokot, mert 1647-ik évben tiltakozva a leleszi konvent előtt[1] szalai *Barkóczy Judit* hallerkői Haller Pál hitvese azon szerződés érvényessége ellen, melyet fivére Barkóczy László Rákóczyval és neje Lórántffy Zsuzsánnával e birtokrészek iránt kötött volt, úgyszintén tiltakozott az ellen *Barkóczy János* is. Úgy látszik, hogy elkeseredett *viszálykodás folyt azután* a nevezett felek közt, miközben az országgyülésen is kerestek a felek orvoslást, a mint az az 1647-ik évi 111-ik és 1649-ik évi 70-ik

[1] Leleszi levéltár, Prot. Actor. R. 56.

törvényczikkekből kitünik,[1] ezek szerint Lórántffy Zsuzsánna kérelmére az országgyűlés az ügy elintézésére gróf Thurzó György nádort küldé ki és 1649-ben a per rendkívüli elintézését meghagyta. Így azután Lórántffyné és utódai e részek birtokában megmaradtak; de a Barkóczy-család kezén is maradt még a jószág egyéb legnagyobb része.[2]

1658 deczember hó 12-én Barkóczy László végrendeletet tevén, abban erdélyi birtokait, úgy Pálóczot, Csicsvát, Tavarnát s egyéb részeit fiának, *Sándornak*, paczai udvarházát több faluval, valamint *szerednyei* udvarházát többi ung- és zemplénmegyei jószággal együtt, pedig fiának *Sigmondnak* hagyta.[3]

Az 1659-ik évi 125-ik törvényczikk szerint ezidőben a szerednyei várban német őrség tanyázott volna, melynek kivonulásáról az intézkedik.[4]

Ezentúl ismét háborús és gyászos idők következtek be hazánban. A Wesselényi-féle összeesküvés felfedezése után német zsoldosok lepték el e tájat is s azok fegyelmetlensége és zsarolása mindinkább elkeseríté az országot s azt eredményezé, hogy az elégedetlenek titkon szervezkedvén, 1672-ben nyiltan felláztadtak és 15,000-en Spankau osztrák cs. parancsnokot Kassánál megverték; de nemsokára Eperjes közelében Kobb tábornoktól legyőzettettek s így a szétvert *bújdosók* lappangva, hol szerét tehették, nemcsak a császári katonaságot, hanem a király párthíveit is megtámadták és zaklatták; a politikai pártdüh és a vallási türelmetlenség az országban a legkegyetlenebb jelenetekre ösztönözvén a kétségbe esett fegyvereseket. E fejetlenség és viszálykodás évtizedeken át tartott s még inkább fokozódott, midőn e tájon *Thököly Imre* fejedelem a mozgalom élére állott s Munkács-várából intézé a támadásokat a császári seregek és párthívei ellen.[5]

Ungváron és *Szerednyén* e válságos időkben királypártiak

[1] Corpus juris I. 785. l.

[2] U. o. I. 803. l.

[3] Gróf Károlyi család oklevéltára IV. k. 362.

[4] Hármaskönyv II. 25.

[5] Báró *Spankau* Flóris cs. vezérőrnagy nyilt rendelete 1672 május 12. Ugocsamegyei levéltárban.

tartózkodtak, névszerint *Drugeth Sigmond* Ungvárban, ennek nővére Drugeth Krisztina gróf Bercsényi Miklósné pedig a szerednyei váracsban, melyben a vidék előkelőbbjei féltékenyebb ingóságait, ékszereit és családi irományait is ládákba csomagolva tartották; így Barkóczy György bereg és ugocsai főispán neje Koháry Judit is Bercsényiné engedelmével drágaságait és okiratait itt őriztette. Hasonlóul cselekedtek a Tököly-pártiak is, kik értékesebb tárgyaikat viszont a *munkácsi várba* vitték s ott ládákban letették; 16 nemes család őriztette így akkor Munkács várában jól megrakott ládáikat, melyeket 1688-ban, midőn a vár Caprara császári hadvezér kezébe került, leltároztatott; de a kisebbrendű nemesek és polgárok úgy Ungváron, mint Munkács városban a gyakori megrohanások és fosztogatások s gyujtogatások veszélye elől értékesebb málháit s iratait szintén ládákba csomagolva a templomokban és zárdákban s ezek folyosóin elhelyezve tartogatták; hol azonban a bujdosók és kuruczok váratlan megrohanása alkalmával, szintén azok zsákmányává váltak.

1684-ik évben történt azután, hogy, mint *Szirmay* irja, *Thököly Imre* fejedelem Ungvárt fegyvereseivel megrohanta, bevette s az azt védő *Drugeth Sigmondot* elfogva, Kassára kisértette s ott lefejeztette; ugyanakkor elfogták a kuruczok nővérét, Bercsényi Miklósnét, Drugeth Krisztinát is, kit a munkácsi várba vittek s ott foglyul tartották.

Ennek ellenében *Ottlyk György* Thököly Imre fejedelem akkori kurucz lovasezredese önéletirásában felhozza, hogy Thököly 1684-ik évben Csicsvát, Homonnát formális expugnáczióval, Ungvár várával együtt visszavette, úgy Szebent is, minek következtében a királypárti Homonnai Zsigmond *bujában Ungvártt meghala.*[1] E szerint *Szirmay Antalnak* Homonnai Drugeth Zsigmond *lefejeztetéséről szóló állítása* valótlan.

Azonban nemsokára, mint Ungvárt, úgy *Szerednye várát* is hasonló sors érte; 1684-ben Kende Mihályné, született *Barkóczy Mária* ott lakott s tanuja volt, midőn egy éjjel *Baxai Zsigmond* kurucz kapitány egy csapat fegyveressel, 400 kuruczczal

[1] Magyar történelmi emlékek 49. k. 22. l.

váratlanul megtámadta a váracsot s azt felgyújtván, az így támadt ijedelemben és zűrzavarban katonái bevették s az ott talált összes ingóságokat s őrizetül elhelyezett idegen ládákat is feltörvén, azokban talált ékszereket, ezüstneműt, öltönyöket és drágaságokat elrabolták, az iratokat pedig részint elkobozták, részint az udvaron és sánczok közt rakásra hányván, felgyujták s lángjánál melegedtek, a hártyairatok közül pedig sokat magokkal elhordottak.[1]

Úgy látszik, hogy a várbirtok tulajdonosai csakhamar fedél alá helyezték ismét a szerednyei kastélyt, mert az egy év múltán, midőn Thököly török fogságba esett s a munkácsi várat, melyet annak hőslelkű neje *Zrinyi Ilona* kitartóan védé, Caraffa Antal s később Caprara Aeneas császári tábornokok ostrom és zár alá vevék, az e tájon és Ungváron tanyázott császári katonaság parancsnokainak hadiszállásául szolgált s épen azért a munkácsi vár ostromlása idején is e vár őrsége gyakran egész idáig portyázott s kirohanásokat tett; így 1686-ik évben többször mutatkoztak a munkácsvári kuruczok Szerednyénél, kik különösen augusztus hó 29-én egy ily kémszemle alkalmával megtámadták az itt tanyázó császári csapatokat, melyeknek parancsnoka *gróf Terzi Guidó* volt, ki már junius 6-ról is a szerednyei-várból, mint főhadiszállásáról intézett megkereséseket a szomszédos megyékhez is élelmezés és egyéb kellékek szállítása iránt.[2]

Akkor, midőn a császári seregek Munkács várát, az úgyszólván, egyedül még fennálló kurucz védőhelyet körülzárolák, *báró Barkóczy Györgyné* Koháry Judit alkalmasnak találta az időt arra, hogy a szerednyei vár felégetése alkalmával a kuruczok által okozott s szenvedett kárának megtérítését gróf Bercsényiné Drugeth Krisztinán keresse; a károsodottnak férje akkor Bereg és Ugocsa megyék főispánja és a királynak hű alattvalója s hódolója lévén, úgy vélé, hogy ennek befolyásával is kedvező eredményhez juthat. Így mindenekelőtt felhívta levélileg Ber-

[1] Tanukihallgatási jegyzőkönyv a munkácsi urad. levéltárban.

[2] Gróf Terzi Guidó cs. hadparancsnok levelei Szerednyevárból Ugocsa megyéhez. Ugocsai levéltárban.

csényinét, hogy kárát térítse meg s a szolgái s cselédeinél lévő elprédált ingóságait szolgáltassa vissza. Erre a felhivott nő 1685 október 28-ról Szerednyéről azzal menté magát, hogy ő a veszedelem idején nem volt ott s az ő szolgái és alkalmazottai a prédálásban nem vettek részt, de mint értesült, *Baxai Sigmond* kurucz kapitány vitte volna el a sok ezüst portékáját és egyéb értékeit s így ily irányban tegye meg a vizsgálatot.[1] E válasz azonban nem elégité ki a károsodottat, kinek férje, a főispán, most gróf *Caprara Aeneas* cs. kir. haditanácsos, kamarás, táborszernagy, ezredtulajdonos és Felső- s Alsó-Magyarország parancsnokához fordult panaszával, ki Kassáról 1686 január 21-én levelet intézett Homonnai Drugeth Krisztinához (néhai Forgách András volt özvegyéhez), melyben felhívá őt, hogy *a rábízott vagyon iránt*, a panaszló báróval legjobb igyekezettel intézze el az ügyet. E felhívásra ő azután Kisvárdáról, márczius 16-án hosszadalmas iratban válaszolván, értesíté az «*Excellentissimus gróf generális urat*», hogy mentségéül elegendő felhoznia azt, hogy a szerednyei veszedelem idején Thökölyné foglyául tartózkodott a munkácsi várban, honnan még egy szolgát sem volt módjában kiküldenie ; mégis midőn Thökölyné a Szerédnyére való kirohanást tervezé, kérelmére megengedé neki, hogy az ott letett értékesebb málhái elszállítása végett oda egyik szolgáját meneszsze, de mielőtt ez odaért volna, éjnek idején 400 kurucz már megrohanta volt a várat s felégetvén azt, felprédálta, mely alkalommal számos más birtokos, de ő maga is, nagy károkat szenvedett s így ő Barkóczynénak felelős nem lehetvén, kártalanítási igénye jogtalan s az ellen isteni és emberi jog szerint kénytelen lesz védekezni.[2] Caprara e nyilatkozatot Munkácsról, azon (1686.) évi márczius 18-án közlé Barkóczy főispánnal, megjegyezvén, hogy ha igényét alaposabban beigazolni képes lesz, ő készségesen fogja ügyét támogatni.

E közben a hadi mozgalmak miatt, az ügy további folyama megakadt s csupán a munkácsi várnak feladása után, egy év múltán, 1689-ben kezdé azt Barkóczy ismét mozgatni, megke-

[1] Gróf Károlyi család levéltára IV. k. 541. 545. l.

[2] Ugyanott 542., 547.

resvén *Apagyi György* szabolcsmegyei alispánt a megintésre. Ennek megbízásából azután *Krucsay Márton* szabolcsi szolgabiró és *Veres István* esküdtje felhívták Kisvárdán lakó Drugeth Krisztina asszonyt, hogy Barkóczynak «Szerednye várában keze alá letett arany- s ezüstmarháit s aranyul, tallérul és folyópénzül való költségét, lóra való szerszámait, poharait, virágos kupáit és más egyéb fehér ruháit, egyet-mását, tamquam depositrix judicialiter adná kezeihez.» Erre azonban a «méltóságos asszony» azt válaszolta, hogy a méltóságos úr szerelmes házastársa, igaz, kért az említett Szerednye várában tőle holmi portékájának szállást, a mely kérésére ő neki úgy felelt, hogy Szerednye várában igen vékony erőségben kérne őnagysága szállást, holott még a magáénak is ő nem igérhet securitást, de további sürgetésére mégis megengedte, hogy az ő portékáihoz tegye ő is oda, de ő azt szemeivel nem is látta, annyival inkább gondviselését magára nem vállalta, sem megmaradásáról nem felelt; mivelhogy akkor abban a rosz időben kénytelenség alatt Munkács várában kellett neki menni Thököly parancsolatjából és ott tisztességes áristomban lakni, az alatt néminemű szín alatt éjszakának idején a kuruczok felgyujtván a várat, az ő javait is felprédálták, a melyek a mai napig is oda vannak s így avval együtt az is elveszett.» Erről azután a kiküldött bizottság hiteles pecsét alatt beadta hivatalos relációját, mely kelt Kisvárdán, 1689 május hó 20-án.)[1]

Azon év deczember hó 4-én azután Barkóczy kérelmére *Lázár* István ungvármegyei szolgabiró és Németh Pál esküdt kihallgattak hit alatt tanukul Viczmándy Klára, Balog István és neje Bozsóky Zsuzsánna nemes személyeket, kik előadták, hogy Bercsényi Miklósné még a vár égetése előtt és alatt vitetett el holmi értékest a várból, hogy Milith Pál is vitte el Milith Sigmondné javait; különösen Bozsóky Zsuzsánna vallá, hogy Baxai Sigmond feleségének még főkötője sem volt, hanem a tárházból hozott és hogy ezüst poharakat is hordott a maga szállására; hogy a prédáláskor Bercsényiné öreg asszonya adott a tanunak egy karmazsinszín bársonyszoknyát, régi arany prémmel fel-

[1] Ugyanott 574. l.

hánytat egy vállal, hogy vigye el Munkácsra; a vállat ellopták tőle, de a szoknyát átadta. Hogy sok holmija égett el s hogy sokat elhurczoltak magokkal a nagyságos (Bercsényiné) asszony megszökött szolgái, kik egy éjjel azután háltak Munkácson s onnan megszöktek, név szerint Usz Sándor, Thuránszky és Veszeleszky.[1]

Hogyan végződött azután e kártalanítási ügy, bizonytalan; bővebb adatok erre nézve nem adnak felvilágosítást. Úgy látszik azonban, hogy az elpusztított s felégetett szerednyei vár csak évek múlva állíttatott ismét helyre; mert 1698-ik évben a szepesi kamara biztosítja Barkóczy Lászlót, hogy a várat a kincstár költségére kijavíthatja.[2] A szerednyei vár azonban még tovább is fenntartá magát s így történt, hogy midőn 14 év múltán, 1703-ik évben *II. Rákóczi Ferencz* a beregmegyei felkeltek ösztönzésére a szomszéd Lengyelországból Munkács alá jött újongó, de gyakorlatlan, gyülevész seregével, junius 27-én annak hírére, hogy *Szerednyére* egy század német lovasság érkezett lőporos kocsik kiséreteül, kik a vízzel telt s mély árkokkal és falakkal körülvett várba behúzódtak, Rákóczy kiküldött egy csapat puskást, hogy a kijövő németekre lesbe álljanak, ha onnan tovább indulnának s kisértenék meg a várat is felgyújtani; de a tapasztalatlan czirkálók nem mervén az ellenséghez oly közel menni, eredmény nélkül tértek vissza.[3] A kisded váracs azután minden további nevezetesebb esemény nélkül élte át e hét évig tartott szabadságharczot; és mennyiben *gróf Bercsényi Miklós*, mint tudjuk, Rákóczy Ferencz fejedelemnek e válságos időben leghívebb vezére volt, a fejedelem neki adományozá a szerednyei váruradalmat, melynek birtokába 1709-ben ünnepélyesen be is iktattatott; mivel azonban nemsokára a harcznak vége szakadt s Rákóczyval együtt Bercsényi is végleg kivonult az országból, a király pedig az adománylevelet meg nem erősíté, sőt e két főember hódolatlansága miatt azok összes javaik elkoboztattak, így a szerednyei közbirtokosság is mások kezeire jutott; az

[1] Gróf Károlyi család oklevéltára IV. k. 576.
[2] Sennyey család levéltára. Századok 1873. 264. l.
[3] Rákóczy Ferencz fejedelem emlékiratai. 23. l.

ungvári uradalmat az állam vette át s maiglan bírja; Rákóczy Munkácsi uradalmát pedig 1726-ban VI. Károly király a gróf Schönborn-Buchheim-családnak adományozta, melynek első birtokosa *gróf Schönborn-Buchheim Wolfsthal Lothár Ferencz mainczi érsek* és választó fejedelem elhunyta után 1728-ban annak fivére *Frigyes Károly* bambergi és herbipoli püspökre szállt az adományilag, ki az 1731 január 4-én Laxenburgban kelt adománylevél alapján be is iktattatott.[1] Ez alkalommal egyes birtokrészek, helységek és szőlőkre nézve többen ellenmondottak, kik ellen érvénytelenítési perre utasíttatott az adományos. Így *Kende László* a beiktatás alkalmával a *nyiresfalvi* zálogos birtokra nézve ellenmondással élvén, a gróf ügyésze ez ellen is megindítá az érvénytelenítési pert. *Kende* a per folyamában azután felhozta, hogy jogait igazoló okiratokkal azért nem állhat elé, mert azokat a kuruczok a *szerednyei-várban* megsemmisíték, midőn megrohanván a várat, felégették s felprédálták s megjegyzé, hogy akkor néhai atyja *Kende Mihálynak* neje, Barkóczy Mária lakott a szerednyei várban. Állításainak igazolására azután tanukra hivatkozván, kérelmére gróf erdődi *Pálffy János* országbíró 1733-ban rendeletet intézett Ungmegyéhez, melynek következtében Budaházy István szolgabiró és Huszty Gábor esküdt kihallgatta a kijelölt tanukat, kiknek vallomásait utóbb a kerületi itélőtábla hitelesítvén, azok érdekes történeti visszaemlékezéseket tártak fel. Nem lesz tehát érdektelen itt ezek előadásait röviden felsorolni. Így mokcsai *Haraszthy Ádám* neje, *Bozsóky Zsuzsánna* 60 éves mondá: «Tudja bizonyosan, mivel jelen volt, midőn a *Thököly revolucziójakor* a kuruczok Munkács-várából prédára kijövén, hogy akkor Szerednye-várát felégették és felprédálták. Tudja, hogy sok úri és nemesi rendeknek minden ládabeli portékái és levelei ott vesztenek el, kit megégettek, kit elvittenek, kit pedig a vár piaczán összeszaggatva elhintettenek úgy annyira, hogy szintén úgy jártak az elhányt és elszaggatott leveleken, mint az erdőben a fa levelein. Akkor Kende Mihályné Barkóczy Mária asszony ő kegyelme is e várba szorúlván, minden ládabeli levelei és portékái

[1] Gróf Schönborn család levéltára Munkácson.

ott vele voltak és prédára mentek, kikben igen nagy kárt vallott és sokáig panaszkodott, hogy bár csak levelei maradtak volna meg, nem volna nehéz egyéb kára ő kegyelmének.»

1734 febr. 6-án a tiszáninneni kerületi táblánál a hitelesítéskor vallomását utóbb aképp módosítá, hogy a vár felprédálása után látott gróf Forgách Andrásné Homonnai Krisztina asszony boltjában egy felbontott ládában sok felhányt levelet, de kié voltak azok, nem tudja s igy azt sem, hogy Kende Mihályné levelei vesztek-e el, mert más soron lakott s csupán ennek panaszai után tudja károsodását.

Így vallott pálóczi *Horváth János* özvegye Szorkis Mária 60 éves asszony is; valamint *Soltész István* szerednyei várbeli lakos és báró Ghilányi György tiszttartója; ki mondá, hogy a midőn a munkácsi kuruczok a szerednyei-várat felégették és prédálták, bent nem volt, hanem mindjárt a casus után többekkel együtt bejött a várba és látta a casusnak jeleit, hogy a vár megégett és panaszkodott neki Barkóczy Mária, hogy nagy károkat vallott mint javaiban, mint leveleiben, mit legjobban sajnált.

Ecsedy Jakab tanu vallá, hogy csak később hallotta a várban elbeszélni szemtanuktól, hogy az égetéskor nagy kár lett a levelekben annyira, hogy bokáig jártak az emberek a levelek közt.

Horváth Ferencz 68 éves vallá, hogy midőn a kuruczok a várat felégették, a várban bent nem volt, hanem mihelyt a prédáló kuruczok kimentek onnan, ő, ki a király hive volt, néhai csicseri Orosz Sigmonddal és több tisztekkel harmadnap bement a szerednyei várba, mely még akkor is füstölt s látta a rút prédának és kártételnek jeleit, az ott volt összes javak felprédálását; úgy tudja, hogy néhai Kende Mihályné levelei s ládabeli portékái is elvesztek és prédára mentenek.

Pap János lehóczi lakos 80 éves vallá, hogy szemeivel látta a vár felégetését s a sok leveleket a palánkokon, a várnak töltvényein kivetve, úgy az árokban is; sőt atyjának a könyvei is vagy 100 forintig elvesztek; ő maga is sok kárt vallott, mivel az ő atyja is odaszorulván, szőlőiről s egyéb keresett javairól való levelei is odavesztenek. Így vallottak mint szem-

tanuk Mészáros Samu és Halatky András is. Mateleska János szerednyei 80 éves lakos pedig előadá, hogy midőn az elpusztított várba később a *császári katonaság bevonult*, a katonák a széthányt iratokból tüzet raktak s hogy az így megégetett iratokon nagy pecsétek is valának láthatók, sőt hogy bőriratokból is sokat a katonák elhurczoltak.[1]

A Rákóczy-féle hadjárat után elcsendesedvén a harczi zaj és állandó béke következvén be, a lefolyt évtizedekben a szerednyei várkastély is, melynek közös birtokosai sűrün váltakoztak, elpusztult; a vári közbirtokosság a királyi jogok (regalék) élvezése tekintetéből 12 aránykulcsra osztatott, melyből egy 12-ed rész a gróf Schönborn-családot illette s ily arányban osztatott el azután a XIX-ik század végén azon csekély kárpótlási összeg is, mely a közbirtokosságnak az italmérési jog- és haszonélvezete váltságául jutott.[2] A birtokosság egyéb tagjai legnagyobb részben újak, mennyiben az ősi, régi birtokosok idők folytán kihaltak vagy elpusztultak; az enyészetet a leghívebben jelképezvén maga a közössé vált várrom, melynek immár csupán néhány düledező mohos fala hirdeti az örökös mulandóságot.

Lehóczky Tivadar.

[1] Ugyanott.
[2] Munkácsi urad. levéltára.

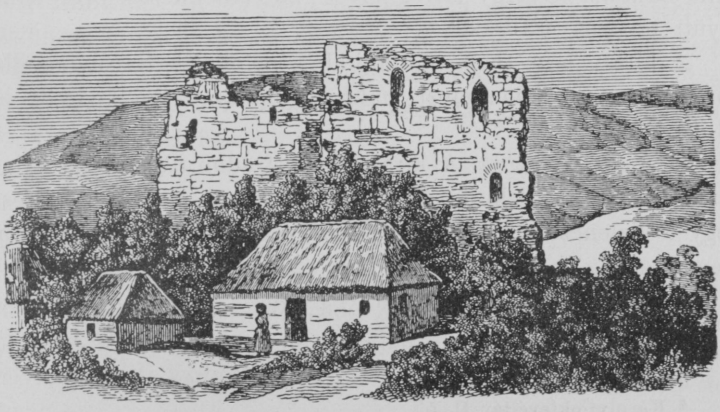

A szerednyei vár.

MAGYAR HADJÁRATOK A XV. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN.

(Harmadik közlemény.)

1419.

a) *Törökök ellen.* Lépes Roland erdélyi alvajda *júl. 8-án* a Keresztúri János ellen indított pört a törökök ellen most indított hadjárat miatt okt. 6-ára elhalasztja. *Okt. 13-án* ugyanezt az ügyet ugyanazon okból 1420 jan. 13-ikára halasztja el.[1]

Marczali Dénes szlavoniai bán *júl. 8-án* a Szécsi János és Ludbregi János közötti ügyet júl. 7-éről aug. 28-ára elhalasztja; indokolja ezt pedig az országos zavarokkal (motus).[2]

Nov. 8-án Csáki Miklós erdélyi vajda *a Brassó melletti mezei táborban* Szatmár- és Szabolcsmegye tisztikarát értesíti, hogy Bátori András hadköteles népeivel és házitisztjeivel, valamint Bánházi György a véghelyek megvédelmezése végett vele együtt táborba szálltak.[3]

A király *nov. 9-én* Dománhidi Lászlónak a Károlyiak elleni pörét a törökök ellen most indított hadjárat miatt 1420 jan. 13-ikára elhalasztja.[4]

b) *Velencze ellen.* A király Nagyváradon *okt. 1-én* a Friaulban lévő Feltre, Belluno és Serravalle nevű városokat értesíti, hogy a Velencze elleni védelmezésük végett magyar sereget útnak menesztett.[5]

[1] Teleki-oklevéltár I. 441, 442.
[2] Fejér X. 6, 242.
[3] Zichy-oklevéltár VI. 562.
[4] Károlyi-oklevéltár II. 53.
[5] Fejér X. 6, 953, 954.

Ugyanazon napon és helyen (nem Varasdon, mint Altmann véli) arról értesíti a bellunói városi tanácsot, hogy Marczali Dénes szlavóniai bánt fegyveres sereg élén a városnak Velencze ellen történendő védelmezése végett meneszteni szándékozik.

Ugyanazon évi *október havában* Lajos aquilejai patriarkával közli, hogy Marczali Dénes szlavóniai bánt erős hadsereggel *Cividale felé* küldi, hogy ezen várost az ellenségeivel való összebarátkozásáért kellőleg büntesse.[1]

Itinerár. Jan. 2—9.: Passau; jan. 10.: Bécs; jan. 15.: Linz és Ebersberg; jan. 15.: Bécs; jan. 16., 17.: Linz; jan. 21.: Klosterneuburg; jan. 21—31.: Bécs; febr. 1., 2.: Bécs; febr. 6—10.: Pozsony; febr. 14.: Szakolcza; febr. 20.: Szakolcza; febr. 24.: Zólyom; márcz. 4.: Pozsony; márcz 6.: Somorja; márcz. 12., 14., 18.: Székesfehérvár; márcz. 19., Esztergam; márcz. 24., 25.: Szakolcza; ápr. 1.: Pozsony; ápr. 2., 8., 10., 11., 14., 17.: Esztergam; ápr. 23—30.: Visegrád; máj. 1—5.: Visegrád; máj. 8.: Vácz.; máj. 11.: Nagyhatvan; máj. 17—31.: Kassa; jún. 3—26.: Kassa; júl. 1.: Kassa; júl. 2.: Zólyom; júl. 15.: Körmöcz; júl. 27., 28.: Esztergam; aug. 7., 16., 17., 18.: Kassa; szept. 8.: Szandecz (Lengyelországban); szept. 14., 15., 23.: Kassa; szept. 24., 29.: Nagyvárad; okt. 1.: Nagyvárad; okt. 4., 11., 13.: *Nissa és Nikápoly között;* okt. 26—28.: *Novigrad (=«Neuhaus» Bulgáriában a Vaskapunál);* okt. 28.: *Orsova;* nov. 5.: in *Pozatha in descensu nostro campestri cis Danubium prope castrum Orsova.*; nov. 12., 19.: *Szörény (a Havasalföldön = Turnszeverin,* nem Zemin, mint ezt két helyen olvassuk); decz. 3., 4.: Temesvár; decz. 24., 25., 27.: Szakolcza; decz. 27., 29.: Brünn.

1420.

Törökök ellen. Rozgonyi István Temesmegye főispánja *júl. 25-én* a *Sebes melletti táborból* Zsadányi Tamás temesmegyei alispánnak és a temesmegyei tisztikarnak írja, hogy Dancs fia Lászlót, csanádi kanonokot azon kötelezettség alól felmentette,

[1] Altmann 3921., 3922. sz.

hogy egyik házitisztjével együtt a jelenlegi országos hadbaszállásban részt vegyen.[1]

Garai Miklós nádor és maga a király Budán *nov. 7-én* alsólindvai Bánfi Jánosnénak Blagaji László elleni perét a jelenlegi hadjárat miatt 1421 jan. 13-ikára elhalasztja.[2] Itt minden valószinűség szerint török hadjáratról van szó, de lehet az is, hogy Csehország ellen irányult, mire a király itinerárja enged következtetni.

Itinerár. Jan. 4.: Neisse; jan. 4. — ápr. 8.: Boroszló; ápr. 13—27.: Schweidnitz; máj. 8—10.: Königgrätz; máj. 24.: Alt-Bunzlau; máj. 27.: Melnik: jún. 3—6.: Königssaal; jún. 17.: Königssaal; jún. 20.: Točnik és a prágai vár; jún. 29., 30.: *Prágai tábor;* júl. 1—5: *Prágai tábor;* júl. 6., 7.; Prágai vár; júl. 9.: *Prágai tábor:* júl. 10—15.: Prága; júl. 15.: Bunzlau; júl. 16., 17.: Prága; júl. 18., 19,: Prága előtt és a *prágai tábor;* júl. 20—24.: Prágai vár; júl. 25.: *Prágai tábor;* júl. 25—31: Prágai vár;[3] aug. 7., 18; Kuttenberg; aug. 18.: Prágai vár; aug. 20., 22.: Kuttenberg; aug. 23.: Prága; aug. 25—31.; Csaszlau; szept. 1—16.: Kuttenberg; szept. 17—29.: Csaszlau; szept. 30.: Kuttenberg; okt. 1., 3., 20.: Csaszlau; okt. 28., 29.: Beraun; okt. 30.: Kuttenberg; okt. 31.: Kundratitz; nov. 1.: Prágai vár (Visehrad); nov. 3., 4.: Kuttenberg; nov. 5.: Nimburg; nov. 11., 13.: Welwarn; nov. 17., 18.: Schlán; nov. 23—29.: Csaszlau; nov. 29., 30.; Kuttenberg; decz. 1—14.: Kuttenberg; decz. 19.; Weisswasser; decz. 20—23.: Leitmeritz; decz. 24.: Leitmeritz és Kuttenberg; decz. 25., 26.: Leitmeritz; decz. 27.; Kuttenberg; decz. 28—30.: Brüx *(=civitas pontis = Stadt der Brücke,* Ráth-nál tévesen Pons városa); decz. 31.: Leitmeritz.

[1] Fejér X. 7, 600, 601.

[2] Blagaji-oklevéltár 251, 252.

[3] A király Prágában *júl. 26-án* tanúsítja, hogy Bólyi Gergely urával Ozorai Pipóval együtt a királynak prágai udvarában tartózkodik (Zichy-oklevéltár VI. 618.)

1421.

a) *Törökök ellen.* Az erdélyi alvajda *jan. 21-én* a már ismert Keresztúri-féle pert a törökök ellen most indított hadjárat miatt máj. 13-ára elhalasztja.[1]

Júl. 8-án tanúsítja Csáki László erdélyi vajda, hogy Sándor fia Balázs a csiktusnádi határban az Olt mellett fekvő Sólyomkő nevű várat a törökök ellen védelmezte, azután pedig az ő oldalán ugyanazon törökök ellen Hátszeg vára előtt harczolt.[2]

A király *júl. 19-én* Branda bibornokhoz intézett levelében többi között azt is közli, *hogy a török szultán jun. 1-én meghalt* és e miatt ő a törökök ellen indítandó hadi műveleteket későbbre elhalasztja.[3]

b) *Csehek ellen.* Zsigmond király Leitmeritzen *febr. 8-án* Csögi Simonnak *Prága védelme körül* szerzett érdemeinek elismeréseül Csög, szolnokmegyei részbirtokot újra adományozza.[4]

A király Znaimban *márcz 28-án* kijelenti, hogy Rezegei György Pálóczi Imre zászlaja alatt a Wiklefisták ellen *Csehország felé indított* hadjáratban vitézül harczolt.[5]

Ugyanő tanúsítja Hradisban *máj. 13-án,* hogy (a barsmegyei) győrödi Pobor István a morvai őrgrófságban fekvő *Hradis(tya)* nevű város védelmezése körül nagy érdemeket szerzett.[6]

A király *máj. 14-én* Trencsénben tanúsítja, hogy a veszprémmegyei Kátházi István a morva részekben fekvő *Hradis* nevű város védelménél és megőrzésénél magát kitüntette.[7]

A király Pozsonyból *júl. 19-én* Branda bibornokhoz intézett levelében kilátásba helyezi, hogy a birodalmi hadsereggel

[1] Teleki-oklevéltár I. 447.
[2] Székely-Oklevéltár I. 117, 118. Óvatossággal veendő!
[3] Altmann 4578. sz.
[4] Zichy-oklevéltár VIII. 6.
[5] Károlyi-oklevéltár II. 59.
[6] Botka: Barsmegyei oklevelek 89.
[7] Hazai okmánytár II. 226.

egyidejűleg saját csapatai a másik oldalról fognak Csehországba behatolni, hogy az eretnekeket megsemmisítsék.[1]

Ugyanő *aug. 1-én* a Várdaiak perét azért halasztja el 1421 jan. 13-ikára, mert Várdai Pelbárt urával, Ozorai Pipóval együttesen a Csehország ellen indított hadsereghez csatlakozik.[2]

Az országbiró *aug. 27-én* Imre czikádori apát peres ügyeit 1422 jan. 13-ára azért halasztja el. mert az apát Ozorai Pipo tanúsága szerint a cseh eretnekek ellen most indított hadjáratban részt akar venni.

Szept. 4-én az országbiró ugyanazon okból a Bólyi Gergely elleni pört is elhalasztja.[3]

A király *jún. 2-án* kijelenti, hogy a Losoncziaknak az Imregiek elleni peres ügyeit a mostani országos hadbaszállás miatt aug. 1-ére elhalasztja.[4] Alig szenvedhet kétséget, hogy itt is a csehek elleni hadjáratról van szó. Ezen hadjáratra vonatkoznak Zsigmondnak következő későbbi oklevelei is:

1. 1421 okt. 5-én (Nagyszombaton)[5] és 1424 jan. 19-én (Pozsonyban) okiratot állít ki, melynek erején Rozgonyi Istvánt megjutalmazza. Az előbbiben kiemeli, hogy a Wiklefisták vagyis az eretnek csehek *Neuburg* nevű város előtt Zsigmond seregével harczba bocsátkozván, Rozgonyi István arczán annyira megsebesült, hogy a sebhely még most is látható. A másikban pedig kiemeli, hogy Rozgonyi István az eretnekek által elfoglalt csehországi *Devizka* (talán valamely Debitza) nevű várost a királynak visszafoglalta és ezután a királyt Hradis-ra elkisérte;[6] erről azonban alább még lesz szó.

2. Egy 1424 jan. 25-én kelt oklevelében bizonyítja a király, hogy Blagaji Lászlót a cseh eretnekek elleni hadjárat alatt a morvaországi *Hradis* nevű városban összpontosult fegyveres erő főparancsnokává tette. Az ellenség közeledett a magyar had-

[1] Altmann 4578. sz.

[2] Zichy-oklevéltár VIII. 509.

[3] Zichy-oklevéltár VIII. 36, 40.

[4] Bánffy-oklevéltár I. 565.

[5] Ezen keltezés nagy óvatossággal veendő, mert nem felel meg szigorúan az itinerárnak.

[6] Fejér X. 6, 404, 605.

állás felé. László eleibök ment és *Osztrau vára* alatt találkozott velök; közte s a cseh parancsnok között párbajra került a dolog, melyben az utóbbi László szemét lándzsájával kiütötte, de László lándzsája keresztül ütve vértjét, átdöfte az ellenfél mellét.[1]

3. Zsigmond Pozsonyban 1430 jan. 21-én a Rozgonyiak számára kiállított oklevelében előadja, hogy Németországból történt sikerdús hazatérése után, azon évben, melynek most hatodik fordulója várható, a Wiklefisták, husziták és (Prágai) Jeromos híveinek megsemmisítése végett Csehországba hadsereget vezetett; a lázadók akkor az igen megerősített (csehországi) *Deuizka* nevű várost elfoglalva tartották. Rozgonyi István és György, a magyar sereg parancsnokai, oly sikeresen ostromolták a várat, hogy ez a hatalmas bombázásnak nem tudván ellentállani, a magyarok kezébe került, kik azután teljesen feldúlták. Ezután Morvaországba visszatérve, a király *Hradis*-ban ütötte fel főhadiszállását, mire a Rozgonyiak innen *Osztrau* elfoglalására indultak és ezt is elfoglalták.[2] Ugyanezt az okiratot közli Fejér X. 6, 604—606 is, a hol a keltezés: Pozsony 1424 jan. 19-ike magyar királyságának 37-ik, római 20-ik és cseh 10-ik évében. 1424 kezdete magyar királyságának 37-ik, római királyságának 14-ik, cseh királyságának 4-ik éve s 1424 jan. 19-én Zsigmond Visegrádon volt. A helyes keltezés tehát 1430 jan. 21-ike s ennek megfelel az itinerár is.

Már most az a kérdés, hogy melyik évnek felel meg az okiratban említett cseh-morva hadjárat? Az irók túlnyomó része 1424-re teszi, a mi az okirat ama passzusának megfelelne, mely azt mondja, hogy 1430 a hadjárat hatodik évfordulója; de ez nem helyes.

Mindenekelőtt kiemelendő, hogy Zsigmond a Hradis és Osztrau melletti harczokban szerzett érdemeiért Blagaji Lászlót 1424 jan. 25-én és 1427 júl. 7-én megjutalmazza; midőn 1424-ben erről szól, azt mondja, hogy a cseh-morva hadjárat «his denique proxime elapsis temporibus» — tehát *közelmult időben* — tör-

[1] Blagaji-oklevéltár 264, 283—289.
[2] Fejér X. 7, 192—194.

tént; világosan kimondja, hogy László Hradis és Osztrau előtt harczolt; így tehát nem lehet, hogy egy 1424-ben folyamatban volt hadjáratról szólhatott. 1415 és 1416-ban nem is tartózkodott Magyarországban. Ellenben 1421 ápr. 18., 20-án és okt. 23-án Hradis előtt, 1422 febr. 22., 27-én és márcz. 1-én ugyanott, ápr. 24-én pedig az Osztrau előtti táborban volt. Ha mindezeket összegezzük, azon eredményre jutunk, hogy a Rozgonyiak számára kiállított okiratban említett cseh-morva hadjárat minden valószinűség szerint már 1421-ben vette kezdetét és 1422-ben még folyamatban volt.

Itinerár. Jan. 1., 2.: Leitmeritz; jan. 2.: Mies és Leitmeritz; jan. 3.: Leitmeritz; jan. 6.: Aussig és Leitmeritz; jan. 7., 8.: Leitmeritz; jan. 12.: *Kladrubi tábor:* jan. 14., 15., 20., 21., 26., 27.: Pilsen; jan. 29.: Kladrub; jan. 30.; Mies; febr. 3.: Weisswasser; febr. 5.: Kladrub előtt; febr. 6.: Mies; febr. 8.: Kladrub előtt és Leitmeritz; febr. 9., 10.: Mies; febr. 12.: Kladrub előtt (Ráth szerint: Wildstein); febr. 14—24.: Leitmeritz; febr. 26.: Kuttenberg; febr. 27., 28.: Csaszlau; márcz. 1—6.; Csaszlau; márcz. 9., 10., 15., 16.: Hradis; márcz. 17.: Seefeld; márcz. 18.: Hradis; márcz. 20., 21., 23., 24.: Hradis; márcz. 24.: Seefeld; márcz. 25—31.: Znaim; ápr. 1.: Znaim; ápr. 3—7.: Brünn; ápr. 10—16: Magyarbród; ápr. 18., 20.: Hradis; ápr. 22—27.; Olmütz; ápr. 29.: Trebčin (= Treptschein) és Brünn; máj. 1—12.: Brünn; máj. 13.: Hradis; máj. 14—27.: Trencsén; jún. 1.: Trencsén; jún. 5—30.: Pozsony; júl. 4.: Dévény és Pozsony; júl. 4—26.: Pozsony; szept. 1.: Hainburg; szept. 12.: Udvard; szept. 16., 17., 20.: Nagyszombat; szept. 20., 22.: Methmarkt (pozsonymegyei helység; e néven már ismeretlen); szept. 27.: Pozsony; szept. 28.: Dévény; szept. 28—30: Pozsony; okt. 1—4.: Pozsony; okt. 8—13.: Trencsén; okt. 16—19.: Brumov; okt. 23: *Hradisi tábor;* okt. 26.: Brumov; nov. 1—24.: Brünn; nov. 30.. Iglau; decz. 6—12.: Iglau; decz. 14.: Brunau; decz. 21—30. Kuttenberg.[1]

[1] Ráth szerint: szept. 19.: Cozynicze (= Kosienitze Galicziában); szept. 22.: Trotky (más helyen Tratkyn); szept. 23.: Weliczka, de ez nem helyes).

1422.

a) *A cseh eretnekek ellen.* A nádor a szeri Pózsafiak peres ügyeit azért halasztja el *jan. 13-ról* máj. 1-ére, mert Pózsafi István fia György és Pózsafi Miklós fia Gábor, a szerb deszpota házi tisztjei, a deszpotának egyéb népeivel együtt a király szolgálatában Csehországban tartózkodnak.[1]

Márcz. 9-én tanúsítja Péter csanádi éneklő kanonok, hogy (a temesmegyei) Rékási Sztaniszló bizonyos peres ügyében azért nem tudott kötelességének eleget tenni, mert ő Ozorai Pipo Temesmegye főispánjával együtt a husziták elleni hadjáratban részt vett.[2]

A király a morvaországi Weszeli-n *ápr. 5-én* a pozsonycsallóközi Szomor Miklóst és pókatelki Jánosnak egyik fiát arról értesíti, hogy az eretnek husziták, morvák és csehek hadserege már-már Morvaország egyik helységében, nem messze saját mostani tartózkodási helyéről tábort ütöttek. Felhívja tehát őket, hogy ezen királyi levél vétele után összes fegyveres erejük élén oly gyorsan vonuljanak Morvaország felé, hogy *ápr. 14-én Kunowicz* városába érkezzenek.[3]

A király *máj. 1-én* (Dévényből) írja a dorpáti püspöknek, hogy a Vitold litván herczegtől és a tatároktól támogatott Zsigmond litván fejedelem a cseh eretnekek segítségére vonul; felhívja a püspököt, hogy Livland mesterével együttesen a német rendnek a husziták támogatói ellen segítségül siessen.[4]

b) *Készülődések a lengyelek és a litvánok ellen.* A király Nürnbergből *aug. 29-én* Bártfa polgárait arról értesíti, hogy nyomós okok miatt a lengyel király és Vitold fejedelem ellen újra hadba akar szállni, miért is felhívja, hogy mindazon bártfai kereskedőket, kik most lengyel vidéken tartózkodnak, sürgősen visszahívják.[5]

[1] Zichy-oklevéltár VI. 632, VIII. 274.

[2] Temesmegyei oklevéltár I. 575.

[3] Hazai okmánytár II. 232, 233. Az itt nevezettek a pókatelki Kondé-család ősei.

[4] Altmann 4867. sz.

[5] Fejér X. 6, 480.

Itinerár. Jan. 1.: Kuttenberg; jan. 2.: Birkenstein (Kuttenberg előtt) és Csaszlau előtti mező; jan. 9.: Iglau; jan. 13.: Zač (az olmützi kerületben); jan. 23., 24.: Hradis; jan. 24.: *Kladrubi tábor;* jan. 27—29.: Brünn; febr. 5., 6.: Brünn; febr. 10.: Dürrenholz; febr. 14.: Brünn; febr. 22.: Hradis; febr. 25., 26.: Kremsier; febr. 27.: Hradis vára; márcz. 1.; Hradis vára; márcz. 3., 7., 8.: Szakolcza; márcz. 10., 15—18.: Kremsier; márcz. 20.: Novosedly és Austerlitz; márcz. 21—23.: Nikolsburg; márcz. 23.: Austerlitz; márcz. 24., 25.: Nikolsburg: ápr. 5., 6., 8., 9., 14.: Weszely; ápr. 14—16.: *Steinitz előtti tábor;* ápr. 19.: Bécs; ápr. 23.; Weszely; ápr. 24.: *Osztrau előtti tábor:* ápr. 26.: Mährisch-Weisskirchen (Morvafehértemplom); máj. 1.: Dévény; máj. 3.: Bős (a pozsonymegyei Csallóközben); máj. 3., 4., 5., 6., 7.: Pozsony; jún. 2.: Kőrösszeg; jún. 5.: Nagyvárad; jún. 9—11.: Debreczen; jún. 17.: Szolnok; júl. 3.: Győr; júl. 4.: Magyaróvár és Schwadorf (Bécs táján); júl. 7., 10.: Bécs; júl. 14.: Enns; júl. 14., 15.: Ebersberg; júl. 19.: Straubing; júl. 20—23.: Regensburg; júl. 24.: Nürnberg; júl. 26: Neumarkt (a felső Pfalczban); júl. 27—31.: Nürnberg; aug. 1—31.: Nürnberg; szept. 1—30.: Nürnberg; okt. 1—5.: Nürnberg; okt. 5.: Straubing; okt. 11—18.: Passau; okt. 18., 19., 26.: Bécs; okt. 29.: Pozsony; nov. 5.: Bécs és Passau (?); nov. 6—12.: Bécs; nov. 14—30.: Bécs; decz. 1—31.: Bécs.

1423.

Törökök ellen Erdélyben, Havasalföldön és Albániában. A nádor a Darócziak és Várdaiak peres ügyét *jan 13-áról* máj. 1-ére s ezen határnapról nov. 8-ára azért halasztja el, mert az egyik alperes Ozorai Pipo zászlaja alatt a Havasalföld felé készül vonulni.

Bólyi Gergely ügyeit *máj. 1-éről* szintén azért halasztják el nov. 8-ára, mert Gergely urával, Ozorai Pipóval együtt a Havasalföld felé vonuló hadsereghez csatlakozni akar.

A király *ápr. 24-én* (Kassán) utasítja az ország bíróságait, hogy Várdai Pelbárt pereit, ki urával Ozorai Pipóval, Temes-

megye főispánjával a Havasalföld felé vonulandó hadsereghez csatlakozni akar, nov. 8-áig ne tárgyalják.

Máj. 1-éről Nagymihályi Albertnek a Várdaiak elleni peres ügyét azért halasztják el nov. 8-ára, mert Várdai Pelbárt urával, Ozorai Pipóval a Havasalföld felé menesztett hadseregbez utazni készül.

Ugyanakkor elhalasztják a szeri Pózsafiak peres ügyeit, mert az utóbbiak *Albánia vidéke* felé mint hadbaszállók vonulni készülődnek.[1]

Júl. 1-én tanúsítja a kolozsvári konvent, hogy Bogáti Imre Havasalföldön a törökök ellen harczolandó hadseregbe készülvén, alapítványt tesz.[2]

A király Budán *szept. 14-én* felhívja a leleszi konventet, hogy vizsgálja meg, vajjon igaz-e, hogy Csapi Miklós és László alperesek Tibai Józsa ellen folyó perükben hadbaszállás színe alatt halasztást eszközöltek, holott a király táborába távolról sem menvén, otthon ülnek.[3] Itt is, ha csak minden jel nem csal, a havasalföldi hadjáratról van szó.

A raguzaiak *okt. 25-én* levelet küldenek a királyhoz, melyben afelőli örömüket fejezik ki, hogy *a király hadsereget Csehországból visszahívta és Bulgária s Havasalföld felé menesztette; közlik vele az örömteljes hírt, hogy ezen had a törököket megverte.*[4]

Ezen hadjáratra vonatkozik a királynak Budán 1424 júl. 10-én kiállított okirata, melynek erején tekintettel szentgyörgyi Forró Lászlónak, mint a törökök ellen a Dán havasalföldi vajda segítségére küldött erdélyi sereg vezérének ez alkalommal, azután *a hátszegi csatában* szerzett érdemeiért a Hermann nb. Kerekegyházi Laczkfiaknak halálával uratlan maradt fehérmegyei Haporthon nevű oláh falut neki s fiainak Mihály, Benedek, András és Jánosnak, testvérének Balázs tordai főesperes-

[1] Zichy-oklevéltár VIII. 16, 40, 88, 272, 274, 509.
[2] Történelmi Tár 1897. évf. 342.
[3] Sztáray-oklevéltár II. 237.
[4] Raguzai oklevéltár 292.

nek, továbbá Angyalosi Péter és Angyalosi Forró János fiainak adományozza.[1]

Teljesség kedvéért még meg kell említenem, hogy a királynak *febr. 26-án* kelt tanúsítása szerint bátmonostori Tőttös János a király házitisztje ennek határozott parancsára a királylyal együtt a *Szepességbe fog utazni.*[2]

Itinerár. Jan. 1—13.: Pozsony; jan. 14.: Minczümberg;[3] jan. 15—21.: Pozsony; jan. 24., 29., 30.: Zelin;[4] febr. 5.: Köpcsény; márcz. 8.: Szepes-Ófalu; márcz. 10., 15.: Kézsmárk; márcz. 19.: Szepes-Ófalu; (*«Antiqua villa»*): márcz. 20.: Diósgyőr; márcz. 21—30.: Szepes-Ófalu (Ráth szerint 22., 25., 29., 30.: Kézsmárk, de az bizonyos, hogy márcz. 26-án a szepesmegyei *Leibicz*-en tartózkodott); márcz. 31.: Kézsmárk; ápr. 4.: Lőcse; ápr. 5.: Ófalu; ápr. 6., 8., 9.: Lőcse; ápr. 12., 15., 18.: Bártfa; ápr. 22—30.: Kassa; máj. 1—25.: Kassa; jún. 2—4.: Kassa; jún. 8.: Nagypatak; jún. 12.: Szerencs; jún. 16., 17.: Diósgyőr; jún. 26.: Eger; júl. 3., 16., 17.: Zólyom; júl. 22—23.: Selmeczbánya; júl. 28., 29.: Esztergam; aug. 4., 16.: Esztergam; aug. 19.: Tata; szept. 3.: Neszmély (=Langendorf, Komáronmegyében); szept. 23.: Pósmegyer; nov. 13.: Nyirád; nov. 15.: Veszprém; nov. 19.: Ozora; nov. 24., 30.: Székesfehérvár; decz. 4.: Ozora; decz. 8., 10., 11., 14., 15—18: Tata.

[1] Történelmi Tár 1907. évf. 92.

[2] Zichy-oklevéltár VIII. 84. Márcz. 8-án már ott is van.

[3] Azt mondja az okirat «am ungarischen Gemercke», azaz a magyar határon. Ily nevű helységet nem ismerünk most a magyar határon. Van ugyan a pozsonymegyei szempczi járásban most is egy *Zumberg* nevű malom, mely a valamikor Schintberg, Sumberg stb. nevű helység emlékét őrzi, de ez nem úgy fekszik, hogy határvidékinek lett volna nevezhető. Valószínűleg egy az osztrák határon létezett Münzenberg nevű helységről van szó, mely e néven már meg nem állapítható.

[4] Altmann e Zelint Verőczemegyei helységnek tartja; az itinerár nem támogatja ezt. Sokkal valószínűbb, hogy a Pozsonymegyében még most is létező *Szeli* értendő, mely a galántai járásban fekszik. Lehet azonban Szilincs (= Zelench) is.

1424.

a) *Huszitàk ellen. Jún. 12-én* utasítja a király Ozorai Pipót, hogy a husziták ellen hadba vonuló bátmonostori Tőttös János részére zsoldot fizessen.[1]

A király Budán *jún. 19-én* utasítja az összes bíróságokat, hogy a György esztergami érsek zászlaja alatt a husziták ellen Csehország felé hadbavonuló Bátori Barnabás és rokonainak perét okt. 6-ára halasszák.

Az országbiró *jún. 20-án* kijelenti, hogy azon pert, mely Rozgonyi János és Rátót nb. Pásztói Imre özvegye között folyt, azért halasztja el okt. 6-ára, mert Tarkői János, az egyik érdekelt fél, Tamás egri püspök volt házi tisztje, a husziták ellen indított hadjáratban mint hadbaszálló részt venni készült.[2]

A király Tatán *okt. 16-án* némai Kolozs Jeromost és bősi Ördög Istvánt, kik Ozorai Pipóval a szörényi s egyéb végvárak javításával vannak elfoglalva, a husziták elleni hadjáratban leendő részvétel alól felmenti.[3]

b) *Törökök ellen.* Zsigmond király Tatán *szept. 29-én* Bodrogmegye tisztikarát felhívja, hogy bátmonostori Tőttös János panaszos ügyében vizsgálatot tartson. János előadja, hogy Szentgáli Jakab, Garázda Jakab és darói Majsfi László, mindnyájan Ozorai Pipo Temesmegye főispánjának házitisztjei, midőn a legközelebbmult napokban *Orsova felé* a törökök ellen hadbavonultak, Jánosnak Szentgyörgy és Matusfalva nevű birtokain csunyán garázdálkodtak.[4]

Júl. 12-én. (Szentimrén) a gyulafehérvári káptalan és a Bolgár-családbeliek közötti pert egyebek közt azon feltétellel halasztják el, hogy ha Bolgár Istvánnak az Ozorai Pipo zászlaja alatt hadba kellene szállnia, a békebirák döntése hazatérése után csak tizenötöd napra válik érvényessé.[5] Itt is kétségkívül a törökök elleni hadjáratról van szó.

[1] Zichy-oklevéltár VIII. 177, 178.
[2] Békefi, a pásztói apátság oklevéltára 300.
[3] Hazai okmánytár I. 217, 218.
[4] Zichy-oklevéltár VIII. 197.
[5] Teleki-oklevéltár I. 271.

Ozorai Pipo Temesvárott 1424 *nov. 7-én* tanúsítja, hogy a (csanádmegyei) szentelti szék kúnjainak kapitányai állítása szerint tapsonyi Antimfi Ozsvát (a forrás tévesen mondja: Marthininek) fegyveres népével a Jangoti táborban (in descensu) szállását felütve, a kúnoknak sok kárt tett, melyet azonban most megtérített.[1] Alig szenvedhet tehát kétséget, hogy itt is a törökök elleni hadjárat egyik mozzanatával van dolgunk.

A király *nov. 21-én* Cilly Hermann szlavóniai bánt értesíti, hogy Mekcsei Imre Temesmegye alispánja most azzal van elfoglalva, hogy egynéhány *Saan* és *Szörénybe* vonuló hadicsapat számára Temesmegyében kellő elszállásolást és ellátást előkészítsen, miért is megparancsolja, hogy a Kőrös városában megtartandó pertárgyalását 1425 jan 13-ára halassza el.[2]

Itinerár. Márcz 1.: Schramowitz: márcz. 2., 3.; Novitarg; márcz. 3., 4.: Mislinicze; márcz. 5., 10., 17., 18., 19.: Krakó; márcz., 23.: Szandecz; márcz. 25.: Kézsmárk; márcz. 27., 29., 30.: Lőcse; márcz. 31.: Diósgyőr; ápr. 7.: Diósgyőr; ápr. 9.: Szentsimon; ápr. 14.: Esztergam és Tata; ápr. 20., 24., 25., 27.: Székesfehérvár; aug. 5., 8.: Csepel szigete; aug. 9.: Szigetszentmiklós: aug. 11., 15., 17., 18., 19., 20., 22., 23., 24.: Tata; aug., 25., 27., 28., 29.: Ravaszkeszö (az esztergommegyei mai Bátorkeszö);[3] szept. 1.: Tata; szept. 9—11: Székesfehérvár; szept. 18.; Székesfehérvár; szept. 22.: Neszmély; (= Langendorf, Komáronmegyében): szept. 24., 27—29.: Tata; okt. 3.: Gerencsér; okt. 9., 10., 11., 15., 16., 24., 28., 30.: Tata.

1425.

a) *Csehek ellen.* Az országbiró *ápr. 24-én* a Várdaiak és Nagymihályi Albert közötti ügyet azért halasztja el okt. 6-ára, mert Albert az ő népével a Csehország ellen menesztett királyi hadsereghez készül.

A nádor (a baranyamegyei) Gúnya Mihály ügyét *máj. 1-éről*

[1] Történelmi Tár 1884. évf. 429.

[2] Temesmegyei oklevéltár I. 588.

[3] V. ö. a Századok 1904. évf. 992-ik old. megjelent dolgozatommal.

okt. 6-ára elhalasztja, mert Mihály a pécsi püspök zászlaja alatt Csehország felé hadbaszállni készül.

Ugyanazon okból elhalasztják ujonnan Nagymihályi Albert ügyét.[1]

Zsigmond király 1425-ben «*im Felde bei Eywanczicz in Mähren*», azaz a morvaországi Eibenschütz előtti táborban Bern, Luzern és Solothurn svájczi városokat felhívja, hogy Toggenburgi Frigyes herczegnél bizonyos kötelezettségeinek teljesítését kieszközöljék.[2]

A király *nov. 13-án a Godon nevű vár alatti főhadiszállásából* Maróti János volt macsói bánt utasítja, hogy a bátmonostori Tőttös János patalai birtokából (Bodrogmegyében) elfoglalt részeket a károsultnak adja vissza.[3]

Miután a király 1425 nov. 16-án a morvaországi Gödingen tartózkodott, bizonyosnak vehető, hogy Godon alatt a latinizált Göding értendő.

b) *Törökök ellen.* A nádor a szeri Pózsafi Márk és István ügyeit azért halasztja el *máj 1-éről* okt. 6-ára, mert mindketten Ozorai Pipó zászlaja alatt a törökök ellen menesztett királyi hadsereghez csatlakozni akarnak.[4]

Garai Dezső macsói bán Szatán (akkor Valkómegyében) *szept. 22-én* tudtul adja, hogy csepcsi Fodor Pált és Györgyöt a hadbavonulás kötelezettsége alól felmentette.[5]

Okt. 14-én; Mór (Fehérmegyében). Rozgonyi István Győr-, Fehérvár- és Bakonymegye főispán levele a pannonhalmi apáthoz, melyben többi között a következő híreket közli: «Arról értesültünk, hogy a hírneves Dán (havasalföldi) vajda egy nagy török sereget megvert, de bizonyosnak nem merjük ezt állítani, mert megbizható levélbeli adataink erről nincsenek. Hallottuk azt is, hogy királynénk Somorjából Tata felé utazott, de nem tudjuk, hogy mikor történt ez.»[6]

[1] Zichy-oklevéltár VIII. 113, 265, 271.
[2] Fejér X. 6, 963.
[3] Zichy-oklevéltár VIII. 259, 260.
[4] Zichy-oklevéltár VIII. 275.
[5] Zichy-oklevéltár VIII. 258.
[6] Bártfa város levéltára 146. sz.

c) *Velencze elleni készülődések.* A milanoi herczeg *szept. 8-án* levelet ír Zrínyi Péterhez, melyben örömét fejezi ki, hogy Zsigmond király seregével Olaszországba jön, remélvén, hogy mihamarább találkozni fog a közös ellenséggel, a velenczeiekkel, Friaulban.[1]

Felettte érdekes a raguzaiaknak 1425 *okt. 20-án* Zsigmondhoz intézett levele, melyben a királynak Buda mellett *szept. 3-án* hozzájuk intézett levelének átvételét elismerik. Tudják e levélből, hogy Zsigmond összes haderejét *majd három irányban akarja mozgósítani; az egyik hadsereg az eretnek husziták és csehek ellen vonul; a másik, melyet Ozorai Pipó, Temesmegye főispánja vezenyel, a törökök ellen készül; a Csáki Miklós erdélyi vajda parancsnoksága alatt álló harmadik sereg Dán havasalföldi vajda segítségére szintén a törökök ellen fog indulni.*[2]

Itinerár. Jan. 1—31.: Bécs; febr. 1—3.: Bécs; febr. 6.: Vasvár; febr. 10., 12.: Sopron; febr. 13., 14., 17.: Szarvkő (Sopronmegyében); febr. 20.: Tata (ez nagyon gyanús!); febr. 21.: Szarvkő; febr. 22.: Pozsony; febr. 28.: Nagyszombat; márcz. 1—4.: Nagyszombat; márcz. 5.: Pozsony; márcz. 6.: Somorja; márcz. 10—31.: Tata; ápr. 1.: Tata; ápr. 2., 9., 10., 11., 16., 17., 18., 22.: Székesfehérvár: ápr. 25.: Gesztes vára (Komáromegyében; nem Kesztölcz, mint Altmann hiszi): máj. 2., 9—16.: Tata; júl. 13., 20., 21.: Esztergam; júl. 24—26.: Vácz; aug. 14—18.: Tata; szept. 4., 14., 15., 16., 18.: Tata; szept. 20—30.: Pozsony; okt. 3.: Laa; okt. 9.: *Pohoreliczi tábor* (Morvaországban); okt. 12.: Daleschitz; okt. 17.: Lotha (Morvaországban); okt. 28.: Tischnowitz; okt. 28., 29.: *Drassow és Pardubitz közötti tábor;* nov. 10.: Kremsier; nov. 13.: *Godon vára előtti tábor* (= Göding); nov. 16., 18.: Göding; nov. 19.: Szakolcza; decz. 1—9: Szakolcza; decz. 18.: Brumov.

[1] Óváry: 305. sz.

[2] Raguzai oklevéltár 309, 310.

1426.

a) *Havasalföld ellen.* A király Várdai Pelbárt és Mihály ügyeit azért halasztja el *máj. 1-éről* 1427 jan. 13-ára, mert mindketten Ozorai Pipóval együtt hadbaszállni fognak.

Ugyanezen időre elhalasztják a bátmonostori Tőttös János és Csepcsi István közötti ügyet a jelenlegi hadbaszállás miatt.

A Várdaiaknak Nagymihályi Albert elleni ügyében az országbíró az ugyanakkor elrendelt halasztást már azzal indokolja, hogy Albert a király hadseregében Havasalföld felé fog vonulni.

Márcz. 24-én olvassuk, hogy szeri Pózsafi István és Márk urukkal, Ozorai Pipóval együtt a Havasalföld felé vonulandó hadsereghez csatlakozni fognak.

A király Bólyi Gergely peres ügyét azért halasztja el *máj.* 1-éről okt. 6-ára, mert Gergely urának, a pécsi püspök zászlaja alatt a havasalföldi részek felé fog vonulni.[1]

Özv. Tőttös Lászlóné ügyét azért halasztják el *máj. 1-ről* okt. 6-ára, mert a király serege akkor hadba szállt.[2]

Zsigmond Budán *szept. 5-én* a ruszkai Dobó István és Leszteméri Márton közt elrendelt perdöntő bajvívást azért halasztja el a jövő év első felére, mert Dobó István az esztergami érsek zászlaja alatt a törökök ellen a havasalföldi részek felé indított hadjáratban részt fog venni.[3]

A Várdaiak és Daróczi Bertalan közti ügyet azért halasztják el *okt. 6-áról* 1427 jan. 13-ára, mert Várdai Pélbárt *az Erdély felé vonult királyi hadsereghez* csatlakozni fog. Ugyanazon ügyben egyszer ugyanazon halasztást azért adják, mert Várdai Miklós Ozorai Pipóval hadba megy.[4]

A király Lippán *nov. 5-én* parancsot intéz Geréb Jánoshoz, Jakab nagyszebeni polgármesterhez, András nagyszebeni bíróhoz és a Dán havasalföldi vajda mellett lévő királyi sere-

[1] Zichy-oklevéltár VIII. 4, 58, 263, 272, 273.
[2] Zichy-oklevéltár VIII. 37.
[3] Hazai oklevéltár 382.
[4] Zichy-oklevéltár VIII. 18, 58.

gek többi kapitányainak, a vajda személyes őrizetére szükséges száz oláh lovas és 900 oláh gyalogos havi zsoldjának fizetése s a vajda oltalmára felváltva rendelendő királyi hadak dolgában.[1]

A király (Lippán) *nov. 7-én* tanusítja, hogy Töttös János és Lászlónak valamint két blinai tisztjének, mert a királylyal a határok védelmére az erdélyi részek felé utazni fognak, 1427 jan. 13-ára perhalasztást engedélyez.[2]

b) *A velenczeiek elleni készülődés.* A milanói herczeg Zsigmond királynak Esztergamban *máj. 2-án* és Tatán *máj. 12-én* kelt leveleire válaszólag sürgeti a magyar hadak Olaszországba való küldését.[3]

A király *aug. 21-én* felhatalmazza tanácsosát, kusalyi Jakcs Mihályt, hogy V. Alfonz aragoniai királylyal a velenczeiek ellen szövetséget kössön.

Szept. 2-án felhatalmazza követeit: della Scala Brunorót, kusalyi Jakcs Mihályt és Zeiselmeister Miklóst, hogy Szavójai Amadé herczeget a Fülöp Mária milanói herczeg elleni háborúskodástól eltiltsák.[4]

c) *Morvaországban.* Zsigmond király 1429 nyarán (Pozsonyból) megbocsátja bizonyos Opitz Tamásnak, hogy *ellene* s Albert osztrák herczeg ellen *Lundenburgnál* a hitetlenek oldalán, nevezetesen Oroszországi (= Reussen) Frigyes herczeg oldalán harczolt.[5] Albertről tudjuk, hogy *1426 okt. 25-én* a lundenburgi táborban tartózkodott[6] és így nem szenvedhet kétséget, hogy a fent említett harcz 1426-ban zajlott le. Reusseni Frigyes 1430 jan. 6-án Pozsonyban Zsigmondnak egyik itélkezése alkalmából, Fridericus de Ruscia dux tanúminőségben szerepel. Úgylátszik, hogy alatta valamely litván fejedelem értendő.

Itinerár. Jan. 5—20.: Trencsén; jan. 27—31.: Pozsony; febr. 2., 5., 6., 9., 11., 14., 23., 24.: Pozsony; febr. 25.: Bécs;

[1] Székely-oklevéltár III. 40—43.
[2] Zichy-oklevéltár VIII. 306.
[3] Óváry: 314. sz.
[4] Altmann 6716. 6734. sz.
[5] Altmann 7323. sz.
[6] Pozsony város levéltára Lad. 20., nr. 76.

márcz. 1—22.: Bécs; márcz. 24—26.: Pozsony; ápr. 1., 2., 4.; Kornneuburg; ápr. 4.: Pozsony; ápr. 22.: Győr; ápr. 26.: Böszörmény; máj. 1., 2.: Esztergam; máj. 8—30.: Tata; jún. 3., 6.: Székesfehérvár; jún. 6.: Tata; jún. 11—15., 17., 23.: Győr.; szept. 7., 11.: Adony; szept. 14.: Székesfehérvár; okt. 28.; Tiszavarsány (nem Olsaan, mint Altmann véli); nov. 5., 7., 10., 11., 13.: Lippa; decz. 5., 6., 19.: Torda; decz. 24., 26., 30., 31.: Brassó.

1427.

a) *Törökök és Havasalföld ellen.* Rozgonyi István Győrmegye főispánja az erdélyi Rozsnyón *jan. 25-én* többiek között a következőket írja bátmonostori Tőttös Lászlónénak: «Vegye tudomásul, hogy fiai János és László egészségesek. Egyúttal azon hírt is közlöm, hogy a király az ügyeit itt már befejezte s a végleges befejezés után megengedte, hogy a fenséges *portugáli király*, Dán havasalföldi vajda, az összes itt tartózkodó országnagyok, udvari testőrségek és házi tisztek a székelyekkel egyesült összes harczosokkal együtt *jan. 24-én* a havasokat átlépjék, ha lehetséges Radul vajdát fogságba ejtsék, fogságban tartsák és arra az esetre, ha a Duna befagyott, egészen a tenger torkolatáig hatoljanak. A király és a királyné itt maradtak és velem együtt tegnap Brassóban tartózkodtak. A legközelebbi napokban a király rendeletére Temesvárra kell mennem, hogy mindazokat a teendőket elintézzem, melyek mindeddig néhai Pipo comes kezén keresztül mentek; ott maradok körülbelül egy hónapig vagy még tovább is».[1]

Ugyanazon ügyről szól a királynak Rozsnyón *júl. 17-én* kiállított oklevele, melynek erején Blagaji Lászlót egynéhány tolnamegyei birtokkal megjutalmazza. «Midőn a most elmult télen bizonyos *Radul másként Praznaglava* (a szláv: tökfej) nevű hűtlenünk és pártütőnk ellen vonultunk, ki egy hatalmas török segélyhad élén hű havasalföldi vajdánkat, Dánt, országától meg akarta fosztani s magának a havasalföldi vajdaságot megszerezni, Blagaji Lászlót hadseregünk zászlótartójává nevez-

[1] Zichy-oklevéltár VIII. 310.

tük ki azzal, hogy *Alfonz portugáli királynak másodszülött fiával, a fenséges Péter herczeggel*, egynéhány bárónkkal, katonatisztjeinkkel és országnagyjainkkal együtt Havasalföld felé vonuljon. Feladatát oly fényesen végezte, hogy Dán vajda a nevezetteknek hathatós közreműködése által országát visszanyerte.»[1]

Hogy e némileg már ismert hadjáratban a portugáli uralkodó család egyik tagja is részt vett, ezt már Zsigmond király életírója, Windecke Éberhard is említi, a mennyiben elmondja, hogy a portugáli király fia Zsigmondnak oldalán tartózkodott; de közölte ezt 1843-ban az olasz Poggio Ozorai Pipo életéről írt értekezésében is, csakhogy ezen állítást egykorú magyar forrás akkor még meg nem erősítette. Most már két ilyen forrásunk van, de mindkettejükben a családtörténelmi meghatározás hibás. Az illető portugáli résztvevő sem Alfonz portugáli király másodszülött fia, sem maga a portugáli király, hanem *a portugáli uralkodó család természetes ágából származó I. János királynak fia Péter coimbrai herczeg*, ki 1449 máj. 20-án meghalt.

Hogy mi indította Pétert arra, hogy e hadjáratban részt vegyen, eddig ismeretlen volt. A következő adatok alkalmasok arra, hogy erre is némi fényt vessenek.

Már *1418 jan. 22-én* találjuk, hogy Zsigmond ezen Péternek a trevisoi őrgrófságot adományozza. 1418 febr. 27-én megígéri neki, hogy azon esetre, ha udvarához jön, 20,000 arany fizetést ad neki, melyből azonban a neki adományozott trevisói őrgrófság jövedelmeit le fogja vonni. — *1425 szept. 20-án* pedig találjuk, hogy Zsigmond követeit: Amadé szavójai herczeget és della Scala Brunorót veronai s vicenzai birodalmi helyettest Péter portugáli királyfinál meghatalmazza. — Érdekes az is, hogy Péter coimbrai herczeg Lissabonból 1443 ápr. 12-én Német- és Olaszországba menesztett követeinek (Telecz János és Blasius Alphonsi-nak) felhatalmazást ad arra, hogy bizonyos összegeket, melyeket IV. Frigyes római király 1443 aug. 27-én Bécsújhelyen láttamozott, felvehessenek.[2]

[1] Blagaji-oklevéltár 287—288.

[2] Altmann 2238, 3017, 6426. sz. — Chmel, Regesta Friderici IV. 1408. sz.

Zsigmond király az erdélyi Földváron 1427 *máj. 19-én* Nagymihályi Albert vránai perjelnek Nagylaki János birtokait ajándékozván, többi között kiemeli, hogy Albert 225 lándzsással saját költségén Havasalföld felé vonulva a király oldalán Dán vajdának visszahelyezése érdekében nagy érdemeket szerzett. Dánt t. i. ellensége Radul, másként Praznaglava török segítséggel Havasalföldből szorította ki. A magyar hadsereg Havasalföldbe tört, Praznaglavát futásra kényszerítette, mire Dán és hívei régi hatalmukat visszanyerték.[1]

A király Pozsonyban 1430 febr. 14-én tanúsítja, hogy (a zalamegyei Ákos nb.) pölöskei Ördög Miklós a Radul, másként Praznaglava nevű vajda érdekében hadbaszállt törökök ellen harczolt.[2]

Élénk képet nyújt e hadjáratról a királynak Pozsonyban 1435 okt. 6-án Berzeviczi Tamás fia Pohárnok István számára kiállított oklevele. Előadja, hogy annak idején Radul másként Praznaglava nevű egyik pártütőjét a királyhű Dán helyett akarták oláh vajdává tenni, mely czélból egy török-oláh sereg Dán ellen vonult; a szerencse kedvezett az ellenségnek, minek következtében Dán már menekülni akart. Pohárnok István akkor valódi bátor katonának bizonyult, mert ő volt az, ki a kétségbeesett Dánt annyira vigasztalta s bátorította, hogy őt a harcz folytatására birta, melyet a Dán érdekében menesztett székelyek és erdélyi szászok élén, kiket Pohárnok Isván vezérelt, szerencsésen teljes győzelemmel bevégzett. Pohárnok István ezután a király kívánságára Detre nevű fivérét saját költségén összetoborzott kisebb sereg élén a *Saan nevű szigetre* küldte, hogy az ott levő királyi erődítményeket védelmezze; de Detre Murád szultán túlerős csapatjai által több más magyarral együtt elfogatván, Törökországban majdnem négy évig fogságban sínlődött, melyből őt István, a királytól kapott némi segély útján kiszabadította.[3]

Egy Saan-t Szörénynyel együtt már 1424 nov. 21-én talál-

[1] Sztáray-oklevéltár II. 253.
[2] Zalamegyei oklevéltár II. 465.
[3] Fejér X. 6., 677—679.

tunk (l. f.); több mint valószínű, hogy alatta a Temesmegyének verseczi járásában még most is létező (Nagy- és Kis-) *Zsám* értendő.

Cilly Hermann Szlavóniában 1427 *jan. 30-án* (Csáktornyán) a fentemlített Tőttös János és László ügyeit azon okból halasztja el máj. 1-jére, mert a királylyal együtt az erdélyi részekben tartózkodnak.[1]

A milanói herczeg *márcz. 28-án* köszönetét fejezi ki a zágrábi püspöknek a Zsigmond király részéről Erdélyben a törökök ellen tett hadi készületekről közlött hírekért.[2]

A király Hosszúmezőn *ápr. 2-án* megparancsolja a győri káptalannak, hogy a losonczi Bánfi István és némai Kolozs Jeromos között folyó per tárgyalását, miután István a nemsokára a Havasalföld ellen menesztendő hadjáratban részt fog venni, okt. 6-ára elhalassza.[3]

Ugyanő (az erdélyi Monyoróson) *jún. 1-én* Sárogi Istvánnak és több társának, mivel urukkal, bátmonostori Töttös Jánossal a törökök ellen Havasalföld felé indított hadjáratban részt fognak venni, okt. 6-ára perhalasztást engedélyez.[4]

Rozgonyi István Temesmegye főispánja Maxondon *aug. 19-én* levelet intéz Temesmegye tisztikarához, melyben tudtára adja, hogy Remetei Imre vele együtt az eddig működésben volt hadseregben tartózkodott, mire őt az újabb hadbaszállás kötelezettsége alól felmenti.[5]

b) *Törökök ellen Szerbiában.* A király *aug. 1-én* a Várdaiak és Daróczi Bertalan közti ügyet a törökök ellen most indított hadjárat miatt okt. 6-ára elhalasztja.[6]

Az országbíró *szept. 1-én* a Kállai Miklós és Albert vránai perjel közötti ügyet ugyanezen okból elhalasztja; ugyanez történik a Kállaiak ügyében *szept. 2-án* is.

Az országbíró *okt. 9-én* a Csapi Andrásné s Endrédi József

[1] Zichy-oklevéltár VIII. 314.
[2] Óváry: 352. sz.
[3] Bánffy-oklevéltár I. 573. V. ö. Hazai okmánytár III. 353.
[4] Zichy-oklevéltár VIII. 327.
[5] Temesmegyei oklevéltár I. 610.
[6] Zichy-oklevéltár VIII. 17, 251, 265, 275, 473.

közt folyó per tárgyalását a jelenlegi hadjárat miatt 1428 jan. 13-ára elhalasztja.

Ugyanazon okból elhalasztják *nov. 6-án* a Csaszlóczi Mihály és rozsályi Kún Jakab közötti pert.

Nov. 7-én az Esegvári Páltól a bakonybéli apát ellen indított pört ugyanezen határnapra elhalasztják.

Nov. 8-án a Zsadányi Tamás deák és Kapi János közötti ügyet ugyanazon okból elhalasztják.

A király *nov. 19-én* (a nándorfehérvári várból) értesíti a raguzaiakat, hogy Nándorfehérvárt elfoglalta, miáltal azon helyzetben van, hogy Magyarország határait épségben tarthassa s Szerbiát oltalmazhassa.[1]

Ugyanazon napon és helyen mondja: Midőn a vad törökök a Ráczországban fekvő *Rawenicza* nevű várunkat ostromolták és hatalmukba keríteni akarták és rengeteg garázdálkodások után sok rácz embert fogságukba ejtettek, akkor Bochkai Miklós, kit az egyik csapat főkapitányává kineveztünk, az ostromló ellenséget a vár alól elűzte.[2]

Rozgonyi István Temesmegye főispánja *nov. 26-án* Temesmegye tisztikarát értesíti, hogy Duboszi Dán fia Lukácsot (temesmegyei birtokost) azon kötelezettsége alól, hogy a törökök ellen most *Galambócz felé* vonult királyi hadsereghez csatlakozzon, felmentette.[3]

Raguza város tanácsa *decz. 9-én* Zsigmond királyt Nándorfehérvár elfoglalása alkalmából üdvözli.[4]

Az 1427. évi török és havasalföldi hadjáratról szól még Zsigmondnak Illyéden 1428 aug. 27-én Szentlászlói András fia Márk számára kiállított oklevele,[5] melyben többi közt mondja: «miután havasalföldi részeinket elhagyván rácz országunk felé vonultunk, melyet a vad Omorath (= Murád), a törökök ura, egész hadserege élén, személyes vezetése alatt megtámadott, ne-

[1] Raguzai oklevéltár 329.

[2] Zichy-oklevéltár VIII. 105, 248, 289. — Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 72, 73, 74. — Történelmi Tár 1903. évf. 362.

[3] Temesmegyei oklevéltár I. 613, 614.

[4] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 74.

[5] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 78.

vezett Márk, Ujlaki István házitisztje, urának zászlaja alatt harczolt, mire még Nándorfehérvár megvédelmezésében is részt vett.»

Ugyanide tartozik Zsigmondnak Pozsonyban 1430 febr. 14-én kelt oklevele is, melyben tanúsítja, hogy (a zalamegyei) pölöskei Ördög Miklós Szerbiában István deszpota halála után († 1427 júl. 19-én) oly vitézül és sikeresen harczolt, hogy egynéhány hadifoglyot az akkor Nándorfehérvártt tartózkodott királynak bemutatott.[1]

c) *A tatárok ellen.* A király *aug. 16-án az Orsova melletti táborból* Blagaji Lászlónak megparancsolja, hogy némai Kolozs Jeromost az annak elzálogosított birtokok használatában ne háborgassa.[2]

Zsigmond király *az Orsova melletti főhadiszállásából aug. 30-án* parancsot küld az illetékes bíráknak, hogy a vele táborozó Károlyi Láncz birtokain elkövetett garázdálkodásokat vizsgálat tárgyává tegyék.[3]

Szept. 17-én a király a Nándorfehérvár melletti táborból a győri káptalannak meghagyja, hogy azon vizsgálatot, melyet a némai Kolozs Jeromos és losonczi Bánfi István között folyó ügyben kell megtartani, halaszsza el, mert Jeromos a királylyal együtt hadbaszállott.[4]

Hogy ki ellen indult ezen hadbaszállás, azt — úgylátszik — a következőkből tudjuk meg.

A király Nándorfehérvártt *1427 szept. 27-én* Beauforti Henrik bíbornok[5] pápai követtel közli, hogy *az elmult nyár folyamán a tatárok elleni küzdelemmel volt elfoglalva*, a kik *Zimony várát* ostrom alá fogták, melynek ő felszabadítására sietett; azonban a várost ostromló tatárok, hírül vévén Lazarevics István szerb deszpotának halálát († 1427 júl. 19-én) egész seregükkel Szerbiára vetették magukat. Vuk György, kit a király

[1] Zalamegyei oklevéltár II. 465.

[2] Hazai okmánytár I. 319.

[3] Károlyi-oklevéltár II. 108, 110.

[4] Bánffy oklevéltár I. 592.

[5] Beaufort-Lancasteri Henrik lincolni, később winchesteri püspök 1426-ban lett biboros (szent Özséb címéről); meghalt 1447-ben.

Szerbia deszpotájává tett, hozzá fordult segélyért, mire azonnal tetemesebb számú sereget küldött a deszpotának segélyére, Nándorfehérvár várát — Magyarország kulcsát és zálogát — visszafoglalta; a többi várakat magyar csapatokkal megrakta, azután személyesen erre a vidékre menvén, Szerbiát és a szerb deszpotát hűségre eskette; reméli, hogy napról-napra jobb eredményt tud majd felmutatni.[1]

A tatár hadjáratra vonatkozik Zsigmondnak Tirnován 1428 febr. 16-án kelt oklevele, melyben többi között említi, hogy Nicolaus Sarachenus (= Szerecsen) filius Philippi de Gorcez nevű lovag, ki már a nikápolyi csatában (1396-ban) részt vett és majdnem 16 évi fogság után a királyhoz visszatért, különösen akkor szerzett magának sok érdemet, midőn a király nemrég (pridem) ezen Miklóst ünnepélyes küldöttségben az ország fontos ügyeinek elintézése végett a Karaywluk nevű fejedelemhez menesztette, hol Miklós ezen megbizás czéljait a nevezett fejedelemnél annyi körültekintéssel, szorgalommal és buzgósággal szívén hordta, hogy nemcsak Karaywluk, hanem vele együtt a Demerling (= Timurleng = Tamerlán) fia Sacheomercze nevű fejedelem, dominus Tartarorum Cakaray (= a *dsagatai* tatárok ura) Zsigmondnak pártját fogva, a törökök ellen fordult. Ugyanezen időben — így folytatja Zsigmond — a keresztény hitre áttért Józsát küldte követnek az Abordán lakó tatárok fejedelméhez, Mohamedhez stb.[2]

Itinerár. Jan. 1., 2., 4.: Brassó; jan. 24.: Brassó; jan. 25.: Rozsnyó (Erdélyben); jan. 27., 28.: Brassó; febr. 1., 4., 21., 22., 24.; Brassó; márcz. 8., 10., 12.: Brassó; márcz. 12.: Földvár (Erdélyben; a németeknél: Marienburg); márcz. 13., 17., 18., 20., 25., 31.: Brassó; ápr. 2., 4., 5., 6.: *Hosszúmező* (= *Kimpolungo* Havasalföldön); ápr. 8., 9., 14., 17., 21., 22.: Földvár;

[1] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 73.

[2] Fejér X. 6, 917—918. — Figyelemre méltó az is, hogy Zsigmond 1435 jún. 16-án Nagyszombatból az illustris princeps Karayluk, Mezopotámia urának követéhez, János tatárhoz levelet intéz, melyben felhívja, hogy levelének vétele után haladéktalanul a pozsonyvárosi előljáróságtól neki rendelkezésre bocsátandó kocsin hozzá Nagyszombatba jöjjön (Fejér X. 8, 647.).

ápr. 23.: Brassó; ápr. 23., 26., 30.: a székely Szentgyörgy; máj. 1.: Brassó; máj. 9., 11., 12., 13., 14., 17., 18., 19., 20., 22., 24.: Földvár; máj. 25.: Szentgyörgy; máj. 26., 27., 28., 31.: Földvár; máj. 31.: Monyorós (= Szászmagyarós = Nussbach); jún. 1—3.: Monyorós; jún. 7., 10.: Brassó; jún. 12.: Földvár; jún. 16., 17., 19., 21., 24., 29., 30.: Brassó; júl. 1.: Brassó; júl. 2.: Nagyszeben; júl. 4., 6., 7., 8.: Brassó; júl. 7., 8., 9.: Rozsnyó (Ráth szerint júl. 8.: Garanmezei tábor Erdély határán); júl. 22., 23.: *Rapici tábor* Havasalföldön; aug. 16., 30.: *Orsova melletti tábor;* szept. 10.: *Belgrád;* szept. 17.: *Belgrád előtti tábor;* szept. 24., 26., 27., 29., 30.: *Belgrád:* okt. 1., 2., 3., 13., 22., 31.: *Belgrád;* nov. 3., 5., 6., 7., 9., 10., 11., 14., 19., 27.; *Belgrád:* decz. 3., 4.: *Belgrád:* decz. 17., 23., 30., 31.: Keve (a mai Kubin.) — Az itinerárra nézve érdekes, hogy a király Cilly Hermannt és ennek tanácsosát Mewsenrewter Jánost már máj. 14-én Friaulba küldte, hogy római utazását ott előkészítsék.[1]

1428.

a) *Husziták ellen. Febr.* havában írja Wolffurt Pál, hogy a husziták Selmeczbánya körül vannak.[2]

b) *Törökök ellen.* Bátmonostori Tőttös János a belgrádi felső vár parancsnoka *jan. 25-én* onnan kéri az ország bíráit, hogy Sárogi Lőrincz peres ügyeinek tárgyalását, mert vele együtt a belgrádi vár védelmezése ügyében ott el van foglalva, máj. 1-ére halasszák el.[3]

A czikádori apát ügyét az országos hadbaszállás miatt *április 16-áról* halasztották aug. 1-ére.

A Várdaiak és Daróczi Bertalan közötti pert a jelenlegi hadjárat miatt *máj. 1-éről* aug. 1-ére elhalasztják.

Ugyanazon okból elhalasztják a Kállai Zsigmond és Károlyi Jakab között folyó per tárgyalását.

[1] Altmann 6904. sz.
[2] Századok 1909. évf. 846.
[3] Zichy-oklevéltár VIII. 343.

Éppen így elhalasztják Csapi Andrásné perét és a Várdai-Daróczi-ügyet *máj. 1-éről* okt. 1-éig.[1]

A király Kemleken *máj. 1-én* kijelenti, hogy a törökök ellen személyesen hadbaszállt és Nagykemlek nevű várát, melyet addig János zágrábi érseknek zálogba adott, 14,000 arany forintért neki örök áron eladja.[2]

A király *máj. 24-én* a *Galambócz vára alatti táborából* (az ügy előadója Csapi László) az összes hatóságokkal tudatja, hogy Várdai Miklóst és fivérét egyéb szolgálataik miatt a hadban való részvételük alól felmentette.[3]

A nádor *jún. 5-én* Herczeg Péternének az Egerváriak ellen folytatott ügyét az országos hadbaszállás miatt máj. 1-éről aug. 1-ére elhalasztja.[4]

Júl. 22-én tudatja Ulm városa Nordlingen városához birodalmi ügyekben intézett levelének utóiratában, hogy Zsigmond király a törököknek Szerbia ellen intézett támadasai következtében kénytelen volt a magyar urak tanácsára Galambócz várával szemben egy várat építeni s reméli, hogy a jövő tavaszszal a Dunán átkelvén Galambócz felé ezt elfoglalhatja és Szerbiának fordulhat.[5] Az új vár neve volt Lászlóvára.

A király Illyédről *aug. 24-én* Remetei Imrét felhívja, hogy levelének vétele után haladéktalanul az általa rendelkezésére bocsátott 50 lovassal a király szállásán megjelenjen.[6]

A király Illyéden *aug. 27-én* Szentlászlói András fia Márknak hadi érdemei elismeréseül egynéhány erdélyi birtokot adományoz. Érdemeihez tartozik, hogy röviddel ezelőtt elmult időben a törököktől elfoglalt és elfoglalva tartott Galambócz vára ostromában részt vett. «Azután történt, hogy a török *Szinán bég* (= Zynambeg) a köztünk és Omorat nevű török uralkodó között kötött, kölcsönösen szentesített és állandósított fegyverszünet tartama alatt szószegő ellenségeskedéssel minket és né-

[1] Zichy-oklevéltár VIII. 17, 37, 308, 341, 389, 509.
[2] Fejér X 6, 924.
[3] Zichy-oklevéltár VIII. 353, 354.
[4] Zalamegyei oklevéltár II. 458.
[5] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 77.
[6] Pesty: Krassószörénymegyei oklevéltár III. 328.

peinket, midőn a Dunán átkelvén magyar részeinket békésen akartuk elérni, számos török élén megtámadta.»[1]

Schlick Gáspár, a király főjegyzője s titkára 1428 *szept. 13-án* «bei Ilied unter Temesburg» (a Temesvár alatti Illyéden) a következő levelet intézi a majnamelletti Frankfurt város tanácsához: «Tudjátok meg, hogy a király ó kegyelmessége itt szállásol és seregeit maga körül gyűjtötte. A törökök a Dunán tartózkodnak és elég bátrak arra, hogy Galambóczot (= den Taubenstein) kiépítsék, a miben pedig mindeddig akadályozva voltak. A (szerb) deszpota azon iparkodik, hogy urunk és a törökök között három évre szóló békét létrehozzon, de tárgyalásai még nincsenek bevégezve. Legyen azonban akárhogy, annyi áll, hogy a király a velenczeiekkel a jövő Szentgyörgynapjáig (1429 ápr. 24) terjedő békét kötött; ezen idő alatt tárgyalni fognak és a kereskedőknek ezen idő alatt szabad közlekedés van biztosítva. Csehországból rövid idő alatt szintén kedvező híreket várnak; és ha valaki nektek azt meséli, hogy királyunk a törökök ellen nemrég vívott harczokban nagy károkat szenvedett, ne higyétek; egészben valami 200 embert vesztett és ezek is csak oláhországi szegény népség; kivételt csak a harczban elesett Zawisch képez; török részről több áldozat esett.»[2]

Mily közkedveltségben és hírnévben részesülhetett ezen Zavis, bizonyítja az is, hogy Bertrandon de la Broquière, ki 1432-ben Magyarországban utazott, annak kiemelését szükségesnek találta, hogy Columbach (= Galambócz) előtt «messir *Aduis chevalier de Poulane*» meghalt. (Brüsseli oklevéltár IV. 308. és 314.) Poulane annyi mint Pologne = Lengyelország; Aduis pedig a ferdített Zavis-név. Utazónk szerint — úgylátszik — Zavis volt

[1] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 78.

[2] Fejér X. 6, 929—930. — Ezen Zawisch nem más, mint azon Garbowi (Grabowi) Niger Zavissius, vagy Zawysius niger de Gorbo, ki 1427-ben Garai János által Belgrádban kiállított okiratnak egyik tanúja. — A király 1428 *jún. 29-én* Vitold litván herczeget értesíti, hogy Czarny (= fekete) Zavissa Galambócz előtt meghalt; ajánlja figyelmébe nejét és gyermekeit. — Ugyanő 1429 febr. 6-án Garbowi Niger Zavissius özvegyének és gyermekeinek 300 magyar forint évi járadékot igér. (Altmann: 7101 és 7167. sz.)

a 6000 főből álló oláh csapat vezére, mert velök együtt elesett.

A király Miháldon *nov. 16-án* Frigyes brandenburgi őrgrófot kéri, hogy neki Galambócz várának a jövő nyárban tervbe vett ostromlása czéljából erre alkalmas kézműveseket küldjön; említi, hogy e várat bizonyos *Jeremiás* árulás útján a törökök nek átadta.[1]

A király Kerekegyházán *decz. 19-én* oklevelet állít ki, melyben Hontpázmán nb. Kovári Pál nádori itélőmestert, valamint fiát Lászlót a hadbaszállás kötelezettsége alól felmenti.[2]

Részt vett Galambócz vára ostromában Rozgonyi István Temesmegye főispánja s neje Cecilia, Szentgyörgyi-Bazini Gróf Péter leánya is, kinek hőstetteit Zsigmond király *1428 decz. 28-án* és 1436 ápr. 10-én a legnagyobb elismeréssel ecseteli. Részletesen elmondja Rozgonyi István szereplését a vár ostromában, melyben az ostromra rendelt ágyúk egyikét igazgatta és a vár tornyának nagy részét rombalőtte; a csata folyamán maga is a királynak hajójára szállt és éberségének valamint ügyességének volt csak köszönhető, hogy Zsigmond maga is nem esett fogságba; István pedig a király személyének védelmében majd hogy vízbe nem fulladt.

Szentgyörgyi-Bazini Gróf György fia Péternek Galambócz vára előtt szerzett érdemeinek elismeréseül a király 1435 okt. 6-án Pozsonyban kelt oklevelével ezen Péter özvegyének (Marczali) Hedvignek[3] és fiainak Imrének, László és Istvánnak a pozsonyi várhoz tartozó Előpatak és Terne (= Tornya) nevű birtokokat adományozza.

Zsigmond király 1437 szept. 27-én Tallóczi Matko dalmát-horvát és szlavón bán érdemeit felsorolva, többi között a következőt mondja: Belgrád és Galambócz nevű várak István szerb deszpota kezén voltak. Halála után († 1427 júl 19-én) Belgrád nemsokára a király birtokába jutott, Galambócz pedig

[1] Altmann: 7136. sz.

[2] Turul 1909. évf. 165.

[3] A pannonhalmi apátság oklevéltára (III. 507) 1435 jún. 11-én tévesen nevezi őt *Yeginga*-nak.

bizonyos *Jeremiás* nevű hűtlen ember árulása következtében a törökök birtokába került. Zsigmond az elvesztett vár visszafoglalására Tallóczi Matkót hatalmas sereg élén küldte ki, ki a várat oly sikeresen bombázta, hogy számos tornya s fala a kövek, bombák és ágyúk hatása alatt összedőlt, mire Zsigmond és a törökök között fegyverszünet köttetett. Bízva a fegyverszünetbe, Zsigmond minden nagyobb fegyveres kiséret nélkül át akart kelni a Dunán, a miben őt azonban a szószegő törökök akadályozták. A dolog úgy történt, hogy akkor, mikor a magyar sereg legnagyobb része már a Dunán túl volt, az ellenség a kedvező alkalmat arra használta fel, hogy a királyt és a vele maradt csekély számú csapatot megtámadja. Tallóczi Matkó, ki a király oldalán volt, vitézül harczolt. A királyi főhadiszállás a Duna partján volt; a kis sereg reggeltől estig ellentállt a támadásnak és sikerült is neki, hogy a támadásokat a királyi szállástól távoltartsa és egynéhányukat megöljön. Éjjel azonban változott a harcz eredménye. A kis védősereg feladta minden reményét, hogy a túlsúlyban levő ellenséget legyőzze s kétségbeesetten menekült; mindenki a hajók felé sietett és rövid idő alatt a menekülők az összes hajókat elfoglalták, úgy hogy a király számára egyetlen egy hajó sem maradt vissza. E válságos pillanatban sikerült Tallóczi Matkónak és egynéhány kisérőjének, hogy mégis egy hajót találtak, melyen a király menekült. A sereg azon részének védelmezésére, melynek hajók hiányában még vissza kellett maradnia, szintén Matko lett kirendelve, ki az egész éjen át virradatig a törökök ellen harczolt és a hajóraszállást fedte. Virradóra, miután a sereg legnagyobb része már a Dunán átkelt vala, az ellenség Matkót és a legkisebb létszámra leolvadt csapatját oly hevesen támadta meg, hogy számos magyart megöltek és Matkó halálveszélybe került; mindamellett azonban mégis sikerült neki, hogy hajóra szállva, a már biztonságban lévő királyhoz szerencsésen csatlakozzon.[1]

Albert király 1438 febr. 24-én Hathnai János fia György fia Pán Lászlónak egynéhány trencsénmegyei birtokot adományozván, elbeszéli, hogy István szerb deszpotának halála után

[1] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 112, 113.

(† 1427 júl. 19.) a magyar határon fekvő Galambócz vára, mely úgy mint azelőtt, most is a magyar király tulajdonát képezi, bizonyos *Jeremiás nevű hűtlen szerb ember árulása következtében, ki akkor István deszpota nevében a várat kormányozta*, török kézre került; ennek hallatára Zsigmond király hatalmas sereg élén a vár visszafoglalására indult, mely alkalomból Pán László nagy érdemeket szerzett magának.[1]

A király 1429 nov. 30-án (Karánsebesen) oklevelet állít ki, melynek erején bezerei Vitéz Lászlónak és Miklósnak Galambócz várának ostromlása alatt szerzett érdemeikért egy karánsebesi házat visszaad.[2]

1430 febr. 14-én (Pozsonyban) tanúsítja a király, hogy pölöskei Ördög Miklós a törökök kezén volt Galambócz vár ostrománál közreműködött.[3]

Itinerár. Jan. 1., 8.: Belgrád; jan. 9., 31.: Pozsezsena (Krassómegyében); febr. 1., 2., 3., 5., 6.; Pozsezsena; febr. 8., 10., 14., 16.: Tirnova (Krassómegyében, nem Tirnau = Nagyszombat, mint Altmann állítja); febr. 22.: Keve; febr. 25.: Pozsezsena; febr. 26.: Tirnova; márcz. 1.: Tirnova; márcz. 6.: Haram (Krassómegyében); márcz. 14., 22., 23.: Haram; márcz. 28.: Haram; ápr. 10., 12., 13., 14., 17., 20., 21., 24., 26.; Keve; ápr. 27., 29.: *a Galambócz vár előtti táborban;* (máj. 1.: Kemlek; nagy óvatossággal veendő); máj. 4., 5., 6., 9., 12., 13., 18., 20., 22., 23., 24.: *im Heer vor dem Schloss Taubersburg in der Sirfey* (4-én stb.[4]); máj. 26.; Illyéd (a krassómegyei Illádia); jún. 3., 5.: *Galambóczi tábor;* jún. 9., 20.: Keve; jún. 22.: *Galambócz;* jún. 22., 26., 29.: Keve; júl. 3., 9., 11., 17., 22., 27.: Keve; aug. 15.: Illyéd; aug. 23.: Keve; aug. 24., 25., 27., 28., 31.: Illyéd; szept. 7., 8., 11., 12., 13.: Illyéd; szept. 20.,

[1] Magyar-Szerb összeköttetések oklevéltára 82—99, 123, 127; v. ö. Fejér: XI. 170, hol 1438-ban Hatnai György és fiai: Pán László, Gáspár és György, mint a trencsénmegyei Budetin urai szerepelnek.

[2] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 85.

[3] Zalamegyei-oklevéltár II. 465.

[4] Sirfey, helyesen Sirbei annyi, mint *Szerbia*; a német Taube annyi mint galamb; Taubenburg tehát Galambócz; máskor Taubenstein a német neve.

29.: Váradgya; szept. 29.: Karánsebes; okt. 9., 18., 19.: Karánsebes; okt. 27.: Miháld (ma Mehádia); nov. 5.: Belgrád; nov. 16., 18., 19., 23.: Miháld; nov. 26., 29., 30.: Karánsebes; decz. 2., 3., 5.: Karánsebes; decz. 8.: Temesvár; decz. 13.: Lippa; decz. 19.: Kerekegyháza: decz. 25.: Ó-Buda stb.

Ezekből kiviláglik, hogy számos okirat adata (pl. Zichy-oklevéltár VIII. 353 ddo Buda máj. 18-án), mely szerint Zsigmond 1428-ban Budán tartózkodott, nem felel meg a valódi tartózkodási helynek és hogy ezeket a budai kanczellária csak a távollévő király nevében keltezte.

1429.

a) *A törökök ellen Nándorfehérvárnál.* A nádor Tőttös János és László peres ügyeit azért halasztja el jan. 13-áról máj. 1-ére, mert László a *febr. 15-én* kelt királyi értesítés szerint az ország határán a nándorfehérvári vár őrizetével el van foglalva.[1]

b) *Huszíták ellen.* A király már *ápr. 9-én* egy peres ügyben folyó eljárást okt. 10-ére elhalaszt, mert Jakcs Dénes váradi püspök a király személye körül el van foglalva s hosszabb időig az udvarban marad.

Szept. 29-én ismét elhalasztja ezen ügyet (1430 máj. 1-ére), mert Jakcs Dénes váradi püspök, kinek a király parancsára saját költségén kellett volna hadbaszállni, nagy mérvben gyengélkedik és igy az eretnek huszíták ellen Csehország felé indított hadsereg műveleteiben részt nem vehet.

Okt. 3-án tanúsítják a macsói bánok, hogy a király Szentgáli Jakab (baranyamegyei birtokos) pörét azért, mert Jakab a zágrábi püspök zászlaja alatt a huszíták elleni hadjáratban részt vett, 1430 jan. 13-ára elhalasztja.[2]

Itinerár. Jan. 2.: Izsaszeg; jan. 10.: Bártfa; jan. 23., 29.; Luczk (Volhyniában); febr. 3.: Belcz; febr. 6.: Lancucie; febr. 12., 13., Bártfa; febr. 18—28.: Kassa; márcz. 6., 7.: Eger; márcz. 11.: Mácsa; márcz. 17., 18., 20.: Tata; márcz. 27., 29.: Pozsony;

[1] Zichy-oklevéltár VIII. 295.

[2] Zichy-oklevéltár VIII. 368, 369, 487.

ápr. 1—30.: Pozsony; máj. 1—31.: Pozsony; jún. 2.: Pozsony; jún. 6.: Tata mellett; jún. 14.: Pozsony; jún. 17., 18.: Tata mellett; jún. 24.: Pozsony; jún. 27.: Székesfehérvár mellett; júl. 3—11.: Pozsony; júl. 16.: Predajna (Zólyommegyében); júl. 22., 26., 29.: Pozsony; aug. 1—31.: Pozsony; szept. 3—12.: Pozsony; szept. 12.: Fischamend; szept. 13., 14.: Pozsony; szept. 17.; Bécs (?); szept. 19., 22.: Pozsony; szept. 23.: Pósmegyer; szept. 24—29.: Pozsony; okt. 1., 2., 3., 4., 6., 10., 14., 16., 20., 21., 27.: Sopron; okt. 27., 28.: Pozsony; nov. 1—30.: Pozsony; dec. 1—31.: Pozsony.

1430.

a) *Husziták ellen. Márcz. 12-én* a husziták Pozsony táján vannak.[1]

A király Nagyszombatban *ápr. 18-án* utasítja a macsói bánokat, hogy Tőttös Lászlónak több tisztjét a husziták és táboriták ellen most indított hadseregben való megjelenésre ne kényszerítsék.

Ugyanazon évben a szeri Pózsafiak és Tőttös László közötti ügyet a husziták elleni hadjárat miatt 1431 febr. 2-ára elhalasztják.[2]

A király Semptén máj. 6-án tanúsítja, hogy Marczali Imrének Verőcze városát és lippai részbirtokait zálogba adja, de azért Imre kötelezi magát arra, hogy saját költségén összeállított 140 lándzsás élén a felvidéken garázdálkodó husziták és táboriták ellen vonuljon; ezen seregnek három hónapig kell a király rendelkezésére állnia, költsége 2800 forint.[3]

Nov. 12-én találjuk, hogy a nádor a bakonybéli apát és a veszprémmegyei Takácsi-családbeliek közötti per tárgyalását a husziták ellen most indított országos hadsereg működése miatt 1431 jan. 13-ára elhalasztja.[4]

[1] Századok 1906. évf. 846.
[2] Zichy-oklevéltár VIII. 413, 414.
[3] Hédervári-oklevéltár I. 172.
[4] Történelmi Tár 1903. évf. 364.

Nov. 26-án olvassuk, hogy a királyné (Ó-Budán) a Nagyszombatban elhelyezett ágyúkat és puskaport a zólyomi várba akarta szállíttatni s azért megparancsolta György nyitrai püspöknek, hogy az átszállítóknak segítségére legyen.[1]

Érdekes és jellemző a következő adat is: A nyitrai káptalan 1436 szept. 11-én jelenti a királynak, hogy a parancsára megejtett vizsgálatból kitűnt, hogy (a hontmegyebeli) Palásti István *1430 nov. 11-ike táján* a garamszentbenedeki apátságnak tulajdonát képező Kovácsi nevű birtokra rárontott. Emberei az ő parancsára *huszita ruhát és az ereknekeknél dívó fegyvert használtak*, arczukat elfedték stb., mire kivont karddal és kifeszített íjakkal a legnagyobb garázdálkodásokat vitték véghez.[2]

b) *Belháború Erdélyben.* A király Bécsből *júl. 19-én* megparancsolja Csáki László erdélyi vajdának, hogy a székelyek ellen, kik fellázadva a nemesek jószágait dúlták, égették és kiknek megzabolázására kusalyi Jakcs János és Mihály székely főispánoknak parancsot adott, ha ezek által fel lesz híva, összes hadaival, valamint a szászokkal együtt, kiknek már külön parancsot küldött, azonnal siessen a főispánok segítségére.[3]

Lépes Roland erdélyi alvajda 1430-ban (napi keltezés nélkül) kiállított egyik okirata szerint a Sebes folyó mentén fekvő *Váradja alatti táborban* tartózkodik,[4] a miből arra lehet következtetni, hogy hadbaszállása a székelyek lázadásával állt összefüggésben.

Teljesség kedvéért legyen még kiemelve, hogy Tőttös László peret azért halasztották el 1430 jan. 13-áról 1430 máj. 1-ére, mert ő a nándorfehérvári vár védelmezésével el volt foglalva. Egy másik perből kifolyólag ugyanezen halasztást azért kapja, mert bizonyos Turóczi Jánossal (= Thwrucz) együtt a belgrádi várat védelmezte.[5]

A király Marthos nevű faluban 1430 *nov. 26-án* a Takácsi családbeliek és Mihály bakonybéli apát közt leendő egyezségre

[1] Történelmi Tár 1896. évf. 516.
[2] Palásti-oklevéltár I. 305, 306.
[3] Székely oklevéltár III. 48.
[4] Történelmi Tár 1897. évf. 346.
[5] Zichy-oklevéltár VIII. 114, 389.

új határnapot tűz ki, mert az apát Rozgonyi István Temesmegye főispánjával együttesen a király dolgában van elfoglalva.[1] Martos most is létezik Komárommegyében. A király 1430 nov. 23-ától nov. 30-ig a német Ueberlingenban tartózkodott. A magyarázat persze itt is az, hogy a levél csak a király nevében, de nem tartózkodási helyén iratott.

Itinerár. Jan. 1—31.: Pozsony; febr. 1—28.: Pozsony; márcz. 6., 12.: Pozsony; márcz. 14., 16., 17., 19., 20., 26., 28., 31.: Nagyszombat; ápr. 2., 5., 8., 12., 18.: Nagyszombat; ápr. 23., 24.: Tata; ápr. 29.: Sempte; máj. 1., 3., 5., 6., 12., 13., 15., 18.: Sempte; máj. 28., 30.: Tata; máj. 31.: Sempte (óvatosan veendő); jún. 1., 4.: Tata; jún. 7.: Győr; jún. 10., 11.: Pozsony; jún. 12., Oroszvár; jún. 13.: Pozsony; jún. 19., 22., 23., 25.: Köpcsény; jún. 30.: Győr; júl. 1—31.: Bécs; aug. 7.: Bécs; aug. 12.: Purkersdorf; aug. 13.: Melk; aug. 15.: Enns; aug. 17., 20., 21., 21.: Passau; aug. 25—30.: Straubing; szept. 1—9.: Straubing; szept. 10—12.: Regensburg; szept. 13—30.: Nürnberg; okt. 1—28.: Nürnberg; okt. 29.: Kadolzburg; okt. 29—31.: Nürnberg; nov. 4.: Nürnberg; nov. 6—19.: Ulm; (Ráth szerint) nov. 22.: Zelew (?); nov. 23., 27., 28., 29., 30.: Ueberlingen; decz. 1—21.: Ueberlingen; decz. 26—30.: Konsztancz.

1431.

a) *Törökök elleni készülődés.* Tallóczi Ferencz belgrádi kapitány és Hevesmegye főispánja Belgrádban *jan. 10-én* Hémfi Miklós, Imre, László s Ferencz Kevemegye alispánjainak meghagyja, hogy három napja beállván a Duna jege, a törökök támadásaitól lehet tartani, egész Kevemegyében készüljenek fel a hadjáratra, úgy hogy újabb felhivásra az egész haderő azonnal a Duna révéhez vonulhasson.[2]

b) *Huszíták ellen.* A nádor a Báthidai Illés és Tőttös János közötti pört azért halasztja el *okt. 6-ára* 1432 jan. 13-ára, mert most országos hadbaszállás van a huszíták ellen.

[1] A bakonybéli apátság oklevéltára 478.

[2] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 88.

Ugyanez történik ugyanazon okból Haraszti Dénes és mások ügyében.[1]

A nádor a bakonybéli apát és a veszprémmegyei Berei György között lévő pert a husziták ellen most indított hadjárat miatt 1432 jan. 13-ára elhalasztja.

Ugyanezt teszi *nov. 12-én* az apát és a veszprémmegyei Takácsi-családbeliek ügyében is.[2]

A király (Esztergomból) *okt. 28-án* meghagyja a leleszi konventnek, hogy mivel Csicseri Zsigmond a király szolgálatában van, Botfalvai Nagy Péter fia István pedig a cseh eretnekek ellen indított hadseregben tartózkodik, fizetési kötelezettségüket halaszsza el.[3]

Az országbíró *nov. 18-án* a Szentiváni-családbeliek peres ügyének tárgyalását a husziták ellen most indított hadjárat miatt 1432 jan. 13-ára elhalasztja.[4]

Mosonmegye hatósága *nov. 20-án in descensu nostro campestri prope fluvium Waagh»* (a Vág folyó melletti táborból) elrendeli, hogy az összes nemesek *1432 jan. 1-én* a fehérmegyei *Nagyhantos*-ban a husziták ellen *gyülekezzenek.*[5]

b) *Mozgósítás Velencze ellen.* A király Nürnbergből *jún. 17-én* Cilly Ulrikot azon magyar hadsereg parancsnokává nevezi ki, melynek Friaulban kell gyülekeznie, hogy a velenczeieket megtámadja; kinevezi egyúttal Ulrikot helyettesévé is.[6]

c) *Brassó felé.* Zsigmond király Sienából 1432 decz. 14-én a hét szász szék panaszára megparancsolja kusalyi Jakcs Mihály székely főispánnak, hogy a kézdiszéki szászoknak, kiket a mult évben (1431), midőn hadaival Brassó felé vonult, mintegy 7000 forintig megkárosított, azonnal tegyen eleget.[7] Miután az okiratot 1432 decz. 14-én írták, nem lehet feltételezni, hogy az «anno proxime præterito» alatt más mint 1431 legyen értendő;

[1] Zichy-oklevéltár VIII. 295, 389, 432, 445, 446, 451, 472, 473, 481, 602.
[2] Történelmi Tár 1903. évf. 364.
[3] Történelmi Tár 1904. évf. 232.
[4] Zichy-oklevéltár VIII. 462.
[5] Történelmi Tár 1909. évf. 32 .
[6] Altmann: 8626. sz.
[7] Székely-oklevéltár III. 50.

de mivel ez időből egyéb erdélyi hadbaszállást nem ismerünk, nagyon valószinű, hogy ezen királyi meghagyás az 1430-ban lezajlott székely lázadással állhat összefüggésben.

Itinerár. Jan. 1—20.: Konsztancz; jan. 25.: Rottweil; jan. 26.: Balingen; jan. 28.: Tübingen és Reutlingen; jan. 29.: Reutlingen; jan. 31.: Esslingen és Schorndorf; febr. 1: Gmünd; febr. 2—28.: Nürnberg; márcz. 1—31.: Nürnberg; ápr. 2—29.: Nürnberg; máj. 1—8.: Nürnberg; máj. 9—19.: Bamberg; máj. 22.: Plassenburg; máj. 24—29.: Eger (Csehországban); máj. 30.: Bamberg; jún. 2—8.: Bamberg; jún. 12—30.: Nürnberg; júl. 1—31.: Nürnberg; aug. 1—31.: Nürnberg (közte aug. 10. Augsburg); szept. 1.: Nürnberg: szept. 2.: Donauwörth; szept. 3—12.: Augsburg; szept. 12.: Landsberg (a Lech mentén); szept. 15., 16.: Memmingen; szept. 17—19: Lindau; szept. 20—30: Feldkirch; okt. 1—29.: Feldkirch; okt. 30.: Disentisi klastrom, nov. 5. körül: Bellinzona; nov. 6. vagy 7.: Varese; nov. 10.: Como; nov. 22., 25., 26., 29.: Miláno; decz. 1—16.: Miláno; decz. 26—31.: Piacenza.

1432.

a) *Segélyhad a salzburgi érseknek.* A király (Luccából) *jún 23-án* János zágrábi érseknek, Cilly Hermann szlavóniai bánnak és Szlavónia összes lakosainak, valamint Balog nb. felsőlindvai Szécsi Herczeg Péternek, Szécsi Miklós és Jánosnak és Blagaji Lászlónak írja, hogy bizonyos *Wolfsauer Zsigmond* és czinkostársai a salzburgi érseknek (Reispergi János 1429—1441) egynéhány várát és városát rendes hadjárat útján elloglalják, miért is őket felhívja, hogy az érseknek ezen az ő területén fekvő birtokainak védelmezésére menjenek. Szemükre hányja a szlavóniaiaknak, hogy Wolfsauert az érsek ellen támogatják. Ugyanazon évi *okt. 2-án* Sienából parancsolja a szlavóniaiaknak, hogy a várából kikergetett Wolfsauer Zsigmondot ne támogassák.[1]

Az itt szereplő rablólovag bizonyos Wolfsauer Zsigmond, a stájer Kapfenstein ura, kiről a következőt tudjuk: 1. Cilly Her-

[1] Fejér: X. 7, 419—423. Ugyanezen oklevelet Fejér X. 6, 792—794

mann szlavóniai bán 1423 ápr. 15-én Kaphenstein Wolfhard, kővári (Kő-kaproncza Kőrösmegyében) várnagyához levelet ir Győr nb. Szerdahelyi Márton bán özvegye s fiai néhány jobbágyának ügyében, kiket a várnagy a királyné ellen elkövetett valami vétség miatt elfogatott (Károlyi-oklevéltár II. 73.) 2. 1424 jan. 6-án: Wolfgangus dictus Kapustaner Kővár várnagya (Fejér X. 6., 627. Zsigmond király különben már 1418 decz. 13-án meghagyja a magyar világi s egyházi rendeknek, hogy Éberhard salzburgi érseket egyházi jogainak megsértése ellen védelmezzék.[1]

b) *A törökök ellen.* Tallóczi Ferencz Kevemegye főispánja s Belgrád kapitánja (Belgrádból) *jan. 29-én* Kevemegye közönségének meghagyja, hogy *Szinán bég* vajdának gyors közeledtét értvén a rácz deszpotától, sürgősen álljanak hadba s Remetei Hémfi Imre alispán vezérlete alatt vonuljanak a kevei révhez.

Ugyanő Belgrádból *febr. 6-án* meghagyja ugyanazoknak, hogy fej- és jószágvesztés terhe alatt e rendelet vételének nyolczad napján összes gyalogos és lovas hadaikkal Belgrád felé vonuljanak, melyet *Izsák vajda* (bég) nagy török sereg élén megtámadni szándékozik.

Ugyanő meghagyja *febr. 18-án* az akalháti (Olnos és Halász vidéke Kevemegyében) alispánjainak, hogy Pál székesfehérvári kanonokot és a székesfehérvári székesegyház embereit, a kiket a dunai révnél Olnos és Halász birtokokon a *huszárok* (huzerones) és egyéb gonosztevők ellen odatelepített, a jelen országos hadbaszállás miatt ne háborgassák.[2]

Ez egyike a legérdekesebb adatoknak. Fenti adatból ugyanis az világlik ki, hogy a *huszaronesz*, illetve huszárok már Mátyás király előtt (1432-ben) léteztek, s hogy 1432-ben alattuk nem az országos hadbaszállókat, illetve rendes felkelőket értették. A bán levele értelmében oly elemekből állottak, melyek ellen az illető vidéket kellett védelmezni; oly csapatok lehettek, kik saját szakállukra guerilla hadjáratra keltek.

Pozsony kiállítási helylyel 1426. évi keltezéssel közli, a mi nyilván tévedés. Wolfsauer kastélyát az utóbbiban Karpfensteinnak, 1426-ban pedig Kupfersteinnak nevezi; egyik sem a helyes elnevezés.

[1] Altmann: 3736., 7459., 8420. sz.

[2] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 90. 91. 92.

A raguzaiak *aug. 23-án* Zsigmondot a következőkről értesítik: A Drinápolyban forgolódó kereskedőknek megbízható értesítéseiből tudják, hogy a török császárnak egyik tetemes hadosztálya, mely a magyar határt átlépte, *Breseno* városnál [1] harczba keverődött, melyben azonban, mert kisebbségben volt, kudarczot vallott, mire magyar területen három csapatra felosztva a magyar sereggel szemben állást foglalt. A magyarok a «dominus Natalie» *(= Anatolia helytartója)* seregére vetették magukat és oly fényes győzelmet arattak, hogy a törökök nagy része elesett, a folyóban megfult és menekülés közben éhenhalt; azt mondják, hogy 40,000 török elpusztult és hogy a lovak nagyobb része is tönkrement. Maga Anatólia ura azonban hadseregének maradványaival megmenekült és *júl. 22-én* Drinápolyba érkezett.[2]

c) *Huszíták ellen.* György esztergomi érsek, Kelemen győri püspök, Garai Miklós nádor, Berzeviczi Henrik fia Péter tárnokmester és Pálóczi Máté országbíró Budán *szept. 7-én* Várdai Miklóst, Bátori Istvánt, Csáholyi Jánost, Csáki Istvánt és Bátori Sztaniszló fia Istvánt utasítják, hogy mint az eretnek csehek ellen most indítandó hadsereg kapitányai Szatmár-, Kraszna-, Ugocsa- és Szabolcsmegyéből mozgósítandó népeikkel *szept. 15-ike táján Sempte* körül a király seregéhez csatlakozzanak.[3]

Számos peres ügyet a huszíták ellen indított hadjárat miatt *okt. 6-ról* 1433 jan. 13-ára halasztanak.

Ugyanez történik *nov. 9-én* Bátmonostori Lászlónak György esztergomi érsek ellen indított peres ügyében is.[4]

Erről a hadjáratról szól a következő adat is: A kalocsai káptalan jelenti a királynak 1434 szept. 18-án, hogy a kapott parancs értelmében tartott vizsgálat igazolja, hogy (Győr nb.) Szerdahelyi János fia Imre, Derzs és Dancs három évvel ezelőtt, midőn Nagyszombat felé hadbaszálltak, a fehérvári keresztesek tulajdonát képező Bodajk-on csunyán garázdálkodtak.[5]

[1] Szerbiában van egy *Bresna* az aschatschaki és egy a rudniki kerületben; kérdéses azonban, vajjon fenti Breseno-val azonosok-e.

[2] Raguzai oklevéltár 375. 376.

[3] Zichy-oklevéltár VIII. 482.

[4] Zichy-oklevéltár VIII. 295, 389, 432, 445, 473, 484.

[5] Fejér: X. 7, 587.

d) Teljesség kedvéért még a következő adatot is ki kell emelnünk: A király Sienából 1432 *okt.* 28-án Kanizsai László Sopronmegye főispánjával közli, hogy velenczei ellenségei s ezeknek czinkostársai a magyar koronához tartozó területet bitorolják, miért is felhívja, hogy egy vagy két főtisztjének vezérlete alatt kellőleg felfegyverzett 100 lándzsásból álló sereget Friaulba küldjön, mely még a jövő április havában ott működhessen.[1]

Itinerár. Jan. 1—31.: Piacenza; febr. 1—28.: Piacenza; márcz. 2—22.: Piacenza; márcz. 25—31.: Parma; ápr. 1—30.: Parma; máj. 5—25.: Parma; máj 25.: Fornonovo (Parma mellett); máj. 26.: Terenzo; máj. 31.: Lucca; jún. 3., 4., 17., 18., 22., 23., 25., 28., 29.: Lucca; jún. 1., 3., 4.: Lucca; júl. 12., 13., 14., 16., 25., 27., 29.: Siena; aug. 4., 8.; 9., 12., 15., 16.; 17., 21., 24., 25., 26., 27., 28., 29., 31.: Siena; szept. 1., 5., 8., 9., 13., 15., 17.: Siena; szept. 18.: Ferrara; szept. 20., 22., 23., 24., 28.: Siena; szept. 29.: Piscaria; szept. 30., 31.: Siena; okt. 1—31.: Siena; nov. 1—22.: Siena; decz. 3—29.: Siena.

Dr. WERTNER MÓR.

[1] Fejér X. 7. 418—419.

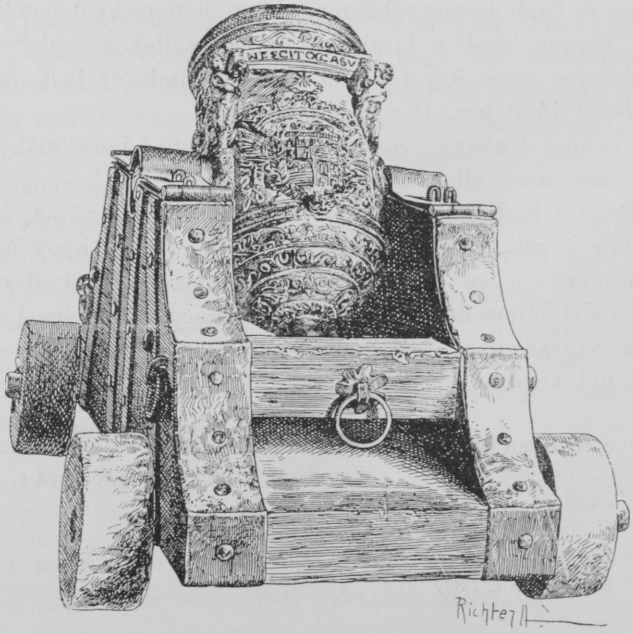

Mozsár ágyú a XVII-ik századból. A körmendi kastélyból.

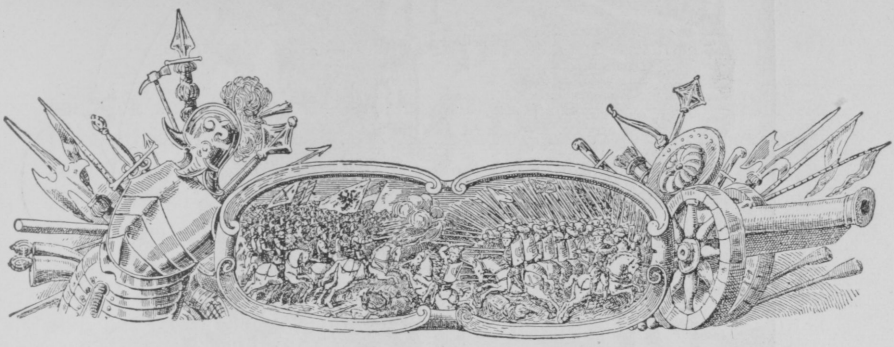

TÁRCZA.

ZARNÓCZI NAPLÓJA BUDAVÁR 1686-IKI OSTROMÁRÓL.

BUDA visszavívásáról sajátosképen oly kevés egykorú napló és jelentés maradt fenn s jutott napvilágra, hogy valósággal eseményszámba megy, ha róla egy-egy följegyzést vagy újabb adatot felvet a történelmi kutatás. Még ritkábbak e történelmi emlékek közt a magyar nyelvüek s kivált olyanok, melyek tudásunkat bővítik és ismereteinket lényegesen gyarapítják. Ily ritkaságnak tekinthetjük az alábbi naplót is, mely a Buda visszafoglalása körüli 1686 július 19—25-ike közti csatározásokról és egyéb eseményekről tár elénk olyan adatokat, csatajeleneteket és érdekes részleteket, melyeket eddigelé sem Károlyi Árpád nagy művéből, sem az egykorú olasz jelentésekből nem ismertünk. E részleteket Zarnóczi uram figyelte meg és jegyezgette fel, abból az alkalomból, hogy Apafi Mihály erdélyi fejedelem megbízásából a felmentő keresztyén csapatok főhadvezérénél járt, annak a kijelentésére, hogy ura miért nem segítheti meg s mi okból nem siethet hadaival támogatására. Ezt Lothringeni Károly amúgy is rég tudta s épp azért udvariasan fogadta a követet, kinek egész küldetése sem volt egyéb egyszerű udvariassági ténynél.

Mikor Zarnóczi uram a főhadvezérnek bemutatkozott, elnézését kérte, hogy a fejedelem «csak olyan csekély ember által» látogatja meg, a milyen ő és szerénykedése ezúttal bizony szószerinti valóságot fedezett, mert Apafi követe annyira ismeretlen alakja udvarának és korának, hogy nemcsak keresztnevét nem tudjuk, de nem

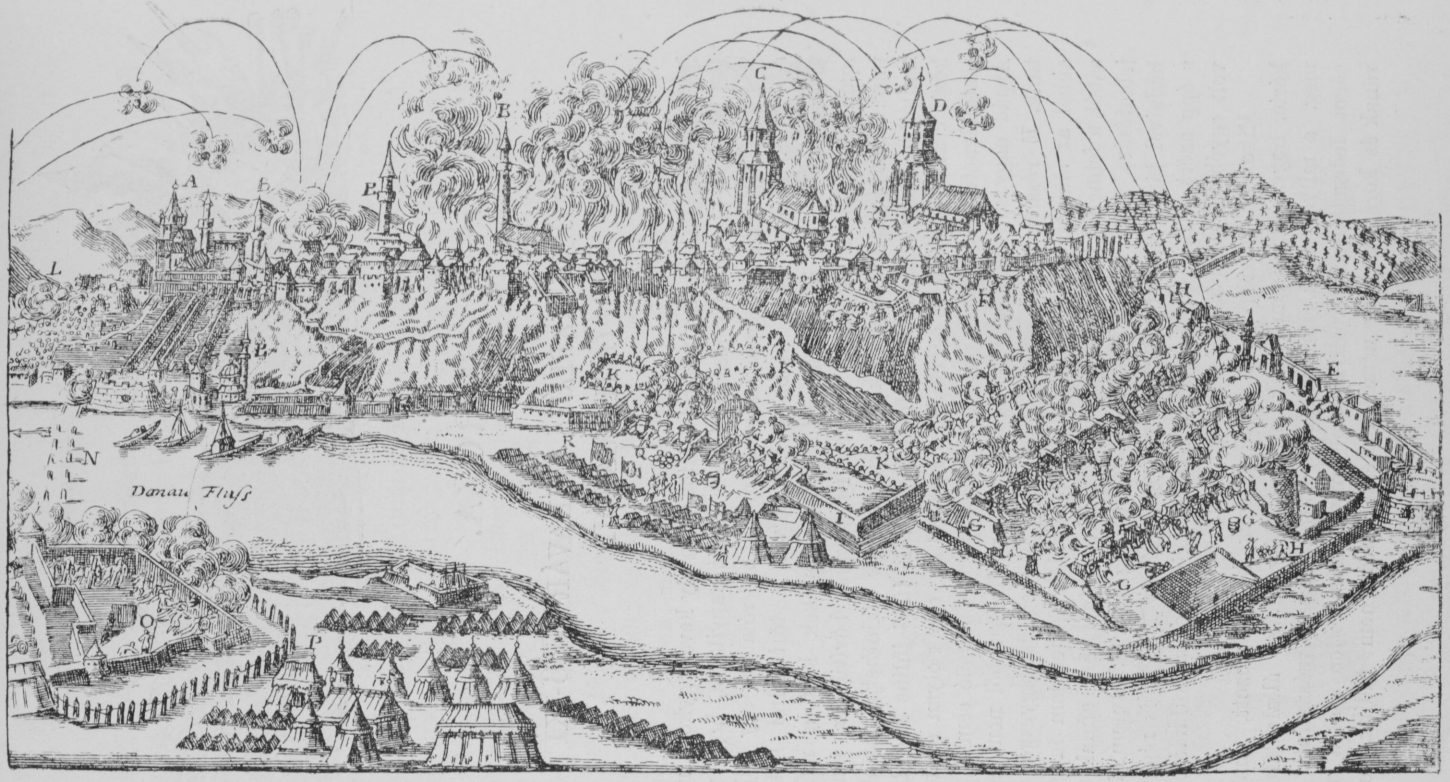

BUDAVÁR 1686-IKI OSTROMA.

Egykorú rézmetszet után.

ismerjük semmi más írását sem, sőt még családja sem fordul elő történetirodalmunkban! Így azt sem tudjuk megállapítani, hogy sajátkezű-e reánk maradt naplója, vagy nem. Hajlandó vagyok egykorú, a XVII. század végéről való másolatnak tekinteni, főleg mivel naplóföljegyzései hibás egymásutánban következnek, a mi csak is másolótól eredhet. A július 20-iki események után ugyanis a 25-iki csatározás leírását találjuk benne, arra meg a 22-iki ostrom ismertetését, mely után azt írván, hogy másnap *vasárnap* volt, világos, hogy ez július 21-ikére vonatkozik s így bizonyos, hogy valami ügyetlen másoló írta le hibás sorrendben a bizonyára egyes lapokban hevert eredeti naplót, a mit most helyreigazítván, a következőkben közöljük.[1]

Memoriale.

Az mi Kegyelmes Urunk ő Nagysága[2] parancsolatjából indultam 2. Julii Buda alá. 3. érkeztem Kolosvárra. 6. indultam Kolosvárrul, mentem 7. Somlyóra.[3] 8. Somlyórúl megindulván 9. mentem Debreczenben. 13. indultam Debreczenbül. 14. mentem által a Tiszán, csegei réven alul két mélfülddel. 15. érkeztem Jászbrinbe.[4] 16. érkeztem Váczra. Magam mentem a commendáns elibe; jó szívvel látott ebéden a debreczeni emberekkel, de én magamot meg nem jelentettem nekie. A holott másfélezer rabot láttam bulyával[5] és gyermekkel együtt; azokot csak vas nélkül mecsetben tartották. Ugyan az nap általmentem Tótfaluba a szigetben, a két Duna közi. Vácznál vagyon által kötve a Duna, 86 hajón fekszik a híd; a más Dunának a hidja 43 hajón[6]] Ó-Budához közel.

19. díltájban érkeztem Buda alá. Az nap a' német tábor által szállott szűlű hegyek közi, igen szoros helyekre. A palatinus ő Nagysága[7] herczeg ő Felsíge[8] parancsolatjából szállott a német tábor helyre Ó-Budához. Ugyan azon nap díltájban lett szembe velem a

[1] E naplóra a levéltár őre, ifj. Biás István tett figyelmessé, mely szivességéért ezúton is hálás köszönetemet fejezem ki.

[2] Érti I. Apafi Mihály erdélyi fejedelmet.

[3] A mai Szilágysomlyó.

[4] Jászberény népies neve.

[5] E szokatlan szóval nevezték (szótáraink szerint) a török asszonyokat.

[6] Tollban maradt szó.

[7] Gróf Eszterházy Pál nádor.

[8] Károly lotharingiai herczeg főhadvezér.

palatinus, maga sátrában az ágyban hevervén. Ő Nagysága útban igazított az herczeghez és maga szerszámos lovát alám adván Csáky István uramat ő Nagyságát küldvín a herczeghez és ő Nagysága által præsentált, a holott jártunk 4 óráig, a mig fel tanálhattuk az hadak között. Maga sátorában mindjárást engemet behivatott, igen becsülettel látott és én az leveleket ki vívín a kebelemből, elsűben szóval köszentettem ő Felsígit, a mint legjobban tudtam Urunk Ő Nagysága nevivel és megküvettem Ő Nagysága neve alatt, hogy Ő Felsíge megbocsásson, hogy csak illen csekily ember által látja Ő Felsígit Ő Nagysága, nagy rendek közül is jó szívvel küldett volna eddig is, de nem lehetett, mert még most is meg nem szűnik Thököli,[1] valamiben tud, mindenekben vádolja a porta előtt Ő Nagyságát, hogy Ő Felsigével[2] Ő Nagysága correspondeál.

A herczeg ezeket mind meghallgatta, monda: «Nincsen semmi vítek az Méltóságos fejedelemtűl, tudjuk mi a dolgot; míltó Ő Kegyelminek magára vigyázni, mi és császárunk Ő Felsíge nem úgy tartjuk a Méltóságos fejedelmet, mint idegent, hanem mint barátunkot s atyánkfiát». Úgy kezdette kírdeni osztánon, mint hadtam Ő Nagyságát, van-e parancsolatja, hogy táborban szálljon, vagy nem igaz-i, hogy az adót vissza küldette, a török el nem vette? Én azt mondám: «Ő Nagyságának parancsolatja arra nem volt, hogy táborban szálljon, de az adót igen is jó szíven vette». Ezt mondá a herczeg arra: «Az jól esett, hogy táborban nem kínszeríti a Míltóságos fejedelmet».

Ezeket elvígezvén, mindjárást a lóra ült; valami szökött jancsár mutatott valami helyet, a honnan Budát lűhetik.

20. Az alsó városnak a falát, mint egy 12 ölnyire az falát lelűtték; azon estve ostromot bocsátván nekie, magyar és német gyalogot, tüzes szerszámokot hányván egy óra alatt megvettik és egészen feligettík, a holott veszett három vagy nígy ezer jancsár. Ugyanazon itczaka az egisz ágyúkot kivittík az sánczokból és által vittík Szent Gellirt hegye alá.

Az nap a herczeg bizonyos számú hadakkal az harcz helyén hált, mivel hogy sok gyalog és egyib rendbeli ember prédáért kioszlott a táborral, hogy valami formában az ellensig meg ne trifálja őket. Másnap vasárnap[3] diltájban begyüve az herczeg az egísz hadakkal és ebidet evín, lefeküdt, egész estig mind aludt, a palatinus is oda

[1] Késmárki Tököly Imre.
[2] Érti I. Lipót császárt s magyar királyt.
[3] Tehát július 21-én.

együtt volt. de csak visszatírt, szembe nem lehetett vile. Én azon ijjel ott háltam az német táboron; másnap, úgy mint hitfűn az szerdár sátorát felvonták a tábor közepin és nagy czeremóniával, sok muszikaszónál misét szolgáltattak a sátor alatt és Stahremberg [1] is ekkor kedette lűttetni az vár oldalát, három felül 32 álgyúval és az zászlót és boncsokokat egy török rab által kifüggesztvén a sánczrul háromszor ellűttik a várfokrúl a boncsokokat. Azután frissen vendigeskedtek mindenütt az tisztek az egisz táboron azon estve, 14 török egy zászlóval a megvert török táborrúl oda gyütt a herczeg táborára.

22. virradóra a török esziben vette a németet rendelt seregekben. Eleiben gyütt a német és tanácsot tartván, azt tanálták, hogy szígyen lesz és szívet adnak az ellensígnek, ha elmennek előtte; a herczeg csak resolválta magát, el rendelvén az seregeket, eliben nyomoldogált. Én mikor meg volt parancsolva az herczegtűl, hogy úgy mint az nap jó reggel ő Felsigihez menjek, én is jó hajnalban felkelvén által mentem a magyar táborral német táborra, a herczeg sátorához mentem és tudakoztam, hol ligyen; mondják vala az szolgái, hogy ki ment volna, még az estve, valami lengyelek is kíszülnek vala utánna, én is azokhoz adám magamot, vilek együtt menvén egy hegyen által, hát immár mind az két fél rendelt seregekben állanak vala, a töreknek penig a' sátorai is látszottak, mivel hogy csak egy kis milfüld volt Budához. A török nem várta azt, hogy a német közeljebb menjen a tábora helyihez, két szárnyat csinálván a német is a bal szárnyának neki ment, a lengyel penig ott vót; a török [2] csak nekie igen hamar megnyomta a lengyelt, de a német elvetette róla. A német az álgyúkkal kezdett lűni a jobb szárnyára bontani kezdte a seregeit. A balszárnya megiedvín, hogy a Dunának ne szorítsák megfutamodott és egiszben csak eszek veszett, csak szaladni kezdtek, a ki jobban szaladott, úgy hogy az gyalogjára szaladott, de a gyalogja egíszen minden tábori kiszületivel, sátoraival, szekereivel, lovaival, johaival, barmaival minden íletivel, lüvű szerszámával egíszlen oda maradott. Még a szerdárságára adatott császári levél confirmatiója, tiszta vont arany nyusztval billett subája és három szép boncsokja [is] oda maradott. A német a tábora helyitűl a töreket tovább nem őzte, a magyar egy milfüldig Ercse nevű vígvárig űzte és vágta, a holott a herczeg is utánnok özent, hogy tírjenek vissza, mert bizony ha az ellensíg megnyomja őköt, egy nímetet sem küld segítségekre; úgy

[1] Gróf Stahremberg Guido hadvezér.

[2] Nyilvánvaló tollhibából így írva: lengyel.

meg is fordulánk, a holott az egisz tisztek és a herczeg nagy dícsiretét mondották a' magyarok felül és meg is vallották publice, hogy csak nem hadakozhatnak magyar nélkül a török ellen. A palatinusra penig volt nehízség, hogy el nem ment a herczeg parancsolatjára. Esterház Jánosnak nagy becsületire szolgált az ott való lítel.[1]

A német tábor ismít 21. által ment hegyek kezül ippen Szent Gellirt hegye alá, és azon estve ostromolván Szent-Gellírt, virradtig kiszökett a' török belűle. Másnap reggel a német belé szállott. Ugyan az nap estve felé a herczeg bizonyos számú lovas haddal, hatszáz német gyaloggal és két ezer magyart kírvin a palatinustúl, két ezer lengyellel és ezer horváttal, hat taraczkkal, közel lívén a török tábor, oda ment, hogy megnízze az ellensíget; Stahremberget penig az gyalogsággal a vár alatt hagyván, 25. által ment a palatinus Pest felí. Be akarván menni Pestre, a német be nem bocsátotta a herczeg híre nélkül; megszígyelvén magát, nem várta az ordinánciát, ismét csak visszagyütt a maga táborára. Úgy hallottam, azért is volt nehézsig reája, hogy Soprony vármegyínek főispánja lévén, otthon hadta és pínzt vett volna fel, azt a magyarok is a szemire fogták hánni.

Magam az nap által mentem a herczeghez és díltájban szemben lett vélem, a levelet, urunknak szólót kezembe adta és szóval tisztessígesen köszentette Urunkot Ő Nagyságát, és azt özente, hogy császár Ő Felsige és maga is egyebet nem kívánnak Ő Nagyságától, hanem azt igen kedvesen veszik, ha az portai dolgokrúl Ő Nagysága tudósítja Ő Felsigeket; kírik is azon, hogy Ő Nagysága el ne múlassa, ők is a miben tudnak kedveskedni és szolgálni, el nem mulatják; eddig még Ő Nagyságára nincsen panaszok. Evvel vállomra tette a kezit, elbocsáta; a több dolgokrúl magam tudván bizonságot tenni, azt mondá.

Onnan átal mentem a palatinus táborára és elmenvén Ő Nagyságához, megmondám, hogy vagyon a herczegtűl válaszom. Ő Nagysága is levelet irata Urunknak Ő Nagyságának. Én a leveleket elhoztam, de láttam, mi vagyon benne írva, hogy Szolnoknál visszahajítnak vala bennünket a törekek, elszakgattam a levelet, mert filtem, ha kezekben akad a levél, mind magam oda leszek, mind Ő Nagyságának is leszen valami baja irette. A levélben penig nem volt

[1] A hivatalos hadinapló (Károlyi Árpád id. m. 319. l.) először július 25-én szól Eszterházy János megérkezéséről, s e szerint vagy naplóírónk téved, vagy pedig a hivatalos napló emlékezett meg pár nappal később jöveteléről.

egyéb irva, hanem azt intimálja a palatinus Urunk Ő Nagyságának, hogy most volna az ideje, hogy Ő Nagysága melliek állana, mert netalám azután kisű ne ligyen, hogy mind magának, mind posteritásinak Ő Nagysága securitást szerezne. Ezeket penig szóval is özente. Én azt mondám arra, hogy Ő Nagyságától bizony az lehetetlen dolog, hogy most azt cselekedje, holott most is Havasalföldiben, Moldvában török tábor táboroz és erről az partrúl is sok károkat tészen az pogány, mint jára a moldvai vajda [1] a lengyellel. Azt csak abban hadta, ha penig Ő Nagysága correspondeálni akar Ő Felsígivel, azt mondá, hogy Badensis herczeggel [2] nem igen kell közleni az dolgot, mert egyátaljában most is igen fog Thököli mellett, mert most is csak azt mondja, ha Thököli a töreket megsegítette volna, űk nem mehettek volna elő dolgokban. Maga penig úgy mint eddig, mindénekben jó szívvel ért egyet Ő Nagyságával és a miben tud, jó szívvel szolgál Ő Nagyságának, tudniillik a palatinus.

Azon íjjel kétszer küldett a palatinushoz, hogy menjen utánna, de nem tudom, mire nízve.

Az franczia ellen való hirek így folytak. Hogy Lukszemburg nevű imperiális várost ostrommal megvette, a holott 20 ezer embere elveszett, mivel hogy csak arra vágyott, immár minden bizonnyal armistitiumot csinálnak, mert azt mondják, hogy a belgák és angliai király[3] is opponálták ellene magokat, hogy az császárnak bíkít hagyjon. Az electorok kíszen vannak a hadakkal, de csak is reája vigyáznak; a Bavarus [4] küldött hat ezer embert, immár azt mondották, hogy Posonnál vannak, a mikoron elgyüttem. Szemem láttára is gyütt négy ezer gyalog német, valami püspek segítsige.

Ha Budát megveszik, bizonyosan Nógrádot szállja meg, mivel közel vagyon a Dunához. Egret is igen emlegetik. Prófuntot az egisz hadaknak, mind németnek, magyarnak egyaránt osztanak, vígbelieknek is, a vármegyíknek; a bornak 13 pínz [5] az itczéje, a sernek is úgy, tehénhúsnak fontja négy pínzen, nincsen szűkebb, mint az abrak.

26. Julii [6] indultunk Buda alul, 27. gyüttünk Szolnokra, 29. írkeztünk Debreczenben, 31. Somlyóra, 2. [Augusti] Feirvárra. Az egri

[1] Ekkoriban Kantemir Konsztandin moldvai vajda.
[2] Badeni Károly őrgróf főhadvezér.
[3] Ekkor II. Jakab angol király.
[4] Miksa Emánuel bajor választó fejedelem.
[5] Értendő: dénár.
[6] A másoló hibájából írva így: Maii.

basa [1] két révnél lesetett bennünket, hogy hire nélkül mentünk a német táborra, de váradi basa levele livin nálunk, úgy bocsáttottak Szolnoknál békével, máskippen ott is az ő parancsolatjából megárestáltak volna bennünket.

Hátlapján, egykorú kézzel: Zarnóczi uram relatiója, hogy Budát mi módon vették vissza a töröktől.[2]

(Egykorú másolat, a széki gróf Teleki-nemzetség márosvásárhelyi levéltára, Missilis osztálya 285. sz.)

Dr. VERESS ENDRE.

[1] Neve: Ozmán.

[2] A mondat e kiegészítő része más kéztől.

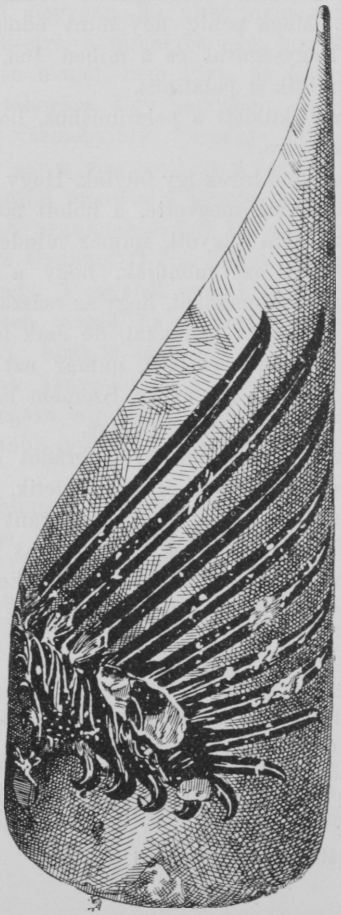

Tárcsa paizs a XVI-ik századból. Az ambrasi várkastélyban.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Harczok Boszniában 1837-ben.

SZOMSZÉD Kraina bosnyák-kapitányai a törvényes rendhez, 's kormányuk' parancsolataihoz magokat szabni épen nem akarván, Bosnia helytartója Vezir Mehmed Vedschihi basa végre, mintegy 7 ezer emberrel 's 14 ágyuval Travnikból Banyalukán keresztül a' rebellisek fészke Kraina ellen indult. Lipniknél a' zavargók' előcsapatjára bukkant a' basa 's rövid harcz után szétverte azt. Innen sebes léptekkel Jassanicza ellen ment, hol a' vár' kevés ideig tartott lődöztetése után megfutamtatta a' rebellisek' főcsapatját. Jassanicza-várat elerontatá a' basa, az elfogott rebellisek közül 4 főbbet, Jassanicza lakói közül is 7-et tüstént kivégeztetett; a' többi foglyokat pedig megajándékozván azon meghagyással bocsátá-el, hogy otthon csendesen viseljék magokat. Sept. 19én Bihacsra ért a' basa 's az itteni kapitányra, Bishevichre, ki a' kormányhoz hív maradt 10 bosnyák kapitányság' felvigyázását bizta. — Sept. 22dikén Vlasics báró horvátországi bán, 's hadi kormányzó 's altábornagy ő excja a' basával az őrvonal' ügyében conferentiát tartott Zavaljeben, hol vele együtt részünkről több generálok, stáb- és főtisztek megjelentek, és az ottochai határőrezred' egy bataliona. A' basa egy batalion gyalogsággal, 2 svadron uhlánokkal és nehány száz arnautával jött Zavaljebe, hol ő a' kiállított ottocsai zászlóaljtól szokott tiszteletjelekkel fogadtatott. E' batalion, conferentia után nehány hadi fordulatot tett a' basa előtt; ki szintén bán ő excja előtt, a' vele hozott török seregcsapatokkal hadi gyakorlatott tétetett, *mellynél rend, pontosság 's azon előlépés mutatkozott, mellyet a' törökök korunkban a' hadtudományban tettek.* — Sept. 23dikán elhagyta Mehmed seregével együtt a' bihacsi tábort 's Ostrovacz ellen indult, hová futott időközben Bessirevich kapitány. A' krupai kapitány Ar-

nautovich előállott 's a' basa által lánczba veretve, saját és Bessirevich megfutott kapitány' családjával Travnikba vitetett. Miután a' Vezir Ostrovaczban és Krupaban a' letett kapitányok' helyére muselimeket tett, 's a' rend' biztosítására arnautakat hagyott, maga september 27dikén ismét Bihacs felé indult oly szándékkal, hogy onnét Kulcu Vakusen és Livnon keresztül, Travnikba visszatérjen. Reménylhető most már, hogy Krainában a' rend tökéletesen helyreálland, az őrvonalnál is minden kicsapongások kikerültetnek.]

Hadgyakorlat a Rákoson 1837-ben. Sept. 24kén 9½ órakor a' szász vasasok és János-dragonyosok, 10 órakor Nostitz könnyű lovagjai, Károly-uhlánok, két gyalog és két lovas ágyútelep mennek táborba. 25kén a' két gyalog dandár az új utasítás szerint hadművészeti gyakorlatot fog tüzelve tartani, és pedig először Schmeling, másodszor Hrabovszky vezér őrnagyé. A' lovasságnak szűnnapja lesz. 26kán reggeli 8 órakor lesz első lovas forgása mindkét dandárnak a' kőbányai szőlők megett. 27kén reggeli 7, ¾ 8 és ¾ 9 órakor Rothkirch, Ceccopieri és Don Miguel ezredeiknek hadművészeti gyakorlata tűzben. Délutáni 5 órakor a' négy lovas ezred árok- és korlát ugrásban gyakorolja magát. 28kán reggeli 7 órakor első táborfogás Soroksár felé. 29-én reggeli 8 órakor mind két dandárnak lovasforgása a' pesti kőbányai szőlők megett. Délután 5 órakor Rothkirch 3 zászlóalja sáncz-támadást és védést gyakorol. Sept. 30dikán és octóber 1jén 2dik táborfogás reggeli 10 órakor Buda-Eörsnél. E' hadi forgás alkalmával tanyázás is lesz. A' fő hadi szállás Buda-Eörs és Kis Torbágy. 2kán délutáni 4 órakor Rosenbaum granátos zászlóalja, s' Este és Benczur zászlóaljaknak mutatványa tüzben. 5½ órakor Károly főhg uhlánjai dsidák, kardok és pisztolyokkal tartanak forgásokat és gyakorlatokat. 3dikán hadművészeti mutatványa a' két lovas dandárnak reggeli 8 órakor. Délutáni 5 órakor Hrabovszky dandárja a' két táborsánczot megtámadja és védi. 4dikén reggeli 8 órakor mind a' négy dandárnak nagy szemleforgása lesz tűz között. 5kén reggeli 7 órakor a' négy lovas ezrednek egyes mutatványa. 6kán reggeli 8 órakor harmadik lovasforgás a' kőbányai szőlők megett. 7kén vizsgálódás. 8dikán Nagy egyházi dísz minden sereg s' ágyútelep jelenlétében; melly után a' tábor szétoszlik.

Egy magyar gyalogezred zászlószentelése Veronában 1837-ben. F. évi oct. 9kén tartatott Veronában a' nagy gyakorlat-téren az ő cs. k. főhgsége Ferencz-Károly' nevét viselő 52.

számú magyar gyalog sorezred' két uj zászlójának fényes pompávali fölszenteltetése. Jelen voltak ő cs. k. Fensége, a' főherczeg; ugy szinte Mária-Louisa parmai nagyhgasszony; több mint 24 generál, sok urivendég, 's mintegy 10 ezer főnyi, ott fegyvergyakorlás végett összesereglett katonaság. Ugyanis egy, a' tér' közepén emelt pompás táborikápolnában a' szokott isteni szolgálat 4 épen akkor jelenvolt tábori pap úr által az említett n. ezred' hangászkarának muzsikazengése mellett szokott szertartással elvégződvén, a' Reuss-Kösztritz-huszárezred' tábori-papja Fletzer Ignácz úr, volt pesti káplán, az ezredhez velős magyar beszédet tarta, ezután következett ő felsége és fensége 's mind annyi hadvezér úr által, a' szögeknek zászlókba-veretése; végre az uj zászlóknak átadatása az illető zászlótartóknak, melly után ns Móga János, az említett ezred' parancsnoka a' négyszögbe-állott ezredhez e' szívreható beszédet tartá:

«Katonák! drága bajnoktársaim! Ma élem legboldogabb napját éltemnek, t. i. ama' szerencsés napot, mellyen titeket ő cs. k. Fenségének, a' mi legkegyelmesebb Tulajdonosunknak legelőször bemutathatni, egyszersmind ugyanannak fönséges jelenlétében ezen két épenmost megszentelt, 's egy részrül Zsófia cs. k. főherczegnőtül, más részrül a' modenai királyi Herczegnő ő magasságától nagylelküleg ajándékozott 's drágán himzett zászlókat is nektek átadhatni szerencsés vagyok. — Katonák! isméritek nemde ezen diadaljeleknek, mellyeket én ma ezen ünnepélyes, mindnyájunknak szent 's örökké felejthetetlen órában átadni szerencsés vagyok, érdemét 's nagy becsét? isméritek ezen bizodalom' drága zálogit, mint egyesülés jelét, mint azon védpaizst, melly alatt győznötök vagy halnotok kell? tudjátok, hogy a' zászlók' védelme a' ti legszentebb 's legelső kötelességtek, 's hogy azoknak sértetlen megtartása a' ti becsület 's dicsőségtekkel eloldhatatlanúl egybe van kötve? — Valamint azonban ti, ezen nektek teljes bizodalommal általadott drága kincsek' fönséges becsét maga valódi nagyságában isméritek, úgy szinte jól ismerlek én is titeket; ismérem gondolkozástok' módját! bátor szíveteket! erős karotokat! hadi ügyességteket! engedelmességteket! tántoríthatlan hűségteket! vonzódástokat, 's hódoló ragaszkodástokat a' mi legkegyelmesebb Fejedelmünk iránt! 's ugyanazért meg vagyok győződve, sőt kezeskedem érte, hogy a' viharok' minden óráiban, 's még a' vég-elhatározás' legfontosb pillanatában is bennetek biztos reménynyel bízhatni, 's rátok minden alkalommal teljes meghittséggel számolhatni. Igenis, meg vagyok győződve, 's jót merek állani, hogy valamint hős eldődeitek ezen ns Ezrednek — mellynek parancsnokságát viselhetni

büszkélkedem — alkotásától fogva, egy egész század' lefolyta alatt, zászlóikat mindenkor 's mindenütt híven 's hősileg védelmezték: úgy ti is ezen ujonnan-nyert zászlóitokat minden alkalommal éltetekkel 's véretekkel védeni, azokat követni, 's sz. lobogóik alatt dicsően győzni, vagy hősen meghalni fogtok tudni; és igy megnyugtató vigasztalással kecsegtet amaz édes reményem, sőt benső meggyőződésem, hogy ti mind a' bennetek helyzett fenséges bizodalmat, mind az én kezeskedésemet, mellyhez éltemet merem kötni, hősül 's tökéletesen igazolni fogjátok. — Jobb zászlónk' szalagjának jelszava ez: Hűség 's Diadalom kisérjen!» — Rajta azért vitéz bajtársaim! feleljünk-meg összesített erővel ezen fenséges Zászló-anyánk által választott 's zászlónk' szalagjára hímzett felséges jelszavának, 's mutassuk-meg, hogy hűségünket mindenütt diadal követendi. — Isten éltesse a' mi legkegyelmesebb, s' szeretve-tisztelt drága fejedelmünket Ferdinandot! Éljen — Isten éltesse ő cs. k. Fenségét a' mi legkegyelmesebb tulajdonosunkat Ferencz Károly főherczeget! Éljen!»

Ezután következett a' fényes katonai szemle, 's elléptetés a' fönséges herczegi Tulajdonos, 's magas uri vendégek előtt, 's a' fényes herczegi lakoma, mellyen az egész ezred' tisztikarát a' fenséges Tulajdonos valóban herczegi módon megvendégelé; másnap nagy tábori gyakorlat, 's fényes ebéd fmélt. Radetzky József tábornagynál. 's ugyanennél estve víg tánczmulatság. Az egész ünnepet derült szép nyári idő, legpompásb formaruhába öltözött nagyszámú hadvezér' sok 's ritka érdemjel-csillagokkal tündöklő hős melleik, főleg pedig ő cs. kir. Főhgségök vidám 's leereszkedő nyájassága díszesíték, 's Verona lakosi előtt örökre felejthetlenné tevék.[1]

[1] *Hazai és külföldi tudósitások.* 1837. 23. 32. és 40. számaiban, 178, 250. és 314. lapokon.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

MITTHEILUNGEN DES K. UND K. KRIEGS-ARCHIVS. *Neue Folge.* Szerkeszti a cs. és kir. hadilevéltár igazgatósága.

V. Band. Wien, 1891.

Tartalmából kiemeljük a bennünket érdeklő következő dolgozatokat:

1. *Oesterreich im Kriege gegen die französische Revolution 1792.* Írta: Hausenblas százados.

Bevezető rész a franczia forradalmi háborúk leírásához, a mik a hadilevéltár Neue Folge VI—X. kötetében kerülnek tárgyalás alá. Szoros összefüggésben áll a Hadtörténelmi Közlemények ez évi 1. füzetében ismertetett s Angeli K. alezredes által írt *Die Heere des Kaisers und der französischen Revolution im Beginne des Jahres 1792.* Szerző legelőször a politikai előzményeket foglalja össze, azután megismerteti a haditerveket főként Kaunitz levelezései s a braunschweigi herczeg naplója nyomán. Ezt követi a hadszínhely leírása, a mi több szakaszban érdekes adatokat tartalmaz.

A hadjárat leírása az *I. Der Feldzug in den Niederlanden 1792.* részben kezdődik, melyben a szerző külön-külön összefoglalja Ausztria és Francziaország hadi előkészületeit, a németalföldi osztrák haderő (kötelékébe tartozott a 33. és 34. magyar gyalogezred és a Blankenstein, Wurmser és Esterházy huszárezredek részei, összesen négy zászlóalj és 14 huszárszázad = 4.099 gyalogos, 3.200 lovas és 12 ágyú) hiányosságait és fogyatékosságát, a csapattestek kiegészítésének eredményét, a hadiszükségletek biztosításának módozatait, a még hasznavehető várak sebtében való helyreállítását, a tábori és megszálló sereg hadrendjét, a franczia forradalmi eszmék felé hajló la-

kósság fékentartására hozott rendszabályokat, a Lindenau ezredes szerkesztette védelmi tervezetet, a Mons és Tournay között végrehajtott felvonulást s az 1792. április 20. bekövetkezett hadizenetre tett intézkedéseket.

Die Rüstungen Frankreichs und der Kriegsplan című fejezet az ellenfélre vonatkozóan felsorolja mindazt, mit az osztrák seregre említettünk. Könnyen érthetővé teszik a munkát a térképek, mikből kitünik: az ellenfelek csapattesteinek elhelyezése 1792. április 20-án, a Lindenau erzedes által szerkesztett védelmi tervezet javasolta meg szállások és a hadászati helyzet 1792 május hó elején.

2. *Militärische und politische Actenstücke zur Geschichte des ersten schlesischen Krieges 1741.* Írta: Duncker őrnagy. (Folytatás.)

Szerző folytatólag közzéteszi azon leveleket, melyeket Mária Terézia Neipperg grófhoz s viszont ez a királynőhöz s a toscanai nagyherczeghez intézett 1741. julius 3-tól szeptember hó 21-éig. A szöveget részint magyarázó, részint a forrásmunkákat megnevező jegyzetek kisérik, melyek bőséges világot vetnek a hadi és politikai eseményekre. Hazánk hadtörténelmére nézve bár kevés, de becses adatot találunk, a mik megnevezik a szemtanuk által írt forrásmunkákat, sőt néhol ezek kivonatai is olvashatók. A magyar csapatok által véghezvitt haditettek közül szó esik: Hadik őrnagy portyázásáról Boroszló felé, a Splényi-huszárok vállalatáról a porosz tábor ellen, a Festetich tábornok által vezetett s 1741. augusztus 1-én Maltschnál az Oderán álló élelmiczikkeket szállító porosz hajók megsemmisítéséről és Ghillányinak 1741. augusztus 23-án véghezvitt támadásáról, a mikor is a Frankenstein felé kémszemlére induló nyolcz gyalogzászlóaljból, húsz lovasszázadból és nyolcz ágyúból álló porosz különítmény vettetett vissza.

3. *Kriegs-Chronik Österreich-Ungarns. Militärischer Führer auf den Kriegsschauplätzen der Monarchie. III. Theil. Der südöstliche Kriegsschauplatz in den Ländern der ungarischen Krone, in Dalmatien und Bosnien. Fortsetzung.*

Folytatása a Hadtörténelmi Közlemények ez évi 1. füzetében ismertetett hadikrónikának. Ezúttal sorra kerülnek a II. Rákóczy Ferencz vezette nemzeti felkelésünk 1709—1711. lefolyt harczai, az 1714—1718. Velencze és Törökország ellen viselt háborúk, III. Károly első és második háborúja a törökök ellen, az erdélyi oláh lázadás 1784/85-ben és II. József török háborúi 1788—1791-ig. Az események általában egybevágnak a Rónai-Horváth Jenő szerkesztette Magyar Hadikrónikával.

VI. Band. Wien, 1892.

1. *Oesterreich im Kriege gegen die französische Revolution 1792.* Irta: Hausenblas százados.

Folytatása az V-ik kötetben hasonló czím alatt megjelent munkának. Benne az 1792. julius végéig lezajlott eseményeket találjuk fel. A szakaszokra osztott munka részei a következők: a francziák első betörése Németalföld területére április végén és május elején — események 1792 május havában, — a francziák második betörése junius közepén, a juliusi események s az Orchies körüli ütközet julius 15-én és események Luxemburg területén julius végéig s a Virton körüli harcz julius 26-án.

Az első szakaszban a *Mons* (33. gy.),[1] *Tournay* és *Furnes* (Blankenstein-huszárok), valamint a *Givet* (1. század huszár) körüli harczokat ismerteti a szerző, míg a másodikban leírja a császári seregtestek parancsnokainak adott védelmi intézkedéseket, az ellenség mozdulatai alapján megváltoztatott hadrendet, a francziák haditervét, erőviszonyait stb. A második fejezet legérdekesebb részei azok, mikben az osztrák csapatok véghezvitte rajtaütéseket írja le a szerző. A sikerült vállalatok egyrészt tanulságosak, másrészt pedig reánk nézve érdekesek azért, mert a *florenne-st. aubenit* (33. és 34. gy., valamint a Wurmser-huszárok) *Sztáray tábornok* tervezte és vezette, a *bavayi, remugiesi, mouchaini* és *le cocqui* vállalatban pedig magyar csapatok (Boross tábornok és a Blankenstein-huszárok) vettek részt.

A harmadik szakasz magába foglalja a francziák csapataínak összpontosítását a második betörés előtt, az osztrákok ellenintézkedéseit, ezek alapján az ellenfelek helyzetét 1792. május 18-án és junius elején, a junius 11-én *Glisuelle* (34. gy. és Blankenstein-huszárok) s a *Werwick* mellett vívott ütközeteket, valamint a junius 18-án *Courtray* birtokáért vívott harczokat. A juliusi események czímű szakasz legérdekesebb része az *Orchies* ellen végrehajtott rajtaütés, a mi után sor kerül a franczia északi és középhadseregnek elvonulására a Mosel és Maas mellé. Az utolsó szakasz magába foglalja: a Luxemburgba rendelt osztrák csapatok erejét és elosztását, az Esterházy-huszárok *Virton* körül vívott harczát, valamint az osztrákok erejét és csoportosítását azután, miután a németalföldi sereg egy részét a rajnamenti szövetséges sereghez rendelték. Az általában igen

[1] A zárójelbe foglalt számok és nevek a résztvett magyar csapatokat jelzik.

érdekes munkát egy menettáblázat és öt drb térkép egészíti ki, a mik egyrészt az ellenfelek helyzetét mutatják, másrészt elősegítik a portyázó hadviselés harczainak tanulmányozását.

2. *Die Bekämpfung des Aufstandes in Piemont 1821. und die Occupation des Landes durch österreichische Truppen bis zum Jahre 1823.* Irta: Zerboni di Sposetti százados.

Szerző az 1821-ik évi s piemonti királyi tisztek támasztotta s ugyanezek által vezetett ama felkelést írja le lehető legrészletesebben, a mit osztrák csapatok segítségével vertek le könnyű szerrel a királyukhoz hű piemonti csapatok.

3. *Militärische und politische Actenstücke zur Geschichte des ersten schlesischen Krieges 1741.* Irta: Duncker őrnagy.

Szerző befejezi ama levelek közzétételét, miket Mária Terézia Neipperg grófhoz, ez a királynőhöz, a toscanai nagyherczeghez, Goltz ezredeshez, a porosz király meghatalmazottjához, Hyndfordt lord Anglia meghatalmazott miniszteréhez stb. intézett 1741. szeptember 27-től 1741. október 31-ig. E levelekben katonai dolgokról alig esik szó, hanem a II. Frigyessel kötendő fegyverszünetre vonatkozóan találunk igen érdekes adatokat. PILCH JENŐ
százados.

II. A HAZANKAT ÉRDEKLŐ 1910. ÉVI KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

Die österreichische Infanterie-Taktik in ihrer geschichtlichen Entwicklung. Militär-Wochenblatt 1910. 95. évf. 55—58. sz. (Czikksorozat.)

Kemenović von Belovár Felix, (tábornok), *Geschichte der Pionierkadetten und deren Schulen.* 1811—1911. Bécs, Seidl. 1910—11. XI. és 435 l. 7. M.

Sussmann Ant., Die österr.-ungarische Armee. Ihre Uniformen, Ausrüstung, Bewaffnung, Distinktion, u. ihre sonstigen Abzeichen. (Lipcse. Ruhl 1910—11. 2 M. 50.)

Duruy, Kapitain. *Österreich-Ungarn und Italien.* Többek közreműködésével németre ford. *Kerchnave Hugó*, őrnagy a tábori karban, Bécs, Seidel 1910. 132. l. 3. M. 60.

Lüttich Rudolf, Ungarnzüge in Europa im X. Jahrhundert. Berlin. Ebering 1910. 174. l. 4 M. 50. (Az Ebering-féle «Historische Studien» 84-ik kötete. Ily terjedelmes monografia a magyarok kalandozásairól még nem jelent meg.)

Bergmann Wilh., Reste deutscher Ordensburgen in Siebenbürgen nebst einer Geschichte des Deutschen Ritterordens in diesem Lande von 1211—1225, mit einem Anhang von Regesten. Freudenthal, Krommer. 1910. 78 l. 11 ábra éa 1 tábla. Ára 4 Mark.

Kirchenkastelle und Bauernburgen (Erdélyben). Leo Greiner. — Fremdenblatt. 1909. 165. sz. jun. 17.

Neukirch Albert, Kreisverfassung und niedersächsischer Kreis in den Kriegsrüstungen gegen die Türken 1522. bis 1532. Dissertation. Göttingen. 1910. 39 l.

Itinerarium der Botschaftsreise des Josef von Lamberg und Niclas Jurischitz durch Bosnien, Serbien, Bulgarien nach Konstantinopel. 1530. Ezen, 1531. először megjel. érdekes leírás szerzője *Curipeschitz* Benedek, a követek tolmácsa. Most a teljesen elfogyott munkát *Lamberg—Schwarzenberg Eleonora* grófnő újból kiadta; egyúttal az ottensteini kastélyban őrzött kéziratmásolat szövegét figyelemre méltatta. Megjel. Innsbruckban. Wagner 1910. 83 l. 3 M.

Westermann Ascan, *Die Türkenhülfe* und die Parteien auf dem Reichstag von 1532 zu Regensburg. Heidelberg. Winter 1910. 237 l. 6 M. 20.

Der Nürnberger Plattner Valentin Sibenbürger. — Emil Sigerus. Korresp.-Blatt des Vereins für siebenbürg. Landeskunde 1910. 4—5. sz. (Ez az Erdélyből bevándorlott és Nürnbergben nagy hírre emelkedett fegyvergyáros a 16. század első felében élt és megh. 1564-ben.)

Fuchs Adalbert Fr., Briefe an den Feldmarschall Raimund Grafen Montecuccoli. Beiträge zur Geschichte des nordischen Krieges. 1659—60. Sopron, 1910. Röttig. XXVI., 2, 290 l.

Helmes H., Aus der Geschichte der Würzburger Truppen 1628—1802. *Würzburg Stürtz. 109 l.* («Neujahrsblätter, herausgegeben von der Gesellschaft für fränkische Geschichte. IV. évf.) (A würzburgi segédcsapatok hazánkban is harczoltak, így 1664—1686 közt Szent-Gotthárdnál, Érsekújvár és Budavár alatt, a második mohácsi csatában és Belgrád megvételénél.)

Hoffmann Ant., Das Heer des blauen Königs. Die Soldaten des Kurfürsten Max II. Emanuel von Bayern in den Jahren 1682—1726. In Wort u. Bild. München. Piloty. 1910. 30 M. (Ez a díszmunka Budavár ostromára is vonatkozik, melyben a «kék király» hadseregével személyesen részt vett.)

Haake P., Generalfeldmarschall Hans Adam von Schöning. Berlin. Partel. 1910. 2 M. (Schöning volt a brandenburgi segédhad vezére Budavár ostroma és visszavívásakor, 1686-ban)

Die Besetzung Berlins durch Russen und Österreicher (-Ungarn) im Oktober 1760. Milit.-Wochenblatt. 95. évf. 1910. 123. sz.

Der Überfall Berlins durch Russen u. Österreicher. 1760. Irta: *Volz.* 2. czikk. Vossische Zeitung 1910. Október. 40. és 42. sz. irod. melléklet.

Die Kriege Friedrichs des Grossen. Herausgegeben vom Grossen Generalstab, kriegsgeschichtliche Abteilung. II—III. csoport. Der 7-jährige Krieg. 8-ik köt. Az 1758. háború. (Folytatás) Berlin. Mittler. 1910. IX., 503 és 38 l. 20. M. 50. (Ez az új kötet a *Zorndorf* és *Hochkirch* melletti csaták monografiáját tartalmazza.)

Gf. Moriz Benjowski, Meine Abenteuer. Memoiren. Stuttg. Schwabacher. 1910. 4. M.

Mitrofanov Paul v., *Joseph II.* Seine politische und kulturelle Tätigkeit. — Aus dem Russischen übers. von *V. von Demelić.* Mit einem Geleitwort von Dr. Hanns Schlitter. 2. Teile. Wien. Stern. 1910. XXVII., 870 S. 25 Mark.

Cézac F., de *Dix ans d'émigration, 1791—1801.* Souvenirs de François de *Cézac, hussard de Berchényi.* Publiées par A. *de Maricourt.* Paris, E. Paul 1909—10. 18° XXVIII. 291 l. 4 Fr. (A Bercsényi-huszárezred magyar emigránsokból keletkezett.)

Picard E., Hohenlinden 1800. — Paris, Charles-Lavauzelle. 1910. 412 l. 16 fr.

Schaeben L. P., *Der Feldzug um Ulm 1805.* Bonn. Georgi 1910. 146 l.

Hoen M. lovag és *Kechnave* H., *Krieg 1809.* IV. köt. *Aspern.* Bécs. Seidel 1910. 803 l. 25 M. (Geschichte der Kämpfe Österreichs. Kiadja a hadi levéltár igazgatósága.)

Das Kriegsjahr 1809. Helfert báró. — Die Kultur. IX. és X. évf (Černin Eugén gróf emlékiratai nyomán.)

Veltzé Aloys, Hauptmann, *Kriegsbilder aus Polen, Steiermark und Ungarn.* (Das Kriegsjahr 1809 in Einzelndarstellungen XI. köt.) Bécs, Stern 1910. 96 l. és 1 térkép, 1 M. 80.

Die Kämpfe der Grenzer in der Lika im I. 1809. E. v. Wojnovich. Die Kultur. Bécs. X. évf. 41—53 l.

Sturmfeder Luiza bárónő, Die Jugend unseres Kaisers Franz Joseph I. (Bécs. Gerlach. 1910. 12 Mark. 50.)

Pimodan György gróf. R. = Roda. N. Freie-Presse 1910. nov. 15. Mint császári tisztet Pétervárad vidékén 1849. elfogták s a várban elzárták. Ott összejátszott Kuszmanek porkolábbal és azt a tervet szőtték, hogy a várat a közeledő horvátoknak kezére játsszák. A terv

kitudódván, társát főbelőtték, ő még Görgeytől kegyelmet kapott. Világos után Kiss Pál várparancsnok szabadon bocsátotta. Pimodan utóbb a pápai hadseregbe lépett és Castelfidardo mellett 1860. szept. 18-án elesett.

Inkey de Pallin Ed.. (†), kamarás és őrnagy, *In ungarischer Kriegsgefangenschaft. 1848—49.* Erinnerungen. — Danzers Armee-Zeitung. 1910. és kül. lenyomatban: Bécs, Seidl. 29 l. 1 M.

Aus der Jugendzeit Franz Josephs I. Von einem österreichischen General, der die Feldzüge 1848—49 mitgemacht hat. Deutsche Revue. 35. évf. 1910. Októberi füzet.

Rinaudo C., *Il risorgimento italiano.* Torino., Olivero e Co. 1910. 2. köt. 8. fr. (Itália ujjászületéséről (1815—70) rengeteg munkával rendelkezünk. Szerző, a torinoi hadi-akadémia (Scuolo di guerra) tanára, 1906—1909. tartott előadásait közelebb sajtó alá rendezte, melyekkel nagy sikert ért el. Az 1859. és 1866. háborút különösen behatóan tárgyalja.)

Dunant I. H. *Erinnerung an Solferino.* Németre for. *Haje* és *Simon.* Bern. Semmingen 1910. 153 l. 2. M. (Egyúttal adalék a Vöröskereszt-egyesület alapításához.)

Lettow-Vorbeck O., *Der Feldzug in Böhmen 1866.* (A «Geschichte des Krieges von 1866 in Deutschland» cz. munka II. kötete). 2. kiad., átdolgozta *R. v. Cämmerer.* Berlin, Mittler 1910. 17 M. 50.

Eine Wanderung über die Schlachtfeld von Custozza. E. G. táborszernagytól. Fremdenblatt 1910. nov. 2. (Elfelejtett hősökről és pusztuló sirjaikról, melyeket évek óta már senki sem gondoz. A czikk nagy feltünést keltett és több előkelő család rászánta magát, hogy elhalt vitéz tagjuk hamvait exhumáltatja.)

Maag Albert, Geschichte der Schweizertruppen in neapolitanischen Diensten 1825—1861. Zürich. Schulthess. 1909—10. 792 l. 12 fr. (A Garibaldi legiójában harczoló magyarokat érintik e munka 13. és 14. fejezetei.)

Neue Beiträge zur Geschichte des italienisch-österreichischen Krieges von 1866. Militär-Wochenblatt. 1910. 45. sz.

Egy magyar gyalogsági ezred 50 évi fenállásának jubilaeuma. N. P. Journal 1910. jun. 30. (A 67. sz. Kray-ezred ünnepe, különösen kitünt 1866. Schweinschädelnél.)

Die Trani-Ulanen bei Custozza und in Tyrol: Fremdenblatt 1910. febr. 26. (Bülow Henrik kapitány naplója nyomán.)

Trautenau-i ütközet. 1866. jun. 27. A Fremdenblatt mellékletén. Die Vedette. 1910. jun 25.

Zur diplomatischen Geschichte des Ausbruches des 1870-ger Krieges. Wertheimer Ede. N. Freie Presse 1910. okt. 2. és: Der Kronrat vom 18. Juli 1870. u. ott szept. 13. [Mutatvány-részletek Wertheimernek gf. Andrássy Gyuláról írt életrajzából (megjelent 1910 végén).]

Die grossen Manöver der österreich-ungarischen Wehrmacht im J. 1909. Militär-Wochenblatt. 1910. 95. évf. 2. sz.

Taufers vára Tirolban. Vasárn. Ujs. 1910. 32. sz. (Ferencz Ferdinánd trónörökös tulajdona.)

Összeállította: dr. Mangold Lajos.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

4. Adalék az 1591-iki délvidéki harczok történetéhez.

Erdődy Tamás bán levele Ernő főherczeghez. 1591. okt. 9. Szamobor.

ERENISSIME princeps ac domine domine clementissime.

Servitiorum meorum humillimam commendationem. Expeditis ad bassam Boznensem litteris Serenitatis Vestræ,[1] prima nobis cura erat, ut pax inter sacratissimam cæsaream maiestatem et principem Turcarum inita utrinque inviolate coleretur,[2] quod capitaneis etiam in confinio Sclavonico degentibus a consilio Serenitatis Vestræ bellico iussum erat; hostis tamen apud quem proditio atque deceptio, quam fides potiora semper fuere, rupto fœdere legibusque pacis violatis cum quadraginta milibus hominum,[3] ut ex relatu captivorum cognitum est, per confinia Sclavonica transiens universam oram, quæ a castello Vrbocz ad possessiones usque ca-

Fenséges herczeg és uram, legkegyelmesebb uram.

Ajánlom legalázatosabban szolgálataimat. Elküldvén a bosnyák basához Fenséged levelét, első gondom az volt, hogy a legszentebb császári felség és a török fejedelem közt létrejött béke mindkét részről sértetlenül tiszteletben tartassék, a mit Fenséged haditanácsa is meghagyott a tótországi végeken tartózkodó kapitányoknak; mégis az ellenség, a mely mindig többre becsülte az árulást és rászedést, mint a hívséget, megszegvén a szerződést s megsértvén a béke törvényeit, a mint a foglyok elbeszéléséből megtudtuk, 40,000 emberrel a tótországi végeken át haladva, az egész vidéket, a mely Vrbovec kastélytól a zágrábi káptalan birtokáig terül el, nemkülönben a hegyaljai falvakat tűzzel-vassal ellenségesen pusztította s számos nemest és parasztot hurczolt magával hol-

pituli Zagrabiensis protenditur, necnon villas submontanas igne et ferro hostiliter vastavit ingentemque numerum partim nobilium, partim plebeiorum cum maxima supellectilium armentorumque præda abduxit. Castrum Bosiakouina septem* æneis bombardis oppugnavit, expugnatumque funditus iniecto igne delevit exussitque; confugerant in id castrum vicinorum nobilium uxores et filiæ cum tota supellectile quam plurimae, quas capto castro vinctas in miseram servitutem abduxit; eodem die positis castris apud Bosiakouinam sequentem noctem consumpsit, postera luce, quæ fuit sexta dies præsentis mensis Octobris, motis a Bosiakouina castris ad castellum Vrobocz cum universa multitudine agros domosque Christianorum populando inflammandoque progressus est, ibique metatis castris insequentem noctem transegit. Altera die præda ingenti onustus exercitum reduxit. Per idem fere tempus nuntius erat allatus ad dominum generalem Carolstadiensem, Turcam animum habere invadendi in fines Carniolanos, cuius rei dominus generalis me confestim certiorem fecit; ego hac fama permotus in arce mea Jastrebarzka duobus miliaribus a Carolstadio dissita me continebam. Interim hostis in fines Sclavonicos eam, de qua miaik és jószágaik igen nagy zsákmányával együtt. Božjakovina várát érczágyúkkal ostromolta s miután bevette, felgyújtotta s földig lorombolta. A szomszédos nemesek feleségei és lányai közül nagyon sokan menekültek ebbe a várba összes holmiaikkal együtt, s ezeket a vár elfoglalása után megkötözve nyomorúságos szolgaságba hurczolta. Ugyanazon napon tábort ütött Božjakovina mellett s ott töltötte el a következő éjjelt, másnap, mely a folyó október hónap 6. napja volt, felszedte Božjakovina mellől táborát s Vrbovecz kastély felé vonult egész sokadalmával, pusztítva és felégetve a keresztények földjeit és házait, ott tábort ütött s itt töltötte el a következő éjjelt. Másnap hatalmas zsákmánynyal megrakodva visszavezette seregét. Majdnem ugyanezen időtájt hozták azt a hírt a károlyvárosi generális úrnak, hogy a török betörést tervez Krajna területére, a generális úr engem rögtön tudósított erről s én e hír miatt aggódva, Károlyvárostól két mérföldnyire fekvő Jastrebarska váramban tartózkodtam. E közben az ellenség megtette azt a portyázását a tótországi végekre, a melyről szóltam, s követték őt, összeszedvén csapataikat ugyanazon végek kapitányai. Hogy ezek azután mit míveltek, még nem tud-

* Áthúzva az eredetiben.

disserui, excursionem fecit, quem capitanei eorundem confiniorum conflatis copiis, secuti sunt, quid porro ab eis gestum sit, necdum compertum habeo, ubi autem aliquid scriptu digni accepero, Serenitati Vestræ significare non omittam. Facta est in hoc aflictissimo regno tanta clades, tanta ruina tantaque vastitas, quantam vix a quinquaginta annis factam memorant, eius auctor fuit Hazan bassa Bosnensis, qui proxima æstate perfidiæ stimulis incitatus per indutias castrum Zizegh bombardis quatere seseque proditionis ac violatæ fidei infamia deturbare non abhorruit. Ego certe hanc tantam Christiano nomini et maiestati cæsareæ illatam iniuriam, velut rem indignam et sub prætextu sancitæ pacis[4] indignissime patratam, severe et acerrime vindicandam censerem, nam quid unquam honestius, gloriosius, deo gratius a nobis geri potest, quam iniuriam sanctissimo Christi nomini per scelus perfidiæ irrogatam de hoste immanissimo ulcisci, quam Christiani minime certe omnium ferre debent. Mihi vero nullis rationibus prrsuadere aliquis poterit, ut credam bassam iniussu sui principis tantam belli molem tentare movereque ausum fuisse,[5] interdictum enim ei est, ne aliter quam permissu imperatoris spahias in bellum cogat bombardasve ducat. Si Maiestatum Vestrarum benigna æcesserit voluntas primo

tam meg, mihelyt azonban valami megírásra érdemes jut tudomásomra, nem mulasztom el közölni Fenségeddel. Olyan nagy szerencsétlenség, olyan nagy romlás, pusztulás érte ezt az agyonsanyargatott országot, a minőre 50 év óta alig emlékeznek, okozója Hasszán, bosnyák basa volt, a ki az elmúlt nyáron álnokságától ösztönözve fegyverszünet alatt nem riadt vissza attól, hogy Sziszek várát ágyúkkal döngesse s magát az árulás és a megszegett szó gyalázatába taszítsa. Én azt gondolnám, hogy ezt az egész kereszténység és a császári felség ellen elkövetett nagy jogtalanságot, mint méltatlan és a szentesített béke ürügye alatt legméltatlanabbul elkövetett tettet, szigorúan és a legkeményebben meg kell boszulnunk, mert tehetünk-e valaha tiszteletreméltóbb, dicsőségesebb, Istennek kedvesebb dolgot, mintha a Krisztus legszentebb nevén az álnokság vétkével ejtett sérelemért a legszörnyűbb ellenségen boszút állunk, a melyet bizonyára ép a kereszténynek kell legkevésbbé eltűrniök. Engem bizony senki sem fog tudni meggyőzni semmiféle érveléssel, hogy elhigyjem, hogy a basa fejedelmének parancsa nélkül vágott volna bele ily nagy háborúba s merte volna azt megindítani, meg volt tiltva neki ugyanis, hogy a császár engedelme nélkül kényszerítse háborúba a szipáhikat s

appetente vere, deo propitiante, poterimus, (vel ineunte æstate) dummodo Serenitas Vestra ex Stiria et Carniola auxilia nobis ferat, in ipsa Bozna cum perfido tyranno collatis signis confligere aut sangiakatum Czernikensem evertere vel per alias commoditates cladem vastitatemque in ipsorum ditionibus perpetuo memorandam edere. Quod ad me attinet, quemadmodum secundas fortunæ res ita extrema quæque experiri tentareque non dubitabo. Ad officium vero meum pertinere arbitratus sum ea, quaæ sentiebam explicare. Deus altissimus Serenitatem Vestram servet felicem et florentem diutissime. Datæ Zamoborii octava die Octobris 1591.

Post scripta. Dum finem huic epistolæ imponerem, nuntiatum est mihi Sclavonicos milites in postremum hostium agmen impetum fecisse compluresque ex eis occidisse et cepisse partemque captivorum Christianorum in libertatem asseruisse; rem autem, ut fuerit gesta, vicegeneralem illorum confiniorum scio ordine ad Serenitatem Vestram perscripturum, mihi necdum, ut acta sit, cognitum est.[6]

Serenitatis Vestræ humillimus et fidelis servitor

Thomas Erdeodi comes et banus.

Czím: Serenissimo principi ac domino domino Ernesto archiduci

vigyen ágyúkat Ha Fenségtek kegyesen hozzájárul, tavasz elején (vagy nyár kezdetén), csak Fenséged hozzon nekünk segítséget Steyerből és Krajnából, Isten segítségével, magában Bosnyákországban mérhetjük össze erőnket az álnok zsarnokkal vagy elpusztíthatjuk a czerniki szandzsákot, vagy más valami módon vihetünk végbe az ő területükön számukra örökké emlékezetes pusztítást és rombolást. A mi engem illet, a mint a szerencse kedvező esélyeit, úgy a legvégsőt sem fogok habozni megpróbálni és megkísérteni. Kötelességemnek tartottam, hogy elmondjam, a mit érzek. A magas Isten tartsa meg fenségedet szerencsében és virágzásban igen soká. Kelt Szamoborban, 1591 október 8. napján.

Utóirat. Mialatt e levelem befejeztem, hírül hozták nekem, hogy tótországi katonák az ellenség utócsapatát megtámadták, sokat leöltek közülük és elfogtak s a keresztény foglyok egy részét kiszabadították; tudom, hogy azon végek viczegenerálisa rendjében meg fogja írni Fenségednek, mikép ment ez végbe, én még nem tudtam meg, hogy' s mint történt.

Fenségednek legalázatosabb és hívséges szolgája

Erdődy Tamás gróf és bán.

Czím: Fenséges herczegnek és uramnak Ernő úrnak, Ausztria

Austriæ, duci Burgundiæ, Styriæ, Carinthiæ et Carniolæ. etc. comiti Tyrolis et Goritiæ etc. domino et principi meo clementissimo.

Cito.

Cito.

M. N. Múzeum levéltára. Törzsanyag. 1591.

főherczegének, Burgundia, Steyer, Korontán és Krajna stb. herczegének, Tyrol és Görcz stb. grófjának, legkegyelmesebb uramnak és fejedelmemnek.

Gyorsan.

Gyorsan.

Jegyzetek.

[1] Ernő főherczeg azon leveléről van szó, a melyet 1591 augusztusában írt Hasszán boszniai basának. Elmondja, hogy értesült betöréséről és Sziszek ostromáról s látta ebből, hogy nem tartotta meg a megújított béke és fegyverszünet feltételeit. Ezért azután az évi adót és ajándékokat («munus honorarium») visszatartották Bécsben s nem is küldik el addig, míg csak le nem teszi a fegyvert. Panaszát meg fogja írni a szultánnak is és reméli, hogy a béke megszegője elveszi majd méltó jutalmát. *(Reusner, Nic.:* Epistolarum Turcicarum variorum et diversorum authorum libri XV. Francofurti ad Moenum, 1598. XII. k. 46—47. l.)

[2] A törökkel 1583-ban megújított béke 1591-ben járt volna le, nem várták azonban meg ezt az időt, s 1590 nov. 29-én újabb nyolcz évre megkötötték a békét.

[3] Istvánffy a török sereg számát 5000-re teszi: «cum quinque armatorum millibus ac totidem tormentis» (Hist. XXVII. k. 593. l. 1622-i kölni kiadás). A Hofkriegsraths-Archivban levő jelentés szerint 15000 főből állt, ennyi volt Krekwitznek 1592 január 31-én kelt jelentése szerint is. *(Alfred H. Loebl:* Zur Geschichte des Türkenkrieges von 1593—1606. I. 77—78. l. Prager Studien aus dem Gebiete der Geschichtswissenschaft. Heft VI. Prag, 1899.) Erdődynek fentebb közölt levelét kivonatosan horvátul kiadta a bécsi udvari könyvtár egy kéziratából (Fugger-Relationen) *Radoslav Lopašić* (Spomenici Hrvatske Krajine. Acta historiam confini. militaris Croatici illustrantia. Tomus I. 1479—1610. Monum. spect. hist slav. merid. Vol. XV. Zagrabiae, 1884. 162—163. l.). Ott azonban 40.000 helyett 4000 olvasható s azért *Loebl* ezt a számot fogadta el fent idézett munkájában.

[4] Hasszán azt hozta fel kifogásul, hogy Sziszek nem szerepelt a békefeltételekben. Ernő főherczeg azonban a leghatározottabban tiltakozott ez ellen a félremagyarázás ellen említett levelében: «Nec est, quod arcem Sisciensem in capitulationibus pacis comprehensam non esse prætendatis. Longe enim aliter in iis solenniter olim pactis et nuper denuo ratificatis,

prorogatis ac per utrumque serenissimum imperatorem confirmatis habetur, nimirum non solum totam Croatiam et Slavoniam cum omnibus suis castris et finibus, verum etiam utrumque serenissimum archiducem Ferdinandum et Carolum cum eorundem provinciis et populis in transactione pacis comprehendi nulloque modo excludi debere». (Magyarul: «Nem állhat meg az, a mit mentségül felhoztok, hogy Sziszek vára nem foglaltatik benn a békepontokban. Egész más van ugyanis azokban a pontokban, a melyeket egykor ünnepélyesen megállapítottak s nemrég újból helybenhagytak és meghosszabbítottak s a melyeket mindkét felséges császár megerősített, az t. i., hogy nemcsak Horvátország és Szlavónia foglaltatik benn a békében összes váraikkal s végeikkel, hanem mindkét fenséges főherczeg, Ferdinánd és Károly, is tartományaikkal s népeikkel együtt s ebből semmiképp se lehet őket kizárni.») *(Reusner* i. m. XII. k. 47. l.

[5] Tudjuk, hogy a háború fő mozgatója Szinán volt, a kit Istvánffy így jellemez: «Sinanes, uti erat ingenio turbido, crudeli et furioso ac Pannonici belli cupidine, quod præ aliis administrandum decreverat, æstuanti adeoque in rabiem quandam verso»... (Magyarul: «Szinán nyugtalan kedélyű, kegyetlen és bősz természetű volt, a kiben égett a Magyarország ellen indítandó háború vágya, a melyet minden más dolog előtt akart elintézni s ez a vágy nála már-már bizonyos őrültséggé fokozódott»... *(Istvánffy* i. m. XXVII. k. 592. l. és 593—594. l. — *Loebl* i. m. 78. l.

Közli: dr. Holub József.

5. Ostrosics Miklós hadijelentése a pozsonyi kamarához. 1536 jul. 5.

Magnifice reverende et egregii domini nobis observandissimi, post serviciorum nostrorum commendationem. Credimus dominationes vestras magnificas non latere quomodo castellum quoddam Nemethy prius per dominum Balthasarem Banffy cum præfectis castrorum Munkach et Huszth captum fuisse. Nunc e converso ex gentibus Joannis regis eundem castellum cum ingeniis obsedisse,

Igen becsülendő, nagyságos, tisztelendő nemzetes uraim, szolgálatunknak ajánlása után, úgy véljük, hogy nagyságtok tudják azt, hogy Némethy erősséget azelőtt Bánffy Boldizsár foglalta el a munkácsi és huszti prefectus uramékkal. Most ellenben János király népei tüzérséggel ostromolják azt az erősséget, és már el is foglalták, a mely erősségnek prefectusa és kapitánya Horváth

et expugnasse, in quo castello præfecti et capitanei erant Mathias Horvath et Franciscus Parlagÿ cum certis potioribus servitoribus illorum prædictorum, castri castellorum. Quo castello accepto alii trucidati et crudeli more interempti sunt, alii autem captivi ad Joannem regem ducti, illa autem copia gentium ignoratur, per quam castellum est ceptum, quo diverterit, vel quid ulterius ab eisdem agatur, nunc autem quidam nuncius domini Gaspar Seredy ab oratore cæsareæ majestatis e Waradino reversus retulit vidisse Mathiam Horvath ad palum traxisse, et Franciscum Parlagy decollatum fuisse, et ceteres triginta duos ad patibulum suspensos esse. Quæ crudelitas a Joanne rege modium et statum et concordiæ minime demonstrat. Nunc iterum fama non vulgaris sed certa potius hic est, quod Mathias Bassoh, Balassy, Parlagÿ Lazlo, Paztoÿ, in oppido Gyengews congregantur, et iam pedites habent fere mille, absque equitibus, auditur etiam quod aliqua copia Thurcarum mille duo vel citra advenirent. Franciscus autem Horwath Regeciensis. traiecta Tÿzÿa in oppido Kerestes grassatur sew congregatur. Auditur etiam quomodo nunc Joannes rex quendam oratorem suum proprium Waradiensem, ad waÿwodam Moldawiensem misit, de quo non aliud opinamur, nisi quod cum

Mátyás és Parlagy Ferencz több előkelő szolgáikkal voltak. A mely erősség elfoglaltatván, némelyek közülök megölettek és kegyetlen módon legyilkoltattak, mások foglyokul János királyhoz vitettek, az a sereg pedig, mely az erősséget elfoglalta, nem tudni, hogy merre ment, vagy mit csinál. Most pedig Serédy Gáspár uram egyik embere, a ki a császári felség követétől Nagyváradról tért vissza, azt jelentette, hogy Horváth Mátyást szemeláttára húzták karóba és Parlagy Ferenczet lenyakazták, a többi harminczkettőt felakasztották. János királynak ez a kegyetlensége a békesség és egyetértés módját és állapotját legkevésbe se mutatja. Most ismét az a nem közönséges, de biztos hír terjed erre felé, hogy Bassó Mátyás, Balássy, Parlagy László, Pásztóy, Gyöngyös városában gyülekeznek, és hogy már, a lovasokat nem számítva, ezer gyalogosuk van, annak a híre is jár, hogy valami török csapat, 2000 ember, vagy feljebb, érkezik. Regéczi Horváth Ferencz pedig átkelve a Tiszán, Keresztes városában hatalmaskodik és gyűjti népeit. Az is hallatszik, hogy János király egyik váradi követjét a moldva vajdához küldte, erről azt véljük, hogy szövetkezni és egyezkedni akar vele, hogy Erdélyt biztonságban tudja és onnan is szedhessen népeket és így minden seregével egyesülve, ő

eodem concordare niteretur et uniri ut Transilvaniam securam reddere posset, et illic quoque gentes educere valeret, sic tandem omnibus suis gentibus in unum congregatur, hic in superioribus partibus omnem dicionem maiestatis regiæ subvertere authoritatemque eiusdem in nihilum redigere posset, nam per oratorem cæsaræ maiestatis adhuc, uti auditur nihil est inceptum seu tractatum cum Joanne. Creditur quod idem Joannes intencionem wayvodæ Moldaviensis intelligere intendit. His diebus retroactis ad vestras magnificas reverendas et egregias dominationes miserimus egregium Stephanum Bessenyei ex parte diversorum negotiorum, primo conservatione gentium et conductione earundem in his partibus existentium tam levis, q uam gravis armaturæ, et unde solvi et contentari deberent, cum subsidium prioris dicæ iam esset expositum, et defectus decimarum esset. . . .* Datum Cassoviæ 5 die Julii 1536. Nicolaus Ostrosÿth de Gelethÿncz.

felségének a felső részekben levő uralmát felforgassa és hatalmát semmivé tegye, mert, a mint hallom, ő császári felségének követe eddig még nem tárgyalt János királylyal, úgy vélik, hogy János király a moldva vajda szándékát akarja megtudni. A mult napokban nagyságos, tisztelendő és nemzetes uraimékhoz nemzetes Bessenyei Istvánt küldöttük, különféle dolgokban, először is az itt lévő könnyű és nehéz fegyverzetű hadinépek eltartása és elszállásolása dolgában és, hogy miből fizettessenek, elégíttessenek ki, mert az előbbi adószedés összege már kiadatott, és a tizedjövedelem hiányos. . . . Kelt Kassán, 1536, julius 5-ikén, — Gelethÿnczi Ostrosÿth Miklós.

Országos levéltár. A pozsonyi kamarához intézett levelek. I. csomó.

Dr. Kárffy Ödön.

* A levél többi része a katonák fizetetlensége és az adóknak lassú begyűlése miatt panaszkodik.

6. Bocskay István, zempléni főispán levele az alispánhoz, Hartay Gáborhoz, Morvaországból, a Fehérhegy környékéről 1645. jul. hó 25-éről. Hírül adja a svéd hadak előrenyomulását és arról is ír, hogy az ágyúk Zemplén vm.-ből odaérkeztek.

Generose Domine mihi observandissime!
(Nagyrabecsült nemzetes uram!)

Servitiorum meorum paratam Commendationem. (Szolgálataimat készségesen ajánlom.) Hogy az úr Isten Kegyelmedet minden üdvösséges javaival megáldja, szívem szerint kívánom.

Hogy kegyelmed én rólam is el nem feledkezett és oda való állapotokról tudósított Kegyelmed, igen kedvesen vettem Kegyelmedtől. Egészségem felől Kegyelmednek azt írhatom, Istennek hála, most jó Egészségben vagyok; mely jó Egészséget Kegyelmednek is szívem szerint kívánok Istentől. Hírek állapotja felől Kegyelmednek most egyebet nem tudok mit írni, hanem mi most itt Morvában vagyunk a Divinye-vize mellett Leányvárához csak közel, Urunk Őnagysága (t. i. I. Rákóczi György fejedelem) pedig a Fejérhegyen innen vagyon a Morva-vize mellett, még Őnagyságával meg nem egyeztünk. A Svékusok (svéd hadak) pedig Bereny alatt vannak, még meg nem vették, de rövid nap már megveszik Isten engedelméből. Mi is egynehányan azelőtt harmadnappal voltunk ott a *Soot* Generálnál Dorstezonnál vendégségben, vígan tartottak bennünket; Kegyelmedet kérem szeretettel, ha miben kívántatik, jószágocskáimhoz (t. i. Zemplén vm.-ben és pedig Ágcsernyő, Ágócz, Battyán, Bosnyicza, Czábócz, Felsőbereczki, Gálszécs, Kiskövesd, Luka, Szerdahely és Vécse helységekben levőkhöz) legyen minden jóakarattal, megszolgálom Kegyelmednek. Hogy ha Kegyelmedet az Fekete Péter uram dolgáról is megtalálják, kérem Kegyelmedet, mutassa minden jó akaratját hozzája, a szegény néném dolgáról is kérem Kegyelmedet, az én szolgáimat serkengesse Kegyelmed, ne halogassák azt a dolgot. Ezenkívül minden jóakaró Uraimnak s atyámfiainak ott a szomszédságban én szómmal szolgálatomat mondja Kegyelmed. Kegyelmed nekem is parancsolván, szeretettel szolgálok kegyelmednek. De cæteris Generosam Vestram Dominationem feliciter valere precor. (Egyebekben kívánom, hogy nemzetes uraságod éljen szerencsésen.) Datum ex Castris penes Aquam Divinye positis Die 25. July Anno 1645. (Kiadtuk a Divinye-vize mellett lévő táborból.)

Stephanus Bocskay mp.

Ps. (postscriptum = utóirat) Most sem feledkeztem el Kegyelmetek felől, mert Berenynél létemben, a kiket a nemes vármegye az ágyúkkal való ökrök mellett küldöttek, jó akarattal voltam hozzájok. Ennek utána is ha fizetések lesznek, szólok mind Generális uramnak, mind másnak.

Külzet: Generoso Domino Gabrieli Hartaj de Kis Harta Vice Comiti Comitatuum Zemplinien. etc. Domino mihi Observan. (Kishartai Hartay Gábor nemzetes úrnak, Zemplén vm. viczispánjának, nekem nagyrabecsült uramnak. Újhelyen.)

Újhelyien.

Eredetije Zemplén vm. lev.-tárának lajstromozatlan iratai között.

Közli: Dongó Gyárfás Géza.

Tarsoly a XVIII. századból. A fraknói vár fegyvertárából.

Gróf Széchy Anna Máriának Murány vára gondozásáról nandori Bene János kapitány részére adott utasításai.

 NSTRUCTIO pro Generoso Domino Joanne Bene de Nandor Arcis nostræ Muran Capitaneo. Mindeneknek előtte isteni félelmet, hozzánk való kötelességet szeme előtt viselvén Kapitány Urunk tőlünk adott instructiójához úgy alkalmaztassa magát, hogy annak continentiaitól és Articulusaitól semmibe ne recedáljon, hanem azokat sincere et illibate observálja, melyek ekképen következnek:

1. Az várba levő tisztviselőkkel szép egyezséget és jó correspondentiát tartson, hogy az egyenetlenség miatt köztük confusio és gyülölség ne legyen, mert gyakorta a tisztviselők simultásukbul akármely erősségek is periclitálni szoktanak.

2. Kivántatik azért a serény és jó vigyázás, hogy az estének bizonyos óráján a kapukat bezárassa a porkolábbal, gyakorta utána vigyázzon, hogy szokott zárjaival bezároltassanak; és a kapuknak kulcsait a porkoláb éjszakára az ő kegyelme szállására vigye, melyeknek bezárlásuk után senki kérésére és tekintetére reggelig föl ne nyittassa.

3. A porkoláb virrattal, Isten elhozván szállásáról ő kegyelmöknek vigye el a kapu kulcsait, kiknek fölnyittatásuk után az várnak kapuján mentén strázsát állasson és senkit hire és akaratja nélkül a várba be ne bocsáttasson; erre pedig oly szorgalmatosan vigyázzon, hogyha azon kapura rendelt strázsa az ő kegyelme hire nélkül valakit bebocsátana, elsőbben 3 pálczával megverettesse, ha másszor az edictum szerint promulgált büntetésben incurráljon; idegen embert, sőt a mi szolgáinkat is (exceptis officialibus), kiknek tölünk levél nem leszen, singularis annuentiák nélkül a várba be ne bocsáttassa.

4. Minden éjjel az vártásokat és strázsákat plus minus kétszer a

vagy legalább egyszer meg járja, porkolábot és tizedeseket a serény vigyázatra intse és nógassa.

5. Illendő képen authoritását úgy megtartsa és úgy accomodálja magát minden felső és alsó rendhez, hogy az alsó rendbeliek tőle féljenek, az felsőket ne despectálják és ő kegyelme is illendő böcsületeket kinek-kinek meg is adja közülük.

6. A várnak csak legkisebb ruináját is ha látja széltől avagy régiségtől, s a zsindely arról romol, minden procrastinatio nélkül reparáltassa.

7. Az csatorna kutakra, azokhoz tartozó csatornák tisztántartására vigyázata legyen ő kegyelmének.

8. Az gabonás házakat gyakran perlustrálja, az buzát kár nélkül konserváltassa, minden harmadik hétben meghányattassa, kikről a porkolábot és udvarbirót, hogy azont cselekedtessék admoneálja.

9. A házak kéményeit dolgai között propter evitandum insperatum incendium meg czirkálja, ha rossz rectificáltassa és mindeneket az tűztől való oltalomra serkengesse.

10. A rabok őrzésére porkolábot és tömlöcztartót intse, az tömlöczöt és kalodakot minden héten megvizsgáltassa, per incuriam rab ne szabaduljon, hogy tömlöczöt ne ronthassanak és ne áshassanak mindenféle eszközöket, késeket és vasszerszámokat az tömlöcztartó ki hordjon az tömlöczből.

11. Az házakat gaztól, szeméttől az vár piaczát is tisztán tartassa, söpörtesse.

12. A Czaighausba bástyába levő munitiókra serény vigyázata legyen, hogy a mi ruináját látja restauráltassa, tisztán tartassa és az port helytelen időkbe akármi korhely hírre ne vesztegesse.

13. Ha valami árultatást, pártütést és seditióra való alkalmatosságot lát; ha nem levis a suspicio, sine respectu personarum megárestálja és minket sietséggel tudósítson felőle. A hol pedig periculum immineálna s különben sem csendesíthetné a pártütést, in tali casu extremæ necessitatis fegyverrel is domálja.

14. Verekedést, fegyverfogást tilalomban tartson és a kit oly dologban deprehendal illendőképen proqualitate delicti törvénnyel megbüntethesse.

15. Az éjszaki tobzódást, részegeskedést prohibeálja és 9 óra után senkinek a korcsmáról bort, sert, pálinkát adatni ne engedjen, a ki az ellen vét. tömlöczbe tétesse és reggel megpálczáltassa.

16. Az porkolábnak, német commendentnek és várbeli más officialisainknak, ha tunyaságukat, részegeskedésüket avagy egymás között

Sebastian le Clerc del. *Jeremias Wolff excud. Aug. Vind.* *Johanna Sibilla Krauss fecit.*

MURÁNY OSTROMA.

való egyenetlenségüket látná, őket intse, ha magukat megjobbitani nem akarnák, nekünk értésünkre adja és de statu eiusmodi negotii informáljon.

17. A mi hírünk és engedelmünk nélkül a várba evangelicus prædicatort be ne bocsásson, s ott a várban a catholica religiót semmi úttal és móddal ne impediálja.

18. Ha a német vitézek exorbitálnának, akkor az commandant in sui præsentia az ő német szokásuk és rendjük szerint büntesse. Hogyha pedig vér atyafiának betegsége és háza s majorsága látogatására a várból ki akar menni, úgy hogy egy hétnél tovább lenne kívül való mulatása, minekünk hire adja, hogy addig, míg kívül jár tehessünk dispositiót az officialisok között, ha pedig két s harmadnapra propter inevitabiles suas necessitates ki megyen, oly jó dispositióval hagyja a várat, hogy kinn járása miatt véletlen veszedelem ne obruálja a várat és benne valókat.

19. In casu vero disturbii pro ratione temporis ő kegyelme tőlünk vészen ordinantiát.

20. Ha mi oly notabilis fogyatkozás lenne a várban, azt ne hirdesse, hanem minket tudósítson felőle.

21. Az jelt a mi absentiánkban vagy főcommandáns absentiájában ő kegyelme adja ki.

22. Mivel pedig mi ő kegyelmét cum tali auctoritate állattuk be, hogy necsak benn a várban vigyázzon, hanem az jószágbeli gondviselésre is terjessze œconomica industriáját a míg præfectust állatunk az jószág gondviselésére. azért ő kegyelme serio præcaveálja, hogy jószágbeli gondviselőink maguk privatumjára a mi jövedelmünkkel ne kereskedjenek, hanem azt minekünk fogyatkozás nélkül beszolgáltassák vagy a hová parancsoljuk, oda fordíthassák, mely aránt ha kit ő közülük mit depræhendal mind egyik, mind másik helyünkben ne csak megszólítsa, de ha fölöttébb excedal, meg is árestelja és nekünk tudtunkra adja.

Azonban pedig ő kegyelme jószágbeli Gondviselőinknek minden assistentiával legyen, ha miből kivántatik. Vigyázván a jószágbeli sokadalmakkor, hogy ha mi szökött jobbágyunkat intimáljuk ő kegyelmének, megragadtassa, incaptiválja, különben ki ne bocsátassa, hanem más Urak jobbágyival megkezesítesse, hogy valamikor parancsoljuk kezünk alá vissza jön és minket s maradékinkat jámborul szolgálja.

23. Mutassa többi között abból is industriáját ő kegyelme, hogy mikor mi kereskedésnek s egyéb gondviselésnek majorkodásnak idejét

látja, a tiszttartókat nógassa, serkengesse, hogy annak semminemű alkalmatlanságit el ne mulassák.

24. A várban levő javaink kulcsai continuo az ő kegyelme kezénél legyenek, a kulcsár ő kegyelmétől kérje ki, s' ő kegyelme hirével járjon azokhoz; ő kegyelme pedig mindenkor hiteles embert rendeljen melléje, kinek præsentiájában percipiáljon s erogáljon mindent, a mint hogy de perceptis et erogatis maigu recognoscaltassa és quietáltassa is ő kegyelme.

25. A jószágbeli törvényes causak per competentes terminos törvény szerint való revidealására és egyébb dolgokra is úgy viseltessen gondot ő kegyelme, hogy valamit nálunk nélkül maga végben vihet, csak végben vigye sine ulla procrastinatione; úgy azért, hogy minket mindennemű incidentiákról per omnes circumstantias gyakorta informáljon ő kegyelme, tudhassuk ottan mi karban legyenek dolgaink. Végezetre, mivel az egynehány articulusunkban minden dolgok nem comprehendáltatnak, hanem bízzuk hűségére és singularis dexteritására serény vigyázására ő kegyelmének várunkat és jószáginkat. Datum Posonii 7. maji 1665 G. Anna Maria Szechi s. k. p. h.[1]

JEDLICSKA PÁL.

MAGYAR LOVASSÁG REGULAMENTUMA 1722.

5.

Adjutant.

Ezt is az oberster állétja szolgálatjában. Az hadi rendtartást, szolgálatokat, comandót érteni köll néki írni, olvasni és arithmetikát is tudgyon, szorgalmatos, józany, vigyázó légyen s mindenfelé ébrentartsa magát. Szükséges kiértís az oberstere és oborstvachtmajstere közül majd minden órán látatja magát s minden extra occurentiákat azonnal megjelent. Következendőképen ha mi parancsolatra s annak szapora véghezvitelére való occurál, sietsséggel et cum seriositate exequálja.

Őneki reportálnak az compagniabéli strásamesterek minden regvel az report schedulát megvinni neki, melybül ő egy totumot formál, azt az oberstvachtmaiszternek azonnal megviszi cum reportatione et hoc facit minden estve az Tag Zetlivel.

Az parolának idejekor compareal az generálíságnál vagyis haubt quártélban és az brigaderosának adjutántjátul mind az parolát, mind

[1] Eredetije a Jezerniczky család levéltárában.

pedig az parancsolatokat ki veszi és azokat az obersternek, vagy oberstvachtmejsternek megviszi, akitűl azután expediáltatik ő pedig mind az parolát, mind az parancsolatokat és szolgálatok repartitióját megvinnyi in continenti az oberstlaidinantjának s attul is vár ha mit addólna, úgy expediálja azután az compagniákbéli strásamestereket, rangjok szerint, az oberster az leibstander előtt expediálja, holott minden parancsolatokat is kiád nekik is az parolánál concludalja, melyeket is minden strásamester az maga könyvében, valamint az adjutant magajébul dictálja, reparative connotáljon, tudniillik az ordinária és extra ordinária parancsolatokat szolgálatoknak repartitióját minden tisztekre s mind közemberekre, amint annak rende szerint mindenikének effektivus statusára nézve esik, — úgy hogy egyike a másika előtt ne praegraváltassék és az parolát, melyel elbocsájtja őket s kiki maga kapitányának, vagy compagnia comandánsának megviszi, hadnagyának és zászlótartójának, az melyet pedig a parte mi az főtiszteket illeti, az adjutant comendirozza az reájok esendő szolgálatokra személye szerint mindeniktűl, valami huszonegy óra alatt elől kerül ezekben, az regimentnél maga könyvében distincte feljegyezze és abbul egy diariumot formáljon ad purum, melyet is holnaprul holnapra conservaljon, hogy valamikor az oberster vagy regiment comendánsa és az oberstvachtmaister kívánja előmutathassa, mert ugyanis mind az compagniak, mind tisztek közt az szolgálatok iránt sokszor egy s más controversiák vannak s occurálhatnak, melyeket az illetni diariumokbul leginkább lehet fölvenni és elintézni, sőt pró majori fiducia az adjutant az mindennapi szokott könyveit is megtartsa egy egész esztendeig, mely által az diariumja is per comisionem revideáltathatik és authentikaltatik, az mint főlebb említetett az regiment számadási fél esztendőrül fél esztendőre instituálandó revisiója ugyanazon comissió által kiadván azonban az parancsolatokat és az tiszteket is el comendirozván, reportál azonnal az adjutant az oberstvachtmaisternek, hogy vighez vitte és sokszor ha mi olyas extra ordinarium concernál repetálja, megtudhassa az oberstvachtmaister annak valóságos érteme szerint adtak ki.

Az oberstlaidinontának megviszi minden estve az Tag Zentitis úgy ha valamely extra újságok interveniálnak.

Minden némő comendirozattakat ő veszen rendben, strásamestertül fogva az Leib standár előtt, mely az regimentnek szokott parada helye (vagy máshol a minimő rendöltetik) s meg vizsgálja meg vagyon e minden requisitumok elérkezvén pedig az comendérozó főtiszt keziben resignálja, mely intervenientiáknál egyébberánt kivált ha

mi nevezetes comandó mégyen, az oberstvachtmaister is jelen szokott lenni, ha csak más impedimentuma nem concurrál.

Az regiment strázsáit hasonlóképen ő vesz rendben ugyan az paráda ordinanczokat és néha az regimenten kivül adandó strásákat is s mindenikét az maga helyeire küldi.

Midőn az egész regiment marchiroz vagy kinyomakodik az oberstere, vagy regiment comendansa előtt migyen, úgy mint az regiment réz dobjaihoz comendérozott strása előtt következendőképen ő viszi az regimentnek marchát, az merre kölletik menni.

Az regimentet ő exerceálja az kiadott exercitum szerint, vagy compagniákat s az obersvachtmaistere jelenlétében: sokszor valamely tisztre bizattatik és az compagniakbeli tiszteknek is magoknak meghalgattatik.

Ha valamely fő vagy altisztet s közembert az oberster parancsolatjából arestomban tíszen, vagy vészen, annak az kardgyát az oberster vagy regiment comendánsához viszi strázsájáva s ugyan ő is adgya ismét vissza ad mandátum. Haditörvénben közel az bejáráshoz vagyon helye kivül s széke a honnend egy más occurálható extra coincidentiáknak szükségére küldettethessék ordinarie pedig az inquisitusokat ki s béereszti s előhijja az minémőt kivánnak.

Executiokban az oberstvachtmeister előtt migyen és parancsolatjára az comendirozottakat rendöli vesszőztetik, kengyel szí, vagy Farmotringaztatásokban az comandírozottak annak rendiben vett útczáján kévül egyfelül az oberstvachtmaistere másfelül maga föl s alá nyargalózik s vigyáz minden ember jól víghez viszi e az csapást.

Dienst, id est az szolgálatot tévő népnek tabelláját ő formálja (melyet az generálisság sokszor szokott kívánni) és az obersterinek ad subscribendum meg viszi, az oberstlaidinantjának s oberstvachtmesterinek is ad notitiam egy-egy exemplárt, ezeket pedig valamely furirral irattja le.

Valamit az három fő staabbéli tiszt, melyektül dependeál immediate, akár ordinarie, s akár extraordinarió casu parancsol néki, azt tartozik véghez vinni s mind a háromnak azonnal repontálni.

Az regiment effectivus statusa mindenkor accurate meg légyen nála és az brigádjabéli regimentek statusa is constáljon, úgy, hogy az brigadérus adjutant kicsinálván az szolgálatoknak repartióját megtudhassa ő in instantia a proportione reliquorum több nem vettetett e az regimentire, quo passu mindgyárt resentiálhatja a habitó sub respectu s ha nem remediáltatnék az oberstvachtmaisternek megjelentse,

Füzetise holnaponként három oralis és három equilis portió,

négy és három forintjával. Ha valamely fő tiszt arestomban esék, kapitántul négy forint, hadnagytul két forint és zászlótartótul egy forint harmincz krajczár. Item ha valamely ezek közül qua talis instatáltatik is, in conformitate megjár az accidentiája. Ha pedig ezek közül valamelyike meg hal, az pálczája őtet illeti.

Az prófus is az mindennapi regiment parancsolatjához jár és az strázsamesterek circulussán kívül halgatja s ha azután az adjutant mi maga functiójabelieket addál néki, ahoz tartja magát, amazokat pedig siquid scitu omnibus necessarium az kisstábbélieknek megviszi.

Hogyha valamely kapitány, hadnagy, vagy zászlótartó instaláltatik, tehát az adjutant viszi meg neki az első parolát, hogy az által a tiszt mintegy prehabili et capaci declaráltassék occasione installationis ő nyomakodtattya ki az compagniát és rendben is állítja.

Az reportumokat az altisztektül föltett süveggel veszi be, amazok ellenben le vett süveggel adják.

Midőn az regiment parancsolatját s azon alkalmatossággal az generálisságtúl hozottakat is kiadja tempore paroloae az adjutant is nudato capite áll miglen azt kiadja, azután pedig ha az commandók és strázsák föl vettetnek föl teszi az süvegit és trázsamesterek, vagy kaprálokkal is föltéteti; ordinárie pedig az parancsolatot ki adván maga süvegit föl teszi, az strázsamesterek s kaprálok tanquam vices gerentes vigiliarum magistrorum. Másként ezek regiment parancsolatjához járni nem szoktak, ellenben leveszik, compagniának rangjok szerint, mely jobb kezrül kezdődik állítván s úgy adgyák ki nékik az parancsolatot.

Másként ugyan hodie úgy szokta az adjutant az parancsolatokat kiadni, hogy ő az süveget mindenkor fölteszi, az altisztek pedig süvegvetve veszik tüle, hanem az mely parancsolatnál az parola is concurrál, tehát utóljára az is kiadatik nekiek s akkor az adjutant is le veszi az süvegit, miglen az circuluson végire kerül s avval elereszti őket.

Profontmester.

Ez az egész regimentre competáló naturáliákat, úgy mint kenyeret, abrakot, szénát s ami afféle assignáltatik akar quartélban s akar marchon cantonérozásban, vagy mezőben attendálja.

Hogy pedig abban annyival nagyobb punctualitással és secure eljárhasson az regiment quartélmesteritül az minden holnapi authenticált tabellábul subscriptioja alatt kiveszi az valóságos statusnak extractusát, mely szerint ő is az arra concinált profont Entwurfbul.

De tempore in tempus kinek, kinek competentiájához képest formálja minden osztáskor az maga repartitióját, melyet és melyeket az maga subscriptiója alatt tartozik ugyan minden osztáskor az quartélymesternek megadni az holnapoknak eltelésivel pedig toties quoties néki az tartozó profunt számadását az regiment inspiciálja hadi comissiariustul authenticált Entwurf és említett repartitiókat pro fundamenta vevén, letenni, melyet is in continenti megvizsgál s számánál az regiment tabellájával megegyez-e és medio tempore in decrescentia nem interveniált e s ha olyformán defectus nélkül találja tőle acceptálja de casu contrarió ad satis dandum adstringáltatik, meg jelentvén az dolgot az obersternek.

Valahányszor az quartélymester az számadások és afféle állapotokban hivatattja s mint comitály néki in suo functionáli obligáltatik, azonnal compareálni s meg cselekedni.

Sokszor in absentia vel nimia occupatione quanteriorum magistri helyette in occurentis aplicáltatik s véghez vinni kölletik.

Minden fél esztendőről fél esztendőre ő is megcsinálja az maga profunt számadásit és az quartélmesternek subscriptiója alatt consignálja, hogy ez is az regiment számodásiban inserálhassa s oly képen az totum annak rendgye és szügsége szerint mint az comissáriusság, mint pedig az regiment előtt vighez mennyen.

Egy prothocullumot tart, melyben az regimentnek minden holnapi effectivus statusát az quartélymestertül néki kiadott extractusa szerint connotálja, úgy az arra formált s az commissariatusságtúl authenticált profunt Entwurf szerint az naturalis competentiáját consequenter arra mi assignáltatott ki által de temporae in tempus mi vettetett föl abbúl, az residuitása hova lett, vagy mi resultál, hol kivel?

Mely prothocollumját ő is az minden fél esztendei regiment számadásakor coram deputatis producálni tartozik, hol is confrontálván cum actis s helyesnek találván, authenticaltatik és az regiment irásihoz tétetik, neki pedig de resignatione az szokott recognitiója ki adatik sui in cautelam.

Minden holnapi füzetése 3 oralis és 3 equilis portió, 4 és 3 forintyával.

Ezen kis stábbeli személy is csak háborúnak ideiben fogadtatik, bikességben vácál, valamint az szekérmester.

Szekérmester.

Az egész regimentbeli szekereket inspiciálja az march és remarchokban, kéért is mingyárt az első tábor helyre való bényomakodásával az regimentnek, ha csak magányosan machiroz, az szokott regiment parancsolatja kiadásakor eő is oda compareal és az adjutanttul az abbeli parancsolatját kiveszi, melyhöz képpest az egisz fölső s kisebb stabbelieket megjárja az kiknek szekerin vagyon s nékik vagyis arra rendelt embereknek megjelenti institutióját következendőképpen megindulván az oberster szekereit előbbre bocsátván s egymás után lisztájok szerint az többi stabbéli szekereket melly helyekre mindgyárt az leib compagniakbéli tiszteknek s úgy az többi compagniaknak szekereit rangjok szerint ereszti, egyikét az másika után mind végig, mely rendtartással comendérozottyaival együtt egy káprálbul s hat emberbül, néha strásamesterbül s több katonákbul állok is lévin, az uj táborig eggyütt viszi, úgy hogy senkit másfele nem bocsát, semmi excessust az uttyában el nem követett, sőt mindenekre vigyáz és comendirozottyai által vigyáztat, s inhibealja, hogy ha pedig valaki még is mi csint tenne, s megtudgya, szabadságában áll árestomban tenni és az regiment keziben szolgáltatni.

De ha az armádához nyomakodik be táborban az regiment tehát mindgyárt az general szekermesterhez mennyen az haubtquartilban s jelencse magát egyszersmind kikérvén irva az comendirozo generálistul kiadott marchbeli rendtartást, melyhez magát mi megindulásokban alkalmaztathassa az melyet mindazonáltal úgy is valamikor mi indulás előtt fordul, tartozik magát praevie az generál szekérmesternél megjelenteni és az parancsolatot kivenni, aztot pedig az regimenthez meghozni és az adjutantnak tudtára adni, kitül azután az regiment parancsolatya is hozzá adatik. Azt observálván principialiter, hogy akár az szárnyakon állyon az regiment s akár az corpo-direzervában, amint az regimentek rangja szerint macséroznak az bagaziák a minimő regiment bagaziájának az general szekérmester assignatioja szerint eö előtte köll mennyi, annak vigihez mingyárt hozzá kapcsolja az regiment bagaziájának eleit s úgy az föllebb megírt mód s rangok szerint folyvást indíttassa s vonattattassa az többét is mind vigig és addig senkit bé ne hadgyon járni idegyent az maga szekerei közé, hanem mind együtt legyenek ugy continualja marchát, minden oldaljárás, vagy akármelly szolgarendnek eltávozása nélkül. Történik pedig sokszor, hogy rosz utakban, egy vagy más szekér, vagy szerszám törek és szakad, akkor az szekérmester iparkodgyék, mentül

előbb helyre igazéttassék, minnyájan öszve fogván, s aki röstelkedvén reá hajtván, addig ellenben a többé szekerei is meg állapodgyanak és az utánna jövő regimentbelieket is megállapítván, maga eleiben ne ereszsze, de siessen munkájával, mert másként amazok sem tartózkodnak olly sokáig, de hogyha valamely szekere úgy öszve törnék, hogy ott semmi móddal meg nem lehetne igazítani, az útbul jó helyre fére vontassa, s ott hadgya egy comandérozottal, ha máskint securus nem volna és az legközelebb irendő helsigbül külgyön segitsíget az szekér ura költségére, hogy úgy meg igazíttatván, az táborra bé 'verődhessék. Más az ugyan az rosz útak miját niha meg is süllednek az szekerek, tali casu is, szabadságában vagyon más szekerekbül vonattatott segétségre adatni, in summa minden kitelhető móddal azon iparkodni tartozván, meg ne akadjon, hanem rangja szerint folyvást mehessen.

Ezen szekérmesterség másként csak háború üdőben szokott rendeltetni, s akkor ezt is az oberster állítya.

Füzetíse két oralis és két equilis portio, a mellett táborban szabad néki korcsmát tartani cenzus nélkül.

Regiment réz dobossa.

Ez viseli az regiment réz dobjait lóháton és az regiment előtt az strásák után, mellyek mellije rendeltetnek, szokott machérozni és az dobokat annak szokása szerént verni, utánna két trombitás lévin.

Mezőben a dobok az leib standár előtt ahoz csinált háromszegű fákra, egy fél emberi magasságnyira in circa helyheztetnek az dob födelekkel bé csinálva zászlóival edgyütt, mellyekre, mint az leib zászlóra vigyáznak azon zászló strásák.

Ugyan táborban minden estve és regvel observalván, midőn az armada szárnyán kezdődik, egyszer s mind az dobok megüttetnek háromszor egymás után bizonyos idő múlva, harmadszor megüttetvin pedig az trombitások is, mind oda 'gyülekeznek s megfujják az trombétákat szokásával, s meg verik az dobokat, holott azon közben az regiment káplánna is oda érkezik és az zászlótartók az népet, akik kimehetnek, mindenike az maga compágnijabélit ugyan oda az leib standárhoz vezetik rendesen, asszonyok, gyermekek, szolga és szolgáló rend is compareálván, mellyek reá irkezhetnek, tisztek hasonlóképpen, s aszszonyai és ott az káplánnal el kezdik az könyörgést, el is vigzik, mely után az dobos és trombitások ismét befejezik dob és trombita szóval, ki ki pedig sátorához takarodik.

Ünnep napokon ellenben az réz dobok az oberster sátorához (vagy az hol rendeltetik az devotio) vitetnek és ott ut præmissum az oberster strásája előtt háromszor megüttetnek és meg fujattatnak a trombiták, a hova az regimentbeliek az isteni szolgálatra compareálnak.

Ha mi Te Deum, vagy ollyas sollentiashoz az comendérozó generális sátorához parancsoltatnak, az dobok és trombétások, egy káprallal és szokott strásáival el küldetnek.

Az új esztendőt megfújni régi szokás, kéírt kikérvén az dobokat az regiment dobossa és trombitások, nékik megengedtetik strásáival együtt, mind az feö stabalis, mind pedig az compagniabéli feö tiszteket megjárhassák, ámbár quartilyban volnának is, vagy contonerozznának, csak messze ne legyenek egymástul és némelykor mi más consideratio ne interveniállyon.

Minden feö tisztnek neve napja megfujattatására, nem külömben ha valamely feö tiszt installaltatik, meg jelenti magát az dobos és trombétások ezen perfunctiók iránt, s megengedtetik. Mely három rendbéli udvarlásokirt az tisztek eöket is pro libitu regalerozni szokták.

Az dobokra és dob zászlókra az dobos visel gondot, hogy mi kár azokban ne essék, s ha mit eszre vészen megjelenti, azonnal rectificaltathassék.

Ennek az regiment tart az dobok alá cum apparamentis necessariis lovat, és ordinarie maga conventioján is tartya. Másként juxta regulamentum két orális és két equilis portio az tractamentuma. Az oberster, vagy regiment comendansa fogadgya ezt is.

Regiment borbélya, s alatta lévő borbélyok.

Az oberster fogadgya hasomlóképpen penes authenticus testimoniales, hogy maga professiójában tudós és experimentus ember. Ez dirigálja az alatta lévő borbélyokat és amint akar hospitalisokra nézve, s akar mezőben, vagy máshol az betegek körül és sebesek éránt, nékik parancsol, azt véghezvéni tartoznak, s ha negligenskednek, meg is büntetik eöket érdemek szerint, s ugyan azért palczája alatt vannak, maga pedig mindeneket szorgalmatossan vizitál, s ha mi defectust tapasztalna, remedealja.

Harczokon az egész borbélyokat maga mellett tartya, s meg vizsgállya kötöző s egyéb szükséges requisitumi meg vánnak-e, úgy hogy in casu necessitatis mi fogyatkozás ne interveniályon, másként ad dandum rationem attrahaltathatik.

Ugyan eö által rendeltetnek az borbélyok mi interveniáló co-

mandokra, vagy az hospitalisban ismervin legjobban kit hova lehessen secure et cum efficacia applicálni, holott sokszor történetbül ollyas küldethetnik, aki ott több kárt okozna, s másutt ugyancsak hasznát lehetne venni a honnénd conscientiosu quid lévén az dolog az regiment borbélya caute cselekedjék és superiorjai parancsolatit observallya, ugy hogy et in conscientia számot adhasson de omni facto és amidőn a mezei doctorok az regiment számára kivévendő medicamentumokra az specificatiot, mellyeket az oberster, vagy comendans quietál megvészi a szerint vigye ki az mezei patikábul és az regiment ládájában, melyhöz az kulcs az eö kezében légyen, helyheztesse s onnénd juxta exigentiam applicalja, ugy hogy toties quoties el fogy, s más kivántatik az regimentnek, azon mezei doctornak is specifice megmutathassa, mére fordétotta, mert ugyanis meg nem engedtetik neki, hogy eö intra, vel extra regimen maga hasznára distrahállya, holott minden fő tisztül, az ordinaria fizetísin kivül az gyógyitásának s abbeli fáradságának díját meg kérheti, s azért saját magyános orvosságot is tartani obligáltatik. Az regiment medicinalis ládája az eö inspectiója alatt vagyon, s mind az kulcs s instrumentumokkal, ha azért az eö incuriója által mi elromlik, vagy vész, tartozik annak refuziójára.

Minden nap annak édeiben egy közönséges borbélyt küld az adjutánthoz, tudhassa az beteg és sebessek visitatiója vígit, vel quid simile mi parancsoltatott az vizitályó tiszthez tartozván compareálni, s vele elmennyi, maga pedig reportály az obersternek és oberstvachtmaisternek.

Az eö füzetése négy oralis és három equilis portio, négy és három forintyával.

Profoz.

Communiter az regiment apjának neveztetik, et est apud cæsareanos honoratum officium ugyan eö mint profiscalis vádolya scripto, vel verbo tenus az delingvenseket az hadi törvény előtt succinota declaratione facti et petitione administrationis iustitiæ, s ellenben in loco executionis háromszor egymásután gratiát kér az condemnatusok azon executiót comendérozó tiszttül s ha nem subsegval parancsolatyára az kulcsokat az szolgáinak oda veti, az delingvenst az vasbul kivéteti és az mesternek kezében adattya.

Ennek szorgalmatos, józan és practicalt hadi embernek köll lenni, kiért is ordinarie pro tali valamely jó altiszt választatik. böcsületit, emberségét s figyelmetességit punctualiter aki maga előtt viseli e functiójában, holott az regiment authoritását eö segíti manuteneálni,

s ha idő jártyával avanzeroztatik hadnagyságra menendő, valaki eötet megbántya, az regimentet offendalja. Az regimenten kivül az general profoz is parancsol vele.

Eö alatta vagyon az lictor és hóhér s evvel a másikát büntetteti, et vicissem és ha in flagranti eö általa történnék is böcsületiben nem præjudicalhat, mert a mi in negotio discipline occurrál az böcsületet nem laedalja.

Ezen hóhért és stekenknechtet az regimenttel protegála és ha valaki által aggravaltatnának manutenealni kölletik, mindazon által meg nem engedtetik neki, hogy vélek familiariter conversalodgyék.

A tisztaságra vigyáz az regimentnél, kéirt is az tábor előtt compagniatim egy rendben szalma csutakokat ütet föl mi póznákra, s vermeket ásat (melyhez comendérozottak rendeltetnek) a hova a nap szükségire járni tartozik, a ki pedig azon innind találkozék az stekenknecht attul zálogot viszen, mely okbul az strásák néki assignálni tartoznak.

Hogy az mészárosok az tábor helytül messze tarcsák az marha vágó helyt, s minekutánna ott mindenként kitisztítottak, akkor engedgye az regimentnél lévő helekre vinnyi az hústt, gondot visel nem különben a fontra, iczire s vizitál, ha úgy találtatik-e mint az major rendelte, s az taxalt áron adatik-e mind az hús, mind pedig a bor, vagy más afféle.

Eö szedi bé az mészárosoktul és markqvetanusoktul az minden holnapi szokott competentiáját az obersternek, oberstwachtmaisternek s magáét is, úgy mint az oberster számára minden márqvetanustul holnaponként tézenkét for. és minden marhától akár az ökör, s akár tehén légyen, egy for., mely által is kénteleníttetik az mészáros jó nehéz marhát vágni és úgy az köz népnek is jó hústt lehet venni.

Az oberstvachtmaisternek ellenben competal minden marqvetánustól ugyan holnaponként 3 for. és minden ujonnan meg csapolandó hordótul az stichmaszt, vagy a mint azért az marqvetánusokkal, megalkuszik. minden marhától pedig eöt garas és az nyelve, vagy az helett is eöt garas. Magának az profoznak tartozik in reliqvo az nyári holnapokra, minden marqvetánus holnaponként 30 x-ral és az mészáros ád néki minden marhától két font hústt.

Ha az mészáros, vagy marqvetanusok valamiben érettetnek s megbüntettetnek, azon büntető pénzt is bé szedi a profoz és az cassának consignálja, melly s afféle büntetisek öszvösséggel az regiment kápolnájára fordittatnak.

Az köz asszonyokat reá hajtya, hogy az compagniak és regiment utczáit megsöpörjék és tisztán tartassanak.

Strásájára az arestánsokhoz: egy káprál, négy, hat s néha több közember is adatik, mely az eö comandója alatt vagyon és sokszor az marquetanusoknál occurralo veszekedisekre nézve is szükséges szaporitása, mellyeket eö maga mellé vévén az strásákbul csillapít és az szófogadatlant, az gonosz tévőt magához arestomban viszi. Az arestansokra pedig kiváltképpen vigyázzon, mi conversatiot, vagy részegeskedést meg ne engedgyen köztök és ha valameléke irni akarna, tudgya meg mi okbul s azonnal az regimentnek hírére adgya, melynek consensussa nélkül meg ne engedgye. Főképpen pedig az halálos delinqvensekre jó gondja légyen, hogy meg ne részegedgyenek, vagy tempore executionis mi korsó égett bort magokhoz ne vegyenek, a mint sokszor történik. Mi efféle delinqvensekhez se advocatust, se más embert, akár ki légyen, ne bocsásson, sőt az patert se az sententiának publicatiója előtt, mert addig ott dolga nincsen, ezt pedig azért, hogy gyakorta történt, hogy mi illyes prætextus alatt csak titkos öszve beszélgetések és fortélyoskodások az regiment igazsága præjudiciumjára.

Minden arestanstul, mely nála akár vason, s akár a nélkül vagyon, egy-egy portiora öt-öt garas illeti strásamesterig, azon fölül 1 cornettul 1 for. 30 xr., hadnagytul 2 for., kapitánytul pedig 4 forint jár.

Marchokban eö vezeti az regimentnél lévő köz fehér népet, s afféle cselidet, mellyek közül egy asszony egy fejér zászlót visel és a mellett kölletik minnyájoknak maradni nagy büntetés alatt. Hol machérozzon pedig a profoz s mi képpen, minden alkalmatossággal megparancsoltatik néki.

Sokszor patroliroznyi kiküldetik az generalisságtul commendérozottakkal s akkor magát az general profuznál jelenti parancsolattya iránt.

Az stokhausz, id est azon hely, a hol az arestantok tartatnak, az profoz sátora, vagy qvartélja mellett rendeltetik, hogy szüntelen vigyázzon reájok és az strásája is ad latus légyen.

Se tisztet, se közembert vasra nem veret az stekenknecht által, hanem ki-ki magát veti vasra és az lakatot is maga zárja reá, ha ki szabadul is, maga veszi le, oda adván néki az profoz a kulcsot az fölnétására az lakatnak, kivévin in casu, a hol az delinqvens nyilván való infamiában tapasztaltatnék, akkor az stekenknecht veri vasra.

Az vesszőzés az lovasságnál ritka példa, hanem inkább az kengyel széaztatás, vagy formatringaztatás láttatik in primo casu ad executionem kelvén a dolog, a profoz vesszőket metszet, de nem a stekenknecht által, másként azt ki nem oszthattya, mivel a hol katona ember nem nyulhat, meg lévin pedig az illendő vesszők, az profoz

azon helyre viteti, a hol az major szokott az executiokor megállapodni és letiteti, azután veszi föl az stekenknecht az két karja alá, a mit föl vehet, jó hosszan hagyván a végét függni és úgy migyen bé az két rendben állétatott nép közt, előtten menvén a profoz végig, holott minden közember rendszerint egy-egy vesszőt, a végit fogván, húz magának és illy formán toties qvoties meg fréssétetnek a vesszők, s mások az karabinyokon öszve töretnek, mellyeknek darabját véssza feli az fején által veti. Az vesszők metszésére maga is elmégyen a profoz, ha reá irkezhetik, láthassa helyessek legyenek.

Midőn a nép templomban vagyon, az ajtónál szokott állani, s vigyáznyi, hogy az elevatiokor minnyajon letérdepellenek. Item úr napján az processiok mellett oldalt jár, hasonlóképpen vigyázván, ki ki letérdepelyen coram venerabili, a midőn érkezék.

Holnapi füzetése négy oralis és három eqvilis cum suis.

Az regimentnél s annak situatiojában ha mi transgressiok invalescálnak, patroleroz melleje adott comendérozottjaival és sokszor csak az maga strásájával is ex abrupto, ha mi sundákat eszre vészen, meg leseti az stekenknecht által és egy pindelig kifosztatván, elkorbácsoltattya, és az stekenknecht accidentiája egyedül s akármit találjon is nálok.

Némelkor mi paesificatioval az regimentek reducáltatnak is, vagy pedig kettő, s három is coadunáltatik, s egyformáltatik ad completum statum, qvo casu az superfluitassa az tiszteknek is aggregáltatik. Régenten ugyan ezeknek az egész gageok meghagyatott, de ab anno 1722. csak fél füzetisek vagyon cum expectativa primæ apertunæ, melly az föl bellicumtul intimáltatik az obersternek.

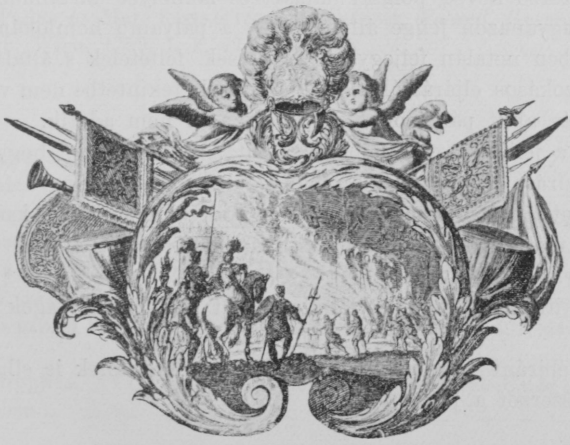

PÁLYÁZAT.

A Magyar Tudományos Akadémia a következő pályázatot hirdeti:

Irassék meg az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig.

Jutalma a m. kir. honvédelmi miniszter adományából 100 darab császári arany.

Határnap 1912 szeptember 30.

A jutalom csak abszolut becsű műnek ítéltetik oda. A munkát szerző tartozik kiadni, ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Minden rendű pályairat a fenn kitett határnapig a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához címezve (tehát nem a főtitkár neve alatt) küldendő; azontól semminemű ily munka el nem fogadtatik.

A pályaműnek külső borítékára feltünő helyen, úgyszintén a jeligés levélre is ráirandó, hogy mely pályázatra küldetik be.

A pályamű idegen kézzel, lehetőleg géppel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva, kötve legyen. Oly pályamunkák, melyek e feltételeknek nem felelnek meg, nem fogadtatnak el, illetőleg mellőztetnek.

A szerző nevét, polgári állását és lakhelyét tartalmazó pecsétes levélen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétes levélben netalán feljegyzett kikötések, feltételek s általában az itt jelzett szokásos eljárástól kívánt eltérések tekintetbe nem vétethetnek.

Álnév alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

A jutalmat nem nyert pályamunkák kéziratai az Akadémi levéltárában maradnak s csak engedély mellett másolhatók le az Akadémia helyiségében.

A kitűzött feladatra mindenrendű akadémiai tagok is pályázhatnak.

Egyébiránt bármely, ha csak formai kelléknek is elhanyagolása elejti a szerzőt a jutalomtól.

KÉPEK JEGYZÉKE

A HARMADIK FÜZETHEZ.

I. Önálló képek.

Lap

1. Báró Simonyi József huszárezredes arczképe. A történelmi képcsarnokban levő eredeti olajfestmény után — — — — — — — — 387
2. Murány vár ostroma. Kettős melléklet. Le Clerc Sebestyén rajza után metszette Kräusin Johanna Sibilla. XVII. század. — — — 480

II. Szövegképek.

1. Budavár 1686-iki ostroma. Egykorú rézmetszet. Dr. Szendrei János gyűjteményében — — — — — — — — — — — — — — — 450
2. A szerednyei vár. Szálé Kovács Julia rajza után *Vahot Imre* A nagy világ képekben I. évf. 1855. 218. lapjáról — — — — — — — 409

III. Fejlécz.

Athene Pallas és Mars fegyvertropheák között. *Folard.* Geschichte des Polyb. Wien. 1759. I. k. 77. lapjáról — — — — — — — 387

IV. Záróképek.

1. Mozsárágyú a XVII. századból. A körmendi várból — — — — 448
2. Tárcsapaizs a XVI. századból. Az ambrasi várkastélyból — — — 456
3. Vésett fegyverdíszítmény egy a kismartoni várkastély fegyvergyűjteményében levő XVIII. századbeli puskáról — — — — — — 468
4. Tarsoly a XVIII. századból. A fraknói vár fegyvertárából — — 478
   Az 1—4. számú képek dr. *Szendrei János* «Magyar hadtörténelmi emlékek» czímű 1896-ban megjelent művének 721, 161, 497. és 407. lapjairól.
5. Fegyvertrophea. XVII. századi rézmetszet dr. Szendrei János gyűjteményében — — — — — — — — — — — — — — — 493

V. Kezdőképek.

Lap

1. *S* kezdőbetű. Wittemberg 1532 — — — — — — — — — — 387
2. *B* « — — — — — — — — — — — — — — 449
3. *A* « — — — — — — — — — — — — — — 457

E két betü a Corpus Juris 1696. nagyszombati kiadásából van véve.

4. *M* kezdőbetű — — — — — — — — — — — — — — 461
5. *S* « — — — — — — — — — — — — — — 469

E két betű Bvonaivto Lorini. Le fortificationi. Venetia 1609 mű 154. lapjáról.

6. *I* kezdőbetű. Wittemberg 1532 — — — — — — — — — — 479

Egykorú rézmetszet után.

I. LIPÓT KIRÁLY.

A LECHMEZEI CSATA 955-BEN.

AZON mozgalmak végén, a melyeket «népvándorlás» neve alatt szoktunk összefoglalni, a IX. század végén költöznek be a magyarok keletről a Duna és Tisza közti területekre. Bajos megmondani, milyenek voltak ezek a területek a legapróbb részletekig. Pontosan nem tudjuk, milyen népek és mennyien laktak itt. Semmiesetre nem tévedünk nagyot, ha igen is gyér, — túlnyomóan szláv — lakosságot képzelünk, a mely részint pásztor-, részint földmívelő-népből állott.

Erre a területre vándorolnak be mostan a magyarok és alattvalóikká teszik a bennlakókat. A honfoglalás nevezetes harczok nélkül történik; legalább nem tudunk sokat háborús vállalatokról, a melyeket a régi lakosság a honfoglalókkal folytatott volna.

A magyar fél-nomád nép volt, a mely harczászati tehetségeinek már előbb is több alkalommal tanúságát adta.

Habár ez a nép — mint nomád és földmívelő — elfoglalt hazájában a legkedvezőbb körülményeket találta meg a letelepülésre, mégis megindul s majdnem egy évszázadon át folytatja kalandozásait — és pedig 50 éven át szakadatlanul — Olasz-, Német-, Franczia országban s a Balkánon. A ki a magyar nemzet történetének ezzel a részével foglalkozik, akaratlanul is megkérdi: mi volt az oka ezeknek a vállalatoknak, milyen czél és

eredmény állott a vállalkozók szemei előtt? Vagy mellékes ez a kérdés és nem is szükséges föltenni? Alig hiszem! Mert ha a magyarok tényleg nem is akartak határozott czélt elérni kalandozásaikkal Európában, mégis nagyon érdekes tünemény és belőle következtethetünk a magyar népnek akkori jellemére.

A nomád népek szereplésére az emberiség történetében fontos a *hadi szervezet.* Kifejlődik náluk a harczias, támadó szellem; igyekeznek meghódítani a földmívelők földjeit, a kik gondosan megművelt földjeiket féltve védelmezik a betolakodók elől. Ott, a hol államokat hódítani nem bírnak, rablóharczokat indítanak a közel fekvő művelt területekre, a hol nagyobb műveltséget, nagyobb vagyont és így könnyebb megélhetést találnak. A nomádságból a letelepülésre való átmenet — akárhol is figyeljük meg — sehol sem önkéntes. Kénytelenek a nomádéletet korlátozni, a legelőket pontosan meghatározni, mozgásuk terét szűkebbre vonni és majd a földmívelésre és a településre szorulni. A nomádság mily gyorsan veszti el ilyen körülmények között mozgékonyságát és állhatatlanságát és mily gyorsan veszi át a műveltebb népek czivilizácziójá, kulturáját és miként teszi azt magáévá, világosan mutatja a magyar nép a X. század fordulóján.

*

Németországban való utolsó kalandozása alkalmával a magyar sereg Augsburg vidékén 955-ben lényeges vereséget szenved és futása közben majdnem egészen elpusztul. Ezen év augusztus 10-ike a magyar történetben forduló pontot jelent és még inkább érdekessé válik azáltal, hogy világ- és hadtörténelmi szempontból is fontos.

Szerencsének tarthatjuk, hogy ezen fontos eseményről két terjedelmes, egykorú feljegyzésünk van. Az egyiket egykorú *szemtanú* írta, míg a másik egy barát tollából származik, a ki *megbízható híradásokra* támaszkodva vázolta a csatát.

A két forrásmunka: «*Widukindi* res gestae Saxonicae» («A szászok viselt dolgai» Widukindtól: Mon. Germ., SS. III. 457 s. k.) és «*Gerhardi* Vita Sancti Oudalrici» («Szent Ulrik élete» Mon. Germ. SS. IV. 401. s. k.)

A püspök életírója — tehát Gerhard — mint szemtanú ír

és megvan a kellő helyismerete. Mindenekelőtt Augsburg ostromát beszéli el; de a döntő csatának lefolyásáról nagyon keveset mond. Ezt azonban elég jól megtaláljuk Widukindnál, úgy, hogy a két író az esemény leírásában kiegészíti egymást. Mindjárt itten meg kell jegyeznem, hogy Widukind csak híradások alapján ír és ennek következtében a helyismeretet nélkülözi.

E szerint tehát első sorban a «Vitá»-t vizsgálom, mert «mint sváb és szemtanú különösen hitet érdemel.»[1] Gerhard a következőket írja:

«Altero pro certo statim anno, quod est incarnationis domini nostri Jesu Christi 955., tanta multitudo Ungarorum erupit, quantam tunc temporis viventium hominum non se antea vidisse in ulla regione profitebatur, et Noricorum regionem a Danubio flumine usque ad nigram silvam, quae pertinet ad montana, simul devastando occupavit et cum Licum transcenderet, et Alemaniam occuparet, aeclesiam sanctae Afrae concremavit et totam provinciam a Danubio usque ad silvam nigram depraedavit et maximam partem usque ad Hilaram fluvium igne combussit. Augustam autem civitatem obsedit, quae tunc imis sine turribus circumdata muris firma exsemet ipsa non fuit . . .» etc. etc.

(Magyarul:) «Bizonyos, hogy mindjárt a rákövetkező esztendőben, vagyis a mi Urunk Jézus Krisztus megtestesülésének 955-ik évében a magyaroknak akkora sokasága tört ki, a milyet, a hogy mondták, azelőtt soha, egyetlenegy vidéken sem láttak; s ez Noricum vidéket a Duna folyamtól kezdve egészen a hegyvidékekhez tartozó Fekete-erdőig egyszerre elpusztítván, elfoglalta és mikor a Licuson (Lechen) átkelt és Alemanniát elfoglalta, Szent-Afra egyházát elhamvasztotta, a Dunától kezdve a Fekete-erdőig terjedő egész tartományt felprédálta és legnagyobb részét egészen a Hilara (Iller) folyóig tűzzel fölégette. Augsburg városát is meglepte, a mely akkor csak tornyok nélkül való falakkal lévén körülvéve, nem volt valami erős» stb.

[1] *V. Ottenthal:* Regesta imperii II., 120 s. k.

Sok tudós, a ki a lechmezei csatával foglalkozott és a latin szöveget magyarázta, «silva nigra» alatt a mai «Schwarzwald»-ot érti. A német tudósok közül Dietrich *Schäfer*, berlini egyetemi tanár az első, a ki ezt az értelmezést helytelennek találta és 1905-ben megírta azóta sokszor idézett dolgozatát: «Die Ungarnschlacht von 955.»[1] Ha — Schäfer szerint — «Noricorum regio» Bajorországot jelenti, akkor Gerhard az előbbi felfogás szerint (hogy t. i. silva nigra = Schwarzwald) azt mondja, hogy a magyarok Bajorországot a Dunától a «Schwarzwald»-ig pusztították volna. Azonban Duna és Schwarzwald közti Bajorország nincs; mert a Duna és Schwarzwald között még a Jura-hegység és a Neckar folyó vízvidéke foglal helyet: tehát Sváborszag magva. Hogy azonban az «életíró» Bajorországra gondolt, világosan kitűnik az elbeszélésnek abból a részéből, a hol a következőket olvassuk: «A magyarok a Dunától a hegyekig (t. i. silva nigra: hegy, erdős vidék) terjedő területeken raboltak, elégették és fölperzselték az ország legnagyobb részét, egészen az Illerig.» A ki tehát a mai Schwarzwald-ra gondol, az a «Vitá»-nak szerzőjével fölteszi azt, — a hogyan Schäfer mondja — hogy a magyarok *előbb* érkeztek a Schwarzwaldig és csak aztán keltek át a Lech folyón, mi igazán képtelenség.

Ha azonban az «életíró» följegyzéseit közelebbről szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy a magyarok betörnek Bajorországba, átkelnek a Lechen és kiraboljak ezt az országot az Illerig. Gerhard szerint ezen a folyón a magyarok nem mentek át.

De mit kell már mostan «silva nigra» alatt érteni, ha nem a mai «Schwarzwald»-ot?

Schäfer szerint az Alpesek elővidékét, a hol akkoriban nagyobb erdőségek voltak, mint ma. Hogy maga az «életíró» is azt akarta mondani, mutatja a toldalék: «quae (t. i. silva nigra) pertinet ad montana». Schäfernek azt a magyarázatát — mely szerint «silva nigra» annyit tesz, mint az Alpesek elővidéke — a tudományos irodalomban elfogadták.[2]

[1] Sitzungsberichte der Berliner Akad. d. Wissensch. Hist. philolog. Klasse 1905. 552. l.

[2] V. ö. *V. Ernst* czikkét (Neues Archiv 21., 249. l.), a melyben ő egyetért Schäferrel. A mi a «silva nigra» magyarázatát illeti, még hozzá-

Ezen kérdés tanulmányozása közben meggyőződtem arról, hogy *Pauler Gyula* már 1900-ban — tehát öt évvel *Schäfer* előtt — a kérdéses kifejezést helyesen magyarázta. «A magyar nemzet története Szt.-Istvánig» (Budapest, 1900) cz. művének 83. lapján ugyanis a következőket olvassuk:

«És csakugyan júliusban már ellepték (t. i. a magyarok) és pusztították Bajorországot a Dunától a «*hegyekig*», azután betörtek Sváborszagba s . . . csapataik ott is a Dunától az Illerig, mely ma Bajorország és Würtemberg határa s a déli erdőségig mindent fölperzseltek . . . » stb.

Kérdés, ösmerte-e Schäfer Pauler Gyulának magyarázatát, a mikor ő a berlini akadémiában fölolvasását tartotta? Nem valószínű. Mindenesetre meg kell hát jegyeznem és hangsúlyoznom, hogy először egy magyar historikus magyarázta helyesen a latin szöveg említett kifejezését.

Ezzel a magyarázattal egyszersmind nagyban előmozdította a későbbi események megértését.

Az a kérdés először is: *Hol ütöttek tábort a magyarok?* Ha a forrásokban nincs is sehol kimondva, mégis nagy valószínűséggel föltehetjük, hogy a hadak zöme — a Lech és Wertach között — Augsburgtól délre a nagy kiterjedésű síkságon tanyázott, míg egyes csapatok a körülfekvő területeken égetve és rabolva nyugtalanítják a lakosságot. Nagyon valószínű, hogy a főhadon kívül a Lech jobb partján, Augsburg keleti kapujával szemben egy *másik* had szállott táborba és saját vezére alatt fogta ostrom alá a várost.[1]

teszi, hogy Felső-Bajorországban tényleg van olyan nevű vidék és hogy Philipp Apian: «Bayerische Landtafeln» (1568) cz. térkép 22. lapján Tegerseetől 1—2 mértfölddel délre «Schwartzwald» elnevezést olvassuk. Szerinte tehát «silva nigra» alatt a Tegernsee és Achenbach között levő erdő- és hegyvidéket kell értenünk. A mai térképekről és kézikönyvekből hiányzik az elnevezés. De még egy «Geogr. statischtisches Lexikon von Bayern» szerént is (Ulm 1797. 323. lapján) a «Schwarzwald» elnevezés annyit jelent, mint: «Wald in Oberbayern im Pflegamt Tölz». *Grimm*: Deutsches Wörterbuch IX. kötetében a 2346. sz. alatti magyarázat szerint a Schwarzwald jelentése a következő: «Von geprauch der schwarz- und hochwald vorm. Gepürg». Ez pedig egyértelmű a mi «silva nigra, quae pertinet ad montana» kifejezésünkkel.

[1] V. ö. *Sigmund Riezler*-nek a «Göttingische Gelehrte Anzeigen»

A város ellen intézett támadások két napig tartanak. Az első napon főleg a keleti kaput ostromolták, míg a másikon az egész várfalat támadják meg. Mikor egy magyar vezér, roham közben, az ellenség kezétől elesik, rövid időre abbahagyják a harczot és nagy zajjal elviszik a holtat a csatatérről.

Értesülünk arról is, hogy a magyarok a harczosokat korbácscsal ösztökélték a rohamra. Az a kérdés, kiket értsünk a *harczosok* alatt? Magyar lovasok voltak-e azok, a kiket korbácscsal kellett harczba kergetni? Nem! Föltéve, hogy az elbeszélés igazságot közöl, — azt következtethetjük, hogy elfogott németek voltak, a kiket kényszeríteni kellett a harczra. Ebből sejthetjük, hogy az ostrom alkalmával, a hol a magyar lovasság nem lehetett előnyben, a táborban levő német foglyokat, a kik a várak és városok ostromában járatosak voltak, kergették a falak ellen.

Augsburg ostroma akkor ért véget, a mikor a magyar sereg értesült a német had közeledéséről. Tudtul adta ezt a magyar vezérnek Reisensburgi Berthold, Arnulf, bajor palotagróf fia, a ki a mult esztendőben fölkelt Ottó király ellen, de fejével fizette meg hűtlenségét.

Ottó közeledésének hírére a magyar fővezér haditanácsot hív össze. Elhatározzák, hogy megtámadják az ellenséges hadat, hogy ennek legyőzése után uralkodhassanak a városon és az egész országon.[1]

A rákövetkező éjjel, a mely augusztus 9-ről 10-re virradt,

1907. évfolyamának 529. lapján megjelent értekezésével, a melyben Riezler, Schäferrel egyetértve, szintén a Lech balpartján, Augsburgtól nyugatra vagy északnyugatra veszi föl a csatatért. Augsburg ostroma alkalmával a magyar had zöme a várostól délre táborozott. Ez a felfogás annál is valószínűbb, mivel már 1012-ben Augsburgtól délre egy «Haunstetin» nevű helység fordul elő, a miből sok valószínűséggel lehet következtetni, hogy a magyarok ez alkalommal itt ütöttek tábort. Ez a «Haunstetin» azonos a mai «Haunstetten»-nel, Augsburg külvárosával. V. ö. még a vázlatos térképet és a Delbrückfestschrift 101. lapon való fejtegetést.

[1] «... ut victor rediens civitatem et totam regnum libere habere potuisset ...» (magyarúl:) «hogy győztesen térvén vissza, a várost és az egész országot szabadon bírhassa.»

Diepold gróf, a püspök bátyja, a várost odahagyta és a királyhoz csatlakozott. Miután Diepold a városból eltávozott, az «életiró» elveszti szeme elől a seregek hadi mozdulatait és az események többé nem a városban, vagy ennek szoros környékén játszódnak le.[1]

Fontos kérdés mostan az: *mely irányban indultak el a magyarok?* Mert ha ezt tudjuk, akkor egyúttal sejthetjük a német hadnak a közeledését is és így a csatatért közelebbről meghatározhatjuk.

Erre vonatkozólag a historikusok véleménye jelentékenyen eltér egymástól. Hans *Delbrück*, berlini egyetemi tanár és a «Geschichte der Kriegskunst» írója szerint a magyarok *kelet felé* indulnak és a csata a *Lech folyó jobb partján* történt. Ennek a felfogásnak hódolt 1907-ben Delbrück egyik tanítványa: Karl *Hadank*.[2]

Más véleményen van *Schäfer*, a ki Augsburgtól északnyugatra teszi a csatatért.[3]

A magyar történetírók *Horváth* Mihály (kisebb tört. munkái II., 200—211.), *Szabó* Károly (A vezérek kora, Pest, 1869., 261—318.), *Pauler* Gyula (A magyar nemzet tört. Szt.-Istvánig, Budapest, 1900. 82—88. l.), *Marczali* Henrik (Magyar nemzet tört. I., 167—188.), Rónai *Horváth* Jenő (Magy. hadi krónika I., 25—30.) a Lech *bal* partját tartják a csatatérnek és így Schäfer felfogásához állnak közel. Egyes kérdésekben (mint táborbaszállás, felvonulás stb.) eltérnek egymástól.

[1] *D. Schäfer*: Sitz.-b. d. Berl. Akad. d. Wiss. 1905. 559. l.

[2] Delbrückfestschrift. Berlin 1908. 95—114. l.

[3] A vitás kérdésre nézve tekintetbe veendő:
S. Riezler: Gött. Gelehrte Anzeigen 1907., 529. l.
V. Ernst: Neues Archiv. 31., 249.
«Hist. Zeitschrift» 95., 529.
«Hist. Zeitschrift» 97., 137.
«Hist. Zeitschrift» 98., 471.
K. v. Wallmenich: Die Ung. Schlacht auf dem Lechfelde. München 1907.
Wyneken: Forsch. zur deutsch. Gesch. 21. k.
Steichele: Das Bistum Augsburg. (1864.) II., 491.
L. Brunner: Die Einfälle der Ung. in Deutschland bis zur Schlacht auf dem Lechfelde. 1855.

Mielőtt azonban átmennék a vitás kérdésekre, *a források alapján* megkísértem *leírni a csata menetét.*

Már említettem, hogy itten csakis Widukind leírására támaszkodhatunk. *Widukind* elbeszéli, hogy a magyarok futás közben a Lech folyón átkelni igyekezvén, a vízbe fultak. A «*Vita*» szerint Augsburg falairól látták, hogy a futó magyarok a város mellett elhaladva, a Lech folyó felé siettek.[1] A «Vitá»-ból azt is tudjuk, hogy a csata estéjén *Ottó* Augsburgba érkezett és másnap a magyarokat Bajorországban üldözte.

Ebből mindenesetre azt következtethetjük, hogy a harczoló magyarok mögött Bajor-, és nem Sváborszag volt. A magyarok tehat főhadiszállásukról nyugat-északnyugat irányban indultak csatára, miután átkeltek a Wertachon is.

Ezt a felfogást támogatja még az a hír is, a melyet *Reisensburgi Berthold* a német had közeledéséről hozott. Reisensburg

[1] A forrásban a következőket olvassuk:

«. . . ita ut exercitus Ungrarum in fugam versus virtutem praediandi ultra non haberet; et quamvis incredibilis numerus illorum occisus fuisset, tantus tamen adhuc exercitus eorum remanebat, ut hi, qui de propugnaculis Augustae civitatis eos venire conspexerunt, non pugna lacessitos eos redire aestimaverunt, donec praetereuntes civitatem ulteriora Lici fluminis litora festinando repetere cognoverunt . . .»

Magyarul: «. . . úgy, hogy a magyarok serege futásnak eredvén, a zsákmányolásra többé nem volt erejök; és ámbár hihetetlen nagy számban ölték le őket, még mindig akkora seregök maradt, hogy azok, a kik őket Augsburg városának bástyáiról jönni látták, azt hitték, hogy nem a háborúban megveretve térnek vissza, mígnem észrevették, hogy elhaladnak a város mellett és a Lech tulsó partjára sietve térnek vissza . . .»

Ebből U. Delbrück (Gesch. d. Kriegskunst III. 121.) azt következteti, hogy a magyarok a Lech jobb partján vereséget szenvedvén, átkelnek a folyón és a város előtt elhaladva, táborukba mennek, hogy legalább legértékesebb kincseiket és nejeiket magukkal vigyék; azután a Lechen gyorsan átkelve, gyorsan délkeleti irányban menekülnek. Szó szerint Delbrück a következőket is mondja: «Dass Gerhard bei seiner Erzählung die Vorstellung einer zweimaligen Überschreitung des Flusses hatte, wird nicht gerade dadurch bewiesen, aber zeigt sich doch darin, dass er nicht «petere» sondern «repetere litora» sagt.

Grandaur a «Vita» fordításában ezt a «reperetere»-t így magyarázza: «Kam in das Land der Bayern»; tehát nem ismétlést lát a «revisit»-ben.

vár a Duna jobb partján — Augsburgtól nyugat-északnyugatra — Ulmtól a folyón lefelé 22 kilométernyire fekszik.

Második fontos kérdés az, hogy *hol* gyülekezett Ottó hada? Widukindnál olvassuk egy helyen, hogy Ottó «in confiniis Augustanae urbis» («Augsburg város határában») szállott volna táborba, hogy a frankok, bajorok és svábok Konrád herczeg alatt hozzá csatlakozhassanak. Gyülekező helynek tehát olyan helyet kell föltételeznünk, a melyen nem sikerülhetett volna a magyaroknak, hogy Ottó hadának részeit egyenként megtámadják és tönkretegyék. »In confiniis Augustanae urbis» kifejezés nem mutat Augsburg legközelebbi környékére, hanem nagyobb általánosságban határozza meg a helyet.

Megegyezik állításunk a krónikaíróval, ha a Duna jobb partján, az Iller és Lech folyó torkolata közti vidéket vesszük föl gyülekező helynek. Nagyon jól megfelel ennek a Reisensburgra való utalás is.

Dümmler[1] szerint Ottó Ulm felől közeledik hadával és ebben a véleményében Kézai Simonra támaszkodik, a ki azonban tudvalevőleg 300 évvel később írt. *Schäfer* azt mondja róla, hogy: «ennek a forrásnak a használhatósága nagyon is kérdéses.»

Nem tudjuk, az Iller és Lech torkolata közt hol történhetett a gyülekezés. Tekintettel arra, hogy a csata Augsburg környékén folyt, inkább a Dunán *lefelé*, mint fölfelé kell mennünk.

A csata napjáról Widukind a következőket írja:

«Castris positis in confiniis Augustanae urbis occurrit ei exercitus Francorum, Baioariorumque. Cum valido quoque equitatu venit in castra Cuonradus dux, eius adventu erecti milites iam obtabant non differre certamen. Nam erat natura audacis animi et, quod est andacibus bonus consilii; et dum

(Magyarul:) «Tábort ütvén Augsburg város határában, megérkezett hozzá a frankok és a bajorok serege. Erős lovassággal jött táborába Konrád herczeg is és megjöttével a bátor katonák már nem óhajtották halogatni az ütközetet. Mert természeténél fogva merész volt a lelke és, a hogy bátrakhoz

[1] Otto der Grosse, 254. l.

eques et dum pedes iret in hostem, bellator intollerabilis, domi militiaeque socius carus. Igitur ab utriusque exercitus latrocinantibus agminibus notificabatur non longe exercitus ab altero fore. Jeiunio in castris predicato, jussum est, omnes in crastino paratos esse ad bellum.»

illik, megfontolt is, a ki akár lovon, akár gyalog ment az ellenségre, ellenállhatatlan harczos, otthon és a katonaságban egyaránt kedves bajtárs. Tehát mind a két sereg portyázó csapatai tudták, hogy egyik sereg nincs messze a másiktól. A táborban bőjtöt rendelvén, megparancsolta, hogy másnapra mindenki készen álljon a harczra.»

Eszerint föltehetjük, hogy augusztus 9-én Ottó hadával már a Duna déli partján állott[1] és még aznap délkeleti irányban nyomult előre. A Duna és Augsburg között levő útnak egy részét Ottó még augusztus 9-én megtette. Augusztus 10-én megtörtént a csata és föl kell tennünk, hogy Augsburgtól némi távolságban lehetett, mert az augsburgiak a «Vita» leírása szerint semmit sem tudtak a csatáról.

Augusztus 10-én korán reggel a német had — a mely nyolcz legióból állott — csatarendben felállítva megindult. Hogy a németek megvédhessék magukat az ellenséges nyilaktól, «a melyeket a magyarok kitűnően kezeltek», — Ottó «nehezen áthatolható és erdős vidéken» vezette át hadait.

«Primo dilucendo surgentes pace data et accepta operaque sua primum duci, deinde unusquisque alteri cum sacramento promisso, erectis signis procedunt castris numero quasi octo legiorum. Ducitur exercitus per aspera et difficilia loca, ne daretur hostibus copia turbandi

(Magyarul:) «Első pitymallatkor a fölébredők békét adván és fogadván egymással szemben, előbb a vezérek, azután mindenki magához vette a megigért oltári szentséget, mire lobogó zászlókkal vonultak ki a táborba, számra nézve mintegy nyolcz legió lévén.

[1] Mert Reisensburgi Berthold már augusztus 9-én este hirdette a németek közeledését.

sagittis agmina, quibus utuntur acerrime, arbustis ea protegentibus.»

A sereget zord és nehéz helyeken vezették át, hogy ne legyen kitéve az ellenséges hadak zavaró nyilazásának, a melyet ezek, a csalitokban elrejtőzve, a leghevesebben folytattak.»

A német had élén három bajor csapat (legio) ment, a melyeket Henrik bajor herczeg megbízottja (prefuerunt prefecti ducis Heinrici) vezetett, mert maga a herczeg betegsége miatt nem vehetett részt a csatában, sőt nemsokára meg is halt Regensburgban.

A bajorokat követték a frankok, a derék *Konrád* vezetése alatt; azután jött maga a királyi sereg, *Ottó* vezetése alatt. A királyt külön kísérte egy fiatal vitézekből álló hadtest is a királyi hadjelvénynyel: Mihály őrangyallal.

A 6. és 7. legió svábokból állott; vezérük *Burghard* volt. Az utolsó (8.) legióban voltak a csehek. Rájuk volt bízva a felszerelés, élelem, kocsik védelme stb., mert azt hitték, ők tudják azt legjobban megvédelmezni.

Az a kérdés már most: *Milyen nagy lehetett a magyar sereg és a német hadak száma?*

A mi az elsőt illeti, nem megbízható a német évkönyveknek az az adata, hogy a magyar sereg 100,000 emberből állott. A középkori szerzetes, a ki czellájában 100,000-et ír, igen nagy sereget akart jelezni. Egy 100,000 főből álló hadat nem is tud elképzelni magának, mivel olyant soha sem látott. Hans *Delbrück* volt az első, a ki bebizonyította történelmi éleslátással és methodikus szövegkritikával, hogy az ilyen óriási számok a legrégibb időtől fogva még a későbbi középkorban is tarthatatlanok. A lechmezei csatában nagyon valószínűnek tartja, hogy a *magyar lovas sereg kisebb volt a német hadnál.*

Pauler Gyula, már említett művében, 20—25.000 magyar lovasra gondol, mert a magyarok ebben a kalandozásban (t. i. 955-ben) csak azért keltek tavaszkor útra, hogy lovaik — a melyek száma elérhette a 100,000-et — elég füvet stb. találjanak.

Ha lehetőleg tisztán akarunk látni ebben a kérdésben, különbséget kell tennünk a fegyverhordó lovasok és a kíséret között. Mindenesetre igen nagy lehetett az utóbbi a középkori hadaknál.

Ezen álláspontról a *magyar* sereget *Pauler* Gyula igen nagynak gondolja, ha 20 vagy 25,000 lovast vesz föl. Az igazi harczosok száma aligha haladta meg az 5—6000-et. Az egész sereget véve, és hozzászámítva a kíséretet stb., hárommal lehet szorozni az 5—6000 lovast.

Milyen nagy lehetett a *német* had? Számáról hozzávetőleg tájékoztat *Widukind*, a ki nyolcz legióról beszél. De mit kell értenünk legió alatt? Mindenesetre saját fővezére által vezetett egységes hadosztályt. A mi azonban az ilyen hadtestet illeti, pontosat alig lehet mondani. A német had számának megközelítő meghatározására nézve Widukindnál még két más tájékoztató adatot találunk. *Először* is azt mondja, hogy a cseh sereg 1000 emberből áll és *másodszor*, hogy a királyi sereg volt a legszámosabb, leghatalmasabb.

A sváboknak két legiója hatalmasabb lehetett a királyi seregnél. Ép úgy a bajorok, a kiknek három legiójuk volt. Ezeknek alapján *Schäfer*[1] a következő számokhoz jut:

csehek	1000
királyi csapat	1000
frankok körülbelül	1000
svábok legalább	1500
bajorok legalább	2000
	6500

Térjünk már most vissza a forrásunkhoz! Követtük Widukind elbeszélését odáig, a hol elmesélte a német hadnak az elhelyezkedését.

Lássuk már most, mi történik tovább:

«Sed aliter res acta est ac arbitratur. Nam Ungarii nihil cunctantes Lech fluvium trans-

(Magyarul:) «Azonban másképen történt a dolog, mint a hogy gondolták. Mert a ma-

[1] Sitzungsberichte, 564. l.

ierunt, circumentes exercitum extremam legionem sagittis lacessere coeperunt et impetu cum ingenti vociferatione facto, aliis caesis vel captis, sarcinis omnibus potiti caeteros legionis illius armatos fugere compulerunt. Similiter septimam ac sextam agressi plurimis ex eis fusis, in fugam verterunt. Rex autem cum intellexisset, bellum ex adverso esse et post tergum novissima agmina periclitari, misso duce cum quarta legione captivos eripuit, predam excussit latrocinantiaque hostium agmina proturbavit. Fusis latrocinantibus undique adversariorum agminibus, signis victricibus dux Cuonradus ad regem revertitur.»

gyarok késedelem nélkül átkeltek a Lech folyón, megkerülvén a sereget, a szélső legiót nyilazással kezdték zavarni és nagy kiabálással támadtak, némelyeket megöltek vagy elfogtak, minden holmijokat elszedték s ama legió többi fegyveresét megszalasztották. Hasonlóképen támadván meg a hetediket és hatodikat is, azokból igen sokat levágtak és megkergettek. Mikor pedig a király meghallotta, hogy a harcz rosszra fordult és hátban újabb csapatok fenyegetik, a vezért odaküldte négy legióval és a foglyokat kiszabadította, a zsákmányt visszavette és a prédáló csapatokat szétzavarta. Mindenütt szétszórván az ellenséges prédáló csapatokat, Konrád herczeg diadaljelekkel tér vissza a királyhoz.»

Ebből látjuk, hogy a tartalékot és a felszerelést a hátvéd nem birta kellőképen megvédelmezni. A magyarok t. i. most is, mint már annyiszor azelőtt, megkerülik a hátvédet, legyőzik a cseheket és svábokat (a 7. és 6. legiót) és előre rohannak egészen Ottó csapatjáig. Ebben a pillanatban Ottó, a ki fölismerte a veszélyt, segítségül küldi *Konrád* herczeget a 4. legióval. Konrád győz és azután azonnal visszatér előbbi helyére. Mostan tartja Ottó azt az ismeretes beszédet, a melyben vitézségre szólítja föl a katonáit; seregének élén azután a magyarokra rohan. Ezek a nehéz fegyverzetű német lovasságnak ellenállani nem birnak és futásnak erednek. Eközben a magyarokat a körülfekvő falvakban körülfogják s nagyobb részök elpusztul. A magyarok főseregének nagyobb része Augsburg mellett a fősátor-

tábor felé fut, hogy legalább legdrágább kincseit stb. megmenthesse. Ottó azonban megakadályozza őket ebben, mivel nyomon követi és mindinkább a Lech folyó felé szorítja, úgy hogy a szerencsétlen lovasság nagy része a folyó hullámaiban veszti el életét. De ezzel a király még nem éri be. A csata napjának estéjén gyorsfutárok segítségével kiadja a parancsot, szállják meg Bajorország valamennyi útját, folyóját, hogy a magyarok megszabadulását mindenképen lehetetlenné tegyék. Ottó, miután az éjt Augsburgban töltötte, maga kezdte meg másnap az üldözést, miközben talán a magyar sereg utolsó töredéke is elpusztult, úgy hogy senki, vagy csak igen kevesen menekülhettek meg.

De a németek is drágán fizették meg a diadalt. Konrád maga ellenséges nyíltól találva, a csatatéren halt meg. Számos vitéz püspök és előkelő főúr maradt a csatatéren ezen a napon.

A forrásokból kitűnik, hogy a magyar had legnagyobb részét futás közben érte vereség és nem az ütközetben. Nincs kizárva, hogy csak igen kevesen menekültek meg és vitték meg a szomorú hírt hazájukba. Az otthonmaradottak azonban nem akarták és nem is tudták elhinni és elképzelni, hogy oly előkelő és vitéz vezérek, mint pl. *Lehel* és *Bulcsú*, gyalázatos módon vesszenek el életüket. Ezzel összefüggésben alkotta meg a nép élénk képzelő ereje a «Lehel kürtjéről» és a «Hét gyászmagyarról» szóló mondát.

*

A csata menetét röviden még egyszer összefoglalva, a legfontosabb mozzanatok a következők:

1. A magyar fősereg a Lech és Wertach folyók közt — Augsburgtól délfelé, a mai Haunstetten vidékén — táborba szállott.

2. Egy kisebb csapat a Lech folyó jobb partján üt tábort. Ez a sereg kezdi meg Augsburg ostromát. Csak erre a hadra vonatkozhatik Widukind elbeszélésének az a pontja:

«Nam Ungarii nihil cunctantes Lech fluvium transierunt, circum euntes exercitum extremam legionem . . .»[1]

(Magyarul:) »Mert a magyarok késedelem nélkül átkeltek a Lech folyón, megkerülvén a sereget, a szélső légiót . . .»

3. Augsburg ostroma augusztus 8-ának reggelétől augusztus 9-ének estéig tart.

4. A német had gyülekezése a Duna bal partján — az Iller és Lech torkolata között — augusztus 9-én délelőtt történik meg.

5. A csata maga két részből áll:

a) A Lech folyó jobb partján levő magyar sereg megkerüli Augsburgtól északnyugati irányban a német hadak tartalékját és megveri ezt. A hetedik és hatodik legió megzavarodik, de Konrád herczeg visszaveri a magyarok rohamát és megszalasztja a támadókat. Csak később indul meg ama tüzes harcz a német sereg homlokzatán, a melyben a magyar sereget megszalasztják és a melyből Ottó kerül ki győztesen.

Mindezek *az Augsburgtól északnyugatra* fekvő vidéken történtek.

b) A megvert magyar fősereg elég nagy számban Augsburg mellett a Lech-mezőre menekül és a Lech folyón át akar kelni. Heves harcz és igazi mészárlás folyik ez alkalommal. Kitartó és heves az üldözés Bajorországban.

*

De a magyarok tulajdonképen miért vesztették el *a csatát*? Röviden azt mondhatjuk: mivel a németek a magyar hadi taktikát követték és kihasználták, ezért lettek győztesek a Lechmezőn. De segítségükre voltak még a magyar sereg által elkövetett hibák is. Vizsgáljuk meg, minő hibákat követtek el. A hátvéd megtámadásának és a frontra intézett rohamoknak össze kellett volna esniök, ha eredménynyel akartak harczolni a németek ellen. Az volt a magyar seregnek a végzetes hibája,

[1] És e szerint nem kell úgy értenünk, hogy a magyarok egész serege Augsburgot megkerülve, kétszer kelt volna át a Lech folyón.

hogy az egyik csapat a hátvédet megkerülve támadott a nélkül, hogy a fősereg kellő helyen állott volna. Ha abban a pillanatban, a mikor a hátulról támadó magyar csapatok a német hátvédre rohantak, a fősereg is támad, okvetetlenül bekövetkezik, hogy az egész német had zavarba jövén, teljesen elveszti a csatát. Azonban annak következtében, hogy Ottó ráért a frankok segítségével először a megkerülő magyar hadak támadását visszaverni, képes volt később egész hadával a támadó főseregnek ellentállani és nehéz fegyverzetű lovasságával a könnyű magyar lovasságot szétszalasztani. Ezzel a csatának első része Ottó javára dőlt el.

Fontos mozzanat volt másodszor, hogy Ottó az egyszer megnyert előnyt kitűnően kihasználta, a mennyiben a futó magyarokat követte és a Lech folyón való átkeléskor újból csatára kényszerítette.

Ekkor történt, hogy a még egységes sereg teljesen fölbomlott és kisebb csapatokra szakadt. A következő napok csetepatéiban azután az elkeseredett németek a megmaradt töredéket is elpusztították.

*

A csata lefolyásáról így alkotott felfogástól lényegesen eltér Hans *Delbrück*. A «Gesch. der Kriegskunst» cz. művében (a 112. lapon) a szerző a Lech folyó jobb partján képzeli a csatát, ellentétben Schäferrel, Wynekennel és másokkal.

H. Delbrücknek az a szándéka, hogy ebben a csatában Ottó királyt nagy sztrategusnak és mélyen gondolkozó politikusnak mutassa be. Ezen a csatatéren szerezte magának a király a «Nagy» czimet. «Nagy» azonban csak sztrategiája következtében lett. Az «Allg. Deutsche Biographie»-ban[1] Harry *Bresslau* a királynak nagy, hadvezéri tehetségeit határozottan tagadja s Ottó előtte csak jámbor hivő. H. Delbrück szerint igaza volna H. Bresslaunak, ha a csata a Lech folyó bal partján történt; ellenben ha Ottó keletről ment Augsburg felé, akkor többé nemcsak lovagi vitézség, hanem kiváló tette Ottónak a lechmezei

[1] XXIV. K. 571—97. l.

csata és joggal számítja a világtörténelem azon kevesek közé, a kiket «Nagy» névvel tüntetett ki.[1]

Azok az okok, a miket H. Delbrück saját felfogásának igazolására felhoz, a következők:

1. Ottó, — miután a magyarok betöréséről értesült, — arra gondolt, hogy el fogja állani a magyar hazába visszavezető utat. «Az egész hadjáratot úgy tervezte, hogy a magyarok ezen alkalommal nem kerülhetik el sorsukat, hacsak nem győznek a csatában, a melytől minden függött».[2]

2. Delbrück szerint Ottó keletről jön és Bajorországban csatlakoznak hozzá az egyes legiók: frankok, svábok stb. Ama hírt, a melyet Widukind szerint Reisensburgi Berthold hoz, Delbrück nem tartja igaznak és hitelesnek és szó szerint azt mondja: «az áruló Berthold senki más, *mint az a tipikus áruló*, a ki föllép a világtörténelemnek minden olyan csatájában, a melylyel a nép képzelete foglalkozik: attól az ismeretlentől kezdve, a ki Marathonnál a perzsáknak adott jelt pajzsszsal a hegyen, addig a molnárig, a ki a königrätzi csatában Benedeknek a malom szárnyainak mozgásával árulta el a trónörökös közeledését».[3]

3. A Widukindnál előforduló «Ungarii nihil cunctantes Lech fluvium transierunt» szavakból Delbrück azt következteti, hogy a magyarok, — mielőtt a német hadat megtámadták volna, — a jobb partra mentek át.[4]

4. *Delbrück*, hipotézisének újabb bizonyítékául, a Widukind munkájában előforduló másik mondatot használja föl; t. i.: «Dum haec in *Baiovaria* geruntur» («Míg Bajovariában ezek történtek») stb., a hol Bajovaria kifejezésre fekteti a legnagyobb súlyt.

De ha még azt is föltesszük, hogy ebben az időben nyugat felé a Lech folyó határolta volna Bajorországot, — a mit bebizonyítani nem lehet — véleményem szerint ez az idézet

[1] Gesch. d. Kriegskunst, 124. l.
[2] Gesch. d. Kriegskunst, 125. l.
[3] Gesch. d. Kriegsk. 115. és 116. l.
[4] Miképen kell ezt felfogni, már előbb kifejtettem.

akkor sem mond semmit arról, hogy a csatatér a Lechnek melyik partján volt. Mert Widukind mondatának olvasásakor az elfogulatlan olvasó arra gondol, hogy Widukind, midőn a magyarokkal viselt háborút leírja, arra is emlékeztetni akar, hogy ugyanakkor az ország északi részén a szlávok ellen folyt a háború. És ebben az összefüggésben Widukind a «dum haec in Baiovaria geruntur» szavakkal nem akar mást mondani, mint pl. ezt: «midőn a délibb csatatéren ezek történtek, északon ez meg ez . . .»

«Baiovariá» alatt tehát a szerzetes nem a pontosan határolt bajor földet érti, hanem egyáltalában az ország délibb részeit.

De ha így magyarázható a forrásnak illető helye, akkor bátran lehet mondani, hogy Delbrück föltevését nem bizonyítja és az egyáltalában nem egyenes adat a jobb partra nézve.

Widukindnak ezen közvetlen kijelentésénél [1] sokkal fontosabbnak tartja Delbrück azt a «néhány öntudatlan, közvetett vonatkozást»,[2] melyek szerint a csatatért csakis a Lech jobb partján lehet képzelni.

Ezek közé az «öntudatlan, közvetett vonatkozások» közé tartoznak a következők:

1. Az a hely, a hol Widukind a nyolcz német legiónak a felállítását közli. Delbrück szerint csodálkoznunk kell, hogy — ha a csata tényleg Svábországban történt — mégis a bajorok mentek a had élén, míg a földjüket ismerő svábok csak mögöttük haladtak az erdős, nehezen járható vidéken.

Erre csak annyit kell mondanunk, hogy régi germán szokás szerint a csatában elől megy az a törzs, a melynek területét az ellenség először özönlötte el. Nem kell tehát csodálkozni, hogy a bajorok vezettek.

2. Widukind szerint a németek tudvalevőleg csak akkor határozzák el magukat a csatára, a mikor Konrád herczeg már megérkezett. Ha a német hadak gyülekező helyét Augsburgtól nyugatra tesszük, Delbrück szerint nem tudjuk elképzelni, miért

[1] T. i. «Ungarii nihil cunctantes, Lech fluvium transierunt» és «Dum haec in Baiovaria geruntur.»

[2] Gesch. d. Kriegsk. 117.

érkezett később a frank a csehnél. Ezt is, hogy t. i. Konrád herczeg oly későn érkezik, azzal akarja világossá tenni, hogy a csatát és a német had gyülekező helyét a Lech jobb partjára, vagyis Ingolstadt vidékére kell tenni. Akkor értjük meg — mondja Delbrück — miért vezették a hadat a bajorok és hogy miért érkeztek korábban a csehek a frankoknál.

Én Delbrück felfogásával szemben azt hiszem, hogy mivel főképen Bajorországot fenyegette a veszély, a bajorok legnagyobb számban jelentek meg és így nekik kellett első sorban harczolniok. Éppen úgy nem szükséges Konrád megkésett érkezését úgy magyarázni, a mint azt Delbrück tette.

3. Ruotger, Bruno püspök életirója (S.S. III.) azt beszéli el, hogy a lotharingiaiak azért hiányoztak és azért nem vettek részt a csatában, mivel maguknak is védekezniök kellett a magyarok betörései ellen; még pedig annál is inkább, mert ha Ottó elveszti a csatát, egész Németország a magyarok pusztításának lett volna áldozata. De ha Ottó legyőzi a magyarokat, a futók a veszteségért gazdagon kárpótolták volna magukat Lotharingiában. Ez annál fogva is valószínűbb, mivel már az előbbi évek szerint (922—954-ben) ezen az úton mentek Itáliába. Hogy tehát a lotharingiak nem vettek részt a csatában, világos és magától érthető. Távollétükből nem lehet — mint Delbrück teszi — azt következtetni, hogy a csatatért, illetőleg a német had gyülekező helyét minél jobban keletre kell helyeznünk és hogy a lotharingiak éppen a távolság miatt nem jöhettek.

Ha tekintetbe vesszük Delbrück fejtegetéseit és felhozott érveit egyenkint megvizsgáljuk, látjuk, hogy ezek nem szükségszerűek és hogy a forrásokból egész könnyen s talán több valószínűséggel annak az ellenkezőjét olvashatjuk ki.

A hogyan Delbrück a forrásokat magyarázza, azt hiszem, nem szabad őket használni. Kimondani merem, hogy Delbrück a források adatait úgy állítja egymás mellé, hogy belőlük kivonhassa azt a tényt: milyen nagy sztrategus volt Ottó király. Úgy látszik, Delbrück ebben az esetben a múltat a jelen idő szemüvegén át nézte. Ez pedig a történetírónak egyik legnagyobb hibája.

Ha Delbrück dolgozatának egyes részeit olvassuk, úgy tűnik

föl, mintha Ottó, nagy táborkarától körülvéve, minden lépését, hadi mozdulatát előre megfontolta volna. A középkornak ebben a szakaszában alig volt eféle háborúviselés szokásos. És bizonyára maga Ottó király sem különbözött ebben a tekintetben kortársaitól. De ha Ottó a lechmezei csatát nem is tervezte oly nagyszerűnek, a milyennek Delbrück a forrásokból kiolvasni igyekszik, kétségtelen, hogy Ottó császárnak megmarad «Nagy» czime és világtörténelmi fontossága cseppet sem kisebbedik. A fő dolog az volt és az maradt, hogy a király a magyarokat legyőzte. Hogy miképen sikerült az neki, azzal kortársai nem sokat törődtek és erről az álláspontról kell magunknak is a ránk maradt forrásokat magyaráznunk.

Delbrück felfogásában belső ellenmondás és valószínűtlenség is van.

Alig tehetjük föl, hogy a magyarok átkelnek a csata miatt a Lech jobb partjára, mert ha ezt megteszik, könnyen tarthattak attól, hogy ha támadásuk nem sikerül, a németek odaszorítják őket a folyóhoz, a melynek másik partján még a városból kitört augsburgiak is rájuk támadhatnak. S mi történt volna akkor a magyar táborral? Nem lett volna-e az okvetetlenül az augsburgiak zsákmányává?

Ily kevéssé óvatosak nem is lehettek a magyarok, ha figyelembe vesszük, mennyire ki volt fejlődve náluk a kémszolgálat és a hadi taktika.

Egészen kizártnak tartom azt az esetet, mely szerint a megvert had a Lech jobb partján — vereséget szenvedvén — átkel a folyón és azután délkelet felé újra átkel a Lechen, ámbár megtudja, hogy a győztes német had ottan áll.

Értekezésem végén, hacsak röviden is, a lechmezei csata *következményeiről* kellene megemlékeznem. De ezt talán mellőzhetem. Az 1001. évi koronázás, a magyarságnak az európai keresztény népcsaládba való belépése, bizonyára ennek a csatának egyik következménye. Nem jött gyorsan, majdnem félszázad kellett az eszme megérleléséhez; de ily csata nélkül erre az elhatározásra, az ázsiai és az európai gondolkodás közti különbség kiegyenlítésére, még sokáig kellett volna várakozni.

Dr. Molitoris Károly.

Irodalom:

a) *Források:*

1. Widukindi res gestae Saxonicae (Mon. Germ. S. S. III. 457.)
2. Gerhardi Vita Sancti Oudalrici. (Mon. Germ. S. S. IV. 401.)
3. Lamberti Annales (Mon. Germ. S. S. III. 59.)
4. Annales Weissenburgenses (Mon. Germ.).
5. Continuator Regionis (Mon. Germ. S. S. I., 623).
6. Tietmar (Mon. Germ. S. S. IV., 776.).
7. Annales Ratisponenses (Mon. Germ. S. S. XVII, 583.).
8. Annales Einsiedlenses (Mon. Germ. S. S. III. 145.).
9. Annales Sangallenses Majores (Mon. Germ. S. S. I., 79.).
10. Arnold de S. Emmeram (Mon. Germ. S. S. IV., 554.).
11. Flodoardi Annales (Mon. Germaniæ, S. S. III., 403.).
12. Ruotgeri vita Brunonis (Mon. Germ. S. S. IV., 268.).
13. Annales Palidenses a. 924. (Mon. Germ. S. S. XVI., 60.)
14. Ann. Zwifaltenses a. 942. (Mon. Germ. S. S. X., 53.)
15. Chronicon Eberspergense posterior (Mon. Germ. XXV., 869.).

b) *Segédkönyvek:*

1. *L. Brunner*: Die Einfälle der Ungarn in Deutschland bis zur Schlacht auf dem Lechfelde. Augsburg, 1855.
2. *Steichele*: Das Bistum Augsburg, 1864. II. kötet.
3. Szabó Károly: A vezérek kora. Pest, 1869. 261—318. l.
4. Horváth M.: Kisebb történelmi munkái. II. 204—11. l.
5. Dümmler: Otto der Grosse. Leipzig, 1876.
6. Giesebrecht: Gesch. d. deutschen Kaiserzeit 5. Aufl. 1881. I. k.
7. E. F. Wyneken: Die sogenannte Schlacht auf dem Lechfelde. (Forsch. zur deutsch. Gesch. XXI., 239—250.)
8. *v. Ottenthal:* Regesta imperii II. 1. Innsbruck 1893. 120 l. s. t.
9. *R. Köstler:* Die Ungarnschlacht auf dem Lechfelde und die Folgen der Ungarnkriege überhaupt. Augsburg, 1884.
10. *K. Brückner:* Studien zur Gesch. der sächsischen Kaiser. 1889.
11. *Rónai Horváth Jenő:* Magyar hadi krónika I., 25—30. Budapest, 1895.
12. *Marczali Henrik:* Az ágostai ütközet. (A magyar nemzet tört., I., 167—188.) Budapest, 1895.
13. *Pauler Gyula:* A magy. nemz. története Szent-Istvánig. 1900. 82—88. l.
14. *Dietrich Schäfer:* Die Ungarnschlacht von 955. Sitzungber. der Berliner Ak. d. Hist. phil. Klasse. 1905. 552. l. s. k.
15. *Sigm. Riezler:* Gött. Gelehrte Anzeigen. 1907.

16. *V. Ernst:* «Neues Archiv.» 31., 249. s. k.
17. *N. N.:* «Hist. Zeitschrift» 95., 529.
18. *H. Bresslau:* «Hist. Zeitschrift». 97., 137—151.
19. *D. Schäfer:* «Hist. Zeitschrift». 97., 538.
20. *H. Bresslau:* «Hist. Zeitschrift», 98., 471.
21. *Holder Egger:* «Neues Archiv» 31., 745. és 32., 522. s. k.
22. *H. Delbrück:* Gesch. der Kriegskunst im Rahmen der polit. Gesch. III. rész. Berlin, 1907. 112—128. l.
23. *K. Hadauk:* Einige Bemerkungen über die Ungarnschlacht im Jahre 955. (Delbrück: Festschrift. Berlin, 1908.) 95—114. l.

Pandur 1741-ből.

VITÉZVÁRI BÁRÓ SIMONYI JÓZSEF.

II.

A pancsovai összecsapásban Simonyinak csak a szemlélő szerepe jutott. Hiába festett magának bajuszt, azért mégis 18-ik életéve mellett is gyereknek nézték a «nagy bajuszú katonák» s kemény ripakodással kergették vissza a «tentásképű deákot», ne lábatlankodjék közöttük.

De csakhamar ő maga is részt vett a viaskodásban.

Pancsováról a törökök Belgrádba huzódtak vissza, gr. Nauendorf csapata pedig Zimonyig nyomult, hol már vasasok és uhlánusok tanyáztak. Maga II. József is megjelent a táborban s mivel késő őszre fordult az idő, elrendelte a téli szállásra való vonulást, előbb azonban szétromboltatta a besanyai sánczokat, hogy fölmentse az őrzésükkel járó terhek alól a katonákat. A szétrombolás 1788 november 10-én történt s már másnap, nov. 11-én virradóra nagy számú török lovasság kelt át a Száván. Huszárok, vasasok s uhlánusok mentek eléjük hg. Waldeck tábornok vezetése alatt s Besanyánál összecsaptak velük.

Ekkor esett át Simonyi az első vérkeresztségen, a mit csakis a Nagy Pállal közölt elbeszélése után ismerünk.[1] E szerint mikor látta a csapatok előnyomulását, ő is fölnyergelte öreg rossz sárga lovát s ezrede után nyargalt, mely épen támadásra készült a jobb szárnyon. Simonyit visszakergették ugyan az öreg huszárok, de midőn a törökök nagy zajjal a huszárokra rontottak, ő is közéjük lőtt karabélyával. Kárt ugyan nem tett köztük, de lova megijedt s elragadta; alig hogy megfékezte,

[1] Vitézvári b. Simonyi J. élete leirása. Pest. 1819. 16 és kk. ll.

neki szegezett dsidával egy török lovas vágtatott feléje, Simonyi rásütötte pisztolyait, de egyik pisztolya sem talált, mire a végső szükségben a török szeme közé vágta az üres pisztolyt s olyan erővel találta, hogy a török elejtve dsidáját, lefordult a lórul. Most egy csillogó, aranyos ruházatú és fényes lószerszámú török rontott rá s kardjával mély sebet ejtett szeme és füle között a rá bámuló Simonyi balorczáján. Két huszár ment segitségére, a kik összevagdalták az előkelő török tisztet s megmentették Simonyit a biztos haláltól. Ezt a viaskodást több tábornoktul környezve végig nézte egy dombrul József császár is. Midőn Simonyi véresen hátra felé huzódott, kiséretével együtt eléje ment a császár, de Simonyi jobban megijedt tőle, mint a töröktűl s más irányba forditva lovát, elnyargalt előle.

Sebével kórházba került s ekkor történt meg vele az a kellemetlen eset, hogy a főorvos által neki rendelt orvosságot fölcserélte a chirurgus egy megvesszőzött katona részére készített kenőcscsel, a mit Simonyi nagy keservesen elfogyasztott ugyan, de annyira rosszul lett utánna, hogy csaknem belehalt.

De kiheverte s a mint meggyógyult, vissza ment ezredéhez, mely az akkor Bánátnak nevezett délvidék gyér népességű részeiben tanyázott. Keserves volt az itteni téli táborozás. Falut 3—4 napi járó földön sem igen lehetett találni, födélhez, élelemhez bajosan jutottak. Koplaltak is eleget s különösen érezték a kenyér hiányát; még a főtisztek is féltett kincsként őriztek egy-egy darab komisz kenyeret, a közlegényeknek azonban — ha portyázás közben egy-egy marhára tudtak szert tenni — kenyér nélkül kellett elfogyasztani, a só hiányában puskaporral készített kövér gulyáshust. Ruhát nem tudtak váltani, egészen lerongyolódtak, a legnagyobb fergetegben havas szeles esőben a sík mezőn tanyáztak, még a kardot sem oldhatták le heteken keresztül. A keserves napok és éjszakák ezen végnélküli sorozatában különösen kivált egy, mely leginkább megmaradt Simonyi emlékezetében. Valamelyik este felé óriási zivatar támadt s a bőrig átázott és több napi terhes és fárasztó szolgálatban kimerült Simonyi hasztalan keresett a csizmaszárig érő latyakban valami szárazabb helyet, hogy egy kissé kipihenje magát, utoljára is a karókra kifeszített kötelet vette a hóna alá s igy pró-

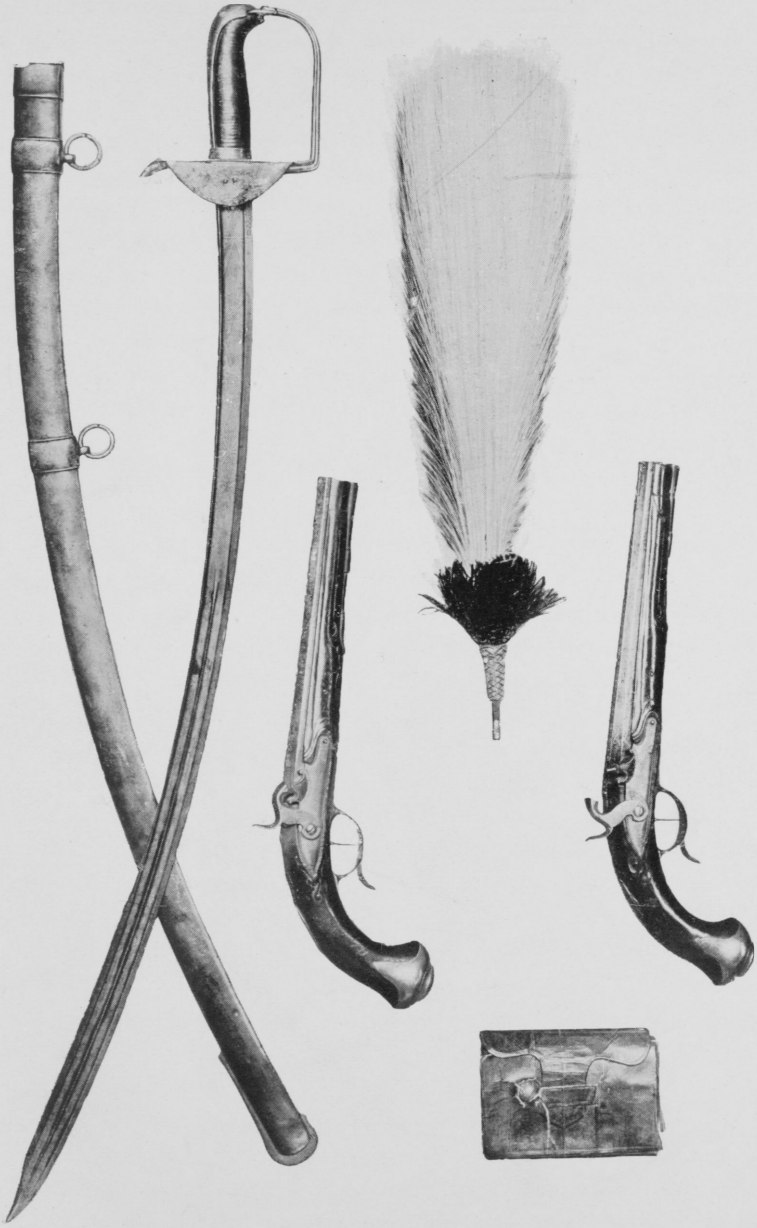

A Magyar Nemzeti Múzeumban.

BÁRÓ SIMONYI JÓZSEF FEGYVEREI.

bált aludni, de a mint egy kissé elszunyadt, mindjárt a sárba bukott, végre is egy darab fára akadt s ott össze zsugorodva várta be a reggelt.[1]

Nem csoda, ha ily körülmények közt nagyobb pusztitást vitt véghez a seregben járványos betegség, mint a tulajdonképeni háború. Maga II. József is a halálos kór csirájával tért vissza Bécsbe a zimonyi táborból. Simonyi azonban betegség nélkül húzta ki az 1789-ki esztendőt.

E közben 1789 okt. 8-án Laudon bevette Belgrádot s ezzel jóformán véget is ért a háború, bár a hivatalos fegyverszünetet csaknem egy év múlva, 1790 szept. 19-én kötötték meg Gyurgyevóban, a békét pedig még később, 1791 aug. 4-én Szisztovóban.

Már 1790 elején Győrbe rendelték téli szállásra a Wurmser-huszárokat. Simonyi ekkor már nem volt közlegény, előbb viczefrajter, majd viczekáplár lett, hogy aztán fokról-fokra egész az ezredességig emelkedjék. Az ezred tisztikarából is, kik részt vettek ezen hadjáratban, föltünő sokan emelkedtek mind magasabbra, úgy hogy Trauenfesti Amon megjegyzése szerint talán Európa valamennyi hadseregében példátlan, hogy ily tömegesen lépjenek előre, nevezetesen az ezen időbeli Wurmser-huszártisztek közül utóbb lovassági tábornok lett kettő, altábornagy hét, vezérőrnagy kilencz, ezredes hét — s ide nincs számitva az akkor még ismeretlen Simon József viczefrajter, alezredes nyolcz, őrnagy tizenhat, — az utóbbiak közt egy trombitás, egy pedig őrmester volt a török hadjárat idejében. A Maria Terézia-rendet tizenketten kapták meg, Simonyit ezúttal is kihagyva a sorozatból és pedig öten azalatt, a mig az ezredhöz tartoztak.[2]

Ilyen tisztikarnak a példaadásából nyerte huszárélete első benyomásait Simonyi s ha nem találjuk is nyomát a Nagy Pál által megirt életrajzban, lehetetlen, hogy a lefolyt háború egyik legkiválóbb hősének, a később (1796) bárónságra emelt Buday

[1] Nagy Pál id. m. 20 és kk. ll.

[2] G. R. Amon v. Trauenfest: Gesch. d. kk. Huszaren-Regimentes No. 8. Wien. 1880. 265. l.

Ignácz főhadnagynak tettei ne lettek volna rá nagy hatással s ne lelkesítették volna őt is hasonló hőstettek véghezvitelére.

Az ezred parancsnoka, Boros Ádám 1790 január 26-án vezérőrnagy, majd altábornagy lett; helyét gr. Nauendorf Á. Fr. foglalta el, ki már előzőleg, 1789-ben megkapta a 2-ik ezredesi tisztséget, majd 1793-ban ő is vezérőrnagy s azután altábornagy lett, helyette pedig 2-ik ezredesnek áthelyezték a toscanai huszároktól gr. Wielhorszky Mihály alezredest, mig az alezredesi tisztséget b. Wachenheim Ferencz őrnagygyal töltötték be, a kit aztán 1792-ben előbb 2-ik ezredesnek, Nauendorf vezérőrnagysága után pedig, 1793-ben ezredparancsnoknak léptettek elő s parancsnok volt 1795 szeptemberben Freiburgban bekövetkezett haláláig, a mikor aztán, Simonyi Salo di Garda melletti hőstette idejében, gr. Klenau János lett a Wurmser-ezred parancsnoka.[1]

Győrben nem sokáig időzött az ezred, hanem már áprilisban a porosz határon, Szilézia és Galiczia szomszédos részeibe Freistadtba és más kisebb városokba helyezték át egy osztály kivételével, melyet a német alföldi zavarok miatt gr. Kollonits Miksa parancsnoksága alatt Luxemburgba küldtek.

E közben halt meg Simonyi atyja s ekkor néhány hónapot otthon töltött szabadságon.

Meglehetős örökség maradt rá, abból magához vett egy kisebb összeget és visszautazott állomáshelyére, Freistadtba, egy jómódúnak éppen nem mondható városkába, hol «akár merre tekintett az ember, csak a szükség jelentgette magát.» Később, a németországi városokban mindenfelé része volt a szives vendéglátásban, az itteni szegény lakosság azonban nagyon rászorult arra a kis pénzre, a mit a katonaságtól szerezhetett, még az öt naponkint kiosztott kenyérből is kivették részüket a huszárok vasárnapi tánczosnéi, «a czifrább s katonákat kedvelő leányok», kik «az ötödnapi kenyérosztásra szintén előrukkolván, a katonakenyérben nem szükölködének.» Simonyinak nagyon takarékosan kellett bánnia a magával vitt pénzzel. Nem volt

[1] U. a. 287. l. (A. Thürheim): Die Reiter-Regimenter d. kk. österr. Armee. II. Die Huszaren. Wien. 1862. 221. s köv. l.

ugyan könnyelmű, költekező természetű, de azért szerette magára vonni a figyelmet külső megjelenésével is, most is első gondja volt, hogy szép csinos új ruhát készittessen magának. A mellett koplalni sem volt kedve, már pedig nagyon szűkösen telt élelemre a viczekáplári fizetésből s ha nem maradt valami az ebédről, vacsora sem igen volt, holott «vacsora nélkül éjjeli nyugodalma éppen nem lehetett.» Voltak egyéb költségei is. Egyszer csak arra jutott a folytonos számolgatás mellett, hogy «semmit a semmiből kihúzván, marad semmi», elfogyott a pénze s utoljára is magának kellett foltozgatni ruháját és rendben tartani holmijait. Mindamellett elég vigan teltek a napok, mígnem 1792 tavaszán a franczia határ felé indították a Wurmser-huszárezredet.

A huszárok 1792 május hóban indultak el Troppauból, hova az előző év augusztus havában helyezték az ezredet s Morvaországon, Ausztrián és Bajorországon át július 12-én érkeztek meg a Rajna közelében fekvő badeni Schwetzingenbe, hol már ekkor 30 ezer emberből álló sereg tanyázott hg. Hohenlohe-Kirchberg vezérlete alatt.[1] A huszárok megérkezését egész nagy tömege várta a kiváncsiaknak, kik még sohasem láttak magyar katonát s húsz mérföldnyiről is eljöttek, úgy hogy «rakott szekerekkel, hintókkal, lovas és gyalogjövő nézőkkel a lóger tele lett, kik a katonasághoz a legnagyobb barátságos tekintettel annyira viseltettek, hogy a főbb s legszebb dámák is minden hátrázás nélkül még a közemberek sátoraiban ki- s bejárkálnának.»

Egy hónapig se tartottak a schwetzingeni szép napok mindenféle vigalom és mulatság között, de Simonyi gondolat világára és erkölcsi életére mégis rendkivüli hatással voltak. Most nyilt először alkalma műveltebb körhöz tartozó nőkkel érintkezni, kik – mint Nagy Pállal közölt visszaemlékezéseiből ki-

[1] Az egyes adatokat Amon id. m. 303. l. után adtam. Simonyi már nem emlékezett vissza pontosan. Igy a Troppauba való menetelt a freistadti tartózkodás előtti időbe teszi, a Németországba való vonulást pedig 1793 május hóba. A Schwetzingenig való menet sem tartott 3 hónapig, hanem 2 hónapig s talán még nehány napig. L. ezekre Nagy Pál id. m. 24., 25. s köv. l.

tűnik — szivesen vették, midőn körülöttük forgolódott a csinos megjelenésű, «módos tartású», 21—22 éves fiatal huszár s nem haragudtak még tréfás és csintalan beszédjéért sem, sőt úgy megkedvelték, «hogy Svetzingához távolabb lakó uraságok is úri házoknál szivesen fogadnák.» A deákkori évek szilaj kedvtelései, a török hadjárat alatti tábori élet durva mulatságai s a freistadti szegény népség vagy rideg magaviseletű, vagy katonák után mászkáló czifrálkodó leányai után végre megismerkedett a finomabb szokásokkal és erkölcsökkel s az «igen jól nevelt becsületes kellemetes emberekkel, főkép szebb nemmel való társalkodási» úgy izlésében, mint erkölcsi életében alapos változást idéztek elő.[1]

Hohenlohe serege augusztus 1-én lépte át a Rajnát. A Wurmser ezredet abba a csoportba osztották, melyet hg. Waldeck vezetett át a mannheimi hidon. A sereg Landau felé vonulva, augusztus 29-én érkezett Thionville alá s körülfogta. A Metzbe vezető országút szemmel tartására a jobb szárny előtt svalizsérokat, a balszárny előtt Wurmser-huszárokat rendeltek. Köztük volt Simonyi is, kit 16 emberrel előőrsnek küldtek ki. A franczíák ideje korán értesültek a Thionville elleni készületekről s még aug. 29-én hajnalban 60 Eszterházy-huszárt küldtek ki egy kapitány vezérlete alatt kémszemlére. Midőn közeledni látta Simonyi a veres zsinóros és világos kék szinű magyar ruhás huszárokat, magyaroknak gondolta őket s eléjük lovagolt. Csak akkor vette észre, kikkel van dolga, mikor rálőttek. Visszafordult, de aztán 16 emberével rájuk rontott s vezetőjüket levágta; még egy páran elestek, mire a franczíák futásnak eredtek. Simonyi üldözni kezdte őket s tiz embert tizenhárom lóval együtt elfogott. A nagy zajra az ezred többi része is lóra ült s a verekedés szinhelyére nyomúlt, hol Simonyi, kinek csákóján több kardvágás s állán egy seb, aztán egyik emberének könnyü sebe tanuskodott a viadalról, nyilvános dicséretben részesült s ezenkívül ezüst emlékéremmel tüntették ki.[2]

[1] Nagy Pál id. m. 26. l.

[2] Nagy Pál id. m. 27—28. l. Treuenfesti Amon id. m. 306. l. említi a csetepatét, a nélkül, hogy Simonyiról szólna, csak a 311. l. közölt kitün-

Thionville és Metz alól Verdunig és Clermontig hatolt a szövetségesek serege, de az őszi esőzések beálltával visszaszorították a francziák, kik aztán a szövetségesek csapatai után nyomulva Saarbrückenben, Zweibrückenben és Homburgban foglaltak állást. A Wurmser-huszárok egy részét Hessentől egész Homburgig előre tolták Karlsberg megvédelmezése végett s 1793 április kezdetén sikerült Vogel Antal őrnagynak kiűzni Homburgból a francziákat és zweibrückeni területre szorítani.[1]

A Hessen és Homburg közti táborozás ideje alatt kellett történni, hogy Simonyit 16 válogatott huszárral kémszemlére küldték ki, midőn a nagy ködben minden különösebb elővigyázat nélkül előre lovagolt az országúton, észreveszi, hogy egy csoport franczia chasseur jön velük szembe. Minden habozás nélkül nagy kurjongatások közt rájuk támad s Homburg város kapuján túl, egész a város közepéig űzte őket. 12 ezer franczia volt a városban, kiket a nagy lövöldözés riasztott föl álmukból s oly zavarba hozott, hogy egymást támadták meg és gázolták agyon s «az utczák elhányt szórt fegyverekkel, tarisznyákkal, dobokkal, üres és terhelt hordókkal, felfordult szekerekkel tele voltak.» Simonyi összeszedvén embereit, fölhasználva a zürzavart, a kapu felé indult, egyik utcza szegletén azonban fél svadron franczia dragonyos állta útját. Simonyi első pillanatban maga sem tudta, mihez fogjon, mikor egyik közembere kérdi tőle: «mit csináljunk káplár, uram?» De erre egy másik tele torokkal kiáltja: «mind levágjuk!» a mi visszaadta lélekjelenétüket s neki rontottak a francziáknak, egy sebesült kivételével keresztül vágták magukat és zsákmánynyal megterhelve 42 fogott lóval tértek vissza.[2]

tetettek névsorában hozza föl, hogy «die Husaren .... Josef Simon, mit der silbernen Ehren-Denkmünze für ihre hervorragende Tapferkeit belohnt.»

[1] Amon id. m. 317. l. Thürheim id. m. 201. l.

[2] A kalandról csak Nagy P. emlékezik meg, id. m. 29–31. l. Az elbeszélésben némi pontatlanságok vannak az egymásutánra nézve, nevezetesen mindez 1793 nov. előtt történt volna, a trieri déli szállásra való menetelt megelőzőleg, de Simonyi már úgy szerepel, mint káplár s a kémszemle Melas kívánságára történt, a kinek seregébe csak 1794 elején osztották be az ezredet. Ezekből kiindulva egy évvel későbbre is tehető a kaland lefolyása.

1793 november havában Trierbe téli szállásra ment az ezred, míg Simonyit portyázásra küldték ki 16 emberrel. Ezen időben egy körülbelül húsz emberből álló franczia csapat járta be és dúlta a vidéket valamelyik forradalmi biztos vezetése alatt, a mely a zweibrückeni herczeg kastélyát is kifosztotta. Simonyi hírt vett arról, hogy a csapat alkonyatkor egy 4 mérföldre eső faluba szállt. Bár rendkívüli hideg, szeles, havas idő volt, úgy hogy árkokban, hófuvásban hasig jártak a lovak, Simonyi nem riadt vissza az óriási fáradalmakkal összekötött veszedelmes úttól s négy kalauzt fogadva, este 10 óra tájban megindult a kérdéses falu felé, hova virradat körül érkezett meg. Most is nagy lövöldözés és zaj közt nyargaltak be a huszárok s elfogták a meglepett francziákat, kik a királyné nevét viselő 4-ik lovasezred válogatott katonái voltak. 19 franczia, 20 ló és igen sok arany- és ezüstpénz, ékszer és evőeszköz esett kezükbe; a zsákmányt a lovak kivételével az ezred rendeletéből Simonyi kapta meg, a ki azonban csak a pénzt tartotta meg, a többit jobbára szétosztogatta.[1]

A zweibrückeni portyázás után Simonyi is berukkolt Trierbe, hol aztán káplár lett. Az alatt az idő alatt, míg Trierben állomásozott az ezred törzstisztikara, több ilyen vakmerő kalandos portyázásnak volt a hőse Simonyi, midőn majd itt, majd ott egész váratlanul lepte meg a magukat teljes biztonságban érző francziákat, «mely váratlan tetteiről az ellenség helységeiben oly rémülést szülő hír futamodott, hogy már neve említésére is minden ember rettegne.» Mint Czürkben vagyis Sierckben, egy lotharingiai városkában mondta neki egy ilyen alkalommal az ő oltalmát kérő «szépségtül tündöklő kisasszony», midőn hat emberével átlopva magát a franczia előcsapatok vonalán, hirtelen a városkában termett: «csak a szürke lovú Simonyi káplártul félnek és véle egymást rémülve ijezgetik.» Ugyanitt egy halálra rémült franczia, midőn Simonyit lovastul a szobájában, embereit pedig az ajtónál kivont karddal látta, egy marék aranynyal kínálta meg. Simonyi azonban ezekkel a büszke s jellemébe mély bepillantást vetni engedő szavakkal utasította

[1] Nagy P. id. m. 31—34. l.

vissza: «a magyar huszárnak nem pénz, hanem győzedelem — s hozzátette még — azután bor és früstököm kell.» [1]

Természetesen az ehhez hasonló kalandoknak és merész vállalkozásoknak alig van nyoma az ezred történetében. Hiszen nem egy közülük alig egyéb szerelmi kalandnál, a mire maga Simonyi kedvesen emlékezett ugyan vissza s a keresztül vitelüknél tanusított vakmerőség népszerüséget is szerzett neki a tisztikarban, a melynek rokonszenvét megnyerte modorának szeretetreméltó voltával és a társalgásban való «ügyességével» s «noha csak káplár lenne, a brigadérosok asztalánál ebédelt» [2] mégis inkább csak személyes jellegű bravourkodások voltak ezek.

Csaknem egy évig tanyázott az ezred Melas és gr. Mercauten tábornokok brigadjába osztva a Mosel és Rajna közti vidéken, őszre kelve azonban a francziák előnyomultak s Mainz kivételével a Rajna egész balpartjáról visszaszorították a szövetségeseket. A Wurmser-huszárok 1794 októberben Koblenznél keltek át a Rajnán s nehány heti pihenés után deczember elején a mainzi vár őrizetére rendelték, melyet aztán a francziák annyira körülzároltak, hogy a várőrség nagy nyomoruságra jutott. A körülzárolás első négy hónapja alatt nem volt semmi összecsapás, csak farkasszemet nézett a két ellenség. A meglepetések kikerülése végett erős előörsöket állított mind a két ellenfél s készen állottak a lovas ezredek, hogy szükség esetén az első puskaszóra lovon teremjenek. Az előörsök oly közel álltak egymáshoz, hogy kővel hajigálhatták egymást s akárhányszor megtörtént a sűrű ködben, hogy fölváltás idején eltévedve összekeveredtek, a mi eleinte lármás zavart idézett elő, utóbb azonban egyik fél a másikat csöndesen helyére vezette, majd kezdtek összebarátkozni, egymással beszélgettek s néha együtt pálinkáztak, míg nem mind a két részről keményen eltiltották az efféle barátkozásokat.

Simonyinak igen nagy hasznát vették ezen napok alatt. Nem volt semmi olyan kicsapás a várból, melyben ne kapott volna valami különösebb megbizást. A kormányzó, Neu altábor-

[1] Nagy P. id. m. 38—43. l.
[2] U. a. 45. l.

nagy, ha valami hirt akart az ellenség felöl, csak Simonyit hivatta s őt bizta meg, hogy foglyul ejtsen valakit a franczia seregből, a kitől tájékozódást lehet szerezni. Egyik előörsi szolgálata alatt történt, hogy párbaja volt egy franczia tiszttel, ki a két előőrsi vonal közé állva a magyar huszárokat becsmérelte. Simonyi levágta a francziát, de ő maga is sebet kapott balkeze fején, úgy hogy a Majna melléki Flörsheim városban, az ezred főállomáshelyén kórházba kellett mennie, hol három hónapot töltött. Mennyire becsülték a tisztikarban, mutatja az, hogy ezen idő alatt az ezredparancsnok, Wachenheim vagy mint Nagy Pál hallotta emlegetni Simonyitól, Wagenheim Ferencz a saját asztaláról látta el.

1795 okt. 16-án gr. Clerfait táborszernagy támadóan lépett föl a francziak ellen és csakhamar az október 29-ki győzelmes ütközettel felszabadította Mainzot az ostromzár alól, a midőn Simonyi is őrmesternek lépett elő. Ekkor már gr. Klenau János volt az ezred parancsnoka; Wachenheim másfél hónappal előbb, szept. 8-án halt meg breisgaui Freiburgban. Az ősz csatározásokkal telt el, úgy hogy csak 1796 január 3-án vonult az ezred téli szállásra, Baden területén, Bruchsal város környékén; Simonyi állomáshelye Zeitern nevű faluban volt, egy vagyonos fiatal úri embernél, kinél oly jó emléke maradt, hogy midőn a lipcsei csata után, 1813 októberben, már mint ezredes a Franczia-országba való vonuláskor ismét itt járt, fölkereste volt házi gazdáját, ez a viszontlátás örömében feleségével és felnőtt szép leányával együtt nyakába borult s úgy fogadta őt.

Öt hónapig szüneteltek a Rajnánál a hadi műveletek, ellenben Olaszországban már 1796 április elején megkezdődtek, hova a conventet fölváltó directorium az ekkoriban feltünt Bonaparte Napoleont küldte, ki az osztrákokat már májusban a Lodii hidnál történt ütközet után Tirolba szorította vissza. A veszélyben forgó Mantua felszabadítására gr. Wurmser táborszernagy vezérlete alatt 30 ezer embert küldtek a felső-rajnai seregből, e csapatok közt voltak a Wurmser-huszárok is.

1796 június 7-én Mingelsheimból két csapatban vonult az ezred Tirolba Reuthéig s aztán öt csapatban tovább haladt Trientig, hova július 22-től 27-ig érkezett meg. Gr. Wurmser

már július 29-én megkezdte a hadi műveleteket s négy oszlopban nyomult előre seregével. Az ezred részint a Quozdanovich altábornagy alatt levő első, részint a Melas alatti második, részint a Mészáros altábornagy alatti negyedik oszlopba volt beosztva.

Az első hadoszlop aztán elfoglalta a Lago di Garda melletti Salot, megszállta Bresciát s július 31-én reggel Montechiaroig nyomult előre.

A hogy értesült Bonaparte az osztrák és magyar csapatok előnyomulásáról, abba hagyta Mantua ostromát s egész erejével Quozdanovichra vetette magát azzal a szándékkal, hogy előbb ezt veri meg s akkor a főhaderőt Tirolba szorítja vissza.

Quozdanovich azon vette észre magát, hogy a francziák kezdik körülkeríteni; a Salo megszállására küldött Ocskay tábornok kénytelen volt kiüríteni Salot, másfelől Ott tábornokot verték vissza a francziák Lonato alól, honnan aug. 1-én négyezer franczia vonult a hegységen át Salo felé. Augusztus 2-án már teljesen körül volt véve Quozdanovich hadteste, úgy hogy kikerülhetlennek látszott teljes megsemmisülése. Ekkor vitte végbez Simonyi azt a hőstettet, mely, mint Hirtenfeld mondja, általános csodálatot keltett.

A francziák Salonál Quozdanovich 30 ágyuból álló tartaléküteget is hatalmukba kerítették s a saját ágyuival kezdték lőni az osztrák és magyar csapatokat. Egy az országút mellett levő magaslaton akarta magát összeszedni Quozdanovich s megszállására Simonyit küldték ki egy szakasz huszárral. De egy jelentékeny franczia csapat is ide sietett, hogy elfoglalja a magaslatot, őt pedig elfogja. Simonyi azonban, mint az 1802 márcz. 3-án Prágában gr. Klenau altábornagy, hat év előtti ezredparancsnoka, Boros ezredes, b. Trach ezredes s a Mehrfeld és Mészáros uhlánus-ezredek több tisztje által kiadott hivatalos bizonyitvány tanusítja, «megmutatta vitézi nagy bátorságát azzal, hogy kevés katonájával neki rontott az ellenségnek, sokakat levagdalt, másokat halálosan megsebesített s magát szerencsésen keresztülvágta az ellenség tömegén. Ezen vitézi tette után azonnal több részre osztva embereit, mindenfelől hevesen megtámadta az említett ágyuk őrizetére rendelt ellenséges gyalog-

ságot, mely midőn a rárohanó kevés lovasságot a nagy por miatt nagy sokaságú lovasseregnek gondolta, nagy zavarodás támadt soraiban s futásnak eredt, miközben a nevezett Simonyi főhadnagy úr (1802-ben már az volt) sokakat agyonvagdalt az ágyuk mellett, az ágyuk mellől elszaladtakat pedig mindaddig üldözte, a míg csak engedte a sik föld. Mely tette által nem csak az elfogott tartaléksereg ágyuit és a kincstári podgyászt mentette meg, de a hátramaradt sereget is megoltalmazta a bekövetkező veszedelemtől.»

Ez a hivatalos bizonyitvány május 2-ára teszi a Salo di Garda melletti hőstett idejét. Az 1804-ki bárói diploma is, midőn felsorolja Simonyi kiválóbb tetteit, májusról beszél. «Az utolsó franczia háborúban minden alkalommal és minden esetben kimutatta a hadi mesterségben való alkalmatos voltát és vitézségét, különösebben pedig 1796 májusban Salo am Garde tó mellett megmentette az egész tartalék tüzérséget harmincz ágyuval és az összes ott levő királyi tábori eszközöket.» Wurzbach ezekre hivatkozik, midőn Hirtenfeld aug. 2-ki datumát május 2-ára igazítja ki. De az ezred történetéből, az Amon után közölt időrendi egymásutánból kétségtelenül megállapithatjuk, hogy tévedés történt az időben s tévesen jutott a májusi datum a bárói diplomába is; nem csak május 2-án, de egész hónapon át még Badenben volt az ezred.

Egy dolog azonban feltünő, a mi még tisztázásra szorul. Amon most is hallgat Simonyiról, már pedig a saloi hőstett magasan kiemelkedik az előbbi kisebbszerű kalandok sorából, bármekkora vakmerőség fűződött is közülök egynémelyikhöz.[1]

[1] Nagy Pál id. m. 51—54. l. Hirtenfeld J. Der Militär-Maria-Theresien-Orden. Wien. 1857. I. r. 739. l. Wurzbach K. Biogr. Lexikon. 34. Th. 337. s köv. ll. Amon id. m. 355—356. l. A Salo melletti dolgokról a 362. l. szól. Elmondva, hogy míg Lonato és Desenzano mellett folyt az ütközet, egy csapat franczia észrevétlenül az osztrákok mögött megszállta a fedezetlenül maradt Salot s a nélkül, hogy bevárták volna az utánnunk érkező csapatokat, haladék nélkül előnyomultak Gavardo felé, «umgingen diesen Ort und die zur Deckung des Hauptquartiers aufgestellten Grenadiere warfen sich auf den rückwärts aufgestellten Artillerie-Park, bemächtigten sich der Geschütze, welche sie *sogleich umkehrten und das Lager*

Meglehet, hogy már ekkor kinevezte őt hadnagynak a saját uhlánus ezredébe szoboszlói Mészáros János altábornagy († 1801), ki maga is szolgált a Wurmser-huszároknál, 1775-ben mint őrnagy ment át az ezredhöz a Török-huszároktól, 1778-tól 1784-ig pedig alezredes volt. Hirtenfeld csakugyan azt mondja Simonyiról, hogy Salonál már mint hadnagy tüntette ki magát. Az is figyelmet érdemel, hogy a föntebb idézett 1802-ki hivatalos bizonyitványt az 1796-ki Wurmser tiszteken, ú. m. gr. Klenau akkori ezredparancsnokon, b. Trach Emánuel őrnagyon és Boros Lajos századoson (1802 már ezredesek) kívül még a következők irták alá: Spitzer kapitány, Ritterstein főhadnagy a Merfeld uhlánus-ezredben, Ant. Littinszky káplár a Mészáros uhlánus-ezredben, Sebast. Pavelka káplár és Iván Krupszky káplár.[1]

De akkor Simonyinak nem a Quozdanovichhoz, hanem a Mészároshoz beosztott Wurmser-huszárok közt kellett lennie s ennek nyoma van visszaemlékezéseiben is. Azt találjuk ugyanis Nagy Pálnál, hogy átmenve Tirolis tartományon, Basanó városánál szállt lógerba a regement. Bassanoban azonban már július 26-án a Mészáros által vezetett 4-ik hadoszlop gyült össze, mely aztán 27-én tovább vonult Vicenzának, 29-én Montebellónak s itt állást foglalt 30-án, úgy hogy az őrjáratok Veronát is szemmel tartották, augusztus 1-én este felé pedig már Governoloig nyomultak; Simonyi tehát még ez esetben is részt vehetett az aug. 2-ki ütközetben.[2]

Bárhogy volt is, Simonyi a Wurmser-huszárokkal együtt került Mantuába csakhamar a Lonato és Desenzano mellett folyt csaták után, úgy ő maga, mint a Wurmser-ezred csak valami fél év múlva értesült hadnagyi kineveztetéséről s igy

beschossen. Quozdanovich eilte mit drei Bataillons herbei, schlug die Feinde aus dem Artillerie-Park und trieb sie gegen Salo zurück.» Itt tehát félreismerhetlenül azon eseményekről beszélt, melyekkel szorosan összeszövődik Simonyi hőstette s még sem említi meg őt.

[1] A bizonyitvány kivonatát (az alább idézett bizonyítványokkal együtt) l. a. M. N. Muzeum könyvtárának levéltári osztályában s Nagy Pálnál id. m. 52. s köv. ll.

[2] Amon id. m. 357., 361. l.

történt aztán, hogy a saját ezredében is nem sokkal utóbb megkapta a hadnagyi tisztséget. Az osztrák csapatok részint Tirolba, részint Mantuába való szorítása és Mantua körülzárolása érthetővé teszi, ha mit sem tudtak Mantuában Mészáros intézkedéséről.

A mantuai tartózkodás idején egy kicsapás alkalmával megint alkalma nyilt Simonyinak, hogy kitüntesse magát.

A kitörés balul ütött ki. A francziák visszaverték, Klenau csapatait a város széléig űztek, b. Spottendorf altábornagy segédseregét pedig elvágták a többitől. Simonyi épen a kapun kivül tolongók nézésében volt elmerülve, mikor a mentéje ujját megrántja Spottendorf s azt kérdi: «mit kereső l itt altiszt?» Simonyi azt feleli, hogy a veszedelem szemléletével tölti az időt. Erre meghagyja neki Spottendorf, hogy a mi lovas és gyalog katonát összeszedhet, azzal tartsa magát erősen a sant-antonioi úton, mig csak visszatér az ő hadosztálya. «Generális parolámra fogadom — végezte szavait, hogy tetted arany medálylyal dicsőittetik!» Vagy 20 Wurmser-huszár csatlakozott hozzá s még nehányan az egyenként szállongók közül, a gyalogságot azonban kivont karddal kellett kényszeriteni a megállásra és tűzelésre, de alig hogy tüzet adtak, megfutottak. Alkonyatkor már csak a lovasok maradtak Simonyi mellett, a kik boros fővel még nála is jobban vágytak az ütközet után s türelmetlenségükben szitkozódásban törtek ki, midőn Simonyi alkalmas pillanatra várva késett a támadással s ezúttal a katonák kényszeritették rá őt. Simonyi tehát rövid buzdító beszédet tartott s körülbelül ezeket mondta:[1] «Bátor szivű huszárok! Ti az egész ármádánál legderekabb emberek vagytok, mert a többiek elszaladtak az ellenségtől, ti pedig vitéz társaim velem együtt az ellenséget keresitek; azért most felhajhászszuk s a kit találunk, mind levágjuk. Rajta tehát vitézek!» Alig végezte szavait, emberei nagy ordítás közt előrerohantak. Az országúton levő ellenség rájuk tüzelt, úgy hogy

[1] Nagy P. id. m. 56. l. ki nyilván Simonyi szavait adja vissza. Természetesen 20 évvel később nem emlékezhetett vissza egész pontosan Simonyi az egyes szavakra és kifejezésekre, de azért így is megvilágítják gondolatmenetét.

Simonyi, ki hátra maradt, azt hitte, egy sem tér vissza közülük. De mindössze négyen estek el lovastól együtt, a franciák pedig egyszeri lövés után visszafordultak s most összeszedvén gyülevész népét Simonyi, egész éjjel őrjáratot tartott s virradatra több mint kétszáz összeszedett emberrel, számos sebesülttel és három ágyuval tért vissza a várba. Az igért aranyérmet csakhamar megkapta.

Közben a Mantuába zárt sereg éhezni kezdett. Csakhamar a lovakra került a sor, úgy hogy a nagy nyomoruságban 5 ezernél több lovat ettek meg. Végre is fel kellett adni a várat, melyből lerakva fegyvereit, 1797 február 4-én, 5-én és 6-án vonult ki a várőrség, «lecsüggött fővel, szomorú gyalog lépésekkel». A katonaság hangulatát legjobban az a huszár fejezte ki, a ki elkáromkodva magát, igy kiáltott fel: «no ilyen amolyan — ha még egyszer katona létemben valami várba kell mennem, soha többé lóháton be nem megyek, hanem tehénen, mert legalább jó ízűt eszem belőle, úgy is látom gyalog kell kimenni!»[1]

Az ezred most Velenczén és Stirián át egyenesen Bécsbe ment, hova 1797 április közepe táján érkezett meg. Ekkor tudta meg Simonyi, hogy nem csak a Wurmser-huszároknál, hanem már 3 hónappal előbb a Mészáros uhlánus-ezrednél is alhadnagynak nevezték ki. Átment tehát az olasz határszéleken Medea városban tanyázó Mészáros-uhlánusokhoz s midőn 1797 okt. 27-én Campoformioban megkötötték a franciákkal a békét, az ezreddel Rokersburgba ment téli szállásra.

A víg farsangi mulatságok és udvarlások mellett sem feledkezett meg arról, hogy pótolni kell ismereteinek hiányait s felhasználta a rövid béke napjait olvasásra, különösen pedig haszonnal forgatta a nagy emberek életéről szóló műveket, kiknek tetteiből okulást merített s ösztönt arra, hogy hozzájuk hasonló legyen. Nagy szerencséje volt, hogy századparancsnokában, a «nagy tudományú s úri nevelésű» b. Domokosban igazi jóakaró vezetőre talált, kire mindig hálásan emlékezett vissza.

[1] Nagy Pál id. m. 59—60. l. Amon sz. id. m. 389. l. «Der Ausmarsch der Besatzung mit kriegerischen Ehren, klingendem Spiel, fliegenden Fahnen und brennenden Lunten vollzogen.»

1799 tavaszán újra kitört a háború s közel két évig tartott. A most már Mehrfeldtről nevezett uhlánus ezredet a Rajnához, Kehl vára vidékére rendelték, hol legelőbb 1799 nov. 2-án egy kis előörsi ütközetben nyilt alkalma Simonyinak, hogy ismét kitüntesse magát.

A Hohenmauthban 1802 márcz. 9. Mehrfeldt vezérőrnagy, Heidl őrnagy, Spitzer és Lang kapitányok, Gottf. Radotzky, Ferd. Hutter s Ritterstein főhadnagyok, Edelsbacher hadnagy, b. Majthényi alhadnagy és Dolzsay káplár által kiállított bizonyitvány szerint a francziák a Marlin helységen át Offenburgba vezető országúton 10 kompaniából álló gyalogságot állitottak ki, mindenfelől visszaszorítván a császári előörsöket. De Simonyi, ki az alatta levő 50 emberével ugyanazon úton előőrsön állt, észrevette az ellenség szándékát s gyors előnyomulását;» hogy tehát a mi sánczainkat és némely közelfekvő erdeinket ne fordíthassa a maga javára az ellenség, arra a helyes gondolatra jutott, hogy mielőtt megérkeznének az ellenség segédcsapatai, éllenük szegezi magát s ezt csodálatra méltó védekezéssel, a megmentésnek már az utolsó pillanatában végre is hajtotta; hátrahagyott tudniillik azon az úton egy káplárt néhány emberrel lövöldözés és zajkeltés okáért, ő maga pedig a többi emberrel a sűrű erdőbe húzódott s hagyta, hogy az ellenség mintegy $^3/_4$ óra járásnyira előre menjen, akkor rárontott az elmenő sereg Martin mellett hagyott s három kompaniából álló csapatára s összekaszabolta a hirtelen való rajtaütés által megrémített ellenséget annyira, hogy egy része azon ellenséges sokaságnak ott maradt, a többit pedig szétzavarta; mikor ezeket tapasztalta a fönt nevezett Simonyi főhadnagy úr (t. i. bizonyítvány évére értve), a szám szerint említett embereivel a hátul levő ellenséget is annyira megverte, hogy ez kénytelen volt mindennemű szándékával felhagyni s czélját el nem érhette. E szerint a seregeink vesztére törő ellenséggel szabad elhatározása szerinti szembeszállása és támadása, valamint a dicsőséges és szerencsés kimenetel annál is inkább tulajdonítható nevezett Simonyi főhadnagy úrnak, mert a támadással az oly nagy sokaságú ellenséget szerencsésen le is győzte, sőt a megejtett győzelem után a számtalan sok agyon vagdal-

takon és sebesülteken kívül még 3 tisztet és 150 embert is elfogott.»[1]

Téli szállásra Offenburgba ment az ezred s a víg mulatságok, bálozás, színház és udvarlás közt eltöltött tél elmultával 1800 tavaszán a rajnai csapatoknak nagy gyorsasággal a b. Kray táborszernagy vezérlete alatt levő s Engénél állomásozó seregéhez kellett csatlakozniok. De Engétől is vissza kellett vonulni az osztrák seregnek, elébb Ulmig, aztán Neuburgnál átkelve a Dunán Regensburgig hátráltak. Ebben a visszavonulásban Simonyinak rendkívüli érdeme volt abban, hogy minél kevesebb kárral és veszélylyel történhetett s egyik hőstette a másikat követte.

Egyik volt a st. peteri és kirchgarteni 1800 május hó 6-án, melyet gr. Merfeld altábornagy 1802 márcz. 9-én Pardubitzon kelt s Heidl őrnagy, b. Stütterheim, Lang, Scheibler és Spitzer kapitányok, Ferd. Hutter főhadnagy, b. Istritz hadnagy, Ritterstein főhadnagy, Zeleczky József káplár, Polanovsky és Dubeczky közvitézek által is aláirt bizonyítványa ekkép mond el. «Május hó 6-án 1800-ik esztendőben a mint a Rajna parton fekvő csapatok visszavonulóban voltak, gr. Merfeld altábornagy a gr. Gyulay tábornok és b. Kienmayer tábornok seregei közt levő St. Peter helység tájékára küldte ki a Merfeld uhlánusoknál levő Simonyi főhadnagy urat az ellenség mozdulatainak tüzetesebb megvizsgálására. A hol is észrevette nevezett főhadnagy úr, hogy egy körülbelül 6 ezer emberből álló ellenséges sereg el akarja szakítani a seregtől gr. Gyulay tábornok csapatait, hogy aztán rárontson. Ámbár 5 vagy 6 óra járásnyira semmi katonaság sem volt a közelben a császári hadseregből s így semmi remény sem lehetett a segitségre, mégis czélul tűzte ki, hogy 30 emberével szembeszáll az ellenséggel s megakadályozza szándéka keresztül vitelében, ha fel kell is áldoznia a maga és kevés emberének életét, de megvédi gr. Gyulay tábornokot népével együtt. Ezért a Kirchgarten nevű helység melletti erdőbe húzódott s maga előtt mintegy ötszáz lépésre elvonulni hagyta

[1] Nagy P. id. m. 61—63. l., a ki azonban oly gyatra fordításban közli, hogy néhol szinte érthetetlen.

az ellenséget, bevárta utócsapatát s azt hirtelen megrohanva, szétkergette, a ki elébe esett, összevagdalta s egy pár elfogott ellenséges ágyuból annyira lövöldöztetett, hogy az ellenség nem tudta mire vélni ezen hirtelen támadt csatazajt, akadályozva látta magát útja folytatásában s fölhagyott előbbi szándéka végrehajtásának czélba vett módjával. Többször nevezett gróf Gyulay tábornok úr is észrevette ezeket s népével együtt útnak eredt és sérelem nélkül csatlakozott a sereghez. Ez alkalommal sok embert, lovat és szekeret fogott el Simonyi főhadnagy úr s kimutatta előttünk már eddig is ismeretes vitézségét és katonai bátorságát.»[1]

Weissenhorn városnál, az Ulmban való elhelyezkedés alkalmával, június 10-én a Merfeld-ezred csak oly módon szabadult meg nagyobb veszedelemtől, hogy Simonyi nagy málhás szekereket huzatott az üldöző, nagy számú ellenséges lovasság elé, a mely azonban így is fogságba ejtette Abaffy hadnagyot nehány emberével együtt. De mégis felhagyott az üldözéssel s így meghúzhatta magát az ezred az egy órányira levő táborban. Másnap Stütterheim őrnagy rendeletére Simonyi 30 emberrel az ellenség előőrseit támadta meg s úgy széjjelverte, hogy egész a franczia táborig hatolt, honnan előleges megbeszélés szerint eleven hirmondót kellett szereznie, de az ellenség nagy ereje miatt csupán két foglyot ejthetett, e mellett többeket levágott és megsebesített.

Június 21-én az Ulmból való visszavonulás is megkezdődött s nem egészen egy hét alatt két olyan rendkívüli bátorsággal, eltökéltséggel és okossággal végrehajtott vitéz tette volt Simonyinak, mely aztán csakhamar megszerezte neki a Mária Terézia-rendet. *Nagy Géza.*

[1] Nagy P. id. m. 66—67. l. Ennek a magyar fordítására is elmondhatni ugyanazt, a mit az előbbi bizonyitványra.

MAGYAR HADJÁRATOK A XV. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN.

(Negyedik közlemény.)

1433.

a) *Huszitáik ellen.* Az országbíró a Tőttös László s lévai Cseh Péter között folyó ügy tárgyalását *jan. 13-áról* azért halasztja el aug. 1-re, mert a csehek és egyéb eretnekek az ország felső vidékét, nevezetesen *Nyitra megyét*, melyben alperes lakik, ellenséges módon megtámadták.[1]

Zsigmond király Pozsonynak a husziták elleni védelmére 1433 *febr. 3-án* (Sienából) a többi között a szentmártoni (pannonhalmi) apátság fegyveres népeit is kirendeli. Ennek következtében jelenti a főapát *febr. 25-én* Pozsony városának, hogy a királytól a Wiklefisták, illetve husziták ellen kirendelt hadi népet mihamarabb Pozsony felé küldi, megjegyzi azonban, hogy fegyveres erejének más része most a király személye körül hadi szolgálatot teljesít.[2]

A Bátmonostori László s az esztergomi érsek közötti peres ügyet azért halasztja el a nádor *febr. 9-ről* aug. 1-ére, mert a bárók és az egyháznagyok a pozsony-, nyitra- s trencsénmegyei nemeseknek összes peres ügyeit elnapolták.[3]

Hontpázmán nb. gróf Szentgyörgyi László *márcz. 9-én* azt írja Pozsony polgárainak, hogy a husziták az ő szegény népeit kiraboljak.[4]

[1] Zichy-oklevéltár VIII. 461.
[2] Fejér X. 8, 634. — Pannonhalmi oklevéltár III. 506.
[3] Zichy-oklevéltár VIII. 484.
[4] Pozsony-város levéltára Lad. 60., nr. 38.

Máj. 12-én a lőcsei tanács Liptó megyén keresztül bizonyos Dávid nevű embert küld «ad cohortem saevissimorum *Hussitarum*» (a felette vad husziták seregéhez).[1]

Tőttös László ügyeit a törökök és a husziták ellen indított hadbaszállás miatt *máj. 1-éről* okt. 6-ára elhalasztják.[2]

Az országbíró *jún. 4-én* a veszprémmegyei Takácsiak és a bakonybéli apát közötti pört a törökök és a husziták ellen most indított országos hadbaszállás miatt máj. 1-éről okt. 6-ára elhalasztja.[3]

A király Pozsonyban 1435 jan. 18-án tanúsítja, hogy előtte Neuhausi Menyhért cseh báró egynéhány embere elismeri, hogy őket a Kanizsaiak és ezeknek kismartoni alattvalói bizonyos kártételekre nézve 356 forinttal kielégitették. A dolog úgy történt, hogy *1433 nov. 16-án*, midőn Magyar- és Csehország között háború folyt, a Kanizsaiak kismartoni várnagya az ottani jobbágyokkal együttesen a nevezett cseheket megtámadták és kifosztották.[4]

Alig szenvedhet kétséget, hogy a következő adat szintén ezen 1433. évi hadjáratra vonatkozik: A király Nagyszombatban 1435 jún. 2-án tanúsítja, hogy akkor, midőn nemrég (diebus non diu retrolapsis) Nagyszombat városa B . . . nevű huszitavezér által elfoglaltatott, a Körtvélyesi-család tagjainak számos oklevele elveszett; tekintetbe veszi azonkívül a Körtvélyesiek érdemeit, melyeket a Cseh- és Morvaországban a husziták ellen nemrég lezajlott hadjáratok alatt szereztek.[5] — Az itt említett huszitavezér lehetne esetleg Strazniczi Bedrich. Mellékesen legyen említve, hogy a király 1436 és 1437 között Strazniczi Bedrich nevű papnak bizonyos Kunes-nek birtokában volt Kolini jószágát adományozza.[6]

A király Pozsonyban 1434 decz. 16-án tanúsítja, hogy lévai Cseh Péter házitisztjei: Pogánytelki István fiai Tamás és Bálint akkor, midőn a husziták Nagyszombat városát és egyéb határ-

[1] Századok 1909. évf. 846.
[2] Zichy-oklevéltár VIII. 389, 497.
[3] Történelmi Tár 1903. évf. 366.
[4] Sopronmegyei oklevéltár II. 225, 227.
[5] Károlyi-oklevéltár II. 157, 158.
[6] Altmann: 12341. sz.

széli helységet elfoglalták, uruk kiséretében hű szolgálatokat tettek, miért is nekik, valamint nemzetségi rokonaiknak (Belegi Jakab, Gyivai Dömjén, Tatai Antal, Pogánytelki Peres István) Pogánytelek, Gyiva, Béla s Nygech nevű esztergommegyei birtokokra adománylevelet ad.[1] Miután Esztergom megye párkányi járásában Gyivától és Bélától nem igen messze még most is egy peresi puszta van, nem valószínűtlen, hogy fenti Pogánytelki Peres István e tájon birtokolt.

Több mint valószínű, hogy a királynak Pozsonyban 1435 szept. 21-én a veszprémmegyebeli Gebártházi (Gebártfalvaszalóki) Péter (bajmóczi Noffri fiai Lénárd és János házitisztje) számára kiállított okirata szintén ezen hadjáratra vonatkozik. Elmondja benne, hogy nevezett Péter akkor, *midőn a husziták Szakolczát kezükben tartották* és más felvidéki helységeket ostromoltak, sok erdemet szerzett és Szakolczának viszafoglalása után a város megőrzése körül tőle telhető módon eljárt.[2]

b) *A törökök ellen.* Már fent láttuk, hogy' többrendbeli peres ügy tárgyalását nemcsak a husziták, hanem a törökök elleni hadbaszállás miatt is *máj. 1-éről* okt. 6-ára elhalasztották, 1433 *decz. 2-án* felhívja a király a zágráb-gréczi előljáróságot, hogy ne akadályozza a zágrábi káptalant abban, hogy az e vidéket pusztító törökök és bizonyos *Rotter* (= Rottar) nevű garázdálkodónak zaklatásai elleni védelmezés czéljából a «popov turen» nevű tornyot kijavítsa s megerősítse.[3]

Ez évi hadieseményekre vonatkozik még a következő is: Zsigmond Sienából 1433 *jan. 21-én* felhívja Kanizsai László, Sopron megye főispánját, hogy e levélnek vétele után haladéktalanul nagyobb hadsereget és ebben legalább 100 lovast, saját költségén Sienába úgy küldjön, hogy e csapatok legkésőbb április havában már ott legyenek. (Rátót nb.) Tari Róbert és Arany István (később Nógrád megye főispánja) a többit majd élő szóval fogják vele közölni.[4]

[1] Hazai okmánytár I. 334.

[2] Hazai okmánytár II. 257, 273.

[3] Tkalčić: Mon. civ. Zagr. II. 85—86.

[4] Fejér X. 7, 474—477. — Tudjuk, hogy a király ugyanezen ügyben már 1432 okt. 28-án Kanizsai Lászlóhoz fordult.

1437 szept. 27-én kelt oklevelében Zsigmond előadja, hogy római megkoronáztatása után (1433) Németországba az ott megtartandó conciliumra utazván, arról értesült, hogy a törökök Bosznia királyát és népeit, kik a magyar király fenhatósága alá tartoztak, hallatlanul megtámadták és a boszniai területen rettenetesen garázdálkodnak. A megtámadott ország védelmezését a kipróbált Tallóczi Matko bánra bizta, ki feladatát fényesen megoldotta. A törökök már a bán megérkezése által annyira visszariadtak a harcztól, hogy nyilt csatába bele nem bocsátkoztak és a bán a boszniai királylyal együtt a legtöbb várat kardcsapás nélkül visszafoglalta.[1]

Itinerár. Jan. 1—22.: Siena; febr. 1—24.: Siena; márcz. 1—23.: Siena; ápr. 1—23.: Siena; ápr. 25-én Sienát elhagyván, Róma felé veszi útját; máj. 9.: Viterbo; máj. 21., 25., 31.: Róma; jún. 1—30.: Róma; júl. 1—31.: Róma; aug. 1—12.: Róma; aug. 15.: Todi (a perugiai tartományban); aug. 15.: *Monte rotondo nevű várhoz közel levő tábor* (a római tartományban); aug. 20., 22.: Foligno; aug. 26—29.: Perugia; aug. 31.: Cagli; szept. 1.: Urbino; szept. 3.: Rimini; szept. 6.: Ravenna; szept. 9—19.: Ferrara; szept. 21—29.: Mantua; szept. 29.: Piscaria; okt. 1., 2.: Pistoja; okt. 4.: Trient; okt. 6.: Fürstenburg (Tirolban); okt. 9.: Feldkirch, Konstancz, Zürich, Schaffhausen; okt. 11—31.: Bázel; nov. 1—30.: Bázel; decz. 1—31: Bázel. — A király Rómában igen nagy magyar kisérettel tartózkodott, melynek tagjai sorából a következők itt említésre méltók: *a)* Rozgonyi Simon fiai István és György, Pozsony megye főispánjai, kik az eretnek husziták ellen indított hadsereg főparancsnokai; *b)* Rozgonyi László fia István, Temes-, Győr és Fehérmegye főispánja, ki a törökök elleni hadsereg főparancsnoka s az ország védelmezője; *c)* Tallóczi Matko, Keve-megye főispánja s Belgrád kapitánya.[2]

[1] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 116.

[2] V. ö. a Századok 1903. évf. 907—920-ik old. megjelent dolgozatommal.

1434.

A husziták ellen. Az országbíró Tőttös Lászlónak lévai Cseh Péter elleni ügyét *jan. 13-ról* máj. 1-ére, *okt. 6-áról* pedig 1435 jan. 13-ára azért halasztja el, mert egy királyi parancslevél arról tanúskodik, hogy Cseh Péter Tapolcsán város visszavételével, rongált állapotának helyreállításával és az árkok vízzel való magtöltésével el van foglalva.[1]

A király *nov. 20-án* (Pozsonyból) megparancsolja a (trencsénmegyei) sztrecsényi várnagyoknak, hogy *Várna* város, Belene (ma *Bella)* s Teplicz (ma *Teplicska)* faluk lakosaira ne vessenek ki nagyobb adót, mert a huszitáktól úgyis sok kárt szenvedtek.[2]

A király *decz. 16-án* (Pozsonyból) a (liptómegyei) *lipcsei* városbírónak és esküdteknek a város közönsége nevében előadott kérelmére — miután előbb elpanaszolták, hogy a huszináták a várost felégették és akkor régi szabadságleveleik elpusztultak — szabadjogaikat megerősíti.[3]

Itinerár. Jan. 1–31.: Bázel; febr. 1—28.: Bázel; márcz. 1—28.: Bázel; ápr. 1—30.: Bázel; máj. 1—13.; Bázel; máj. 13.: Brugg; máj. 15., 19., 20.: Báden; máj. 21.: Kaiserstuhl; máj. 22.: Schaffhausen; máj. 24., 25.: Radolfszell; jún. 2—29.: Ulm; júl. 1—31.: Ulm; aug. 3—13.: Ulm; aug. 14—16.: Augsburg; aug. 20., 21., 24., 25., 29., 30., 31.: Regensburg; szept. 1—30.: Regensburg; okt. 1., 2.: Regensburg; okt. 7.: *in descensu nostro navali prope Kornewburg;*[4] okt. 16., 20., 22., 27., 28.: Pozsony; nov. 1—30.: Pozsony; decz. 3., 4., 6., 8., 16., 17., 27., 29., 30.: Pozsony.

[1] Zichy-oklevéltár VIII. 461.

[2] Történelmi Tár 1896. évf. 516.

[3] Századok 1909. évf. 863.

[4] Onnan arról értesíti Pozsony megye főispánját és Pozsony városát, hogy másnap Pozsonyba érkezik és hogy számára jó ebédet készítsenek (Fejér X. 8, 635–636). Hogy az itinerárban a *hadihajói szállást* említik, arra, tudomásommal, ez az első eset.

1435.

A törökök ellen Nándorfehérvár felé. Az országbíró bátmonostori Tőttös László ügyeinek tárgyalását *okt. 6-áról* azért halasztja el 1436 jan. 13-ára, mert László a királynak ágyúkkal, műszaki s egyéb hadikészülékekkel felszerelt hajórajával Nándorfehérvárról az alsóvidék felé vonulni készül.[1]

Tallóczi Ferencz, Keve megye főispánja (Haramból) *szept. 14-én* Remetei Ferencznek írja, hogy azonnal a hadsereghez csatlakozzék.[2]

Némi összefüggésben a törökök elleni harczokkal áll még a következő is: A király 1435 aug. 18-án (Szakolczáról) Tallóczi Matkónak és Ferencznek megparancsolja, hogy a királyi oltalom alatt álló zágrábi káptalant bizonyos *Rotter* nevű német (vagy ausztriai = teuthonus) ember ellen, ki a káptalannak Petrovina másként Volavlye nevű birtokát megtámadta, védelmezze.[3] Erről a Rotterről már 1433 decz. 22-én olvastunk.

Említésre méltó ezen évből az is, hogy Zsigmond *jan. 9-én* Landsee Lajost, a német rend christburgi (a marienwerderi kerületben) komtúrját arról értesíti, hogy a lengyel ügy rendezésére kitűzött napot febr. 2-áról máj. 6-ára elhalasztja, mert személyesen akar benne résztvenni és hogy ez Pohárnok István nevű lovagja által a lengyel királynak tudomására is hozatott.[4]

Itinerár. Jan. 1., 4., 6., 7., 8., 9., 13.: Pozsony; jan. 15.: Hainburg; jan. 18.: Pozsony; jan. 21., 25., 26—31.: Bécs; febr. 1—10.: Bécs; febr. 13., 19.: Pozsony; márcz. 8., 12., 13., 14., 15., 18., 20., 23., 28.: Pozsony; ápr. 1—29: Pozsony; máj. 1—10.: Pozsony; máj. 18., 20—24.: Nagyszombat; máj. 30.: Pozsony; máj. 31.: Nagyszombat; jún. 2—28.: Nagyszombat; júl. 1—28.: Brünn; aug. 2—12: Brünn; aug. 14., 17.: Iglau; aug. 18., 23.: Szakolcza; aug. 29—31.: Nagyszombat; szept. 1., 8. 10., 11.: Nagyszombat; szept. 15—27.: Pozsony;

[1] Zichy-oklevéltár VIII. 239, 461.
[2] Pesty: Krassószörénymegyei oklevéltár III. 352.
[3] Fejér X. 7, 666.
[4] Altmann 11008. sz.

szept. 29.: Tata; szept. 30.: Pozsony; okt. 3—26.: Pozsony; nov. 3., 6., 7., 9., 11., 25.; Pozsony; decz. 2., 3., 5., 6., 8., 9., 16.; Tata; decz. 20., 21., 22., 23., 27., 29., 30.: Székesfehérvár.

1436.

a) *Huszitáik ellen.* A király Pesten *márcz. 21-én* tudatja, hogy Szentmiklósi Pongrácz, Blatnicza vár kapitánya, a felvidéket elfoglalt s ott egynéhány várat biró husziták ellen vívott hadjáratokban többeknek kárt tett, de ő azokat a károkat megbocsájtja.[1] Ezen fogalmazásból — igaz — nem világlik ki határozottan, hogy ezen hadjáratok éppen 1436-ban történtek, de a valószinűség a mellett szól, hogy a husziták által elfoglalt várak visszafoglalása ezen évre esik.

Várdai Miklós Prágában *okt. 20-án* atyjának írja, hogy a király Prágában tartózkodik, de Csehország bárói azok ellen, kik a királynak nem akarnak engedelmeskedni, táborban vannak.[2]

b) *Havasalföld ellen Erdélyben.* Az országbiró lévai Cseh Péter pörének tárgyalását azért halasztja el *máj. 1-ről* okt. 6-ára, mert Péter az ő népeivel Erdélyben az erdélyi részek védelmezésével el van foglalva.[3]

c) *Készülődések a törökök ellen.* A raguzaiak 1436 máj. 4-én Zsigmondot értesítik, hogy Temesvárból *ápr. 9-én* hozzájuk intézett leveléből tudomásul vették, hogy a király *Zelapiát (= Csalapja = Cselebi),* a vak török császár fiát *albániai népeivel* együtt azért idézte meg Temesvárra, hogy ezen albániai népekkel a törökök ellen vonuljon, miért is kérik a királyt, hogy őket Zelapiának költséges fogadtatása s továbbszállítása alól felmentse.[4]

d) *Dalmátiában Frangepán János ellen.* A király 1437 szept. 27-én kiállított oklevelében Tallóczi Matkó bán érdemeit felsorolva, többi között a következőt is mondja: Midőn Iván,

[1] Történelmi Tár 1896. évf. 516.
[2] Zichy-oklevéltár VIII. 592.
[3] Zichy-oklevéltár VIII. 461.
[4] Raguzai oklevéltár 396, 397.

Cetina grófja, dalmát-horvát bánunk nemrég meghalt és összes birtokai magvaszakadása czímén a koronára szálltak, akkor János, Veglia, Zeng és Modrus ura (a Frangepánok egyik tagja) a király ellen fellázadván, nemcsak az üresedésbe jött dalmát-horvát báni méltóságot, hanem Iván összes hagyatékát is jogtalanul magához ragadta. Hogy bitorlását valahogy állandóvá tegye, illetve a hagyatékot magának biztosítsa, szövetségre lépett Murad török szultánnal és Istvánnal, az ismert Zandalj boszniai nagyvajda unokaöcscsével, valamint több dalmát főúrral. Még az is volt a szándéka, hogy magát Dalmátiában és Horvátországban királylyá koronáztassa. Zsigmond a felkelés leverésére és az elfoglalt várak visszahódítására Tallóczi Matkót szemelte ki, a ki fivérével, Péterrel együttesen, hatalmas sereg élén Dalmátiára, Szlavóniára és Horvátországra rátört. Mindjárt kezdetben kedvezett neki a szerencse, a mennyiben már első támadásai útján három nevezetes erődöt elfoglalt, mire a *Szinj (= Zyn)* nevű vár ostromlására vonult. Frangepán János, hogy az ellenségnek Szinj felé vezető útját elvágja, István segélyhadjával együtt Matkónak serege eléje akart vonulni; Matkó felismerte azonban az ellenség tervét és lehető gyorsasággal seregének legnagyobb részét azzal menesztette Szinj felé, hogy az ott található ellenséget elűzze. Így is történt. Háromszori támadás után a vár előtti ellenséget teljesen szétkergették és így most már magát a várat lehetett ostrom alá helyezni. Matko a közvetlen kiséretében maradt sereg kisebb részével Szinj vára felé vonult, mire a vár előtt heves tüzérségi s gyalogsági harcz fejlődött ki; de nem sikerült a dolog. A magyar seregben egynehány nap mulva oly nagymérvű élelmiszerhiány és egyéb nehezítő körülmények léptek fel, hogy Matko a helyzet tarthatatlanságát látva, fivérével, Péterrel együtt Szinj várát otthagyta s Frangepán Jánosnak a nyilt mezőn lévő seregének megsemmisítésére ment. Elegendő megerősítés után újabb csapatokkal több kisebb várat bevéve s azokban magyar helyőrséget elhelyezvén, az ellenséget oly eredményesen győzte le, hogy Frangepán Jánost, ha időközben meg nem halt volna, mint hadi foglyot lehetett volna a király színe elé hozni. János oldalán fivére, Frangepán Doym is harczolt a magyarok ellen, de ezt is legyőz-

ték, úgy, hogy ezen az egész nyáron és télen át folyt hadjárat a két Tallóczi fivér fényes győzelmével végződött.[1]

Az itt leírt hadjárat chronologiai adatainak pontos meghatározására szolgáljanak a következő adatok is: 1. 1436 *júl. 2-án* Tallóczi Matko *Bihácsnál* táboroz: 2. 1436 *aug. 7-én* ugyanő «*in descensu nostro exercituali sub castro Zyri vocato*» tartózkodik.[2] A mi ezen Zyri nevű várt illeti, első pillanatra azt lehetne hinni, hogy Világosváráról van szó, melyet (a mint fent előadtuk) az oláhok Sziri-nek neveztek és neveznek. De az események összegezéséből és helyes értékeléséből minden kétséget kizárólag kiviláglik, hogy itt bizony csak olvasási vagy irási hibával van dolgunk és hogy Zyri helyett a Zsigmondféle okiratban többször említett Zyn, vagyis (a dalmát) *Szinj* értendő.

Albert király 1438 márcz. 31-én a Tallócziak érdemeit felsorolván, néhány újabb adatot szolgáltat. Kiemeli különösen, hogy Tallóczi Matko és Péter nemcsak a lázadó Frangepán János kezén volt horvát várakat, hanem saját költségükön és heves harczok árán még a Boszniában fekvő *Jajcza, Komotin* és *Bachacz* nevű várakat elfoglalták. Kiemeli továbbá, hogy a Horvátországban feküdt *Zyn* és a Boszniában feküdt *Haddided* nevű várak ostromlása alatt a Tallócziak számos előkelő házitisztje elesett stb.[3] Haddided vagy Hodidjed előfordul 1435-ben mint Chodidich város, 1459-ben mint Chodidicum és mint Chodiech vára. Chodidicum-ról mondja az illető okirat (Raguzai oklevéltár 618), hogy azon hely az, melyen keresztül a Boszniába vezető út nyitva áll. Egyéb alakjai: Chodidied és Chodidieth. Megfelel a mai *Sztarigrád*-nak, mely Szarajevótól délkeleti irányban $2^1/_2$ órányi távolságban fekszik.

Itinerár. Jan. 1—31.: Székesfehérvár; febr. 2—4.: Székesfehérvár; ápr. 4., 9., 10.: Temesvár; ápr. 18.: Csanád; ápr. 20.: Szeged; ápr. 22.: (Puszta-) Szer; ápr. 24., 27.: Szeged; (máj. 3., 7.: Pozsony; de ez óvatosan veendő); máj. 13.: Csanád;

[1] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 116, 119.
[2] Turul 1907. évf. 83. és Tkalčić, Mon. civ. Zagrab, II. 122.
[3] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 125.

máj. 17., 18., 19., 21., 22., 23., 25.: Bécs; máj. 25.: Klosterneuburg; máj. 29.: Znaim; jún. 1.: Znaim; jún. 5—29.: Iglau (Morvaországban); júl. 1—31.: Iglau; aug. 2—18.: Iglau; aug. 18: Német-Bród; aug. 19.: Csaszlau; aug. 20.: Kuttenberg; aug. 21.: Kurzim; aug. 22.: Cseh-Bród; aug. 23—31.: Prága; szept. 1—30.: Prága; okt. 1—31.: Prága; nov. 1—30.: Prága; decz. 1—31.: Prága.

1437.

a) *A törökök ellen.* A király Prágából 1437 *jan. 12-én* Márkai János boszniai vikáriust értesíti, hogy jövő ápr. 24-ikén, egyáltalában a nyár felé, egy csehek, magyarok és egyéb nemzetségiekből álló hatalmas sereget szándékozik a törökök ellen meneszteni. Felhívja őt, hogy *a tábori lelkészi teendők* (hitszónoklat és egyházi cselekmények végrehajtása stb.) érdekében, hat vagy nyolcz minorita szerzetestársával együtt a hadseréghez csatlakozzon; maga (t. i. Zsigmond király) akarja ezen hadbaszállás ügyeit elintézni.[1]

Az országbíró Tőttös Lászlóné s a Tasi-családbeliek között folyó pört azért halasztja el *jan. 13-áról* máj. 1-ére, mert Tolna megye (hol felperes lakik) összes nemesei a törökök ellen, a Száva folyó felé, az ország védelmezésére vonultak.

Ugyanezen tartamra elnapolják Nagymihályi Albertnek a Várdaiak elleni pörét, mert Csanád és Bodrog megye összes nemeseinek ügyeit azon okból elhalasztják, mivel a törökök Magyarország alsó vidékét fenyegetik.

Ugyanazon okból elhalasztják az összes baranyamegyei nemesek ügyeit is. Egyszer azt mondja az országbíró, hogy a hadbaszállás már meg is történt.[2]

A király (Prágából) *febr. 7-én* lévai Cseh Péter erdélyi vajdának megparancsolja, hogy *az erdélyi részeket megtámadó törökök ellen* a kellő védőintézkedéseket megtegye, maga pedig megígéri, hogy a királynénak koronáztatása után erős cseh hadsereg élén az ország védelmére fog sietni.[3]

[1] Acta Bosnae 157.
[2] Zichy-oklevéltár VIII. 239, 275, 498, 529, 556.
[3] Hazai oklevéltár 397.

Az országbíró *febr. 24-én* Cséfai Mihály fiai ügyét azon okból halasztja el jan. 13-áról máj. 1-ére, mert Csongrád megye összes nemesei a törökök elleni hadbaszallás miatt a Dunavidéken el vannak foglalva.[1]

Az esztergomi érsek, mint a nádor helyettese *márcz. 3-án* a fehérvári káptalan és Tőtös László közötti ügyet azon okból halasztja el máj. 1-ére, mert Tolna és Baranya megye összes nemeseinek ügyeit az ország alsó vidékét fenyegető törökök elleni intézkedések miatt elnapolják.

A nádor a Kállaiaknak Várdai Miklós elleni pörét a törökök ellen most indított hadjárat miatt *júl. 11-ről* okt. 6-ára elhalasztja.[2]

A király Prágából *márcz. 26-án* megparancsolja Sopron város tanácsának, hogy a Tábori kapitány és zsoldosainak Pozsonyból Belgrádba való elszállítása czéljából tizenkét hajót beszerezzen és a kellő legénységgel ellássa.[3]

A király 1437 szept. 27-én Tallóczi Ferenczről a következőket mondja: Tallóczi Ferenczet minap (nuper) Marczali Vajdafi János udvarmesterünkkel és guti Ország Jánossal együtt hatalmas sereg élére állítottuk, hogy a Szerbiában fekvő, de a törökök kezén lévő *Crusowcz* nevű várt (ma *Kruševácz*, fél órányi távolságban a Morva folyótól) lángbaborítsák és megsemmisítsék, azonkívül pedig azon hajókat és gályákat, melyeket a törökök már sok évvel azelőtt a Morava folyón felállítottak és melyeknek segítségével az alvidéken, a folyó mentén lakó népeket háborgatták és kifosztották, szintén ártalmatlanokká tegyék. Tallóczi Ferencz már most azon volt, hogy a hadbaszállt csapatoknak a Dunán mielőbb történendő átszállítását lebonyolítsa. Ezt úgy eszközölte, hogy egyik zászlóalját az átszállítás vezérlésére az átszállítandó seregekhez csatolta, míg ő maga a mellette maradt sereggel a Dunarév őrizetét és megszállását elvállalta; de ezzel meg nem elégedvén, azon idő alatt, míg az átszállókat elkisért zászlóalja hozzá vissza nem tért, a

[1] Sztáray-oklevéltár II. 331.

[2] Zichy-oklevéltár VIII. 239, 275, 498, 529, 556, 596, 602.

[3] Altmann: 11738. sz.

rendelkezésére állt csapattal *Galambócz* vára felé indult, mely akkor szintén török kézen volt és az útjában lévő összes helységeket, valamint a vár tartozékait részint elhamvasztotta, részint pedig egyéb módon megsemmisítette. — Ezek után elhamvasztotta a fent említett török hajókat, gályákat és Krusócz várát, mire a magyar sereg a Dunán átkelve, hazafelé igyekezett. A törökök ennek hírét vevén, legnagyobb gyorsasággal gyűjtöttek össze egy sereget, melylyel a már a Dunaréven létező, de a Dunán már átkelt nagyobb hadosztálytól szétválasztott magyar sereget, melyben Tallóczi Ferencz is jelen volt, megtámadták. A magyarok vitézen álltak ellen a támadásnak és nemsokára ők lettek a támadók, a mi az ellenséget annyira megriasztotta, hogy további ellentállási képességükben már nem bízván, futásnak eredtek. A magyarok üldözőbe vették őket; csak kevesen menekültek; a legtöbb török elesett vagy fogságba került. A hatalmas győzelem bizonyítékául több török zászlót és hadifoglyot Zsigmondnak Csehországban mutattak be.[1]

b) *Szatmármegyei parasztlázadás.* A nádor *jún. 8-án* a Károlyiak és az ónodi Czudarok közti ügy tárgyalását máj. 1-éről okt. 6-ára elhalasztja. Indokul azt mondja, hogy a szatmármegyei nemesek ügyei, az ugyanazon megyében garázdálkodó parasztok elleni háború miatt a világi s egyházi országnagyok rendeletére elnapoltattak.[2]

c) *A csehek ellen.* A király Prágában *okt. 17-én* elmondja, hogy alsólindvai Bánfi Pál, ki őt (1431-ben) Milanóba, (1432-ben) Sienába és (1433-ban) Rómába elkisérte, akkor, midőn innen a cseh eretnekek legyőzésére Csehországba vonult, itten nevezetesen azon vár ostromlásánál, melyet egy *Rohacz* nevü pártütő épitett, nagy érdemeket szerzett magának, melyeknek elismeréseül neki a trencsénmegyei Bolondócz nevű várat adományozza.[3] Itt azon *Rohateczi János*, prágai kapitányrol van szó, ki a Kuttenberg melletti Czion (= Sion) nevű vár ura volt és a császárt nem akarta Csehország királyának elismerni, miért is

[1] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 119—121. — V. ö. Fermend Žin: Acta Bosnae 142—144 (tévesen 1434-re téve).

[2] Károlyi-oklevéltár II. 193. — V. ö. Fejér X 7, 843.

[3] Fejér: X. 7, 864—868.

Zsigmond emberei által körülzáratott, erős ostrom után legyőzetett, elfogatott és kötél által kivégeztetett. Az összes művek mindeddig azt mondják, hogy Zsigmond e lázadónak legyőzetését a prágai polgároknak köszönte; most már tudjuk, hogy ebben nemcsak a prágai polgároknak, hanem magyaroknak is részük volt.

Itinerár. Jan. 1—31.: Prága; febr. 1—28.: Prága; márcz. 1—31.: Prága; ápr. 1—30.: Prága; máj. 1—31.: Prága; jún. 1—29.: Prága; júl. 5—29.: Eger (Csehországban); aug. 1., 2., 7.: Eger; aug. 9., 10.: Saaz; aug. 12—30.: Prága; szept. 1—30.: Prága; okt. 1—31.: Prága; nov. 1—11.: Prága; nov. 11: Beneschau s Wlasim; nov. 18., 21.; Teltsch; nov. 29., 30.: Znaim; decz. 1., 3., 4., 5., 6., 7., 9.: Znaim, hol decz. 9-én meghalt.

1438.

a) *Parasztlázadás Erdélyben.* Kusalyi Jakcs Mihály a székelyek főispánja, Losonczi Dezső az összes erdélyi nemesek kapitánya, losonczi Bánfi István, bálványosi Bánfi György, Telegdi András, Bethleni Miklós, harinnai Farkas János, Lépes Roland erdélyi alvajda s egyéb erdélyi s magyar urak tudósítják *jan. 9-én* a szászok közönségét, hogy táborukkal Kolozsvár külvárosát megszállották és megparancsolják a király nevében a szászoknak, hogy a fellázadt parasztság kiirtására összes gyalogos és lovas erejökkel azonnal siessenek segítségükre. A levél Kolozsmonostoron van kiállítva.

Lépes Roland erdélyi alvajda, Tordán *febr. 6-án* felhívja a szászokat, hogy a Kápolnán 1437 szept. 16-án az erdélyi nemesek, szászok és székelyek között kötött egyezség értelmében, melyet a nemesek és a szászok az 1438 febr. 2-án Tordán tartott gyűlésen előtte megerősítettek, azonnal siessenek a fellázadt parasztok leverésére.[1]

Ebből kiderülni látszik, hogy az 1437-ben Szatmár megyében kitört parasztlázadás Erdélyben is visszhangra talált, mert csak így magyarázható, hogy a nemesek már 1437 szept. 16-án ezen eshetőségre nézve egyezséget kötöttek.

[1] Székely oklevéltár III. 53, 54.

c) *A törökök ellen.* A nádor a Kállaiak ügyét azért halasztja el *máj. 1-ről* okt. 6-ára, mert a törökök ellen most indított hadsereg az ország alsó vidéke felé vonul.[1]

Albert király Budán *júl. 19-én* a Károlyiak és a Rezegeiek között folyó peres ügy tárgyalását a törökök ellen most indított hadjárat miatt elhalasztja.

Ugyanazon napon ugyanazon okból történik halasztás a Kapi János és Dobó András abaújmegyei alispán és a megyei szolgabirák közötti pörben.

A nádor *ugyanakkor* a Jánosi Kántor László s az ónodi Czudar János közötti ügyet az ország végvidékére a törökök ellen intézett hadjárat miatt elhalasztja.

Ugyanakkor és ugyanazon okból elhalasztják még a következő ügyeket: *a)* a Somosi Elek fia György és a sóvári Sóscsaládbeliekét; *b)* az alsólindvai Bánfi István és Marczali Imre közötti pert; *c) jún. 24-én* a Rozgonyiak közt folyó pert; *d) jún. 25-én* a Semsei Ferencz és László és Márkusfalvi Jakab és társai közti ügyet; *e) jún. 26-án* a nyulakszigeti kolostor és a Belchi Ferencz és társai közti pert.[2]

Pelsőczi Böbék Imre a székelyek főispánja Görgényben *szept. 14-én* felhívja a brassói s bárczasági szászokat, hogy az országutat, *melyen a minap a törökök Törcsvár alatt be akartak törni* az ország dúlására, a törcsvári várnagyok utasítása szerint, minél nagyobb erővel védelmezzék.[3]

Az országbíró a Várdaiak és a Tuzsériak közötti ügy tárgyalását a most indított országos hadjárat miatt 1439 jan. 13-ára elhalasztja.[4]

A nádor Budán *nov. 13-án* a bakonybéli apát és Csupor István özvegye s fia Gáspár közt folyó ügy tárgyalását az országos hadbaszállás miatt okt. 6-áról 1439 jan. 13-ára elhalasztja.[5]

Ugyanazon okból elhalasztja az országbíró *nov. 19-én*

[1] Zichy-oklevéltár VIII. 603.
[2] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 127, 128.
[3] Székely-oklevéltár III. 55.
[4] Zichy-oklevéltár VIII. 600.
[5] Történelmi Tár 1903. évf. 371.

Várdai Mihály özvegyének Esztári János elleni ügyét 1439 febr. 9-ére.[1]

Itinerár. Jan. 1.: Székesfehérvár; jan. 7., 9.: Buda; febr. 1—28.: Buda; márcz. 1—31.: Buda; ápr. 6., 8.: Bécs; ápr. 10.: Vácz; ápr. 20., 24.: Bécs; máj. 1—31.: Bécs; jún. 1.: Kornneuburg; jún. 8., 9.: Iglau; jún. 10: Német-Bród; jún. 11.: Csaszlau; jún. 12.: Kaurzsim mellett elhaladva Cseh-Bródon; jún. 13—29.: Prága; júl. 4—30.: Prága; aug. 3.: Prágából kiindulva *táborba száll Ričan felé;* aug. 6.: *Poritzi tábor;* aug. 7.: *Konopisti tábor;* aug. 8.: *Lesznoi tábor;* aug. 10.: Kutna, Szobjeszlav, Boritin városa mellett; aug. 11.: Tábor vára előtt Mieschitz faluban; szept. 15-én Tábor vára előtti Mieschitz; szept. 20., 21., 27.: Prága; okt. 2., 14.: Prága; okt. 27.: Prágát elhagyja; okt. 27.: Zittau; nov. 2., 15.: Görlitz; nov. 18., 23.: Boroszló; decz. 12., 13., 29., 30.: Boroszló.

1439.

a) *Lengyelek ellen.* Albert király Budán *jún. 19-én* tanúsítja, hogy Szécsényi Ferencz vajda fia László fia László a legközelebb mult időben (his proximis præteritis diebus) fegyveres népeinek élén Szepesvidékén Kézsmárk nevű királyi városban, a nevezett vidéknek a hűtlen lengyelek elleni védelmezése czéljából, kik ott ellenséges módon betörtek és fosztogattak, mint hadbaszálló működött, miért is az ez alkalomból felmerült költségei fejében fél Rimaszombat városát 2093 forintban neki elzálogosítja.[2]

A király (a titelrévi táborban) szept. 5-én a pozsonycsallóközi Várkonyi Amadét és Kiliti Istvánt értesíti, hogy, a mint megbízható forrásból hallotta, Frigyes osztrák herczeg és egynéhány lengyel és cseh ellenség Magyarország felső vidékébe betörni s garázdálkodni szándékozik és így nagyon könnyen történhetne, hogy az ellenség az ő (t. i. a királynak) távollétét felhasználva, e vidékeken erődítményeket felállíthatna. Mivel ő most a törökök elleni hadjárat miatt az ország alsó részén tartózkodik és a felső

[1] Zichy-oklevéltár VIII. 663.
[2] Bánffy-oklevéltár I. 623—624.

vidéken lezajlandó újabb hadiműveletektől irtózik, felhívja őket, hogy az ellenség mozdulatait figyelemmel kisérve, akkor, midőn őket Rozgonyi György, Pozsony megye főispánja s alsólindvai Bánfi Pál fegyverre hívja, azonnal készek legyenek.[1]

Erzsébet királyné (Ó-Budáról) 1439 *decz. 23-án* Kézsmárk város tisztikarának írja, hogy tekintettel a városnak a határszelén lévő fekvésére, az ellenségek betörése elleni elővigyázatra a mostani zavaros időben nagyon szüksége van, miért is felhívja, hogy ezen rendelet vétele után a jövendőbeli adók terhére, haladéktalanul 100 zsoldos, megbizható s kipróbált gyalogost (pedites stipendariorum *vulgo Drabant)* a város esetleges védelmezése végett felvegyenek. Tudatja egyúttal, hogy a Szepesség többi megyéit is felhívta, hogy adott esetben a város segítségére siessenek.[2]

b. *A törökök ellen.* Albert király Budán *jún. 6-án* parancsolja Tallóczi Matkónak, hogy azon esetre, ha Zandal unokaöccse István vajda a raguzaiak ellen háborút indítana, minden további irásbeli felhivás bevárása nélkül, a Horvátországban beszerezhető összes fegyveres erejével a raguzaiaknak segítségére siessen.[3]

Tőttös László királyi kincstárnok értesíti *június 24-én* Bodrog vármegye tisztikarát, hogy kincstárnokká történt kinevezetése következtében, egynéhány alkalmazottja a törökök elleni országos hadbaszállásban való részvétel alól fel van mentve.[4]

Losonczi Bánfi István (Nagyfalun) *aug. 4-én* tudatja Dobokai Miklóssal, hogy ügye elintézésére Sebes váron várja s a török betörés esetére bármelyik várban feleségével együtt szivesen látja.[5]

Marczali György *aug. 21-én* Tőttös László kincstartót arról értesíti, hogy ő is, Szentiváni János alkincstárnok is a *Kisdi-n lévő királyi főhadiszállásban* tartózkodik.[6]

[1] Hazai okmánytár II. 287.
[2] Suppl. Annal. Scepus. II. 266—267.
[3] Acta Bosnae 171.
[4] Zichy-oklevéltár VIII. 660.
[5] Bánffy-oklevéltár I. 628.
[6] Zichy-oklevéltár VIII. 662.

Itinerár. Jan. 1., 5., 17., 30.: Boroszló; febr. 10—29.: Boroszló; márcz. 2., 3., 4., 14.: Boroszló; márcz. 18.: Olmütz; márcz. 22.: Pohrlitz; ápr. 1., 4.: Pozsony; ápr. 8., 9.: Bécs; ápr. 20.: Bécs; ápr. 25—29.: Pozsony; máj. 1., 3., 6., 10., 12.: Pozsony; máj. 14—29.: Buda; jún. 1—30: Buda; júl. 1.: Buda; júl. 4.: Esztergom; júl. 5.: Buda; júl. 7.: Visegrád; júl. 11—23.: Buda; júl. 25.: Szeged; júl. 29.: *Szegedi tábor;* aug. 2.: Szeged; aug. 13.: Kabol (= Kovil, Bács megyében); aug. 14., 20., 23.; *a Tisza melletti Kisdi táborban;* aug. 30.: Szalánkemen: szept. 2., 5.: *Titelrévi tábor;* szept. 7.: Szalánkemen; szept. 8., 9., 11.: *Titelrévi tábor;* szept. 12.: a hadsereg menete alatt: Kabol; szept. 14. 17.: *Titelrévi tábor;* szept. 18—21.: Pétervárad; szept. 21., 22.: Szalánkemen; szept. 24., 26., 27.: Futak; szept. 30: *Titelrévi tábor;* okt. 1.: *Szalánkemeni tábor;* okt. 6.: Szond (Bács megyében); okt. 23.: Langendorf (Neszmély, Komárom megyében), hol nov. 27-én meghalt.

1440.

Belháború. Garai László Siklóson *máj. 3-án* a következőt irja Tőttös Lászlóhoz: «(Hozzám küldött) emberét azért tartottuk vissza oly sokáig, mert ápr. 29-én, miután rendes lakóhelyünket elhagytuk, azt hallottuk, hogy (Tallóczi) Matkó bán fogságából kiszabadult és látogatásunkat kérte; mi tegnap (máj. 2-án) Korógyi János és Marczali Vajdafi Jánossal együtt nála voltunk Patán, hol azt határoztuk, hogy egy hivatalnokainkból álló küldöttséget menesztünk a királynéhoz azon kéréssel, hogy Vajdafi (Marczali) Imrét és egynéhány más foglyot fogságukból szabadon bocsássa, minek kedvező elintézésébe nagyon bízunk. Azt is tessék tudomásul venni, hogy Matko bán és Kórógyi János a rajtuk elkövetett számos igaztalanság megtorlása czéljából nagy zavart készülnek előidézni az országnak, de mi őket annyira rábeszéltük, hogy mindaddig, míg fentemlített követeink vissza nem térnek, csendesen fognak viselkedni; hogy mit cselekedjünk később, azt csak a követek visszatérése után fogjuk tudni. Mi Kórógyi Jánossal együtt hazaérkeztünk és a nevezett követek visszaérkeztéig otthon is maradunk, miért is testvér

urunkat (t. i. a czímzettet) arra kérjük, hogy szintén otthonmaradni s követeink tudósítását bevárni szíveskedjék.»

Máj. 21-én ugyancsak Siklósról Tőttös Lászlóhoz a következőket írja: «Ne vegye rossz néven, hogy küldöttét sokáig nálunk tartottuk; embereink Kórógyi Jánossal visszatértek a királyné udvarából, ki nekünk azt üzente, hogy Marczali Imre ügyében útnak induljunk és tárgyaljunk, ő majd megteszi, a mit az ügy érdekében jónak talál. Tegnapi napon Ulászló lengyel király tárnokmestere által a királyhoz lettünk híva s ennek folytán elhatároztuk, hogy Matkó bán, Marczali János és egyéb társainkkal együtt máj. 30-án a lengyel királyhoz utazzunk, hogy közte s a királyné között az ország békéje érdekében barátságos megállapodást hozzunk létre és őt rábirjuk, hogy Magyarország nyugalmát ne veszélyeztesse. Kérjük tehát testvéreségedet, hogy szintén útnak indulva, *Szék*-re elejénkbe menve, velünk együtt a királyhoz utazzon. Agmand Péter a királyné kanczellárja nálunk volt és elutazásakor arra kértük, tolmácsolja a királynénak és a lengyel királynak azon kérésünket, hogy mindaddig, míg útra nem kelünk, összes tárgyalásainkat titokban tartsák, nehogy ebből nagyobb izgalom keletkezzen.» Aláírás: Garai László macsói bán, visegrádi és liptói várkapitány.[1]

Ulászló király Budán *okt. 28-án* a következőket mondja: Midőn őt Erzsébet királyné egynéhány bárója s az összes egyháznagyok és nemesek követei Lengyelországból hívták, hogy mint megválasztott magyar király új országába jőjjön és Erzsébet ezen választás meghiúsítása végett egynéhány osztrák és cseh hiveivel szövetkezett, akkor Rozgonyi Simon egri püspök volt az, ki számos kisérővel együtt a Szepességig elejébe ment és őt Budáig biztos őrizet alatt elkisérte. Innen tovább vonult a püspök, hogy a *Győri várban* garázdálkodó osztrák és cseh pártütők ellen harczoljon; sikerült is neki Cilly Ulrikot, az ellenséges seregek fővezérét fogságba ejteni s a király szine elé hozni. Edes fivére Rozgonyi István, ki nejét és gyermekeit az Erzsébet által elfoglalt *pozsonyi várban* visszahagyta, most is a püspökkel egyesülve, Ulászló pártján táboroz (= campizat).

[1] Zichy-oklevéltár IX. 9—11.

Mindezeknek elismeréseül megajándékozza Simont azon budavári Olasz (ma úri) utczában fekvő házzal, mely (Brankovics) György szerb despota tulajdonát képezte, de azért, mert György két fia most a haza ellenségeinél, a törököknél időzik és György a királyné pártjához szegődött és váraiban lévő seregeit a királyhű népek zaklatására buzdítja, a királyra szállt. Részesek ez adományozásban a püspök fivérei, István és György, Pozsony megye főispánjai is.[1]

A pozsonyi ostrommal a következő adatok állanak összefüggésben: *a)* A pozsonyi dunahíd *nov. 14-én* a *Dévény*-ben lévő ellenség miatt leszedetett.[2] *b)* Rozgonyi István Nagyszombatból levelet intéz a pozsonyi városi tanácshoz, melyben kérdezi, vajjon a vár élelmezése végett oda szállítandó árúkat hajlandó-e a város szabadon a várba vitetni vagy sem?[3] *c)* A város egyik előerődítménye egy víztorony is volt, melyet a pozsonyi polgársereg megtámadott es bevett; ezen ostromhoz két kocsi fa és deszka használtatott fel. A víztorony kapuja is megromlott az ostrom alatt, kiesett a kapufélből, úgy hogy *decz. 17-én* három munkás segítségével az árokból kellett kihúzatni.[4]

Erzsébet királyné (Sopronból) *decz. 16-án Steiner János nevü hadvezérét* utasítja, hogy a Kanizsai-családbelieket birtokaikban ne háborgassa s őket mindenki ellen megvédelmezze.[5] Ezen Steiner (= Stainar) személyére — úgylátszik — a következő adat nyújt némi felvilágosítást. Frigyes római király 1445 jún. 14-én megerősíti *Hanns Stainer* számára azon birtokokat, melyeket Krey Hertneid, a karantán kapitányság vezetőjének itélőszéke előtt öregebb és ifjabb Rechberg János ellenében nyert. Az itéletlevél keltezése 1444 márcz. 2. A birtokok a következők: az Ennsen aluli Rechberg, a Vellachi halászati jog, két telek a Plassnitzen, Oberweinzierl (az osztrák Scheibbs táján) és Pirkch; ebből következtethető, hogy Erzsébet kapitánya osztrák ember volt.[6]

[1] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 375—377.
[2] Pozsony-városi levéltár; 1440. évi számadási könyv.
[3] Pozsony-városi levéltár Lad. 12. Nr. 50 *b*.
[4] Pozsony-városi levéltár, 1440—1441. évi számadási könyv.
[5] Sopronmegyei oklevéltár II. 300.
[6] Chmel, Reg. Frid. IV. 1927. sz.

Ulászló Székesfehérvárott 1441 okt. 8-án kiállított oklevelében elmondja, hogy Garai László bán, Kórógyi János, (Dorozsma nb.) Botos András Temes megye főispánja, Héder nb. Tamási Henrik, bátmonostori Töttös László s racsai Juga János, bár az ő választásán és megkoronáztatásán jelen voltak, Erzsébet királyné pártját fogva s fegyveres ellentállást szervezve, Baranya vidékét ellenségeskedéseik színhelyévé tették, mire ő Hunyadi Jánost és az akkor a Dunán túl, Bács megye vidékén királyi szolgálatban működött Ujlaki Miklóst ellenük küldte. A két hadvezér átkelt a Dunán és megtámadta *Báttaszék*-nél az egyesült ellenséget. A harcz az utóbbiak teljes vereségével végződött. Botos András elesett; Tamási Henrik fogságba került; Garai László, Kórógyi János és Töttös László menekültek, de összes zászlaik, fegyvereik és lovaik a győzők birtokába kerültek.[1]

Itinerár. a) *Erzsébet királynéé:* Jan. 1., 3.: Buda; jan. 5.: Esztergom; jan. 30.: Visegrád; febr. 8., 12., 14., 15., 20., 21., 28.: Komárom; márcz. 1—31.: Komárom; ápr. 1—23.: Komárom; máj. 1—10.: Komárom; máj. 11., 12.: Tata; máj. 14., 15.: Székesfehérvár; máj. 27., 31.: Győr; jún. 2., 3., 7., 9.: Győr; jún. 11., 13., 19., 21., 30.: Pozsony; ;júl. 10., 25., 31.: Pozsony; aug. 1., 3., 5., 16.: Pozsony; aug. 22., 23., 27.: Hainburg; szept. 21., 24.: Pozsony; okt. 7., 9., 13.. 18.: Pozsony; nov. 5.: Kismarton; nov. 23., 26.: Németújhely; decz. 2., 6.: Németújhely; decz. 6.: Kismarton; decz. 8., 11., 16.: Sopron.

b) *Ulászló királyé:* Jan. 24., 25.: Krakó; márcz. 4., 8.: Krakó; ápr. 21.: Szandecz; ápr. 21., 22.: Czorstin és Kézsmárk; ápr. 26.: Kézsmárk; máj. 3—4.: Kézsmárk; máj. 4.: Igló és Szepesváralja; máj. 5.: Igló; máj. 6., 7.: Kis-Szeben: máj. 7.: Eperjes; máj. 8., 9., 12.: Rozgony-Vizsló; máj. 12., 13.: Szikszó; máj. 13.: Emőd; máj. 14—17.: Eger; máj. 17.: Kompolt; máj. 18.: Hatvan; máj. 19—21.: Pest; júl. 15.: Pákozd; júl. 16—22.: Székesfehérvár és ezután az év végéig: Buda.

[1] Hazai okmánytár IV. 331, 332.

1441.

Belháború. A király *márcz. 10-én* a zalamegyei Kéménd vára alatti táborban a nevezett várat a Hédernembeliektől átveszi.[1]

Ugyanő *márcz. 24-én* a zalamegyei Németi vár előtti táborból a szászvárosi birói hivatal ügyében rendelkezik.[2]

Ugyanő *márcz. 27-én* a Németi vára alatti táborból irja, hogy Egervári Balázs és fia Mihály a hűtlen (felsőlindvai) Szécsi János pártján van.[3]

Ugyanő *ápr. 2-án* a szombathelyi vár alatti táborból parancsleveleket bocsát ki.

Ápr. 9-én a Körmend alatti táborban a tőle elpártolt és a hűtlen Szécsi Jánossal czimboráskodó zalamegyei nemeseknek megkegyelmez.[4]

Ápr. 7., 9. és 20-án a szombathelyi táborból újabb parancsleveleket bocsát ki.

Ápr. 29-én a veszprémmegyei Ugod előtti táborában a hűtlen Tamási Henrik birtokait Csapi Andrásnak és Várdai Miklósnak azért adományozza, mert ezek akkor, midőn ő Magyarországba jött, nevezetesen az osztrákok és csehek által elfoglalt *Győri vár* ostromlása alkalmával nagy érdemeket szereztek maguknak.[5]

b) *A törökök ellen.* Tallóczi Matkó szlavon-dalmát-horvát bán Kőrösön 1441 *aug. 7-én* a Tőttös László s csarnarekai Garázda Jakab közti ügyet a hadseregnek a törökök ellen történendő mozgósítása miatt okt. 3-ára elhalasztja.[6]

Ujlaki Miklós, mint Tolna megye főispánja, Budán *szept. 8-án* meghagyja a tolnamegyei alispánoknak, hogy Bokodi György nádori itélőmester bátai jobbágyain elkövetett zsarolásokra nézve elégtételt adjanak. Az alispánok t. i. azért zsarolták a bátaiakat,

[1] Zalamegyei oklevéltár II. 506.
[2] Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt Broos 22.
[3] Zalamegyei oklevéltár II. 507.
[4] Zalamegyei oklevéltár II. 507.
[5] Zichy-oklevéltár IX. 94.
[6] Zichy-oklevéltár VIII. 337.

mert ezek a törökök ellen minap indított hadsereghez állítólag nem csatlakoztak.[1]

A raguzaiak *szept. 17-én* a királyt a következőkről értesítik: Megbízható forrásból hallották, hogy a török szultán, ki állítólag súlyos és gyógyíthatatlan betegségből teljesen felépült, most naponta azon gondolkozik, hogy miképen tudná Magyarországot megsemmisíteni. Közhírré tette már Románia s Anatolia több helyén, hogy mindazok, kik őt tengeren vagy szárazföldön elkísérni óhajtják, a jövő év márczius havában hozzá csatlakozzanak, mert ezen sereggel Magyarországot akarja elfoglalni.[2]

A király Székesfehérvárott *okt. 8-án* kelt oklevelében elmondja, hogy Hunyadi János és Ujlaki Miklós erdélyi vajdák Nándorfehérvárt szerencsésen visszafoglalták, mire Hunyadi a szerb határszél felé vonult és itt a török *Izsák vajda (bég)* seregét alaposan megverte.[3]

Itinerár. a) *Erzsébet királyné* Jan. 5., 7.: Esztergom; jan. 14., 22.: Komárom; febr. 6.: Pozsony; febr. 8.: Dévény; febr. 19.: Német-Ujhely; febr. 22.: Pozsony; márcz. 3., 4., 5.: Német-Ujhely; márcz. 8.: Sopron; márcz. 12—14.: Pozsony; márcz. 31.: Komárom; ápr. 5.: Komárom; ápr. 26-án a Dunán Csallóköz felé viszik a pozsonyiak; máj. 22., 24., 29.: Pozsony; jún. 23., 24.: Bécs; júl. 3.: Pozsony; okt. 4., 6., 21., 22.: Pozsony; nov. 2., 4.: Pozsony; decz. 4.: Pozsony.

b) *Ulászló királyé.* Jan. 18., 20.: Buda; febr. 2.: Esztergom; márcz. 7.: Véged; márcz. 10., 11.: *Kéménd vár alatti tábor;* márcz. 14.: *Márványkő alatti tábor;* márcz. 16.: *Egerszeg melletti tábor;* márcz. 24.: *Németi vára előtti tábor:* márcz. 27., 30.: *Németi vára előtti tábor;* ápr. 2.: *Szentgyörgyvölgy és Szombathely előtti tábor;* ápr. 9., 11.: *Körmend előtti tábor;* ápr. 7., 9., 16., 17., 19., 20., 21.: *Szombathely melletti tábor;* ápr. 29.: *Ugod előtti tábor;* máj. 3.: *Veszprém vár melletti tábor;* máj. 9.: Székesfehérvár; júl. 9.: Szentmiklós; júl. 31.: *Pápa melletti tábor:* szept. 28., 29.:

[1] Hazai okmánytár I. 339.
[2] Raguzai oklevéltár 438.
[3] Hazai okmánytár IV. 332, 333.

Székesfehérvár; okt. 8.: Székesfehérvár; nov. 7.: Csepelsziget; nov. 13.: Szentmiklós; decz. 26.: Udvard; decz. 27: *nagyszombati tábor.*

1442.

a) *Belháború.* Marczali Imre Somogy megye főispánja, Kálmáncsehin *febr. 22-én* levelet intéz Tőttös Lászlóhoz, melyben őt arról értesíti, hogy Ulászló király Pozsony városát ostromolja s állandóan megtámadja; a falak legnagyobb részét sikerült neki nehéz lövegei által lerombolni, a víztornyot már teljesen lerombolta s így nagyon valószinű, hogy a várost még e hét folyamán hatalmába keríti; azt is hallotta, hogy *Nyitra várát* a királynak visszaadták.

Tamási Henrik vajda *márcz. 14-én* (Kaposvárról) ugyanezen Tőttös Lászlónak a következőket írja: Több megbízható oldalról nyert tudósítás alapján közölheti, hogy a lengyel király (I. Ulászló magyar király) szégyenletesen otthagyta Pozsonyt és nagy károk szenvedése után Nagyszombatra érkezett. Szeretett királynénk — így folytatja — ellenben vígan és jó egészségben érkezett Pozsonyba. A királyné *gajari, győri, esztergomi, nyitrai* s *tatai* emberei s seregei a Buda s Székesfehérvár körüli vidéket erősen pusztítják és kirabolják, a mit még az utolsó napokban is tettek. Megérkezett a vajdának (t. i. Tamási Henriknek) Pelsőczi (Böbék) Imréhez menesztett küldöncze is, ki Imrének azon közlését hozta, hogy a felvidéki bárók, nevezetesen Pelsőczi Imre, a Homonnaiak (= Drugethek), Pálóczi Péter és János is mindnyájan nemsokára hadbaszállnak; sőt még azt is hiszi, hogy a királyné érdekében a lengyel király ellen már meg is indultak. Emberét most a királynéhoz küldi, kinek visszatérte után újabb híreket fog küldeni. Azt is hallotta, hogy a lengyel király Kórógyi Jánosnak a macsói báni méltóságot adta, a mit különben Tőttös Lászlónak jobban kellene tudnia.[1]

b) *A törökök ellen.* Hunyadi János erdélyi vajda s Bolgár László megigérik *júl. 23-án*, hogy a kárt, melyet ölvesi s pa-

[1] Zichy-oklevéltár IX. 40, 41.

kocsai jobbágyaik egymásnak okoztak, jóvá teszik; egyébb hatalmaskodások elintézését pedig az ellenségek ellen indítandó hadsereg mozgósításának tizenötödik napjára elhalasztják.[1]

Az ezen évben lezajlott hadjáratokra vonatkozik Hunyadi Jánosnak Pesten 1447 ápr. 15-én kelt okirata, melynek erején tekintettel malomvízi Kende fia János és rokonainak a törökök ellen a *Belgrád, a havasalföldi részekben, Szentimrekapun, Aranykapun* és a *Fekete-tenger mellett* vívott csatákban tanúsított szolgálataikra, a hátszegi kerületben fekvő Boldogasszonyfalvát adományozza.[2] A szentimrei s a vaskapui csatáról bizonyosan tudjuk, hogy 1442-ben vivatott.

Itinerár. a) *Erzsébet királynéé.* Jan. 28., 29.: Pozsony; febr. 19.: Pozsony; márcz. 11., 17., 23., 25.: Pozsony; ápr. 5., 13., 22., 29.: Pozsony; máj. 28.: Baden; jún. 7., 8., 10., 11., 12., 13.: Bécs; jún. 27.: Köpcsény; júl. 18.: Pozsony; aug. 4., 8., 11., 12., 14.: Pozsony; szept. 5., 14.: Pozsony; szept. 16., 27.: Köpcsény; okt. 3., 4., 11.: Győr; nov. 12., 16., 25.: Győr; decz. 15., 16., 17., 19.: Győr, mely utóbbi napon ott meghalt.

b) *Ulászló királyé.* Jan. 28.: *Pozsony előtti tábor*; febr. 1.: *Pozsony előtti tábor;* febr. 19.: Nagyszombat; márcz. 24.: Nyitráról egy mértföldnyire; aug. 23., 28.: Nagyhatvan; nov. 25.: Győr; decz. 17.: Győr; decz. 18.; Mór; decz. 24., 29.: Buda.

1443.

a) *A törökök ellen.* Marczali Imre s János, Somogy és Verőcze megye főispánjai Segesden *máj. 14-én* az országnak a törökök elleni védelmezése végett menesztendő hadsereg mozgósítása czéljából Verőcze megye rendeit az adó pontos lefizetésére serkentik.[3]

Kendi Balád Tamás (Kenden) *júl. 8-án* Monostori Kemed nevű lovagnak levelet ír, melyben kéri, hogy Szentkirályi Bolgár Lászlót, ki a vajda zsoldosának akar felcsapni, azon esetre, ha

[1] Teleki-oklevéltár II. 9.
[2] Történelmi Tár 1907. évf. 93.
[3] Zichy-oklevéltár IX. 53.

Bánfi István a vajdával szintén hadbaszállni készül, rendelje az ő zászlaja alá.[1]

Ulászló király Budán *júl. 28-án* Várdai Miklóst és fivérét arról értesíti, hogy *már jún. 29-ike óta* Belgrád felé s onnan a törökök ellen vonulni szándékozik, miért is felhívja, hogy az ő pénzén fogadott seregükkel őt Belgrádra kövessék.[2]

Hunyadi János erdélyi vajda *nov. 8-án «in descensu regali Scaronensi ad oppositum castri rupti Balvan dicti»* tudósítja vajdatársát *a nisi győzelemről.*[3]

Ulászló király *1443 nov. 22-én a Birotha melletti táborban Bulgáriában* Brankovics György szerb despotának megengedi, hogy a külsőszolnoki főispánságra, a melyet azelőtt néhai Kátai László birt, emberei közül ez egyszer valakit ajánlhasson, kit a király, ha e hivatalra alkalmasnak mutatkozik, ki fog nevezni.[4]

Az ez évben lezajlott hadjáratokra vonatkozik Hunyadi János két következő oklevele is:

1. 1447 márcz. 26-án (Budán) néhai Temeshelyi Péter fiainak, Dezsőnek és Lászlónak (Temes megyéből) főleg a *Szerbiába* intézett királyi hadjáratban szerzett érdemekre való tekintettel, midőn a sereggel a török határig, a Filippolisz mellett fekvő *Zlathycz* hegyig nyomultak előre, egynéhány birtokra új adományt ad.[5]

2. Ugyanő Temesvárott 1447 aug. 5-én a malomvízi Kendefiak hadi érdemeit felsorolva, többi között mondja: «nevezetesen akkor, midőn Ulászló magyar és lengyel király, hadseregét mozgósítva, Szerbiába jött, melyben akkor hatalmas török sereg pusztított és honnan a király Törökország határáig, nevezetesen a *Zelathicza nevű hegyig* előnyomult, hol nevezettek a mi oldalunkon sok érdemet szereztek.»[6] Zlaticza a bolgár délnyugatvidéken a balkán hegység lejtőjén még most is létező helység.

[1] Teleki-oklevéltár II. 11.
[2] Zichy-oklevéltár IX. 60.
[3] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 143.
[4] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 461.
[5] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 147.
[6] Hunyadmegyei rég. és tört. Társulat évkönyve, IV. 90.

b) *Belháború.* Az egri káptalan 1443 okt. 3-án a következőt tanúsítja: Midőn Rozgonyi Simon egri püspök 1443 *aug. 15-ike táján* számos magyar főúrral együtt a felvidék védelmezésére, nevezetesen Giskra s ennek cseh czinkostársai ellen hadbaszállt és a Szepességbe érkezett, nemcsak a káptalan, hanem az összes nemesek birtokairól szóló okiratokat a szepesi várba szállította. Ezen várat azonban Baski Péter nevű parancsnoka oly vigyázatlanul őrizte, hogy a csehek alattomosan elfoglalták és még fenti napon (okt. 3-án) elfoglalva tartják, minek következtében a fent említett oklevelek elvesztek.[1]

A szepesi káptalan 1443 *szept. 18-án* brandeisi Giskra János, Sáros megye főispánja s szepesmegyei főkapitány megbizottjainak megkeresésére átírja azon okiratot, melyet Rozgonyi Simon egri püspök, mint Ulászló király képviselője s meghatalmazottja azon fegyverszünet iránt, melyet ennek nevében Giskrával és az ő részén levő városokkal 1444 szept. 29-ig kötött volt, *Igló melletti táborában 1443 szept. 1-én* több előkelő magyar úr pecsétével megerősítve kiadott.[2] Ezen urak egyike, pelsőczi Böbék István az e helyen működött hadsereg főparancsnoka.

Itinerár. Júl. 22-éig Magyarországban; *Júl. 22-én* elindul a király Budáról és a Dunán átkelve Pesten hál, honnan *júl. 23-án* lefelé vonul. Szendrőnél a Dunán átmegy seregével Szerbiába *augusztus havában;* nov. 8.: a Bálván nevű romvár átellenében fekvő *Scarona előtti tábor;* nov. 22.: *a Birotha melletti táborban Bulgáriában.*

1444.

a) *A törökök ellen.* Ulászló király a Belgrád alatti táborból *jan. 25-én* kijelenti, hogy Gerendi Miklós fia Lászlónak a Hunyadi János kiséretében a törökök elleni, főleg *a Ráczországon és Bulgárián keresztül egész Románia határáig* intézett hadjáratokban szerzett érdemei fejében a Torda megyében fekvő Keche nevű birtokot adományozza.

[1] Suppl. Annal. Scepus. II. 270.
[2] Teleki: Hunyadiak kora, X. 139.

Ugyanazon napon és ugyanazon helyen elrendeli, hogy Szokolyi Pétert és Pált Vesszős nevű küküllőmegyei birtokba iktassák.[1]

Ugyanő *márcz. 9-én* Kisbocskai Simon máramarosi birtokosnak és rokonainak adományozza Kisbocskó nevű lakatlan birtokot és kiemeli, hogy Simon a törökök ellen Szerbiában, Bulgáriában egészen *Románia határáig* hatolván, kiválóan harczolt.[2]

Hunyadi János erdélyi vajda Temeshelyen *szept. 15-én* Dési Péternek (temesmegyei birtokosnak) Temeshely nevű birtokát *az átvonuló hadsereg megszállása* alól felmenteni rendeli.[3]

A várnai csatát említi Hunyadi János 1448 febr. 16-án, midőn azt mondja, hogy Berekszói Péter akkor, midőn ő (t. i. Hunyadi) Ulászló királylyal együtt a törökök ellen vonulva a Fekete tenger mellett lévő *Warna* nevű helységnél Omorath török uralkodó ellen harczolt, mint a hazának hű athlétája s védelmezője az ellenségre vetette magát és midőn még nem lehetett tudni, hogy kié lesz a győzelem, Hunyadi oldalán egynéhány török gyalogost, vagyis *Janchaarokat* (=*janicsárokat*) megtámadva, súlyos sebesülést szenvedett.[4]

b) *A csehek ellen.* Hédervári Lőrincz nádor *decz. 22-én* Perényi Jánosnak a Pálóczi Simonnal létrehozandó egyezségről egyetmást írván, egyúttal tudomásra hozza, hogy Giskra Jánosnak és másoknak tudósítása szerint *Thalaphuz* (cseh hadvezér), ki Tokajból azelőtt és jelenleg garázdálkodott, Perényinek házitisztje.[5]

[1] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 144. — Zichy-oklevéltár IX. 67.

[2] Máramarosi diplomák 326.

[3] Hazai okmánytár VII. 463.

[4] Magyar czímeres emlékek I. 69. V. ö. a Hunyadmegyei rég. és tört. társulat évkönyveivel is (IV. 90., 93.), hol Hunyadi János a malomvizi Kendefiaknak a Fekete-tenger táján fekvő *Warna* nevű helységnél vívott csatában szerzett érdemeiről szól. — Hazai okmánytár VII. 464. Hunyadi Jánosnak 1444 november 20-án *a Romániában fekvő Kallipolisz nevű vár alatti táborából* keltezett levelét közli, melyben guti Ország Mihályt és Berencsi (Szentmiklósi) Pongráczot a várnai csata eredményéről értesíti; tartalma azonban nem vehető hitelesnek.

[5] Zichy-oklevéltár IX. 90.

Hasonló esettel találkozunk 1445 nov. 27-én, midőn Ung megye tisztikara Csicseri Zsigmondot azon vád alól, hogy hűtlenül a csehekkel czimborázkodott volna, tisztázza. Kiderült ugyan, hogy ő éppen úgy mint maga a tisztikar annak idején kényszerhelyzetben volt és csak ennek nyomása alatt szolgált a cseheknek.[1]

Itinerár. Jan. 25.: *Belgrád előtti tábor*; aug. 1., 3., 4.: Szeged; aug. 27., 28.: Nagyvárad; szept. 21., 22: *Orsova melletti főhadiszállás;* okt. 3.: a Dunán átvezeti seregét Bulgáriába; okt. 9.: *Vidin;* okt. 16—18.: *Nikápoly;* okt. 24.: *a Kamesik folyónál* (Bulgáriában; Várnától déli irányban a fekete tengerbe ömlik); nov. 10., 11.: *Várna.*

1445.

a) *A törökök ellen.* A nádor a Várdai Miklós és Kállai János között folyó per tárgyalását a legtöbb megyének a törökök ellen most megtörtént hadbaszállása miatt *aug. 1-ről* okt. 13-ára elhalasztja.

Az országbíró pedig a Várdai Miklós és Geszti László közötti ügyet ugyanazon okból szintén ugyanazon időre halasztja el. Ugyanez történik egyidejűleg Várdai Miklósnak Lónyai István elleni pörében is.[2]

b) *Az osztrákok ellen.* Frigyes római király *júl. 19-én a kőszegi táborban* tartózkodik.

Aug. 4-én ugyanő «*im heere vor dem Schlosz Harenstein am Riger*» tartózkodik,[3] ez pedig a Sopron megyében fekvő *Szarvkő.*

Hunyadi János itinerára: jan. 25.: Hód-Vásárhely; febr. 6.: Székesfehérvár; ápr. 14.: Böszörmény; máj. 7.: Buda; máj. 9., 11.: Pest; jún. 5.: Arad; júl. 17.: Hunyad; nov. 29.: *Nikápoly.*

[1] Hazai oklevéltár 410, 411.
[2] Zichy-oklevéltár IX. 80, 81, 100.
[3] Chmel: Reg. Frid. IV. 1942., 1946. sz.

1446.

a) *A törökök ellen.* Ung megye tisztikara előtt Csicseri Zsigmond *aug. 6-án* panaszt emel Iskei Péter ellen, hogy midőn (Csicseri Zsigmond) fiának kiséretében az országot pusztító törökök elleni hadjáratban résztvenni akart, tőle 25 forintot és egy süveget lopva, Váradra visszaszökött.[1]

b) *Az osztrákok ellen.* Frigyes király *márcz. 28-án* (Bécsben) Péter váczi püspöknek, Palovitzi Lászlónak (= Pálóczi), Bodó Györgynek és egyéb magyar követeknek oly menlevelet állít ki, melynek értelmében legfölebb 200 lovasból álló kísérettel az ország és László király ügyében tartandó tárgyalás czéljából udvarához jöhessenek.

Hunyadi János kormányzó Pesten *jún. 11-én* Frigyes királyhoz intézett levelében közli, hogy mult *márcz. havában a Cillyek ellen Stájerországban többször portyázott* és sajnálja, hogy ez alkalommal a király egynéhány alattvalója is megkárosult;[2] ezzel áll összefüggésben, hogy a kormányzó *ápr. 13-án a stájer Feistritzet ostromolta.*[3]

Hunyadi János Budán *szept. 21-én* a Fehéregyháziak peres ügyeit azon okból halasztja el aug. 1-éről 1447 jan. 13-ára, mert Fehéregyházi Bálint, az ő házitisztje, vele együtt az ország ellenségei ellen mozgósítandó hadsereghez fog csatlakozni.

Szept. 29-én (Budán) ugyanazon okból a szeri Pózsafiak ügyét 1447 jan. 5-ére elhalasztja.[4]

Az ország rendei Budán *okt. 7-én* a Derencsénieknek Szobi János (gömörmegyebeli családok) elleni pörét azért halasztják el 1447 jan. 13-ára, mert Szobi János a kormányzóval együtt a most indítandó hadjáratban részt fog venni.[5]

[1] Hazai oklevéltár 411.

[2] Chmel: Reg. Frid. IV. 2049., 2104. sz.

[3] Felette érdekesek a «Chronik der Grafen von Cilly» (Graz, 1883) 103—106. lapjain olvasható részletek, melyek Hunyadi Jánosnak a Cillyek elleni hadjáratáról szólnak és melyek a mi okirati adatainkkal egyetértenek.

[4] Sztáray-oklevéltár II. 384, 385.

[5] Zichy-oklevéltár IX. 112, 113.

Igaz, hogy ezen adatokból még nem tudjuk, hogy ezen hadjáratok ki ellen indultak, de tekintettel az alábbi időrendi adatokra, azt hiszem, hogy az osztrákok ellen irányultak.

Hunyadi János kormányzó *nov. 7-én a Sárvár alatti táborból* Bécs városához intézett levelében panaszkodik, hogy Frigyes király Magyarország ellen áskálódik és arra kéri, hogy Magyarország ellen ne nyújtson neki segélyt.[1]

Az ország rendei *nov. 7-én* Budán kijelentik, hogy némai Kolozs Jeromos cseszneki várnagy peres ügyét a jelenlegi hadbaszállás rendezése miatt okt. 6-áról 1447 jan. 13-ára elhalasztják.[2]

Alsólindvai s Bolondóczi Pál Németin *nov. 12-én* elismeri, hogy házitisztjétől, szentandrási Monthor Miklóstól 36 aranyforintot kölcsönvett, kötelezi magát, hogy ezen összeget a jelenlegi hadbaszállásból hazatérte után követendő 15-ik napon aranyban vagy egyéb jó bécsi értékben visszafizeti.[3]

Hunyadi János *nov. 21-én* a sopronmegyei *Szarvkő melletti táborból* Sopron városának meghagyja, hogy fogva tartott embereit szabadon bocsássa.[4]

Frigyes király Bécsből *nov. 25-én* (?) megengedi Szentmiklósi Pongrácznak, hogy Hunyadi Jánosnak a németek (= osztrákok) ellen indítandó hadjáratában részt vegyen, de semmi kárt ne tegyen. Említést tesz e levél valami megtámadásról, mely a Morva folyó mellett történt.[5]

A kormányzó *nov. 27-én a neunkircheni táborból* írja a bécsieknek, hogy a jelenlegi háború csak Frigyes római király ellen van irányítva; a mennyiben azonban ők a királyt e háborúban a magyarok ellen támogatásban részesítenék, ne vegyék zokon, ha ő (t. i. Hunyadi) és csapatai ezt kellő megtorlással viszonozzák.[6]

Ugyanő (a zalamegyei Bák-on) *decz. 30-án* tanúsítja, hogy akkor, midőn Hahóti Boldizsár vele együtt az osztrák területen

[1] Chmel: Reg. Frid. IV. 2180. sz.
[2] Hazai okmánytár II. 293.
[3] Zichy-oklevéltár IX. 149, 150.
[4] Sopronmegyei oklevéltár II. 324.
[5] Történelmi Tár 1896. évf. 517.
[6] Chmel: Reg. Frid. IV. 2198. sz.

működött hadseregben tartózkodott, Kávási György emberei Söjtör nevű birtokán garázdálkodtak.[1]

Ezen hadjáratokra vonatkoznak még a következő, későbbi időből származó adatok is:

1. A leleszi konvent tanúsítja 1447 máj. 1-én, hogy Csicseri Zsigmond tizenketted magával letette azt az esküt, hogy az egri káptalant illető dézsmát csak három helyen szedte be *az elmult esztendőben*, de azt «az ezen felsőrészeket pusztító *csehektől* való féltében azoknak adta át, mint más ungmegyei nemesek is.[2]

2. Hunyadi János Temesvártt 1447 aug. 5-én oklevelet állít ki, melyben a malomvízi Kendefiak érdemeit felsorolván, többi között elmondja, hogy nevezettek akkor szereztek maguknak nagy érdemeket, midőn «ezen ország kormányzóságát átvéve az összes lakósok megbizásából szent koronánk visszaszerzése s váraink visszafoglalása czéljából Frigyes római király ellen tetemes hadi erő élén vonulva, egész országát és Bécs városának környékét tűzzel-vassal pusztítottuk».[3]

3. Ugyanő állít ki Tordán 1448 febr. 16-án egy oklevelet, melyben tanúsítja, hogy Berekszói Péter akkor, «midőn Frigyes római király ellen a szent korona visszaszerzése végett hadbaszálltunk, Ausztriát és Stájerországot tűzzel-vassal pusztítottuk», sok érdemet szerzett magának és nyíllövés által súlyosan megsebesült.[4]

Hunyadi János itinerára. Jan. 15.: Nagybánya; febr. 9.: Vári város; febr. 20.: Debreczen; márcz. 12.: Székesfehérvár; ápr. 13.: (Windisch-) *Feistritz ostrománál;* jún. 6.: Pest; jún. 11.: Pest; jún. 13, 16..; Pest; jún. 22.: Pest; jún. 27.: Buda; jún. 28.: Pest; júl. 1.: Pest; júl. 20.: Hunyad; júl. 25.: Temesvár; júl. 26.: Bocsárd; júl. 31.: Ápold; aug. 6., 8.: Temesvár; aug. 12.: Madaras városa; aug. 23.: Szeged; szept. 14., 27.: Buda; okt. 3.: Buda; nov. 7.: *Sárvári tábor;* nov. 21.: *Szarkó melletti tábor;* nov. 27.: *Neunkircheni tábor;* dec. 2.: *Németújhely melletti tábor;* decz. 9.: *Leobersdorfi tábor;* decz. 30.: Bák (Zala megyében).

[1] Hazai okmánytár IV. 342.
[2] Történelmi Tár 1902. évf. 63—64.
[3] Hunyadmegyei rég. és tört. Társulat évkönyve, IV. 91.
[4] Magyar czímeres emlékek I. 69.

1447.

a) *Az osztrákok ellen.* Az ország rendei Budán *március 2-án* a németek (= osztrákok) ellen minap (pridem) a déli részek felé (versus partes australes) indított hadjáratban elesett serjéni Orros György kiskorú fiainak (csanádmegyei család) minden néven nevezendő peres ügyeire nézve 1448 jan. 13-ikáig törvénykezési szünetet adnak.[1]

V. Miklós pápa *máj. 20-án* levelet intéz Szécsi Dénes esztergomi érsekhez, melyben a Magyarország és Frigyes király között létrehozandó fegyverszünetet sürgeti. Ugyanezt írja Hunyadi Jánosnak is.

Máj. 21-én arra inti a pápa Frigyes királyt, hogy mindaddig, míg a pápai követ a magyarokkal nem tárgyalt, ezekkel szemben ne ellenségeskedjen.[2]

Jún. 1-én Frigyes király és Magyarország között a stájer Redegén két évre kötötték a fegyverszünetet.[3]

Frigyes király *szept. 18-án* Krems és Stein városoknak meghagyja, hogy levelének vétele után még ugyanazon napon húsz gyalogost küldjenek Würffleinsdorfba (= Wulfersdorf = Wölfersdorf az alsóausztriai Mistelbach táján), kik a Liechtensteineknek, Starhemberg Rüdigernek, Truchsess Miklósnak és másoknak Galiczi Pongrácz (= Szentmiklósi s Óvári Pongrácz) ellen segítségre legyenek; okt. 1-ig pedig annyi embert küldjenek Kornneuburgba, a mennyit csak lehet, hogy ezek Pongrácz ellen hadba vonuljanak.[4]

b) *Csehek ellen.* A kormányzó *júl. 31-én «in descensu nostro exercituali campestri prope villam Gaalch»* Németlipcse városának érdekében parancsot bocsát ki.[5] Villa Gaalch nem más, mint a Nógrád megyében még most is létező *Gács*, vagy *Gácsfalva* nevű helység, mely már 1236-ban (Galch néven) Tomaj nb. Dénes nádor birtokában van. 1386 ápr. 13-án meg-

[1] Sztáray-oklevéltár II. 401.
[2] Chmel: Reg. Frid. IV. 2283., 2284. sz.
[3] Chmel: Reg. Frid. IV. 2288. sz.
[4] Chmel: Reg. Frid. IV. 2329. sz.
[5] Századok 1909. évf. 865.

engedi Mária királynő Losonczi István fia Istvánnak, hogy a Nógrád megyében fekvő Gach nevű birtokán, illetve az ezen Gach nevű falu mellett lévő hegyen várat építhessen 1451-ben ezen Gács a csehek erőssége [1] s így nem szenvedhet kétséget, hogy a kormányzó fenti főhadiszállása a csehek elleni hadjáratára vonatkozik.

A kormányzó Rimaszombaton *1447 júl. 21-én* a közte s Giskra János között megállapított békepontozatokat hiteles szövegben fogalmaztatja.[2]

Hunyadi János itinerára. Jan. 15.: Ó-Buda; jan. 18.: Buda; jan. 20.: Tolnavár; febr. 10.: Ó-Buda; febr. 18.: Buda; febr. 22., 24.: Ó-Buda; febr. 24.: Ó-Buda; márcz. 2., 9., 10., 11.: Ó-Buda; márcz 20., 25., 26., 29.: Buda; ápr. 2.: Ó-Buda; ápr. 13: Buda; ápr. 15.: Pest; ápr. 18.: Szentfalva; ápr. 21: Kecskemét; máj. 8., 18., 22., 23.: Temesvár; jún. 23., 24., 25.: Pest; júl. 21.: Rimaszombat; júl. 31.: a nógrádmegyei *Gács előtti táborban;* aug. 4., 5.: Temesvár (Ráthnál aug. 4.: Balk); aug. 25.: Szeged; szept. 10., 14., 18., 19., 20., 21., 23.: Buda; szept. 29.: Hód-Vásárhely; okt. 13.: Temesvár; okt. 18.: Karánsebes; okt. 21.: Fewen (a fehérmegyei Fövény; más forrás szerint: Enyed); nov. 4.: Medgyes; nov. 29.: Enyed; decz. 27.: Buda.

1448.

a) *A törökök ellen.* A győri püspök felkéri *ápr. 1-én* Zala- és Sopronmegye tisztikarát, hogy a vele együtt az ország védelmezésére *Győrre* s *Szombathelyre* kirendelt nemeseket és zsoldosokat az általános hadbaszállásba ne vonják be, mert ezeknek jelenléte s érdekeltsége, melylyel a nevezett két vár érdekében szolgálnak, az egész országra nézve megnyugtatással és kellő hűséggel fog járni.[3]

Hogy az itt említett országos hadbaszállás a törökök ellen

[1] V. ö. Bánffy-oklevéltár I. 384. — Csánki I. 90. — Hazai okmánytár VI. 32.

[2] Zichy-oklevéltár IX. 169—171.

[3] Sopronmegyei oklevéltár II. 335.

irányult, azt az alábbi adatok bizonyítják; de mivel a püspök kívánja, hogy Zala- és Sopron megye népei inkább Győr és Szombathely védelmezése érdekében otthon maradjanak, világos, hogy egy esetleges osztrák berohanástól félt.

A kormányzó Temesvárott *júl. 13-án* elrendeli, hogy Csapi István özvegyének perében Csapi Ákos ellen mindaddig intézkedés ne tétessék, míg ő (a kormányzó) a jelenlegi országos hadjáratból szerencsésen haza nem ér.[1]

Ugyanő sürgeti Tordáról *júl. 26-án* Pozsony városát, hogy miután legközelebb a törökök ellen szándékozik indulni, a részére előkészített kocsikat és a bombavető mozsarakat azok tartozékaival együtt mielőbb küldje Budára, honnan budai udvarmestere Páthai László azoknak Belgrádra való szállításáról gondoskodni fog. Tudatja egyúttal Pozsony várossal, hogy ez azért igen szükséges, mert a törökök a Dunán túli partraszállást akadályozni akarják, miért is nagyon szükséges, hogy mindenekelőtt a gyalogság a kocsikkal és a tüzérségi felszereléssel együtt kompon szálljon át, hogy az ő és seregének biztos átkelését fedje.[2]

Ugyanő a nagyküküllőmegyei Hégen-ből *aug. 12-én* a Désen székelő belsőszolnokmegyei adószedőjével, a Flórenczből származó (Maninio) Pápá-val közli, hogy seregét már tudja a törökök ellen vezetni s hogy a dunai révhez jutott; meghagyja neki, hogy a gyűjtött pénzeket mielőbb juttassa el hozzá; *megtalálja őt Nagyszeben mellett.*

Szepesi László alkormányzó és Szobi János budai várnagyok *nov. 19-én* értesítik Pozsony városát, hogy a törökök Hunyadi Jánost leverték; a kormányzó azonban él, mert mindeddig a deszpotánál tartózkodik *Szendrő várában*, hol kitűnően bánnak vele s pár nap mulva Temesvárra jön, honnan Budára fog utazni.[3]

Ezen hadjáratra vonatkozik a következő adat is: Hunyadi János 1450 márcz. 13-án (Budán) az ország rendei előtt Pataki

[1] Zichy-oklevéltár IX. 196.
[2] Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára 377—378.
[3] Magyar szerb összeköttetések oklevéltára 152, 153.

Lászlót azzal vádolja, hogy egyike volt azoknak, kik György szerb fejedelmet arra birták, hogy őt 1448-ban a törökök ellen Szerbián túl folytatott hadjárata után Szendrő várában letartóztatta s csak fia László kezesül adása s Ersomló vára átadása után bocsátotta szabadon.[1]

Hunyad megye tisztikarának 1481 febr. 13-án Barcsán kiállított oklevelében olvassuk, hogy Hunyadi János a Rigómezőn a törökök ellen harczolván, lováról lebukván, földre esett és csak úgy menekülhetett, hogy bizonyos Tódor nevű hunyadmegyei oláh knyéz saját lovát neki rendelkezésre bocsátotta.[2]

A koszovoi, vagyis rigómezei csatáról a «Chronik der Grafen von Cilly» (Graz, 1883) következőleg nyilatkozik: «1448-ban Hunyadi János nagy hadjáratot indított Törökországba a hitetlenek ellen. A török császár elejébe vonult és Lukács-napján (okt. 18) harczoltak egymás ellen a keresztények és a törökök reggeli 10 órától a késő éjig; ezen a napon a magyaroknak kedvezett a szerencse; a következő napon a törökök menekülni akartak, de az újabb harczolás mégis megkezdődött, miután a török újabb gyalogos segédcsapatokat kapott. Ezen megijedtek az oláhok és megszöktek és ennek a szökésnek az lett a következménye, hogy a keresztények csatájukat elvesztették és hogy a törökök rengeteg vérontást vittek véghez. Halva maradt majdnem 11,000 hatalmas úr (!), köztük volt Waydafy Emrich (=Pécz nb. *Marczali (vajda fia) Imre*, Emerich von W(B)ersowez (=Ákos nb. *Pelsőczi (Böbék)* Imre, Thomas Tschetsch (= Balog nb. felsőlindvai *Szécsi Tamás*); Zäckhl des Hunadts Janusch schwester suhn» (= *Székely*, Hunyadi János nővérének a fia». Az utóbbira nézve megjegyzendő, hogy az itt elesett Székely János Hunyadi Jánosnak nem az unokaöcscse, hanem nővérének a férje volt. Az oláhokra nézve pedig kiemelendő, hogy szökésök egyszerű árulásnak volt a következménye.

Garai László nádor 1448 *ápr. 12-én* «*in descensu nostro campestri sub castello Berzethe*» a tolnamegyei anyai Bodó Gergelyt és András Töttös László ellen idéztetni rendeli.[3]

[1] Történelmi Tár 1890. évf. 105.
[2] Fejér XI. 506.
[3] Zichy-oklevéltár IX. 185, 186.

Berzéte Gömör megyében van; a XV. században mint vár szerepel. Hogy ki ellen irányult a nádor hadbaszállása, bizonytalan. A kormányzó ugyanazon napon Berzewcze nevű helységben tartózkodik,[1] a miből majdnem bizonyosan következtethető, hogy ezen Berzewcze csak a Berzéte ferditése.

Hunyadi János itinerára. Jan. 20.: Vásárhely; jan. 21., 22: Udvarhely; febr. 16.: Torda; febr. 20.: Szászsebes; febr. 25.: Segesvár; febr. 29.: Torda; márcz. 19.: Szeged; ápr. 12.: Berzőcze (de ez valószinűleg a gömörmegyei *Berzéte);* ápr. 22.: Székesfehévár; máj. 9.: Buda; máj. 25.: Medgyes; jún. 3.: Buda; jún. 17.: Kercz; jún. 19., 21., 25.: Buda; júl. 10., 13.: Temesvár; júl. 26.: Torda; aug. 12.: Hégen; aug. 14.: Besztercze; aug. 15.: Szentágota; aug. 26., 27.: Karánsebes; szept. 6., 8.: Keve; szept. 12., 14., 17.: *Szerbiában* a Duna kelőjénél lévő Kövesen; szept. 25.: a Duna kelőjénél lévő Zaboticza nevű helység mellett; szept. 28.: a szerb Köves-en; okt. 17—19.: *Rigómező;* decz. 14.: a szerb *Köves melletti tábor;* decz. 18., 20., 23., 26., 28., 30., 31.: Szeged.

1449.

Hunyadi János itinerára. Jan. 20., 24.: Temesvár; febr. 14.: Szabadka; márcz. 27.: Buda; ápr. 6., 10., 18.: Buda; máj. 1.: Temesvár; máj. 31.: Monostor; jún. 12., 23.: Buda; jún. 24., 25.: Pest; jún. 25., 26.: Buda; júl. 2—4.: Buda; júl. 10.: Pest; júl. 14.: Nagyhatvan; júl. 22.: Kövesd; júl. 28.: Csaba; szept. 17.: Debreczen; szept. 25.: Kálló; nov. 17.: Gáld; decz. 5.: Rimaszombat; decz. 6.: Saruot (tekintetettel arra, hogy decz. 5-én Rimaszombaton volt, alig tévedünk, ha ezen Saruot alatt a Heves megyében még most is létező Sarud-ot értjük); decz. 10.: Ipolyság; decz. 14.: Pest.

[1] Zichy-oklevéltár IX. 185.

1450.

Belzavarok az ország felvidékén. Frigyes császár Bécsújhelyen *márcz. 21-én* Bártfa város tanácsához írja, hogy (szentmiklósi) Pongrácz támadásra készül, ki ellen sereget gyűjtött és Cilly Ulrik grófot tette meg főkapitánynak; Giskra János is Ausztriába fog jönni, hogy őt segítse; kéri tehát a tanácsot, hogy Giskrát támogassa.[1]

Cilly Ulrik *júl. 19-én* «*in exercitu campestri ante civitatem Zakolcza*» (a Szakolcza város előtti táborában) parancsot küld a zágráb-gréczi előljáróságnak.[2] Hogy ki ellen indult e táborozás, az előbbi adatból könnyen tudható.

Ide tartoznak még a következő adatok is:

a) Hunyadi János (Nagy-Túron) *ápr. 1-én* levelet ír Rozgonyi György Pozsony megye főispánjának, melyben egy Choka (= Csóka) nevű ágyú megküldését sürgeti.[3] Ezen adatot csak a következő érdekes pontja kedvéért soroztam ide be. A kormányzó t. i. egyebek közt azt is írja: «ha Uraságod tőlünk oly fontos czélra bármily felette értékes tárgyat kérne, akkor nemcsak azon esetre teljesítenők kérését, ha ez a tárgy rézből volna, hanem akkor is, ha a legtisztább aranyból volna;» ebből következik, hogy a kért ágyú rézből volt.

b) 1450 körül, márcz. 25-én, Thabor hegye. Magyar Balázs capitaneus in monte Thabor levele Bártfa város tanácsához, melyben írja, hogy nem felel meg a valóságnak, hogy Hunyadi János Szentmiklósi Pongráczot elfogta s végül a cseh rablókról ír.[4]

Hunyadi János itinerára. Jan. 24., 25., 28., 29.: Buda; febr. 10., 16., 25.: Buda; márcz. 5., 9., 13.: Buda; márcz. 27., 28.: Mezőkövesd; márcz. 30.: Temesvár; ápr. 1.: Nagytúr; ápr. 9., 16.: Csanád; ápr. 21.: Belgrádi vár; máj. 5., 6.: Keve; máj. 18.: Hunyad; máj. 21.: Temesvár; jún. 11—17.: Buda;

[1] Bártfa város levéltára 553. sz.
[2] Tkalčić: Monum. civit. Zagrab, II. 207.
[3] Hazai okmánytár VII. 467.
[4] Bártfa város levéltára 579. sz.

jún. 28.: Buda; júl. 3., 4.; Buda; júl. 11.: Balyty; júl. 15.: Pest; aug. 19.: Buda; aug. 25.: Maros; szept. 4.: Galgócz; szept. 9.: Buda; szept. 13., 20.: Püspöki; szept. 22—24.: Pozsony; szept. 28.: Püspöki; okt. 5—6.: Pozsony; okt. 7.: Püspöki; okt. 9—28.: Pozsony; nov. 2—7.: Pozsony; nov. 3.: Püspöki; nov. 4—7.: Pozsony; nov. 19.: Nagyszombat; decz. 2.: Temesvár; decz. 20., 29.: Csanád.

Dr. WERTNER MÓR.

Magyar huszártiszt 1822-ből.

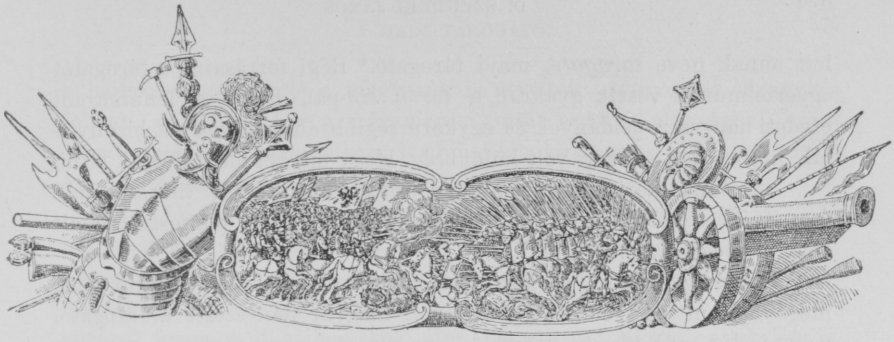

TÁRCZA.

A HADI TÁROGATÓ.

IADALRA lelkesítő hadi zenéjük vagy zenekaruk harczba induló magyar csapatainknak a legrégibb időktől fogva mindig volt, a mit azonban meg kell különböztetnünk a csupán jelzéseket adó egyes kürttől és trombitától, vagy a menet ütemét adó dobveréstől.

Ezen harczi zenekarokban az idők folyamán különböző hangszerek szerepeltek, a melyek közül felemlitjük a következőket: a kürt, bordó vagy tömlő síp, csákány (hosszú, mély hangu furulya), duda, doromb, furulya, hegedű, klarinét, trombita, oboj, török síp és végül a tárogató.

Mindezek között legismertebb, legalább névleg a tárogató, melyhez egész legenda sor füződik, főleg azért, mert ez volt a Rákóczi fölkelésnek is egyik fő tábori hangszere. Azt beszélik, hogy Heister generális a nemzeti küzdelem leveretése után összeszedette és elégettette a tárogatókat, mert attól tartott, hogy ismét felpezsdül a kuroczok vére, ha meghallják a tárogató lelkesítő hangját.

A tárogató szó eredetét *Szarvas Gábor* magyarázta meg, kimutatván, hogy annak semmi köze sincsen a *tár*-igéhez, hanem hogy igenis a *taragat* hangutánzó ige származéka. A tárogató hangját utánzó *tara-tara* és a *gat-get* gyakorító képzőből lett ez az ige, mely épen olyan, mint a jaj-gat, obégat, ümmöget stb. A magyar tehát hallván e hangszer tara, tara hangját, azt mondta reá, hogy *taragat*, ebből

lett annak neve *taragató*, majd tárogató.[1] Régi forrásaink a tárogatót egyértelműnek veszik gyakran a *török síp*-pal, holott a fennmaradt eredeti hangszer példányok és egykorú régibb ábrázolások azt bizonyítják, hogy e kettő között volt különbség. Hogy mi, azt alább fogják látni.

Nézetünk szerint, mint minden történelmi kérdés tisztázásánál, úgy itt is egyelőre a fődolog mentül több régi és pontosan datált adat egybegyűjtése.

Az eddig ösmert és közzétett adatok alapján nem tudjuk még megállapítani azt sem, hogy őseredeti magyar hangszer-e a tárogató, vagy pedig más idegen nemzettől, az olasztól vagy töröktől vettük-e át. Használatukra nézve pedig biztos adataink eddigelé csupán a Rákóczi-korig nyultak vissza.

Részünkről megpróbáljuk régibb adatok egybeállítását is.

A régi perzsa hadi viselet és fölszerelés körülbelül ugyanaz, mint a honfoglalás korabeli magyar viselet. A perzsa viseletről birunk egy XIII-ik századbeli csataképet. Ezen látunk egy sisakos lovas vitézt, aki egy igen hosszú száru egyenes trombitát vagy kürtöt fuj a csapatok előtt. Ez formájára nézve nem egyéb, mint egy óriási tárogató. Hogy ezt

[1] *Nyelvőr* 23. k. 85. l.

a hangszert a keletről a magyarok is átvették, semmisem bizonyítja jobban, minthogy úgy a máramarosi, mint erdélyi oláhságnál, mint a székelységnél használatban levő havasi kürt azzal teljesen ma is azonos. A fenyőfa kérgéből készítik.[1]

A XIV-ik században 1358-ban készült bécsi képes krónika 70-ik lapján látunk egy apródot a király udvarából, a ki egy az anjouk-czimeres zászlójával diszített, mintegy ötödfélláb, hosszú egyenes és mérsékelt trombita szájú harsonát fuj. Ez a forma akkor általános európai forma volt s ilyeneket látunk egykorú franczia emlékeken is.

Ez a tárogatónak is régi alakja, csakhogy a hangskála módosítására ez még nincs ellátva szárán lyukakkal, a mi már a tárogatónak egyik fő sajátsága. Különben ez a harsona épúgy, mint a fentebbi régi perzsa kürt alapformája a későbbi hadi *oboj*-nak, mely már kétségtelenül azonos a nagyobb vagy erősebb formájú s kizárólag hadi zenéhez való tárogatóval[2]

A XV-ik században Francziaországban látjuk megjelenni ezt a hangszert, teljesen olyan formában, mint már a mi XVIII-ik századi

[1] *Szendrei* J. A magyar viselet történeti fejlődése. Budapest, 1905. 10. l.
[2] *Tóth Béla.* Magyar Ritkaságok. Bpest, 1899. A tárogató. 283. l.

tárogatónk. Mint képes ábrázolásából látjuk, illetőleg mint azt a hangszert kezelő alak ujjainak tartásából kétségtelenül megállapíthatjuk, ez már szárán lyukakkal van ellátva.[1]

A XVI-ik századból már nemcsak képes ábrázolás, de egykorú hangszer példány is maradt reánk. Az 1 méter és 13 cm. hosszú, cseresznyefából készült oboj forma hangszer két csoportban három-három kisebb s egy réz billentyűvel fedett nagyobb lyukkal van ellátva. A nagyszebeni Bruckenthal-féle múzeumban őriztetik.

1526-ból, a mohácsi csatának Szulejmán történetírója, Dselalzáde Musztafa által írott s a bécsi udvari könyvtárban levő történeti művében lefestett képén, a magyar király csapatainak hadi zenekarában, csavart szárú trombitákat látunk, ellenben a török zenészek, kurta száru s a kéztartásból ítélve szintén szárlyukakkal ellátott egészen kicsiny tárogatókat vagy *töröksípokat* fujnak.

[1] *Paul Lacroix.* Moers usages etc. au moyen age et renaissance Paris. 1873.

1588-ból reánk maradt egy magyar ruthén zenész képe, a ki egy szájtömlővel ellátott tárogatón játszik, övében egy török síp van dugva s karján zsinóron csüng egy csavart száru trombita.[1]

[1] *Boissard J.* Sacri Romani imperii ornatus. Heidelberg 1588.

Zenekarokban gyakori, hogy egy ember több hangszeren is játszik. A mint a zenedarab megkívánta, hol egyik, hol másik hangszerét vette elő. A mi mai katonai zenekarainkban is pl. a nagydobot, az erre erősített réztányért, a csörgő dobot és aczél háromszöget rendszerint egy és ugyanaz az ember kezeli.

Az 1596-ban Casselban tartott tornán szerepelt magyar huszárcsapat előtt három lovas zenész kurta tárogatókat fuj. Ellenben a gyalog hajduk előtt három, csavart száru trombitát kezelő zenész halad.[1]

[1] *Wilhelm Dilich.* Beschreibung und Abriss dero Ritterspiel etc. Cassel 1601.

I. Lipót királynak *1666* december 5-én Bécsben tartott esküvője alkalmával tartott hadi szemlén jelen volt Esterházy-, Draskóczy-, Palásthy- és Nádasdy-féle magyar huszárság előtt ugyanilyen lovas tárogatósok és ezek után zászlós harsonások haladnak.[1]

I. Lipót királynak jelen füzetünkben kiadott arczképét körülvevő fegyver tropheák között is egy olyan tárogatót látunk, mint a nagyszebeni.

Birckensteinnak 1686-ban megjelent munkájában látjuk ábrázolva a hajdukat, a mint az ősrégi fegyvertánczot járják, kezükben villogó kardukkal. A zenét egy tárogatós szolgáltatja.[2]

[1] *Szendrei J.* A magyar viselet tört. fejtődése. 122. l.

[2] *E. B. Birckenstein.* Ertz. Herzogliche Handgriffe. Wien. 1686.

Majd *1689-ből* maradt reánk egy rézmetszet, a melyen két lovaszenészt látunk. Az egyik egy körtrombitás német, s a másik egy kucsmás magyar huszár, a melyik szakasztott olyan oboj-féle tárogatót fúj, mint a fentebb bemutatott nagyszebeni tárogató.[1]

Tudjuk, hogy a *XVIII-ik század* elején Rákóczi seregeinek hadi zenekaraiban a főhangszer a tárogató volt. *Apor Péter* és *Cserei Mihály* munkáiból tudjuk, hogy e század második felében még keresztelők, esküvők, temetések és minden ünnepélyes alkalomkor fujták a tárogatót.

A magyar nemzeti muzeum régiségtárában őrzött tárogatók nagyrésze is e korból való.[1] Az egyiknek tokján az *1761.* évszámot látjuk.

[1] *Wilhelm Dilich.* Krieges Schule. Frankfurt a. Main. 1689. Folio 25. l.
[2] «*Vasárnapi Ujság*». 1865. évf.

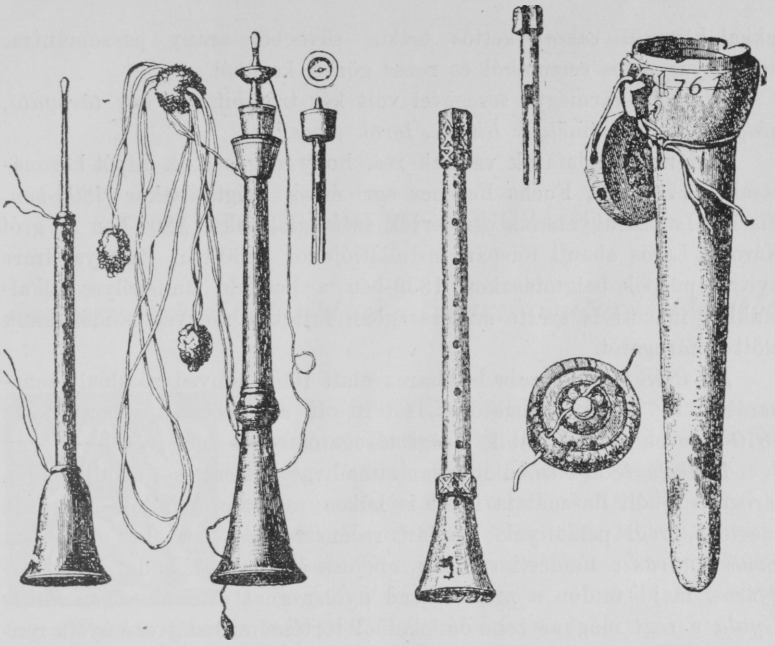

A szentkorona visszahozatalakor *1790-ben* még minden megyei bandériumnak volt tárogatósa. Az egykoru följegyzés erről a következőket mondja:

A *korona őrző* nemes seregek közül a *Nyitra* vármegyeinek volt két trombitása, *két tárogató siposa* és egy musikás kara. Az elsőbb rendbeliek sárga sinórral és sujtással bőven ki tzifrázott veres köntösbe, sárga tsizmába és fekete tollas tsákó süvegbe voltak felöltözve. Az utóbbiak, ú. m. a musikusoknak keskeny paszomántos veres nadrág, arany tsipkés zöld magyar ing és fekete tollas tsákó süveg volt megkülömböztető tzimerek.

Bars megyének is volt musikusi kara, mely két *tárogató siposból*, egy trombitásból és hat lévai új magyarokból (czigány) állott, kiknek öltözetje fekete ing, ezüst paszomántos veres nadrág és ezüst boritásos sárga sarkantyus tsizma volt.

Szala vármegyének serege előtt két alföldi magyar lovaglott s fujta *tárogató sípját*, a kik arany tsipkés fekete kamuka ingekbe, arany paszomántos világos, kék nadrágba és arany paszomántos fekete tsákó süvegekbe voltanak felöltözve. A seregnek közepén lovagoltak hat musikusok flautákkal, fagótokkal és trombitákkal. Ezeknek öltözetjek állott világos kék nadrágból s muszka dolmánból, tol-

lakkal környül rakott kettős tsákós süvegből arany paszomántra, sarkantyus piros csizmából és rezes görbe kardból.

Zemplén vármegye seregével volt két trombitás s egy *tárogató, avagy a mint némelyek hivják, török sipos.*[1]

Történelmi adataink vannak reá, hogy még a II-ik Lipót koronázásakor 1790-ben, Fuchs Ferencz egri érsek beigtatásakor *1804-ben*, Fischer István ugyancsak egri érsek székfoglalásakor 1807-ben és gróf Károlyi Lajos abauji főispán installátiójakor 1830-ban, Palugyai Imre nyitrai püspök beigtatásakor 1839-ben s hasonló ünnepélyes alkalmakkor másutt is szerte az országban fujták a megyei bandériumok előtt a tárogatót.

Az *1848 49*-iki szabadságharcz alatt több honvéd zászlóalj zenekarában is voltak tárogatósok, sőt itt-ott az országban egészen az *1870*-es évek végéig fujták a régi tárogatót egyes toronyőrök.

1859 és 1860-ban, a magyar ruhadivat felélesztése alkalmából a tárogató ujbóli használata iránt is lelkes mozgalom indult meg s a meglevő, régi példányok alapján reconstruálták azt. Igy 1859-ben *Szuk András* a nemzeti szinház obojosa és *Scripski* budai hangszergyáros, majd midőn a mult század nyolczvanas éveinek végén *Káldy Gyula* a régi magyar zene emlékeiből történelmi hangversenyeit rendezte, *Schunda V. József* hangszergyáros egészen uj szerkezetű tárogatót készített, mely azóta is folyton javíttatván, használata ma már mindjobban terjed és hangversenyeken épúgy, mint zenekarokban gyakran hallani e hangszeren Rákóczi régi kesergőit újra felhangzani.

Végül még annak magyarázatával tartozunk, hogy a tárogató egy és ugyanazon szerkezet mellett miért készült három arasz nagyságú kicsiny sip formától a közel 2 méteres oboj formáig annyi különböző nagyságban.

Erre a kérdésre, a mely a tárogató ügyének tisztázása körül oly sokszor felmerült, azt hisszük igen könnyű a magyarázatot megadni.

Ugyanazt a hangszert erősebbé, tehát nagyobbra is kellett csinálni ha a szabadba hadcsapat számára, a csaták zaját tulharsogni készítették, vagy ha tánczzenére szánták. Vagyis kellett ilyeneket, mint minden fuvó zenekarban a vékony prím hangtól a mély bassusig leszálló hangskálával készíteni. Innen magyarázható meg, hogy a *tárogatót hol hadi obojnak, hadi tárogatónak, hol pedig vagylagosan, tárogatónak vagy török sipnak hívják.* Dr. SZENDREI JÁNOS

[1] *Decsy Sámuel.* A magyar szt. koronának históriája. Bécs. 1792, 305., 310., 333., 362. l.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Egykorú hirlapi tudósítások a franczia háborúk idejéből.

I.

AZ 1801-IK ESZTENDŐBEN, Január 5-én Laxenburgban a' Nemes Pest Vármegyebéli fel-kelt Katonaság' Záfzlója ſzentelődött fel nagy pompával, melly czeremóniánál, mivel a' Nádorispányné Ő Csáſzári Hertzegsége jelen nem lehetett, ſzemélyét viselő Dámává nevezte Mélt. Károlyi Grófnő Ő Nagyságát; a' ki úgy is, a' múlt Octóbertől fogva Palotás Dámája már Ő Csáſsári Hertzegségének.

A' czeremóniát gazdag ebéd váltotta fel; melynél hatvan egynehány Úri ſzemélyeket vendégelt meg Nádorispány Ő Kir. Fő-Hertzegsége: — Hat nappal az előtt (Dec. 29-dikén) Laxenburgban vólt Károly Ő Kir. Fő-Hertzegsége is, az ott fekvő Insurgens Katonaság' meg tekintésére; 's a' kiket ott látott, erántok nagy megelégedését jelentette.

A' múlt hónapban meg halálozott Generális Dévay helyébe, a' Dunán innen való Kerületbéli Insurgensek Vezérévé, méltóztatott Ő Felsége Generális Majtányit nevezni, a' ki Obristere vólt ez előtt a' Devins nevét viselő Magyar Gyalog Regementnek.

Manesdorf (közel Sopron Vármegye' ſzéleihez) Jan. 5-dikén. Ide, és Hof, Au, 's Somerein Mezővárosokba, mellyek a' Laytha jobb partján feküſznek ugyan; de azért nem Magyar Országhoz, hanem Austriához tartoznak, igen sok Insurgens Katonaság érkezett Béts felől, minekutánna a' sok ágyúk, és golyóbist, kartáts-töltést, 's puskaport hordó ſzekerek, vagy is, az úgy nevezett Artillerie-park, melly a' fel kelt Nemes Sereghez tartozik, innen Sopronba vitetődött volna. Itten a' mi ſzomſzédságunkban fekvő Königshof, Loretto, és Windpassing helységekben van az Insurgensek Ispotálya, úgymint Königshofon a' Cziſterczita Klastromában; Lorettóban az el oſzlott Szerviták, Wind-

passingban pedig az el oſzlott Minoríták Klastromában. A' két utolsó helység Sopron Vármegyében fekſzik. A' Pottendorfi Kastélyban is, melly Austria ſzélén fekſzik, beteg Insurgens Katonaság fekſzik. Ezen ſzép Seregnek ſzéna, 's zabmagazínomai Neustadt Várossában, Minkendorfban (Laxenburg mellett) és Schwandorfon vagyon. Azt halljuk, hogy a' Szathmár Vármegyei Gyalogság már Sopronhoz fel-érkezett, és a' Lovassága is annak környékein fekſzik.

A' múlt postán említett Laxenburgi záſzló ſzentelés a' Pest Vgyei Regementet illette ugyan, mivel azon Regementhez a' Báts, Hont, és Nógrád Vgyei Lovasság is tartozik: de az akkor fel ſzentelt záſzló különösen tsak a' Ns Hont és Nográd Vgyei Lovasságé.— A' melly pántlikát ez alkalmatossággal a' záſzlóra Nádor Ispányné ő Tsáſzári Hgsége ajándékozni méltóztatott: igen ſzép, és drága. — A' czeremónia Laxenburgon kívűl ment véghez, egy sátor alatt; mellynél Divéki és Bakonyi Fő Strása Mester Urak tettek tiſzteletet, a' magok fel kelt Nemes Batalionjaikkal egygyütt.

Laxenburg Jan. 17-dikén. Ma reggel kilenczed fél órakor érkezett ide Bétsből a' Fels. Csáſzár, Antal Fő-Hertzeg Testvér Öttsével; fél óra múlva pedig Fő-Hertzeg Károly Feldmarsal, Fő-Hertzeg János Testvérével, a' Schönbruni Fő-Kvártélyából. Ide érkeztek Fő-Hertzeg Ferdinánd Generális, és Hertzeg Würtenberg is, kik mindnyájan a' Cs. Kir. nyári palotában ſzállottak meg, a' parochialis templommal által ellenben, a' hol a' Nádorispányunk és az Insurrectzióhoz tartozó Generál Stabnak fő Kvártélya vagyon. Tized fél órakor ki indult Ő Felsége, és Ő Királyi Hertzegségek 's a' t. mindnyájan ló háton, az ottan lévő nagy Kertnek napnyugot felé eső végéhez; a' hol mintegy tiz ezer Lovas és Gyalog Insurgens Katonaság, egy meg támadó Seregre, és magát védelmező kissebb ſzakaſzra fel-oſztódva, el-állotta vala már akkor az azon el-folyó Badnerbach nevű pataknak két partjait. A' meg támadó réſz Magyar Orſzág felől jött muzsika ſzó között, 's három hídakon tsak hamar által rontván a' Badnerbachon, erősen hajtotta maga előtt az ellenséget, egéſz azon kis Patakig, melly Gundramsdorf helység felől jönn Laxenburgnak. Annak bal partjain újra megállott az ellenkező réſz, míg a' meg-támadó sereg módját ejtvén, nagy kiabálás közt erővel által ment a' hídakon, három helyen, 's az ellenkező réſzt egéſzſzen az új Tsatornán túl kergette. Vége lévén itten a' hadi gyakorlásnak, melly közel 3 óráig tartott, mind Ő Felsége, mind Károly Fő-Hertzeg Testvérje is, nagyon meg vóltak elégedve mind a' Gyalogságnak, mind pedig a' Lovasságnak gyakorlásával, és serénységével.

Nem tsak emlékeztünk már mi, a' tavaly Verónánál vitézül el esett Major Újházi Pál Úrról, még a' múlt Dec. 5-dikén költ Újság árkusunkban: hanem oly dolgokat is irtunk ott meg, ezen történetről, mellyek az itt mingyárt következő Levélben fel nem találtatnak; p. o. hogy ezen derék Vitéz a' Sz. Lukáts templomába temettetett; hogy a' halotti pompán Gen. Gróf Bellegarde is jelen volt az egéſz Stabjával 's a' t. Mindazáltal, hogy a' néhai Major Úrnak rokonai, az alább következő Levélnek hozzánk való küldésében fel tett tzéjokat el érjék: ugyan a' Tit. ſzomorú feleknek kívánságokra, imé közöljük ezt a' Levelet a' maga valóságában.

Háládatos Köſzönet,
a' mely

A' Ts. Kir. Báró Alvinczy, Nemes Magyar Gyalog Regementje, minden rendbéli, Nagy Érdemű Vitéz Tiſztjeihez, és Köz-Katonáihoz intéztetett.

Ezen follyó 1800-dik Eſstendőben, Szent András Havának 10-dik napján' Olaſz Orſzágnak Verona nevű Városában, a' Ts. Királyi Armádiának akkori Fő Hadi Szállásán, egy olly Nemes Tselekedetet vittek véghez, a- Ts. K. Báró Allvinczy, Nemes Magyar Gyalog Regementyének, nemes ſzívű Vitéz Tiſztjei, és Köz-Katonái, a' melly megérdemli, hogy a' mostani ſzörnyű Hadakozásnak Kronikájában, méllységes Tiſztelettel említtessék, és az érzékeny Világ eleiben, követésre méltó Példáúl terjeſztessék — hogy a' mostani Hadakozásnak ſzomorú follyamattya alatt is, olly nagy Katonai Virtusok tündöklenek ki — a' mellyek nemes Sziven, és Felséges Principiumokon fundáltatnak.

Közelébb múlt Mind-Sz. Havának utólsóbb Napjaiban, viselt Dolgairól nevezetes, Báró Allvinczy Vitéz Magyar Gyalog Regementje Veronába bé-rukkolván, a' Tiſzt. Uraknak, és köz Vitézeknek eſzekben jutott, hogy egy igen kedves Vitéz Társoknak, úgymint Ts. K. Generál Quártély-Mester Stábnál volt Major, néhai Budaméri Ujházy Pálnak hólt Teste — a' ki ezen follyó Hadakozásnak ideje alatt, egéſz kilencz eſztendőkig ezen Regementben (a' mellyet ő maga Hazájának ſzokott nevezni) ſzolgálván, ennek minden Történeteit, Vitéz Társaival egygyütt, álhatatosan ki állván, 's az után mint Major, a' Ts. K. Generál Quártély-Mester Stábhoz emeltettvén, Sz. György Havának 5-ik napján 1799-dik Eſztendőben a' Veronai ütközetben, az ő Vezérlése alatt lévő Vitézek előtt, a Tsata Piatzon Vitézi módon el esett — egy Ember Szerető Valsechi nevezetű Olasz Úrnak példa

nélkül való Baráttságából a' Tsata-mezőről fel-ásattatván a' Verona Városában lévő Templomok közzül egyben el temettetett. — Önként való hajlandóságokból meg-határozták, hogy az ő Vitéz Társoknak Emlékezetét tiſztelettel és ditsőséggel meg-tiſzteljék. Ő Exczellentziájának, a' Commendérozó Generálisnak meg-egygyezését, az eránt ki kérték, hogy utolsó Halotti Tiſztességet tehettnének, mellyet meg is nyertek, A' minden Jelességgel való Halotti Tiſztesség, Novembernek 10-dik napján tartatott. Egy Batallion ki rukkolt, a' Nemes Regementből. A' Tiſztek mindnyájan gyáſzban jelentek meg, és a' Batallion, az ő néhai Vitéz-Társoknak emlékezetire, 's tiſzteletire három Sálvét adott.

Tudtára esvén ez a' Dolog, a' meg-hólt Májior Attyafiainak, belsőképpen meg-indúltak, a' Báró Allvinczy, Nagy Érdemű Magyar Gyalog Regementje, nemes hajlandóságának ditsőséges példáján, mellyért is a' meg-boldogúltnak, méllységes Gyáſzban borúlt Attyafiai, az említett Ts. Kir. Magyar Gyalog Regement Felsőbb és Allsóbb Tiſztjeinek, 's köz Vitézeinek, az egéſz Világ előtt, alázatos köſzöneteket jelentik, és ſzent kötelességeknek esmérik, azon tiſzta férfiúi Virtusból ſzármazott különös, és minden Emberek ſzívekben való bé-írattatásra méltó Tselekedetet, például a' késő Maradék előtt esméretessé tenni. Költ Budaméren Karátson Havának 22-dik napján 1800.

Az Ellenség előtt el esett Néhai Ts. K. Major Budaméri Újházy Pál Édes Annya, és Test-Vérei.[1]

A m. kir. I-ső honvéd-gyalogezred zászlószentelési emléke. A magyar királyi honvédség első szervezése is immár a történelemé. Ennek a katonai intézményünknek, a melyre ma az egész nemzet oly méltán büszke, 1868-ban történt felállítása óta negyvenhárom év telt el. Egy jó emberöltő, még nincsen egy félszázada és a kik a honvédség történetével foglalkoznak, máris tapasztalni kénytelenek, hogy már ebből a multból is sok olyan emlékünk hiányzik, a melyet nem tudunk többé visszaszerezni az idők mindent magukkal ragadó áradatából.

Csak felemlítjük például, hogy honvédségünk első felszerelése, egyenruházata és fegyverzete tárgyainak képeit ugyan bírjuk, de egy ily teljes fölszerelés egyetlen múzeumunkban sincsen meg és tekintettel különösen a ruházat anyagának gyors romlandóságára, ma már

[1] *Magyar Hirmondó*, 1801. 2. 3. és 6. számaiban.

bizonyára nem is szerezhető be. Egy szervezendő hadtörténelmi múzeumnak az ilyen emlékek egybegyűjtése is feladata volna.

Abból az alkalomból, hogy legutóbb a budapesti I-ső honvédgyalogezred zászlószentelésének 40-ik évfordulóját emlékplakett veretésével ünnepelte, mi is közlünk egy erre az eseményre vonatkozó emléket.

A zászlószentelés ünnepélye alkalmával 1869-ben ugyanis az 1-ső pesti honvédzászlóalj akkori parancsnoka, *Horváth János* ezredes beszédet tartott a legénységhez, melyet Légrády nyomdájában kinyomatva, sok ezer példányban szétosztottak. E nyomtatvány egy példányának szövegét ime itt közöljük:

«Honvédek! Ime átadom nektek az első magyar hadzászlót, melyet Felséges Királynénk saját kezeivel díszített fel. Büszkék lehetünk magyarok, büszkék honvédek, hogy e szerencse éppen bennünket ért.

E perctől sorsunk e zászlóhoz van csatolva, vezércsillagként fog az előttünk tündökleni a csaták magasztos óráiban; körüle gyülekezünk majd a harcz döntő perczeiben, sohasem feledve, hogy zászlónk keresztannya, hazánk dicső királynéja.

Hűn fogjuk követni e szent jelvényt és fenséges főparancsnokunkat, kinek vezénylete alatt győzünk vagy királyunkért és hazánkért halni fogunk. Éljen a király! Éljen dicső királynénk! Éljen a haza!»

Látjuk ebből, hogy oly nagy jelentőségű volt ezen első honvédzászlóaljunk fölállítása, hogy annak zászlóanyai tisztét maga dicső emlékezetű *Erzsébet királynénk* vállalta el és szalagokkal sajátkezűleg díszítette fel.

Ez a zászló bizonyára nemcsak a m. kir. honvédség, hanem az egész magyar nemzet drága ereklyéje.

Az I-ső honvéd-gyalogezrednek ezen zászló és Felséges anyja iránti enyészhetetlen kegyeletéről tanuskodik az említett plakett művészi kivitele és fölirata is.

A 6·07 cm. hosszú és 5·02 cm. széles bronzlap *Berán Lajos* szobrászművész époly poétikus fölfogású, mint művészi értékű munkája.

A lap mezejének jobboldalán emelkedő lépcsőzetes trónszéken ül a viruló szépségű ifjú Erzsébet királyné, kecses mozdulattal fogadva a zászlóalj hódolatát.

Előtte egy tisztelgő tiszt s a zászlótartó állanak. Ez utóbbi a zászlót földig hajtja a királyné előtt, hogy az a szalagot reáerősíthesse. A háttérben a zászlóalj tisztelgő legénysége «vigyázz» állásban

s a messze távolban a budai királyi palota körvonalai láthatók. A lap alján a következő aláírás van bevésve:

ZÁSZLÓJÁHOZ TÖRHETLENÜL HŰEN
FELSÉGES ANYJÁHOZ HERVADHATLAN KEGYELETTEL.
1869—1909.
1. HONVÉD-GYALOGEZRED.

Ebből a plakettből kicsinyített példányokat készítettek, a melyeket az ezred tisztjei arany gyűrűbe foglaltatva, örök emlékül viselnek.

Sz.

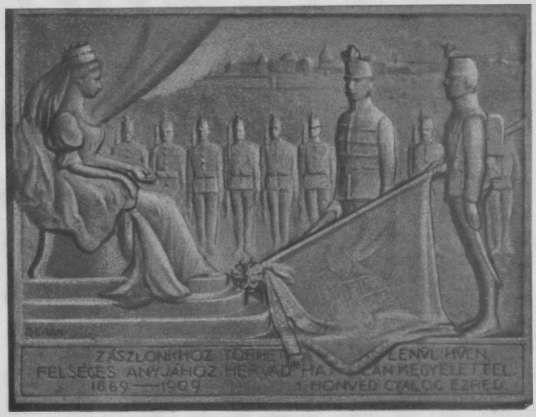

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

ISMERTETÉS.

ITTHEILUNGEN DES K. UND K. KRIEGS-ARCHIVS. *Neue Folge.* Szerkeszti a cs. és kir. hadilevéltár igazgatósága.

Supplement-Band. Wien, 1892.

Kriegs-Chronik Österreich-Ungarns. III. Theil. 2. Hälfte (Ungarn), IV. Theil (Galizien).

Folytatása a Hadtörténelmi Közlemények ez évi 1—2. füzetében ismertetett hadikrónikának.

A III. rész 2. fejezete Magyarország délkeleti részében, Dalmáczában és Boszniában lezajlott hadieseményeket sorolja fel az 1805. évtől kezdődőleg. Sorra kerülnek tehát: az 1797., 1805. és 1809. év eseményei a tengerpart és Dalmáczia területén, az 1809. év Magyarországon lefolyt hadjárata, a francziáknak s osztrákoknak 1810., 1813. és 1814-ben vívott harczai Horvát- és Dalmátországokban, az 1831—1845. tartó törökök elleni megtorló hadjáratok a horvát-török s dalmát-montenegrói határon, az 1848/49-iki magyar szabadságharcz eseményei (a kútforrások között szerepelnek: Görgey, Klapka, Czetz, Pataky stb. művei), az 1859. franczia-olasz-osztrák háború tengerparti eseményei s az 1866. évi hadjáratból a Klapka-legio üldözése, a dalmát felkelés 1869—1870., Bosznia-Herczegovina megszállása 1878., a herczegovinai, délboszniai és déldalmát felkelés 1881/82.

A IV. rész Galiczia és Bukovina területén lezajlott hadieseményeket foglalja össze.

Mindkét részhez egy-egy hadtörténelmi helységnévtár tartozik.

VII. Band. Wien, 1893.

1. *Oesterreich im Kriege gegen die französische Revolution 1792.* Irta: Hausenblas őrnagy.

Folytatása a Mittheilungen V. és VI. kötetében megjelent mun-

kának (lásd Hadtörténelmi Közlemények 1911. évi 2. és 3. füzetét). Ezuttal a Champagneban lefolyt hadjárat kerül sorra. A munka részei a következők: a szövetségesek előkészületei, a főparancsnokság kérdése s a haditerv, felvonulás 1792 július végén, a francziák fegyverkezése, haditerve és felvonulása, II. Ferencz megkoronázása római császárrá, a mainzi tanácskozás s a szövetségesek kiáltványa, előnyomulás a Maasig, előnyomulás a Maason túl és események a valmy-i ágyuzásig, a Valmy melletti ágyuzás 1792 szept. 20-án.

A szövetségesek előkészületeinél a szerző legelőször is az 1792. év elején a Felső-Rajna mentén álló osztrák csapatok erejét (2. gyalogezred egy zászlóalj)[1] mutatja ki. Ezután következik: a mozgósított osztrák és magyar csapatok erejének összefoglalása (2., 32. és 37. gyalog, Wurmser és Esterházy huszárok, összesen: 6 zászlóalj, 16 lovasszázad), felvonulása, felszerelése ágyukkal, vonattal, lövőszerrel és élelemmel; a porosz sereg ereje és hadrendje; azok a nehézségek és ellenvetések, miket a rajnamenti német fejedelmek támasztottak és tettek a hadjáratban való részvételük tekintetében; a hesseni csapatok hadrendje s végül Artoi és Provence grófja, valamint a Condé és Bourbon herczege által szervezett emigrans csapatok összeállítása.

A második fejezet eleje a szövetséges seregek főparancsnoki állásának betöltése körüli tárgyalásokat ismerteti, a mi után a fővezér — Braunschweig-Lüneburg Károly Vilmos herczeg — szerkesztette haditerv következik szószerint azokkal a körülményekkel, mik e haditervet megváltoztatták. A bonyolult haditerv tanubizonysága az akkori idők methodikus rendszerének, mely mindent biztosítani akarván, az erőket szétforgácsolta, határozott és gyors csapás helyett lassan vezette előre a seregeket s inkább mesterkélt mozdulatokkal igyekezett az ellenfelet állásának elhagyására kényszeríteni.

A szövetségesek felvonulásánál szemünkbe ötlik a francziák nagyobb ereje a háború elején, a mit ezek azonban kihasználni elmulasztottak. Érdekes az osztrák csapatok felvonulásának lassusága, a minek oka abban rejlett, hogy egyrészt a mozgósított csapatok zászlóaljanként, sőt osztályonként meneteltek és pedig 2—3 napi távolságra egymás mögött, másrészt pedig, hogy e csapatok élelmezésük tekintetében csak nagy nehezen tudtak megegyezni a közbeeső tartományok és országok közigazgatási hatóságaival és községeivel.

«Előnyomulás a Maasig» czimű fejezetben a szerző leírja a

[1] A zárójelbe foglalt számok és nevek a résztvett magyar csapatokat jelzik.

rülzheimi (Wurmser huszárok) és edesheimi (mint előbb) ütközeteket, reatér Landau elfoglalásának kisérletére, futólag érinti a poroszok előnyomulását, a mennyiben ez a hadjárat megértéséhez feltétlenül szükséges, vázolja a párisi augusztusi eseményeket s végül Longwy behódolását ismerteti (Esterházy huszárok). Az egész előnyomulás magán viseli a hadviselés jellegzetességét: a lassuságot és mesterkéltséget.

A Maason túli előnyomulást s a valmy-i ágyuzásig végbement eseményeket tárgyaló rész a munka legérdekesebb szakasza. Szerző rendre felsorolja: a szövetséges hadak vezetőségének hibáit, a háború folytatása tekintetében felmerült nézeteltéréseket, a lassúságot, minek következtében a francziáknak idejük maradt csapataik összevonására, fegyelmezésére, begyakorlására s a parancsnok kiválasztására, a szövetségesek ama hibáját, miszerint nagy erőt hagytak hátra összeköttetéseik biztosítására a helyett, hogy összevonták volna seregeiket döntés végett, valamint a kizárólag utánszállításra alapított élelmezésnek hátrányait. Mindezek összeségükben okai voltak annak, hogy a szövetségesek a coblenz—verduni 200 km-es utat csak egy hónap alatt tették meg! Ezeket követi a Grand-Pré és Vouzieren át végrehajtott megkerülésnek részletezése, a miben reánk nézve legérdekesebb Hohenlohenak szeptember 10—14. Verduntól Boureillos, Neuvilly s Aubrevilleig szakadó esőben, nélkülözések s nagy fáradalmak között véghezvitt menete, valamint Clerfayt hadoszlopának megkerülése és az ezen megkerülés alatt vívott csatározások (szeptember 14. Vouzier, Esterházy huszárok). A szövetségeseknek s a francziáknak szeptember 14. helyzetének ismertetését követik a francziák ellenintézkedései, Demouriez hátrálása St. Menehouldig, az Autry körüli harczok s végül a szövetségesek szeptember 18-iki előnyomulása.

Az utolsó fejezet csak főbb vonásokban ismerteti a valmy-i ágyuzást azért, mert ebben osztrák és magyar csapatok nem vettek részt. A munkát több térkép és vázlat egészíti ki.

2. *Die Vertheidigungs-Anstalten in Nieder- und Innenoesterreich beim Einbruch der Bayern 1741.* Írta: Kematmüller százados.

Alsó-Ausztria, Stiria és Bécs védelmére 1741-ben tett intézkedéseket foglalja magába. A munkának bennünket érdeklő része Bécsnek élelemmel ellátása, a mennyiben úgy a katonaság, mint a polgárság ellátására Magyarországból 5000 drb ökröt hajtottak fel, Trencsénből és Lipótvárból pedig 5000 mázsa lisztet szállítottak fel.

3. *Tagebuch eines Offiziers im Generalstabe der bayerischen Armee im Feldzuge 1812.*

Thurn-Taxis herczeg bajor vezérkari őrnagy naplója az 1812. évi hadjáratból a cs. és kir. hadilevéltárban őrzött másolat nyomán. Érdekes és tanulságos hadtörténelmi olvasmány, a miben a bajor segítő csapatoknál végbement eseményekről számol be a herczeg. Bár keresetlen szavakkal s egyszerűen, de azért megkapóan írja le nemcsak a bajor csapatok előnyomulása és hátrálása közben átélt szenvedéseket és nélkülözéseket, hanem papirra veti a nagy hadsereg viszonyairól szerzett tapasztalatait és ennek romlását is, a mennyiben annak viszonyaiba bepillanthatott.

4. *Drei Berichte aus dem belagerten Wien 1683.*

Duncker alezredes közzé teszi Zdenek Gáspár gróf táborszernagy stb. és Starhemberg Rüdiger Ernő gróf táborszernagy városparancsnok által titkos jegyekkel irott s eleddig megfejthetlen ama három levelét, miket ezek I. Lipót császárhoz intéztek Bécs 1683. évi török ostroma alkalmával.

5. *Auf der Feste Landskron 1638.*

Epizód a 30 éves háborúból és pedig Landskron várkastély védelmezésében kitűnt Jäckle Bálint császári hadnagy tetteiről. Egyrészt bizonyságúl szolgál az akkori idők hadfiainak derékségéről, másrészt mintaképét mutatja az állhatatosságnak s a rendíthetlen hűségnek.

6. *Aus den Schriften des Feldmarschalls Ludwig Andreas Grafen Khevenhueller (1663—1744.). Idee vom Kriege, oder Gedanken und Meinungen über die Militärischen Wissenschaften und darüber formierten Discurs. 1732. I. Buch.*

Aichenburgi Khevenhüller Lajos András, Frankenburg grófja, osztrák tábornagynak a háborúról s a katonai tudományokról írt értekezéseinek I. része. A leghírnevesebb császári vezérek közül való tábornagy gyakorlatban szerzett tapasztalatai nyomán papirra vetett ezen értekezései nagybecsűek, mert általuk megismerjük az osztrák hadseregben uralkodott akkori nézeteket és szokásokat, a mik azután fontosak az osztrák örökösödési háborúk eseményeinek megértésénél és elbírálásánál. Jelen rész 12 fejezetre oszlik, a mikben szó kerül: a békéről és háborúról, a vallásosságról, meghitt és tapasztalt egyénekkel való tanácskozásról, a parancsnokokról, az országok ismeretéről, a csapatok fegyelméről s gyakorlottságáról, az intézkedésekről, az elhatározásról, a gyorsaságról stb. Csakis fáradságos tanulmányozás útján érthetjük meg az akkori idők stilusában szó szerint közreadott és latin idézetekkel és mondásokkal teli munkát.

Pilch Jenő
százados.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

7. László és Farkas vajdák folyamodványa naszádos szolgálatért. 1552.

ACRATISSIMA Regia Majestas, domine domine clementissime. Ex Majestatis vestræ Sacratissimæ in orphanos pietate et benignitate nos ad magnificum Lucam Zekel præterito anno delegaverat ut ibi locum habere potuissemus servitutis, unde Majestati vestræ et christianæ reipublicæ pro viribus inservire potuissemus. Tamen frustrati ea spe, coacti fuimus ad alia servitia Majestatis vestræ converti, sicque sub ducatu reverendissimi domini episcopi Nitriensis in castra Majestatis vestræ sacratissimæ sub Lyppam nos contuleramus, ibique testimonio proborum militum fidelitatem nostram et vestræ Majestati Sacratissimæ et christianis principibus conprobavimus. In quibus castris fidelia servitia Ma-

Királyi felség, legkegyelmesebb urunk.

Felségednek az árvák iránt való kegyességéből és jóindulatából, bennünket a mult évben Székely Lukácshoz rendelt, hogy legyen szolgálatunk, melylyel felségednek és a kereszténységnek képességünk szerint szolgálhassunk. De e reménységünkben megcsalatva, kényszerültünk felséged szolgálatában más felé fordulni, így hát a főtisztelendő nyitrai püspök úr vezérlete alatt felséged táborába, Lippára mentünk és ott becsületes katonák tanusága szerint hűségünket úgy felséged, valamint a keresztény fejedelmek iránt megbizonyítottuk. A mely táborban hűségesen szolgálva felségednek, úgy lovainkat, mint egyéb javainkat elhagytuk, családunkat addig Nagyszombatban

jestati vestræ Sacratissimæ exhibentes et equos et alia bona amisimus, familiam interim nostram Tÿrnaviæ relinquentes, quam nunc unde alamus, ignoramus, præsertim cum nusquam servitium habeamus. Supplicamus itaque Majestati vestræ Sacratissimæ, tamquam domino et principi nostro clementissimo, dignetur nobis aliquod servitium præstare, unde et Majestati vestræ Sacratissimæ fideliter et utiliter servire, et nobis cujusque providere possemus, sub Francisco Zaÿ, si alio fieri non potest navigio Majestati vestræ Sacratissimæ commode famulari possemus. Responsum a Majestate vestra Sacratissima expectamus graciosum. Ejusdem Sacratissimæ Majestatis vestræ fideles subditi Ladislaus et Farkas Waÿwodæ.

hagyván, melyet most nem tudunk miből eltartani, különösen mert sehol sincs szolgálatunk. Folyamodunk tehát felségedhez, mint legkegyelmesebb urunkhoz és fejedelmünkhöz, legyen kegyes nekünk valamilyen szolgálatot adni, a melylyel úgy felségednek híven és hasznosan szolgálnánk, és magunkról is gondoskodni tudnánk. Zay Ferencz alatt, ha máshol nem lehet, naszádon felségédnek jól szolgálhatnánk. Felségedtől kegyes választ várunk. Felségednek hű alattvalói László és Farkas vajdák.

Kivülről: László és Farkas vajda Ladislai et Farkas Waywodarum.

Petunt sibi aliqua servicia ordinari sub domino Zaÿ in flumine, cum equos sub Lÿppa civitate amiserint.

Kivülről: Supplicatio humillima alázatos folyamodványa.

Valamilyen szolgálatot kérnek maguknak rendeltetni, mert lovaikat Lippa városánál elvesztették.

Más irás: Cum Majestas Regia augendum videbit numerum Francisco Zaÿ attributorum, erit graciose memor ipsorum supplicantium.

Más irás: A mikor ő felségének a Zay Ferencz alattiaknak számát növelni fog tetszeni, kegyesen róluk is meg fog emlékezni.

Ex consilio cameræ Hungariæ 22. Marcij 1552.

A magyar kamara tanácsából. 1552, márczius 22-én.

8. Zay Ferencz két szolnoki kémet kapitányságra ajánl. (1552, márczius 24.)

Stephanus Sowan, cuius socius dum per me versus Nandoralbam pro explorandis turcis missi fuissent, captus atque decoriatus est, alter Joannes Nemeth, cuius frater carnalis Petrus Nemeth aput Lÿppam in servitiis regiæ maiestatis per turcas interemptus est qui interque ex voluntate domini quondam comitis a Salmis in exploratione regiæ maiestati non parvum serviverint, quocumque enim missi per me fuerunt, semper fideliter servierunt, omniaque vera ex parte turcarum attulerunt. Quibus serenissima et magnifica dominatio quondam comes obtulerat sese a regia maiestate officium capítaneacus inter cumanus ordinatura. Egoque post decessum domini comitis multis promissionibus me illis obtuli aput suam maiestatem sacratissimam intercessurum, ut illis hoc officium sua maiestas generose conferre dignetur. Supplico igitur dominationi vestræ reverendissimæ, dignetur pro hoc officio ipsis miseris suæ maiestati tam fideliter omni genere servitiorum, sua servitia, exhibituris, intercedere atque impetrare, quod ef ego dominationi vestræ reverendissimæ perpertuis meis servitiis promereri studebo. Eiusdem vestræ reverendissimæ dominationis. Servitor

Franciscus Zay m. p.

Sowan István kinek a társa, midőn őket Nándorfehérvár felé küldtem a török kikémlésére, elfogatott és megnyúzatott — és Németh János, a kinek testvére, Németh Péter Lippánál a török által megöletett ő felsége szolgálatában, kik mindaketten szabad akaratjokból néhai Salmis grófnak, mint ő felsége kémei nem kicsiny részben szolgáltak, mert bármerre is küldtem őket, mindenkor híven szolgáltak és török részről minden (hírt) igazán hoztak. Ezeknek a legkegyelmesebb és nagyságos gróf (Salmis) felajánlkozott, hogy ő felsége által a kunok közt kapitányságot rendeltet. Én is a gróf halála után sok igérettel felajánlkoztam nekik, hogy ő felségénél közben járok abban, hogy ő felsége nekik ezt a hivatalt kegyelmesen adja meg. Tehát tisztelendő uramhoz folyamodom, kegyeskedjék az iránt, hogy e két ügyefogyottnak, a ki ő felségének minden módon szolgált, közbenjárni és folyamodni, a mit én is tisztelendő uramtól örökös szolgálatommal kiérdemelni igyekszem. Tisztelendő uramnak szolgája

Zay Ferencz s. k.

Hátán: Memoriale Stephani Sowan et Joannis Nemeth exploratorum regiæ maiestatis in Zolnok servientium.

Más kéz: Habent fidedigna testimonia, per dominum Nitriensem, per Franciscum Zaÿ, quod serviverint fideliter in periculosissimis legationibus, et unus frater istorum captus per turcas et excoriatus est, videtur dignum, ut durante beneplacito suæ maiestatis, aut quoad aliquibus bonis alibi provideri istis poterit, habeantur pro exemptis, et etiam, ut aliquibus expensis provideantur.

Ex consilio camaræ Hungaricæ die 24 Marcij 1552.

Hátán: Sowan István és Nemeth János ő felsége Szolnokon szolgáló kémeinek folyamodványa.

Más kéz: A nyitrai püspöktől és Zaÿ Ferenctől hiteles bizonyítványuk van, hogy a legveszedelmesebb küldöttségekben hűségesen szolgáltak, és hogy egyik testvérüket a török elfogta és megnyúzta, méltányosnak látszik, hogy a míg ő felségének tetszik vagy a mig másfelé valami birtokkal lehet gondoskodni róluk, — kivételeseknek tartassanak és valamelyes pénzköltséggel láttassanak el.

A magyar kamara tanácsából. 1552. márczius 24.

Országos levéltár. A pozsonyi kamaráshoz intézett levelek. I. 1. csomó.

Közli: dr. Károlyi Ödön.

9. Budaházi Zsigmond, Ónod várának kapitánya Zemplén vm. főispánjától, Bocskay Istvántól közmunkaerő kirendelését kéri a várépítmények megerősítéséhez a portyázó török ellen. 1649-ben.

Szolgálatomat ajánlom Nagyságodnak és hogy Isten Nagyságodat minden üdvösséges sok jóval, jó egészséges hosszú élettel szerencsésen megáldja, szívből kívánom.

Nagyságodnak mostan innét Egerből nem írhatok, hanem tegnap háromszáz lovas egri török Szentpéternél a Sajón levő révet jött volt megjárni, el kell hinni, hogy abban keresni módot, hogy ha valamely fele elmehetne rablani, mivel innen is elkezdik már apródonként a csatázást, ez elmult vasárnap is a fülekiek ezen (t. i. Ónod végvára táján) vittenek fel egy egri Törököt, mostan meg újabban másrendbeliek alá mentenek, micsoda szerencséjük leszen, csak Isten tudja, itt a vizek igen nagyok, nem félelmes, hogy valamely felé el-

mehessenek, mindazonáltal elhigyje Nagyságod, ha módja leszen a rablásban nem fogja elmulatni az alkalmatosságot, amint immár hallani és a magok viseléséből is megtetszik, amint immár Nagyságodnak két rendbeli levelemben is megírtam, itt pénzzel semmit nem vihetünk végben, egyebet a vesszőhordatásnál, noha a nagy vizek miatt ahhoz is elég bajjal jutnak az emberek, ahhoz képest elég drágáért is hordják, mindazonáltal már alkalmasint (amennyit-annyit) hordattam, ezúttal is, mig a kezemnél levő pénzben tart, azt hordatok. Nagyságod mind pénzt, mind embereket szekerekkel és gyaloggal mentől többet jókészülettel küldjön, annak ásója, kapája, fejszéje legyen, mennél hamarább, mivel Nagyságos Uram (olvashatatlan egy szó) itt való épületnek végben való vitele nem kíván késedelmet. Bizonnyal írhatom Nagyságodnak, hogy habár elegendő munkásokat találhatnánk is itt, de sok sok száz forintokkal, avagy ezerekkel vihetnénk ennek munkáját végben, mely dologhoz, Nagyságos Uram, elébb is kellett volna régen kezdeni, nem mostan, mikor itt immár a terek (t. i. a török) kaszálás és azonközben az aratás is beérkezik. Az a pénz, Nagyságos Uram, amely nálam vagyon, csak a vesszőhordatásra is igen kevés, hát még egyébféle fa híjával is vagyunk, a lator kert (czövek erődítmény) is semminek nem jó. Nagyságodat kérem, minél hamarább írjon és parancsoljon, mihez tartsam magamat, ne kellessék nekem is, magam kárával és hátramaradásommal haszontalanul időmet mulatnom. Ezek után éltesse Isten Nagyságodat sok számú esztendőkig kívánatos jó egészségben. Írtam Ónodban ma 18, Junij Anno 1649.

Nagyságodnak jóakaró szolgája, míg él:

Budaházi Sigmond sk.

Külzet: Tekintetes és Ngos Bocskay István Uramnak eö Nagak, az Nemes Zemplén Vármegyének Fő Ispánjának s nekem jóakaró Ngos Urak adassék.

Cito. Cito. | Cito. Cito. | Cito. (Hamar! hamar!! hamar!!)

Eredetije Zemplén vm. lev. tárában, a lajstromozatlan iratok között.

Közli: Dongó Gyárfás Géza.

MAGYAR HADI SZABÁLYZATOK GYÜJTEMÉNYE.

A nagyváradi nemesi fölkelő sereg hadiszabályzata 1809-ben.

-SŐ TZIKKELY. A' Ki a' Mustrára és Fegyvergyakorlásra (Excercirozásra) minden törvényes ok nélkül meg nem jelen, az, az 1659-dik Esztendei 28-dik Törvény' Tzikkelye szerént ha Gróf vagy Báró 200. — ha nagyobb birtokos Nemes 100. — ha Armalista vagy szegényebb sorsú Nemes pedig 12. Rforintra; — vagy ha a' büntetés' megfizetésére tehetsége nem vólna, a' környülállásokhoz alkalmaztatott árestomra büntettetik; úgy mindazáltal hogy a' büntetésről mindjárt a' Mustra' ideje alatt hozattasson Ítélet, de annak végre-hajtása a' következendő Törvény-Székre halasztasson azért, hogy a' Mustrára meg nem jelentek, elmaradásoknak okát adhassák; mellyet ha nem tellyesíthetnének, az Ítélet' végre-hajtása a' Törvény-Szék által meghatároztatik, és a' megítélt pénzbéli bűntetés a' Mustra' költségének pótlására fordíttatik; tartozván ő elmulasztott Törvényes kötelességét még azon esztendőben tellyesíteni. Az itt előadott büntetésnek pedig annyiszor lészen helye, a' mennyiszer valaki hibázik. — Továbbá azok, a' kik a' Törvénynek szembetűnő megvetésével harmadszor se jelennének meg a' Mustrára, a' fellyebb-írtt bűntetésen kívül, a' környűlállásokhozképest, minekutánna kihalgattatnának, árestommal is megbűntettetnek.

2-dik. Minden Nemes, Törvényes Királya és Hazája eránt hűséggel tartozván, annak magát alája-adni és engedelmeskedni köteles. — Annakokáért a' ki a' Király vagy Ország ellen, a' Törvényben megtiltott pártoskodásnak vagy felzendűlésnek magát fejévé, vagy részesévé teszi, vagy ha arról valamit tud, és a' maga helyén béjelenteni elmúlasztja, a' Törvény értelme szerent halálra bűntettetik.

3-dik. A' ki a' Sereg közt támadást indít, vagy abban neműnémű részt vészen, a' dolog' nagyságához képpest igen keményen, de kiváltképpen az Izgatók halállal bűntettetnek.

4-dik. A' ki a' Törvényes Felsőség Fő Tisztjei' és Katonai Előljárói eránt tartozó engedelmességét elmúlasztja, azokkal illetlenűl bánik, vagy bátorkodnék arra éppen fegyvert is fogni, keményen, sőt ha a' környűlállások azt kívánják, halállal is megbűntettetik.

5-dik. A' ki a' Vigyázókra Vagy Őrállókra (Strásákra) támadni, vagy arra az ellenség előtt éppen reá-ütni mérészelne; az, az előbbi Tzikkelyben megírt bűntetés alá ejti magát.

6-dik. Ha az ellenség előtt lévő Őrálló (Strása) helyét elhagyja, halál a' fejin; — a' ki pedig ott elaluszik, hibájához mérséklett bűntetést vészen.

7-dik. A' ki az Őrálló-Helyre vagy más szolgálatra részegen jelenik meg, vagy azt minden helyes ok nélkűl elhagyja, árestommal és vassal bűntettetik.

8-dik. Ha az Ellenség előtt álló egész Sereg vagy Osztály engedetlenkedne, vagy elfelejtkezvén törvényes tartozásáról, az Ellenségnek tsúfosan hátat vetne; a' Tisztek ugyan Tisztségektől gyalázatosan, vagy ha a' dolog' nagysága kívánja, életektől is megfosztatnak; — a' Köz-Vitézek pedig megtizedeltetnek. Ezen bűntetés alá esnek mind azok is, a' kik az ütközet' ideje alatt magokat félre vonják.

9-dik. A' ki az ütközet ideje alatt fosztani, tolvajkodni, vagy a' Sereg' bútorait és vagyonát felprédálni bátorkodik, halállal bűntettetik.

10-dik. Az Insurgens Nemes Vitéz ha elszökik, elsőben két Hónapi vason való árestommal, Hetenként két napi száraz kenyéren és vízen való bőjtel; — másodszor négy Hónapi árestommal vason, és Hetenként négy napi hasonló bőjtel bűntettetik; sőt ezen másodszori szökése által magát mindenféle Hivatalokra is alkalmatlanná tészi; — ha harmadszor is elhagyja Zászlóját, vagy az Ellenséghez általszökik, ha kézbe kerűl, halállal bűntettetik. — A' ki pedig a' Mustáról a' Fő Tisztek' híre nélkűl, idő előtt elmégyen, az első Tzikkelyben kitett bűntetés alá annyiszor ejti magát, a' mennyiszer azt tselekszi.

11-dik. A' gyújtogatók, tolvajok, prédálók, útonállók, fosztogatók; a' magok tulajdon Házi-Gazdájoknak vagy más helybéli Lakosnak megtámadóji, árestommal, vassal, vagy tetteiknek terhes vóltához képpest, a' kárnak megtérítésén kívül, halállal is bűntettetnek. A' Bajvívás, (Duellum) veszekedés, verekedés, a' vétek és a' véghez vitt törvénytelenséghez alkalmaztatott bűntetéssel fog bűntettetni.

12-dik. Az apróbb lopások és kártételek, az ellopott Jószágnak viszszaadásán vagy a' kárnak megtérítésén kívül, árestommal vagy vassal is bűntettetnek; a' nagyobbak pedig az Ország' Törvénye szerént fognak megítéltetni.

13-dik. Az Istent káromlás, a' Törvény értelme és a' bévett törvényes szokás szerént bűntettetik.

14-dik. Minthogy továbbá az esztendőnként Mustrára és Fegyvergyakorlásra kiállani szokott Nemesek a' Törvény' értelme szerént valóságos Insurgenseknek még nem tartathatnak; azért akármely Katonai hibák, mellyeknek a' Mustra alatt kell megbűntetődni, más tekintetben vétettethetnek, mint a' valóságos Insurrectiona kideje alatt, következkezésképpen a' bűntetésnek nem kell ekkor olly' keménynek lenni. Melyre nézve a' Musztráló Felsőségnek útasítására még e' következendők rendeltetnek; — úgymint: —

15-dik. Minden Nemes, a' kit a' bűntételen rajta kapnak; — minthogy azt a' Törvények mindenkor megengedték; megfogattathatik ugyan; de ez illyen dolog azonnal a' Fő,- vagy Vice-Ispánynak; — kik közzűl egygyik szűntelen a' Mustrán jelen lenni tartozik — béjelentessen, és az illyen megfogattattaknak további fogsága egyedűl azoknak hirével eshessen.

16-dik. A' Mustra' ideje alatt történt Katonai hibákat, mellyeknek megítélése ezen Törvény Tzikkelyeknek egyedűl való tárgya; a' Fő,- vagy Vice-Ispány a' Vármegyétől kirendelt Deputatioval; — melynek Tagjai Katonai Fő Tiszteknek Hivatalát viselik; rövid Perrel fogja megítélni; — az Ítélet' mindazáltal vagy bűntetés, tsak akkor fog mindjárt végre-hajtatni, ha azt a' Mustra' ideje alatt, a' megítéltetett Személy kítőltheti. Azon aprólékos Katonai hibák pedig, mellyek békesség' idején, a' fegyvergyakorlás' ideje alatt esnek: — miném̃űek a' Parantsolatok, általhágása, vagy Fegyver-gyakorlásbéli fogyatkozások, — és a' mellyek a' Mustra- ideje alatt kitőlthető bűntetést; — miném̃ű az árestom; — vonják magok után, a' Fő Tisztek által fognak megbűntettetni. — A' Páltza bűntetésnek mindazáltal helye nem lészen.

17-dik. Minden egyéb akármineműű hibák vagy vétkek, a' magok rendes és törvényes útján fognak megítéltetni; — mindazonáltal a' hol valamely öszvevesküvésnek vagy támadásnak világosságra való jövése, úgy a' tolvajság, ragadozás, prédálás, — a' Mustra' ideje alatt másoknak botránkoztatásával egygyütt járó, Fő Tisztnek fegyveres kézzel hatalmasúl lett megtámadása, megsebesítése, — megtsonkítása vagy megölése, a Közbátorságnak fenn tartásáért a' mindjárt lejendő

példás halálos bűntetést elkerűlhetetlenné tennék. — Az Előlűlő (Præses) mindjárt egy Katonai Álló-Törvényszéket (Statarium Judicium) — melyben Köz-Vitéznek is kell lenni, és a' melly leg-alább hét, s' leg-fellyebb tizenegy számból áll, — egybehív; — és ezen Törvény-Székben a Magistratuális Fiscus előadása vagy keresete mellett, halálos ítéletet hozni, és azt végre is hajtani lehet; hozzá tévén világosan azt, hogy abban vallyon azon halálos Ítélet és a' megesett gonoszság lehet-é valósággal az öszvehívott Álló-Törvényszék' Ítéletének tárgya? — abban minden Tagjai a' Törvény-Széknek úgy megegyezni tartoznak, hogyha valamellyik a' Bírák közzűl egy vagy más környűlállásokból a' fenn írtt eseteket ezen Törvényre alkalmaztathatónak nem ítélné, annak további folytatása, a' Törvény' rendes útjára botsáttasson.

18-dik. A' több más előfordúlható hibákban és esetekben, mellyeknek megítélése a' rendes Törvény-Székre tartozik, a' dolgot mindenkor szükség úgy intézni, hogy az ilyen Perek tsak a' példára nézve is, a' következő esztendőben előforduló Mustra' idejéig tökélletesen elvégeztessenek.

19-dik. A' Mustra' helyére, és onnan a' maga Házához való viszszamenetelben megkívántató Rendszabásoknak elintézése a' Vármegyéknek okos megfontolására és határozására bízatik.

20-dik. Hogy ezen Törvény Tzikkely mindazoknak a' kiket illet tudtára légyen mind azok előtt, kik a' Mustrára és Fegyver-gyakorlásra meg fognak jelenni, közönségesen és fejenként a' Járásbéli Szolga-Biró által, az elindúlás előtt ki fog hirdettetni, és Anyai nyelven megmagyaráztatni. — Ezt kell pedig tselekedni a' Mustra' ideje alatt is, a' mely mindenkor ezen Katonai Törvénynek felolvasásával vagy közönségessé való tételével fog kezdődni.

Kiadta Fő Notárius Domokos Lőrintz m. k.[1]

Közli: GYALOKAY JENŐ
SZÁZADOS.

[1] A Táborba szálló nemesi sereg hadi törvénye. Nagy-Váradon. Nyomt. N. Szigethy Mihály betüivel. 1809. k. 8. r. 16. l.

A MAGYAR LOVASSÁG REGULAMENTUMA 1722.

MÁSODIK RÉSZ.

Az compagniabéli fő- és altisztekről és közemberekről.

Kapitány.

Ez a compagnianak eleje és gondviselője, mindenekben egy compagnia könyvet tart, melyben suo ordine a regimine præscripto az competentiát, perceptiókat és erogatiókat, de tempore in tempus az furer által individualiter sedule bé irattya és minden fél esztendőrül fél esztendőre az regimenttel számot vetvén, úgy ezen számodást az cassa extractussal s minden holnap bé adott compagnia extractusának copiaival eggyütt inter acta compagniæ conservalja, mellyekbül kinek kinek concernentiája in particulari perceptiója és restantiája in continenti eruáltathatik, s ha kivántatik számadása is megcsináltathatik. Az compagnia listaját is mustra, vagy revisiokor eö csináltattya, subscribálja és hasonlóképpen in copiis megtartja.

Ha mi particularis æconomiája, lehet az compagnianak, extra solitum salarium, azt is az kapitány connotáltattya az furer által és ad utilitatem compagniæ applicáltatya, vagy ha mi ollyas bajával nem volna, minyájokra æqvaliter fölosztattya. Hogy ha pedig privative egy, s mások az közemberek s altisztek közül közül convoirozásbul, salvaqvardiákbúl és más szolgálatokbul valamely æconomiát tehetnek az kapitány szükségekre fordéttassa, az residuitasát pedig nékik consignaltassa, s meghadgya.

Az megholtaknak mundérját s fegyverit specificáltattya és az regimentnek notificálja, ha pedig mi más ollyas substantiája maradna, valamelnek, azon kévül is az regiment inventáltattya, azon közben pedig ha távul volna az kapitány subalternusai előtt és velek lepecsételvén, conservatiójában veszi.

Semmi féle altiszt nem tehet, ha nem választhat vagy maga, vagy más compagniájábul s representálhattya az regimentnek, mind azon által akár az rezolváltassék, s akár más adassék, tartozik acceptálni, de in casu necessitatis cum insinuatione tamen vice káprált tehet az compagniájánál, ellenben ez is extra compagniam qva talis nem szolgálhat, hacsak az oberster, vagy comendans nem aplacidálja s ratihabeálja, hogy legalább intra regiment szolgálatot tehessen.

Feleséget venni, senkinek sem adhat szabadságot, hanem ha mi convenientiát látna, mely méltó volna az kontrahensek közt, recomendál-

hattya az obersternek illendőképpen az intentumot pro licentia, de maga előtt viselje az compagniánál az asszonyokat ne szaporítsa, mert négy, s öt, vagy haton fölül nagy terhére s alkalmatlanságára szokott lenni.

Azelőtt minden compagniánál egy medicinális láda is szokott lenni, de mivel az borbélyok az stabhoz transferáltattak, az regiment borbéljánál tartatik, mely is az eö keze és számodása alatt vagyon.

Ha strásamestertül fogva az compagniánál valakit arestáltak (mi gravioribus az subalternus feö tiszteket is, ubi periculum in mora arestálhattya, de az regimentnek azonnal notificálja) huszonnégy óránál tovább ne tarcsa, hanem ha mi más büntetést érdemlett expediáltassa, de 50 pálczán fölül ne adasson, ha másként az regiment animadversióját incurrálni nem akarja. Más büntetiseknek inflictiója, nyergek, karabényok hordoztatása, s afféle a kapitányt nem illeti, ha az egész regement, vagy nagyobb része edgyütt vagyon, ha nem ha az compagniák qvartélban, vagy cantenorazban, egymástul távuldadon dislocáltatnának, conseqventer az stabtul is, akkor cum præscitu superiorum azokat is előveheti, de olly moderatióval, hogy az 50 pálcza büntetését fölül ne haladgya. In criminali occurientia, ellenben az arestant az regiment keziben szolgáltattya.

Minden regvel reportal az kapitánynak az hadnagya, de statu compagnie mezőben (qvartélban, vagyis más statióban a mint az regimentul parancsoltatik) más pedig minden regvel az oberstvachtmaisternek, az zászlótartója ellenben az betegekrül és sebesekrül, az strásamestere pedig minden estve meg vészi néki az tag zetlit. Időn kivül is, ha mi notabile intercurrálna, tartozik néki az hadnagya azonnal reportálni és az zászlótartót is kiki maga defunctiójához képest.

Accurate invigilál, hogy az hadnagya és strásamestere minden regvel az compagniát megvizsgállák, lovaknak, nyereg, szerszám, munder s fegyvernek constitutióját, úgy az népnek subsistentiáját, pajtásságit, qvalitásit, egymás közt való lakást, barátságát, vagy is esetlenségét observállják mindenekben a mennére csak lehetséges remediumja in continenti subseqválhasson, ha pedig föllebb való repartitióhoz tartozandó onnénd annyival is előbb impediáltathassék, vagyis impendáltathassék mindezekben pedig s valami csak az compagniát s annak conservatióját illeti, hogy maga experientiájábul is bizonyos notitiája légyen, mellyel tempore repertitionis et repræsentationis subsistálhasson in persona járjon végére, nézze s vizsgálja meg companiáját s occurrentiáit.

Ha az altisztek, vagy közemberek közül valamelyik maga negli-

gentiájából s vétkébül fegyverit eltörte, vagy mundérját rontaná, vagy is elveszteni, vagy más reqvisitumát, item az patkoltatásnak elmulatásával, pakrócz és nyergének helytelen accomodatiójával, s lovaglásával mi nyavalája érkeznék a lovának, a kapitány hozza helyre és az heti pénzibül successive, úgy hogy eö is élhessen defalcállja, vagy ha pénzet vagyon, abbul megadatassa.

Az husvéti gyonást annak ideiben vighez vitesse és az confessiónalis sedulát magának producáltassa, s ha valaki késedelmeskednék, reá hajtasa és az hetipénzét mindaddig benn fogja, méglen véghez nem vészi, az obstinatusokat pedig más modalitással is inducállja.

Midőn az zászló qvártélyban, vagy más statióban az compagniánál hagyatik az kapitányál tartatik, vagy az béjáró kapu közben, a hol jó conservatio alatt lehet, s mellé három közember szokott strására rendeltetni, az kik mezétlen karddal per vices strásálják. Ha pedig a zászlók az obersternél tartatnak, tehát az kapitány az három strását, ut præmissum, separative lévén compagniástúl más helységben megtartja ugyan, de karabénokkal vészik véghez, de solito exercitio strásájokat.

Parolát és regiment parancsolatit az strásamestere vészi meg néki, de ha nem találja, mindenütt avval keresni nem tartozik, kivált ha maga után nem hatta volna, hol keresse, hanem az hadnagynak meg vévén azonnal expediálja, mivel az generálisság és regiment parancsolattya dilatiót nem szenved s azután keresi föl az kapitányát, de ha az hadnagyát sem találja, mellyet egyébként keresni sehol sem tartozik, akkor ha mi az zászlótartót éllető parancsolatok volnának, néki reportálja és az parolát is megadgya, maga az strásamester expediálja tüsténT az parancsolatokat és úgy a mint már præmitáltatott, keresi meg az kapitányát.

Absentiájában az oberstvachtmaisternek tartozék az üdösb kapitány szolgálatját supleálni, de ha in ordine mint kapitányra esik az szolgálat, ezt sem mulathattya el, következendőképpen az utánna való kapitány végzi az major functióját, resignálván ennek azt annak rendi szerint. Azonban rende szerént valamint hogy mind comandó és strásák rang szerint vetetődnek, úgy széntén egy s más disputatioknak eltávoztatására nézve szügséges observálni, hogy valamely comande egyszer már az táboron kévül menend, s azomban contramanderoztatik, pro completo servitio tartatik, de ha mezei strására, pigvetre s afféle szolgálatban esik is valaki ámbár contramandéroztassék az sor mindenkor rajta marad ezen most attingált szolgálatok közül pedig valamelikében ha actualiter találtatik is, ha comandó érkezék, s rajta

vagyon a sor, más kapitány által utánna valóval fölváltatik, s néki el köl menni comandójára, melyet nagy büntetés alatt el sem mulathat, sőt olly præjudiciumját is szenvedi, hogy más helyette el menvén, s az által prætereáltatván, rangját is elveszti s jövendőben az után kölletik néki szolgálni. De, hogy ha valaki authoritate regiminis, ámbár rajta nem volna is az commando, expresse comandéroztatik, annak rangjában tartozó paritiója nem præjudicálhat.

Se kapitány, se hadnagy, se zászlótartóhoz nem illik, hogy valamely parancsolattyát az generalisságnak, vagy regimentnek in præsentia superiorum fölvegye, mindhogy azzal directe contra respectum cselekszik, hasonlóképpen az büntetisektül is ki ki mi föllebb valónak jelenlétiben abstineálja magát, valamint hogy az oberster is az generalisságnak ott létével azokat disimulálni tartozik.

Ha az kapitány compagniástul az staabs qvartélyon által macséroz, tartozik az zászlót megereszteni, trombitát megfujatni s kivont fegyverrel passérolni.

Amint in residuo néki observalni kölletik, mi præmissis et subseqventibus megláttya.

Ennek minden holnapi füzetise tizenhat oralis és eött eqvilis portio, s négy, s három forintyával, az marqvetanussátul pedig minden holnapban négy forintya jár.

Kapitány leüdinant.

Ez az obersternek mint leib compagniabeli actualis kapitánynak vicariusa, s helyette qva talis szolgál, kéirt az kapitányi functióhoz tum in directione compagniæ, cum vero et servitiis alkalmaztattya magát, úgy mint legutolsó kapitány, de ha az kapitányi titulust obtineálja, azontul currál az rangja mindenekben, s ha compagnia conferáltatik néki, akkor is rangját ingrediálja ámbár másoknak előbb adatott volna mivel mindezek annak előtte is qva actuales, sed juniores kapitanei, utanna szolgáltak.

Füzetisi mint egy hadnagynak qvinqve oralis és qvatvor eqvilis portio.

Hadnagy.

Egy fő tiszt és subalternal az kapitánya után.

Functiója azt reqvirálja, hogy az compagniánál az justitiat és disciplinat szintin olly rigorral suffulciálja, s exigálja mind az oberstvachtmaister az regimentnél, mindazon által maga activitását ne excedalja, amint in prænotatis contineáltatik.

Minden regvel valamint rendeltetik az compagniát vizitálja és az történeteket jól megvizsgálja s mediálja, az kapitányának mindenekrül, a midőn az strásamester is reportált néki referálván, s reportálván, etiam extra ordinarie in occurrentiis.

Valahányszor az compagnia kinyomakodik, mindenkor in continenti jelen legyen és az strásamester által rendben vetesse s minden készséggel tarcsa. Ha comandora, vagy strásákra némely része kiállíttatik, nem különben in persona compereálljon és a mundért, fegyvert, munitiót, vagy ami más parancsoltatott, meg vagyon-e megvizsgállja mi defectus ne légyen.

Specialiter attendállja a szolgálatoknak rendit, s annak repartitióját mind a végre, hogy egyik compagnia a másikat ne prægrawálja mind pedig ne talántán az compagniánál is az strásamester, vagy kapralok ex interessatione, aut passione egyiket többször mind az másikat az szolgálatra vessék, mellyekben mi ravaszságot tapasztalván, azonnal repræsentálja s remedeálja, sőt az transgressorokat meg is büntesse.

Az æconomiát examinálja, az pajtáságok egyenlőképpen vannak-e felosztva, be adgya-e ki ki az maga pénzit, s minden nap főznek-e és egészséges ételekkel él neki, melly is igen szügséges és observatio az betegségeknek eltávoztatására és az népnek ereiben való megtartására nézve kéirt is és hogy mindenek szükségesképen executióban menjenek, az strásamestert és kaprálokat ahoz tarcsa.

Nála légyen az egisz compagniának lisztája, melyben nevezet szerint az kaprálságok és pajtásságok föl jegyezve legyenek separative, annyival is inkább eligazodni és az kapitányának minden nap exacte reportálni tudhasson.

Az visitatiókor főképpen a mundért, fegyvert, lovakat, nyerget s szerszámot jó megvizsgálásban vegye és az defectusokat remedeálja minden kitelhetőképpen, úgy hogy minden ember, s mind a lova in statu servitii continus megtartassék.

Parolát és az regiment parancsolatit, neki is az strásamester, vagy in illius absentia az idősbik kaprál viszi meg, valamint az kapitányának, úgy az minden regveli compagniabeli reportumot.

Kapitányának absentiájában eö commendérozza az compagniát mindenekben, kiért elmenvén az kapitány, minden szükségeket conségnál néki, s eligséges informátióval hadgya, mi fogyatkozást elmulatásával ne szenvedgyen az compagnia, másként eö ad arrul számot az regiment előtt.

Menstrualis füzetise 5 oralis és 4 eqvilis portio.

PÁLYÁZAT.

I.

A Magyar Tudományos Akadémia a következő pályázatot hirdeti:

Irassék meg az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig.

Jutalma a m. kir. honvédelmi miniszter adományából 100 darab császári arany.

Határnap 1912 szeptember 30.

A jutalom csak abszolut becsű műnek ítéltetik oda. A munkát szerző tartozik kiadni, ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

Minden rendű pályairat a fenn kitett határnapig a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához címezve (tehát nem a főtitkár neve alatt) küldendő; azontól semminemű ily munka el nem fogadtatik.

A pályaműnek külső borítékára feltünő helyen, úgyszintén a jeligés levélre is ráirandó, hogy mely pályázatra küldetik be.

A pályamű idegen kézzel, lehetőleg géppel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva, kötve legyen. Oly pályamunkák, melyek e feltételeknek nem felelnek meg, nem fogadtatnak el, illetőleg mellőztetnek.

A szerző nevét, polgári állását és lakhelyét tartalmazó pecsétes levélen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétes levélben netalán feljegyzett kikötések, feltételek s általában az itt jelzett szokásos eljárástól kívánt eltérések tekintetbe nem vétethetnek.

Álnév alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

A jutalmat nem nyert pályamunkák kéziratai az Akadémi levéltárában maradnak s csak engedély mellett másolhatók le az Akadémia helyiségében.

A kitűzött feladatra mindenrendű akadémiai tagok is pályázhatnak.

Egyébiránt bármely, ha csak formai kelléknek is elhanyagolása elejti a szerzőt a jutalomtól.

II.

A «Hadtörténelmi Közlemények» szerkesztősége a következő pályázatokat hirdeti:

Irassék meg:

1. Valamely magyarországi régi vár története, hadi és műleírása.

2. Fogarasi Nádasdy Ferencz gróf tábornagy, a Mária Terézia rend nagykeresztes vitézének élet és jellemrajza, katonai pályafutásának beható, részletes ismertetésével.

3. A magyar történelemnek a honfoglalás korától Mária Terézia koráig terjedő időszakából vett valamely szabadon választandó hadtörténelmi eseménye.

4. Valamely magyar csapat, fontosabb hadi vállalatának, vagy harczának az ujabbkori katonai tudomány szinvonalának megfelelő és vázlatrajzokkal kisért részletes leirása, melynek tárgya választható Mária Terézia vagy I. Napoleon korszakának háboruiból; a XIX-ik századi olaszországi hadjáratokból, vagy az 1864., 1866, és 1878/9. évi háborúk idejéből.

5. Megirandó a kaszárnyák számára szánt s a magyar hadtörténelemből vett tárgyú *két* fali kép tervezete, mely magyar harczosok hősies viselkedését felemelő és nevelő czélzattal tüntesse fel. Az illető hadtörténelmi események részletes leírása mellett gondosan egybegyűjtendők a festő számára szükséges adatok, mint az általános harcz helyzet az esemény szinhelyének rajzai és felvételei, a szereplő személyek, az akkori felszerelés, egyenruházat és fegyverzet képei, vagy pontos leirása s a tárgyra vonatkozó történelmi források és irodalom.

A két kép tárgya a 3. és 4. szám alatti pályázatok korából veendő.

Minden egyes pályamű jutalma a *M. kir. honvédelmi miniszter úr adományából 500—500 korona.*

Határidő 1912 szeptember 30.

A pályamunkákat a M. Tud. Akadémia hadtörténelmi bizottsága kebeléből kiküldött bizottság birálja meg.

A jutalmazott pályaművek a Hadtörténelmi Közleményekben adatnak ki, s a pályadíjon kívül ezen folyóiratnál szokásos dijazásban is részesülnek.

A beérkezett pályamunkák közül esetleg a nem jutalmazottak is kiadatnak a Hadtörténelmi Közleményekben, ha a biráló bizottság azokat megfelelőknek találja.

A pályamunkák lehetőleg irógéppel, vagy idegen kézzel, könnyen olvasható irással, félivekre, törtoldalakra s a papirosnak csak egyik lapjára irva, jeligével és az iró nevét rejtő ugyanazon jeligével ellátott lepecsételt boriték mellékelésével a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztőségéhez küldendők be.

Álnév alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézirása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

KÉPEK JEGYZÉKE

A NEGYEDIK FÜZETHEZ.

I. Önálló képek.

Lap

1. I. Lipót király. *Onghers János* rajza és *Van Westerhout Boldizsár* egykorú rézmetszete után. A metszet 32·01 cm. magas és 22·05 cm. széles. *Dr. Szendrei János* gyűjteményében — — — — — — 497
2. Vitézvári báró Simonyi József fegyverei a Magyar Nemzeti Múzeumban. Ifj. Weinwurm Antal és társa felvétele és autotypiája — 519

II. Szövegképek.

1. Perzsa lovaskürtös a XIII-ik századból. *Szendrei János* gyűjteményéből — — — — — — — — — — — — — — — — 576
2. Nagy Lajos király apródja harsonával, a XIV-ik századból. A bécsi képes krónika 70-ik lapjáról — — — — — — — — — — — 577
3. Franczia apród tárogatóval, a XV-ik századból. *Paul Lacroix* után 578
4. Tárogató a XVI-ik századból. A nagyszebeni báró Bruckenthal-féle múzeumban levő eredeti után. Dr. Szendrei János Magyar hadtörténelmi emlékek czímű műve 170. lapjáról — — — — — — 578
5. II. Lajos király trombitása. Dselálzáde Musztafa codexében levő s a mohácsi csatát ábrázoló képről. A codex a bécsi cs. és kir. udvari könyvtárban Hist. Osm. 41. sz. a. — — — — — — — — — — 579
6. Török siposok, a mohácsi csata előbb leírt képéről — — — — 578
7. Magyar-ruthén zenész 1588-ból. *Boissard J.* Sacri Romani imperii ornatus czímű művéből — — — — — — — — — — — — — 580
8. Lovas tárogatósok egy huszárcsapat előtt a casseli tornán 1596-ból. *Wilhelm Dilich* Beschreibung und Abriss dero Ritterspiel etc. czímű s Casselben 1601-ben megjelent művében — — — — — — — 581
9. Lovas tárogatósok 1666-ból. *Dr. Szendrei János* A magyar viselet tört. fejlődése. 1905. czímű művének 122. lapjáról — — — — — 581
10. Fegyvertáncz tárogató mellett. Birckensteinnak Ertz. Herzogliche Handgriffe czímű s Bécsben 1686-ban megjelent művéből — — — 582
11. Lovas tárogatós. *Wilhelm Dilich* Kriegsschule czímű s Frankfurt a/M.-ban 1689-ben megjelent művéből — — — — — — — — 582

Lap

12. Tárogatók a XVI—XVIII-ik századból, a Magyar Nemzeti Múzeumban. A Vasárnapi Ujság 1865. évfolyamából _ _ _ _ _ _ 583
13. Az I-sö honvéd gyalogezred zászlószentelési emlékplakettje. A bronz eredeti után a Franklin-Társulat aranyszínü nyomása_ _ _ _ 590

III. Fejlécz.

Fegyvertropheák. *Folard.* Geschichte des Polyb. Wien, 1759. I. k. 1. lapjáról _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 497

IV. Záróképek.

1. Pandur 1741-ből. *M. Engelbrecht* szines rézmetszete után a M. N. Múzeum könyvtárából _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 518
2. Magyar huszártiszt 1822-ből. *Fr. v. Hauslab* Darstellung der k. k. österr. Armee, mit allen Chargen. Wien. czímü műből _ _ _ 574
3. Magyar rohamsisak a XVII-ik századból. Eredetije a turini Armeria Reale olasz királyi fegyvergyüjteményben. A czimlapon.

V. Kezdőbetük.

1. *A* _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 498
2. *M* _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 591
3. *S* _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 595
Kezdőbetük. *Amandó Hermann.* Capistranus Triumphans. Coloniæ 1700-ban megjelent művéből.
4. *D* _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 575
5. *A* _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 585
6. *J* _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ 600
Kezdőbetük. Wittemberg, 1532. *Dr. Szendrei János* könyvornamentikai gyüjteményéből.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

A

Aachen h. n. 270, 273, 274.
Aarberg h. n. 272.
Aba h. n. 102. — nemzetség 71. — Sámuel 349.
Abafi-Aigner Lajos 136.
Abaffy hadnagy 536.
Abauj vármegye 71, 550.
Abaviz l. Altanizi.
Abbazia h. n. 259. — sexti h. n. 260.
Abbildung, Neueste, aller Kayserl. Königl. Regimenter 110.
Abdi aga 327.
Abdul Medzsid szultán 365.
Ablakos hegy 40.
Abnoba 217.
Aborda h. n. 433.
Abruzzok 9.
Achmet török pasa 281, 359.
Aconius L. 227, 228.
Acqui h. n. 270.
Acumincum 212.
Acsády Ignácz 334.
Adamklisi h. n. 211.
Adách h. n. 399.
Ad Flexum h. n. 212.
Adjutant 482.
Adonyi István 88.
Adriai partvidék 208. — tenger 14.
Adurno Jeromos egri prépost 278.
Aelius Augustianus, P. 204.
Aeneas Sylvius 171, 175, 184, 193—195.
Aerts W. 143.
Agmand Péter 554.
Ahihis h. n. 356.
Akadémia, M. Tud. 223.
Albánia 206, 418, 419, 543.
Albeni János pécsi püspök 271, 272.
Albert király 438, 545, 550—552. — Máté 103. — osztrák herczeg 265, 426. — szász-teschenі herczeg 143. — székesfehérvári præceptor 14.
Albesi Dávid, Márton fia, Bihar-megye főispánja 72, 255.
Albrecht császár 266.
Albrets, les. h. n. 273.
Alduna 5, 209, 212, 213, 223, 357, 396.
Alemannia 499.
Alexich százados 343.
Alfonz, V-ik, aragoniai király 426, 428.
Alföld 25.
Ali Abdullah spahi 316.
Ali pasa 103, 105, 106, 107, 109. — temesvári 39, 40—42, 45, 47.
Allobroxok 210.
Allya Mátyás 281, 301, 319.
Almási Dávid 47.
Alpári földvár 356.
Alpesek 198, 204, 213, 222, 263, 500.
Alsáni János 261.
Alsó-Ausztria 265, 266.
Alsó Lendva 370.
Alsólindvai István 67, 70, 71, — János 70. 71. — László 71. — Pál 67, 566.
Alsó-Pannonia 197—235.
Altanizi (Abaviz) Vilmos 5.
Altmann: Die Urkunden Kaiser Sigmunds 69, 259, 262, 266, 267, 269, 273, 275, 538, 542, 547.
Alvinczy 362, — báró gyalogregementje 113, 587, 588.
Amadé szavojai herczeg 428.
Amando Hermann 196.
Amano h. n. 260.

Ambrasi várkastély 456.
Ambyglanna 222.
Amerika 362.
Amhát tihaja 103, 105.
Amiensi Péter 177.
Ammiani Marcellinus 198.
Ammonius 218.
Amon 530.
Anatolia 447, 558.
Andernach h. n. 270.
Andetrium 206.
Andód h. n. 102.
András, nagyszebeni biró 95, 425.
Andrássy 347. — István báró 142.
André franczia hadügyminiszter 138, 352.
Angeli Károly 131.
Angelo bibornok 267.
Angolok 356.
Angolország 168, 273.
Angyal Dávid dr. 130.
Angyalosi Forró János 420. — Péter 420.
Anjou-ház 1, 2, 7, 49, 577.
Antal főherczeg 586.
Antimfi Ozsvát 422.
Antistius Adventus 197, 198.
Antonius Apollinaris L., 229. — Primus 226.
Apafi Mihály 449.
Apagyi György 405.
Apáczai Márton 253.
Apold h. n. 567.
Apollo 216, 218. — conservator 217.
Apor Péter 582.
Apulia h. n. 9, 254, 258.
Apulum 220, 229, 356.
Aqua Aureliæ 228. — Mattiacæ 207, 217.
Aquileia 198, 257.
Aquincum 202, 205, 213—220, 231, 232, 234.
Arad 108, 138, 350, 354, 564.
Aradi vértanuk 364, 365.
Aragonia 273.
Arany István 539.
Aranyas hegy 41.
Aranykapu h. n. 560.
Aranykorona vár- és sánczvívásért 198, 201.
Ardó h. n. 398.
Ariis nevű vár 268.
Armenia 138, 203, 221.
Arnautovich 457.
Arnulf bajor palotagróf 502.
Arozatian h. n. 259.
Artaria 117.
Asbóth János 136.
Aspern 143, 362.
Assermann Vendrei Ferencz 351.
Asti h. n. 270.
Asszonyfalva 70.
Asszonyfalvi Ferencz 70, 71.
Atrans h. n. 213.
Atta h. n. 305.
Attems h. n. 260.
Au h. n. 585.
Auditor 377.
Augsburg h. n. 275, 280, 498, 499, 501, 502, 504—506, 509—511, 514, 516, 541.
Augsburgi csata 138.
Augst h. n. 213.
Augusta Rauriacum h. n. 213.
Augustus 227, 230.
Aulonius Pius 222.
Ausztria 128, 148, 316, 317, 523, 567, 573, 585, 593.
Averza h. n. 10.
Avidius Cassius 203.
Avignon h. n. 272, 273.
Ácsi csata 351, — falu 88.
Ágyú, páncélozott a XVI-ik századból 30. — régi magyar 366.
Ákhor-kapu Budán 27.
Ákosházi István 268, — László 268.
Áldásy Antal 174.
Álmosdi csata 138.
Árki Pál hadnagy 393.
Árkirév h. n. 253.
Árpád vezér 356.
Ászár h. n. 72.

B

Baalbek h. n. 210—212.
Babulch h. n. 74.
Bachacz h. n. 545.
Bachkai György 255.
Baczova h. n. 398, 400.
Baden-Baden 228, 275, 523, 528, 530, 541, 560.
Badeni Károly őrgróf 455.
Badenweiler 217.
Badicz Imre 50, 53.
Badnerbach patak 586.
Bagota h. n. 102.

Bajazet török császár 72.
Bajorok 348, 505, 508, 514, 525, 594.
Bajorország 222, 348, 500, 501, 504, 510, 511, 513, 515, 523.
Bajvivás 353.
Bakonybél 431, 441, 444.
Bakony megye 423.
Bakonyi főstrázsamester 586.
Bakovcze h. n. 337, 339, 341.
Balanyi György: Nándorfejérvár ostroma és felmentése 1456-ban 167—196.
Balassa 206, — Bálint 138, 358, — János 285, — kastély, végvár-aljai 366, — Gyarmat 80, 81, 91, 93.
Balassy Zsigmond 106.
Balaton 215.
Balássy 475.
Balk vajda 70.
Balkán 15, 225, 497.
Balles János 121.
Ballif 207.
Balog Ferencz 305, — István 405, — nemzetség 70.
Balogh Ádám 360, — Máté 40, — Pál 136, 137.
Balyty h. n. 574.
Banyaluka h. n. 457.
Barabás Ábel 137, — Samu 137.
Baranya vármegye 2, 252, 270, 271, 293, 440, 546, 547, 556.
Baranyay János báró 395.
Barbacsy Mihály 388.
Barbácsy család 387.
Barcelona 273.
Barcsa h. n. 571.
Barcsay Ákos 39.
Barkóczy György 402, — Györgyné báróné 403, 404, — János 400, — Judit 400, — László 399, 400, 401, 406, — Mária 402, 407, 408, — Sándor 401, — Zsigmond 401.
Barla Jenő 137.
Barletta h. n. 9.
Bars h. n. 81, 93, — vármegye 69, 102, 265, 413, 583.
Bartal Antal 139.
Basano h. n. 531.
Basel h. n. 213, 270, 272, 275, 540, 541.
Baski Péter 562.
Bassiana h. n. 214, 215.
Bassó Mátyás 475.
Basta György 21, 359.
Bastida János 182.
Batta h. n. 205, 215.
Batth h. n. 98.
Batthyány Ádám 370, — I. ezredes 138.
Bauer főhadnagy 340.
Baumgarten h. n. 132, 133.
Baumgarteni rajtaütés 132—134.
Baxai Zsigmond 402, 404.
Bayer hadnagy 340.
Bazin h. n. 87.
Bács h. n. 253, 256, — vármegye 256, 553, 556, 586.
Bák h. n. 566, 567.
Bálván vár 562.
Bán Gergely 89.
Banát 359, 520.
Bánáti német regement 340, 341.
Bánfi György, hálványosi 549.
Bánfi István, alsólindvai 550, — Jánosné 412, — Pál 67, 548, 552.
Bánfi István, losonczi 430, 432, 549, 552, 561.
Bánffy alezredes 351, 352, — Boldizsár 474, — Kristóf gróf 368, 370.
Bánházi György 410.
Bánhida h. n. 254.
Bánya kerületi kapitányság 78.
Bánya városok 80, 98.
Bányavidék 23.
Bányavidéki hadjárat 18, 49, 137.
Bányai Elemér 137, — Károly 137.
Bárczai Kelemen 256, — László 256.
Bárczaság 550.
Bárczay Oszkár 196.
Bárson János 303.
Bártfa 417, 573.
Bástyarendszer 35.
Báta h. n. 254, 557.
Báthidai Illés 443.
Báthory Endre 280, 281, — Gábor 78, 96, — Zsigmond 21.
Bátmonostori László 73, 76, 254—257, 266, 269, 271, 272, 447, 537.
Bátori András 410, — Barnabás 421, — István 447, — Sztaniszló 447.
Báttaszék 556.
Beauforti Henrik 432.

Beaumont h. n. 273.
Beauvais h. n. 273.
Bebek 296, — György 9, — István 9.
Beccaria-család 268, — Lanceloto 296.
Beck hadnagy 342.
Becsefalvi István 261.
Becsei vár 181.
Becsi kapitány 395.
Bedy Mátyás 86.
Beker pasa 103, 104, 107.
Belatincz h. n. 371.
Belchi Ferencz 550.
Beledi Beled 76.
Belegi Jakab 539.
Belene h. n. 541.
Belgrád 21, 28, 167—196, 183, 205, 206, 212, 219, 225, 311, 327, 333, 434, 437, 442, 443, 446, 465, 519, 521, 547, 560, 561, 562, 564, 570, 573.
Bella h. n. 541, — Lajos 230.
Bellegarde gróf 587.
Bellinzona h. n. 268.
Bellomontei Raymund vránai perjel 7.
Bellonis Ottobonus, de 273.
Belluno h. n. 259, 268, 410, 411.
Belmonté Arnold 13, — Raymund 14, 16.
Belső-szolnok vármegye 570.
Bem József 140, 141, 349, 351, 354, 363, 364, 365.
Benczur 458.
Bene András 91, — János 479, — káplár 342.
Benedek mester 69, — tábornok 353, 354.
Beneschan h. n. 549.
Beniczky Ferencz 99, 107, 109, — Lajos 354, — Péter 142, — Tamás 104.
Benndorf 211.
Berán Lajos 589.
Bercsényi László gróf 360, — Miklós gróf 136, 327, 328, 333, 402, 406, — Miklósné grófné 403, 405, 406.
Bereg vármegye 142, 398, 400, 403.
Beregszászi sirhely 142.
Berei György, veszprémmegyei 444.
Berekszói Péter 563, 567.
Beremend h. n. 271.
Berencsi (Szentmiklósi) Pongrácz 563.
Bereny h. n. 13, 477, 478.
Berettyó 34.
Bergh, van den, E. 147.
Berhán vajda 302, 303, 304.
Berlin 361.
Berloch h. n. 340.
Bern h. n. 270, 423.
Bernhardy 139.
Bertand de Compos 4.
Bertrandon de la Broquière 436.
Berzeviczi Henrik fia Péter 447, — Tamás 429.
Berzeviczy Egyed 137.
Berzéte h. n. 571, 572.
Besanya 519.
Besey Antal 302.
Bessenő h. n. 102.
Bessenyei István 476.
Bessenyő Mihály, dörögnyei 398.
Bessenyő Pál, ezdegei, bán 70.
Bessirevich kapitány 457, 458.
Beszterce 255, 572.
Beszterczebánya 66, 67, 74, 75, 354.
Beszterczei csata 364.
Bethlen 347, — bástya 43, — Gábor 35, 36, 93, 96, 97, 107, 108, 109, 351, — István 359.
Bethleni Miklós 549.
Bettir h. n. 233.
Beuchel 205, 226, 227.
Bezdédi Márton 255.
Bezerédj Imre 142, — utásztiszt 144.
Bezsenicza h. n. 3.
Bécs 67, 68, 83, 89, 105, 108, 117, 118, 130, 141, 142, 145, 167, 168, 172, 175, 176, 178, 265, 282, 283, 299, 317, 318, 370, 388, 442, 473, 533, 542, 546, 551, 553, 558, 560, 565, 566, 567, 585, 586, 593, 594.
Bécsi béke 77, 143, 355, — cs. és kir. áll. udv. és titkos levéltár 310. — főhaditanács 337, 340, — kapu 25, 28, 29, — képes krónika 577, — udvari könyvtár 578.
Bécsujhely 148, 172, 428, 573.
Békés vármegye 25, 36.
Béla h. n. 539, — III-ik, király 2, — IV-ik, király 4, 5, 16, 65, 349.
Bélavár h. n. 2, 3, 5,
Bényi Miklós 88.
Biás István ifj. 451.
Bicham rézmetsző 127.
Bicske h. n. 88.
Biegler Clemens 146.

Bihar vármegye 72.
Bihács h. n. 6, 75, 253, 266. 457, 458, 545.
Bingen h. n. 270.
Birckenstein 581.
Birotha h. n. 561, 562.
Bishevich kapitány 457.
Bisztricze h. n. 369, 370, 372.
Bjistye h. n. 16.
Blagaji László 259, 262—264, 276, 412, 414, 415, 427, 432, 445.
Blankenstein huszárok 461, 463.
Blasius Alphonsi 428.
Blatnicza vár 543.
Bleibtreu K. 143.
Blinai Töttös László 257.
Blumenau 146.
Blumenaui csata 355.
Blühmel kapitány 342.
Bobovacz vár 74, 251.
Bochkai Miklós 431.
Bocsárd 567.
Bocskay 138, 139, 141, — István 78, 477, 598.
Boczkowsky, Thomas 396.
Bodajk h. n. 447.
Bodeni tó 222.
Bodó András 571, — Gergely 571, — György 565.
Bodrog vármegye 421, 423, 546, 552.
Bogáti Imre 419.
Bogdáni Balázs 254.
Bokodi György 557.
Boldisár hadnagy 342.
Boldogasszonyfalva 560.
Bolgár család 421, — István 421, — László 559—560.
Bolondócz vára 548.
Bonaparte 529.
Bonfini 170, 180, 182, 185, 194.
Bonhomo 109.
Bonifácz, IX-ik, pápa 16.
Bonn h. n. 270.
Boos-Waldeck Ph. gróf 145.
Boppard h. n. 270.
Borbélyok 489.
Borghesi 224.
Boritin h. n. 551.
Bormann Ernő 230.
Bornemissza Mátyás 302.
Boros Ádám 395, 396, 522, 529, — Lajos 531.
Boroszló h. n. 137, 551, 553.
Boroszlói béke 346, 347.
Borsod vármegye 399.
Bosnyák király 171, — Tamás 109.
Bosznia 11, 67, 72, 73, 74, 75, 94, 95, 96, 104, 135, 147, 206, 207, 208, 251, 252, 253, 255, 269—274, 354, 365, 457, 472, 540, 545, 546, 591.
Boszniai hadjárat 73.
Botfalvai Nagy Péter fia István 444.
Botos András 556.
Bottyán 142.
Botzen h. n. 268.
Boulogne sur mer h. n. 273.
Boyssardó V. 165.
Bozsóky Zsuzsanna 405, 407.
Božjakovina vára 470.
Bólyi Gergely 252, 255, 257, 261, 412, 414, 418, 425.
Böbék Detre nádor 66, 70, 71, — Imre vránai perjel 70, — István, pelsőczi 562.
Bösig vár 67.
Böszörmény h. n. 76, 395, 396, 564.
Brachaco h. n. 259.
Branda bibornok 413.
Brandes György 137.
Branić vár 252.
Brankovics György 130, 180, 181, 185, 187, 398, 555, 561.
Branováczky 338, 339, 340.
Branyiszkói csata 137.
Braunschweig-Lüneburg Károly Vilmos herczeg 592.
Brassó 141, 272, 410, 427, 444, 550.
Brederiæcum 225.
Breisach h. n. 275.
Breucok 213.
Brenner 205, 222.
Brescia h. n. 529.
Breseno h. n. 447.
Bresslau Harry 512.
Brewks h. n. 72.
Briesnitz h. n. 133.
Brigentinus, Lacus 222.
Brigetio h. n. 216. 220, 231.
Brinje h. n. 266.
Britannia 211, 213, 222.
Brixen h. n. 268.
Breznóbánya h. n. 74.
Bród h. n. 214.
Bruchsal h. n. 528.
Bruckenthal múzeum 578.
Brugg h. n. 541.
Bruno püspök 515.
Brunšmid zágrábi tanár 214, 225.
Brückner kapitány 146.

Bründl h. n. 266.
Brünn h. n. 542.
Brüx h. n. 72.
Buchholcz F. B. 281.
Bucsányi György 69.
Buda 19—30, 39, 69, 70, 73—75, 94—97, 99—100, 103—109, 137—141, 144, 145, 170, 172, 175, 176, 178, 188, 191, 252, 254, 255, 258, 260—262, 265, 272, 274, 283, 295, 300, 302, 306, 307, 309, 310, 315—319, 349—351, 352, 366—370, 393, 412, 419, 421, 424, 425, 440, 447, 449—456, 465. 550, 551, 553—562, 564—570, 572—574, — ostroma 1602-ben 19—30.
Budafelhévíz 1, 2, 9, 14.
Budaházy István 407, — Zsigmond 598, 599.
Budai basa 79, 81, 86, 94, 101.
Budamér h. n. 588.
Budaörs h. n. 458.
Buday Ignácz 396, 521.
Buffoleto h. n. 261.
Bukori nevű öreg ágyú 44.
Bukovicza h. n. 337.
Bukovina 591.
Bula h. n. 263.
Bulcsú vezér 510.
Bulgária 419, 561, 562, 563, 564.
Bulič 207, 209.
Bulsa h. n. 263.
Bunyitay Vincze 31, 34, 36.
Burghard vezér 507.
Burgundi herczeg 153.
Burnum 206, 207.
Butkai Ferencz 257.
Buvics József 396.
Buzád-Hahót nemzetség 70.

C

Cacus Antal 342.
Cæcilius Rufinus Creperianus, Q. 218, 219.
Cæsarinus Macedo T. 210.
Cagli h. n. 540.
Cagnat 198.
Calais h. n. 273.
Calcaterra I. 168.
Calderini 202.
Caligurrum 231.
Calixtus, III-ik, pápa 169, 172, 173, 177, 180, 184, 193—195.
Campoformio h. n. 533.
Campoformoi béke 139.
Canabæ Aelianæ 229, 234.
Canet h. n. 272.
Canterbury h. n. 273.
Canturio h. n. 268.
Capitolinus 198, 199, 202, 204.
Capodistria 267.
Cappadocia 198, 232.
Caprara Aeneas 402—404.
Capua h. n. 10.
Caracalla 215, 218, 219.
Caraffa Antal 403.
Carnuntum 198, 202, 230, 231, 232.
Carrara Ferencz 16.
Carrarai Jakab 258.
Carthago 218.
Carvajal pápai legatus 171—179, 184, 185.
Cassel h. n. 580.
Castellino 268, 269.
Castelletto h. n. 267, 268.
Castelnuovo h. n. 260.
Cazamacha vára 259.
Ceccopieri 458.
Ceneda h. n. 259, 262.
Cenedai püspökség 259.
Ceres 218, — gőzhajó 145,
Chalcocondylas 171, 188, 190—195.
Chambery h. n. 273.
Champagne 592.
Chanioracho h. n. 260.
Chattok 228.
Cheveaux-leger 320, 321.
Chélard Raoul 138.
Chichir = Sacile 267.
Chlum h. n. 276.
Chodidich h. n. 545.
Chotieborz h. n. 74.
Chrensolcz h. n. 372.
Christburg h. n. 542.
Christl Antal 143.
Chur h. n. 268.
Cibalae, Cibalis, Cibalis civitas 214.
Cichorus 229.
Cichorius Conrad 211, 222.
Cignotis h. n. 259.
Cilly család 565, — Hermann 73, 422, 430, 445, — Ulrik 444, 554, 573.
Ciprus sziget 13, 14.
Citta di Castello 227.

Cividale h. n. 259, 260, 262, 411.
Civilis, Germania helytartója 226, 227.
Civitas Austriæ h. n. 259.
Claudius császár 213, 230.
Claudius Fronto 202.
Clemon h. n. 260.
Clerfait gr. táborszernagy 528.
Clermont h. n. 525.
Clodius Ambrosius Q. 208.
Cohors 222.
Colaldó gróf 101.
Colloredo h. n. 260.
Colmar h. n. 275.
Colonia Aurelia Aquensis 228, — Flavia Sirmium 208.
Cominius Servus T. 210, 212.
Commodus 218, 219.
Como h. n. 268.
Conegliano h. n. 258. 261.
Copula h. n. 260.
Cordano L. 145.
Cordenato h. n. 259.
Cordignano h. n. 259, 260.
Cornelius Clemens 200, — Fuscus 202, 209, 210, 211.
Cornuto Baudin 10, 11, 13.
Cornuti Gerard 13.
Corniuto Péter 3, 9, 10.
Corona civica 201, — muralis, c. vallaris, c. navalis 203, — obsidionalis 201.
Coseano h. n. 260.
Coste di valle Massimio h. n. 259.
Cremona 224, 225, 268, 270.
Cremonai csata 225.
Crumerum 216.
Crusowcz h. n. 547.
Cuchanea h. n. 260.
Cucho h. n. 260.
Cuirassierek 112—114, 116, 118.
Custozza h. n. 354.
Custozzai csata 365.
Csaba h. n. 572.
Csaholi Imre 399, — János 398.
Csajkások 117.
Csalapja = Cselebi 543.
Csallóköz 66, 417, 558.
Csanád h. n. 545, 573, 574, — vármegye 253, 422, 546, 568.
Csapi András 557, Andrásné 430, 434, — Ákos 570, — István 570, — Krisztina 399, — László 419, 435, — Miklós 419.
Csaszlau h. n. 546, 551.
Csaszlóczi Mihály 431.
Csatkó M. 138.
Csáholyi János 447.
Csáki György 72, 255, — István 447, — László 413, 442, — Miklós 267, 410, 424.
Csáky György gróf 250, — István 452, — Tivadar gróf 146, — kurucz tábornok 333.
Csáktornya h. n. 251, 430.
Császmai káptalan 275.
Császár Elemér dr. 129.
Csegei rév 451.
Cseh hadjárat 71, — huszíták 357, — Péter, lévai 271, 274, 537, 538, 541, 543, 546, — Brod 551, 546.
Csehek 66, 67, 68, 262, 355, 413, 414, 417, 422, 424, 444, 447, 507—509, 515, 537, 538, 546, 548, 551, 554, 557, 562, 563, 564, 567, 568, 569.
Csehország 67, 68, 70, 72, 74, 146, 256, 266, 281, 282, 316, 317, 348, 349, 412—415, 417, 419, 421—423, 436, 440, 538, 543, 548, 549.
Csepcsi István 425.
Csepel h. n. 266, — sziget 559.
Csepregh János 88.
Cserei Mihály 582.
Cserey alezredes 363.
Cserhalmi ütközet 356.
Csernecz ség 369, 370.
Csesznek h. n. 566.
Cséfai Mihály 547.
Csév vára 296.
Csicseri Ferencz 272, — Zsigmond 272, 444, 564, 565, 567.
Csicsva h. n. 401, 402.
Csiktusnád h. n. 413.
Csisztár h. n. 294.
Csizmadia hadnagy 395.
Csohány József százados 51.
Csolnoki János 269.
Csomonya h. n. 398, 400.
Csongrád vármegye 547.
Csonka bég 395.
Csoor Gáspár 138.
Csóka nevű ágyú 573.
Csög h. n. 413.
Csögi Simon 413.
Csudafy Mihály 354.
Csudáky Bertalan 138.
Csupor István özvegye és fia Gás-

pár 550, — József 396, — Pál 257, 262.
Csurgó h. n. 2, 5, 6, 13, 281.
Czecz János honvédtábornok 138, 142, 349, 351, 363.
Czeke h. n. 399.
Czerna-Riga h. n. 339.
Czerniki szandzsák 472.
Czikani aga 99.
Czillei Ulrik 175, 176.
Czímer kérdés megoldása 142.
Czion vár 548.
Czobor Mihály gróf 399, 400.
Czorstin 556.
Czudar család 13, 548, — György 13, — István 13, — János, ónodi 550, — Mihály 13, — Péter bán 13. — Sándor, egri kanonok 16.
Czungenberg Ferencz báró 395.
Czwinch vára 259.

D

Dacia 135, 197, 200, 201, 202, 207, 211, 212, 214, 220, 223, 229, 230—235.
Dahn 199.
Dalmáczia 1, 6, 14, 17, 68, 135, 204—209, 212, 213, 223, 225, 229, 254, 263, 309, 543, 544, 591.
D'Alton regimentje 113.
Damasd h. n. 81, 93, 101, 102.
Damjanich János 140, 142, 351, 353, 354, 363.
Dancs fia László 411.
Dardania 204.
Daróczi család 418, — Bertalan 425, 430, 434, 435.
Dattenried h. n. 275.
Dák háború 210, 212, 214, 228, 229.
Dákok 209, 214, 233.
Dán havasalföldi vajda 419, 423, 424, 425, 427, 428, 429.
Deák Farkas 31, — Ferencz 139, 349, — Pál 395.
Debitza h. n. 414.
Debreczen 32, 108. 266, 359, 390, 392, 395. 451, 455, 567, 572.
Debreczeni ütközet, 1849. 138.
Debrői István 71, 73.
De Goze Ráfáel 72.
Delbrück, Hans 503, 507, 512—516.
Deli Száva 108.
Della Bella, Stefano 127.
Dembinszky 349.
Denkó Balázs 304.
Derczen h. n. 398.
Derencséniek 565.
Dervis bég 302—305.
Desenzano h. n. 530, 531.
Dessau h. n. 202.
Dessewffy Arisztid honvédtábornok 139, — Dénes 349, — Imre báró 395.
Deutsch-Altenburg h. n. 198, 202, 230, 231.
Devecser h. n. 281.
Devins gyalog regement 585.
Dédes h. n. 76, 399.
Dénes nádor 568.
Déri Gyula 139, 389, 390.
Dés 570.
Dési Péter 563.
Dévay generális 585.
Dévény h. n. 67, 417, 555. 558.
Diakova h. n. 206.
Diakovár 253, 256.
Diana 216, 217, — Abnoba 217, — Conservatrix 217, — Mattiaea 217.
Diepold gróf 503.
Dii consistentes 218, — selecti 218.
Dillingen h. n. 217.
Dio Cassius 210, 213, 223, 225.
Diósgyőr 255, 256, 260, 262, 266, 276.
Diurpanes dák király 210.
Divéki főstrázsamester 586.
Divinye vize 477.
Dlugoss János 171.
Dobó András 550, — család, ruszkai 398, — Ferencz 399, — István 141, 314, 425.
Doboj 147.
Dobokai Miklós 552.
Dobor vára 251, 252, 253.
Dobos 488. — 1848-iki honvédfőhadnagy 138, — Miklós ezredes 138.
Dobrudgea 200, 211, 233.
Dóczy András 336, — István 99.
Doggenfeld Walther gróf tábornok 146.
Dolac h. n. 206.
Doleschall Alfréd 139.
Dolha h. n. 360.
Dolhai ütközet 137.
Dolhai Bogdán 70, — György 70, —

Illés 257, — István 70, — János 70, — Mihály 257, — Sándor 70, — Sztaniszló 70, 257.
Dolzay káplár 534.
Domaszewski Alfréd 199, 202, 207, 211, 212, 215—219, 231, 232, 234.
Dománhidi László 410.
Domitianus 202, 207, 210, 212, 214, 228, 229, 232, 233, 234.
Domokos Lőrincz 603.
Dom Pyr 87.
Donatus magyar-szlavoniai alperjel 6.
Donauwörth h. n. 275.
Dongó Gyárfás Géza 130, 139, 599.
Don Miguel 458.
Dopsch bécsi egyetemi tanár 147.
Dorozsma nemzetség 556.
Dortrecht h. n. 273.
Dover h. n. 273.
Dovith Pál 304.
Döbrőköz h. n. 305.
Dömsöd h. n. 254.
Dragonyosok 114, 117, 118, 320, 328, 329.
Dragothyn h. n. 251, 252.
Dragotnia h. n. 253.
Draskóczy huszárok 581.
Draskovics János 77, 78, 83, 85, 86, 89.
Dráva folyó 2, 69, 71, 128, 281, 293.
Drávántul 1, 2, 4, 71.
Drégely h. n. 48, 80, 97, 103, 288.
Drinápoly 327, 328, 447.
Drugeth család 559, — Ferencz 399, — Krisztina 402—405, — Zsigmond 402.
Dsebedsi 28.
Dselalzáde 578.
Dsem török herczeg 357.
Dseszirei Kojun h. n. 314.
Dsigerdel (Párkány) h. n. 22.
Dubeczky közvitéz 535.
Dubiczai főispán 10.
Dubiczavár 2, 5.
Duboszi Dán fia, Lukács 431.
Dubróka h. n. 398, 400.
Ducas 184.
Dudás Gyula 130.
Dugovics Titusz hősi önfeláldozása 192, 193.
Dumba Miklós 211.
Duna folyam 4, 18, 23, 24, 26, 28, 70, 81, 94, 98, 101, 105, 126, 143, 144, 150, 176, 179—182, 184, 187, 189, 190, 198, 199, 202, 203, 205, 215, 222, 225, 231, 233, 265, 280, 281, 294, 397, 427, 435, 436, 438, 443, 446, 451, 453, 455, 497, 499, 500, 501, 505, 506, 511, 535, 547, 548, 556, 558, 562, 564, 572.
Dunagőzhajózási társulat 144.
Dunai hadsereg 1848—49. 137, 140.
Dunapentele 214, 356.
Dunarév 547, 548.
Dunáninnen 585.
Dunántul 197, 232, 281, 293, 346, 556, 570.
Duňántuli hadjárat, 1809. 143.
Dunant I. H. 145.
Duncker őrnagy 132, 594.
Durazzói Károly 69, — László 69—73.
Durostorum h. n. 233, 234.
Dümmler 505.

E

Ebeczky István 395.
Ebergényi 250.
Eberhard salzburgi érsek 446, — zágrábi püspök 257, 271.
Ecsed h. n. 39, 334, 336.
Ecsedy Jakab 408.
Edelsbacher hadnagy 534.
Edelsheim lovassági tábornok 147.
Edesheimi ütközet 593.
Eger 16, 48, 73, 76, 97, 108, 126, 139, 266, 284—287, 290, 291, 296—298, 311, 312, 314, 317, 359, 455, 554, 556, 598.
Egerszeg h. n. 558.
Egervári család 435, — Balázs 557, — Mihály 557.
Egri káptalan 562, 567, — püspökség 289.
Egyenruházat és felszerelés a XVIII. században 110—118.
Egyiptom 85.
Eibenschütz h. n. 423.
Einsiedel h. n. 274.
Eissach 222.
Elney János 304.
Előpatak 437.
Elszász 275.
Eltham h. n. 273.
Emerich, Karl 396.
Emőd h. n. 556.

Endre herczeg 7, — II-ik, király 6, — III-ik 1.
Endréd h. n. 367.
Endrédi József 430.
Enge h. n. 535.
Enns folyó 213, 555.
Enyed 569.
Evlia Cselebi 24, 25, 27.
Eödönffy Ferencz 398, — Kristóf 399, 400.
Eötves János 89, — Károly 139.
Eperjes 398, 401, 556.
Ercsi h. n. 205, 453.
Erdély 4, 14, 20—23, 25, 31, 39, 47, 48, 67—74, 78, 83, 94—97, 100, 107, 138, 140, 148, 155, 176. 251, 252, 255, 262, 281, 306, 307, 311, 314, 333, 418, 419, 425, 426, 427, 429, 430, 435, 442, 445, 475, 543, 546, 549.
Erdélyi Muzeum 211.
Erdőd h. n. 253, 269.
Erdődy gróf lovaskapitány 342, — regement 338, 340, — Tamás gróf 469, 472.
Ernő főherczeg 469, 472, 473, — osztrák herczeg 257.
Erős gőzös 145.
Erzsébet anyakirályné 17, — királyné 552, 554, 555, 556, 558, 560, 589, — sáncza 338.
Esegvári Pál 431.
Eszék h. n. 2, 130, 214.
Esztári János 550.
Esztergom 1, 2, 5, 8, 9, 14, 16, 22, 24, 30, 66, 70, 71, 72, 76, 77, 79, 83, 84, 85, 89, 90, 91, 93—98, 103, 106—108, 216, 261, 283, 285, 293, 296, 299, 300, 426, 444, 553, 556, 558, 559, — vármegye 101, 102, 539.
Esztergomi érsekség 78, — szandzsákság 313, — Szent Istvánról nevezett convent 5.
Esterházy 250, — Antal gróf 113, 349, 352, — Imre gróf 395, — János gróf 139, 454, — Miklós gróf 113, 368, — Pál gróf 451, — herczeg 127, — huszár 461, 463, 524, 581, 592, 593, — kurucz tábornok 333.
Etmekdsizáde 27.
Etruscok 218.
Etsch 222.
Ettlingen h. n. 275.
Eulen hegység 133.
Eutropius 202, 210, 233.
Everhardo G. Happelio 165.
Ezred, katona lovassági 328, 330.
Ezredek magyarsága 350, — régi magyar 352, — törökországi magyar 327—333.
Éble Gábor 50, 138.
Éger h. n. 549.
Érd h. n. 83, 104.
Érsekujvár 77—109, 126, 465.
Érsomló 571.

F

Fabricius 228.
Fagagna h. n. 260.
Faimingeni hévvizek 217.
Falkon 44.
Fara, de, Nic 184, 185, 190, 193—195.
Farai Miklós 169.
Farkas János, harinnai 549, — Mátyás 395, — Pál 89, — Sándor altábornagy 365, — vajda 595, 596.
Farkassányi Mihályné 139.
Farlati Illiricum 3.
Faustinianus, C. Cal. 216, 217.
Fay András 242.
Fábián Benedek 88.
Fánod Márton 364.
Fedák Mihály 351.
Fegyverek, ókori 350.
Fehéregyháza 565.
Fehéregyházi Bálint 565.
Fehérhegy 477.
Feistritz h. n. 68, 72, 565, 567.
Fejér vármegye 388, 423, 444, 445, 540, 569.
Fejérváry Géza báró 139.
Fekete erdő 499, 500, — István 304, — Péter 477, — tenger 18, 560, 563.
Feldkirch h. n. 540.
Feldsberg h. n. 68.
Felső Ausztria 67, 349.
Felsőlindvai János 71, — Péter 71.
Felsőmagyarország 139.
Felsőmagyarországi hadjárat 1648. 155.
Felső-Pannonia 198.
Feltre h. n. 259, 260, 268, 410.
Fenesi csata 359.

Fenéki Miklós 271.
Ferdinánd főherczeg 586, — ezrede 112, 113, — huszárok 351, — király, I-ső 19, 277, 278, 280—282, 290, 307, 308, 310, 316—319, 399, — III-ik 387, — V-ik 460.
Ferencz, I-ső, király 110, 354, — II-ik, római császár 592, — Károly főherczeg 458, 460.
Ferenczi Zoltán 139.
Ferenczy Bertalan 389.
Ferrara h. n. 9, 197, 270, 540.
Festetich 344, 347, — György gróf 393, 394, — Péter gróf 342, — tábornok 462.
Fewen=Fövény 569.
Fiala János 354.
Filatori töltés 219, 232.
Filippolisz 561.
Filow Bogdán 200, 209, 212, 213, 215, 224, 226, 227.
Fink 217.
Fischer István egri érsek 584.
Flavius Vespasianus 205.
Flaviusok 205.
Fleischmann Emanuel 396.
Fletzer Ignácz 459.
Fleury tábornok 351.
Flórencz h. n. 570.
Flörsheim a/M. h. n. 528.
Fodor György, csepcsi 423, — Pál 423.
Foligno h. n. 540.
Forgách 347, — Andrásné grófné 408, — Antal 404, — Ferencz 89, — Péter 257, — Zsigmond 399, — tábornok 333.
Foro h. n. 260.
Forró László 419, — páter 368.
Fournier Ágost 143, 144, 147.
Földvár h. n. 429.
Földvári Vincze 108.
Fraganea h. n. 260.
Fraknói Vilmos 149, 172, 174, 179—281, — vár 478.
Francesco de Oddis de Tuderto assisii püspök 187.
Franczia forradalom 1792. 131, 461, 463, 592, — háboruk 142—144, 585.
Francziaország 126, 327, 497, 528, 577.
Francziák 128, 348, 354, 524, 525—536, 591, 593.
Frangepán család 266, — Doym 544, — János 543, 544, 545.
Frankenstein 133, 134.
Frankensteini ütközet 344.
Frankfurt h. n. 152, 270, 436.
Frankói Miklós, zágrábi püspök 9.
Frankok 505, 507, 508, 512, 513, 515.
Fra Moniale vránai perjel 9, 10.
Frater Paulus Launus seu Gallicus 9.
Fratino h. n. 260.
Fráter György 280, 281, 290—292, 306—309.
Freiburg h. n. 522, 528.
Freisingen h. n. 66.
Freistadt 522.
Frenk katonaság 24.
Friaul 257, 258, 259, 261, 262, 263, 265—268, 275, 410, 424, 444, 448.
Fridrik, hessenhomburgi tartomány-gróf 393.
Friedberg h. n. 270.
Frigyes brandenburgi őrgróf 437, — császár 150, 152, 179, 573, — III-ik császár 355, — király 565, 566, 568, — II-ik porosz király 132—134, — IV-ik, római király 428, 555, 564, 567, — Károly herczeg 146, — osztrák herczeg 257, 259, 274, 551.
Fröhlich Róbert 212, 232.
Frumentáriusok csapata 220.
Frusca Gora 213.
Fuchs Ferencz egri érsek 584.
Furius Camillus Scribonianus, M. 223.
Fullár Erasmus 168.
Furlog h. n. 356.
Furtwängler 211.
Futak h. n. 553.
Fülek h. n. 23, 77, 80, 81, 93, 598.
Füleky József 396.
Fülöp burgundi herczeg 73, — Mária milanói herczeg 269, 426.
Fürstenburg h. n. 540.
Füzesséry István 365.

G

Gabersdorf 133.
Gablenz Rikárd báró főhadnagy 147, 148.
Gadáni Mihály 271.
Gagyi Jenő: Az 1546. évi fegyverszünetre és a gyöngyösi tárgyalásokra vonatkozó adatok 277—319.

Galambócz h. n. 431, 435, 436, 437, 439, 547.
Galgócz h. n. 574.
Galiczi Pongrácz 568.
Galiczia 522, 591.
Gallia 199, — Narbonensis 210.
Galvarulo h. n. 259.
Gara h. n. 17, 251, 253.
Garai család 67, 71, — Dezső 423, — János 9, 70, 271, — László 191, 553, 554, 556, 571, — Miklós 70, 73, 194, 195, 252, 412, 447.
Garam folyó 294, — szentbenedeki apátság 442.
Garázda Jakab, csarnarekai 421, 557, — Miklós kereszturi 252.
Gardun h. n. 206.
Garibaldi 365.
Gaudona vára 259.
Gavardo h. n. 530.
Gábor Áron 364.
Gács h. n. 568, 569.
Gál Sándor 248, 365.
Gáld h. n. 572.
Gárdonyi Géza 139.
Gártházi Péter 539.
Gedeon Géza 139.
Gellérthegy 24.
Gelnhausen h. n. 270.
Gemona h. n. 259, 260.
Genf h. n. 272.
Georgikon 394.
Gerasch F. 164.
Geréb János 425.
Gerendi Miklós, László fia 562.
Gereni Drugeth Miklós ungi főispán 14.
Gergács káplár 342.
Gergely kapitány 341, — pápa, XI-ik 15.
Gerhard 498, 499, 500.
Germán háboru 228.
Germania 207, 213, 216, 218, 223, 224, 226, 227, 228, 231.
Germánok 202.
Gerősi János 302.
Geszt h. n. 182.
Geszthy János 182.
Geszti László 564.
Gilét fia, Miklós nádor 9.
Giskra János, brandeisi 562, 563, 569, 573.
Ghilányi 462, — altábornagy 346, 347, — György báró 408.
Ghimesallya h. n. 95.
Gladova h. n. 337, 338, 340, 341.
Glatzi grófság 132.
Glogovnicza h. n. 2.
Godon vár 423.
Goldberger káplár 342.
Gora h. n. 13.
Gordianus 219
Gordona h. n. 260.
Gornji Mik. h. n. 206.
Gottlieb Róza 140.
Governolo h. n. 531.
Gótok 200.
Göding h. n. 423.
Gödingi kerületi kapitányság 74.
Gömör vármegye 399, 565, 572.
Görcz h. n. 266.
Görgei Arthur 137, 138, 140, 141, 142, 144, 349, 353, 363, 467, — István 140.
Görgény h. n. 550.
Görlitz h. n. 551.
Görösgál h. n. 302, 304, 305.
Görz 275.
Görz-gradiskai kerületi kapitányság 259.
Grænz Scharfschütz 118.
Graeven huszárezred 116, 393, 394, 396, — Márton báró 393.
Granana Fülöp 3.
Granus 217.
Gratuitus labor 81, 96, 107.
Graubünden h. n. 222.
Gránátosok 110—112, 133.
Greiner Leo 148.
Grigorow orosz ezredes 355.
Grim M. 164.
Grimm Max 117.
Grotefend 224.
Grottkaui ütközet 344.
Grünewaldi csata 366.
Gsell 211.
Guidobono Antal 180.
Gumenbergo h. n. 259.
Gundramsdorf h. n. 586.
Gunya Mihály 422.
Gutkeled nemzetség 257.
Gutori János 66.
Guyon 364.
Güge h. n. 302.
Gül-baba 24.
Gündel 212.
Gürzeliász (Gellérthegy) 24, 29.
Gyalogezred, 31. számu 366, — 32. számu 351, — 33. és 34. számu 461, 463, — 39. számu 354, —

51. számu 351, — 52. számu 459, — 62. számu 366, — 84. számu 351.
Gyalogezredek ruházata 1779-ben 112.
Gyalogos, magyar 1794-ből 115.
Gyalokay Jenő 164, 603, — Nagyvárad ostroma 1660-ban 31—48.
Gyalu h. n. 39.
Gyarmathy Sándor 140.
Gyászmagyarok 510.
Gyiva h. n. 539.
Gyivai Dömjén 539.
Gyöngyös h. n. 88, 277—319, 475, — pata h. n. 286.
Győr 2, 5, 20, 22, 70, 72, 77, 91, 108, 137, 141, 142, 144, 145, 252, 266, 270, 273, 350, 352, 446, 447, 521, 522, 554, 556, 557, 559, 560, 569, 570, — vármegye 423, 427, 540.
Győri csata 129, — káptalan 430, 432.
Győrbiró Julia 364.
György esztergomi érsek 421, 447, — nyitrai püspök 442, — szerb fejedelem 571.
Györgydeák 399.
Györödi Pobor János 69, — István 265.
Gyúgy h. n. 294.
Gyula h. n. 35, — mező h. n. 26.
Gyulaffy László 358.
Gyulafehérvár 76, 155, 220, 310.
Gyulafehérvári káptalan 421.
Gyulai család 270, — Ferencz 39, 40, 273, — Ferencz gróf, tábornok 113, 140, 535, 536, — László 273, — Patfi Kelemen 270, — Péter 273, — Sámuel regimentje 113.
Gyurgyevo h. n. 521.

H

Habsburg-ház 19, 146, 278, 348.
Hacza=Harsány
Hadank, Karl 503.
Hadbiróság, régi magyar 358.
Hadi adók 141, — Exercitium, Kováts János féle 242, — gép, római 221, — krónika, magyar 39, 462, 591, — levéltár, cs. és kir. 131, 135, — sátor, középkori magyar 62, — szabályzatok gyüjteménye 155, — szék 359, — tanács, bécsi 128, — tengerészet 1556—1908. 148.
Hadik András gróf 361, 462, — huszárok 116, 351.
Hadjáratok, magyar, a XV. század első felében 63—67, 251—276, 410—448, 537—574.
Hadnagy 607.
Hadrianus 222, 227, 234.
Hadsereg, feldunai, 1848—49-ben 137, — magyar, egyenruházata 320, — magyar, fejlődése 138, — magyarsága 138, — nemzeti 141.
Hadsi Kalfa 20, 25.
Hadtörténelmi apróságok 110, 320, 457, 585, — irodalom 126, 343, 461, 591, — okmánytár 149, 367, 595.
Hadügy, magyar, a vezérek korában 356.
Hagenau h. n. 275.
Hahóti Boldizsár 566.
Hainburg h. n. 261, 542, 556.
Hajduk 78, 104, 107, 108, 156, 358, 363, 581, 582.
Hajnácskő h. n. 399.
Halatky András 409.
Halápi János 271.
Halász h. n. 446, — Péter 127.
Haller 280, 347, — ezred 347, — Pál 400.
Hamman Mascutin h. n. 198.
Haporthon h. n. 419.
Haraszti Dénes 444.
Haraszthy Adám 407.
Harácsolás 132.
Harczias Frigyes osztrák herczeg 4.
Hardegg gróf 352.
Harsány h. n. 76.
Hartay Gábor 477, 478.
Hassan-ben-Abdullah-Madschir spahi 316.
Hasszán bosnyák basa 370, 471, 473, — Elkjáfi 359.
Határőrvidék 5.
Határőrvidéki katonák 115, 118, 352.
Hathnai János fia György 438.
Hatvan h. n. 70, 90, 91, 286, 290, 299, 300, 556.
Hatvani szandzsák 314.
Hatyborz h. n. 74.

Hausen h. n. 217.
Haunstetin h. n. 502.
Havasalföld 107, 155, 418, 419, 425, 427—430, 455, 543, 560.
Havasalföldi vajdaság 255.
Haynau 140.
Hazun budai bég 367, 368.
Hábil efendi 30 — kadi 27.
Háboru, 15 éves török 77. — hét-éves 132, — harmincz éves 132, — 1866-iki olasz 354, — török-görög 354.
Hátszeg h. n. 413, 419, 560.
Házon aga 305.
Hegyesi János 47.
Heidelberg h. n. 270.
Heidl őrnagy 535.
Heilbronn h. n. 270.
Heister fővezér 128, 575.
Héjasfalva h. n. 137.
Helmecz h. n. 399.
Henrik gróf 275, — herczeg, bajor 507, — herczegné 361, — Héder nembeli, III-ik 5.
Hentzi 138, 145.
Herczeg Péter 70, 71, 435.
Herczegovina 147, 206, 207, 208.
Herenimus, M. 214.
Hermann 342, — János 137, — pattyantyus 342.
Hervoja boszniai főúr 67, 73, 74, 270.
Hessen h. n. 525, — Homburg huszárezred 393.
Hetesényi Zsuzsanna 388, 389.
Heves h. n. 83, 104.
Heves vármegye 252, 255, 349, 399, 443, 572.
Héder nemzetség 5, 70, 276, 557.
Hédervári Lőrincz 563.
Hégen h. n. 570, 572.
Hémfi Ferencz 443, — Imre 443, — István 252, 253, — László 443, — Miklós 443.
Héttorony 358.
Héviz h. n. 261.
Hévizi vadászkastély 260.
Hévjó 34.
Hidvég h. n. 281.
Hilara folyó 499.
Hirschfeld 207.
Hirtenfeld 390, 529—531.
Hispania 226, 230
Hodidjed vár 545.
Hof h. n. 585.
Hohenlohe-Kirchberg herczeg 523, 524.
Hohenmauth h. n. 534.
Holics h. n. 74.
Hollós h. n. 179.
Holub János dr. 154, 474.
Homburg h. n. 525.
Homonna h. n. 402.
Homonnai csata 1619. 130, — család 559, — Drugeth Bálint 130, — György 107, 108, — Krisztina 408, — Zsigmond 402.
Honfoglalás 142.
Honnevoberg h. n. 68.
Hont vármegye 77, 95, 266.
Hont-pázmán nemzetség 69, 537.
Honvédek 351, 353, 364.
Honvédemlék, héjasfalvi 137.
Honvédgyalogezred, első számu, zászlószentelési emléke 588—590.
Honvédség 51.
Honvédtüzérség 351, — története 141, — utasitás 1848-ból 248.
Honvédzászlóalj, 40-ik 130.
Horlova h. n. 398, 400.
Horlyó h. n. 398.
Hornstein h. n. 265.
Horth h. n. 399.
Hortobágy 107.
Horvát katonaság 24.
Horváth A. dr. ügyvéd 215, — Ferencz 408, — Imre 396, — János 300, 408, 589, — Márk 281, — Mátyás 474, — Mihály 503, — Tamás 47.
Horváthi János 17.
Horváthiak 17.
Horvátország 6, 12, 73, 253, 281, 309, 358, 430, 544, 545, 552, 591.
Hód-Vásárhely 564, 569.
Hóra 138.
Hrabovszky vezérőrnagy 458.
Hradis h. n. 413, 414, 415, 416.
Hranic Zandalj 271.
Hrussói vár 71.
Humac h. n. 208.
Hundsheim 265.
Hunyad h. n. 564, 567, 573, — vármegye 571.
Hunyadi család 71, 149, — János 168—196, 357, 556, 558—573, — László 182, 571.
Husszan vajda 304, 305.
Huszár család, turóczi 358, — Ist-

ván 358, — József 141, — ezredek 131.
Huszárezred, 9-ik számu 351, — 10-ik számu 137, — 16-ik számu 350.
Huszárok 1, 51, 53, 78, 81, 114—116, 132—134, 138, 137, 320, 322, 338, 342—346, 350, 358, 446, 519—536.
Huszitàk 417, 421, 424, 434, 440—443, 447, 537, 538, 539, 541, 543.
Huszthy Gábor 407.
Hutter főhadnagy 534, 535.
Hübner őrnagy 340.
Hygiea 217.
Hygienius 222.

I

Ibrahim aga 95, 327. — pasa 97, 370. — török tiszt 358.
Ibránfölde h. n. 69.
Ibrányi Mihály 40, 47.
Iglau h. n. 546, 551.
Iglincz h. n. 400.
Iglo h. n. 260, 556, 562.
Ignécz h. n. 398, 400.
Ikervár 68.
Iller folyó 499, 500, 501, 505, 511.
Illés érsek 9.
Illyéd h. n. 431, 435.
Illyés Bálint 364.
Illyriai oláh regement 340.
Illyricum 135, 199.
Ilyésházy 103. — István 83.
Imöl h. n. 102.
Imre czikádori apát 414. — prépost 13.
Imregiek 414.
Incze pápa, XI-ik 359.
Ingolstadt h. n. 275, 515.
Insurgensek 344, 345, 347, 585.
Insurrectio 50, 129, 130, 141, 246, 343, 346.
Intescísa 214.
Ipoly folyó 81, 93, 96, 97.
Ipolyság h. n. 572.
Irlova h. n. 398, 400.
Isaszeg h. n. 349.
Iskei Péter 565.
Iskender pasa 99.
Isonzo folyó 260.
Istritz báró hadnagy 535.
István rácz deszpota 73. — váczi püspök 73.
Istvánfi 20, 24, 25, 28, 29, 368.
Isza (Jézus) 22.
Isztria 257, 258, 261, 263, 265, 266, 267.
Italia 10, 204, 205, 224, 226, 515.
Iván, Cetina grófja 544.
Ivankovits 342.
Iványi István 50.
Izabella királynő 281, 309.
Izsák vajda 446, 558.

J

Jablancz 349.
Jagellók 149.
Jagosics Márton 32.
Jahya vajda 302.
Jajcza vár 545.
Jajczay Péter 305.
Jakab, II-ik, angol király 455. — nagyszebeni polgármester 425. — zágrábi püspök 440.
Jakcs Dénes 440. — János 442. — László 269. — Mihály 273, 426, 442, 444.
Jakusith 100. — András 82.
Jamnicz h. n. 266.
Jamnitzi Misko 266.
Janicsárok 26. 41—44, 192, 195, 338—342, 563.
Janku 137, 354.
Jaroszláv h. n. 360.
Jassanicza h. n. 457.
Jastreborska vára 470.
Javolenus Piscus 209.
Jazygok 202.
Jádi István 302.
János diákói őrkanonok 271. — dragonyosok 458. — érsek 70, 71. — főherczeg 142, 143, 586. — Frigyes württenbergi herczeg 128. — király, I-ső. 19, 428. — lovagok 1—18, 130, 356. — székesfehérvári őrkanonok 13. — zágrábi érsek 435, 445.
Jánosi Kántor László 550.
Jánossy Ambrus 304.
Járdánházi Miklós 141.
Jászberény h. n. 451.
Jász és Kun vármegyék 344.
Jászkunok 141.
Jászok 349.

Jávorka Ádám 360.
Jäckle Bálint 594.
Jedlicska Pál 482.
Jemisdsi Haszán 20, 21—23, 25—28.
Jemnicz h. n. 266.
Jeney János 389.
Jenő h. n. 83, 100, 108.
Jilica 200.
Joanecz h. n. 2.
Jodok morva őrgróf 74.
Johanna királynő 10.
Jork h. n. 273.
Jókai Mór 389.
József császár, II-ik, 110, 320, 351, 519—521. — főherczeg 141, 361. — Frigyes szászhilburg-hauseni herczeg, tábornagy 346, 347.
Juga János racsai 556.
Juh-sziget 314.
Juli Alpok 198.
Julia Doinna 218.
Julius Athenus 232. — Crescens 232. — Restitutus, C. 217. — Victorianus, M. 220.
Jung J. 207.
Juno 218. — Caelestis 218.
Jupiter 218. — Ammonius 218.
Jura hegység 500.
Jünemann 229, 231.

K

Kabol=Kovil h. n. 553.
Kadarkút h. n. 302.
Kadizáde Ali pasa 22.
Kahlenberg 130.
Kaiserstuhl h. n. 541.
Kajmekánya Ali pasa 104.
Kakath h. n. 285.
Kallipolisz vár 563.
Kalmár kapitány 341.
Kalocsa 312, 313.
Kalocsai káptalan 447.
Kamecsik folyó 564.
Kanizsa 105, 369, 370.
Kanizsai család 17, 66, 266, 538, 555. — István 70. — János 13, 76. — László 185, 448, 539. — Miklós 13, 70.
Kaphenstein Wolfhard 445, 446.
Kapi János 431, 550.
Kapisztrán János arczképe 167.
Kapitány 604. — leudinant 607.
Kaplirzs h. n. 252.
Kaplyon nemzetség 276.
Kaponyai honvédemlék 139.
Kaposujvári Tamás 70.
Kaposvár 559.
Kapronca h. n. 75, 251, 253.
Kara Musztafa 338.
Karacsay Sándor gróf 365.
Karaywluk 433.
Karácson Imre dr.: Buda ostroma 1602-ben 19—30. — A törökországi magyar ezredek 1717-ben 327—333.
Karácsonyi János dr. 32, 36.
Karánsebes 439, 569, 572.
Karlsberg h. n. 525.
Kartály Pál 88. 89.
Kary Ferencz 302.
Kassa 74, 76, 125, 251, 254, 255, 256, 260, 261, 266, 280, 291, 354, 359, 401, 402, 404, 418, 476.
Kassai fegyvercsinálók, pánczélgyártók, ágyúöntők 357. — puskaporgyártók czéhszabályzata a XVIII. századból 118.
Kasztilia 273.
Katófia Beriszló erdélyi prépost 14.
Katonai előírás 1759-ből 121—125.
Katzianer 277.
Kaunitz 461.
Kaurzsim h. n. 551.
Káldi Gergely 67.
Káldy Gyula 584.
Kállai Albert 430. — család 547, 550. — János 564. — Lökös 256. — Miklós 73, 254, 256, 430. — Zsigmond 434.
Kálló h. n. 334, 335, 572.
Kálmáncsehi h. n. 559.
Kálmán győri püspök 9.
Káplán 381.
Kápolna h. n. 549.
Kárffy Ödön dr. 368, 476, 598.
Károly császár, V-ik, 277—279, 377. — Ferencz 138. — főherczeg 143, 394, 585, 586. — király III-ik 137, 250, 407. — VII-ik franczia király 169. — kaszárnya 140. — uhlánusok 458.
Károlyi 137. — Árpád 449, 454. — család 410, 548, 550. — ezred 113. — grófnő 585. — huszárok 53. — Ferencz gróf 50. — Jakab 67. 434. — Lajos gróf 584. — Láncz 432. — László 256. — Sándor 353.
Károlyváros h. n. 470.

Kászon basa 280—283, 295, 301, 302, 309, 310, 419.
Kászondedi 300.
Kátai László 561.
Kátházi István 413.
Kávási György 567.
Kebelkút h. n. 83.
Keche h. n. 562.
Kecskemét h. n. 391, 394, 569.
Keczer Endre 137.
Keglevich ezredes 353.
Kehl vára 534.
Kelet-római birodalom 14.
Kelemen győri püspök 447. — pápa VI-ik 11.
Kemencze h. n. 91.
Kemény József gróf 50—53.
Kemény Lajos: A kassai puskaporgyártók czéhszabályzata a XVIII. századból 118—121.
Keményfalvi Lukács 269.
Kemlek h. n. 435.
Kende János 560. — László 407. — Mihály 407. — Mihályné 402, 407, 408.
Kendefi, malomvizi 561, 563, 567.
Kendi Balád Tamás 560.
Kercz h. n. 572.
Kerekegyháza 437.
Keresztes h. n. 475.
Keresztes hadjárat 8, 14.
Keresztény rabok jegyzéke 1639, 370.
Kereszturi János 410, 413.
Kesző vár 70.
Keszthely 394.
Keve h. n. 253, 254, 572, 573. — megye 443, 446, 542.
Kevi h. n. 179, 181, 296.
Kewenhiller főgenerális 50, 242, 250, 347, 594.
Kéménd h. n. 294, 557, 558.
Kéméndi család 270.
Kémlő h. n. 285.
Kéry János 302. — Miklós 302.
Kézai Simon 505.
Kézsmárk 73, 74, 256, 551, 552, 556.
Khotin h. n. 327, 328.
Khuen Özséb 353.
Kienmayer báró tábornok 535.
Kiepert Richard 213.
Kihágások, katonai 139.
Kiliti csata 136. — István 551.
Kinizsi Pál sírja 140.
Királyfai kastély 128.
Kirchgarten h. n. 535.
Kisbocskó h. n. 563.
Kisbocskai Simon 563.
Kis-Cseke h. n. 69.
Kis-Dobrony h. n. 400.
Kis-Duna 5.
Kisd h. n. 552, 553.
Kisfaludy György 395. — Sándor 129.
Kis Károly király 17. — Lőrincz 302.
Kis Körös 34.
Kismarton h. n. 76, 369, 538, 556.
Kismegyeri csata 136, 351.
Kis-Szeben 556.
Kistorbágy h. n. 458.
Kisvárda 404, 405.
Kisvárdai Domonkos 75. — Mihály 67. — Miklós 67. — Pélbárt 67.
Kiss Boldizsár 395. — Ernő honvédtábornok 138, 141, 354. — István 51, 129. — János 88, 395. — K. 182. — Miklós 395.
Kjatib Cselebi 20, 24—29.
Klapka 136, 142, 349, 351. — legio 136, 146, 352, 591.
Klenau János gróf 395, 522, 528, 529, 531, 532.
Kliszak h. n. 205.
Klobucsár Vilmos táborszernagy 365.
Kloska 138.
Klosterneuburg h. n. 546.
Knesevich, Vincenz baron 396.
Knin h. n. 67, 206.
Knopfer, Andreas 396.
Kobb tábornok 401.
Koblenz h. n. 270, 527.
Koburg-Kohárv dinasztia 139.
Kodsa Habil efendi 22.
Kodul, Spingarole Lukács fia 3.
Koháry Judit 402, 403.— Péter érsekujvári kapitány levelei 77—109.
Kolin h. n. 68, 72, 538.
Kollonics Miksa gróf 396, 522. — Siegfried 77, 78, 80.
Kolman János 68.
Kolowrat tábornok 138, 352.
Kolozs Jeromos 421, 430, 432, 566.
Kolozsmonostor h. n. 549.
Kolozsvár h. n. 51, 73, 349, 451, 549.
Komárom h. n. 79, 80, 87, 88, 89, 93, 96, 101, 108, 109, 144, 293, 318, 319, 349, 353, 358, 556, 558. — vármegye 72, 91, 101, 102, 362, 443, 553.
Komáromy András dr.: Koháry Péter érsekujvári kapitány levelei

Thurzó György nádorhoz. 1611—1616, 77—109.
Komáromy kapitány 133.
Komjáthy Benedek 165.
Komotin h. n. 545.
Kompolt h. n. 556.
Kondé János, pokatelki 417.
Konkoly h. n. 102.
Konopist h. n. 551.
Konrád herczeg 505, 507, 509, 511, 514, 515.
Konstancz h. n. 265, 270, 272, 274. 275, 540.
Konstantinápoly h. n. 5, 18, 21, 25, 98, 149, 167, 172, 173, 179, 180, 195, 281, 283, 287, 300, 312, 313, 318, 365.
Kont Miklós nádor 69.
Kantemir Konsztandin 455.
Koppány h. n. 302, 367, 368.
Korneuburg h. n. 144, 541, 551, 568.
Korniss Zsigmond 157, 160.
Koroghi János, macsói bán 171, 180, 185.
Korompai vár 70.
Korpona h. n. 74.
Korothna vár 301.
Kossuth Lajos 353, 363.
Kostolac h. n. 212. 220, 224, 225.
Koszovoi csata 571.
Kosztajnicza h. n. 253.
Kosztel h. n. 74.
Kosztka János 379, 381.
Kotán kapitány 395.
Kotromanics István bosnya bán 7.
Kovács Ágoston 86. — Boldizsár 94, 97. — Gábor 395. — János 50. — Márton 142. — Mihály 305. — Péter 85, 103, 305.
Kovácsi h. n. 303, 442.
Kovári László 437. — Pál 437.
Kováts János 242, 250. — káplár 342.
Kozma Tamás 130.
Kóny h. n. 2.
Kórógyi János 553, 554, 556, 559.
Kőbánya h. n. 458.
Kőbányai ütközet 1849 jan. 20. 144.
Köbler h. n. 398, 400.
Köbölkut h. n. 79, 84, 85.
Köln h. n. 150, 154, 270, 274.
Königgrätz h. n. 67.
Königgrätzi csata 146.
Königsberg h. n. 146.
Königshayn h. n. 133.
Königshof h. n. 585.
Köpcsény h. n. 560.
Körmend h. n. 143, 557, 558.
Körös 34, 36, 38, 40, 41, 43, 253, 422, 557. — vármegye 2, 257, 446
Körtvélyesi család 538.
Kővár h. n. 446.
Köves h. n. 573.
Kövesd 572.
Közép Duna 197, 200.
Kragujevác h. n. 206.
Krailsheim h. n. 270.
Krakó h. n. 556.
Krakói vár 70.
Krapina h. n. 75.
Krajna 452, 458, 470, 472.
Krassófő h. n. 254.
Krassóy András 304.
Kraszna megye 447.
Krausin Johanna Sybilla 164.
Kray Pál tábornok 351, 535.
Krems h. n. 568.
Krey Hertneid 555.
Krimi háboru 351.
Krivádia h. n. 357.
Kropf Lajos 168, 195.
Krucsay Márton 405.
Krupa h. n. 457, 458.
Krupszky Iván 531.
Kruppa vár 75.
Krusevác h. n. 180, 547.
Krusócz vára 547.
Kubitschek 225.
Kulcu Vakuse h. n. 458.
Kuloglu 28.
Kun Jakab, rozsályi 431.
Kunes 538.
Kunowicz h. n. 417.
Kuruczok 136—138, 142.
Kurz 266.
Kurzim h. n. 546.
Kusalyi Jakcs János 255. — Mihály 549.
Kutna h. n. 551.
Kuttenberg h. n. 67, 68, 72, 266 267, 546, 548.
Kuzsinszky Bálint 232.
Külsőszolnoki főkapitányság 561.
Kürthy János 47.

L

Labrella h. n. 273.
Laczk Jakab, szántói 251, 252.
Laczkfiak 419.

Laczkovics János kapitány 393, 394.
Ladányi Miklós 395.
Lago di Garda 529, 530.
Laibach h. n. 266.
Lajos bajor herczeg 275. — XIV-ik, francia király 128.
Lajta folyó 585.
Lak h. n. 315.
Lakompak 148. — vára 351.
Laky Benedek 304.
Lala Mohamed pasa 23, 26—30.
Lamácsi csata 146.
Lanczelotto 268, 269.
Lancztorh de Byaria 268
Landau h. n. 524, 593.
Landor Fejérvár 103.
Landsee Lajos 542.
Landskron várkastély 594.
Lang kapitány 534, 535. — strázsamester 342.
Langendorf h. n. 553.
Languedoc 272.
Lares militares 218.
Lasta tartomány Boszniában 273.
Lattermann regement 339, 340, 341, 342.
Latzembock Heinrich 276.
Laudon 521.
Lauingen h. n. 217.
Lauriacorum h. n. 213.
Lausanne h. n. 272.
Laxenburg h. n. 585, 586.
Lazarevics István 398, 432, 437, 438, 439.
Lándzsér 148.
Láner Viktor altábornagy 365.
László, IV-ik, király 5, 65. — V-ik király 149—151, 172, 173, 175. 178, 565. — vajda 595, 596.
Lászlóvára 435.
Lázár István 405.
Leány-sziget 24, 26.
Leányvár 477.
Lech-folyó 499, 503, 504, 509, 510—515.
Lechmezei csata 497—518.
Lechnich h. n. 270.
Le Clerk Sebestyén 164.
Lederata-Tibiscumi római hadi út 356.
Leeds h. n. 273.
Legióemlékek, római 197—235.
Lehel kürtje 356, 510. — vezér 510.
Lehócz h. n. 398, 400.
Lehóczky Tivadar: A szerednyei vár. 397—409.
Leiningen Károly gróf 362.— Kristóf 362. — tábornok 140, 350.
Leitmeritz h. n. 72, 413.
Leleszi konvent 75, 76, 290, 399, 400, 419, 444. 567.
Lendvai Miklós szlavóniai bán 6, 7, 13.
Lengyelek 31, 107, 255, 256, 417, 551.
Lengyelfalva h. n. 398.
Lengyelország 14, 90, 126, 128, 177, 255, 256, 257, 266, 333, 406, 554.
Leobersdorf h. n. 567.
Leon 273.
Lesina h. n. 254.
Leszniczky Péter 47.
Leszno h. n. 551.
Leszteméri Márton 425.
Lépes Roland 410, 442, 549.
Léva h. n. 80, 81, 93. 96, 98, 104, 105, 285, 583.
Lichtenstein lovassági tábornok 147, 568.
Licus folyó 499.
Liebel 225.
Ligurio 202.
Lindenau ezredes 462.
Lindva h. n. 67.
Lipcse h. n. 361, 541.
Lipcsei csata 528.
Lipnik h. n. 457.
Lipót, I-ső, király 136, 358, 388, 452, 581, 594. — II-ik 584.
Lipótvár 593.
Lipócz h. n. 370.
Lippa h. n. 83, 100, 103, 108, 109, 176, 371, 425, 426, 441, 595—597.
Liptay ezredes 337—341.
Liptó vármegye 282, 538, 541, 554.
Lissabon h. n. 428.
Liszka h. n. 130.
Littinszky káplár 531.
Litvánok 417.
Livenza 259, 260.
Livland 417.
Livno h. n. 458.
Ljubics Listine 8, 213, 225.
Lobogók, magyar 353.
Lodi h. n. 268, 528.
Lok h. n. 301.
Lombardia 262, 264.
Lonato h. n. 529, 530, 531.

London h. n. 273.
Longwy 593.
Lonsbach h. n. 134.
Lónyai István 564.
Lorántffy Mihály 400. — Zsuzsanna 400, 401.
Lorch 213.
Loretto h. n. 585.
Lorini Buonaiuto 165.
Losoncziak 254, 296, 299, 300, 414. — Dezső 549. — István 74, 569. — Miklós 74. — Zsigmond 74, 75, 272.
Lósy Károly 349.
Lotharingia 515, 526.
Lotharingiai Károly 449, 451.
Lotomberg h. n. 369.
Lovagrend, János 1—18.
Lovas Péter 86.
Lovasság, osztrák-magyar, 1848—1908-ig 147.
Lozs h. n. 76.
Lőcse h. n. 74, 126, 266, 538.
Lőportartó a XVIII-ik századból 319.
Lubló h. n. 76, 266, 366.
Lucca h. n. 445.
Lucillus Bassus, Sex. 208.
Lucioni, Branda de 396.
Lucius 10.
Lucz h. n. 13.
Ludányi István 67. — Tamás 73.
Ludberg h. n. 251.
Ludbregi János 410.
Lugos h. n. 364.
Lukinich Imre dr. Adatok végváraink fenntartási költségeihez. 334—337.
Luna h. n. 72.
Lundenburg h. n. 426.
Luxemburg h. n. 274, 455, 522.
Luzancy h. n. 360.
Luzern h. n. 274, 423.
Lütgendorf Kasimir báró ezredes 148.
Lüttich h. n. 274.
Lykava vár 280.
Lyndva vára 352.
Lyon h. n. 272, 273.

M

Maas folyó 592, 593.
Maczedoniai Péter 280.
Madaras h. n. 567.
Madarász h. n. 83, 104.
Maezeiusok 207.
Magenta h. n. 145.
Maglaj h. n. 253.
Magyar Bálint 297, 315, 367, 368, 573. — hadi osztályzatok gyűjteménye 155, 373, 479, 600. — legio 146, 351, 365 — óvár 212, 388.
Mahmud pasa 26.
Mahmuth 306.
Mainz h. n. 216, 270, 527, 528, 592.
Majthényi báró alhadnagy 534. — generális 585.
Makk József 351.
Makrai Benedek 69.
Malatesta Ferdinand 317, 318. — Károly 261, 263, 264. — Pandulf 267.
Maltschi ütközet 344.
Malvezzi János 310, 316, 317.
Mamacho h. n. 259.
Manazaro h. n. 260.
Manesdorf h. n. 585.
Manfréd, Castellino fia 268, 269.
Mangold Lajos dr.: Az 1909. évi hazánkat érdeklő külföldi hadtörténelmi irodalom repertoriuma. 142—148, 355—366, 464—468.
Maninio Pápa 570.
Mann Ambrose Dudley 362, 363.
Mannheim h. n. 524.
Mantua h. n. 528, 529, 531—533, 540.
Morano h. n. 260.
Marchegg h. n. 265.
Marcianus, Julius consul 198.
Marcomannia 202, 203.
Marcomannok 198, 199, 202, 224.
Marcomann háboruk 197, 215, 219, 220, 225, 235.
Marcus Aurélius 198—204, 234.
Marczali Dénes 70, 265, 410, 411. — György 552. — Hedvig 437. — Henrik 503. — Imre 441, 550, 559, 560, 571. — János 560. — Miklós 66, 262—267. — Vajdafi Imre 553, 554. — János 547, 553, 554.
Marengo 349.
Margitsziget 5, 24.
Marlin h. n. 534.
Maros 176, 574.
Marsonia 214.
Marót h. n. 68.
Maróti János macsói bán 72—74,

252. — István 262. — János 271, 423.
Mars 218. — oltár 233.
Martel Károly 1.
Marthos h. n. 442, 443.
Martinovics összeesküvés 394.
Mateleska János 409.
Matolai Etele 130.
Matrica h. n. 205, 215.
Matusfalva h. n. 421.
Matyók káplár 342.
Maximilian herczeg 87.
Maxond h. n. 430.
Mazoviai János 69. — Ziemovit 69.
Mádéfalvi emlék 361.
Máramaros vármegye 70, 75, 257, 563.
Mária Antoniette 361. — királynő 17, 569.—Lujza pármai nagyherczegnő 459. — Terézia 110, 138, 242. 320, 346, 347, 358, 361, 395, 462, 464. — rend 148, 341, 352, 362, 390, 396, 521, 536.
Máriapócs h. n. 390.
Máriássy ezredes 333. — János honvédtábornok 141, 350.— Jenő 137.
Márk vajda 303.
Márkai Jakab 177, 185, 187. — János 546.
Márkusfalvi Jakab 550.
Márton bán 271. — pápa 275.
Márványkő h. n. 558.
Mátra 285.
Mátyás főherczeg 25, 77. — király I-ső, 27, 170, 277, 349, 446. — II-ik 109.
Medea h. n. 533.
Medgyes h. n. 569, 572.
Medvei János 271.
Meersburg h. n. 274, 275.
Megyer h. n. 102.
Mehmed Vedschihi basa 457.
Mehmet basa 341.
Meissan Margit 265.
Mekcsei Imre 422.
Melas tábornok 525, 527, 529.
Melyth István 398, — Kata 399. — Klára 399. — Pál 399.
Merán h. n. 268.
Mercauten gróf 527.
Mercurius 218.
Mercy tábornok 361.
Merfeld gr. altábornagy 535. — uhlánus ezred 529, 531, 534, 536.
Merlek h. n. 294.
Metternich 362.
Metz h. n. 524, 525.
Meyer W. 127.
Mezőkövesd h. n. 573.
Mezőtur h. n. 347.
Mészáros János altábornagy 529, 531, 532. — Samu 409. — uhlánus ezred 529, 531, 533.
Midumum h. n. 260.
Mieschitz h. n. 551.
Mihagran h. n. 3.
Miháld h. n. 437.
Mihály bakonybéli apát 442. — pécsi püspök 423.
Mike Sándor gyüjteménye 161.
Miklós czár, I-ső, 352, 365. — nádor 9. — pápa, V-ik 568.
Miksa Emanuel bajor választó fejedelem 455. — király 398.
Milano 174, 181, 264, 268, 269, 548.
Miles 34.
Milith Pál 405. — Zsigmondné 405.
Milosev 342.
Minerva 218.
Mingelsheim h. n. 528.
Minian Antal 388.
Minkendorf h. n. 586.
Miriszlói csata 141.
Misenumi hajóhad 227.
Miskolcz 260.
Miskolczi magyar szabóczéh 52.
Mistelbach h. n. 568.
Mitrovicz 130, 208, 210, 213, 214, 215, 225.
Mittheilungen des k. u. k. Kriegsarchivs 130—136, 343, 461, 591.
Mizza h. n. 270.
Mjsfi László, darói 421.
Modrus 544.
Moesia 135, 197—235.
Moggio apátság 260.
Mogyorós h. n. 398.
Mohammed pasa, boszniai 27. — szultán 172, 181, 184, 185, 190, 191, 195. — II-ik 149.
Mohács 130. 277, 358.
Mohácsi csata 129, 399, 578.
Moldvaország 455.
Moldvai vajdák 73.
Molitoris Károly dr. A lechmezei csata 955-ben. 497—518.
Mommsen Tivadar 205, 207, 211, 212, 217, 219, 221, 224, 225, 227, 233.
Mona h. n. 260.

Monfalchone h. n. 259, 260, 267.
Monostor 572.
Monostori Kemed 560.
Montebello h. n. 531.
Montecalvo h. n. 270.
Montechiaro h. n. 529.
Monte rotondo vár 540.
Montecuccoli Rajmund herczeg 355.
Montenegro 148.
Monthor Miklós, szentandrási 566.
Monyorós h. n. 430.
Morava folyó 179, 180, 181, 225, 547, 566.
Morvamező 198.
Morvaország 67, 74, 100, 132, 348, 349, 355, 415, 417, 423, 426, 477, 523, 538, 546.
Morva rendek 77, 78.
Morvák 417.
Mosel 527.
Moson h. n. 4, 144. — vármegye 265, 388, 444.
Motta h. n. 259, 260, 263.
Móga János 459.
Mór h. n. 423, 560.
Móré László 89.
Mömpelgard h. n. 275.
Mucianus 226.
Municipium Aelium 234. — Aurelium 234. — Septimum Apulum 234.
Munkács h. n. 126, 397, 401—408.
Mura folyó 369.
Muraköz 2.
Murad pasa 26. — szultán 429, 431, 544.
Murány vára 479.
Mursa-Aquincum 214.
Musztafa 302, 316, 318, 358, 368.
Muzeum, Magyar Nemzeti, 51, 205, 219, 220, 232, 388, 582.
Müllenhoff 199.
Münsterberg Zsófia herczegnő 280.
Münsterlingen h. n. 275.
Münsterbergi követ 134.

N

Nachod 146.
Nadabi László 255.
Nævius Campanus L. 217, 218.
Nagy András hajdugenerális 80, 88, 89. — Balázs 305. — Benedek 302. — Frigyes 349. — István 302. — Károly h. n. 390. — Lajos 351, 357, 388—396, 519—536. — Lajos király 1—18, 49.
Nagy Géza: Vitézvári báró Simonyi József 387—396, 519—536.
Nagyházy Jakab 304.
Nagylaki János 429.
Nagymihályi Albert 267, 419, 422, 423, 425, 429, 546. — István 398.
Nagyvági Péter 304.
Nagybánya h. n. 567.
Nagy-Dobrony h. n. 400.
Nagy Egyed 101.
Nagyfalu h. n. 552.
Nagyhantos h. n. 444.
Nagyhatvan h. n. 266, 560, 572.
Nagy Kálló h. n. 387—391.
Nagy Kemlek vár 435.
Nagy Kereki h. n. 34.
Nagyküküllő vármegye 570.
Nagyong h. n. 253.
Nagypatak h. n. 71.
Nagysarlói csata 139.
Nagy Szántó h. n. 34.
Nagyszeben h. n. 570.
Nagyszombat h. n. 66, 67, 75, 252, 256, 278, 279, 368, 419, 433, 441, 442, 447, 538, 542, 555, 559, 560, 574, 595.
Nagyszombati csata 353.
Nagy Túr h. n. 573.
Nagyvág h. n. 303.
Nagyvárad h. n. 31—48, 137, 251, 260, 266, 390, 391, 410, 456, 475, 564, 565.
Nagyváradi nemesi fölkelő sereg hadiszabályzata 1809-ben 600.
Napoleon 143, 144, 145, 349, 362, 528.
Narbonne h. n. 272.
Naszvad h. n. 102.
Nauendorf Fridrik gróf 395, 396, 519, 522. — Károly gróf 395.
Nauportus h. n. 213.
Navarra 273.
Nazuf bég 367.
Nádasdi Ferencz 165. — Mihály 252. — ezred 113, 116, 351, 581.
Nándorfejérvár h. n. 104, 167—196, 431, 432, 433, 440, 442, 542, 558, 597.
Nápolyi hadjárat 8, 10—12. — László 68, 258, 261, 269.
Neckar folyó 500.

Nedin Gradinoja h. n. 209.
Nedinum h. n. 209.
Negodin h. n. 337—342.
Neipperg gróf 343, 344, 345, 462, 464.
Neisse folyó 133.
Nekcs h. n. 2, 9.
Nemesi felkelés 1809. 362.
Nemzetőrség 51, 52.
Neptunus 218.
Nero 206, 223, 227, 230.
Nerva császár 228, 229.
Nesri 171, 180, 184, 191, 194.
Neszmély h. n. 251, 553.
Neu altábornagy 527.
Neubar főhadnagy 342.
Neuburg h. n. 414, 535.
Neuhausi Menyhért 538.
Neunkirchen h. n. 566. 567.
Neustadt h. n. 154, 586.
Németbogsáni honvédemlék 363.
Német Bród h. n. 546, 551. — gyalog 78, — Lipcse 568, — ország 177, 266, 279, 415, 428, 497, 498, 515, 540.
Németh János 597, 598. — Pál, 405. — Péter 597.
Németi h. n. 557, 558, 566.
Németujhely 556, 558, 567.
Németujvár 4, 274.
Néved h. n. 69.
Nieman 211.
Nigron konstantinápolyi követ 98, 100.
Nikápoly h. n. 433, 564.
Nikolsburgi béke 109.
Nimes h. n. 272.
Nimwegen h. n. 273.
Nipperdey 224.
Nógrád h. n. 80, 81, 93, 95, 103, 296, 455. — vármegye 539, 568, 569, 586.
Nordlingen h. n. 435.
Noricum 135, 205, 213, 499, 500.
Nostitz könnyű lovasai 458.
Nováki h. n. 2
Novibazári szandsák 206.
Novi vára 259.
Nördlingen h. n. 275.
Numidia 198.
Nussuch-ben-Abdullah 315, 316.
Nürnberg h. n. 270, 275, 417, 444.
Nyáry Lőrincz 358.
Nygech h. n. 539.
Nyelvkérdés a hadseregben 141.
Nyergesujfalu h. n. 216.
Nyiresfalva h. n. 407.
Nyitra h. n. 9, 83, 89, 103, 256, 357, 559, 560. — folyó 81, 93. — vármegye 91, 92, 101, 102, 257, 537, 583.
Nyitrai káptalan 442.
Nyulakszigeti kolostor 550.

O

Ober Hansdorf h. n. 133. — Laibach h. n. 213. — Weinzierl h. n. 555.
Occupatio, 1878-iki 354, 365.
Ocskay László brigadéros 136, 138, 349, 360. — tábornok 529.
Oderzo h. n. 259, 260. — Verona 198.
Oettingen h. n. 275.
Offenburg h. n. 534, 535.
Olaszi h. n. 38, 40.
Olaszország 7, 9, 258, 261, 262, 268, 348, 424, 426, 428, 497, 528.
Oláh lázadás, 1849-iki 354. — Miklós 282, 290, 317, 318. — vajdák 73.
Oláhok 255, 545, 571.
Olbendorfi rajtaütés 344.
Olmütz h. n. 67, 553.
Olnos h. n. 446.
Olt folyó 4, 5, 413.
Omorat 435, 563.
Opitergium 198.
Opitz Tamás 426.
Oppius Sabinus 202, 209, 211, 233.
Orbán pápa 13.
Orboz folyó 251.
Orczy Mihály 364.
Ormay Norbert ezredes 350.
Ornay Tamás kapitány 84, 85, 86, 88, 96, 99.
Orosius 210.
Orosz ezredes 113. — falu h. n. 293. — Zsigmond, csicseri 408.
Oroszok 364.
Orros György, serjeni 568.
Orsova 338, 341, 421, 432, 564.
Ország János, guti 547. — Mihály 182, 563.
Országos Levéltár 13, 129, 310, 346, 596, 598.
Ortenburgi Frigyes 259, 260.
Ortona h. n. 10.

Ortvay Tivadar 129.
Osl nemzetség 70, 76.
Ostrovacz h. n. 457, 458.
Ostrosics Miklós, 474, 476.
Osztrau vára 415, 416.
Osztrákok 66, 75, 274, 557, 564, 565, 566, 568, 591, 592.
Osztoja boszniai király 73, 74.
Osztró h. n. 73.
Osztrovicza vára 9.
Otho 224, 225, 226.
Ott tábornok 529.
Ottenfeld Rudolf 118.
Ottlyk György 402.
Otto király 502, 504, 505, 506, 509, 510, 511, 512, 513, 515, 516. — Rudolf 393.
Ottocha h. n. 457.
Ova kapu Budán 25, 29.
Oxford h. n. 168.
Ozorai Pipo 75, 253, 258—262, 265, 267, 269, 272, 412, 414, 417—428.
Ó-Buda h. n. 24, 107, 130, 202, 213, 219, 442, 451, 552, 569. — Moldova h. n. 395, 396. — Szőny h. n. 130, 216, 231.
Ónod h. n. 334, 399, 598, 599.
Óvár 66.
Óváry Lipót 66, 69, 254, 256—262, 267.
Ödönffy László 290, 291.
Öküz Mahmud 26.
Ördög István, bösi 421. — Miklós, pölöskei 429, 432, 439.

P

Pachech h. n. 66.
Pacilius Rufus, M. 215.
Pachmann, Wenzel 396.
Pacza h. n. 401.
Paczód h. n. 281.
Pakrácz h. n. 3, 9.
Palacky 267.
Palajthay Katalin 399.
Palánk h. n. 81, 93, 94, 96, 97.
Palásti István 442.
Palásthy huszárok 581.
Palizsnai János 16, 17.
Palovitzi (Palóczi) László 565.
Palugyai Imre 584.
Pandurok 345, 518.
Pancsova h. n. 396, 519.
Pannonia 135.
Pannonhalmi apát 423.
Papp Ferencz 395. — János, 365. 408.
Papirtöltény 51, 52.
Parasztlázadás, 1437. évi szatmármegyei 548. — 1438. évi erdélyi 357, 549. — 1697-iki 130. — 1831-iki 130. 351.
Pardubitz h. n. 535.
Parlagy Ferencz 474. — László 475.
Parthusok 197, 199, 221, 223, 230.
Passau h. n. 275.
Pata h. n. 553.
Pataki László 570.
Patala h. n. 423.
Patarénusok 67.
Patsch Károly 206—209.
Pattyantyusok 45.
Pauler Gyula 501, 503, 507, 508.
Paul főmozsaras 342.
Paur István 215.
Pavelka Sebestyén 531.
Paxy 89.
Pazonyi család 75.
Páczod h. n. 66.
Pádova h. n. 16.
Pádua h. n. 258, 275.
Págy h. n. 106.
Pákozd h. n. 556.
Pál mester, a budafelhévizi János lovagok főnöke 9. — székesfehérvári kanonok 446.
Pálffy 102, 137. — grófi család 127, 128. — István 109. — János gróf 128, 343, 344, 347, 407. — János gróf regementje 113. 337, 340, 341. — Miklós 77, 78, 109, 127, 396.
Pálócz h. n. 399, 401.
Pálóczy Antal 399. — Imre 256. 413. — János 559. — Katalin 399. — László 398. — Máté 255, 276, 447. — Péter 559. — Simon 398, 563.
Pályázat 163, 382, 494, 609.
Pán László 438, 439.
Pápa h. n. 67, 281, 354, 558.
Páris h. n. 132, 273. — patak 40.
Párkány 22, 539.
Pásztori 475. — Imre 421. — János 71.
Páthai László 570.
Pávia h. n. 268, 269.

Pázmány Péter 400.
Pecsevi Ibrahim 20, 21, 23, 26, 29.
Pecze 34.
Pekáry József 51.
Pekry Lajos 280, 282. — Lőrincz 142.
Pelesi Károly 263.
Pelits 342.
Pelsőczi Böbék Imre 550, 559, 571.
Pennapilosa h. n. 260.
Perczel Mór 139, 140.
Peredi ütközet 136.
Perényi János 563. — Miklós 276. Péter 71, 73, 75, 399. — Zsófia 77.
Perpignan h. n. 272, 273.
Pers h. n. 259.
Persa-Palánka 338, 340.
Perse 342.
Pertistagno h. n. 260.
Perugia h. n. 540.
Perzsa viselet 576.
Pest 22—26, 28, 51, 69, 70, 80, 88, 89, 95, 104, 108, 109, 144, 171, 172, 176, 358, 390, 392, 394, 454, 458, 459, 543, 556, 560, 562, 564, 565, 567, 569, 572, 574. — vármegye 344, 585. — vármegyei regement 585, 586.
Pesti hid 106.
Pesty 280.
Petermann Reinhard 148.
Petersen 202, 211.
Pethe Imre 398.
Pettko 172, 176.
Petőfi Sándor 364.
Petrovač h. n. 214, 215.
Petrovics Péter erdélyi vajda 306, 319.
Petrovina h. n. 542.
Peuscheldorf h. n. 259.
Pécs h. n. 9, 11, 21, 29, 69, 215, 216, 253, 254, 271, 297, 302, 368, 396.
Pécsvárad h. n. 253.
Pécsváradi konvent 67.
Pécz nemzetség 70.
Péntekhely h. n. 37—42, 47.
Pénteksz er h. n. 37.
Péter coimbrai herczeg 428. — csanádi kanonok 417. — váczi püspök 565.
Pétervárad h. n. 148, 178, 553.
Piacenza h. n. 270.
Piccono, Anton graf 396.
Piemont 268.
Piguentum h. n. 263.
Pilch Jenő 349, 464, 594.
Pilis Csaba 216. — hegység 216.
Pinguente h. n. 263.
Piringer 343.
Pirkch h. n. 555.
Piscaria h. n. 540.
Pistoja h. n. 540.
Pisztoly a XIX. század elejéről 342.
Pfenningsdorf 48-as honvédőrnagy 364.
Pfitzner 227, 233.
Pforzheim h. n. 275.
Plaueni Henrik 69.
Plator 207, 208.
Plassnitz h. n. 555.
Plevna h. n. 251.
Plinius 208.
Pobor István, győrödi 413.
Pogánytelek h. n. 539.
Pogánytelki Bálint 538. — István 538, 539. — Tamás 538.
Poggis 428.
Pohárnok István 429, 542.
Pohrlitz h. n. 553.
Poiráz Oszmán 26.
Polanovsky közvitéz 535.
Pomer Mihály 121.
Pomponianus T. Fl. 209.
Pongrácz 568, 573.
Pontestura h. n. 268, 270.
Pontet Károly báró 393.
Porcile h. n. 260.
Poritz h. n. 551.
Pornárfi Sándor 130.
Poroszok 134, 348.
Porpeti vára 260.
Portális katonaság 343, 347.
Porto Brischen h. n. 259.
Portobuffole h. n. 260.
Portogruaro h. n. 259, 260.
Potaissa 200, 220.
Pottendorf h. n. 586.
Poznaviai Mostichius 267.
Pozzolo h. n. 350.
Pozsega vár 68, 72, 75. — vármegye 3.
Pozsgay Mihály 399.
Pozsony 4, 9, 50, 66, 67, 68, 70—76, 106, 110, 130, 138, 142, 144, 145, 256, 261, 279, 283, 348, 354, 361, 387, 400, 413, 414, 415, 426, 429, 432, 437, 439, 441, 446, 476, 482, 537—547, 553—560,

570, 574. — vármegye 252, 266, 537, 540, 552, 555. 573.
Pozsonyi csata, 1442. 357. — káptalan 104.
Pózsafi család 417, 419, 441, 565. — Gábor 417. — György 417. — István 417, 423, 425. — Márk 423—425. — Miklós 417.
Pöstyén h. n. 346.
Prampergo h. n. 259, 260.
Pray György 7, 13, 175—177.
Prazmaglava 427, 429.
Prága 67, 77, 283, 290, 412, 413, 529, 543, 546—549, 551.
Prágai Jeromos 415.
Pregove h. n. 339.
Premariacco h. n. 260.
Pres h. n. 259.
Pribék Péter 304.
Priznen h. n. 206.
Prodolon h. n. 259.
Profontmester 485.
Profoz 490.
Prohaska József 396.
Promona h. n. 206.
Ptolemæus 212.
Puchheim Albert 265. — Pilgrim 265.
Pusztaszer 545.
Putnok 334, 337.
Pún háborúk 204.
Püspökfürdő 34.
Püspöki h. n. 34, 574.

Q

Quadok 198, 205.
Quártélymester 373.
Quelf kapitány 340.
Quirina 208.
Quozdanovich altábornagy 529, 531.

R

Racsa vár 256.
Radetzky József 144, 147, 460.
Radolfszell h. n. 272, 274, 541.
Radotzky G. 534.
Radul vajda 106, 107, 108, 427, 429.
Rætia 205, 217, 222.
Raguza h. n. 9, 69, 72, 254, 269, 271, 419, 424, 431, 543, 552, 558.
Rail h. n. 256.
Rajna 217, 523, 524, 527, 528, 534, 535.
Rakitsovits őrnagy 340, 342.
Ramocsa fia Péter 255.
Ransanus 34, 35, 170, 177, 184, 185, 193.
Rappaport Bruno 199.
Rasazzo h. n. 260.
Ratibor 74.
Ravazdy András 47. — György 47.
Ravenna h. n. 207, 208, 540.
Ravensburg h. n. 267, 275.
Rawenicza h. n. 431.
Raymund, vránai perjel 7, 8.
Rábaköz 70.
Rácz János 40, 47.
Ráczkövi h. n. 107.
Ráczok 101, 107, 108.
Ráczország 76, 254.
Rákóczi Ferencz, II-ik 50, 53, 126, 127, 128, 135, 136, 138, 148, 327, 328, 333, 351, 354, 358, 360, 406, 575, 582. — György I-ső 35, 37, 400, 477. — hadi szabályzata 1645-ből 155. — György II-ik 31, 39. — Zsigmond 157.
Rákos h. n. 220, 458. — mező 25.
Ráskay István 399. — Magdolna 399, 400. — Mihály 399. — Zsigmond 399. — uradalom 398.
Ráth Károly 65.
Rátót nemzetség 539.
Rechberg h. n. 555. — János ifjabb 555.
Redege h. n. 568.
Regensburg h. n. 221, 275, 507, 535, 541.
Regéczi Horváth Ferencz 475.
Regulamentum, 1722-iki huszársági 155, 250, 373, 482, 604.
Reispergi János 445.
Reischach hadosztály 145.
Reisensburg vára 504.
Reisensburgi Berthold 502, 504, 506, 513.
Reiszig Ede dr.: A János-lovagok részvéte Nagy Lajos király hadjárataiban 1—18.
Reiszky regement 340.
Remetei Ferencz 542. — Himfi Imre 430, 435, 446. — István 253.
Residentia exercitus 65.
Resti Mihály 72.

Retting 342.
Reuss-Kösztritz-huszárezred 459.
Reusseni Frigyes herczeg 426.
Reuthe h. n. 528.
Rezegei család 550. — György 413.
Rékási Sztaniszló 417.
Rhætia 135.
Rhédey 107. — Lajos gróf 51.
Rhodus h. n. 12—14.
Ričan h. n. 551.
Rigómező 571, 572.
Rimaszombat h. n. 155, 551, 569, 572.
Rimini h. n. 540.
Ritterling 205, 211, 212, 227, 230
Ritterstein főhadnagy 531, 534, 535.
Rochester h. n. 273.
Rodiczky kapitány 340.
Rogerius 34.
Rohacz 548.
Rohateczi János 548.
Rohoncz vár 70.
Rohonczi család 71. — András 70, 71. — János 71.
Rokersburg h. n. 533.
Romanel h. n. 270.
Románia 558, 562, 563.
Rombauer Ferencz fegyvergyártó 350.
Romhány h. n. 360.
Romhányi csata 126.
Ronow, Alse v. 276.
Rosenbaum 458.
Rosswurm tábornok 19, 20, 22—28.
Rostás Pál 352, 362.
Rothkirch 458.
Rottenburg a. N. h. n. 270, 275.
Rotter 539, 542.
Rottweil h. n. 275.
Rozgony Vizsló h. n. 556.
Rozgonyi család 550. — csata 2. — Cecilia 437. — György 415, 540, 552, 555, 573. — István 252, 411, 414, 415, 423, 427, 430, 431, 437, 443, 554, 555. — János, 276, 421. — László 540. — Rajnáld 185. — Simon 76, 540, 554, 555, 562.
Rozsnyai Pál 351.
Rozsnyó h. n. 427.
Róbert Károly 1, 2, 3, 6.
Róma 10, 135, 199, 200, 202, 209, 220, 307, 540, 548.
Római katonai kitüntetések 201, 203. — várak, erődök 135.
Rómaiak 134, 135. — erődítési rendszere 135. — hadiszervezete 135.
Rónai Horváth Jenő 39, 135, 503.
Rózsahegy h. n. 267.
Ruchowan h. n. 74.
Rudolf király 19, 21.
Rufianus Marianus, M. Cæc. 218.
Ruotger 515.
Russia 256.
Rusztem nagyvezér 280.
Ruthének 360.
Rüdiger 140.
Rülzheimi ütközet 593.

S

Saan sziget 422, 429.
Saarbrücken h. n. 525.
Saaz h. n. 549.
Sacheomercze 433.
Sacile h. n. 258, 259, 260, 267.
Safunbergo h. n. 260.
Sajkások 24, 27.
Sajó folyó 598.
Salánki György 269. — János 269.
Salm Miklós gróf 307.
Salmis gróf 597.
Salo h. n. 529—531.
Salona h. n. 204, 207, 209, 223.
Salus 217.
Salva 216.
Salzburg h. n. 222, 445.
Sambolt vára 259.
Samorinovácz h. n. 340.
San Daniele h. n. 260.
San Floriano h. n. 259, 260.
San Martino h. n. 259, 260.
San Vito h. n. 259, 260.
Sant-Antonio 532.
Santa Lucia h. n. 365.
Sarachenus Nicolaus 433.
Saragossa 273.
Sarló h. n. 294.
Sarmatia 202, 203.
Sarmata háboru 228.
Sarmizegetusa h. n. 211.
Sarud h. n. 285, 572.
Savorgnano h. n. 266.
Savorgnanoi Trisztán 22.
Ság h. n. 288.
Sándor fia Balá s 413.
Sápos h. n. 40.
Sárd h. n. 301.
Sár Dag hegység 206.

Sárdy András 302. — János 302.
Sárkány család 268. — Benedek 268. — László 268. — Lőrincz 268. — nevű ágyú 44.
Sárközi Joó Máté 97.
Sárogi István 430. — Lőrincz 434.
Sáros h. n. 290. — vármegye 562.
Sárospatak h. n. 399.
Sárvár h. n. 71, 566, 567.
Sbroglenarta h. n. 259.
Scala h. n. 259, 260. — Brunoro 258, 426, 428.
Scarabantia 230, 231.
Scardus mons 206.
Scarona h. n. 562.
Sclusa h. n. 259.
Schaffhausen h. n. 540, 541.
Scharfenecki Frigyes 265, 266.
Schaumburg h. n. 67.
Schäfer Dietrich 500—512.
Scheibbs h. n. 555.
Scheibler kapitány 535.
Scherr 347.
Schick, Karl 396.
Schiller 199, 224, 227.
Schlick Gáspár 436.
Schmeling 458.
Schöffer 165.
Schönherr Gyula 7.
Schönborn Buchheim grófi család 407, 409.
Schönbrunn h. n. 586.
Schunda V. József 584.
Schwandorf h. n. 586.
Schwandtner 35, 177, 179, 185.
Schwartzwald 216, 217.
Schweidnitz 132, 133.
Schwetzingen h. n. 523, 524.
Schwyz h. n. 274.
Sebenico h. n. 2, 11, 254, 257, 267.
Sebes h. n. 411. — folyó 442. — Körös 34. — vár 552.
Secretarius 381.
Sefer basa 98.
Sefred h. n. 266.
Segesd h. n. 560.
Segesvár h. n. 140, 572.
Seifriedsdorf vár 265, 266.
Selmecz h. n. 138, 286, 434.
Semendria 311.
Semlin h. n. 254.
Sempte h. n. 441, 447.
Semsei Ferencz 550. — László 550.
Septimus Severus 208, 218, 219, 234.
Seregbiró 359. — deák 359. — szék 359.
Serenia h. n. 260.
Serédy Gábor 139. — Gáspár 475.
Seripski budai hangszergyáros 584.
Serravalle h. n. 258, 259, 261, 265, 268, 270, 410.
Seyfrieds h. n. 266.
Seyssuel h. n. 272.
Sforza Ferencz herczeg 168, 174, 178, 180.
Sibidatt h. n. 260.
Sicilia 8.
Siena h. n. 444, 445, 448, 537, 539, 540, 548.
Sierck h. n. 526.
Sijean h. n. 272.
Siklós 75, 553, 554.
Silberg h. n. 133.
Silberberg h. n. 133.
Silistra h. n. 233.
Silius Maximus, L. 229.
Simon család 387. — András 388. — Bálint 388. — Benedek 387, 388. — Erzsébet 387. — János 387, 388. — Mihály 388. — Pál 388, 389.
Simonházy József 395.
Simonyi József, vitézvári, báró 387—396, 519—536.
Singidunum h. n. 205, 212, 216.
Sion vár 548.
Sip h. n. 340.
Sipike Miklós 304.
Sirmium 210—214, 224, 225.
Sirona 217.
Siscia 214.
Siskovics ezred 113.
Sistowói béke 131.
Skender pasa 98.
Skutari h. n. 206.
Smrdelj h. n. 206, 208.
Sobel őrnagy 339, 341, 342.
Sokoly 106.
Sol invictus 218.
Solferino h. n. 145, 146.
Solothurn h. n. 270, 272, 423.
Soltész István 408.
Solyomkő vára 413.
Somerein h. n. 585.
Somkereki Antal 67, 68. — János 67, 68.
Somlyó h. n. 451, 455.
Somogy vármegye 66, 265, 305, 388, 559, 560.

Somogyi konvent 275. — Mátyás 90.
Somorja h. n. 261, 423.
Somosi Elek 550. — György 550.
Soot tábornok 477.
Soós család, sóvári 399, 550.
Sopianæ h. n. 215.
Sopron 4, 130, 230, 231, 232, 254, 265, 356, 396, 547, 555, 556, 558, 566, 585, 586. — vármegye 66, 76, 266, 388, 448, 454, 539, 564, 566, 569, 570, 585, 586.
Soroksár h. n. 458.
Sowan István 597, 598.
Söjtör h. n. 567.
Spahik 338, 339, 340.
Spalato h. n. 17, 204, 207, 271.
Spankau osztrák császári parancsnok 401.
Spanyolok 348.
Spanyolország 281, 282, 316, 317. — örökösödési háború 136, 140.
Speier h. n. 270.
Spiegelberg József 393.
Spingarole Lukács fia, Kodul 3.
Spisovszky Imre 130.
Spitzer kapitány 531, 534, 535.
Splényi 347. — Gábor 50. — László báró 395. — huszárezred 132, 133, 462.
Spottendorf báró 532.
Starhemberg Guidó gróf 453, 454. — Miksa tábornok 142. — Rüdiger Ernő gróf 568, 594.
Staudach Ferencz József 144. — Jenő 144.
Stazniczi Bedrich 538.
Stájerország 72, 565, 567.
St. Denis h. n. 273.
Stein h. n. 568.
Steiner János 555.
Steingruber, Ferdinand 396.
Steyer 472.
Stibor vajda 258, 266, 267.
Stiboriczi Stibor 259.
Stiria 533, 593.
Stœckel János 142.
Stolpei Boguszlav 69.
St. Peter h. n. 535.
Strassburg h. n. 270, 274, 275.
Strassoldo h. n. 260.
Studnitzka 211.
Stuttgart h. n. 270.
Stuchs-család 265.
Stütterheim báró 535, 536.
St. Veit 144.
Subich Mladen bán 3, 8.
Sudet-hercynia 198.
Suctonius 224, 228.
Sulyok István 160.
Sušic-Szentgyörgy h. n. 75.
Svalizsérek 138.
Svábhegy 145.
Svábország 500, 501, 504, 514.
Svábok 505, 507, 508, 509, 513.
Svájcz 222, 270.
Svédek 477.
Syria 223, 226, 230.
Syry h. n. 260, 261.
Szabad csapat 131. — horvát szlavon 324, 325.
Szabadka h. n. 139, 572.
Szabadságharcz, 1848—49-iki 51, 137—140, 144, 145, 246, 349—355, 362—365, 584, 591.
Szabolcs vármegye 258, 360, 387, 389, 405, 410, 447.
Szabó Károly 503. — László 319.
Szakolcza h. n. 67, 539, 542, 573.
Szalay József 140.
Szalánkemen h. n. 212, 553.
Szalárdi János 31—41.
Szalka h. n. 95, 266.
Szamobor h. n. 472.
Szamosujvár 138.
Szandecz h. n. 556.
Szaniszló-rend 145.
Szappanos Mihály 389.
Szapáry László gróf 147.
Szapolyai János 277, 280, 306—308, 374—376.
Szarajevo h. n. 545.
Szarmaták 214, 228.
Szarvas 26. — Gábor 575.
Szarvasy őrnagy 337—341.
Szarvkő h. n. 265, 564, 566, 567.
Szata h. n. 423.
Szatmár h. n. 334, 336. — vármegye 410, 447, 548, 549, 586.
Szatmári béke 126, 360.
Szavója 264.
Szavójai Amadé herczeg 426. — Jenő 135.
Száguldozók 358.
Szántói Laczk Dávid 276. — Jakab 276.
Szász székek 179. — vasasok 458. — város 557.
Szászfenes h. n. 39. — sebes 364, 572.
Szászok 348, 357, 429, 444, 549, 550.

Száva folyó 182, 189, 190, 206, 208, 213, 214, 225, 251, 256, 519, 546. — Szent Demeter h. n. 72.
Szeád-eddin 171, 182, 184, 186, 189, 190, 192, 194.
Szeben h. n. 353, 402.
Szederkényi Nándor 139.
Szefer pasa 99.
Szeged 97, 104, 108, 178, 182, 310, 311, 313, 545, 553, 564, 567, 569, 572.
Szegedi szandzsákság 310—312.
Szegő káplár 342.
Szeidy Ametth basa 32, 39, 40.
Szekerész a XVIII. században 326.
Szekérmester 487.
Szekszárd h. n. 360.
Szemelnik h. n. 7.
Szendrei János dr.: A magyar vezényszó 49—62, 236—250. — 164, 196, 334—384, 385, 495. — A hadi tárogató 575—584.
Szendrő 172, 181, 185, 334, 562, 570, 571.
Szendrői szandzsákság 316.
Szent Afra egyház 499.
Szentágota 572.
Szentandrási Zsigmond 47.
Szent Endre-sziget 23.
Szentfalva h. n. 569.
Szent Föld 5.
Szentgáli Jakab 421, 440.
Szent Gellért hegy 452, 454.
Szent Gotthard 465.
Szent György h. n. 87, 102, 251, 421.
Szentgyörgyi György gróf 437. — László gróf 537. — Péter 437. — vár 71.
Szentgyörgyvölgy h. n. 558.
Szentimre h. n. 255, 421. — kapu 560.
Szent István-hegy 36, 42.
Szentiványi család 444. — János 552.
Szentiványi Gyula: A magyar hadtörténelmi irodalom repertoriuma 136—142, 349—355. — Jónás 396.
Szentkereszt h. n. 260.
Szent László király 31, 356. — székesegyháza 34.
Szentlászlói András fia Márk 431, 435.
Szentmárton h. n. 2, 304.
Szentmártoni apátság 537. — Matkó 72.
Szentmihály h. n. 290.
Szentmiklós h. n. 558, 559.
Szentmiklósi Pongrácz 543, 566, 573.
Szentös János 89.
Szentpéter h. n. 598. — hegy 36, 40, 41, 42. — szeg h. n. 34.
Szent Tamás-hegy 97.
Szepes Béla h. n. 260.
Szepesi káptalan 562. — László 570. — Péter 271. — vár 562.
Szegesség 420, 562.
Szepesváralja 556.
Szer h. n. 313.
Szeráj levéltára, sztambuli, 327, 333.
Szerb felkelés 1807—1810. 362.
Szerbek 83, 188, 253.
Szerbia 148, 149, 170, 173, 174, 206, 253, 254, 430—439, 547, 561, 562, 563, 571, 572.
Szerdahelyi család 252. — Derzs 266, 271. — János fia Imre, Derzs és Dancs 447. — Márton 446.
Szerday vezér Ali basa 32.
Szerednyei vár 397—409.
Szeretvai Péterné 257.
Szerémség 281.
Szerém vármegye 72.
Széchy 370. — Anna Mária grófnő 479, 482. — Dénes primás 169, 194. — János 557. — Károly 137. — Miklós 9.
Szécsény 23, 80—82, 93, 100.
Szécsényi Ferencz 66, 68, 551. — László 551. — Tamás fia Kónya 9.
Szécsi Dénes 568. — Herczeg Peter 445. — János 410, 445. — Miklós 445. — Tamás 571.
Szék h. n. 554.
Székely János 571. — Lukács 595. — Mózes 21, 25. — határőr huszárezred 131.
Székelyek 72, 73, 156, 429, 442, 445, 549, 550.
Székesfehérvár 1, 2, 6, 9, 15, 16, 21, 22, 69, 70—72, 215, 266, 296, 297, 300, 315, 446, 543—559, 564, 567, 572.
Székesfehérvári káptalan 547. — muzeum 205.
Szépművészeti muzeum 127.
Szigetvár 48, 303.
Szikszó h. n. 71, 556.

Szilágyi hadnagy 395. — László 252. — Mihály 182, 187, 188. — Miklós 252. — Péter 47. — Sándor 109.
Szilézia 132, 133, 348, 522.
Szinan bég 435, 446.
Szinj vár 544, 545.
Sziri h. n. 261, 545.
Sziria 260.
Szirmay 347. — Antal 402. — György 254.
Sziszek 130, 208, 214, 471, 473, 474.
Szisztovó h. n. 521.
Szkender basa 106.
Szlavonia 6, 11, 12, 15, 69, 73, 251, 275, 280, 281, 358, 430, 445, 544.
Szlatina h. n. 3.
Szlávok 497.
Szobi János 565, 570.
Szobjeszlav h. n. 551
Szoboszló 363, 390.
Szokol vár 73, 75.
Szokolyi Pál 563. — Péter 563.
Szoliman szultán 280, 310.
Szolnok 23, 80, 88, 140, 317, 318, 358, 366, 454, 455, 456, 597, 598. — vármegye 413.
Szolnoki csata 138.
Szombathely h. n. 40, 205, 387, 557, 558, 569, 570.
Szombó főstrázsamester 133, 134.
Szomor Miklós 417.
Szomorády János 395.
Szond h. n. 256, 553.
Szorkis Mária 408.
Szögyén h. n. 79, 81—102.
Szögyéni Farkas 91.
Szörény h. n. 5, 422, 429.
Szörényi bánság 4. — végvárak 421.
Szrebernicze vár 252, 255, 256.
Sztancsul 73.
Sztarigrád h. n. 545.
Sztáray tábornok 463. — ezred 113.
Sztrecsény h. n. 541.
Sztripszky Hiador dr. 50, 51, 242, 248.
Szufi Szinán pasa 22.
Szuk András 584.
Szulejmán pasa 29. — szultán 578.
Szurduk h. n. 212.
Szüvethy Albert 302.
Szvatopluk 397.

T

Tacitus 210, 213, 223—226, 230.
Tagliacozzói János 169, 174—194.
Tagliamento 259, 260.
Takácsi család 441, 442, 444, 538.
Tallóczi Ferencz 443, 446, 542, 547, 548, — Matko 437, 438, 540—545, 552, 553, 554, 557, — Péter 544, 545.
Tamás egri püspök 421.
Tamási Henrik 251, 276, 556, 557, 559, — János 251, 252.
Tamerlán 433.
Tanárky vezérkari főhadnagy 51.
Tapæ h. n. 211.
Tapolcsán h. n. 541.
Tardoskedd h. n. 87.
Tarenti Lajos 10.
Tari Róbert 539.
Tarkői János 421.
Taródy Mátyás 351.
Tarsoly a XVIII. századból 478.
Tasi család 546.
Tata h. n. 144. 254, 261, 294, 300, 421, 423, 426, 543, 559.
Tatai Antal 539.
Tatárok 4, 6, 40, 94, 99, 104, 105, 108, 130, 417, 432, 433.
Taubenheim, Ludwig baron 396.
Taunus hegység 216.
Taurunum h. n. 212.
Tavarna h. n. 401.
Tábor vára 551.
Tája Karadsa 184, 191.
Tálya h. n. 130.
Tápióbicskei honvédemlék 363.
Tárcsapaizs a XVI. századból 276, 456.
Tárcza 77, 277, 449, 575.
Tárkányi Miklós 76.
Tárogató, hadi 575—584.
Teck Lajos aquilejai patriarka 258.
Telecz János 428.
Telegdi András 549.
Teleky László gróf 51.
Telkessy 106.
Teltsch h. n. 549.
Temes vármegye 66, 75, 252, 253. 261, 265, 267, 269, 272, 388, 411, 417, 418, 422, 424, 430, 431, 437, 443, 540.
Temeshely h. n. 563.
Temeshelyi Dezső 561, — László 561, — Péter 561.

Temesi bánság 361, — főispánság 175.
Temesvár h. n. 39, 48, 76, 83, 103, 106, 175, 179, 181, 254, 363, 364, 422, 427, 436, 543, 545, 561, 567, 569, 570, 572, 573, 574.
Templomos rend 2.
Tepli h. n. 270.
Teplicska h. n. 541.
Teplicz h. n. 541.
Terra di Lavorno h. n. 10.
Terzi Guidó gróf 403.
Tesserete h. n. 268.
Testőrség, magyar nemes 50, 361.
Teuber Oscar 118.
Teutoburgi erdő 211.
Tewalle János 393.
Téglás Gábor: A két Mœsia legio emlékeinek jelentősége Alsó-Pannonia hadtörténetében 197—235.
Tétény h. n. 256.
Thabor hegye 573.
Thalaphuz, cseh hadvezér 563.
Thallóczy Lajos 174.
Thaly Kálmán 50
Tharnóczy András 280, 294, 318, 319.
Thatul 73.
Theiner 8, 13, 15.
Thibilis 198.
Thinoville h. n. 524, 525.
Thököly Imre 138, 141, 401, 402, 405, 407, 452, 455.
Thunisich János 304.
Thuránszky 406.
Thurn Taxis herczeg 594.
Thuróczi 170, 179, 180, 185, 190, 193.
Thúry J. 180, 182, 191.
Thurzó György nádor 77—109, 399, 401, — Imre 109, — Zsuzsanna 400.
Tibai Józsa 419.
Tiberis 227.
Tifernum Mataureus 227.
Tihaja pasa 94.
Tihanyi erőd 140.
Timok folyó 337, 339, 341.
Tinódi Péter 47.
Tirol 222, 275, 528, 531, 532, 540.
Tirnova h. n. 433.
Tisza folyó 23, 126, 200, 202, 281, 293, 451, 497, 553, — lucz 13, — ántul 25, 92, 104, 108.
Titel h. n. 551, 553.
Titus Hermeros, C. 208.
Tivadar podoliai herczeg 70, 256, 269.
Tocilescu 211.
Todi h. n. 540.
Toggenburgi Frigyes herczeg 423.
Tokaj h. n. 76, 334, 336, 563.
Tolcsvai Nagy János 130.
Tolmezzo h. n. 259, 260.
Tolmini h. n. 259.
Tolna 97, — vár 569, — vármegye 72, 274, 388, 546, 547, 557, 571.
Tomaj nemzetség 568.
Torda h. n. 200, 220, 547, 567, 570, 572, — vármegye 562.
Torma István 389.
Torna, magyar 354.
Tornau Fedor báró 355.
Tornya h. n. 437.
Topcsik 28.
Toprákkule 24.
Torony h. n. 266.
Toscanai huszárok 522, — nagyherczeg 343.
Tódor oláh knyéz 571.
Tót Sebestyén 304, — falu 451, — ország 109.
Tóth Szabó Pál 31.
Toygon budai pasa 319.
Tök h. n. 106.
Tököl h. n. 302—305.
Törcsvár 550.
Török Ferencz 358, — István 47, — ország 126, 327, 429, 561, 571.
Törökök 8, 13—16, 19—30, 36—48, 72, 73, 77—109, 130, 135, 141, 149—154, 162, 167—196, 251—254, 269—274, 277, 319, 338—342, 357—361, 367—370, 410—456, 469—476, 519, 531, 538—572, 591, 597—599.
Történelmi Arczképcsarnok 126.
Tősér György 88.
Töttös János, bátmonostori 420, 421, 423, 425, 426, 427, 430, 434, 440, 443, — László 271, 426, 427, 430, 440, 441, 442, 537—559, 571, — Lászlóné 425, 427, 546.
Trach Emanuel báró 396, 529, 531.
Traján 210—212, 214, 222, 227—235.
Trauenfesti Amon 521.
Travnik h. n. 457, 458.
Trayber, Josef 396.

Trebeza völgye 208, 209.
Trecento h. n. 260.
Trencsén h. n. 413, 593, — vármegye 537, 541, 548.
Trenk-féle pandurok 324, 345.
Treutel Miklós pozsonyi ispán 9.
Treviso h. n. 259, 261, 265.
Trevisói őrgrófság 262, 428.
Tricesimo h. n. 260.
Tridentinum h. n. 205.
Trient h. n. 205, 268, 528, 540.
Trier h. n. 526.
Trieszt 257, 267, 268.
Trino h. n. 269, 270.
Trips báró ezredes 133, 134.
Trithano h. n. 260.
Trommsdorf 207.
Trautmannsdorf h. n. 265.
Troesmis 200.
Troppau h. n. 132, 523.
Truchsess Miklós 568.
Tuigun budai pasa 319.
Turán Kelemen 88.
Turóczi János 442.
Turszun bég 171, 180, 184, 194.
Tury György 358.
Tuzla 147.
Tuzséri család 550, — György 272.
Túr h. n. 253.
Türr István 349.
Tüzér 78.
Tüzérség 131, 321, 324, 349, 352, — osztrák 143.
Tvartkó bosnyák király 17.
Tykol h. n. 37.
Tyúkodi László 47.
Tzibritza 233.

U

Udine h. n. 259—263, 266, 267, 268.
Udvard h. n. 559.
Udvarhely h. n. 572.
Ueberlingen h. n. 270, 443.
Ugocsa vármegye 403, 447.
Ugod h. n. 557, 558.
Uhlánusok 320, 322.
Ujbánya 75.
Ujházi Pál 587.
Ujhely 399.
Ujlaki István 432, — László 69, — Miklós 556, 557, 558.
Uj Palánka h. n. 395, 396.
Ujudvar h. n. 17.
Ujvár h. n. 74, 93, 280.
Ujvári 347, — István 70, — János 70, — Tamás 70.
Ulászló, I-ső, király 130, 277, 357, 556, 559, 560, 561, 562, 563, — II-ik, király 2, — lengyel király 69, 554, 558.
Ulm h. n. 275, 435, 505, 535, 536, 541.
Ulpius Marcellus, M. 215.
Ungvár 397, 401—403, 407, — megye 14, 397—399, 405, 407, 564, 565, 567.
Ungi Albert, Nagymihályi 276.
Unna folyó 2.
Urbino h. n. 540.
Usz Sándor 406.
Utászok 324, 325.
Utépités, római 135.
Utrecht h. n. 274.
Utz, Christian v. 396.
Uzora 252, 256.
Üszküb 180.

V

Vaál h. n. 83, 104, 106, 294, 317, 318.
Vadászok 116.
Vadkert h. n. 37, 38, 100.
Vaihingeni Bertold freisingeni püspök 66.
Valbelle marquise 361.
Valence h. n. 272.
Valencia 273, 307.
Valeria 205.
Valerius 200, — Proculus C. 231.
Valkó vár 254, — vármegye 261, 423.
Valmy h. n. 592, 593.
Valsechi 587.
Valvasone h. n. 260, 267
Vandrisio h. n. 259.
Varasd vármegye 5.
Varga Tamás 88.
Varimo h. n. 260.
Varrus 211.
Vas Gereben 391.
Vaskapu 211.
Vaskapui csata 560.
Vaskard, kercsedi 357.
Vaskoronarend 145.
Vas vármegye 66, 67, 70, 387.
Vasvár 4, 67.
Vasvári Pál 137.
Vasuti és táviró ezred 350.

Vay Ádám 352. — József 51, — Miklós báró 51.
Vácz h. n. 23, 73, 76, 79, 80, 81, 87, 93, 94, 97—109, 142, 198, 256, 363, 451, 551.
Váczi Eötves István 88.
Vág folyó 81, 93, 363, 444.
Vály Béla 364.
Várad 76.
Váradi család 258, — Miklós 543.
Váradja h. n. 442.
Váradvelencze 40.
Várallja h. n. 37.
Várak 366.
Várdai család 72, 75, 414, 418, 422, 430, 434, 435, 546, 550, — Domonkos 71, 75, 76, 251, — Mihály 67, 75, 425, 550, — Miklós 67, 68, 425, 435, 447, 547, 557, 561, 564, — Pál 278, 280, — Pelbárt 67, 75, 414, 418, 419, 425.
Vári város 567.
Várkonyi Amadé, pozsonycsallóközi 551.
Várna h. n. 541, 564.
Várnai csata 357, 563.
Vártemplomok 357, — tüzérség 44.
Vásárhely h. n. 572.
Vásárhelyi Géza 216.
Vásári Miklós nyitrai püspök 9.
Veglia 544.
Vegno h. n. 268.
Vegyes brigád 146.
Velencze h. n. 6—10, 37—40, 66, 68, 180, 181, 254—267, 274, 275, 307, 410, 424, 426, 444, 448, 533.
Veli bég 294, 299, 300, 305, — hatvani spahi 311, 315.
Vellach h. n. 555.
Venczel király 1, 73.
Venetus 207, 208, — Lacus 222.
Venus 218.
Venzone h. n. 259, 260.
Verancsics Antal 281, 398.
Verbász folyó 251.
Verbőczy István 399.
Verdun h. n. 525.
Verebély h. n. 81, 93, 96, 98, 204.
Veress Endre dr. Zarnóczi naplója Budavár 1686-iki ostromáról 449—456, — 19, 161, — István 405.
Verespatak h. n. 200.
Verestoronyi szoros 211.
Verona h. n. 225, 258, 275, 458, 460, 531, 587, 588.
Veronai Gábor 177.
Verőcze h. n. 441, — vármegye 2, 560.
Verper strázsamester 342.
Verseghy Ferencz 50.
Verus császár 197. — Marcus Aurelius 221.
Vespasianus 205—208, 213, 224—226, 228, 230.
Vesta 218.
Veszeleszky 406.
Veszely Károly 155.
Veszprém h. n. 9, 66, 558, — vármegye 67, 413, 538, 539, 557.
Vesszős h. n. 563.
Vezényszó, magyar 49—62, 138, 236—250.
Vécsey Károly gróf 138, 353.
Véged h. n. 558.
Végles h. n. 75, 76, 254—256.
Végvárak 334.
Vértesalja h. n. 82, — hegység 100.
Viaszos 34.
Viasztáblák 200.
Vicenza h. n. 275, 531.
Viczmándy Klára 405.
Viddin h. n. 338, 564.
Vienne h. n. 2, 210, 272, 273.
Világosvár 260, 261, 350, 545.
Világosi fegyverletétel 138, 364.
Villafranca h. n. 145, 146, 351.
Villingen h. n. 275.
Vilmos osztrák herczeg 66.
Viminatium 212. 220, 224, 225, 229, 230.
Vincze János hadnagy 393.
Vindobona h. n. 230, 231, 232.
Vinkovce h. n. 214.
Viola Károly 365.
Visegrád h. n. 7, 9, 13, 16, 67, 71, 75, 96, 97, 259, 261, 415, 553, 554, 556.
Visegrádi János dr. 130.
Visnye h. n. 303, 304.
Viszlay András 395.
Visztula folyó 200.
Vitalta h. n. 259.
Vitellius 225, 226.
Viterbo h. n. 540.
Vitéz László 439, — Miklós 439.
Vitold litván herczeg 69, 255, 256, 417.
Vizaknai csata 353.
Vizi-kapu Budán 27, — káplár 342.
Vizkelethy Mihály 142.

Vizsoly h. n. 266.
Vlasics báró 457.
Vogel Antal 396, 525.
Volavlye h. n. 542.
Volcanus 218.
Voralberg 222.
Vörös sapkások 140, 349.
Vöröskő vára 137.
Vrána h. n. 2, 3, 7—13, 17, — perjele 8, 10, 13, 14, 16, 70, 276.
Vrbovec kastély 469, 470.
Vuk György 432.

W

Wachenheim Ferencz báró 395, 522, 528.
Wadding 169, 176, 195.
Wagrami csata 143.
Waldeck herczeg 519, 524.
Wallis h. n. 260.
Wallsee 66.
Warachyk h. n. 301.
Warna h. n. 563.
Wartha h. n. 133.
Weil h. n. 275.
Weingarten h. n. 275.
Weissenburg h. n. 275.
Weissenhorn h. n. 536.
Wels h. n. 260.
Weltwyck Gáspár 278.
Weltzli Ulrik 154.
Westminster h. n. 273.
Wertach folyó 501, 504, 510.
Wertner Mór dr.: Magyar hadjáratok a XV. század első felében 63—76, 251—276, 410—448, 537—574.
Wesselényi 130, — féle összeesküvés 401.
Weszeli h. n. 67, 417.
Wetzlar h. n. 270.
Widukind 498, 499, 504—508, 510, 513, 514.
Wielhorszky Mihály gr. 522.
Wiertersheim 199.
Wiesbaden h. n. 207, 217.
Wiklefisták 413—415, 537.
Wildner, Wenzel 396.
Windecke Eberhard 69, 260, 428.
Windischgrätz Lajos herczeg 144, — tábornok 355.
Windpassing h. n. 585.
Windsor h. n. 273.
Wippach h. n. 352.
Wissowa Pauly 222.
Wistorff, Wilhelm baron 396.
Wlasim h. n. 549.
Wohlgemut tábornok 351.
Wolffurt Pál 434.
Wolfsauer Zsigmond 445.
Worms h. n. 270.
Wortensleben gróf 338.
Wölfersdorf h. n. 568.
Wrede, Georg baron 396.
Wurmser Dagobert Zsigmond gróf 395, 528, — huszárezred 395, 461, 463, 521, 523, 524, 525, 527, 528, 531—533, 592, 593.
Wurzbach Konstans 390, 530.
Württemberg 128, 501.
Würtenberg herczeg 586.
Wyden h. n. 268.

Z

Zablatye h. n. 16.
Zaboticza h. n. 572.
Zagoria h. n. 75.
Zakan János 305.
Zala vármegye 17, 66, 268, 271, 274, 388, 432, 557, 566, 569, 570, 583.
Zalai hódoltság 368.
Zalatna h. n. 76.
Zalánkemén h. n. 187, 188.
Zandal boszniai nagy vajda 269, 271, 272, 544, 552.
Zangmeister 218, 228.
Zaránd vármegye 260.
Zarnóczi 449—456.
Zavalje h. n. 457.
Zawisch 436.
Zay Ferencz 318, 596—598, — Lőrincz 358.
Zádori András 98.
Zágráb h. n. 6, 9, 75, 257, 266, 271, 275, 430, 539, 573, — vármegye 13, 257, 262.
Zágrábi káptalan 469, 539, 542, — muzeum 206, 213, 225.
Zápolya János 399.
Zára h. n. 2, 3, 6—8, 17, 68, 70, 254.
Zdenek Gáspár gróf 594.
Zeilen h. n. 272.
Zeiselmeister Miklós 426.
Zeitern h. n. 528.

Zelapia 543.
Zeleczky József 535.
Zell am Untersee h. n. 274.
Zemnik h. n. 7.
Zemplén vármegye 13, 399, 477, 584, 598.
Zengg h. n. 9, 262, 544.
Zentai csata 136, 141, 355.
Zeus, Kaspar 199.
Zeyk Domokos 137, 140, 352.
Zichy Ferencz gróf 363.
Ziemiecki báró 147.
Zilzer Adolf 354.
Zimea vajda 304.
Zimony h. n. 67, 130, 187, 189, 198, 212, 225, 254, 432, 519.
Zinkeisen 170, 184.
Zircz h. n. 13.
Zittau h. n. 551.
Zlathycz hegy 561.
Znaim h. n. 74, 413, 546, 549.
Zonda Lajosné 364.
Zólyom h. n. 72, 74—76, 266, 442, — lipcse 75, 76, — vármegye 101, 102.
Zrebernycze 255.
Zrinj vára 9.
Zrinyi 137, — a költő 352, — Gergely 9, — György 9, — Ilona 403, 404, — Miklós 137, 141, — Péter 424.
Zsadányi Tamás 411, 431.
Zsám h. n. 430.
Zsámbéki várkastély és templom 366.
Zsámbok h. n. 83, 104, 106.
Zsidó önkéntes csapat 1848-ban 364.
Zsigmond király 18, 66—74, 251—271, 413—447, 539—549, — litván fejedelem 417, — osztrák herczeg 174.
Zsitvatoroki béke 78, 79, 82, 83, 103, 104.
Zsófia főherczegnő 459.
Zsupos h. n. 40.
Zu der Weyden h. n. 259.
Zuray István 302.
Zürich h. n. 274, 540.
Zweibrücken h. n. 525, 526
Zyl h. n. 272.
Zyn vár 544, 545.
Zyri vár 545.

